

**พระพุทธรศาสนา
กับ
ภูมิปัญญาสุขภาพในสังคมไทย**

พระพุทธรูป
กับภูมิปัญญาสุขภาพในสังคมไทย

พระพุทธรศาสดากับภูมิปัญญาสุขภาพในสังคมไทย

ผู้เขียน สันติสุข โสภณสิริ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ มีนาคม ๒๕๖๑ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ

สันติสุข โสภณสิริ: มุลินธิสุขภาพไทย, ๒๕๖๑, ๒๘๐ หน้า

๑. พระพุทธรศาสนา ๒. ภูมิปัญญาสุขภาพ

ISBN: 978-616-786-106-7

ออกแบบปก-จัดรูปเล่ม: ชนิสรานาถนอม

พิมพ์ที่: อู่ช่างพิมพ์

๑๗๘/๒๕ ซ.วุฒิมินท์ ถ.ราชปรารภ ๕ แขวงพญาไท เขตราชเทวี กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๖๕๖-๓๔๗๐, ๐-๒๒๕๑-๕๘๑๕ โทรสาร ๐-๒๖๕๖-๔๒๘๑

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

จัดพิมพ์โดย

โครงการจัดการความรู้และการสื่อสารสาธารณะในการส่งเสริมบทบาทพระพุทธรศาสนาและการแพทย์แผนไทย
เพื่อการดูแลสุขภาพให้กับสังคมไทย

มุลินธิสุขภาพไทย

๕๒๐/๑-๒ ถนนเทศบาลรังรักษ์เหนือ ซอย ๑๖

แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๘๙-๔๒๔๓ โทรสาร ๐-๒๕๘๑-๘๐๙๒

E-mail: thaihof@yahoo.com

Website: <http://www.thaihof.org>

สารบัญ

อารัมภบท	๑
บทที่ ๑ ความเข้าใจเกี่ยวกับ “พระธรรมวินัย” และ “พระพุทธศาสนาของชาวบ้าน”	๘
บทที่ ๒ ภูมิปัญญาสุขภาพในพระไตรปิฎกสู่สังคมไทย	๑๔
บทที่ ๓ พระสูตร: ต้นกำเนิดพิธีกรรมบำบัดในสังคมไทย	๓๔
บทที่ ๔ ความหมายของโรคในพุทธทัศน์	๕๕
บทที่ ๕ “ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง”: ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อความเจ็บป่วย	๖๗
บทที่ ๖ จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ สุขสามารถเข้าถึงได้ด้วยความสุข	๘๕
บทที่ ๗ พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย	๙๘
ปัจฉิมบท เติมเต็มพุทธสุขภาวะในการแพทย์แผนไทย	๑๒๗

ภาคผนวก

ภาคผนวก ๑

๑ ก. พรหมชาลสูตร พระไตรปิฎกสำนวนแปลฉบับหลวง	๑๓๑
๑ ข. พรหมชาลสูตร พระไตรปิฎกสำนวนแปลฉบับมหาจุฬาฯ	๑๕๓

ภาคผนวก ๒ รัตนสูตร	๑๗๕
--------------------	-----

ภาคผนวก ๓ อาฏานาฎียสูตร	๑๗๗
-------------------------	-----

ภาคผนวก ๔

๔ ก. เจ็ดตำนาน	๑๙๓
๔ ข. สิบสองตำนาน	๑๙๔

ภาคผนวก ๕ โรคสูตร	๑๙๕
-------------------	-----

ภาคผนวก ๖ มาคัณพิยสูตร	๑๙๖
------------------------	-----

ภาคผนวก ๗ นกุลปิตุสูตร	๒๐๓
------------------------	-----

ภาคผนวก ๘ อรกาณุสาสนีสูตร	๒๐๖
---------------------------	-----

ภาคผนวก ๙

๙ ก. อาพาธสูตร	๒๐๘
๙ ข. คิริมานันทสูตร	๒๑๐

ภาคผนวก ๑๐ พักกัณฑ์เถรจริยปฏิบัติสูตร	๒๑๖
ภาคผนวก ๑๑ โคธิกสูตร	๒๑๙
ภาคผนวก ๑๒ วัฏกัณฑ์สูตร	๒๒๑
ภาคผนวก ๑๓ ฉันทโนวาทสูตร	๒๒๔
ภาคผนวก ๑๔ ปัญญาพาทวัตถุ ว่าด้วยอาหาร ๕ ชนิด เรื่องอันทรายิกธรรม	๒๒๗
ภาคผนวก ๑๕ จีวรชั้นธกะ	๒๒๙
ภาคผนวก ๑๖ มหาบารมีของโกษชัยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตสูตร	๒๓๘
ภาคผนวก ๑๗ มหาตัมหาสังขยสูตร	๒๔๗
ภาคผนวก ๑๘ ธาตุวิภังคสูตร	๒๕๘
ภาคผนวก ๑๙ มหาราหุโลวาทสูตร	๒๖๔
ภาคผนวก ๒๐ มหาหัตถิปโทปมสูตร	๒๖๙

คำนำ

พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญต่อการดูแลสุขภาพของตนเองและสุขภาพของสังคม หากศึกษาในพระไตรปิฎกซึ่งแม้ว่าเนื้อหาส่วนใหญ่จะกล่าวถึงพระธรรมวินัยแต่ก็พบว่ามีเรื่องการแพทย์ การเยียวยาบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ การดูแลสุขภาพ การกินอาหารเพื่อสุขภาพ พืชสมุนไพร ฯลฯ จึงอาจกล่าวได้ว่าเนื้อหาในพระไตรปิฎกเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมด้านสุขภาพทั้งกายและใจด้วย

ภูมิปัญญาการแพทย์ดั้งเดิมของไทยซึ่งต่อมาเรียกกันว่าการแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นบ้านนั้น เมื่อได้ศึกษาจากตำราและตำรับยาต่าง ๆ พบว่าได้รับแนวคิดและหลักการหรือมีรากความรู้จากพระพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับความรู้ดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น และการบวเรียนในพระพุทธศาสนาแต่อดีตนั้น ผู้บวเรียนมักได้ศึกษาภาษาโบราณและเรียนวิชาแพทย์ในคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาที่มีอยู่แทบทุกวัดด้วย จึงพบว่าเมื่อลาสิกขาออกมาก็ได้นำความรู้ทางการแพทย์ในพระพุทธศาสนาและการแพทย์ดั้งเดิมในท้องถิ่นมาช่วยเหลือดูแลสุขภาพให้ประชาชนทั่วไป

ในสถานการณ์ปัจจุบันและอนาคตอันใกล้ แนวโน้มบทบาทของพระสงฆ์และวัดในการดูแลสุขภาพประชาชนลดลงอย่างน่าเป็นห่วง นอกจากนี้การผลิตแพทย์แผนไทยในระดับอุดมศึกษานั้นเห็นห่างจากหลักธรรมคำสอนและวิถีชีวิตตามแนวทางของพระพุทธศาสนา รวมทั้งวิถีในการสร้างหมอแผนไทยรุ่นใหม่เริ่มไม่แตกต่างจากหลักการผลิตแบบแพทย์แผนปัจจุบัน ซึ่งจะทำให้การแพทย์แผนไทยในอนาคตจะยึดหลักปรัชญาของวิทยาศาสตร์เป็นหลัก เห็นห่างจากรากฐานสำคัญตามหลักการพระพุทธศาสนาที่มุ่งให้ชีวิตและสังคมมีสุขภาวะไปพร้อม ๆ กัน อีกทั้งการเรียนการสอนมีแนวโน้มนำเอาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมบริโภคนิยมเป็นใหญ่ ความสำคัญในมิติเมตตากรุณาและหลักตามพระพุทธศาสนาก็ลดน้อยลง

เหตุนี้ มูลนิธิสุขภาพไทยและภาคีเครือข่าย จัดทำ “โครงการจัดการความรู้และการสื่อสารสาธารณะในการส่งเสริมบทบาทพระพุทธศาสนาและการแพทย์แผนไทย เพื่อการดูแลสุขภาพให้กับสังคมไทย” ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) โดยดำเนินการในหลายลักษณะ ซึ่งผลงานประการหนึ่งคือ หนังสือ “พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาสุขภาพในสังคมไทย” ซึ่งได้ศึกษาในหลักธรรมคำสอนในคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา เพื่อนำเสนอความเข้าใจเกี่ยวกับ “พระธรรมวินัย” และ “พระพุทธศาสนาของชาวบ้าน” ความเข้าใจภูมิปัญญาสุขภาพในพระไตรปิฎก ทั้งยังกล่าวถึงพระสูตรซึ่งถือเป็นต้นกำเนิดพิธีกรรมบำบัดในสังคมไทย และที่สำคัญคือความหมายของโรคในพุทธทัศน์ ไปถึงท่าทีชาวพุทธต่อความเจ็บป่วยที่เราคุ้นเคยกับคำว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ” พร้อมนำเสนอเนื้อหาสาระที่ผู้ต้องการค้นคว้าอย่างลึกซึ้งไว้ในภาคผนวกให้ไปศึกษาต่อได้ง่าย

ขอขอบคุณ สันติสุข โสภณสิริ ผู้มีความรู้ทั้งด้านพระพุทธศาสนาและการแพทย์แผนไทย ได้สละเวลาค้นคว้าในเวลาจำกัดซึ่งเขียนนำเสนอได้อย่างเป็นระบบ อ่านเข้าใจได้ง่าย หากมีสิ่งที่เป็นประโยชน์ขอให้ผลงานนี้ช่วยส่งเสริมให้บุคคลและสังคมไทยก้าวสู่การมีสุขภาวะถ้วนหน้าต่อไป

มูลนิธิสุขภาพไทย

พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาสุขภาพ ในสังคมไทย

อารัมภบท

พระมหากษัตริย์ หรือ กษัตริย์

พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนิกชนแห่งพุทธศาสนา

ลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาประการหนึ่งคือ องค์พระบรมศาสดาเองไม่ทรงกล่าวอ้างว่าพระองค์ทรงเป็นเจ้าของ “ธรรมะ” หรือ “ธาตุ” อันเป็นกฎธรรมชาติทรงปรากฏพระองค์เองว่าเป็นเพียงตถาคตพระองค์หนึ่ง “ผู้เข้าถึงหลักความจริงนั้น” และเป็น “ผู้เปิดเผยความจริง”

“ตถาคต (พระพุทธเจ้า) ทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (กฎธรรมชาติ) นั้นก็ดำรงอยู่เป็นธรรมฐิติ (ความตั้งอยู่แห่งธรรมดา) เป็นธรรมนิยาม (ความเป็นไปอันแน่นอนแห่งธรรมดา) คือ อิทัปปัจจยา (ภาวะที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กัน)

ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผยแจ่มแจ้ง ทำให้เข้าใจง่าย และจึงตรัสว่า ‘จงดูสิ’ เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย สังขารจึงมี ฯลฯ”

สังยุตตนิกาย นิทานวัตถุ ๑๖/๖๑/๓๐

อย่างไรก็ตาม จุดเริ่มต้นหรือการอุบัติขึ้นครั้งแรกของพระพุทธศาสนาย่อมต้องนับเนื่องมาจาก “การตรัสรู้” ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ ใต้ร่มพระศรีมหาโพธิ์ พุทธคยา ประเทศอินเดีย เมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี แต่กว่าพุทธศาสนาจะเดินทางสู่ดินแดนสุวรรณภูมิอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบันก็เป็นเวลาล่วงเข้าสู่พุทธศตวรรษที่

๓ แล้ว โดยพระโสมเถระและพระอุตระเถระ พระสมณฑุตสายเถรวาท (สายที่ ๘) ที่พระเจ้าอโศกมหาราช^๑ ทรงอาราธนาให้ออกไปประกาศพระพุทธศาสนาออกชมพูทวีป^๒

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปวสยราชานุภาพ ทรงเป็นนักประวัติศาสตร์ศาสนาคนแรก ๆ ที่ยืนยันว่า “พระพุทธศาสนาที่เข้ามาประดิษฐานครั้งแรกในสยามประเทศคือนิกายเถรวาท ซึ่งแตกต่างจากพุทธศาสนานิกายอื่น ๆ ที่นำเข้าสู่ประเทศสยามโดยพระสมณฑุตสายต่าง ๆ ของพระเจ้าอโศกมหาราช เราอาจสรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาเข้าสู่สยามประเทศก่อนพุทธศตวรรษที่ ๕ และเจริญรุ่งเรืองในประเทศนี้นับแต่นั้นเป็นต้นมา”^๓ และยังทรงยืนยันว่า “ชาวอินเดียผู้นำพุทธศาสนาเข้าสู่สยามประเทศเป็นครั้งแรกเดินทางมาจากมณฑลประเทศโดยตรง”^๔

^๑ ช่วงปีครองราชย์ของพระเจ้าอโศกมหาราชยังไม่มีคามแน่นอน นักประวัติศาสตร์โดยทั่วไปสันนิษฐานว่าพระองค์ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๗๐-๓๑๒ แต่ชาวพุทธเชื่อว่าทรงครองราชย์ก่อนหน้านั้น คือระหว่าง พ.ศ. ๒๑๘-๒๖๐ ดังมีหลักฐานกล่าวไว้ในพระคัมภีร์ชั้นอรุณกาล คือ วินัยยัญญุทธกถา สมันตปาสาทิกา ความว่า “ครั้งพระพุทธศักราชล่วงไป ๒๑๘ พรรษา พระเจ้าอโศกมหาราชได้เสวยราชสมบัติในเมืองปาฏลิบุตรเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ครั้งนั้นเดียริถีย์ทั้งหลายปลอมเข้ามาบวชเป็นพระสงฆ์ พระชีนาสพมิ พระโมคคัลลิตตสเถระเป็นประธาน และพระเจ้าอโศกมหาราชเรียนรู้พระธรรมวินัยแล้วก็ให้ขุมนุมภิกษุทั้งปวง ตรัสถามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เเดียริถีย์ทั้งปวงบอกหลักคำสอนไม่ตรงกับหลักของพระพุทธศาสนา พระองค์ให้ผ้าขาวสักเดียริถีย์จำนวนหกหมื่น ชำระพระศาสนาและให้พระสงฆ์ทั้งปวงทำอุโบสถกรรม พระโมคคัลลิตตสเถระเลือกพระชีนาสพบรรลุปฏิบัติสัมภิทาณได้ ๑,๐๐๐ รูปกระทำตติยสังคายนาในอุทการาม พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์ ๙ เดือนจึงสำเร็จ” (วินย. อ. ๙๓-๑๑๐)

^๒ เมื่อกระทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เสร็จแล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอาราธนาให้พระสงฆ์ไปประกาศพระพุทธศาสนาไปยังนานาประเทศรวม ๙ สาย ดังต่อไปนี้ (วินย. อ. ๑๑๑-๑๒๐)

๑. พระมัทสนิกเถระ ไปยังแคว้นคันธาระ หรือรัฐแคชเมียร์ปัจจุบัน
๒. พระมหาเทวเถระ ไปยังแคว้นมทิสาสะ หรือรัฐไมเซอร์ปัจจุบัน
๓. พระรักขิตเถระ ไปยังแคว้นวาสิประเทศ หรือบอมเบย์ อินเดียปัจจุบัน
๔. พระโยนภธรรมรักขิตเถระ ไปยังปรันชนบท หรือเหนือบอมเบย์ปัจจุบัน
๕. พระมหาธรรมรักขิตเถระ ไปยังแคว้นมหาราษฎร์หรือมหารัฐะ อินเดียปัจจุบัน
๖. พระมหาทักษิตเถระ ไปยังแคว้นโยนก หรือเปอร์เซียปัจจุบัน
๗. พระมัทสนิกเถระ ไปยังหิมาวันตประเทศ หรือเนปาลปัจจุบัน
๘. พระโสมเถระ และพระอุตระเถระ ไปแคว้นสุวรรณภูมิ (พม่า ไทย ลาว เขมร เวียดนาม)
๙. พระมหินทเถระ ไปเกาะสิงหล หรือประเทศศรีลังกาปัจจุบัน

ปัจจุบันสันนิษฐานว่า ศูนย์กลางสุวรรณภูมิคือจังหวัดนครปฐมในประเทศไทย แต่นักประวัติศาสตร์ศาสนาบางสำนักเชื่อว่าเมืองสะเทิมแห่งอาณาจักรสุวรรณภูมิ ซึ่งปัจจุบันคือเมืองมะริด ประเทศพม่า คือศูนย์กลางของสุวรรณภูมิยุคโบราณ

เรื่องตติยสังคายนาไม่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายสันสกฤต มีแต่ในคัมภีร์บาลีฝ่ายเถรวาทเท่านั้น เช่น คัมภีร์ทีปวงศ์ คัมภีร์มหาวงศ์ คัมภีร์สังคีตยวงศ์ เป็นต้น

นอกจากนี้ ตามคัมภีร์สมันตปาสาทิกายังกล่าวว่า พระโสมเถระและพระอุตระเถระได้แสดงธรรมชื่อ “พรหมชาลสูตร” (สูตรว่าด้วยข่ายอันประเสริฐที่ครอบคลุมธรรมะอย่างกว้างขวางตั้งแต่ศีล ๓ ระดับ ได้แก่ จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล รวมทั้งกล่าวถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า แตกต่างจากลัทธิความเชื่อหรือทิวฏฐิ ๖๒ จำพวกไว้โดยละเอียด) แก่ประชาชนชาวแคว้นสุวรรณภูมิ ทำให้มีผู้บรรลุธรรมเป็นจำนวนมากประมาณ ๖๐,๐๐๐ คน และมีกุลบุตรออกบวช ๓,๕๐๐ คน นักโบราณคดีเชื่อว่าพระปฐมเจดีย์องค์เดิมสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งการประดิษฐานพระพุทธศาสนาครั้งแรกในสุวรรณภูมิ และยังพบอักษรโบราณจารึกจากภาพพระอัสสสิไว้บนธรรมจักรศิลาที่พบในจังหวัดนครปฐมว่า “เย ธมมา เหตุปฺปภาว เตสฺ เหตุง ตถาคโต เตสฺสจ โย นิโรจฺจ เอว วาที มหาสมโณ” แปลว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุพระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และแสดงความดับเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณมีวาทีทั้งสิ้นดังนี้” เชื่อกันว่าคาถาพระอัสสสิอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนานำมาเผยแพร่โดยพระสมณฑุตของพระเจ้าอโศกมหาราชคณะนี้

^๓ Prince Damrong Rajanubhab, *MONUMENTS OF THE BUDDHA IN SIAM*, (ตำนานพระพุทธเจดีย์) published by the Siam Society, Bangkok Bicentennial Edition 1982, Page 1-2

^๔ อ้างแล้วใน ๓

ความหมายสำคัญของการเข้ามาเป็นครั้งแรกของพุทธศาสนาสายเถรวาทสู่ดินแดนสุวรรณภูมิก็คือ ก่อนหน้านั้นดินแดนดังกล่าวตลอดจนดินแดนอื่น ๆ ในย่านอุษาคเนย์น่าจะอยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ของอินเดียโบราณ และลัทธินับถือผีสางเทวดาในท้องถิ่น ดังนั้นจึงเป็นเหตุที่อธิบายได้ว่าทำไม พระโสมนัสและพระอัครเถระ สมณทูตสายเถรวาทคณะนี้จึงแสดงธรรมชื่อ **“พรหมชาลสูตร”**^๕ แก่ชนพื้นเมืองในสุวรรณภูมิ ทั้งนี้เพราะพระสูตรบทนี้เป็นคำสอนที่ว่าด้วย**ชายอันประเสริฐ** (พรหม: ประเสริฐ, ชาล: ตายาย) กล่าวคือเป็นคำอธิบายธรรมะอย่างละเอียดลออกว้างขวาง ดึงการเหวี่ยงตายายอันวิเศษครอบคลุมสาระสำคัญต่างๆ ที่ตรงกันข้ามกับความเชื่อ และข้อวัตรปฏิบัติตามลัทธิดั้งเดิมของชนพื้นเมือง นับตั้งแต่การกล่าวถึงศีลอันเป็นข้อวัตรปฏิบัติอันประเสริฐ (พรหมจรรย์) ของพุทธศาสนาที่มีถึง ๓ ระดับ ได้แก่ จุลศีล (ศีลอย่างเล็ก) มัชฌิมศีล (ศีลอย่างกลาง) และมหาศีล (ศีลอย่างใหญ่)^๖

ถ้าพิจารณาภาพรวมของศีลใน **“พรหมชาลสูตร”** เฉพาะในส่วนที่บัญญัติว่า ผู้ที่เป็นสมณพราหมณ์ต้องเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยดิรัจฉานวิชา จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนให้นักบวชเลี้ยงชีพด้วยการประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ทั้งปวง รวมทั้งการเป็นหมอรักษาความเจ็บไข้ได้ป่วยให้แก่ประชาชน อันเป็นประเพณีชีวิตที่นิยมปฏิบัติกันมาในสังคมโบราณก่อนการอุบัติขึ้นของพุทธศาสนา กล่าวสำหรับการแพทย์ยุคโบราณที่ปรากฏอยู่ใน **“พรหมชาลสูตร”** ทำให้ได้รับรู้ว่ามีตัวอย่างการปรุ่ยาและการประกอบเวชกรรมโบราณหลายประการรวมทั้งการผ่าตัดด้วย ที่พุทธศาสนาเห็นว่าไม่ใช่วิชาชีพของนักบวช ได้แก่ **“หมองู หมอยาพิษ หมอแมลงป่อง หมอรักษาแผลหนูกัด หมอผ่าตัด หมอรักษาเด็ก ปรุ่ยาสำรอก ปรุ่ยาถ่าย ปรุ่ยาแก้ลมตีขึ้นเบื้องบน ปรุ่ยาถ่ายโทษเบื้องต่ำ ปรุ่ยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมันหยอดหู ปรุ่ยาตา ปรุ่ยานัตถ์ ปรุ่ยาทา กัด ปรุ่ยาทาสมาน ป้ายยาตาเป็นหมอยาตาใส่ยาชะแผล”**

อย่างไรก็ตามใน **“พรหมชาลสูตร”**^๗ ยังมีพุทธกระแสต่อไปอีกว่าเรื่อง **“ศีล”** ยังเป็นเรื่อง **“มีประมาณน้อย”** เป็นเรื่อง **“ยังต่ำนัก”** เพราะ **“ยังมีธรรมอย่างอื่นอีกแลที่ลึกซึ้งเห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม ...ก็ธรรมเหล่านั้นเป็นไฉน”**

ในที่นี้ **“ธรรมเหล่านั้น”** ตามความหมายของ **“พรหมชาลสูตร”** คือ ธรรมบรรยายแจกแจงเกี่ยวกับ **“ทิฏฐิ”** อันเป็น **“ความเห็น”** ของลัทธิพราหมณ์จำนวน ๖๒ ประการ ที่ครอบงำความเชื่อของสังคมอินเดียโบราณและสังคมนอกชมพูทวีปที่อิทธิพลของลัทธิพราหมณ์แผ่ไปถึง รวมทั้งดินแดนสุวรรณภูมิอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยด้วย แต่โดยสรุปตอนท้ายพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า **“ทิฏฐิของลัทธิพราหมณ์ทั้ง ๖๒ ประการ”** ล้วนเป็น **“มิจฉาทิฏฐิ”** หรือ **“ความเห็นผิด”** อันได้แก่ ทิฏฐิว่าอัตตาและโลกเที่ยงแท้ยั่งยืนตลอดไป (สัสสตทิฏฐิ) หรือจักพิณชาติขาดสูญหมด

^๕ ทีฆนิกาย สิลกขันธ์วรรค ๙/๑-๙๐/๑-๔๔

^๖ คือ ศีลของพระสมณโคดม และพระภิกษุสงฆ์ ได้แก่ จุลศีล มี ๒๖ ข้อ มัชฌิมศีล มี ๑๐ ข้อ มหาศีล มี ๗ ข้อ เนื้อหาโดยสรุปคือเว้นขาดจากความประพฤติดันไม่สมควรแก่สมณพราหมณ์ เป็นสาระของศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ กุศลกรรมบท ๑๐ นอกจากนี้ต้องไม่ทำงานรับใช้ฆราวาส เว้นขาดจากการแสดงดิรัจฉานกถาทั้งหลาย (การพูดเรื่องทางโลกที่ไม่มีสาระในทางธรรม) และเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชาทั้งปวง เช่น เป็นหมอดูให้ฤกษ์ยามนักษัตร ทายนิมิต ทำนายฝัน พยากรณ์เรื่องต่างๆ เป็นหมอผี หมอทรงเจ้า เจ้าพิธีบวงสรวง พิธีเชิญขวัญ พ่นน้ำมันต์ รตนน้ำมันต์ หรือเป็นหมอรักษาโรคต่างๆ เป็นต้น ซึ่งภายหลังศีลทั้ง ๓ ระดับดังกล่าวได้รับการบัญญัติไว้ในพระวินัยปิฎกหรือศีล ๒๒๗ ข้อ เป็นบางส่วน แม้ได้บัญญัติไว้ในพระวินัยปิฎกโดยตรง แต่ย่อมถือว่าจุลศีล มัชฌิมศีลและมหาศีล เป็นศีลของพระภิกษุสงฆ์ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน **“สามัญญผลสูตร”** เกี่ยวกับจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีลว่า **“แม้ข้อนี้ก็ศีลของเธอประการหนึ่ง”**

^๗ ดู ภาคผนวก ๑ พรหมชาลสูตร

สิ้นไป (อุจเฉททิฏฐิ) หรือทิฏฐิว่าอัตตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ไม่มีเหตุมีปัจจัย (อธิจสุมุปปนิททิฏฐิ) หรือทิฏฐิว่าโลกมีที่สิ้นสุดและหาที่สิ้นสุดมิได้ (อนัตตานิติกทิฏฐิ) ไปจนถึงทิฏฐิที่เข้าใจผิดว่าความสุขอันได้มาจากกามคุณ ๕ ฅานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เป็นนิพพานอันยอดเยี่ยมในปัจจุบัน (ทิฏฐุธรรมนิพพานทิฏฐิ) เป็นต้น

ทิฏฐิ ๖๒ ประการของลัทธิพราหมณ์ไม่เป็นธรรมเครื่องออกจากทุกข์ เพราะยังวนเวียนอยู่ในบ่วงของตัณหาอันเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นที่ผัดอันเป็นปัจจัยให้เกิดภพ (ความเป็น)ชาติ (ความเกิด) ชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โศกะ (ความโศก) ปริเทวะ (คร่ำครวญ) ทุกข์โทมนัส (ความทุกข์กายทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) ไม่สิ้นสุด พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบว่า

“เปรียบเทียบเหมือนชาวประมงผู้ฉลาดใช้แหดำที่ทอดลงไปยังหนองน้ำอันเล็ก เขาคิดอย่างนี้ว่าบรรดาสัตว์ใหญ่ ๆ ในหนองนี้ทั้งหมดย่อมถูกแหครอบไว้อยู่ในแห เมื่อผูกที่ผูกอยู่ในแห ติดอยู่ในแห ฉันท สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดก็ฉันทนั้น ถูกทิฏฐิ ๖๒ เหล่านี้แหละเป็นตุจข่ายปกคลุมไว้อยู่ในข่ายนี้เอง เมื่อผูกที่ผูกอยู่ในข่ายนี้ ติดอยู่ในข่ายนี้”

การที่ทรงเปรียบเทียบทิฏฐิ ๖๒ อุปมาดั่งข่ายแหของชาวประมง จึงทำให้ “พรหมชาลสูตร” มีชื่อเรื่องอีกชื่อหนึ่งว่า “ทิฏฐิชาละ” หรือ “ข่ายแห่งความเห็นผิด” และการที่ทรงประกาศพระสูตรนี้ก็เพื่อแสดงจุดยืนแห่งอริยวินัยและพุทธศันอันเป็น “สัมมาทิฏฐิ” ตรงกันข้ามกับ “มิจฉาอาชีวะ” และ “มิจฉาทิฏฐิ” ของลัทธิพราหมณ์ที่ครอบงำสังคมอยู่ ด้วยเหตุนี้จึงทรงเรียก “พรหมชาลสูตร” ว่าเป็น “พิชัยสงคราม” อันยอดเยี่ยม

ด้วยสถานะของพระสูตรบทนี้ พระพุทธองค์ทรงยกให้เป็น “อรรถชาละ” (ข่ายแห่งอรรถธรรมอันเป็นประโยชน์อย่างกว้างขวาง) อันเสมือนหนึ่ง “พิชัยสงคราม” (ศาสตร์ว่าด้วยการเอาชนะศัตรู) ในฝ่ายของพุทธศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท นี่อาจจะเป็นวัตถุประสงค์ของพระสมณทูตสายเถรวาทสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่เข้ามาแสดง “พรหมชาลสูตร” เป็นปฐมเทศนาในฐานะที่เป็นพิชัยสงครามเห็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวสุวรรณภูมิกล่าวโดยสรุปก็คือต้องการแสดงให้เห็นว่า “พุทธธรรม” คือหลักแห่งเหตุและผลที่สามารถเป็นเครื่องนำบุคคลและสังคมออกจากความทุกข์ได้จริง ดังทรงดำหน้อย่างรุนแรงไว้ใน “มิจฉามานนิทเทศ” ว่า “ทิฏฐิ ๖๒ อย่างใดอย่างหนึ่งชื่อว่าทิฏฐิอันลามก” ทั้งยังติเตียนมิจฉาทิฏฐิเหล่านั้น เพราะเห็นโทษอันร้ายแรงไว้ใน “อัคคิวัจจโคตตสูตร” ความว่า

“ดูกรวัจจ ความเห็นที่โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง หรือการเห็นคล้อยตามทิฏฐิอื่นใดที่เธอถาพมาเป็นความเห็นที่รักชฎุ เป็นความเห็นอย่างกันดาร เป็นความเห็นที่เป็นเสี้ยนหนาม เป็นความเห็นที่กวดแกว่ง เป็นความเห็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ เป็นไปกับด้วยทุกข์ เป็นไปกับด้วยความลำบาก เป็นไปกับด้วยความคับแค้น เป็นไปกับด้วยความเร้าร้อน ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสนิทเพื่อสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน... ดูกรวัจจ เราเห็นโทษเหล่านี้แล จึงไม่เข้าถึงทิฏฐิเหล่านั้น โดยประการทั้งปวงเช่นนี้”^๔

(มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก (๑๓/๑๘๙/๒๒๒-๒๒๓)

^๔ อ้างจาก ดร.ที.อาร์.วี มูรติ, *ปรัชญามารยมิค*, ผลงานแปลของกองค้นคว้ามูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุนิเวศน์ (ตีพิมพ์ใน *ปิ่นโตลอนุสรณ์*) พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๐๙, หน้า ๖๓-๖๔.

ประเด็นนี้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

“หลักความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและสั่งสอนสรุปได้ด้วยข้อความสั้น ๆ ดังปรากฏในศิลาจารึกสมัยพระเจ้าอโศก ซึ่งพบในคราวเดียวกับพระธรรมจักรที่นครปฐมมีจารึกคาถา

เย ธมมาเหตุบุปภาวา เตสึ เหตุงฺ ตถาคโตฯ

คือคาถาที่บอกหลักของพระพุทธศาสนาโดยย่อว่า

“ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตเจ้าตรัสเหตุเกิดของธรรมเหล่านั้น พร้อมทั้งความดับไปของธรรมเหล่านั้น”

ข้อนี้แสดงว่า **พุทธธรรม** ก็คือหลักแห่งเหตุและผลนั่นเอง

ธรรมะที่มาเกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์ ต้องเป็นการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ด้วยวิธีการและสติปัญญาของมนุษย์เอง ไม่ใช่เกิดจากการดลบันดาลของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ”^๙

พระคาถา “เย ธัมมา ...ฯ” (ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก มหาวิคค์ มหาขันธกะ ตอนพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะบรรพชา) เป็นกถาธรรมที่คนไทยรู้จักกันดีในชื่อว่า **“คาถาพระอัสสชิ”** หรือ **“คาถาอริยสัจ”** อันเป็น **“หัวใจพระพุทธศาสนา”** ที่พระอัสสชิหนึ่งในพระอรหันต์ปัญจวัคคีย์ได้แสดงแก่อุปติสสะปริพาชกนักบวชในลัทธิพราหมณ์ ก่อนที่จะเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาภายหลังมาเป็น **“พระสารีบุตร”** พระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าหนึ่งในบรรดาจาริกที่เก่าแก่ที่สุดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ก็คือ **“พระคาถา เย ธัมมาฯ”** ซึ่งพบเป็นจารึกเป็นอักษรปัลลวะภาษาชามคชนฐานพระธรรมจักรและแท่นกวางหมอบ รวมทั้งที่ฐานพระปฐมเจดีย์องค์เดิม (ซึ่งมีรูปสลัฐานเจดีย์แบบสาญจีที่สร้างสมัยพระเจ้าอโศก) ในจังหวัดนครปฐมและยังมีจารึกแบบนี้บนแผ่นอิฐที่พบในจังหวัดที่เคยอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิ ได้แก่ สุพรรณบุรี ราชบุรี ลพบุรี ทั้งยังพบจารึกดังกล่าวในถิ่นอีสานแถบจังหวัดกาฬสินธุ์ มหาสารคาม เป็นต้น

กล่าวได้ว่า **“จารึกพระคาถา เย ธัมมา...”** เป็นทั้งเครื่องมือและสัญลักษณ์สำคัญในการเผยแผ่หลักแห่งเหตุและผล หรือหลักปัญญาธิคุณ ของพุทธศาสนาสายเถรวาทในดินแดนที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางเทวนิยมและไสยศาสตร์ของลัทธิพราหมณ์ ซึ่งมีสัญลักษณ์บูชาเป็นศิวลึงค์และรูปพระวิฆณุ (พระนารายณ์) ในขณะที่พุทธศาสนิกายมหายานซึ่งเกิดจากการผสมผสานระหว่างพุทธกับพราหมณ์ภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๕ ได้ใช้สัญลักษณ์เป็นรูปเคารพพระโพธิสัตว์ เช่น พระอวโลกิเตศวร หรือพระพุทธเจ้าปางหมอยา เช่น พระโสฬชัยคุรุพุทธเจ้า เป็นต้น ซึ่งมุ่งเน้นในทางศรัทธา (สัทธาธิ) และพระกรุณาแห่งพระโพธิสัตว์

อย่างไรก็ตาม แม้สังคมไทยในแดนสุวรรณภูมิจะได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาสายเถรวาทซึ่งถือได้ว่าเป็นยุคต้นหรือระยะกาลแห่งลัทธิธรรม และการยอมรับความจริงของสภาวะธรรมที่เป็นกฎธรรมชาติแท้^{๑๐} ปฏิเสธอภิปริชญาเทวศาสตร์และไสยศาสตร์ของลัทธิพราหมณ์ แต่ในความเป็นจริงแล้วประเพณีชีวิตของชนชาวพื้นเมืองสุวรรณภูมิดั้งเดิมยังคงใกล้ชิดกลมกลืนกับลัทธินับถือผีสางเทวดาประจำท้องถิ่นและลัทธิไสยศาสตร์ที่นำเข้ามาจากอารยธรรมอินเดียก่อนอารยธรรมพุทธศาสนาสายเถรวาทยุคสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชจะเข้ามาจากอินเดียเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๓ และจากลังกาวงศ์เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ซึ่งในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๓ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ นั้น สยามประเทศ

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *ปรัชญาการศึกษาของไทย ภาคพุทธธรรม: แขนงนำการศึกษา*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๕๖, หน้า ๓๕.

^{๑๐} ดร.ที.อาร์.วี มูรติ, *ปรัชญามายมิก*, ๒๕๐๙, หน้า ๓.

ได้ผ่านช่วงเวลาสำคัญของอารยธรรมทางพุทธศาสนายุคต่าง ๆ ได้แก่ อารยธรรมพุทธปนพราหมณ์แบบมอญโบราณ ในยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๕-๑๒) อารยธรรมพุทธมหายานและพราหมณ์จากอินเดียตอนใต้ เข้าสู่สุมาตราแล้วแผ่คลุมแหลมมลายูไปจนถึงไชยาและอาณาจักรขอมในยุคศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗) และอารยธรรมพุทธมหายานและพราหมณ์แบบขอมในยุคละโว้ (พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘) ในระหว่างนั้นยังได้รับอารยธรรมของพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกาม (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๒๑) ในยุคเชียงแสนที่แผ่คลุมไปทั่วอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง จนเข้าสู่อารยธรรมของพุทธศาสนาสายเถรวาทของลี้กวางค์ซึ่งเข้าสู่อาณาจักรสุโขทัยผ่านทางนครศรีธรรมราช (พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐)^{๑๑} พ่อขุนรามคำแหงแห่งราชวงศ์พระร่วงทรงอาราธนาพระมหาเถรสังฆราชขึ้นมาจากเมืองนครศรีธรรมราชมาทำนิก ๓ เขตอรัญญิกนอกกรุงสุโขทัย สถาปนาคณะสงฆ์ลี้กวางค์ อันเป็นพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาแห่งพระราชอาณาจักรสุโขทัย โดยจัดระเบียบคณะสงฆ์เป็น ๒ ฝ่าย อย่างลี้กวางค์ทวิปแบ่งเป็นคามวาสี (หรือวัดบ้าน เป็นพระคณฤชระ มีหน้าที่ศึกษาพระปริยัติธรรม) กับอรัญวาสี (หรือวัดป่า เป็นพระวิปัสสนาธุระ มีหน้าที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน) อันเป็นประเพณีของคณะสงฆ์ไทยสืบต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้

เมื่อพระพุทธศาสนาเถรวาทสายลี้กวางค์เจริญรุ่งเรืองขึ้น นักบวชลัทธิมหายานในสยามก็ค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลง คงมีแต่พระสงฆ์เถรวาท ๒ สายที่ต่างกัน คือสายเถรวาทที่มีมาแต่เดิมกับเถรวาทที่อุปสมบทตามสายลี้กวางค์ ซึ่งถือว่าเป็นภิกษุของตนเคร่งครัดในพระธรรมวินัยมากกว่าจึงมีความรังเกียจพระสงฆ์เถรวาทพื้นเมืองถึงกับไม่ร่วมสังฆกรรมกัน พระสงฆ์ไทยจึงแยกกันอยู่เป็นเถรวาทสองนิกายทั้งในกรุงสุโขทัยและเชียงใหม่ในระยะแรก ๆ ซึ่งภายหลังได้แก้ปัญหาโดยการอาราธนาให้พระสงฆ์ลี้กวางค์ทำพิธีผูกพัทธสีมาให้บรรดาพระอุโบสถวัดหลวงทุกวัดซ้ำอีกครั้งหนึ่งโดยการปักโบสีมาเพิ่มเป็น ๒ โบ เพื่อให้พระสงฆ์ลี้กวางค์ลงทำสังฆกรรมในพระอุโบสถได้ และจะยอมร่วมทำสังฆกรรมกับพระสงฆ์เถรวาทนิกายเดิมก็ต่อเมื่อพระสงฆ์เดิมเหล่านั้นบวชแปลงเป็นนิกายลี้กวางค์แล้วเท่านั้น ทั้งนี้เพราะพระสงฆ์เถรวาทสายลี้กวางค์ถือว่าคณะสงฆ์ของตนเป็นผู้สืบทอดพระธรรมวินัยอย่างถูกต้องตามสายการสังคายนาของฝ่ายเถรวาทตั้งแต่วินัยที่ ๓ ราว พ.ศ. ๒๓๕ ที่พระมหินทเธระผู้ทรงเป็นพระโอรสพระเจ้าอโศกมหาราชได้เข้ามาประดิษฐานพระพุทธศาสนาเถรวาทครั้งแรกในลี้กวางค์ทวิป โดยสืบทอดพระธรรมวินัยมาจากการสังคายนาครั้งแรกหลังพุทธปรินิพพานล่วงแล้วได้ ๓ เดือน

^{๑๑} พระพุทธศาสนาเถรวาทสายลี้กวางค์ เกิดขึ้นจากการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๗ โดยพระอุปลัมภ์ของพระเจ้าปรักรมพาทู ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (แต่ในคัมภีร์มหาวงศ์ระบุว่า พ.ศ. ๑๕๕๗) เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเถรวาทกลับมารุ่งเรืองขึ้นในลี้กวางค์ทวิป ภิกษุสงฆ์จากสยาม พม่า มอญ ได้เดินทางไปลี้กวางค์ทวิปแล้วบวชแปลงเป็นพระนิกายลี้กวางค์ ทำนิกศึกษาพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาเถรวาทสายนี้จนรอบรู้ทั้งหมดแล้วจึงเดินทางกลับสู่ประเทศของตน

กล่าวสำหรับสยามประเทศ พระพุทธศาสนาเถรวาทสายลี้กวางค์เข้ามาครั้งแรกราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พระภิกษุสยามซึ่งได้บวชแปลงกลับมาตั้งคณะสงฆ์ลี้กวางค์ขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช (และแปลงพระเจดีย์เดิมของพระพุทธศาสนาพุทธยุคศรีวิชัยเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ตามศิลปะของลี้กวางค์สืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน) ชาวสยามพากันเลื่อมใสในวัตรปฏิบัติอันเคร่งครัดของพระสงฆ์ลี้กวางค์ จึงให้บุตรหลานบวชเรียนในสำนักนี้มากขึ้นโดยลำดับ เกียรติคุณของพระสงฆ์ลี้กวางค์แพร่หลายขึ้นไปถึงกรุงสุโขทัยราชธานี กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงทรงอาราธนาให้พระสงฆ์ลี้กวางค์จากนครศรีธรรมราชขึ้นไปตั้งคณะสงฆ์ลี้กวางค์ที่กรุงสุโขทัยและทรงสถาปนาพระสังฆราชลี้กวางค์ให้เป็นสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรสุโขทัยด้วย ดังหลักฐานจารึกหลักที่ ๑ พ.ศ. ๑๘๓๕ ว่า “เมืองสุโขทัยนี้มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำไธยานแก่มหาเถรสังฆราชปราษฎ์เรียนจบปิฎกไตร หลอกกว่า (ฉลาดกว่า) ปุครูในเมืองนี้ทุกคนลูกแต่ (มาจาก) เมืองศรีธรรมราชมา” มีผลทำให้พุทธศาสนาเถรวาทและเถรวาทแบบดั้งเดิมค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลงไป พระพุทธศาสนาเถรวาทสายลี้กวางค์จึงแผ่ไปทั่วพระราชอาณาจักรสยามตลอดไปจนถึงอาณาจักรล้านนา (ภาคเหนือ) และล้านช้าง (ภาคอีสาน)

ดังนั้นจึงเป็นพุทธประเพณีสืบต่อกันมานับแต่นั้นจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ว่า พระมหากษัตริย์สยามจะทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตราไว้เป็นกฎหมายประกาศว่าพระพุทธศาสนาแห่งสยามประเทศนั้นเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทสายลังกาวงศ์ ดังจะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระปฐมบรมราชจักรีวงศ์ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตรา “กฎพระสงฆ์” ไว้ใน “กฎหมายตรา ๓ ดวง” อันเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐสยามนับตั้งแต่ปีที่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ จุลศักราช ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) กล่าวคือ ทรงจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น ๒ ฝ่าย ดังนี้คือ

“กฎให้ไว้แก่สังฆะริธรรมการพระราชอาณา เจ้าอธิการฝ่ายคันธุระ วิปคณาธุระ คามาวาครี อรัญญาครี นอกกรุง ในกรุงเทพมหานคร แขวงจังหวัด หัวเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา ตะวันตก ตะวันออก ปากใต้ ฝ่ายเหนือจหัว”^{๑๒}

ที่สำคัญคือทรงตราไว้ใน “กฎพระสงฆ์” บอกที่มาของพระพุทธศาสนาในพระราชอาณาจักรของพระองค์อย่างชัดเจนว่าเป็นหลักพระธรรมวินัยที่สืบทอดมาจากการสังคายนาตั้งแต่ครั้งแรกโดยพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปเถระเจ้าเป็นประธาน และถ่ายทอดสืบมาในการสังคายนาครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ ครั้งที่ ๔ ครั้งที่ ๕ ครั้งที่ ๖ โดยฝ่ายพระพุทธจักรและพระราชอาณาจักรร่วมมือกันชำระพระพุทธศาสนามีให้ภิกษุบาปชั่วทำลายพระศาสนาเป็นประเพณีสืบมาจนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าปรีกรมพาทู แห่งลังกาทวีปได้ทรงร่วมกับพระมหากัสสปเถระ เพื่อกำจัดภิกษุบาปชั่ว ๒ จำพวก คือ ภิกษุอาบัติปาราชิกและภิกษุอาบัติเป็นอาจिन ดังมีจำนวนเดิมตามที่สาธยายไว้ใน “กฎพระสงฆ์” ดังต่อไปนี้

“...เปนประเพณีมาจำเดิมแต่พระอรหันต์เจ้าห้าร้อยมีพระมหากัสสปเถระเจ้าเปนประธาน เปนเหตุด้วยพระภิกษุแก่ อันกล่าวประวษาติเตียนเป็นเสี้ยนพระศาสนาก็ชวนมาถวายพระพรสมเด็จพระเจ้าอะชาตศัตรูราชพระเจ้าอะชาตศัตรูก็เปนศาสนูปถัมภก ขอปลดสังคายะนายระงับโทษดังนี้ จนถึงทุติยสังคายะนาย ตติยสังคายะนาย จตุลสังคายะนาย ปินจะมะสังคายะนาย ฉัตถสังคายะนาย ฝ่ายพระพุทธจักร พระราชอาณาจักร ย่อมพร้อมกันทั้งสองฝ่าย ชวนกันชำระพระศาสนา (มิให้มีบาปภิกษุทำลายพระศาสนา) ได้ เปนประเพณีสืบมาทั้งนี้ จนถึงเมื่อสมเด็จพระมหากรุณาเจ้าเสด็จนิพพานแล้วพระพุทธศาสนาถ่วงไปได้พันห้าร้อยแปดสิบเจ็ดพระวษา ครั้งสมเด็จพระเจ้าพระกรมภูราชูปถัมภก อันนับเนื่องสืบมาแต่บรมกระษัตริย์ชติยะมหาสมมุติวงศ์ ทรงพระบุญฤทธิอาณภาพปราบกระษัตริย์ใหญ่ทั้งสาม มีสงครามอันชนะแล้วได้เอกราชภิเศกเป็นใหญ่ในลังกาทวีปทั้งปวง พิจารณาเห็นหมู่ภิกษุกุลบุตรปฏิบัติต่าง ๆ มิได้ต้องแตกจากกัน ประพตติผิดให้พระพุทธศาสนาเสื่อมสูญไป จะไปสู่อบายภูมิเป็นอันมาก มีพระราชหฤทัยอันมีกำลังพระกรุณาตักเตือนเนื่อง ๆ จึงทรงพระราชดำริว่า ไฉนอาตมาจะบำรุงบวรพุทธศาสนาให้วุฒิวินทางการขึ้นได้ จึงไว้พุทธะกิจด้วยพระมหากัสสปเถระเจ้าอันอยู่ในอุทุมพรบพิตรารามมหาวิหาร ทั้งพระพุทธจักรพระราชอาณาจักรสองฝ่าย กระทำย้ายย้ายปาปะภิกษุทั้งสองเหล่า คือภิกษุต้องปาราชิกเหล่าหนึ่ง แลภิกษุมักด้วยอาบัติเหล่าหนึ่ง พระราชทานผ้าขาวแล้วให้สึกออกจากเพศบรรพชิต ทรงชำระพระพุทธศาสนาให้ปราศจากมณทิล ด้วยพระทัยอันบริสุทธิ์ถืออุปด้วยกรุณา แต่จะให้เป็นพมามนุษย์ทั้งปวง กระทำสักการบูชา ซึ่งพระศาสนาอันบริสุทธิ์ ให้ได้พ้นจากสงสารทุกข”^{๑๓}

^{๑๒} กฎหมายตรา ๓ ดวง เล่ม ๓ ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่, สถาบันปรีดีพนมยงค์ จัดพิมพ์, กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๘, กฎพระสงฆ์ หน้า ๓๕๙.

^{๑๓} อ้างแล้วใน ^{๑๒} กฎหมายตรา ๓ ดวง เล่ม ๓๗, ดู “กฎพระสงฆ์” หน้า ๓๗๕-๓๗๖.

ความเข้าใจเกี่ยวกับ “พระธรรมวินัย” และ “พระพุทธศาสนาของชาวบ้าน”

อย่างไรก็ตาม แม้หลักคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาทสายลังกาวงศ์จะยึดถือ “พระธรรมวินัย” ที่พระอรหันต์เถระทำสังคายนาตั้งแต่ครั้งแรกสืบต่อกันมาโดยเคร่งครัด แต่ในบริบทของสังคมไทยที่เป็นจริงนั้น พระพุทธศาสนาตาม “พระธรรมวินัย” ของเถรวาทกับ “พระพุทธศาสนาของชาวบ้าน” (Popular Buddhism) ตามประเพณีความเชื่อที่สืบต่อกันมาโดยทั่วไปอาจแตกต่างกันมากหากมองจากเปลือกนอก แต่โดยเนื้อแท้ก็เป็นไปเพื่อการดับทุกข์เช่นเดียวกัน ดังพระยาอนูมานราชชน นักปราชญ์ด้านวัฒนธรรมประเพณี ไทยคดี และสังคมมานุษยวิทยาได้ให้ความเห็นอย่างเป็นทางการเกี่ยวกับพุทธศาสนาของชาวบ้านซึ่งสอดคล้องกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไว้อย่างแยบคายว่า

“เมื่อชนชาวไทยได้รับพุทธศาสนาเป็นที่ฟังแล้ว เรื่องนับถือผีของเดิมก็ยังมิอยู่ และได้ผีที่มีอยู่ในพุทธศาสนาแต่เดิมจากอินเดียและลังกาซึ่งติดพวงท้ายเข้ามาด้วย แล้วชนชาวไทยเมื่อเข้ามาอยู่ในดินแดน ซึ่งบัดนี้เรียกว่าประเทศไทย ก็ได้มีความสัมพันธ์ผสมปะปนกันอย่างใกล้ชิดกับชนชาติอื่น ซึ่งอยู่ในดินแดนที่เรียกกันว่า เอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือเอเชียอาคเนย์ ทั้งในทางเชื้อชาติและทางวัฒนธรรม และมาเป็นชนชาวไทยดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เพราะฉะนั้น ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชาวไทยและอะไร ๆ ที่เป็นคุณสมบัติและเป็นบุคลิกลักษณะของชาวไทย จึงไม่ใช่สำคัญอยู่ที่เรื่องต้นเดิมของไทยอย่างเดียว ข้อที่สำคัญมากกว่า คืออยู่ที่เรื่องวัฒนธรรมที่ป็นไทย ให้ปรากฏเด่นว่าเป็นไทยโดยสมบูรณ์ และทำให้เห็นว่าแตกต่างไปจากชนชาวอื่นมีอย่างไร เราก็อาจตอบได้ในข้อนี้ว่าวัฒนธรรมไทย เกิดจากขนบธรรมเนียมประเพณี ที่สืบ ๆ ต่อกันมาเป็นปรัมปรา อย่างที่เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Tradition หรือประเพณีปรัมปรา ซึ่งมีหลายกระแสหลายทาง ที่เข้ามาผสมปนปรุ่กันเป็นอันหนึ่งอันเดียว เกิดเป็นวิถีชีวิตแห่งความเป็นอยู่ของชนชาวไทยให้เห็นเด่นโดยเฉพาะ และมีพุทธศาสนาอย่างของไทย เป็นหลักดำเนินวิถีชีวิตนั้น ใคร ๆ ก็ทราบอยู่ว่าอาหารคาวอย่างหนึ่งของไทยที่ปรุ่เป็นน้ำเรียกว่าแกง ย่อมปรากฏด้วยสิ่งหลายอย่างต่างชนิดมาผสมกัน จึงเกิดเป็นแกงขึ้นได้ แต่แกงนั้นจะกินอร่อยหรือไม่อร่อยก็อยู่ที่ส่วนผสมซึ่งเอามาปนปรุ่ มีส่วนเข้ากันได้เหมาะเจาะหรือไม่ นี้มีฉันทิ ความสำคัญของชนชาวไทย จึงอยู่ที่วัฒนธรรมไทยซึ่งมีมาหลายกระแสหลายทาง

เมื่อว่ากันตามกฎธรรมดาดังกล่าวมาแล้วนี้ ฝั่เดิมของไทยก็เข้าไปปนอยู่กับฝั่ไสยศาสตร์ แล้วก็มีฝั่ของชนชาวอื่นที่เป็นเพื่อนบ้าน เข้ามารวมด้วยอีกชั้นหนึ่ง แล้วฝั่เหล่านี้ก็เข้ามาผสมกัน ถ้าฝั่ที่มีแต่เดิม และฝั่ที่ได้มีมาแต่อื่นกลมกลืนเข้ากันไม่ได้กับการถือฝั่ส่วนใหญ่ ก็ต้องสูญหายตายจากไปเป็นธรรมดา กลายเป็นมีแต่ฝั่ใหม่เกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นการนับถือฝั่ซึ่งรวมทั้งเรื่องความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งลึกลับอยู่เหนือธรรมชาติอันไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์รวมทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของไสยศาสตร์ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งผูกขาดจากของอินเดียหรือของใครแต่ฝ่ายเดียว

ถ้าจะนึกถามว่า พุทธศาสนานั้นโดยเนื้อแท้ สั่งสอนคนให้เชื่อด้วยเหตุผล เกี่ยวกับเรื่องกรรม คือการกระทำของตนโดยนัยหลักเดียวกันกับหลักเหตุผลสากลทางวิทยาศาสตร์ที่ว่า **เหตุทุก ๆ เหตุย่อมมีผล ผลทุก ๆ ผลย่อมมีเหตุ** และกฎความความสม่ำเสมอของธรรมชาติที่ว่า **เหตุอย่างเดียวกันย่อมผลิตผลอย่างเดียวกัน เมื่อตกอยู่ในเงื่อนไขคล้ายคลึงกัน** พุทธศาสนากล่าวว่า สิ่งใดเป็นมงคล หรืออัปมงคล เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ก็มีเหตุเกิดจากกรรม คือการกระทำของตนเองทั้งนั้นเป็นเหตุ (**เย ธมมา เหตุปฺปภา**) หาใช่เกิดจากการกระทำของผีสิงเทวดาไม่

โดยเหตุที่พุทธศาสนาอุบัติขึ้นในท่ามกลางหมู่ผู้เชื่อถือฝั่กันมาแต่เดิม คนยังเชื่อมั่นเรื่องฟ้งปาเขาและต้นไม้ใหญ่เป็นต้น ซึ่งถือว่ามีผีสิงเทวดาสงสถิตอยู่ แม้เมื่อรับนับถือพุทธศาสนาแล้วความหว่นวิตกและกลัวเกรงฝั่ยังมีเหลืออยู่มาก ประกอบทั้งการที่จะเข้าถึงพระธรรมได้อย่างแท้จริง แม้จะมีอยู่ด้วยกันทุกคนแต่ก็ถดถอยกันลงมาเป็นชั้น ๆ เพราะฉะนั้นจะให้คนที่นับถือศาสนาทุกคนมีความคิดเห็นและมีความเชื่อเท่ากันนั้นหาไม่ได้ทีเดียว

แม้การสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามุ่งไปในทางปฏิบัติเกี่ยวกับใจมุ่งนิพพานเป็นจุดหมายปลายทางคือดับกิเลสตัดทุกข์อย่างสนิทเด็ดขาด มากกว่าสอนให้รู้แต่ไม่ปฏิบัติ นี้ก็จริงอยู่ แต่การที่จะเข้าถึงนิพพานเด็ดขาด ซึ่งเป็นแดนอยู่พ้นโลกนี้ไปจะต้องบำเพ็ญบารมี คือคุณความดี โดยลำดับไปเป็นชั้น ๆ เหมือนอย่างเรียนความรู้ในโรงเรียน ก็ต้องเรียนตั้งแต่ชั้นต่ำขึ้นไปจนถึงชั้นสูง โดยทำนองเดียวกัน เพราะฉะนั้นการจะเข้าถึงนิพพานได้ ก็ต้องใช้เวลานานมากนักด้วยแสนกัลป์อนันตชาติ แม้คนโดยมากมีความเชื่อศาสนาซึ่งตนนับถืออยู่ด้วยความจริงใจ แต่ที่ยังต้องฟ้งพาอาศัยไสยศาสตร์อยู่ ก็เพราะยังเชื่ออยู่ว่าไสยศาสตร์อาจแก้ความขัดข้อง เช่น เจ็บไข้ได้ทุกข์และภัยอันตรายต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ เหตุนี้คนจึงยังฟ้งไสยศาสตร์กันอยู่เป็นส่วนมาก อย่าติเลยที่ว่าพุทธไม่ถือ โพลไปถือไสย ที่จริงเขาก็ถือพุทธเหมือนกัน แต่ถือเป็นโครงการระยะสั้นเกี่ยวกับชีวิตของเขาเท่านั้น เรื่องที่จะช่วยได้หรือไม่ได้อย่างไรก็ช่างเถิด เมื่อเห็นว่าเป็นสิ่งสืบเปี้ยไถลมีอีกคว่าเอามาก่อนได้เป็นดี ชั้นชั้วก็ดับทุกข์ดับตัณหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ เหตุนี้ โลกจึงเป็นโลกที่เห็นกันอยู่ นี้ เพราะโลกจะเป็นโลกอยู่ได้ก็ต้องมีคน ๑๐๘ หลายอย่างต่างชนิดอยู่รวมกัน ไม่เช่นนั้นก็ไม่เป็นโลก

เมื่อผู้ใดได้ทุกข์ชุกข์เชี่ยขึ้นเฉพาะหน้า ก็มักถือว่ามีผีกระทำด้วยตนมีเคราะห์ที่ไม่มีใครเรียกว่าเป็นเพราะกรรม คือการกระทำของตนเอง คนโดยมากยอมหันไปกราบไหว้ อ้อนวอนผีสิงเทวดาให้ช่วย หรือไม่ก็ฟ้งพระให้ท่านช่วยเสกเป่าหรือรดน้ำมนต์ให้ เมื่อคนเขาเชื่อถือกันเป็นส่วนมากอย่างนี้ จะให้พระท่านทำอย่างไร จะให้ท่านบอกว่า เคราะห์ดีเคราะห์ร้ายเกิดจากการกระทำของตนเองบอกตรงไปตรงมากระนั้นหรือ เขามาหาด้วยกำลังมีทุกข์ร้อน ถ้าไปบอกเขาอย่างนั้น ตีมีดีอาจจะสะบัดกันลุกไป แล้วไม่มาทำบุญต่อบั่ก็ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระท่านก็เสกเป่าหรือรดน้ำมนต์ให้ เป็นต้น เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล ด้วยอาศัยอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย ทั้ง ๆ ที่ท่านก็รู้ยู่ยู่ว่ามนต์นั้นล้างความชั่วอันเป็นอกุศลกรรมที่ทำไว้หาได้ไม่ นอกจากผู้ได้รับน้ำพระพุทธรณ์ เป็นคนประพฤดิแต่คุณงามความดี น้ำพระพุทธรณ์จึงจะแทรกซึมเข้าไปในจิตใจให้เกิดความเจริญได้โดยปริยาย ที่พิธิสังฆมีวิธีผ่านทางไสยศาสตร์ เข้าไประคนปนอยู่ด้วย ก็เพราะเกี่ยวกับความเชื่อถือของประชาชนส่วนใหญ่ หรืออีกอย่างหนึ่ง เป็นเรื่องของพิธิพราหมณ์แท้ ๆ แต่ที่เอาพิธิสังฆ

เข้าไปแทรก ก็เพื่อให้เกิดความรู้สึกทางพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และสงฆ์คุณได้บ้าง ดีกว่าให้เชื่อถือทางไสยศาสตร์ แต่อย่างเดียว ซึ่งคนจะเลิกทิ้งไปเสียทีเดียวหาได้ไม่ เพราะฉะนั้น พุทธกับไสย แม้ต่างกันเป็นคนละด้าน แต่ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ขัดแย้งกัน ในความเชื่อถือของคนสามัญคนชั้นสามัญทั่วไป ตามนัยดังกล่าวมาข้างต้น และก็มีลักษณะอย่างนี้อยู่ด้วยกัน ไม่ว่าจะในศาสนาใหญ่ศาสนาใด ไม่เฉพาะแต่ในพุทธศาสนาเท่านั้น เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **รู้เรื่องศาสนาตามที่คนนับถือและกล่าวอธิบายให้ฟัง ย่อมไม่ตรงกันเสมอไป** กับที่เห็นคนเหล่านั้นประพฤติกันอยู่ในเรื่องศาสนาของเขา ทั้งนี้ก็เพราะสิ่งที่เขาคิดว่าควรประพฤติ และสิ่งที่เขาประพฤติโดยตรง มักไม่เหมือนกับศาสนาที่เขา นับถือ

ถ้าอ่านเรื่องราวทางศาสนา ก็ไม่ปรากฏว่าพุทธศาสนาปฏิเสธหรือยืนยันโดยตรงว่ามีหรือไม่มี เทวดามีหรือเทวดาไม่มี เป็นแต่บอกว่าสภาพของสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็สัตว์ เป็นคน หรือเป็นผีเป็นเทวดา ก็มีเงื่อนไขแห่งความเป็นความเป็น เช่นเดียวกันทั้งหมด คือต้องมีเกิดมีตายอยู่ด้วยกันทั้งนั้น เมื่อตายแล้วต้องไปเกิดใหม่ ไม่ไปเกิดเป็นคน ก็ต้องไปเกิดเป็นสัตว์ ถ้าอย่างดีก็ได้ไปเกิดเป็นผีชั้นสูงคือเทวดา หรือถ้าอย่างเลวก็ต้องไปเกิดเป็นสัตว์นรกหรือผีชั้นสารเลว

ใคร ๆ ก็ทราบกันดีแล้วว่าหลักธรรมในพุทธศาสนามีอย่างไร แต่คนยังนับถือผีอยู่ เพราะยังปรารถนาสิ่งที่เป็นสิริมงคล และมีเวลาหวาดหวั่นต่อภัยอันตรายตามธรรมดาสามัญชน เรื่องถือผีบางเทวดาจึงต้องมียู่อเสมอไปที่พุทธศาสนาในภายหลังนำเอาข้อความซึ่งมีอยู่ในพระสูตรต่าง ๆ มาสาธยาย ก็เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่คนฟัง เรียกว่า เจริญพระพุทธมนต์หรือพระปริต คำบอกอยู่ในตัวแล้วว่าเพื่อเป็นเครื่องป้องกันและต้านทานสิ่งอันเป็นเสนียดจัญไรหรือผีร้ายให้แรง ทั้งนี้พุทธศาสนาได้แนวเทียบมาจากศาสนาพราหมณ์สมัยพระเวท ที่ถือว่าพราหมณ์บุโรหิตซึ่งทรงเวทสามารถร้ายมนต์ให้ผีบางเทวดาจำต้องอำนวยสิ่งเป็นสิริมงคลแก่ผู้ปรารถนา หรือป้องกันและต้านทานภัยอันตรายต่าง ๆ อันจะเกิดมีขึ้นแก่คนได้

เมื่อความรู้สึกของสามัญชนยังมีอยู่อย่างนี้ ถ้าการถืออันนั้น ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือเสียหายแก่ตนหรือคนอื่น พุทธศาสนาก็ไม่กีดกันเรื่องนับถือ หรือต้องการจะทำลายล้างความเชื่อเดิม ซึ่งยังฝังลึกอยู่ในจิตใจของคน เพราะเห็นว่าผู้ที่นับถืออยู่ยังหวาดสะดุ้งต่อภัยอันตราย ด้วยมีอินทรีแห่งความคิด ความรู้ยังไม่แก่กล้าพอจะต้านทานเรื่องของโลกได้ พุทธศาสนาจึงยกย่องผีบางเทวดาที่เขายังนับถืออยู่ให้กลายมาเป็นผู้กลับใจนับถือพุทธศาสนา และบางทีก็มาผู้อุปถัมภ์และป้องกันพุทธศาสนาด้วย ผิดนใดซึ่งเดิมชอบเครื่องสังเวทของสวดคาถา ที่มีผู้ฆ่าบูชาัญญาวย ก็กลายเป็นผีนับถือพุทธศาสนา เลิกรับเครื่องสังเวทอย่างนั้น

พระอินทร์ซึ่งเดิมเป็นหัวหน้าผีฟ้า คือเทวดาในสมัยพระเวท ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ว่ามีรูปร่างสูงใหญ่อ้วนจ้ำม่ำดำทะมึน (=เมฆฝน) ร้องเสียงเอ็ดอึง (=ฟ้าร้อง) ใคร ๆ ได้ยินเสียงก็ตกใจกลัว และชอบเสวยเมรัยซึ่งเรียกว่า เหล้าน้ำโสมจนเมามายส่งเสียงดังเอะอะ เมื่อพวกศัตรูของเทวดาและมนุษย์ คืออสูร (=ความแห้งแล้ง) เห็นพระอินทร์ดำทะมึนมาจากไกล และเมื่อพระอินทร์แกว่งสายฟ้าฟาดลงไป ก็เกิดเป็นฟ้าแลบฟ้าร้องและฟ้าผ่า พวกอสูรก็ตกใจพากันปลาดหนีไปหมดสิ้น แผ่นดินก็ฉ่ำชื้นด้วยน้ำฝนซึ่งพระองค์ประทานลงมาให้ประชาชนซึ่งมีชีวิตด้วยงานเกษตร ก็พ้นจากความอดตาย เหตุนี้จึงได้นับถือพระอินทร์กันอย่างลึกซึ้งว่าเป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือเทวดาอื่นทั้งหมด เพราะเป็นผู้ช่วยชีวิตของเขาได้ ไม่ให้อดตาย

เมื่อพระอินทร์มานับถือศาสนาพุทธแล้ว ก็กลายเป็นผู้มีชื่อใหม่ว่าสักกะ ไม่มีชื่อว่าพระอินทร์โดยตรงอีกต่อไป แต่ประชาชนก็ยังเรียกว่าพระอินทร์อยู่ รูปร่างของพระอินทร์ซึ่งเดิมอ้วนจ้ำม่ำพุ่งยื่นกางอย่างชาวฮินดู ก็กลายเป็นรูปร่างสะอิดสะเอ้ง แต่พระฉวีวรรณเขียวดำ คล้ายผิวชาวทมิฬชาวลังกายังคงอยู่ ยิ่งกว่านั้น ทำวสักกะผู้อยู่ในตำแหน่งพระอินทร์ ซึ่งแปลว่าผู้เป็นใหญ่ ก็ไม่ได้อยู่ในตำแหน่งประจำเสมอไป เหมือนสมัยพระอินทร์ในสมัยพระเวท

เพราะผู้ได้ทำบุญกุศลไว้มาก แรงบุญกุศลก็จะส่งให้ผู้นั้นขึ้นไปเกิดบนสวรรค์และได้ครองตำแหน่งพระอินทร์ ตลอดระยะเวลาที่บุญกุศลส่งอยู่ เมื่อสิ้นบุญหมดกุศลแล้ว แม้จะได้ชื่อว่ามีออมร คือผู้ไม่ตาย แต่ก็ต้องตาย เรียกเป็นคำเฉพาะสำหรับชาวสวรรค์ว่าจุติ แปลว่า เคลื่อนจากความเป็นอยู่เดิม แล้วไปเกิดใหม่เป็นอะไรก็ได้ในภพอื่นสุดแต่บุญกรรมที่ทำไว้ คนอื่นที่เขาทำบุญก็ไปเกิดเป็นพระอินทร์แทน และตำแหน่งพระอินทร์นี้ถือว่าสำคัญ มีกล่าวอยู่ในเรื่องราวพุทธศาสนาบ่อย ๆ เพราะพระอินทร์เป็นผู้มีหน้าที่ป้องกันพุทธศาสนาเพื่อส่งเสริมให้ถาวรวัฒนา...

เมื่อชนชั้นฐานพระเจดีย์ได้ฟังพระท่านเทศน์เรื่องสวรรค์ ก็ทะเยอทะยานอยากขึ้นสวรรค์ แม้จะปรารถนาไปนิพพาน ก็เป็นแต่ปรารถนาเท่านั้น แต่ความจริงอยากไปสวรรค์ก่อนเพราะเป็นโครงการระยะสั้น ยังอีกนานหลายชาติทีเดียวจึงจะบรรลุถึงนิพพาน เหตุนี้ถ้าเป็นคนมีใจศรัทธากล้าแข็ง ก็มุ่งหน้าบำเพ็ญศีลฟังธรรม ทำแต่บุญสุนทาน มุ่งแน่วแน่แต่จะไปสวรรค์ให้ได้ ในที่สุดเมื่อมีอินทรีย์แก่กล้า มีจิตใจผ่องแผ้วขึ้นโดยลำดับแล้ว เรื่องที่คิดฟังชานแต่เดิมมาก็ค่อยหมดไป กลายเป็นคนที่ได้เลื่อนชั้นจากฐานพระเจดีย์ขึ้นไปโดยลำดับ และบางคนอาจเลื่อนขึ้นไปจนถึงชั้นยอดพระเจดีย์ก็ได้ แต่จนถึงขั้นนี้มีน้อยนัก จะจุดผู้ซึ่งยังอยู่ในชั้นฐานพระเจดีย์ ซึ่งมีอินทรีย์ยังไม่แก่กล้า ให้ขึ้นไปด้วยถึงยอดพระเจดีย์ได้กระนั้นหรือ

พิจารณาในแง่นี้ ก็จะเห็นว่า ข้อที่ขัดแย้งกันอยู่ดังกล่าวที่มีอยู่ในพุทธศาสนา หาเป็นข้อที่ขัดแย้งกันไม่ เพราะพวกชาวบ้านที่เคยนับถือเทวดามาก่อน เมื่อได้มานับถือศาสนาก็เป็นสุขใจ ไม่ต้องหวาดสะดุ้งกลัวภัยจากผีร้ายเหมือนเมื่อก่อน เพราะมีผีเทวดาซึ่งไม่ใช่เป็นมิถิลา คอยคุ้มครองป้องกันอยู่ เช่น มีพระภูมิเจ้าที่เป็นผู้ป้องกันผีร้ายที่จะเข้ามาตอแยรบกวนชาวบ้าน และพระภูมิเจ้าที่นั้น ชาวบ้านถือว่าเดิมก็เป็นพระสงฆ์อยู่ก่อน แต่ท่านมรณภาพทั้งผ้าเหลืองยังไม่ทันได้ทำประจุชาติ จึงได้เกิดเป็นพระภูมิเจ้าที่ ทำไม่จึงถือว่าพระสงฆ์มรณภาพทั้งผ้าเหลืองจะไปเกิดเป็นพระภูมิเจ้าที่ เรื่องก็เห็นจะถือว่าผ้าเหลืองเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ไม่บังควรให้อยู่ห่อหุ้มซากศพซึ่งเป็นของต่ำกระมัง ญาติผู้ใหญ่ที่ตายไปเป็นผีเห้ายผีเรือน ก็ไม่ต้องกลัวว่าท่านจะเป็นผีร้าย เพราะเมื่อก่อนที่ท่านจะตายไปเป็นผี ก็เป็นผู้นับถือพุทธศาสนามาก่อนทั้งนั้น ถ้าลูกหลานทำไม่ดี ท่านก็ลงโทษ ถ้าทำดี ท่านก็บันดาลให้มีความสุขความเจริญ ลักษณะที่กล่าวเล่ามาทั้งหมดนี้ ภาษาอังกฤษเรียกว่า re-interpretation แปลว่า ตีความหมายเสียใหม่ ให้เรื่องที่ขัดแย้งกลมกลืนเข้ากันได้

คนนั้นมีทั้งปัญญาและความรู้สึก พวกที่มีปัญญามากกว่าก็ใช้ปัญญาไตร่ตรองด้วยเหตุผล เมื่อเห็นจริงแล้วจึงจะเชื่อตรงกับที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ และประพฤติปฏิบัติธรรมไปตามปัญญาความคิดเห็นเท่าที่สามารถจะทำได้ อย่างนี้เป็นเรื่องศาสนาทางปัญญา ส่วนผู้ที่มีความรู้สึกมากกว่าปัญญาก็ต้องพึ่งผีสางเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควบไปด้วย และความรู้สึกมีศรัทธาและเชื่อมั่นในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่ว่าจะน้อยไปกว่าผู้ที่นับถือด้วยปัญญา ตรงที่จะมีความรู้สึกเปี่ยมด้วยศรัทธากล้าแข็งยิ่งกว่าผู้ที่ใช้ปัญญาด้วยเหตุผลเสียอีก อย่างนี้เป็นเรื่องศาสนาทางใจทางอารมณ์

พุทธศาสนาไม่ได้ตำหนิความเชื่อใดว่าเป็นผิดเป็นเท็จ คนจะเชื่ออะไรทำอะไรก็ได้ แต่พุทธศาสนาบอกไว้ให้ทราบไว้ใครทำกรรมดีก็ได้รับผลดี ใครทำกรรมชั่วก็ได้รับผลชั่ว ไม่มีใครช่วยได้นอกจากตัวของตนเอง นี่เท่ากับพุทธศาสนาเพิ่มเติมความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมให้อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความเชื่อชอบด้วยเหตุผล และทำให้จิตใจผ่องใสเป็นความสุขสงบที่ถาวรยืนนาน อันเป็นที่พึ่งได้อย่างมั่นคงยิ่งกว่าการเชื่อผีสางเทวดาเสียอีก...

โดยเหตุเรื่องดังกล่าวมาข้างต้นแล้วนี้ เป็นคติส่วนใหญ่ในพุทธศาสนาของไทย ในจำพวกที่เรียกว่าชาวบ้าน ชาวชนบทซึ่งเป็นผู้มีศรัทธากล้าแข็งและมั่นคงอยู่ในความรู้สึกของเขา ยิ่งไปกว่าความเชื่อของผู้ที่ใช้ปัญญามากกว่า

ความรู้สึกเสียอีก ทั้งนี้ก็เพราะพระพุทธศาสนาไม่ดำเนินเป็นสายสุดโต่งอันดั่งเคียด ซึ่งไม่มีให้อภัยธรรมแก่ใคร แต่ดำเนินเป็นสายกลางมีผ่อนหนักผ่อนเบาตามชาติชั้นภูมิของปัญญาของผู้นับถือ คนที่เคยนับถือผีบางเทวดามาก่อน เมื่อมานับพุทธศาสนา ถ้าไม่มีอะไรเป็นรูปธรรมสำหรับไว้ให้ยึดเหนี่ยวไว้บ้าง ก็จะทำกลับไปถือความเชื่อของเดิม เป็นเรื่องถอยหลังเข้าคลองไป เพราะฉะนั้นการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปและพระสฤปเจดีย์ เป็นต้น ที่เขาถือว่ามี ความศักดิ์สิทธิ์ อาจบันดาลให้ดีให้ร้ายหักคอเขาได้ก็ อย่าติเตียนว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น”^๑

ทั้งหมดที่พระยาอนุมานราชชนได้อธิบายมาก็เพื่อให้มีความเข้าใจรวบยอดว่าแม้ปัจจุบันสังคมไทยจะมี พุทธศาสนาเถรวาทสายลังกาวงศ์เป็นแกนกลาง แต่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ไทยมาช้านานนั้น

“วัฒนธรรมทั้งสามยุคก่อนประวัติศาสตร์ไทย ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย กล่าวคือทั้งลัทธิฮินดูและศาสนาพุทธ ล้วนเป็นศาสนาของสังคมในยุคทวาราวดี ยุคขอม และยุคศรีวิชัย” และยังคงยกอีกว่า “ชนทั้งสามชาติพันธุ์ ได้แก่ ชนชาติมอญแห่งทวาราวดี ชนชาติขอมแห่งอาณาจักรขอม และชนชาติมลายูแห่งศรีวิชัย ล้วนได้ทิ้งร่องรอยสำคัญอัน เป็นอารยธรรมฮินดูที่หยั่งรากลึกไว้ในสังคมที่บัดนี้คือประเทศไทย”^๒

ทัศนะของนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาอย่างพระยาอนุมานราชชนยังสอดคล้องกับพระราชาชนิตของพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ นักการปกครองผู้ยิ่งใหญ่ของไทย ที่ว่าประเพณีชีวิตของชาวไทย ไม่ว่าจะประเพณีหลวงหรือประเพณีราษฎร์ ล้วนแต่ได้รับอิทธิพลจากลัทธิไสยศาสตร์และพุทธศาสนา ดังความแรกใน พระราชนิพนธ์คำนำ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** ดังนี้

“พระราชพิธีซึ่งมีสำหรับพระนคร ที่ได้เคยประพฤติมาแต่ก่อนถึงปัจจุบันนี้ อาศัยที่มาเป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งมาตามตำราไสยศาสตร์ที่นับถือพระเป็นเจ้า อิศวร นารายณ์ อย่างหนึ่งมาตามพระพุทธศาสนา แต่พิธีที่มาจากต้นเหตุทั้งสองอย่างนี้ มาคละระคนกันเป็นพิธีอย่างหนึ่งขึ้นก็มี ด้วยอาศัยเหตุที่แต่เดิมพระเจ้าแผ่นดินและ ชาวพระนครถือศาสนาพราหมณ์ การใด ๆ ซึ่งนับว่าเป็นศรีสวัสดิ์มงคลแก่พระนครตามคัมภีร์ไสยศาสตร์ก็ประพฤติเป็น ราชประเพณีสำหรับพระนครตามแบบอย่างนั้น ครั้นเมื่อภายหลังพระเจ้าแผ่นดินและราษฎรนับถือพระพุทธศาสนา ถึงว่าพระพุทธศาสนาที่เป็นต้นเดิมแต่ไม่มีฤกษ์ภาพิธีต้องอันใด ด้วยพระพุทธเจ้ายอมตรัสว่าฤกษ์ดี ยามดี ครูดี ขณะดี การบูชาเช่นสรวงดี ทั้งปวงยอมอาศัยความสุจริตในไตรทวาร ถึงแม้ว่าการซึ่งจะเป็นมงคลและเป็นอวมงคลก็ดี ก็อาศัยที่ชนทั้งปวงประพฤติการสุจริตทุกจริตเป็นที่ตั้ง เพราะฉะนั้น การพระราชพิธีใด ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องเจือปนในอยู่ใน พระพุทธศาสนา ซึ่งมีคำอ้างมาว่าตามทางพุทธศาสนานับเอาเป็นคู่ไสยศาสตร์นั้น จะอ้างว่าพระพุทธเจ้าบัญญัติหรือ แนะนำไว้ให้ทำนั้นไม่ได้ มีอย่างเดียวแต่การพระราชพิธีทั้งปวง บางอย่างต้องกับคำที่พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญ บางอย่างต้องกับคำที่พระพุทธเจ้าตรัสติเตียน เมื่อว่าโดยย่อแล้ว การอันใดที่เป็นสุจริตในไตรทวาร พระพุทธเจ้าก็ ตรัสสรรเสริญการสิ่งนั้นว่าเป็นดี การสิ่งใดที่เป็นทุจริตก็ย่อมทรงติเตียนว่าการสิ่งนั้นเป็นการชั่ว เพราะฉะนั้นการ พระราชพิธีที่อ้างว่าตามพระพุทธศาสนานั้นควรจะเข้าใจว่า เป็นแต่ตัวอย่างประเพณีของผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา ได้ประพฤติมาแต่ก่อน การที่ประพฤตินั้นไม่เป็นการมีโทษที่พระพุทธเจ้าจะพึงติเตียน การพระราชพิธีเช่นนี้ นับว่าเป็น การมาตามทางพุทธศาสนา

^๑ เสฐียรโกเศศ (ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชชน), *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน*. พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๐, หน้า ๑๕๖-๑๗๕.

^๒ Phya Anuman Rajadhon, *Popular Buddhism in Siam and Other Essays on Thai Studies*, Sathirakoses Nagapradipa Foundation Bangkok, 1986, P.13-14.

แต่ส่วนพระราชพิธีซึ่งคละปะปนกันทั้งพุทธศาสนาและไสยศาสตร์นั้น ก็เกิดขึ้นด้วย เดิมทีพระเจ้าแผ่นดินและราษฎรนับถือศาสนาพราหมณ์ตั้งว่ามาแล้ว ครั้นเมื่อได้รับพระพุทธศาสนาเมื่อ พระพุทธศาสนาไม่สู้เป็นปฏิปักษ์คัดค้านกันกับศาสนาอื่น ๆ เหมือนศาสนาพระเยซูหรือศาสนาอะหะหมัด พระพุทธเจ้ามีพุทธประสงค์อย่างเดียวแต่ที่จะแสดงเหตุที่เป็นจริงอยู่อย่างไร และทางที่จะระงับดับทุกข์ได้ด้วยอย่างไร ตามซึ่งพระองค์ตรัสรู้ด้วยพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ไม่พยากรณ์กล่าวแก่นักน้อยค่าความเห็นของชนทั้งปวงที่กล่าวแก่งแย่งกันอยู่ต่าง ๆ ด้วยเห็นไม่เป็นประโยชน์อันใด เมื่อว่าโดยอย่างที่สุดแล้ว ผู้ที่ถือพระพุทธศาสนาแท้ก็ไม่มีเหตุอันใดซึ่งสมควรจะนับถือลัทธิไสยศาสตร์ แต่ผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาในชั้นหลังซึ่งยังไม่ได้บรรลุผล ย่อมมีความหวาดหวั่นสะดุ้งสะเทือนด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ และมีความปรารถนาต่อความเจริญรุ่งเรืองแรงกล้า เมื่อได้เคยประพุดินับถือแล้วเกรงพระเป็นเจ้าและเทพยดา ซึ่งว่ามีฤทธิ์อำนาจอาจลงโทษแก่ตนและผู้อื่นได้ในเหตุซึ่งมิใช่เป็นความยุติธรรมแท้ คือบันดาลให้เกิดไข้เจ็บต่าง ๆ โดยความโกรธความเกลียดว่าไม่เคารพนบอนุชาตน หรืออยู่ดี ๆ สบใจร้ายขึ้นมาก็ทำพิษสงให้คนทั้งปวงลำบากด้วยความเจ็บไข้กันดารด้วยเสปียงอาหาร เป็นต้น จึงได้คิดทำการบูชาเช่นสรวงให้เป็นเครื่องป้องกันความผิด อันผู้มีอำนาจมีใจเช่นนั้นจะถือว่าเป็นการหมิ่นประมาทไม่เคารพนบอนุบ หรือประจบประแจงไว้จะดีสบาย ๆ ใจไม่มีใจร้ายขึ้นมา ความเชื่อลือมันหมายในการอย่างนี้มีฝังอยู่ในใจคนทั้งปวงสืบลูกหลานมาหลายสิบชั่วคน และอาศัยเหตุผลซึ่งเป็นการเพ้อฝันไปเฉพาะถูกคราวเข้ามืออยู่เนื่อง ๆ เป็นเครื่องประกอบให้คิดเห็นว่าเป็นเพราะผีसाงเจ้านายกริ้วโกรธเช่นกล่าวมาแล้ว จึงทำให้ความหวาดหวั่นกลัวเกรงนั้นไม่ขาดสูญไปได้ เมื่อมีความกลัวอันตรายอยู่ดังนี้แล้ว ส่วนความปรารถนาจะอยากดีอยากสบายนั้นแรงกล้า ก็ชักพาให้หันเข้าหาความอ่อนหวานขอรับรองเช่นสรวงบูชาให้ช่วยแรงเข้าอีก ตามความปรารถนาอันแรงกล้า ด้วยเหตุดังนี้แล ถึงแม้ว่าคนไทยถือพระพุทธศาสนาก็ยังหาอาจที่จะละทิ้งการบูชาเช่นสรวงไปได้ไม่ การพระราชพิธีตามไสยศาสตร์จึงไม่ได้เลิกถอน เป็นแต่ความนับถือนั้นอ่อนไป ตกอยู่ในทำไว้ดีกว่าไม่ทำ ไม่เสียหายอันใดนัก

แต่การพิธีทั้งปวงนั้นก็ย่อมเลือกพื้นแต่การสุจริตในไตรทวาร ไม่รับลัทธิซึ่งเป็นการทุจริตของพวกพราหมณ์ฮินดูบางพวกซึ่งมีลัทธิร้ายกาจ เช่นฆ่าสัตว์บูชายัญ เป็นต้น มาถือเป็นธรรมเนียมบ้านเมืองให้เป็นการขัดขวางต่อพระพุทธศาสนา และการพระราชพิธีอันใดซึ่งมีแต่พิธีพราหมณ์อย่างเดียว ก็ย่อมเพิ่มเติมการพระราชกุศลซึ่งเป็นส่วนทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย เจือปนเข้าในพระราชพิธีนั้นยกเป็นต้นเหตุ การบูชาเช่นสรวงเทพยดาพระอิศวร พระนารายณ์ เป็นต้น เปลี่ยนลงไปเป็นปลายเหตุ ทำไปตามเคย ตกอยู่ในเคยทำมาแล้วก็ทำดีกว่าไม่ทำ และการที่ทำนั้นก็ไม่ใช่เป็นการมีโทษอันใด และไม่เปลืองเบียดหยงเงินทองอันใดมากนัก ซึ่งกล่าวมาทั้งปวงนี้เพื่อจะแสดงให้ทราบชัดในเบื้องต้นว่าพระราชพิธีทั้งปวงนั้นทำสำหรับประโยชน์อันใด และเพื่อว่าผู้มีความสงสัยว่าพระเจ้าแผ่นดินและราษฎรก็ถือพระพุทธศาสนา เหตุใดจึงทำพิธีตามลัทธิไสยศาสตร์อยู่ ความดำริของท่านผู้ที่ปกครองแผ่นดินมาแต่ก่อนคิดเห็นการดังเช่นกล่าวมานี้แล จึงยังได้ทำการพระราชพิธีทั้งปวงซึ่งเป็นการสำหรับพระนครสืบมา”^๓

^๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕, พระราชพิธีสิบสองเดือน, “พระราชนิพนธ์คำนำ” ที่มา <http://vajirayana.org/พระราชพิธีสิบสองเดือน/พระราชนิพนธ์คำนำ-พระราชพิธีสิบสองเดือน>

ภูมิปัญญาสุขภาพในพระไตรปิฎก สู่สังคมไทย

ในทางสังคมวิทยา ย่อมเห็นว่าการที่จะเข้าใจวัฒนธรรมและลักษณะอุปนิสัยของคนไทยได้อย่างถ่องแท้ นั้น “จำเป็นจะต้องเรียนรู้บางสิ่งบางอย่างเกี่ยวกับศาสนาที่พวกเขา นับถือ ในที่นี้หมายถึงศาสนาของชาวบ้านทั่วไป มิใช่ศาสนาของผู้มีการศึกษาหรือนักวิชาการศาสนา เพราะศาสนาเป็นแหล่งกำเนิดสำคัญของพฤติกรรมที่ชาวบ้านแสดงออกมา”^๑ กล่าวเฉพาะ “พระพุทธศาสนานั้นโดยหลักใหญ่แล้ว เป็นศาสนาทางจริยธรรมที่เปิดโอกาสให้บุคคลเรียนรู้ที่จะเข้าถึงและเข้าใจแล้วนำมาปฏิบัติในวิถีชีวิตมากกว่าที่จะเป็นศาสนาในลักษณะที่เคร่งครัดกับตัวคำสอน”^๒ ซึ่งสอดคล้องกับที่ท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ว่า “ธรรมะที่แท้จริงนั้นถ่ายทอดกันไม่ได้ทางเสียงหรือทางตัวหนังสือ... ยิ่งเมื่อไปยึดมั่นที่เสียงหรือตัวหนังสือเข้าด้วยแล้ว ก็จะทำให้กลายเป็นอุปสรรคต่อการที่จะเข้าใจพุทธศาสนามากยิ่งขึ้นไปอีกจนกระทั่งกลายเป็นผู้เมาหนังสือหรือตำรา มีความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอดเพราะปริยัติกลายเป็นงูพิษดั่งที่ได้ตรัสไว้ในบาลี ‘อลคัทฺทุปฺมสุตฺร’ นั้นเอง”^๓

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าสังคมไทยในปัจจุบัน แม้มีพระพุทธศาสนาสายเถรวาทเป็นแกนกลางทางวัฒนธรรมประเพณี อันมีวัดและสถาบันสงฆ์เป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนชนบทมาช้านาน แต่ในทางพฤติกรรม สังคมวัฒนธรรมไทยมิใช่วัฒนธรรมเดี่ยว (Mono Culture) หรือวัฒนธรรมแข็ง (Hard Culture) เหมือนของวัฒนธรรมใหญ่อย่างอินเดียหรือจีน แต่เป็นวัฒนธรรมผสมผสาน (Heterogenous Culture) จึงทำให้สังคมไทยมีโครงสร้างหลวม (Loosely Structured)^๔ มีความยืดหยุ่นสูง และมีบูรณาการสูง (High Flexibility and High Social Integration) ดังเช่นที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน

^๑ Phya Anuman Rajadhon, *Popular Buddhism in Siam and Other Essays on Thai Studies*, 1986, P.25

^๒ อ้างแล้วใน ๑

^๓ พุทธทาสภิกขุ, *ตัวกู-ของกู ฉบับสมบูรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๘, หน้า ๒๔-๒๕.

^๔ John F. Embree, *Thailand-Loosely Structured Social System*, Yale University Southeast Asia Studies, 1950. PP. 181-193.

ความรู้ในการเยียวยารักษาความเจ็บไข้ได้ป่วยที่พัฒนาขึ้นมาเป็นภูมิปัญญาสุขภาพไทยก็เช่นเดียวกับ ภูมิปัญญาด้านอื่น ๆ ที่ไม่อาจแยกขาดออกจากบริบททางวัฒนธรรมของสังคมที่มีพลวัตความเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด ความเจ็บป่วยและความตายเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ในทุกสังคมตลอดมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ แม้จะเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับปัจเจกชน แต่ก็ยังเป็นปัญหาสำคัญที่ครอบครัว ชุมชน และรัฐต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ทั้งนี้ เพราะความเจ็บป่วยและความตายของผู้คนในแต่ละสังคม หากเกิดขึ้นเกินกว่าสมดุลก็ถือว่าเป็นภัยคุกคามใหญ่หลวง ต่อการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์มนุษย์หรือความมั่นคงของรัฐที่อาจนำไปสู่ความล่มสลายของสังคมนั้น ๆ ได้

สังคมแต่ละสังคมจึงพยายามที่จะเอาชนะปัญหาความเจ็บป่วยและความตาย รวมทั้งการดูแลรักษาสุขภาพ ให้ยืนยาวอย่างมีความสุขโดยการเรียนรู้สั่งสมประสบการณ์ พัฒนาเป็นองค์ความรู้ด้านสุขภาพหรือศาสตร์การแพทย์ ดั้งเดิมที่ยังมีบทบาทในการดูแลรักษาสุขภาพในโลกสมัยใหม่

กล่าวสำหรับพระพุทธศาสนาเอง แม้ “พุทธธรรม” หรือแก่นคำสอนของพุทธศาสนามีได้มุ่งเน้นไปที่ การบำบัดรักษาโรค ทั้งมีไซศาสตร์ทางการแพทย์แต่อย่างใด แต่ก็เป็นที่ยอมรับในวงวิชาการของการแพทย์ดั้งเดิมว่า หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งกำเนิดของการแพทย์แผนไทยและช่วยให้ทฤษฎีการแพทย์อายุรเวทของอินเดีย พัฒนาขึ้นเป็นระบบการแพทย์ที่มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยคำสอนของพระพุทธศาสนาและความรู้ทางการแพทย์ของ พระพุทธสาวกได้มีส่วนสำคัญที่ทำให้อายุรเวทในจาริตพราหมณ์ดั้งเดิมซึ่งเคยมีวัฒนธรรมการเยียวยาแบบไสยศาสตร์- ศาสนา (Magico-Religious Healing Tradition) ของยุคพระเวทตอนต้น (ราว ๑๒๐๐-๓๐๐ ปีก่อนพุทธกาล) วิวัฒนาการไปสู่ “กระบวนทัศน์” (Paradigm) การเยียวยาเชิงประจักษ์นิยมและเหตุผล (Empirico Rational Healing Tradition) ของอายุรเวทยุคกลาง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๔-๑๐)^๕

การที่พระพุทธศาสนามีคุณูปการต่อศาสตร์การแพทย์และภูมิปัญญาสุขภาพของทางโลก ก็เพราะ พระบรมศาสดาทรงเดินสายกลาง(มัชฌิมาปฏิปทา) แม้พระองค์ทรงมุ่งพระนิพพานอันเป็นปรมัตถประโยชน์สูงสุด แต่ก็ทรงคำนึงถึงที่ภุชฌัมมิกัตถประโยชน์ด้วยเสมอ กล่าวคือทรงเอื้อเพื่อต่อประโยชน์เฉพาะหน้าของชาวโลกอันเป็น ประโยชน์สามัญของชีวิตปุถุชน ได้แก่ อายุ วรรณะ สุขะ พละนามัย และกามสุข เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นกุศโลบายใน การนำชาวโลกดำเนินสู่ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไปในทางคุณธรรม คือสัมปรายิกัตถะประโยชน์ ดังพุทธดำรัสว่า

“ธรรมเอกอันจะทำให้ยึดเอาประโยชน์ไว้ได้ทั้ง ๒ อย่างคือทั้งที่ภุชฌัมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์เฉพาะหน้า หรือประโยชน์สามัญของชีวิต เช่น ทรัพย์ ยศ กามสุข เป็นต้น) และสัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์เบื้องหน้าหรือประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไปทางจิตใจหรือคุณธรรม) ก็คือความไม่ประมาท”^๖

(อังคุตตรนิกาย เอกนิปาต ๒๐/๖๐-๑๑๖/๑๓-๒๓)

ด้วยเหตุนี้ จึงสามารถอธิบายได้ว่าเหตุใดพระบรมศาสดาทรงมีพุทธานุญาตให้พระสาวกทำนันทน์เพื่อขจัด ปัดเป่าภัยพิบัติให้แก่ประชาชนผู้เดือดร้อน ทั้งที่ “มหาศีล” ใน “พรหมชาลสูตร” ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า

^๕ ดู เค็นเน็ธ จี ชิส์, *ลัทธินักพรตและการเยียวยาในอินเดียโบราณ: ระบบการแพทย์ในพุทธอาราม*, แปลโดยธีรเดช อุทัย วิทยารัตน์, บรรณาธิการแปลโดยวิชัย โชควิวัฒน์ และคณะ, สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข จัดพิมพ์, ๒๕๕๑, หน้า ๑๐ และ ๑๕-๒๔.

^๖ พระเทพเวที (ประยูร ญาคูโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕. หน้า ๖๘.

“พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวก ฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนต์ ขับผี ตั้งศาลพระภูมิ ทำกะเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกะเทย ทำพิธีปลูกเรือน ทำพิธีบวงสรวงพื้นที่ พันทมนตร์ รตนมนตร์ ทำพิธีบูชาไฟ ปรุงยาสำรอก ยาถ่าย ยาแก้โรคลมตีขึ้นเบื้องบน ยาแก้โรคลมตีลงเบื้องต่ำ ยาแก้ปวดศีรษะ น้ำมันหยอดหู น้ำมันหยอดตา ยานัตถ์ ยาหยอดตา ยาป้ายตา เป็นหมอตา หมอผ่าตัด หมอรักษาเด็ก (กุมารเวช) การให้สมุนไพรและยา การใส่ยาแล้วล้างออกเมื่อโรครหาย...”^๗

ปัญหาอันเป็นปฏิทรรศน์ (paradox) ดังกล่าว สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) เคยแสดงความเห็นไว้ว่า

“พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติวินัยไว้ ห้ามไม่ให้พระภิกษุหาเลี้ยงชีพด้วยเวชกรรม คือไม่ให้พระประกอบอาชีพ หรือรักษาโรคหาเลี้ยงชีพ...

แต่ที่นี้ ถ้ามองในอีกแง่หนึ่ง และมองกว้างออกไป เราจะเห็นว่าการแพทย์นั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการปฏิบัติ ต่อชีวิตให้เป็นผลดี เกี่ยวข้องกับการเป็นอยู่ดีของมนุษย์และของสังคม เป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักการ...

ถ้ามองในแง่นี้ การแพทย์ก็คงจะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเห็นได้ว่าทั้งหมดนั้นอยู่ในขอบข่ายของ คำว่า “ธรรม” และเมื่อพูดเรื่อง “ธรรม” ก็เป็นเรื่องของพระพุทธศาสนาโดยตรงที่จะต้องเข้ามาเกี่ยวข้อง”^๘

พระพุทธเจ้าคือแพทย์ผู้บำบัดสรรพโรค และแพทย์ผู้รักษาโลกทั้งมวล

แม้พระบรมศาสดาทรงเห็นว่าการเลี้ยงชีพด้วยการเป็น “แพทย์” นั้นเป็นมิจฉาอาชีพสำหรับนักบวชก็ตาม แต่ในขณะที่เดียวกันก็ได้ทรงมีข้อบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุช่วยเหลือรักษาผู้ป่วยด้วยเมตตารธรรม ตรงกันข้าม ทรงบัญญัติ ในพระวินัยอย่างชัดเจน ให้พระสงฆ์พึงรักษาพยาบาลซึ่งกันและกันในยามอาพาธ ถ้าไม่พยาบาลถือว่าผิดพระวินัย ต้องอาบัติทุกกฏ

สำหรับพระพุทธองค์เอง ทรงได้รับพระสมัญญาว่า “แพทย์” และในบางคราวก็ทรงตรัสเรียกพระองค์เองว่า เป็น “แพทย์” เช่นกัน ดังสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ยืนยันในพระสถานะของพระพุทธเจ้า ทั้งที่ ทรงเป็น “แพทย์ผู้บำบัดสรรพโรค” และ “แพทย์ผู้เยียวยาสรรพโลก” ด้วย ที่น่าสนใจคือท่านได้เสนอประเด็น ดังกล่าวในคราวประชุมวิชาการระดับชาติ เมื่อกว่าสองทศวรรษมาแล้ว ดังนี้

“เริ่มแรกอยากจะให้นึกถึงพระพุทธเจ้าในแง่ที่เกี่ยวกับการแพทย์ พระพุทธเจ้ามีพระนามมากมายหลายอย่าง ในบรรดาพระนามมากมายหลายอย่างนั้น พระนามที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้าก็คือพระองค์ได้ชื่อว่าเป็น ‘หมอ’

มีคำในพระไตรปิฎกหลายแห่งที่เรียกพระพุทธเจ้าเป็นหมอหรือเป็นแพทย์ คำหนึ่งคือคำว่า ‘ภิสักกะ’ หรือ ‘ภิสักโก’, ‘ภิสักโก’ ก็คือหมอยา และคู่กับความเป็นหมอยานั้นก็คือ ‘สัลลกัตตะ’ หรือ ‘สัลลกัตโต’ ซึ่งหมายถึงหมอผ่าตัด

คำที่เรียกพระพุทธเจ้าเป็นหมอนั้น ตามปกติก็เป็นคำที่พูดคู่กันทั้ง ภิสักโก และสัลลกัตโต คือ เป็นทั้ง หมอยาและหมอผ่าตัด

^๗ ดูภาคผนวก ๑, *พรหมชาลสูตร*

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *การแพทย์แนวพุทธ*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: ญาณเวศกวัน, ๒๕๕๗. หน้า ๒.

บางที่พระพุทธเจ้าเองก็ตรัสอุปมาไว้อย่างจำเพาะชัดเจนทีเดียวว่า

‘คำว่าหมอยา (ภิกษุโก) หมอผ่าตัด (สัลลกัตโต) นี้ เป็นชื่อของตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า’

(ม.อ. ๑๔/๗๗/๗๒)

อีกอย่างหนึ่งที่ใช้คำว่า ‘ตักิจจโก’ แปลว่าผู้เยียวยาบำบัด หรือผู้บำบัดโรคนั่นเอง บางที่เรียกพระพุทธเจ้าว่า ‘สัพพโรคตักิจจโก’ แปลว่า ผู้บำบัดสรรพโรค คือเป็นผู้เยียวยาโรคทุกอย่าง

บางที่เรียกว่า ‘สัพพโลกตักิจจโก’ แปลว่า ผู้เยียวยาสรรพโลก คือเป็นผู้รักษาชาวโลกทั้งหมด หมายความว่ารักษาโรคด้วย รักษาโลกด้วย

ตรงนี้ขอให้สังเกตด้วยที่ว่าทุกโรคและทั้งโลก แสดงว่าหน้าที่ของพระองค์ก็คือต้องแก้ไขโรคทุกอย่าง และช่วยรักษาคนทั้งโลก

อีกคำหนึ่งที่เรียกพระพุทธเจ้าเป็นหมอ คือคำว่า ‘เวชข’ ซึ่งเป็นคำเดียวกับแพทย์เลยทีเดียว แต่เป็นรูปคำในภาษาบาลี คำว่า เวชข นี้ ก็ใช้เรียกพระพุทธเจ้าบ้าง แต่ไม่บ่อย

เป็นอันว่า สรุปลักษณะก็คือ พระพุทธเจ้ามีพระนามอย่างหนึ่งว่าเป็น ‘หมอ’ หรือเป็น ‘แพทย์’ เมื่อเป็นหมอก็มีหน้าที่หรือทำงานในการเยียวยาบำบัดโรค แต่พระพุทธเจ้าทรงแก้ไขบำบัดโรคของคนหมดทั้งโลก คือทำงานเพื่อประโยชน์แก่ชีวิตที่เป็นสากล

พระพุทธศาสนานั้นมอง **ความไม่สบาย** ว่าเป็น **โรคของชีวิตทั้งหมด** ไม่ได้มองเพียงด้านใดด้านหนึ่ง โดยเฉพาะการที่มองและแยกแยะออกไปก็เพื่อสะดวกในการปฏิบัติ แต่ตอนแรกให้มองโรคของชีวิตทั้งหมด มองชีวิตว่ามี ‘โรค’ ที่จะต้องเยียวยา แต่ว่า ‘โรค’ นั้นเยียวยาได้ อันนี้เป็นคำสรุปที่ทำให้สบายใจ

ชีวิตนี้มีโรค แต่โรคนั้นแก้ไขได้ และจุดหมายของพระพุทธศาสนาก็คือการแก้ไขความไม่สบายหรือโรคของชีวิตนั้น”^๙

บทบาทในฐานะเป็นแพทย์ผู้บำบัดสรรพโรคของพระพุทธเจ้า แสดงออกอย่างชัดเจนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอย่างน้อย ๒ แห่ง ด้วยกันคือ

๑. **เรื่องพระปุตติคัตตติสสเถระ** หรือพระติสสเถระผู้มีกายเน่า
๒. **เรื่องภิกษุอาพาธเป็นโรคท้องร่วง**

เรื่องแรก ปรากฏอยู่ในพระอรรถกถาขุททกนิกายเพื่ออธิบายคาถาธรรมบทจิตตวรรคที่ ๓^{๑๐} กล่าวถึงพระติสสเถระมีโรคเกิดขึ้นในสรีระของท่าน มีตุ่มผุดขึ้นตามผิวหนังของท่าน ตอนแรกมีขนาดเท่าเมล็ดผักกาด แล้วมี

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *การแพทย์แนวพุทธ*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยเวศกวัน, ๒๕๕๗. หน้า ๓๕-๓๖, เคยเป็นหัวข้อสำหรับปาฐกถาในการประชุมวิชาการระดับชาติ เรื่อง **พฤติกรรมสุขภาพ** ครั้งที่ ๑ สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐานอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล ๔ เมษายน ๒๕๓๒.

^{๑๐} อรรถกถา ขุททกนิกาย จิตตวรรค เรื่องพระปุตติคัตตติสสเถระ, ๒๕/๑๓/๓๐

<http://www.84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=25&i=13&p=7>

ดูอรรถกถาหน้าต่างที่ [๗]

ขนาดโตขึ้นโดยลำดับเป็นขนาดเท่าเม็ดถั่วเขียว ถั่วดำ เมล็ดกระเบา ผลมะขามป้อม ผลมะตูม แล้วแตกออกเป็นน้ำเลือด น้ำหนอง ท่านจึงได้รับฉายานามว่า **พระปุตติคัตตติสสเถระ** หรือ **“พระติสสเถระผู้มีกายเน่า”** เพื่อนสหธรรมิกหรือแม้แต่ภิกษุผู้เป็นลูกศิษย์ที่ท่านเป็นอุปัชฌาย์บวช (สัทธิวาริก) ให้อภัยถึงภัยทอติง ตั้งความในอรรถกถาบรรยายสภาพของพระติสสเถระว่า

“ท่านได้เป็นผู้ที่ใคร ๆ ปฏิบัติไม่ได้ ฟันนุงและผ้าห่มเปื้อนด้วยหนองและเลือด ได้เป็นเช่นกับขนมร่างแหพวกภิกษุผู้มีสัทธิวาริกเป็นต้นไม่อาจจะปฏิบัติได้ จึงพากันทอดทิ้งแล้ว ท่านเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง นอนแช่แล้ว”

เมื่อพระบรมศาสดาทรงทราบวาทะพระติสสเถระถูกลูกศิษย์ทอดทิ้ง ไม่มีผู้ใดเหลียวแล ทรงถือเป็นภาระหน้าที่ของพระองค์ในการพยาบาลภิกษุสาวกไข้ แม้จะมีสภาพร่างกายเน่าเหม็นด้วยเลือดและหนอง พระองค์ก็ได้ทรงรังเกียจเสด็จออกจากพระคันธกุฎีไปสู่วังไฟ แล้วทรงล้างหม้อน้ำ ตัดเตาไฟ ต้มน้ำด้วยพระองค์เอง ระหว่างรอน้ำเดือด ได้เสด็จจะไปหาผิงไฟพระติสสเถระด้วยพระองค์เอง แต่เหล่าพระสาวกเกรงพระทัย กุลิกจอบช่วยกันห้ามเตียงภิกษุไข้ไปโรงไฟ ทรงสั่งให้ภิกษุสาวกเปลื้องเอาจีวรของภิกษุไข้ไปขยำซักด้วยน้ำร้อนแล้วผิงแดด ส่วนพระพุทธรองค์ทรงใช้น้ำอุ่นอาบถูร่างกายของพระสาวกไข้ด้วยพระองค์เอง

เมื่อพระติสสเถระได้นุ่งสบงห่มจีวรที่ซักสะอาดแล้วก็มีสิริระเบาสบาย มีจิตตารมณ์เป็นหนึ่ง ช่วงนี้เองนับว่าเป็นช่วงตอนที่สำคัญมาก เพราะเป็นโอกาสสุดท้ายที่ภิกษุอาพาธจะมีจิตสงบนิ่งพอที่จะเข้าใจ **คาถาธรรมบทจิตตวรรค** ที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงว่า

“ร่างกายนี้มีที่ตั้งอยู่นาน ครั้นปราศจากวิญญาณอันเขาทิ้งเสียแล้ว จักนอนทับซึ่งแผ่นดิน ประจูดังว่าท่อนไม้และท่อนฟืน หาประโยชน์มิได้”

เมื่อสดับพระธรรมกถาจบ พระติสสเถระก็ได้บรรลุปะระนิพพานพร้อมกับเข้าสู่สภาวะนิพพานอันเป็นสุขภาวะขั้นสูงสุด ภายหลังคาถาธรรมบทดังกล่าวได้กลายเป็นท่อนหนึ่งของบทพิจารณาสังขารที่ชาวพุทธไทยนิยมสวดหลังทำวัตรเช้าและก่อนเข้านอน

เรื่องพระปุตติคัตตติสสเถระนี้แสดงให้เห็นว่าหากพระพุทธเจ้าไม่เสด็จมาช่วยรักษาพยาบาลให้ภิกษุอาพาธมีความสบายทางร่างกายและจิตใจ หรือภิกษุอาพาธถูกทอดทิ้งให้นอนจมอยู่กับความทุกข์ทรมานแล้ว ภิกษุอาพาธผู้นั้นก็ย่อมจะมรณภาพไปโดยไม่อาจเข้าถึงสุขภาวะขณะมรณภาพได้เลย

เรื่องที่สอง เป็นสาระสำคัญ เพราะเป็นกรณีทีกล่าวไว้ใน **พระวินัยปิฎก** มหาวรรค [๘.จีวรขันธกะ] ๒๒๔ **คิลานวัตตูกถา ว่าด้วยภิกษุไข้**^{๑๑} เรื่อง **ภิกษุอาพาธเป็นโรคท้องร่วง** เรื่องราวใน **คิลานวัตตูกถา** มีความสำคัญ เพราะเป็นเรื่องของพระวินัยและข้อวัตรที่พระภิกษุสงฆ์ต้องปฏิบัติตาม เกี่ยวกับความเจ็บป่วยในหมู่สงฆ์ หากไม่ปฏิบัติตามก็จะมีคามผิดหรืออาบัติอย่างชัดเจน ซึ่งมีเนื้อความดังนี้

^{๑๑} ที่มา: โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๕ หน้า ๒๓๔-๒๔๕. http://84000.org/tipitaka/pitaka1/m_siri.php?B=05&siri=45

[๓๖๕] สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องร่วง ภิกษุนั้นนอนกลิ้งเกลือกไปมาบนปัสสาวะและอุจจาระของตนเอง

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคมีท่านพระอานนท์ตามเสด็จ เสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ เสด็จเข้าไปทางที่อยู่ของภิกษุนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุนั้นนอนกลิ้งเกลือกไปมาบนปัสสาวะและอุจจาระของตนเอง จึงเสด็จเข้าไปใกล้แล้วได้ตรัสตั้งนี้ว่า “ภิกษุ เธออาพาธเป็นโรคอะไร”

ภิกษุนั้นทูลว่า “ข้าพระองค์อาพาธเป็นโรคท้องร่วง พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เธอมีภิกษุผู้คอยพยาบาลหรือ”

ภิกษุนั้นทูลว่า “ไม่มี พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เหตุใด พวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลเธอ”

ภิกษุนั้นทูลว่า “เพราะข้าพระองค์ไม่ได้ทำอุปการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนั้นพวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลข้าพระองค์ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า “อานนท์ เธอไปตักน้ำมา เราจะอาบน้ำให้ภิกษุนี้”

ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วตักน้ำมาถวาย พระผู้มีพระภาคทรงรดน้ำ ท่านพระอานนท์ขัดสี พระผู้มีพระภาคทรงประคองศีรษะขึ้น ท่านพระอานนท์ยกเท้าวางบนเตียง

ต่อมา พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในวิหารหลังโน้นมีภิกษุเป็นไข้หรือ”

พวกภิกษุกราบทูลว่า “มี พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เธออาพาธเป็นโรคอะไร”

พวกภิกษุกราบทูลว่า “เธออาพาธเป็นโรคท้องร่วง พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุนั้นมีภิกษุผู้คอยพยาบาลหรือ”

พวกภิกษุกราบทูลว่า “ไม่มี พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เหตุใด พวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลเธอ”

พวกภิกษุกราบทูลว่า “เพราะเธอไม่ได้ทำอุปการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนั้นพวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลเธอ พระพุทธเจ้าข้า”

ผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดาผู้คอยพยาบาล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาล พวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด ถ้ามีอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีอาจารย์ อาจารย์พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีสัทธิวิหาริก^{๑๒} สัทธิวิหาริกพึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีอันตเววลิก^{๑๓} อันตเววลิกพึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌาย์ ผู้ร่วมอุปัชฌาย์พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ ผู้ร่วมอาจารย์พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้าไม่มีอุปัชฌาย์ อาจารย์ สัทธิวิหาริก อันตเววลิก ผู้ร่วมอุปัชฌาย์ หรือผู้ร่วมอาจารย์ สงฆ์ต้องพยาบาลภิกษุใช้นั้น ถ้าไม่พยาบาล ต้องอาบัติทุกกฏ”

^{๑๒} สัทธิวิหาริก คือ ผู้เป็นศิษย์ของพระอุปัชฌาย์

^{๑๓} อันตเววลิก คือ ผู้เป็นศิษย์ของพระอาจารย์

ความสำคัญของ **คิลานวัตถุกถา** เกี่ยวกับท่าทีของพระพุทธเจ้าต่อการรักษาพยาบาล สรุปได้ดังนี้

๑. พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับหน้าที่ในการดูแลรักษาพยาบาลเพื่อนมนุษย์ว่าเป็นจริยธรรมขั้นพื้นฐานที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกัน ไม่เว้นแม้กระทั่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์หรือนักบวชจึงไม่สามารถอ้างว่า “การรักษาพยาบาล” เพื่อนมนุษย์เป็นเรื่อง “ธุระไม่ใช่” ของคนผู้ปฏิบัติธรรม พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับภิกษุไข้เสมอด้วยพระองค์เอง ดังพระพุทธดำรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดาผู้คอยพยาบาล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลพวกเธอ **ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด**”

๒. พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเป็นพระวินัยให้ภิกษุทุกรูปและหมู่คณะสงฆ์ต้องพยาบาลภิกษุไข้จนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหายป่วย ถ้าไม่พยาบาล ถือว่าทำผิดวินัยขั้นอาบัติทุกกฏ แม้จะเป็นความผิดสถานเบา แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามบ่อยครั้ง ย่อมเข้าข่ายอาบัติเป็นอาจณ อาจมีโทษถึงขั้นขาดจากความเป็นนักบวชได้

๓. ใน **คิลานวัตถุกถา** นี้เอง พระพุทธเจ้าทรงลงรายละเอียดเกี่ยวกับคุณสมบัติของคนไข้ที่พยาบาลได้ยาก และคนไข้ที่พยาบาลได้ง่าย ควบคู่กับคุณสมบัติของภิกษุผู้ไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้ และภิกษุหรือหมอพระผู้ควรพยาบาลภิกษุไข้ ดังนี้

[๓๖๖] **ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการ ๕ อย่าง พยาบาลได้ยาก คือ**

๑. ไม่ทำความสบาย

๒. ไม่รู้ประมาณในความสบาย

๓. ไม่ฉันทยา

๔. ไม่บอกอาการไข้ตามเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ ไม่บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่

๕. เป็นคนไม่อดทนความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัสกล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะคร่ำชีวิต

ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการ ๕ อย่างนี้แล พยาบาลได้ยาก

ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการ ๕ อย่าง พยาบาลได้ง่าย คือ

๑. ทำความสบาย

๒. รู้ประมาณในความสบาย

๓. ฉันทยา

๔. บอกอาการไข้ตามเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่

๕. เป็นคนอดทนต่อความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัสกล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะคร่ำชีวิต

ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการ ๕ อย่างนี้แล พยาบาลได้ง่าย

ภิกษุทั้งหลาย ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่ควรพยาบาลคนไข้ คือ

๑. ไม่สามารถจัดยา
๒. ไม่รู้จักของแสลงและไม่แสลง คือ นำของแสลงเข้าไปให้ นำของไม่แสลงออกไป
๓. พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อำมิส ไม่มีจิตเมตตา
๔. รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลายหรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง
๕. ไม่สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ไม่ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ ไม่แน่ใจให้อาหาญแก่ล้าวกล้า ไม่ปลอบชโลม

ใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา เป็นบางครั้งบางคราว

ภิกษุทั้งหลาย ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล ไม่ควรพยาบาลคนไข้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรพยาบาลภิกษุไข้ คือ

๑. สามารถจัดยา
๒. รู้จักของแสลงและไม่แสลง คือ นำของแสลงออกไป นำของไม่แสลงเข้ามาให้
๓. ไม่พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อำมิส มีจิตเมตตา
๔. ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลายหรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง
๕. สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ แน่ใจให้อาหาญแก่ล้าวกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่น

ร่าเริงด้วยธรรมิกถา เป็นบางครั้งบางคราว

ภิกษุทั้งหลาย ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล ควรพยาบาลคนไข้

ข้อสังเกตเกี่ยวกับคุณสมบัติของภิกษุไข้และภิกษุผู้พยาบาลคือ แม้พระพุทธองค์จะกล่าวถึงภิกษุไข้ที่พยาบาลได้ยากไว้ แต่พระองค์ก็ได้ให้สังฆทัตตังภิกษุไข้ประเภทนี้เพราะเหตุพยาบาลได้ยาก แต่สำหรับผู้พยาบาลนั้นหากขาดคุณสมบัติที่ดี ๕ ประการดังกล่าวแม้ข้อใดข้อหนึ่ง พระองค์ก็ทรงตัดสินว่ามีควรให้เป็นผู้พยาบาล เพราะอาจจะก่อให้เกิดผลร้ายแก่สวัสดิภาพของคนไข้ได้ จะเห็นว่ามีคุณสมบัติ ๒ ข้อแรกของผู้พยาบาลที่ดี ที่ต้องมีความรู้ด้านการแพทย์ด้วย คือมีความรู้เรื่องจัดยา (ในที่นี้มีความหมายถึงการประกอบยาและปรุงยาด้วย) และเรื่องของแสลงใช้อันแสดงให้เห็นว่าในหมู่สงฆ์จะต้องมีภิกษุผู้เป็นแพทย์หรืออย่างน้อยก็มีความรู้ทางการแพทย์พอที่จะให้การรักษาพยาบาลภิกษุไข้ให้เป็นปกติได้ หากไม่ใช่โรคร้ายแรงที่เหลือวิสัยจะให้การรักษาให้หายได้

คุณสมบัติของภิกษุผู้ควรพยาบาลซึ่งประกอบด้วยองค์ ๕ ตามพุทธบัญญัตินี้ กล่าวได้ว่าเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของแพทย์ที่ดีตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งมี ๒ องค์ประกอบ คือ ความเป็นผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์ (คุณสมบัติ ๒ ข้อแรก) และจรรยาบรรณแพทย์ (คุณสมบัติ ๓ ข้อหลัง)

มีหมายเหตุสำคัญตรงนี้คือพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้พระภิกษุสงฆ์พยาบาลเฉพาะในหมู่สังฆบริษัทด้วยกันเท่านั้น หรืออาจขยายหน้าที่พยาบาลไปสู่คฤหัสถ์ได้ด้วย อย่างไรก็ตาม การที่พระพุทธเจ้าทรงพยาบาลภิกษุไข้ได้กลายเป็นต้นแบบ “หมอพระ” ของสังคมโดยปริยาย

พระวินัยให้สิทธิพิเศษแก่พระภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้

หลักการอยู่ร่วมกันของสังฆบริษัทคือ *สาธาณียธรรม* ๖ โดยเฉพาะในข้อ *สาธาณณโภจิตา* คือได้ของสิ่งใดมา แม้เป็นของเล็กน้อยก็นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยหรือบริโภคด้วยกัน ตามปกติเครื่องใช้สอยส่วนตัวของพระภิกษุในพระพุทธศาสนามี ๘ อย่าง เรียกว่าอัฐบริขาร ได้แก่ สบง จีวร สังฆาฏิ บาตร มีดโกน เข็มเย็บผ้ากับด้าย ประคดเอว และกระบอกรองน้ำ โดยครอบครองได้สิ่งละหนึ่งชิ้น หากมีเกินกว่าหนึ่ง (หรืออดิเรก เช่น มีจีวรมากกว่าหนึ่งผืน เรียกผืนที่เกินมาว่าอดิเรกจีวร) หรือเป็นของอย่างอื่นนอกจากบริขาร ๘ จะต้องขอให้ภิกษุสามเณรอื่นมาร่วมเป็นเจ้าของ (เรียกว่าวิกัปป์) มิฉะนั้นจะมีความผิดตามพระวินัย (อาบัติ)

แต่สำหรับภิกษุสามเณรที่ช่วยเหลือพยาบาลภิกษุสามเณรใช้นั้น ครั้นภิกษุสามเณรใช้ได้มรดกภาพลง ภิกษุสามเณรผู้พยาบาลย่อมได้สิทธิพิเศษในการครอบครองบริขารของภิกษุสามเณรผู้มรดกภาพนั้นตามพุทธานุญาตว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมรดกภาพ สงฆ์เป็นเจ้าของบาตรและจีวร แต่ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้เป็นผู้มีอุปการะมาก ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้สงฆ์มอบไตรจีวรและบาตรแก่ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้”

ความโดยละเอียดเกี่ยวกับประเด็นนี้มีกล่าวไว้ใน *พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕* (ฉบับมหาจุฬาฯ) *มหาวรรค* [๘.จีวรขันธกะ] ๒๒๕ มตัสจตถกา ว่าด้วยการให้บริขารของภิกษุมรดกภาพแก่ภิกษุผู้พยาบาลไข้

เรื่องภิกษุและสามเณรเป็นไข้

[๓๖๗] สมัยนั้น ภิกษุ ๒ รูปเดินทางไกลไปในแคว้นโกศล เธอทั้ง ๒ เดินทางไปยังอวาสแห่งหนึ่ง ภิกษุรูปหนึ่งในอวาสนั้นเป็นไข้

ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้ปรึกษากันตั้งนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญการพยาบาลภิกษุไข้ พวกเราจงพยาบาลภิกษุรูปนี้กันเถิด” แล้วพากันพยาบาลภิกษุไข้

เธอได้รับการพยาบาลอยู่ได้มรดกภาพลง

ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นถือเอาบาตรและจีวรของเธอไปกรุงสาวัตถี แล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมรดกภาพ สงฆ์เป็นเจ้าของบาตรและจีวรแต่ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้เป็นผู้มีอุปการะมาก ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้สงฆ์มอบไตรจีวรและบาตรแก่ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้”

วิธีมอบให้ไตรจีวร บาตร และกรรมวาจาสำหรับมอบให้

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงให้ไตรจีวรและบาตรอย่างนี้ คือ ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ซึ่งนั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ ภิกษุชื่อนี้มรดกภาพแล้ว นี่คือไตรจีวรและบาตรของเธอ”

ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ว่าท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้มรดกภาพแล้ว นี่คือไตรจีวรและบาตรของเธอ สงฆ์พึงให้ไตรจีวรและบาตรนี้แก่ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้มรดกภาพแล้ว นี่คือไตรจีวรและบาตรของเธอ สงฆ์ให้ไตรจีวรและบาตรนี้แก่ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ ท่านรูปใดเห็นเห็นด้วยการให้ไตรจีวรและบาตรนี้แก่ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

สงฆ์ให้ไตรจีวรและบาตรนี้แก่ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้แล้วสงฆ์เห็นด้วย เพราะเหตุหนึ่งจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้

[๓๖๘] สมัยนั้น สามเณรรูปหนึ่งมรณภาพ ภิกษุทั้งหลายได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อสามเณรมรณภาพ สงฆ์เป็นเจ้าของบาตรและจีวร แต่ภิกษุผู้พยาบาลสามเณรใช้เป็นผู้อยู่การะมาก ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้สงฆ์มอบจีวรและบาตรแก่ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุใช้”

วิธีมอบจีวรและบาตรให้ และกรรมวาจาสำหรับมอบให้

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงให้จีวรและบาตรอย่างนี้ คือ ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุใช้นั้น พึงเข้าไปหาสงฆ์แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ สามเณรชื่อนี้มรณภาพแล้ว นี่คือจีวรและบาตรของเธอ”

ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สามเณรชื่อนี้มรณภาพแล้ว นี่คือจีวรและบาตรของเธอ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงให้จีวรและบาตรนี้แก่ภิกษุผู้พยาบาลสามเณรใช้ นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สามเณรชื่อนี้มรณภาพแล้ว นี่คือจีวรและบาตรของเธอ สงฆ์ให้จีวรและบาตรนี้แก่ภิกษุผู้พยาบาลสามเณรใช้ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการให้จีวรและบาตรนี้แก่ภิกษุผู้พยาบาลสามเณรใช้ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

สงฆ์ให้จีวรและบาตรนี้แก่ภิกษุผู้พยาบาลสามเณรใช้แล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะเหตุนี้จึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้

ภิกษุสามเณรช่วยพยาบาลไข้

[๓๖๙] สมัยนั้น ภิกษุและสามเณรช่วยกันพยาบาลภิกษุไข้ เธอได้รับการพยาบาลอยู่ได้มรณภาพลง ลำดับนั้น ภิกษุผู้พยาบาลไข้ได้มีความคิดดังนี้ว่า “เราพึงให้ส่วนจีวรแก่สามเณรผู้พยาบาลไข้อย่างไรหนอ”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้มอบส่วนจีวรแก่สามเณรผู้พยาบาลไข้เท่า ๆ กัน”

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งมีเครื่องบริขารมาก มรณภาพลง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมรณภาพ สงฆ์เป็นเจ้าของบาตรและจีวร แต่ผู้พยาบาลไข้เป็นผู้มีอุปการะมาก ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สงฆ์มอบไตรจีวรและบาตรแก่ภิกษุผู้พยาบาลไข้ บรรดาสิ่งของเหล่านั้น เราอนุญาตให้สงฆ์พร้อมใจกันแบ่งลหุภัณฑ์และลหุบริขาร ส่วนครุภัณฑ์และครุบริขาร เป็นของสงฆ์อยู่ในจตุรทิศทั้งที่เดินทางมาและยังไม่มีมา เป็นของที่ไม่ควรแจกไม่ควรแบ่ง”

ในที่นี้จะเห็นได้ว่ากรณีที่มีผู้พยาบาลไข้ เป็นทั้งพระภิกษุและสามเณร พระพุทธองค์ทรงให้แบ่งส่วนที่เป็นผ้าจีวรแก่สามเณรเท่ากับพระภิกษุ ทั้งนี้ โดยไม่คำนึงว่าพระภิกษุมีฐานะของนักบวชสูงกว่าสามเณร

เช่นเดียวกัน ภิกษุไข้อย่อมได้รับสิทธิยกเว้นหลายประการ ไม่ต้องปฏิบัติตามพระวินัยเหมือนกับภิกษุปกติ ดังกรณีตัวอย่างใน **เภสัชขขันธกะ, พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ วินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาค ๒**

๑) กรณีภิกษุไข้ ได้รับอนุญาตให้ฉันเภสัช ๕ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ทั้งในเวลาก่อนเที่ยงวันและหลังเที่ยงวันแล้ว

๒) กรณีภิกษุไข้ ได้รับอนุญาตน้ำมันเหลวที่เป็นยา ในเวลาก่อนเที่ยง

๓) กรณีภิกษุไข้ ได้รับอนุญาตหัวเหง้าหรือรากไม้ที่เป็นยา

๔) กรณีภิกษุไข้ ได้รับอนุญาตหัวเหง้าหรือรากไม้บดที่เป็นยา

- ๕) กรณีภิกษุไข้ ได้รับอนุญาตน้ำฝาดที่เป็นยา
 ๖) กรณีภิกษุไข้ ได้รับอนุญาตใบไม้ที่เป็นยา
 ๗) กรณีภิกษุไข้ ได้รับอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา
 ๘) กรณีภิกษุไข้ ได้รับอนุญาตยางไม้ที่เป็นยา
 ๙) กรณีภิกษุไข้ ได้รับอนุญาตเกลือที่เป็นยา
 ๑๐) กรณีภิกษุผู้เป็นหิด ตุ่มพุพอง ฝีดาษ หรือมีกลิ่นตัวแรง ได้รับอนุญาตยาผง มูลโค ดินเหนียว และกากน้ำย้อม เพื่อรักษาผิวหนังและดับกลิ่นตัว
 ๑๑) กรณีภิกษุไข้ ได้รับอนุญาตยาหยอดตา ยาสมุนไพรร ผงสมุนไพรรต่าง ๆ สำหรับผสมยาตา ไม้ป้ายยาตา
 ๑๒) กรณีภิกษุปวดร้อนที่ศีรษะ ได้รับอนุญาตน้ำมันทาศีรษะ การนวดศีรษะ การสูดควัน
 ๑๓) กรณีภิกษุเป็นโรคลม ได้รับอนุญาตให้ดื่มน้ำมันที่หุง และน้ำมันที่หุงที่เจือน้ำเมาชนิดไม่มีสี ไม่มีกลิ่น ไม่มีรสน้ำเมาในปริมาณที่มากเกินไป แต่หากเจือน้ำเมามากเกินไป ได้รับอนุญาตให้ใช้เป็นยาทา
 ๑๔) กรณีภิกษุเป็นโรคลมตามอวัยวะต่าง ๆ ได้รับอนุญาตให้เข้ากรรมจรณะหรือ การกรรมด้วยใบไม้ การกรรมใหญ่ การกรรมด้วยใบไม้ต่าง ๆ การแช่ในอ่างน้ำ การระบายโลหิต
 ๑๕) กรณีภิกษุทำแตก ได้รับอนุญาตยาทาเท้าหรือปรุ้งน้ำมันทาเท้า
 ๑๖) กรณีภิกษุเป็นฝี ได้รับอนุญาตการผ่าตัด
 ๑๗) กรณีภิกษุเป็นแผล ได้รับอนุญาตให้ใช้ยาพอก ผ้าพันแผล ชะแผลด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด ร่มแผลขึ้นด้วยควัน ใช้น้ำมันทาแผล ใช้ผ้าเก่าชุบน้ำมันรักษาแผลทุกชนิด
 ๑๘) กรณีภิกษุมึนเืองอกยื่นออกมา ได้รับอนุญาตให้ตัดด้วยก้อนเกลือ
 ๑๙) กรณีภิกษุถูกงูกัด ได้รับอนุญาตให้ใช้ยามหาพิภัก ๔ อย่าง คือ คูณ มูตร เถ้า ดิน โดยไม่ต้องรับประทาน
 ๒๐) กรณีภิกษุโดนเสน่หยาแผล ได้รับอนุญาตให้ดื่มน้ำละลายดินรอยไถติดผาล
 ๒๑) กรณีภิกษุเป็นโรคท้องผูก ได้รับอนุญาตให้ดื่มน้ำต่างดิบ
 ๒๒) กรณีภิกษุเป็นโรคผอมเหลือง (ดีซ่าน) ได้รับอนุญาตให้ดื่มผลสมอดองน้ำมูตร
 ๒๓) กรณีภิกษุเป็นโรคผิวหนัง ได้รับอนุญาตให้ลูบไล้ด้วยของหอม
 ๒๔) กรณีภิกษุมึนผดผื่นขึ้นตามตัวเนื่องจากน้ำเหลืองเสีย ได้รับอนุญาตให้ดื่มยาถ่ายน้ำเหลือง
 ๒๕) กรณีภิกษุไม่มีแรง ได้รับอนุญาตให้ดื่มน้ำข้าวใสได้หลังเที่ยงวันแล้ว
 ๒๖) กรณีภิกษุเป็นโรคลมในท้อง ได้รับอนุญาตให้ฉนยาตองโลณโสวีระกะ
 ๒๗) กรณีภิกษุมึนร่างกายอ้วน มีอาพาธมาก ได้รับอนุญาตให้จกรรมและเรื้อนไฟสำหรับการบริหารร่างกายให้เหงื่อออกเพื่อลดน้ำหนักลง

ต่อไปนี้เป็นเนื้อหาใน**พระไตรปิฎก**ที่กล่าวถึงสิทธิพิเศษของภิกษุไข้ในกรณีต่าง ๆ ซึ่งปรากฏอยู่ใน **พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ วินัยปิฎก เล่มที่ ๕ (ฉบับมหาจุฬาฯ) มหาวรรค ภาค ๒ เกสัชชขันธกะ**

พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ วินัยปิฎก เล่มที่ ๕ (ฉบับมหาจุฬาฯ) มหาวรรค ภาค ๒

เภสัชขันธ์กะ^{๑๔}

ปัญญาเภสัชชกถาว่าด้วยทรงอนุญาตเภสัช ๕

(๑) เรื่องภิกษุอาพาธในฤดูสารท^{๑๕}

[๒๖๐] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นนั้น ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารท แม้ข้าวต้มที่ต้มเข้าไปก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสวยที่ฉ้นแล้วก็กลับอาเจียนออกมา ภิกษุเหล่านั้นซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง เพราะโรคนั้นพระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้นซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง จึงตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า “อานนท์ ทำไมเวลานี้ ภิกษุทั้งหลายจึงซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง” พระอานนท์กราบทูลว่า “เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารท แม้ข้าวต้มที่ต้มเข้าไปก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสวยที่ฉ้นแล้วก็กลับอาเจียนออกมา ภิกษุเหล่านั้นจึงซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งเพราะโรคนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคทรงหกลีกรั้น ประทับในที่สุด ได้เกิดความดำริในพระทัยอย่างนี้ว่า “เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารท แม้ข้าวต้มที่ต้มเข้าไปก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสวยที่ฉ้นแล้วก็กลับอาเจียนออกมา ภิกษุเหล่านั้นซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งเพราะโรคนั้น เราจะอนุญาตอะไรเป็นยาแก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นทั้งตัวยาและชาวโลกถือกันว่าเป็นยาทั้งจะให้ประโยชน์ทางโภชนาหารและไม่เป็นอาหารหยาบ” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริดังนี้ว่า “เภสัช ๕ นี้ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นทั้งตัวยาและชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งให้ประโยชน์ทางโภชนาหารและไม่เป็นอาหารหยาบ อย่ากระนั้นเลย เราพึงอนุญาตเภสัช ๕ นี้แก่ภิกษุทั้งหลายให้รับประทานในกาลแล้วฉ้นในกาล” ครั้นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หกลีกรั้น ทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราหกลีกรั้นอยู่ในที่สุด เกิดความคิดขึ้นในใจอย่างนี้ว่า ‘เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารท แม้ข้าวต้มที่ต้มเข้าไปก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสวยที่ฉ้นแล้วก็กลับอาเจียนออกมา ภิกษุเหล่านั้นซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง เพราะโรคนั้น เราจะอนุญาตอะไรเป็นยาแก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นทั้งตัวยาและชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งจะให้ประโยชน์ทางโภชนาหารและไม่เป็นอาหารหยาบ’ ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า ‘เภสัช ๕ นี้ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นทั้งตัวยาและชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งให้ประโยชน์ทางโภชนาหาร และไม่เป็นอาหารหยาบ เราพึงอนุญาตเภสัช ๕ นี้แก่ภิกษุทั้งหลายให้รับประทานในกาลแล้วฉ้นในกาล’ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายรับประทานเภสัชทั้ง ๕ เหล่านั้นในกาลแล้วฉ้นในกาล”

[๒๖๑] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายรับประทานเภสัช ๕ ในกาลแล้วฉ้นในกาล โภชนาหารชนิดธรรมดาที่ฉ้นประจำวันของภิกษุเหล่านั้นยังไม่อาจย่อย ไม่จำต้องกล่าวถึงโภชนาหารชนิดที่มีไขมัน ภิกษุเหล่านั้นจึงป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารทและเปื้อกัตอาหาร เพราะเหตุ ๒ ประการนั้น จึงซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งมากยิ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสถามท่านพระอานนท์อีกว่า “อานนท์ ทำไมเวลานี้ภิกษุทั้งหลายจึงซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง” ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “เวลานี้ภิกษุทั้งหลายรับประทาน

^{๑๔} ชื่อขันธ์กะที่ ๖ แห่งคัมภีร์มหาวรรควินัยปิฎก ว่าด้วยเรื่องเภสัช คือ ยาบำบัดโรค ตลอดจนเรื่องยาคุอุทิสสมังสะ กัปปิยะ อักขัปปิยะ และกาลิก ๔

^{๑๕} อาพาธในฤดูสารท คือ ไข้เหลือง (หรือโรคดีซ่าน) ที่เกิดขึ้นในฤดูสารท (ฤดูใบไม้ร่วง) เพราะในฤดูสารทนี้ ภิกษุทั้งหลายเปียกชุ่มด้วยน้ำฝนบ้าง เติมน้ำโคลนบ้าง แสงแดดแผดกล้าบ้าง ทำให้น้ำดีของภิกษุทั้งหลายขังอยู่แต่ในถุงน้ำดี (วิ.อ. ๓/๒๖๐/๑๗๓)

เภสัช ๕ ในกาลแล้วฉันในกาล โภชนาหารชนิดธรรมดาที่ฉันประจำวันของภิกษุเหล่านั้นยังไม่อาเจยย่อย ไม่จำต้องกล่าวถึงโภชนาหารชนิดที่มีไขมัน ภิกษุทั้งหลายจึงป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารทและเป็อภักตอาหารเพราะเหตุ ๒ ประการนั้น จึงซูบผอม หมอมงคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งมากยิ่งขึ้น พระพุทธเจ้าข้า”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้รับประเคนเภสัช ๕ ฉันได้ทั้งในกาลและในเวลาวิกาล”

(๒) เรื่องน้ำมันเหลวที่เป็นยา

[๒๖๒] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการน้ำมันเหลวที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำมันเหลวที่เป็นยา คือมันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม มันเหลวหมู มันเหลวลา ที่รับประเคนในกาล เจียวในกาล กรองในกาลแล้ว ฉันอย่างน้ำมัน ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประเคนมันเหลวในเวลาวิกาล เจียวในเวลาวิกาล กรองในเวลาวิกาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ๓ ตัว ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประเคนมันเหลวในกาล เจียวในเวลาวิกาล กรองในเวลาวิกาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประเคนมันเหลวในกาล เจียวในกาล กรองในเวลาวิกาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ๑ ตัว ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประเคนมันเหลวในกาล เจียวในกาล กรองในเวลาวิกาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ไม่ต้องอาบัติ”

(๓) เรื่องรากไม้ที่เป็นยา (มูลาภิเภสัชชกถา)

[๒๖๓] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการรากไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุดพิต ข่า ผัก แห้วหมู หรือรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

(๔) เรื่องรากไม้บดที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการรากไม้ที่บดเป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตหินบด ลูกหินบด”

(๕) เรื่องน้ำฝาดที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการน้ำฝาดที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำฝาดที่เป็นยา คือ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมานหรือน้ำฝาดที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

(๖) เรื่องใบไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการใบไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตใบไม้ที่เป็นยา คือ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือใบไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

(๗) เรื่องผลไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ ต้องการผลไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ ลูกพลับคະตีลีสี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

(๘) เรื่องยางไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ ต้องการยางไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตยางไม้ที่เป็นยา คือ หิงคุ ยางเคี้ยวจากหิงคุ ยางเคี้ยวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตกะ ยางจากใบต้นตกะ ยางเคี้ยวจากก้านต้นตกะ กายาน หรือยางที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

(๙) เรื่องเกลือที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ ต้องการเกลือที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเกลือที่เป็นยา คือ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือลินเฮอร์ว เกลือดินโป่ง เกลือหุง หรือเกลือที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

(๑๐) เรื่องมูลโค ดินเหนียว กาน้ำย้อมดับกลิ่นตัว

[๒๖๔] สมัยนั้น ท่านพระเพลัฏฐสีสะ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของท่านพระอานนท์เป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกาย เพราะน้ำเหลือง พวกภิกษุใช้ใช้น้ำชุบน้ำเช็ดแล้วค่อยๆ ดึงออกมา พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้นกำลังใช้น้ำชุบน้ำเช็ดแล้วค่อยๆ ดึงออกมา จึงเสด็จเข้าไปหา ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เป็นโรคอะไร” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ภิกษุนี้เป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกายเพราะน้ำเหลือง พวกข้าพระองค์ใช้น้ำชุบน้ำแล้วค่อยๆ ดึงออกมาพระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตยาสำหรับภิกษุผู้เป็นโรค ฝุ่นผง ฝีดาษ หรือมีกลิ่นตัวแรง มูลโค ดินเหนียว กาน้ำย้อมสำหรับภิกษุผู้ไม่เป็นไข้ ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตครกและสาก”

(๑๐.๑) เรื่องยาผงและเครื่องร่อนยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ ต้องการยาผงที่ร่อนแล้วที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเครื่องร่อนยาผง” ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ต้องการยาผงละเอียด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตผ้าร่อนยา”

(๑๑) เรื่องยาหยอดตา

[๒๖๕] สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคตา พวกภิกษุต้องพยุภิกษุนั้นไปให้ถ่ายอุจจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะบ้าง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ ทอดพระเนตรเห็นพวกภิกษุกำลังพยุภิกษุนั้นไปให้ถ่ายอุจจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะบ้าง จึงเสด็จเข้าไปหาแล้วตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เป็นโรคอะไร” พวกภิกษุกราบทูลว่า “ท่าน

รูปนี้อาพาธเป็นโรคตา พวกข้าพระองค์คอยพยุ่งท่านไปให้ถ่ายอุจจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะบ้าง พระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุแล้ว รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาหยอดตา อันได้แก่ยาทาตาที่ปรุงด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง ยาป้ายตาที่ทำด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ ยาทาตาที่เกิดในกระแสน้ำ หรดาลกลีบทอง เขม่าไฟ”

(๑๑.๑) เรื่องเครื่องบดยาผสมยาตา

ภิกษุทั้งหลายต้องการเครื่องบดยาผสมยาตา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้จันทน์ กฤษณาอะลัมพัก ใบเฉียง แห้วหมู”

(๑๑.๒) เรื่องไม้ป้ายยาตา

ภิกษุทั้งหลายใช้นิ้วมือป้ายยาตา นัยน์ตาขำ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้ป้ายยาตา”

(๑๒) เรื่องน้ำมันทาศีรษะ

[๒๖๖] สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะปวดร้อนที่ศีรษะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำมันทาศีรษะ”

(๑๒.๑) เรื่องนัตถุยา

พระปิลินทวัจฉะยังไม่หายโรคปวดร้อนที่ศีรษะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการนัตถุ”

(๑๒.๒) เรื่องสูดควัน

พระปิลินทวัจฉะยังไม่หายโรคปวดร้อนที่ศีรษะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สูดควัน”

(๑๓) เรื่องน้ำมันหุง

[๒๖๗] สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลม พวกแพทย์กล่าวอย่างนี้ว่า “ต้องหุงน้ำมันถวาย” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำมันที่หุง”

(๑๓.๑) เรื่องน้ำเมาเจือในน้ำมันหุง

แพทย์ต้องเจือน้ำเมาในน้ำมันที่หุง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เจือน้ำเมาลงในน้ำมันที่หุงได้”

(๑๓.๒) เรื่องน้ำมันเจือด้วยน้ำเมามากเกินไป

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์หุงน้ำมันเจือน้ำเมาลงมากเกินไปเกินขนาด ตีมน้ำมันนั้นแล้วเมา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงตีมน้ำมันเจือน้ำเมาลงมากเกินไปเกินขนาด รูปใดตีม พึงปรับอาบัติตามธรรมดา ๑ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตีมน้ำมันเจือด้วยน้ำเมาชนิดที่ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น ไม่มีรสน้ำเมา”

(๑๓.๓) เรื่องทรงอนุญาตน้ำมันเจื่อน้ำเมามากใช้เป็นยาทา

สมัยนั้น น้ำมันที่ภิกษุหุง เจื่อน้ำเมาลงไปเกินขนาดมาก ลำดับนั้นภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันดังนี้ว่า “พวกเราจะปฏิบัติในน้ำมันเจื่อน้ำเมาลงไปเกินขนาดนี้ได้อย่างไร” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เก็บไว้เป็นยาทา”

(๑๓.๔) เรื่องลักจั่น^{๑๖}

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะหุงน้ำมันไว้มาก ไม่มีภาชนะบรรจุน้ำมัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตลักจั่น ๓ ชนิด คือ ลักจั่นทำด้วย โลหะ ลักจั่นทำด้วยไม้ ลักจั่นทำด้วยผลไม้”

(๑๔) เรื่องการมเห็ช

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลมตามอวัยวะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการเข้ากระโจมมเห็ช”

(๑๔.๑) เรื่องการมด้วยใบไม้

ท่านพระปิลินทวัจฉะก็ยังไม่หายโรคลม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการมด้วยใบไม้”

(๑๔.๒) เรื่องรมใหญ่^{๑๗}

ท่านพระปิลินทวัจฉะก็ยังไม่หายโรคลม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการรมใหญ่”

(๑๔.๓) เรื่องรมด้วยใบไม้ต่าง ๆ^{๑๘}

ท่านพระปิลินทวัจฉะก็ยังไม่หายโรคลม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำต้มใบไม้ชนิดต่าง ๆ”

(๑๔.๔) เรื่องอ่างน้ำ

ท่านพระปิลินทวัจฉะก็ยังไม่หายโรคลม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอ่างน้ำ”

(๑๔.๕) เรื่องใช้เขาสัตว์กอบกระบายโลหิตออก^{๑๙}

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะเป็นโรคลมขัดยอกตามข้อ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ระบายโลหิตออก”

^{๑๖} น้ำเต้าหรือภาชนะดินรูปคล้ายน้ำเต้าสำหรับบรรจุน้ำในเวลาเดินทางอย่างที่พระชุตงค์ใช้

^{๑๗} การรมใหญ่ หมายถึง การเอาถ่านเพลิงใส่หลุมจนเต็ม เอาดินร่วนและทรายเป็นต้นปิดไว้ ลาดไปไม่นานาชนิดทับลงไป เอน้ำมันทาตัวนอนบนหลุมนั้น รมร่างกายโดยการพลิกกลับไปมา (๑๗๕-๑๗๘/๒๖๗/๓ อ.วิ)

^{๑๘} น้ำต้มใบไม้ชนิดต่าง ๆ คือ น้ำต้มใบไม้ไม่นานาชนิดจนเดือดแล้ว ใช้ใบไม้และน้ำราดรม (๑๗๕/๒๖๗/๓ อ.วิ)

^{๑๙} การดูดเลือด นอง หรือลมออกจากร่างกาย หรือดูดเอาน้ำนมออกจากเต้านม โดยใช้ถ้วยกระบอก ฯลฯ เป็นเครื่องดูด วิธีดูดให้กดปากถ้วยหรือกระบอกแนบครอบลงบนแผลหนองแล้วยกขึ้น ทำบ่อย ๆ จนดูดเลือดที่เสียหรือหนองออกหมด ในที่ใช้เขาสัตว์กอบ

(๑๕) เรื่องยาทาเท้า

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะเท้าแตก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาทาเท้า”

(๑๕.๑) เรื่องปรุ้งน้ำมันทาเท้า

ท่านพระปิลินทวัจฉะยังไม่หายจากโรคเท้าแตก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ปรุ้งน้ำมันทาเท้า”

(๑๖) เรื่องภิกษุอาพาธเป็นฝี

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นฝี ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการผ่าตัด”

(๑๖.๑) เรื่องน้ำฝาด

ภิกษุนั้นต้องการน้ำฝาด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำฝาด”

(๑๖.๒) เรื่องงาบต

ภิกษุนั้นต้องการงาบต ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตงาบต”

(๑๗) เรื่องยาพอก

ภิกษุนั้นต้องการยาพอก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาพอก”

(๑๗.๑) เรื่องผ้าพันแผล

ภิกษุนั้นต้องการผ้าพันแผล ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าพันแผล”

(๑๗.๒) เรื่องชะแผลด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด

แผลคัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ชะด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด”

(๑๗.๓) เรื่องรมแผลด้วยควัน

แผลขึ้น ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รมควัน”

(๑๗.๔) เรื่องน้ำมันทาแผล

แผลไม่งอก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำมันทาแผล”

(๑๗.๕) เรื่องผ้าปิดก้นน้ำมันไหลเอี่ยม

น้ำมันไหลเอี่ยม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตผ้าเก่าสำหรับซับน้ำมันรักษาแผลทุกชนิด”

(๑๘) เรื่องใช้ก้อนเกลือตัดเนื้องอก

เนื้องอกยื่นออกมา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ตัดด้วยก้อนเกลือ”

(๑๙) เรื่องยามหาวิกฏ ๔ อย่าง

[๒๖๘] สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งถูกงูกัด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ใช้ยามหาวิกฏ ๔ อย่าง คือ คุณ มูตร เถ้า ดิน”

(๑๙.๑) เรื่องรับประเคน

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันตั้งนี้ว่า “ยามหาวิกฏไม่ต้องรับประเคนหรือต้องรับประเคน” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้รับประเคนเมื่อมีกัมปปีการก ถ้าไม่มีกัมปปีการก ให้หยิบเองได้”

(๑๙.๒) เรื่องน้ำดื่มเจือคุณ

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งดื่มยาพิษเข้าไป ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ดื่มน้ำเจือคุณ”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันตั้งนี้ว่า “คุณไม่ต้องรับประเคนหรือต้องรับประเคน” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตคุณที่ภิกษุหยิบไว้ ขณะกำลังถ่ายนั้นแหละ เป็นอันประเคนแล้ว จึงไม่ต้องรับประเคนอีก”

(๒๐) เรื่องภิกษุโดนยาแฝดดื่มน้ำที่ละลายจากดินติดผาไถ

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธโดนยาแฝด^{๒๐} ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ดื่มน้ำที่เขาละลายดินรอยไถติดผา”

(๒๑) เรื่องดื่มน้ำต่างคิบ

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องผูก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ดื่มน้ำต่างคิบ”

(๒๒) เรื่องดื่มน้ำสมอดองมูตรโค

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคผอมเหลือง^{๒๑} ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ดื่มยามลสมอดองน้ำมูตร^{๒๒}”

^{๒๐} อาพาธโดนยาแฝด แปลมาจากบาลีว่า “มรทินนาพาโธ” หมายถึงโรคที่เกิดขึ้นเพราะน้ำหรือยาที่หญิงแม่เรื้อนให้ ซึ่งดื่มกินเข้าไปแล้วจะตกอยู่ในอำนาจของหญิงนั้น (วิ.อ. ๓/๒๖๙/๑๗๕, สารตถ. ฎีกา ๓/๒๖๙/๓๖๗, วิมติ.ฎีกา ๒/๒๖๙/๒๔๔)

^{๒๑} โรคตีชาน

^{๒๒} ดองด้วยมูตรโค (๑๗๖/๒๖๙/๓ อ.วิ)

(๒๓) เรื่องไล่ทาของหอม

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคผิวหนัง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ลูบไล้ด้วยของหอม”

(๒๔) เรื่องตีมยาถ่าย

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธมีผดผื่นขึ้นตามตัว ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ตีมยาถ่าย”

(๒๕) เรื่องน้ำข้าวใส

ภิกษุนั้นต้องการน้ำข้าวใส ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำข้าวใส”

เรื่องยาตองโลณโสวีระกะ

[๒๓๓] สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคลมในท้อง จึงตีมยาตองโลณโสวีระกะ^{๒๓} ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุใช้ฉันทองโลณโสวีระกะได้ตามสบาย แต่ผู้ไม่เป็นใช้ต้องเจือน้ำฉันทองอย่างปานะ”

(๒๖) เรื่องทรงอนุญาตที่จงดรมและเรือนไฟ

[๒๖๐] สมัยนั้น ทายกทายิกาในกรุงเวสาลีจัดตั้งภัตตาหารประณีตไว้ตามลำดับ ภิกษุฉันภัตตาหารประณีตจนร่างกายอ้วน มีอาพาธ ครั้งนั้น หมอชีวกโกมารภัจจ์มีธุระต้องเดินทางไปกรุงเวสาลี เห็นภิกษุทั้งหลายมีร่างกายอ้วน มีอาพาธมาก จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า เวลานั้นภิกษุมีร่างกายอ้วน มีอาพาธมาก ขอประทานพระวโรกาส พระองค์โปรดอนุญาตที่จงดรมและเรือนไฟ ด้วยวิธีการอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลายจักได้มีอาพาธน้อย”

พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้หมอชีวกโกมารภัจจ์เห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแล้วกล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา ลำดับนั้น หมอชีวกโกมารภัจจ์ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้หมอชีวกโกมารภัจจ์เห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแล้วกล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ลูกขึ้นจากอาสนะ ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วทูลลากลับ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมิกถา เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตที่จงดรมและเรือนไฟ”

^{๒๓} ยาตองโลณโสวีระกะ ได้แก่ ยาที่ปรุงด้วยส่วนประกอบนานาชนิด เช่น มะขามป้อมสด สมอพิเภก ธัญชาติทุกชนิด ถั่วเขียว ข้าวสุก ผลกล้วย หน่อหวาย การเกต อินทผลัม หน่อไม้ ปลา เนื้อ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือ โดยใส่เครื่องยาเหล่านี้ในหม้อ ปิดฝาปิดสนิท เก็บคองไว้ ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน เมื่อยานี้สุกได้ที่แล้วจะมีรสและสีเหมือนผลหว่า เป็นยาแก้โรคลม โรคไอ โรคเรื้อน โรคผอมเหลือง (ตีขาน) โรคจริตตวง เป็นต้น ในกาลภายหลังภัด คือเที่ยงวันไปกินได้ (วิ.อ. ๑/๑๙๒/๕๑๘)

จาก **เภสัชขันธ์ธกะ** จะเห็นได้ว่าทรงมีพุทธานุญาตที่บัญญัติไว้ในพระวินัย ให้พระภิกษุสามเณรใช้ได้รับสิทธิพิเศษในการรักษาตามกรณีต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม แม้มีได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนใน **เภสัชขันธ์ธกะ** แต่ก็มีนัยยะสำคัญที่สามารถอนุมานได้ว่าพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้พยาบาลสามารถทำหน้าที่เป็นแพทย์จัดเตรียมยาและรักษาโรคต่าง ๆ แก่ภิกษุใช้ตามที่ทรงมีพุทธานุญาตไว้ในพระวินัยว่าด้วย **เภสัชขันธ์ธกะ** ดังกล่าวไว้ในรายละเอียดข้างต้น ซึ่งดูเหมือนจะย้อนแย้งกับข้อห้ามมิให้ภิกษุประกอบเดรัจฉานวิชาและมีฉลาอาชีวะใน “**พรหมชาลสูตร**” แต่โดยเจตนารมณ์ของพระวินัยนั้น หากภิกษุทำหน้าที่รักษาพยาบาลหรือประกอบพิธีกรรมบำบัดด้วยเมตตาธรรม และไม่ปรารถนาอามิสสินจ้างแล้วไซ้ร่ ย่อมไม่ถือว่านั้นเป็นการประกอบมีฉลาอาชีวะ แต่เป็นการประกอบกุศลกรรมช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ผู้เจ็บป่วย และเป็นกุศโลบายในการนำผู้ป่วยให้หลุดพ้นจากโรคทางใจด้วย ในสังคมชาวพุทธไทย แม้พระภิกษุสงฆ์ทุกรูป จะมีได้เป็นหมอพระ แต่ทุกรูปย่อมมีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรมบำบัดโรคทางใจให้แก่พุทธบริษัทผ่านบทสวดมนต์ ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในวิถีชีวิตประจำวันของชาวพุทธดังจะได้กล่าวต่อไปในประเพณีสวดเจ็ดตำนานและสิบสองตำนาน

บทที่ ๓

พระสูตร:

ต้นกำเนิดพิธีกรรมบำบัดในสังคมไทย

ราชปริตร (เจ็ดตำนานและสิบสองตำนาน): ประเพณีการใช้พระพุทธรูป
เพื่อการคุ้มครองป้องกันทุกข์ ภัย โรค ของชาวพุทธไทย

ประเพณีชีวิตของชาวพุทธไทยตั้งแต่เกิดจนตาย มักจะมีการประกอบพิธีทำบุญเพื่อ
ความเป็นสิริมงคลให้มีความสุข ความเจริญ คลาดแคล้วจากโรคภัยไข้เจ็บทั้งปวง และเพื่ออุทิศ
ส่วนกุศลแก่ผู้ล่วงลับด้วย ในการทำบุญดังกล่าว ทั้งพิธีหลวงและพิธีราษฎร์มีแบบแผนเหมือน
กันคือการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดสาธยายบทพระพุทธรูปมนต์ ถ้าในงานมงคลเรียกว่าพิธีเจริญ
พระพุทธรูปมนต์ ส่วนในงานอวมงคลเรียกว่าพิธีสวดพระพุทธรูปมนต์

คำว่า “พระพุทธรูปมนต์” หมายถึง พระธรรมคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา
สัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก รวมทั้งส่วนที่ดัดแปลงแต่งเติมขึ้นมาในภายหลัง
โดยอิงหลักพุทธธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ทั้งนี้เพื่อใช้ในการสวดสาธยายในพิธีกรรมของ
ชาวพุทธ ทำนองเดียวกับการสวดพระเวทหรือการสวดสาธยายมนต์ของชาวฮินดูเพื่อขอให้
สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองป้องกันให้ปลอดภัยจากทุกข์ ภัย โรค ทั้งปวงจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
“พระปริตร” หรือ “ราชปริตร” ซึ่งแปลว่า “การคุ้มครองป้องกัน”

แต่สำหรับบทสวดมนต์ของชาวพุทธนั้นมีใช่เป็นการสวดวิงวอนร้องขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์
มาคุ้มครองรักษาหรือขอให้พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ มาเป็นที่พึ่งเท่านั้น หากในบท
“พระพุทธรูปมนต์” นั้นเอง ยังมีโลกุตตรธรรมอันเป็นหัวใจแห่งพุทธศาสนาแฝงอยู่ในทุกบท
สวดมนต์ ทั้งนี้ตามแต่ผู้สวดจะพิจารณาเห็นสัจธรรมของชีวิตได้ในระดับใด

ประเพณีพระพุทธศาสนาเถรวาทของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยสืบทอดมาจากลังกาทวีป
ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของประเพณีการสวดพระปริตร ราวพุทธศตวรรษที่ ๔-๕ เนื่องจากชาว
พุทธลังกาสมัยโบราณต้องการให้พระสงฆ์ช่วยเหลือพุทธบริษัทให้เกิดสวัสดิมงคลและคุ้มครอง
ป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ด้วยการสาธยายมนต์และการร่ายคาถาตามแบบอย่างพราหมณ์พิธี
ที่มีการร่ายพระเวทขอความคุ้มครองจากพระผู้เป็นเจ้าของ พระสงฆ์ลังกาจึงได้คิดค้นพิธีการ
สวดพระปริตรขึ้นโดยเลือกสรรพระสูตรหรือพระคาถาที่เอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งแทน

พระผู้เป็นเจ้าของฮินดู และแทรกธรรมะเพื่อการตรัสรู้และการดับทุกข์ โรคภัย ไว้ในบทพระปริตรเหล่านั้น โดยพิธีสวดมนต์ในสมัยแรก ๆ ก็เลือกบทมนต์ตามกาลเทศะ เช่น การสวดในงานมงคลก็ใช้บทสวดมงคลสูตร^๑ สวดให้คนหายเจ็บป่วยก็ใช้บทโพชฌังคปริตร สวดขับไล่โรคระบาดก็ใช้รัตนสูตร และอภานาถียสูตร เป็นต้น

ต่อมาพระเจ้าแผ่นดินลังกามีพระราชประสงค์ให้คณะสงฆ์จัดทำพระสูตรและพระคาถาที่ใช้สวดพระปริตรขึ้นใหม่เพื่อใช้ในพระราชพิธี จึงมีชื่อเรียกว่า “ราชปริตร” แปลว่า พระพุทธมนต์คุ้มครองรักษาพระราชชาติ ต่อมาประชาชนทั่วไปได้เอาอย่างพิธีหลวงจนกลายเป็นพุทธประเพณีนิยมสืบต่อกันมาและแพร่หลายไปสู่ประเทศต่าง ๆ รวมทั้งสยามประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ กระทั่งถึงปัจจุบัน สำหรับประเทศไทย “ราชปริตร” มีสองประเภทคือ

๑. จุลราชปริตร (หรือราชปริตรน้อย) มีพระพุทธมนต์ ๗ บท แต่ละบทเรียกว่า “ตำนาน” จึงมีชื่อเรียกแบบชาวบ้านว่า “เจ็ดตำนาน”

๒. มหาราชปริตร (หรือราชปริตรใหญ่) มีพระพุทธมนต์ ๑๒ บท จึงมีชื่อเรียกว่า “สิบสองตำนาน”^๒

จุลราชปริตร หรือ เจ็ดตำนาน ประกอบด้วยพระพุทธมนต์ ๗ บท ดังนี้

๑. มงคลสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เกิดสิริมงคลสูงสุด ๓๘ ประการ

๒. รัตนสูตร ว่าด้วยอานุภาพของแก้ว ๓ ดวง คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ช่วยขับไล่ภัย ๓ ประการ คือภัยจากความอดอยาก ภัยจากอมนุษย์ และภัยจากโรคระบาด

๓. กรณียเมตตสูตร (หรือเมตตาปริตร) ว่าด้วยการเจริญเมตตาให้เทวดาหันมาเป็นมิตร ไม่ประทุษร้ายต่อพระภิกษุที่ปฏิบัติธรรมตามป่าเขา

๔. ชันธปริตร ว่าด้วยการแผ่เมตตาเพื่อป้องกันอันตรายอสรพิษทั้งปวง เช่น งู แมงป่อง ตะขาบ เป็นต้น

๕. โมรปริตร หรือ “พรหมมนต์” ว่าด้วยเรื่องราวของพระมหาสัตว์ผู้เสวยพระชาติเป็นพญานกยูง ผู้รอดพ้นจากบ่วงของนายพราน และเข้าถึงวิมุตติธรรมด้วยพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตลอดจนอานุภาพแห่งพระอาทิตย์และพราหมณ์ทั้งหลาย ชาวพุทธสวดพระคาถานี้เพื่อป้องกันภัยทั้งกลางวันกลางคืนจากผู้ปองร้าย และเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงที่ทำร้ายจิตใจ

๖. ธัชคสูตร ว่าด้วยการยึดถือเอาธงชัยแห่งพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งทางจิตใจ เพื่อช่วยให้หายหวาดกลัวในการทำสงครามกับกิเลส เช่นเดียวกับเหล่าเทวดาที่ยึดถือธงชัยของท้าวสักกเทวราช เพื่อมิให้หวาดกลัวในการทำสงครามกับพญายักษ์

๗. อภานาถียปริตร ว่าด้วยบทมนต์ของท้าวจตุมหาราช (ท้าวมหาราชทั้ง ๔) มีท้าวเวสสุวรรณ เป็นต้น ภายหลังเรียกว่า ภาณยักษ์ (บทสวดมนต์ของยักษ์) อันเป็นบทมนต์ที่ถวายพระพุทธเจ้าเพื่อให้พระสงฆ์นำไปสวดขอให้ยักษ์ร้ายทั้งหลายกลับมาเป็นมิตรและช่วยคุ้มครองรักษา

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระปริตร*, พิมพ์ครั้งที่ ๕ งานฉาปนกิจศพนางข่อมจุฑาสมิท, ๒๕๑๑. พระนคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, หน้า ๔-๖.

^๒ อ้างแล้วใน ๑, หน้า ๘-๙.

มหाराชปริตร หรือ สิบสองตำนาน ประกอบด้วยพระพุทธรูป ๑๒ บท คือ มี ๗ บทในเจ็ดตำนาน และเพิ่มอีก ๕ บท แต่มีการเรียงลำดับบทแตกต่างจากเจ็ดตำนาน ดังนี้

๑. มงคลสูตร
๒. รัตนสูตร
๓. กรณียเมตตสูตร หรือเมตตาปริตร
๔. ชันธปริตร
๕. โอมปริตร (หรือคาถาพญานกยูง)
๖. วัฏฏกปริตร (หรือคาถาลูกนกคุ้ม)
๗. ธัชคคปริตร
๘. อาณานิยมปริตร
๙. อังคลิมาลปริตร
๑๐. โพชนังคปริตร
๑๑. อภยปริตร (หรือคาถายันทุน)
๑๒. ชัยปริตร

พระปริตรในมหाराชปริตร (สิบสองตำนาน) ที่เพิ่มมาจำนวน ๕ บท มีคำอธิบายที่มาโดยย่อ ดังนี้

วัฏฏกปริตร ว่าด้วยเรื่องราวของพระมหาสัตว์ผู้สวดยพระชาติเป็นลูกนกคุ้มที่กำลังถูกไฟป่าครอกตาย แต่ด้วยสัจจาธิษฐานถึงคุณแห่งศีล กำลังแห่งพระธรรม และพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต จึงทำให้ไฟป่าดับลง ลูกนกคุ้มปลอดภัย คาถานี้ใช้สวดป้องกันอัคคีภัย

อังคลิมาลปริตร ว่าด้วยเรื่องราวของพระองค์คุณคฤมาล และบทมนต์ของพระองค์คุณคฤมาลที่อธิษฐานสัจวาจาว่านับตั้งแต่อุปสมบทเป็นต้นมา ไม่เคยทำร้ายเบียดเบียนผู้ใด และด้วยการกล่าวคำสัตย์ดังกล่าว ขอให้สตรีคลอดลูกอย่างปลอดภัย พระปริตรบทนี้ใช้ในพิธีสวดเพื่อให้สตรีมีครรภ์คลอดลูกโดยสวัสดิภาพทั้งแม่และลูก

โพชนังคปริตร ว่าด้วยอานุภาพขององค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ ๗ ประการ ได้แก่ สติ ธัมมวิจย วิริยะ ปิติ ปัสสธิ สมาธิ และอุเบกขา ที่ช่วยรักษาอาการประชวรของพระพุทธองค์และอาพาธพระอรหันต์สาวกทั้งสองรูป คือ พระโมคคัลลานะ และพระกัสสปะ คาถาบทนี้ใช้สวดเพื่อป้องกันรักษาโรค เพื่อให้มีสุขภาพดีและเพื่อการตรัสรู้

อภยปริตร หรือคาถายันทุน ว่าด้วยอานุภาพการให้อภัยและอโหสิกรรม อานิสงส์ของการสวดมนต์บทนี้คือช่วยแก้กลางร้าย เหตุร้าย ฝันร้าย และป้องกันสิ่งอัปมงคลทั้งปวง

ชัยปริตร ว่าด้วยชัยชนะ ๘ ประการของพระพุทธเจ้า ที่รู้จักกันในชื่อพระพุทธชัยมงคลคาถา หรือพระคาถาพาหุง ใช้สวดเพื่อให้มีชัยชนะเหนือศัตรูและความชั่วร้ายทั้งปวง

ที่มาของพระปริตรต่าง ๆ: พระปริตรทั้งเจ็ดตำนานและสิบสองตำนานล้วนมีที่มาจากพระสูตรต้นตอปฏิภาณ และการแต่งขึ้นเองจากพุทธาภิเษกครั้งโบราณ ดังนี้

๑. มงคลสูตร	มาจาก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ และสุตตนิบาต อังคุตตรกถา
๒. รัตนสูตร	มาจาก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ และสุตตนิบาต อังคุตตรกถา
๓. กรณียเมตตสูตร	มาจาก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ และสุตตนิบาต อังคุตตรกถา
๔. ชันธปริตร	มาจาก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต และชาดก อังคุตตรกถา

๕. โมรปริตร มาจาก ชาตก อัญญกถา
 ๖. วัฏฏกปริตร มาจาก ชาตก อัญญกถา และจรียาปิฎก อัญญกถา(ปรมัตถที่ปนี)
 ๗. ธัคคสุต มาจาก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
 ๘. อาณานาฎิสุต มาจาก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค
 ๙. อังคุมลปริตร มาจาก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก
 ๑๐. โพชฌังคปริตร มาจาก สังยุตตนิกาย มหาวรรค
 ๑๑. อภยปริตร ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก เป็นพระปริตรที่พุทธาภิเษกติด โบราณจารย์ของไทยรจนาขึ้น

โดยอ้างอิงคุณพระรัตนตรัยมาคุ้มครองรักษา

๑๒. ชัยปริตร เป็นพระปริตรที่ประพันธ์เป็นพระคาถาคำฉันท์ภาษาบาลีจำนวน ๕ บทครึ่ง มีปรากฏในพระไตรปิฎกเฉพาะ ๒ คาถาครึ่ง ตอนสุดท้าย เป็นพระพุทธรูปซึ่งนำมาจากสุปัณฑพหสูตร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต แต่ ๓ คาถาหลังนั้น ท่านโบราณจารย์ประพันธ์เสริมขึ้นภายหลัง

การสวด “ราชปริตร” ทั้งที่เป็น **เจ็ดตำนาน** หรือ **สิบสองตำนาน** ในพิธีทำบุญของชาวพุทธทั้งพิธีหลวงและพิธีราษฎร์ซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติกันมาหลายร้อยปี จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะเป็นการนำเอา “พุทธธรรม” เข้ามาสู่วิถีชีวิตของปวงชนตั้งแต่เกิดจนตาย โดยเริ่มต้นจากความต้องการขึ้นปฐมฐานของผู้ครองเรือนที่ปรารถนาเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจและต้องการความคุ้มครองให้พ้นจากทุกข์ ภัย โรค ในที่นี้จะกล่าวถึง “ราชปริตร” บางตำนานที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองป้องกันประชาชนให้ปลอดภัยจากโรคและเพื่อความมีสุขภาพดีมีอายุยืนยาว

รัตนสูตร: ที่มาของการทำน้ำมนต์

ทั้งทีใน “มหาศีล” ใน **พรหมชาลสูตร** จะกล่าวไว้ชัดเจนว่าห้ามให้สมณะเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา ได้แก่ **พ่นน้ำมนต์ รดน้ำมนต์** เป็นต้น แต่ใน **รัตนสูตร** (บทที่ว่าด้วยคุณของพระพุทธ พระธรรม พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า) ที่มีมาใน **อรรถกถา** ได้กล่าวถึงเรื่องราวที่พระบรมศาสดาทรงมีพุทธานุญาตตามคำทูลขอของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีให้พระอรหันต์ทำน้ำมนต์เพื่อบำบัดอุปัทวเหตุ(ความชั่วร้าย) ทั้งหลายในกรุงเวสาลี เรื่องสังเขปมีอยู่ว่า

ในสมัยพุทธกาล กรุงเวสาลี นครหลวงแห่งอาณาจักรวัชชี มีการปกครองระบอบสมณคณาธิปไตย (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีวินิจฉัยว่าเปรียบเทียบกับระบอบสาธารณรัฐในยุคปัจจุบัน) เป็นนครรัฐที่มีความเจริญมั่นคง มีอาหารอุดมสมบูรณ์ ประชาชนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น มีกำแพงเมืองล้อมอยู่ ๓ ชั้น เรียกว่า “ตรีपुर” แต่ละชั้นห่างกัน ๔ กิโลเมตร มีปราสาท มีเรือนยอด มีอารามและสระโบกขรณีอย่างละ ๗,๗๐๗ แห่ง ทางตอนเหนือของกรุงเวสาลีเป็นป่าใหญ่ครอบคลุมขึ้นไปทางเหนือจนจรดเทือกเขาหิมาลัย เรียกว่าป่ามหาวัน ในป่าแห่งนี้ได้สร้าง “**กุฎาคารศาลา**” (เรือนยอด) ถวายสำหรับเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า

สมัยหนึ่ง กรุงเวสาลีเกิดฝนแล้ง ข้าวกล้าเสียหาย อาหารหาได้ยาก เกิดความอดอยากไปทั่ว ครั้งแรกคนยากจนตายก่อน มีการนำซากศพของคนเสียชีวิตเหล่านั้นไปทิ้งไว้นอกเมือง เพราะกลิ่นซากศพของคนตายทั้งหลายได้ชักนำให้พวกอมมนุษย์ทั้งหลายเข้าไปในเมือง จากนั้นคนก็ตายมากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะความสกปรกเน่าเหม็นของซากศพทำให้อหิวาตกโรคเกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลาย กรุงเวสาลีจึงตกอยู่ในท่ามกลางภัย ๓ ประการ อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนนับได้ ๗ ชั่วราชสกุล คือพุทฺธิกษภัย (ภัยอันเกิดจากความอดอยากหิวโหย) อมนุษย์ภัย (ภัยอันเกิดจากพวกยักษ์และภูติผีปีศาจ รวมทั้งพวกที่ไม่ใช่มนุษย์) และโรคภัย (ภัยอันเกิดจากโรคระบาด) ในที่นี้ ได้แก่ อหิวาตกโรค)

กษัตริย์ลิจฉวีจำนวน ๗,๗๐๗ องค์ จึงโปรดให้ประชาชนประชุมพร้อมกันในสภา “สันฐาคาร” (ห้องประชุมใหญ่) เพื่อร่วมกันพิจารณาสอดส่องความประพฤติของบรรดากษัตริย์ลิจฉวีว่าได้ทำความผิดอะไรไว้จึงทำให้เกิดภัยพิบัติต่าง ๆ เมื่อไม่พบว่าเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีทำความผิดอันใด ที่ประชุมจึงมีมติว่าการจะระงับภัย ๓ ประการดังกล่าวได้ จะต้องไปกราบพูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เสด็จมายังกรุงเวสาลี ด้วยมีความศรัทธาว่า

“พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่ปวงสัตว์ ทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก พอพระองค์ย่างพระบาทลงเท่านั้น ภัยทุกอย่างก็จะระงับไป”

ในอรรถกถากล่าวว่าเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกพระบาทแรกวางลงริมฝั่งแม่น้ำคงคาทางด้านอาณาจักรวัชชี ฝนโบกขรพรรษก็หั่งลงมา ซากศพทั้งปวงถูกน้ำพัดส่งลงสู่แม่น้ำคงคา พื้นดินก็สะอาดสะอาด ครั้นเสด็จมาถึงประตูพระนครเวสาลี ทรงเรียกพระอานนท์มารับสั่ง

“ดูก่อนอานนท์ เธอจงเรียนรัตนสูตรนี้ ถือเครื่องประกอบพิธีกรรม เทียวเดินไประหว่างปราการ ๓ ชั้น (ตรีบูร) แห่งกรุงเวสาลีพร้อมกับพวกเจ้าลิจฉวีราชกุมารแล้วทำพระปริตร”

พระอานนท์จึงเอาบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าตักน้ำมาทำน้ำมนต์ กล่าว **“รัตนสูตร”** เป็นบทพระปริตรเพื่อขจัดภัยทั้ง ๓ แล้วเดินประพรมน้ำมนต์ไปทั่วพระนคร พวกอมนุษย์ก็พากันหนีออกนอกกำแพงพระนคร โรคก็สงบลง เหล่าเทวดา เจ้าลิจฉวี และชาวพระนครก็พากันมาเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ณ สันฐาคาร (ที่ประชุมสภากรุงเวสาลี) ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส **“รัตนสูตร”** แก่ชนทั้งหลายในที่ประชุม ความสำคัญของ **“รัตนสูตร”** คือการใช้ อานุภาพอันบริสุทธิ์แห่งพระรัตนตรัย อันได้แก่ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระอริยสงฆ์คุณ กำจัดภัย ๓ ประการ อันเกิดจากความอดอยาก โรคระบาด และอมนุษย์ ดังบทเริ่มต้นแห่ง **“รัตนสูตร”** ได้กล่าวถึงอานุภาพแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่าสามารถคุ้มครองป้องกันโรคร้ายให้อมนุษย์ทั้งหลายได้โดยไม่ต้องพึ่งอิทธิฤทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างอื่น ดังนี้

“เราทั้งหลาย จงตั้งจิตอันประกอบไปด้วยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย ดังพระอานนท์เถระผู้มีอายุ นึกถึงพระพุทธคุณทั้งหลายแม้ทั้งปวงของพระตถาคตเจ้า จำเดิมแต่ปรารถนาพุทธภูมิมา คือบารมี ๑๐ อุบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ มหาบริจาต ๕ จริยา ๓ เสติจลจลสูคัพโภทร ในภพมิในที่สุด ประสูติ เสติจลออกภิเนษกรรมณ์ บำเพ็ญทุกกริยา ชนemar ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ณ โภธิบัลลังก์นวลโลกุตระธรรม ๙ (หมายถึงมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) ดังนี้ แล้วกระทำปริตร(สวดคุ้มครองป้องกันภัยและประพรมน้ำพระพุทธมนต์) ตลอดราตรีทั้ง ๓ ยาม ในภายในกำแพง ๓ ชั้น ในเมืองเวสาลี

เทวดาทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลย่อมรับเอาแม่ซึ่งอาชญาแห่งพระปริตรอันใด

อนึ่ง พระปริตรอันใด ยิ่งภัย ๓ ประการอันเกิดจากโรค อมนุษย์ และข้าวแพงในเมืองเวสาลี ให้อันตรธานไปโดยเร็วพลัน เราทั้งหลาย จงสวดปริตรอันนั้นเทอญ”^๓

^๓พระศาสนโศภณ (จตตสลโล), *สวดมนต์แปล*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗, “เริ่มรัตนสูตร” หน้า ๕๖-๕๗ และดูภาคผนวก ๒ รัตนสูตร

คุณค่าของ “รัตนสูตร” ต่อกฎบัญญัติสุขภาพในสังคมไทย

แม้เรื่องราวที่ทรงมีพุทธานุญาติให้พระอานนทร์ดำนมนต์ปัดรังควานภัยทั้งสามในกรุงเวสาลีจะเป็นหลักฐานในชั้นนอร์รถก แต่ก็ไม่ขัดกับข้อห้ามภิกษุรดน้ำมนต์ใน “มหาศีล” ตราบเท่าที่ไม่ผิดเงื่อนไขเจตนา “เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา” ยิ่งไปกว่านั้น พระสงฆ์ไทยยังมีแนวโน้มที่จะยึดถือพระวินัยตามที่บัญญัติไว้ในพระวินัยปิฎกเท่านั้น โดยเห็นว่า

“ไม่มีวินัยข้อใดที่ห้ามมิให้พระสงฆ์ทำน้ำมนต์ รดน้ำมนต์ ส่วนในพระสูตรที่เกี่ยวกับเรื่องจุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีลนั้น เป็นหลักการ เป็นวิถีชีวิตของพระภิกษุ ที่ญาติโยมนิมนต์ให้พระช่วยทำเพื่อความเป็นสิริมงคล พระก็มีเมตตาปรารถนาดีต่อญาติโยมจึงได้อนุเคราะห์ทำให้

ตอนที่เกิดเหตุอุทกภัยในเมืองไพศาลี (หรือเวสาลี) แคว้นวัชชี พระพุทธเจ้าทรงสวดรัตนสูตร ทำน้ำพุทธมนต์ แล้วให้พระอานนทร์นำบาตรน้ำมนต์ไปพรมรอบกำแพงทั้งภายในภายนอกเพื่อขับไล่อัปมงคล ชาวเมืองมีขวัญกำลังใจดีขึ้น บ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติอีกครั้ง หากโยมนำขันน้ำมาขอให้พระทำน้ำมนต์ให้ ถ้าพระปฏิเสธ ก็ต้องมีเหตุผลชี้แจงให้โยมเข้าใจชัดเจนเช่นเดียวกับที่โยมนำผ้าขาวมาให้พระเหยียบเพื่อความเป็นสิริมงคลในสมัยพุทธกาล พระถือว่ามิชอบบัญญัติมิให้เหยียบผ้าขาว ชาวบ้านตำหนิพระ เมื่อเรื่องไปถึงพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสว่าเมื่อชาวบ้านขอเพื่อความเป็นสิริมงคล พระควรอนุเคราะห์”^๔

กรณีที่พระวินัยห้ามพระเหยียบผ้าขาวโดยมีโทษอาบัติทุกกฏ (แปลว่า “ทำไม่ดี” เป็นความผิดสถานเบาอย่างหนึ่งของพระภิกษุ) นั้น พระพุทธองค์ยังทรงมีข้อยกเว้นสำหรับกรณีที่เกิดเหตุสุดวิสัยหรือจำเป็นเพื่อความจำเป็นหรือเพื่อป้องกันภัย^๕ ดังนั้นพระสงฆ์ไทยจึงยกกรณีดังกล่าวเพื่ออนุเคราะห์แก่ญาติโยมในกรณีอื่น ๆ ที่คล้ายคลึงกัน เช่น การประกอบพิธีกรรมไสยศาสตร์ การรดน้ำมนต์ ทำนายดวงชะตา การให้ฤกษ์ยาม การสะเดาะเคราะห์ รวมทั้งการรักษาโรค เป็นต้น ทั้งนี้โดยมีเหตุผลอย่างน้อย ๓ ประการคือ ประการแรก การประกอบเดรัจฉานวิชาดังกล่าวรวมทั้งการรดน้ำมนต์ปัดเป่าโรคภัยไข้เจ็บไม่เป็นข้อห้ามในพระวินัยเหมือนการห้ามเหยียบผ้าขาว ประการที่ ๒ การประกอบเดรัจฉานวิชาดังกล่าวมิได้มีเจตนาเป็นการหาเลี้ยงชีพหรือแสวงหาลาภสักการะ ประการที่ ๓ เป็นการกระทำที่เป็นไปเพื่ออนุเคราะห์ญาติโยมตามที่ได้รับคำร้องขอ

^๔ คำสัมภาษณ์พระมงคลธีรคุณ (อินศร จินดาปณฺโญ) วัดญาณเวศกวัน วันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๖๐

^๕ ดู โปรกรรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๗ หน้า ๕๒-๕๓ พระไตรปิฎก เล่ม ๗, พระวินัยปิฎก จุฬารัตน ขุททกวรรค

พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเหยียบผ้าที่ปูไว้ รูปใดเหยียบ ต้องอาบัติทุกกฏ”

แต่มีเรื่องราวต่อมาว่าสมัยนั้นมีสตรีมีครรภ์ผู้หนึ่ง นิมนต์ภิกษุทั้งหลายแล้วปูผ้า กล่าวว่า “พระคุณเจ้าทั้งหลาย นิมนต์เหยียบผ้าเถิด” ภิกษุทั้งหลายยำเกรงอยู่จึงไม่ยอมเหยียบ นางจึงกล่าวว่า “พระคุณเจ้าทั้งหลาย นิมนต์เหยียบผ้าเพื่อความเป็นสิริมงคล” ภิกษุทั้งหลายก็ยังไม่ยอมเหยียบ

ลำดับนั้น สตรีนั้นจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพระคุณเจ้าทั้งหลายถูกขอเพื่อเป็นสิริมงคลก็ไม่ยอมเหยียบผ้าเล่า” ภิกษุทั้งหลายได้ยินสตรีนั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนา จึงนำเรื่องนี้เป็นที่ทราบพระพุทธผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย คุณที่สุดต้องการสิริมงคล ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุที่ถูกขอเพื่อเป็นสิริมงคลเหยียบผ้าได้”

ในการทำงานเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับ “**คถารัตนสูตร**” ว่า

“...ส่วนผู้ซึ่งมีใจเชื่อถือในพระรัตนตรัยมากกว่าผีसाงเทวดา แต่ความสะดุ้งหวาดหวั่นต่อภัยอันตราย อันมีมาใกล้ตัวเข้าครอบงำแรงกล้าจนไม่สามารถที่จะรักษาน้ำใจให้สงบระบือโดยพระพุทโธวาทในทางพิจารณา พระไตรลักษณ์ เป็นต้น ก็คิดเสาะแสวงหาไปจนกว่าจะหาเหตุผลหนทางอันใดให้เป็นเครื่องป้องกันอันตรายเหล่านี้ ให้เจือในพระพุทธศาสนาได้

ก็ความกลัวอันตรายเช่นนี้ ไซ้ว่าจะพึงมีขึ้นในชั้นภายหลังนี้ก็ไม่หาไม่ ย่อมมีมาแต่ในเวลาใกล้ ๆ ที่พระพุทธเจ้า ยังดำรงพระชนม์อยู่ ผู้ซึ่งเคยคิดแก้ไขมาแต่ก่อนได้ทำเป็นตัวอย่างไว้มีมาแล้ว เช่น **คถารัตนสูตร** สำหรับอธิษฐาน บำบัดโรคภัยไข้เจ็บ ด้วยอาศัยอังกุณพระรัตนตรัย เป็นต้น”^๖

นอกจากนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงรัชกาลที่ ๕ ยังทรงกล่าวถึงความสำคัญของ “**คถารัตนสูตร**” ในการ ทำน้ำพระพุทธมนต์ ช่วงประกอบพระราชพิธีเจริญพระพุทธมนต์ ดังนี้

“เมื่อเสด็จเสร็จแล้ว ทรงจุดเทียนหลังครอบพระกริ่ง ถวายกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ชาวที่ยกหม้อ น้ำมนต์ทองเหลืองตั้งรายตามหน้าพระราชาคณะแล้ว สวดทำน้ำมนต์ ตั้ง ‘นโม นัตถิเม ยัง กิญจิ รัตนัง โลเก’ แล้วจึงสวด**คถารัตนสูตร** แต่ก่อนสมเด็จพระพุฒาจารย์ ภายหลังสมเด็จพระพุฒาจารย์ ดับเทียนชัยด้วย ใบพลู เมื่อถึงปลาย**คถารัตนสูตร**แล้ว สวด ‘สัพพะโรคะ วินมุตโต’ ลงท้าย ‘ยถา ทีโป จ นิพพุโต’ เป็นเสร็จการทำน้ำมนต์...”^๗

กล่าวโดยสรุปคือ “**รัตนสูตร**” มีความหมายต่อ “พระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน” ในสังคมไทย ในฐานะที่เป็นต้นกำเนิดพุทธพิธีการสวดมนต์และการทำน้ำพระพุทธมนต์เพื่อการคุ้มครองป้องกันภัยให้แก่ประชาชนซึ่งมีที่มาจาก พระพุทธานุญาตโดยตรง แต่ก็มีนัยยะที่แตกต่างจากการสวดมนต์อันอ่อนน้อมขอพรจากพระเจ้าในลัทธิไสยศาสตร์อย่าง สั้นเชิง ตรงที่ “**รัตนสูตร**” มีจุดประสงค์ให้ประชาชนหันมามีความมั่นใจในอำนาจของพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระอริยสงฆ์ อันเป็นหลักความดีและหลักเหตุผลที่สามารถเข้าถึงได้ จับต้องได้ ในสังคมมนุษย์นี้เอง”

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า “**รัตนสูตร**” เป็นพระสูตรสำคัญเป็นลำดับสองรองจาก “**มงคลสูตร**” (อันเป็นคำสอน ที่ว่าด้วยมงคลชีวิตอันสูงสุดที่สามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องรออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาประทานให้) ในการเจริญ พระพุทธมนต์เพื่อความสวัสดิมงคลหรือการสวดพระปริตรเพื่อการคุ้มครองป้องกันทุกข์ ภัยและโรค จะสังเกตเห็นได้ ว่าในประเพณีการทำบุญนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระปริตรนั้น ก่อนสวดบทมงคลสูตร คฤหัสถ์ผู้เป็นเจ้าของจะต้องเป็น ฝ่ายประเคนขันน้ำและจุดเทียนมงคลให้แก่พระสงฆ์เพื่อให้ท่านรับไปทำน้ำมนต์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันมิให้พระสงฆ์ อาบัติ (มีความผิด) จากการประกอบพิธีกรรมโดยไม่มีคฤหัสถ์มาขอให้ทำนั่นเอง

^๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕, *พระราชพิธีสิบสองเดือน* อ้างใน “*พระราชพิธีเดือนสี่*” <http://vajirayana.org/พระราชพิธีสิบสองเดือน/พระราชพิธีเดือนสี่>

^๗ อ้างแล้วใน ๖

^๘ ดู ภาคผนวก ๒ *รัตนสูตร* อ้างแล้วในพระศาสนโศภณ (จตตสลโล). *สวดมนต์แปล*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗, หน้า ๕๗-๖๕.

อาฏานาฏิยสูตร: ที่มาของพระราชพิธีอาพาธพินาศ

อาฏานาฏิยสูตร เป็นพระสูตรสำคัญบทหนึ่งซึ่งมีมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธกาล เป็นเรื่องราวที่พระบรมศาสดาทรงเรียนบทมนต์ที่ชื่อว่า “อาฏานาฏิยรักษา” หรือ “อาฏานาฏิยรักษา” เพื่อการรักษาคุ้มครองป้องกันเหล่าพระพุทธบริษัทให้พ้นจากการประทุษร้ายของเหล่ายักษ์ทั้งหลาย ความโดยย่อใน “อาฏานาฏิยสูตร” มีดังนี้

ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาชิลมกุฏ กรุงราชคฤห์ ท้าวจาตุโลกบาล^๔ ผู้มีหน้าที่รักษาโลกทั้ง ๔ องค์ มีท้าวเวสสุวรรณ เป็นต้น ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่าพวกยักษ์ทั้งชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ มีฝ่ายที่มีได้เลื่อมใสพระองค์มากกว่าฝ่ายที่เลื่อมใส ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องศีล ๕ ให้ละเว้นจากความชั่วต่าง ๆ ซึ่งพวกยักษ์ส่วนใหญ่ประพฤติตนตรงกันข้ามกับศีล ๕ จึงไม่เลื่อมใสในคำสอนของพระองค์ และอาจจะหาเรื่องประทุษร้ายสาวกของพระองค์ ดังท้าวเวสสุวรรณกราบทูลพระพุทธองค์ว่า

“ข้อที่พระองค์ให้งดเว้น (ตามศีล ๕) นั้น จึงไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของยักษ์เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระสาวกของพระผู้มีพระภาคนี้บางพวกย่อมเสพราวไพรในป่า เสนาสนะอันสงัด... ควรแก่การหลีกเร้น ยักษ์ชั้นสูงบางพวกมักอยู่ในป่านั้น พวกใดมิได้เลื่อมใสในปาพจน์ (พระธรรมวินัย) ของพระผู้มีพระภาคนี้ **ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงเรียนการรักษาอันชื่อว่า อาฏานาฏิยะ เพื่อให้ยักษ์พวกนั้นเลื่อมใส เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่อการอยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลายเถิด**”^{๑๐}

ในพระสูตรนี้กล่าวว่าพระบรมศาสดาทรงรับคำของท้าวเวสสุวรรณ พร้อมกับทรงภาสิต **อาฏานาฏิยรักษา** นี้ เพื่อทรงบอกต่อแก่เหล่าภิกษุสาวกให้ทรงจำสืบทอดกันมาจนกระทั่งทุกวันนี้

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเล่าเรียนการรักษาอันชื่อว่าอาฏานาฏิยะ จงทรงไว้ซึ่งการรักษาอันชื่อว่าอาฏานาฏิยะ การรักษาอันชื่อว่าอาฏานาฏิยะประกอบด้วยประโยชน์ ย่อมเป็นไปเพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่อการอยู่สำราญแห่งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลาย”

ประเด็นที่ควรสืบค้นเกี่ยวกับความมุ่งหมายของ**อาฏานาฏิยสูตร** คือเหตุใดราชสำนักไทยในอดีตจึงใช้พระสูตรนี้เป็นบทสวดใน**พระราชพิธีอาพาธพินาศ** เพื่อขับไล่โรคระบาด เช่น อหิวาตกโรค ทั้งนี้เนื้อความในพระสูตรนี้เป็นเรื่องการร้องขอให้ยักษ์หันมาเลื่อมใสพระพุทธเจ้า และกลับใจหันมาคุ้มครองรักษาเหล่าพุทธบริษัท ๔ ความเป็นมาของการสวด**อาฏานาฏิยสูตร**ในงานพิธีหลวงนั้น เดิมทีเดี่ยวใช้ในพระราชพิธีเดือนสี่ตามที่กำหนดไว้ในกฎมณเฑียรบาลว่า “**พระราชพิธีเดือนสี่สัมพัจฉรฉินท์**” หรือ “**พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์**” อันเป็นพระราชพิธีตรุษ

^๔ ท้าวจามหาราช ๔ องค์ผู้เป็นหัวหน้าในสวรรค์ชั้นจามหาราชิกา มีหน้าที่รักษาโลกในทิศทั้ง ๔ ซึ่งเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ท้าวจาตุโลกบาล ได้แก่ (๑) ท้าวธตรฐ จอมภูตหรือจอมคนธรรพ์ รักษาโลกด้านทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรุฬหก จอมเทวดาหรือจอมกมุถันท์ รักษาโลกด้านทิศใต้ (๓) ท้าววิรูปักษ์จอมนาคร รักษาโลกด้านทิศตะวันตก (๔) ท้าวกุเวร ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าท้าวเวสสุวรรณ จอมยักษ์ รักษาโลกด้านทิศเหนือ

ใน “**อาฏานาฏิยสูตร**” นี้ ผู้ที่มีปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้ากับเหล่าสาวกคือพวกยักษ์ ดังนั้นท้าวเวสสุวรรณในฐานะจอมยักษ์ผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงลงมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อปกป้องพระองค์และเหล่าพุทธสาวกให้พ้นจากการประทุษร้ายของบรรดายักษ์ทุกทิศทั้งหลาย

^{๑๐} ดูในภาคผนวก ๓ **อาฏานาฏิยสูตร พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑, พระสุตตันตปิฎกเล่ม ๓** ติฆนิกาย ปาฎิกวรรค หน้าที่ ๑๗๓-๑๘๕ http://84000.org/tipitaka/attha/m_siri.php?B=11&siri=9

สิ้นปี^{๑๑} ซึ่งมีการ**สวดอาฏานาฏิยสูตร** และในระหว่างพระสงฆ์สวดมนต์ ในพระราชพิธีจะมีการยิงปืนเพื่อขับไล่ยักษ์ และภูตผีปีศาจ เรียกว่า “ยิงปืนอาฏานา” หรือเรียกแบบชาวบ้านว่า “ยิงปืนอัญญา”^{๑๒}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในพระราชพิธีสิบสองเดือน เกี่ยวกับ**พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์** ว่าเป็นพิธีที่สยามประเทศสืบมาจากลังกา โดยรับเข้ามาทางเมืองนครศรีธรรมราช ก่อน ซึ่งอาจจะเป็นยุคเดียวกับการประดิษฐานลังกาวงศ์ในสยามช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗

“การที่รับพิธี(พิธีสัมพัจฉรฉินท์)มาทำนั้น คงจะเป็นเมืองนครศรีธรรมราชได้รับก่อน ด้วยเมืองนครศรีธรรมราช นี้ปรากฏเป็นแน่ชัดว่าเป็นเมืองประเทศราชใหญ่มาช้านาน มีหลักฐานที่ควรอ้างอิงหลายแห่ง มีจารึกที่ฐานพระใน วัดพระมหาธาตุ (จังหวัดนครศรีธรรมราช) เป็นต้น คงจะเป็นใหญ่มาก่อนตั้งกรุงอยุธยาโบราณ...”^{๑๓}

ดังมีหลักฐานว่าพระมหาธรรมราชาลิไทย (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๑-๑๙๑๒) ทรงโปรดให้เริ่มมี**พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์** ในพิธีตรุษสิ้นปีของกรุงสุโขทัย^{๑๔} ซึ่งในพระราชพิธีนี้มีการ**สวดอาฏานาฏิยสูตร** เป็นหัวใจของงานด้วย รัชกาลที่ ๕ ทรงสรุปความมุ่งหมายในการจัด**พระราชพิธีสวดอาฏานาฏิยสูตร**ในกรุงสยามว่า โดยทั่วไปแล้ว เป็นไปเพื่อสวดติงคคฤกษ์แก่ประชาชนในวันสิ้นปีเก่าต้อนรับปีใหม่

“การพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เป็นพิธีประจำปีสำหรับพระนคร ทำเพื่อเป็นสวดติงคคฤกษ์แก่พระนครและ พระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ตลอดจนาษฎร...”^{๑๕} และยังไปก่อนนั้น

“การที่มุ่งหมายในเรื่องทำพระราชพิธีตรุษสุคติ มี**สวดอาฏานาฏิยสูตร**ซ้ำ ๆ ไปตลอดคืนยังรุ่งนี้ ด้วยประสงค์ จะเป็นการระงับภัยอันตรายแก่มนุษย์ทั้งปวงทั่วพระราชอาณาเขต ตามพระบรมพุทธานุญาต”^{๑๖}

พระพุทธเจ้าหลวงรัชกาลที่ ๕ ทรงมีความเข้าใจพระทัยในพุทธพิธีและไสยพิธีเป็นอย่างดีว่า แม้พิจารณา ผิวเผินจะดูเหมือนเป็นเรื่องงมงายไร้เหตุผล แต่เมื่อพิจารณาในทางจิตวิทยา พิธีดังกล่าวก็ยังคงมีความจำเป็นตราบเท่าที่ ผู้คนยังมีความหวาดสะดุ้งกลัวภัยคุกคามที่มองไม่เห็น ยังอธิบายสาเหตุไม่ได้ และต้องการเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

“บัดนี้จะกล่าวถึงอาฏานาฏิยสูตรโดยสังเขป เพื่อให้เป็นเครื่องรับรองกับการที่จะกล่าวมาข้างต้นว่าไม่ได้ชู้ ตวาดไล่ผีนั้น ความในอาฏานาฏิยสูตรนี้ว่า ท้าวมหาราชทั้งสี่ลงมาเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลว่าบรรดาฝูงอมนุษย์ ทั้งปวงที่นับถือพระพุทธเจ้าก็มี ที่ไม่นับถือก็มี เพราะพวกอมนุษย์เหล่านั้นเกลียดชังบัญญัติที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ ละเว้นมิเบญจเวรวิบัติเป็นต้น เพราะฉะนั้นเมื่อสาวกของพระพุทธเจ้าไปอยู่ที่ราวป่าที่เปลี่ยว พวกอมนุษย์ทั้งปวงเหล่านั้นย่อมจะมาเบียดเบียนต่าง ๆ ท้าวมหาราชทั้งสี่จึงได้ขออนุญาตต่อพระพุทธเจ้าให้โปรดให้สาวกจำคานามัสการ พระพุทธเจ้าทั้งเจ็ดพระองค์ มีวิปัสสิสสนะมัตถุเป็นต้นนี้ไว้ เมื่อจะไปอยู่ในราวป่าหรือที่สงัดที่เปลี่ยว พวกอมนุษย์ทั้ง ปวงจะมาเบียดเบียนประการใดก็ให้สวดคานามัสการนี้ขึ้น อมนุษย์ทั้งปวงก็จะมีอาการกลัวเกรงหลบหลีกไปไม่ทำอัน

^{๑๑} ก่อน พ.ศ. ๒๔๘๓ ประเทศสยามใช้ วันที่ ๑ เดือนเมษายน (เดือน ๕) เป็นวันขึ้นปีใหม่ไทย ดังนั้นในอดีต เดือน ๔ (ราวเดือนมีนาคม) จึงเป็นเดือนสุดท้ายของศักราชเก่า

^{๑๒} ดู **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, คำว่า “อาฏานา”. หน้า ๑๓๖๒.

^{๑๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕, **พระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน**, อ้างใน “พระราชพิธี เดือนสี่” <http://vajirayana.org/พระราชพิธีสิบสองเดือน/พระราชนิพนธ์คานา-พระราชพิธีสิบสองเดือน>

^{๑๔} ดร.ดิเรก บูญธรรม, **พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา**, บรรณาธิการ: ดร.อำนาจ วีรธรรม. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง, ๒๕๕๕, หน้า ๗๔-๗๕

^{๑๕} อ้างแล้วใน ๑๓

^{๑๖} อ้างแล้วใน ๑๓

ไตได้ พระพุทธเจ้าทรงรับด้วยดุขณิภาพ ท้าวมหาราชทั้งสี่ก็ลากลับไป นี่เป็นข้อใจความของภณยักษ์ **ภณพระ**^{๑๗} นั้นกล่าวถึงเวลารุ่งขึ้นเมื่อพระสงฆ์ประชุมพร้อมกัน พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระสงฆ์ทั้งปวงแล้วก็ทรงเล่าเรื่องที่ท้าวมหาราชลงมาทูลนั้นตามเนื้อความเหมือนภณยักษ์ และอนุญาตให้พระสงฆ์จำคาถาคำนัมสการนั้นไว้ มีข้อใจความในภณพระดังนี้”^{๑๘}

“...ส่วนข้อที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ระลึกคุณพระรัตนตรัยในเวลาอยู่ที่เปลี่ยว และเวลาตกใจด้วยภัยอันตรายนั้นเล่า ไซ้ท่านจะตรัสว่า เอาตกใจอะไรให้นึกถึงตถาคตเกิด ตถาคตจะไปช่วย... ก็หาไม่ คำที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่สาวกเช่นนี้ประสงค์เพื่อจะอุดหนุนสาวกซึ่งยังไม่บรรลุมรรคและผล มีความหวาดสะดุ้งต่อภัยอยู่เป็นนิตย์ ให้มีความแก่กล้า โดยเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าแล้วออกไปอยู่ในที่สงัด บำเพ็ญเพียรให้ได้มรรคและผลตามประสงค์ วิสัยพระพุทธเจ้าจะตรัสเทศนาสั่งสอนผู้ใดย่อมตัดไปโดยตรง มุ่งหมายแต่ประโยชน์ ไม่ใช่ทางอ้อมค้อมซึ่งเป็นการจะทำให้เสียเวลา หรือไม่พอแก่วิสัยของปุถุชนจะเชื่อถือได้ เช่นกับจะนั่งแปลอยู่ว่าผีไม่มีดอก อย่ายำให้กลัวเลยดังนี้ จะต้องอธิบายยืดยาวเสียเวลา จึงได้ตัดเสียว่าให้เชื่อพระคุณความรู้ของพระพุทธเจ้าและหนทางอันดีของพระธรรมซึ่งจะนำไปปฏิบัติตามบรรลุมรรคพิเศษ และให้เชื่อคุณความปฏิบัติของพระอรหันตซึ่งได้บรรลุมรรคเต็มตามที่ตามพระพุทธเจ้าตรัสสอนแล้วนั้นให้มั่นใจ ก็จะไม่มีความหวาดสะดุ้งต่อภัย ความมุ่งหมายที่จะต้องการ คือให้สาวกซึ่งเป็นปุถุชนหายกลัวผีนั้นก็ได้เหมือนกัน แต่เป็นทางลัดได้ง่าย เร็วกว่า ที่จะอธิบายแก่ผู้ซึ่งมีปัญญาและความเชื่อที่ยั่งยืน การซึ่งชนภายหลังเข้าใจพระสูตรต่าง ๆ เกินกว่าความต้องการไปเช่นนี้ จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนากลายเป็นพิธีรีตองเสก ๆ เป่า ๆ ไปได้โดยมาก”^{๑๙}

ในอดีต **“อาณาจักรอยุธยา”** เป็นพระสูตรที่มีความสำคัญมาก ดังปรากฏใน “พระราชกำหนดกมมเทียรบาล ซึ่งได้ตั้งขึ้นแต่แรกสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แสดงพระราชพิธีประจำเดือน ๑๒ เดือน ไว้ว่าเป็นการซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทำว่าเป็นการเป็นมงคลสำหรับพระนครทุกปีมิได้ขาด”^{๒๐} โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสูตรบทนี้ใช้ในพระราชพิธีเจริญพระพุทธมนต์ของสยามประเทศในวันส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่แบบเก่า แต่การนำ **“อาณาจักรอยุธยา”** ไปใช้ใน **“พระราชพิธีอาพาธพินาศ”** เพื่อขับไล่โรคระบาดที่เกิดขึ้นในราชอาณาจักรสยามนั้นยังไม่สามารถหาหลักฐานว่าเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยใด เพียงแต่สามารถย้อนความเป็นมาได้ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ เท่านั้น ซึ่งปัญหานี้รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชวินิจฉัยไว้ใน **พระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนว่า**

“พระราชพิธีอาพาธพินาศนี้จะสืบสาวเอาเหตุผลให้ได้ความว่ามีมาแต่ก่อนหรือไม่ ก็ไม่ได้ความ ได้พบแต่ร่างหมายพระราชพิธีอาพาธพินาศเมื่อปีมะโรง โทศก ๑๑๘๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๖๗ -ผู้เขียน) อ้างถึงพระราชพิธีอาพาธพินาศที่ได้ทำมาแต่ก่อนเมื่อปีมะแมตรีศกศักราช ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔ ตรงกับรัชกาลที่ ๒ -ผู้เขียน) ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นเองทั้งสองคราว แต่ไม่ได้ความว่าคราวแรกนั้นทำด้วยเหตุใด ตรวจดูในจดหมายเหตุก็ไม่ได้กล่าวถึง ทำยบุมก็ไม่ได้แห่งไว้ แต่การทำนั้นก็คงจะอาศัยเหตุที่เกิดโรคภัยที่เป็นมาก ๆ ทั่วกัน เช่น ไข้ทรพิษหรือหิวตักโรค เพราะเมื่อเทียบเคียงดูกับประเทศ

^{๑๗} **ภณยักษ์** หมายถึง บทอาถรรพณ์รักษาที่ท้าวเวสสุวรรณจอมยักษ์เป็นผู้สวดถวายแด่พระพุทธเจ้า ส่วน **ภณพระ** หมายถึงบทอาถรรพณ์รักษา ที่ทรงจำมาถ่ายทอดให้แก่พระสงฆ์สาวก

^{๑๘} อ้างแล้วในพระราชนิพนธ์ **พระราชพิธีสิบสองเดือน**

^{๑๙} อ้างแล้วใน พระราชนิพนธ์ **พระราชพิธีสิบสองเดือน**

^{๒๐} อ้างแล้วใน **พระราชพิธีสิบสองเดือน**

อื่นก็เห็นว่าจะเป็นอหิวาตกโรค เพราะในระยะนั้นอหิวาตกโรคเกิดขึ้นที่ประเทศอินเดียก่อนแล้วเป็นระลอกต่อมา แต่จะสอบปีให้ตรงกันกับศักราชเท่านั้นว่าเป็นคราว่าเป็นใหญ่ก็ไม่ตรง แต่ใช้เจ็บเช่นนี้เป็นขึ้นที่หนึ่งแล้วก็ค่อย ๆ แผลไป จะกำหนดให้ตรงกันเป็นแน่ก็ไม่ได้ตัวเอง อหิวาตกโรคเกิดขึ้นในประเทศอินเดียเมื่อปีชกาล โทศกจุลศักราช ๑๑๓๒ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๑๓ ช่วงเดียวกับสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีครองราชย์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕ -ผู้เขียน) จึงไม่มีผู้ใดจดจำผู้ใดเล่าการซึ่งเกิดทำพิธีกันขึ้นนั้น ก็คงจะเป็นด้วยเหตุความตกใจหวาดหวั่นในการที่เกิดโรคอันมีพิษร้ายแรงเสมอด้วยพิษงูขึ้นใหม่ ๆ และเป็นมาก ๆ พร้อมกัน...

...เมื่อเกิดภัยเช่นนี้ และข้ามีข้อสงสัยว่าเป็นด้วยผี ก็ไม่มีอะไรจะเหมาะกว่า**อาฏานาฏิยสูตร** ซึ่งกล่าวมาว่า สำหรับปราบปรามพวกภูตปีศาจไม่ให้ทำร้ายมนุษย์ จึงได้คิดตั้งพระราชพิธีให้มี**สวดอาฏานาฏิยปริตร** แต่ตั้งชื่อว่า**อาหารพินาศ** (แปลว่าขอให้โรคภัยจงสูญหายไป -ผู้เขียน) ตามความต้องการให้เป็นที่เย็นใจของชนทั้งปวงซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา...

การ**พระราชพิธีอาหารพินาศ**ที่เคยทำมานั้นก็คล้ายคลึงกับ**พิธีสัมพัจฉรฉินท์**ที่ทำกันอยู่ทุกปี เป็นแต่มีเพิ่มเติมขึ้นบ้างคือเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตมาตั้งเคียงพระมณฑลที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้วย..."

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์เรื่อง **“เกิดไข้หวาดโรค”** และ**พระราชพิธีอาหารพินาศ**อันเป็นพระราชพิธีใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๒ เพื่อขับไล่โรคระบาดโดยใช้พระแก้วมรกตและพระบรมธาตุเป็นองค์แทนพระพุทธเจ้า แล้วมีพระสงฆ์เป็นตัวแทนพระสงฆ์สาวกสมัยพุทธกาล ทำการสวดอาฏานาฏิยปริตรแล้วนำกระบวนแห่ไปรยทรายประนํ้าพระพุทธมนต์ไปทั่วพระนคร พร้อมกับยิงปืนใหญ่ตลอดทั้งวันทั้งคืน

เกิดไข้หวาดโรค^{๒๑}

เมื่อเดือน ๗ ปีมะโรงโทศกนั้น อหิวาตกโรค หรือที่เรียกในเวลานั้นว่าไข้ปวงใหญ่ เริ่มมาเกิดขึ้นเป็นคราใหญ่ที่ผู้คนเป็นอันตรายนมาก ในจดหมายเหตุเรื่องเกิดอหิวาตกโรคครั้งนั้นจดไว้ว่า เมื่อ ณ เดือน ๗ ข้างขึ้น^{๒๒} เวลายามเศษทางทิศพายัพแลเห็นเหมือนแสงเพลิงติดในอากาศ เรียกว่าธุมเพลิง แต่นั้นก็เกิดไข้ปวงใหญ่มาแต่ทางทะเล ใช้นั้นเกิดมาแต่เมืองเกาะหมากก่อน แล้วข้ามมาหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ติดต่อมาจนถึงปากน้ำเจ้าพระยา ชาวเมืองสมุทรปราการตายลงเป็นอันมาก ราษฎรพากันอพยพหนีความไข้ขึ้นมากกรุงเทพฯ บ้าง แยกย้ายไปหัวเมืองอื่นบ้าง คนในกรุงเทพฯ ก็เป็นโรคปวงใหญ่ขึ้นตั้งแต่ ณ วันเดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ ไปถึงวันเพ็ญ^{๒๓} คนตายทั้งชายทั้งหญิง ศพที่เอาไปทิ้งไว้ในป่าช้าและศาลาดินในวัดสระเกศ วัดบางลำภู^{๒๔} วัดบพิตรภิมุข วัดประทุมคงคา แลวัดอื่น ๆ กายกันเหมือนกองฟืน ที่เผาเสียก็มากกว่ามาก ถึงมีศพลอยในแม่น้ำลำคลองเกลื่อนกลาดไปทุกแห่ง จนพระสงฆ์ที่หนีออกจากวัด คฤหัสถ์ที่หนีออกจากบ้าน ถนนหนทางก็ไม่มีคนเดิน ตลาดก็ไม่ได้ออกซื้อขายกัน ต่างคนต่างกินแต่ปลาแห้งพริกเผากับเกลือเท่านั้น น้ำในแม่น้ำก็กินไม่ได้ ด้วยอาภรณ์ไปด้วยซากศพอหิวาตกโรคซึ่งเกิดขึ้นเมื่อปีมะโรงโทศก ผู้คนตายมากกว่าที่ใคร ๆ จำได้ว่าเคยมีมาแต่ก่อน ไม่มีคราไหนจะร้ายแรงถึงครานั้น คนทั้งหลายพากันเกิดความหวาดหวั่นครั้งคร้ามต่อมรณภัยทั่วไป

^{๒๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖. หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

^{๒๒} ปักษ์หลังเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๓

^{๒๓} วันที่ ๑๘-๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๓

^{๒๔} คือวัดสังเวชวิศยาราม

ทั้งพระนคร จึงมีรับสั่งให้ตั้งพระราชพิธีอาพาธพินาศตามอย่างที่ได้เคยทำมาเมื่อปีมะแมตรีศก จุลศักราช ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ อีกคราว ๑^{๒๕} เมื่อวันจันทร์เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ^{๒๖}

พระราชพิธีนี้ทำที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท คล้ายกับพิธีตรุษ มีจดหมายเหตุกล่าวไว้ดังนี้ คือ ยิงปืนใหญ่รอบพระนครตลอดรุ่งคืน ๑ แล้วเชิญพระแก้วมรกตแลพระบรมธาตุออกแห่ มีพระราชาคณะไปในกระบวนแห่ไปรยทรายประนํ้าพระปริตรทั้งทางบกทางเรือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรง (รักษาอุโบสถ) ศีล ทั้งพระราชวงศานุวงศ์ที่มีกรมและทหารมมีได้ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายในก็พระราชทานอนุญาตให้รักษาศีลทำบุญให้ทานตามใจสมัคร มีต้องให้เข้าเฝ้าแลทำกิจราชการที่ไม่จำเป็น แม้บรรดาไพร่ซึ่งอยู่เวรประจำของรักษาพระราชวังชั้นในแลชั้นนอกนั้น ก็ได้รับพระราชทานอนุญาตปล่อยไปบ้านเรือนตามใจสมัคร โดยทรงพระกรุณาตรัสว่าประเพณีสัตว์ทั้งหลาย ภัยมาถึงก็ยอมรักชีวิต บิดามารดาภรรยาแลบุตรญาติพี่น้องก็เป็นที่รักเหมือนกันทั่วไป จะได้ไปรักษาพยาบาลกัน ที่ผู้ใดมีกตัญญูอยู่รักษาพระองค์มิได้ไปนั้นก็พระราชทานเงินตราเป็นบำเหน็จตามความชอบ และโปรดให้จัดซื้อปลาและสัตว์สี่เท้าสองเท้า ที่มีผู้จะฆ่าซื้อขายในท้องตลาดในจังหวัดกรุงเทพฯ มาถวายทรงปล่อย สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก คนโทษที่ต้องเวรจำอยู่นั้นก็ปล่อยออกสิ้น เว้นแต่พม่าข้าศึก บรรดาประชาราษฎร์ทั้งปวงมีรับสั่งให้ประกาศห้ามมิให้ไปฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ให้อยู่แต่บ้านเรือน ต่อเมื่อมีการร้อนจำจะต้องไปจึงให้ไป อหิวาตกโรคมีมากอยู่ประมาณ ๑๕ วัน ถึง ณ วันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ^{๒๗} โรคจึงค่อยเสื่อมถอยน้อยลงโดยลำดับ ศพชายหญิงอันหาญาติพี่น้องจะฝังจะเผาไม่ได้นั้น ก็พระราชทานเงินค่าจ้างแลพินให้เก็บเผาจนสิ้น ความไข้ครั้งนั้นสำรวจได้จำนวนคนที่ตายในจังหวัดกรุงเทพฯ แลหัวเมืองใกล้เคียงรวมเบ็ดเสร็จประมาณสามหมื่น ผู้หญิงตายมากกว่าผู้ชายประมาณ ๒ ใน ๓ ส่วน เมื่อความไข้ในกรุงเทพฯ สงบแล้วได้ความว่าความไ้้นั้นเป็นต่อขึ้นไปข้างฝ่ายเหนือ แต่จะเป็นไปถึงไหนเป็นที่สุดไม่ปรากฏ

เช่นเดียวกับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ได้กล่าวถึงการทำ “พิธีอาพาธพินาศ” ในสมัยรัชกาลที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ ไว้ตรงกันดังนี้

“พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ความไข้ซึ่งบังเกิดไปทั่วแก่สมณพราหมณ์และไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินครั้งนี้*เพื่อกรรมของสัตว์* ไข้จะเป็นแต่กรุงเทพฯ นครก็หาไม่ เมืองต่างประเทศแลเกาะหมากเมืองไทรก็เป็นเหมือนกัน ซึ่งจะรักษาพยาบาล*แก้ไขด้วยคุณยา* เห็นจะไม่หาย จึงให้ตั้ง **พระราชพิธีอาภานาภิยสุตร** เมื่อ ณ วันจันทร์เดือนเจ็ด ขึ้นสิบค่ำ (ตรงกับวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๓) ยิงปืนใหญ่รอบพระนครคืนหนึ่งยังรุ่ง แล้วเชิญพระแก้วและพระบรมธาตุทั้งพระราชาคณะออกไปรยทรายประนํ้าปริตรทั้งทางบกทางเรือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงศีล...”^{๒๘}

^{๒๕} ลักษณะพระราชพิธีอาพาธพินาศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้โดยพิสดารในหนังสือพระราชนิพนธ์เรื่อง**พระราชพิธีสิบสองเดือน**

^{๒๖} วันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๖๓

^{๒๗} วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๓

^{๒๘} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๔**, เล่ม ๑, กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, ๒๕๕๕. หน้า ๕๔๘.

ข้อน่าสังเกตใน**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์**ฉบับนี้คือท่านเรียก**พระราชพิธีอาพาธพินาศ** โดยตรงว่า **พระราชพิธีอาภานาภิยสุตร** เพื่อขับไล่โรคระบาด ซึ่งในสมัยนั้นเชื่อว่าเกิดจาก “กรรมของสัตว์” ซึ่งไม่สามารถรักษาพยาบาลแก้ไขได้ด้วยการใช้ยา แต่ต้องใช้วิธีการ “**ทำบุญ สวดมนต์ ให้ทาน**” ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ก็ได้บันทึกไว้ใน**พระราชพงศาวดาร**ฉบับนี้ว่า หลังจากตั้ง**พระราชพิธีอาภานาภิยสุตร**ได้เพียง ๑๓ วัน โรคระบาดใหญ่ก็สงบลงด้วย “เดชะอาณิสสศีลและทานบารมีแห่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาแก่อาณาประชาราษฎร์ให้ทำดังนี้ มาจนถึง ณ วันเสาร์ เดือนเจ็ด แรมเจ็ดค่ำ ความไข้ก็ระงับเสื่อมลงโดยเร็ว”^{๒๙}

อย่างไรก็ตาม **พระราชพิธีอาพาธพินาศ** หรือ **พระราชพิธีอาภานาภิยสุตร** ได้ยกเลิกไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทั้งนี้เพราะราษฎรเห็นว่าควรลบล้าง**พระราชพิธีอาพาธพินาศ** เพราะพิธีนี้ไปย่ำให้ผีโกรธมากยิ่งขึ้นไปอีก แต่สำหรับสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงรัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า**พระราชพิธี**ดังกล่าว ไม่ใช่พระพุทธรูปประสงฆ์ที่แท้จริง ทั้งโรคภัยไข้เจ็บ ก็มีได้เกิดจากอำนาจของผีแต่อย่างใด หากเกิดจากความเปลี่ยนแปลงของดินฟ้าอากาศ (อุตุสมุฏฐาน) และพฤติกรรมการกินอยู่ของราษฎร

“แต่การ**พระราชพิธี**นั้นเป็นการคาดคะเนทำขึ้น มิใช่พระพุทธรูปเจ้าได้ตรัสสั่งสอนไว้ให้ทำสำหรับแก้ไขโรคภัยเช่นนี้ และความเข้าใจที่คะเนเอาว่าโรคนี้เกิดขึ้นด้วยผี จึงได้คิดขับไล่ผีเป็นการผิดอีกชั้นหนึ่งด้วย เพราะโรคนี้ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยผี เกิดขึ้นด้วยดินฟ้าอากาศและความประพฤติดูที่กินของมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มิวิญญานจะขับไล่ได้ เพราะฉะนั้นการ**พระราชพิธี**จึงไม่ได้มีประโยชน์อันใด คำซึ่งบอกเล่าในการ**พระราชพิธี**ที่ทานี้ มีเรื่องราวอันเป็นที่พิลึกพิงกัวเป็นอันมาก เป็นต้นว่าคนที่เข้ากระบวนแห่และหามพระพุทธรูป และพระสงฆ์เดินไปกลางทางก็ล้มลงขาดใจตาย ที่กลับมาถึงบ้านแล้วจึงตายก็มีมาก และตั้งแต่ตั้ง**พิธี**แล้วโรคนั้นก็ยิ่งกำเริบร้ายแรงหนักขึ้น ด้วยอากาศยิ่งร้อนจัดหนักขึ้นตามธรรมดาฤดู คนทั้งปวงก็พากันลงว่าเพราะการ**พิธี**นั้นสู้ผีไม่ได้ ผีมีกำลังมากกว่า ตั้งแต่**ทำพิธีอาพาธพินาศ**ในปีมะโรงโทศกนั้นไม่ระงับโรคปัจจุบันได้ ก็เป็นอันเลิกกัน ไม่ได้ทำอีกต่อไป คงอยู่แต่**พระราชพิธี**สัมพัจฉรฉินท์ตามธรรมเนียมถึงเมื่อปีระกาออกศกในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีโรคปัจจุบันหนามาก ก็ไม่อาจ**ทำพิธี**นี้ ไซ้จะเป็นด้วยคิดเห็นว่าความคิดที่จะอาศัยพระพุทธรูปจะ ซึ่งมาใน**อาภานาภิยสุตร**ไม่ต้องกันกับเหตุการณ์ที่เป็นขึ้นดังเช่นกล่าวมาเลิกยกเว้นเสีย ด้วยไม่เป็นที่ชอบใจคนทั้งปวง คนทั้งปวงถือว่า**การที่****ทำพิธี**นั้น เหมือนไปย่ำไปผิดล่อให้ผีมีความโกรธคิดเอาชนะมากไป”^{๓๐}

แม้**การพระราชพิธีอาภานาภิยสุตร**ในระดับที่เป็นรัฐพิธีจะถูกยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทั้งในส่วนที่เป็น**พระราชพิธี**สวดมนต์หลวง เพื่อความสวัสดิมงคลในวันสิ้นปี เดือน ๔ แบบเก่า และในส่วนที่เป็น**พระราชพิธี**ยิงปืนอาภานาเพื่อขับไล่โรคระบาด แต่ในส่วนของราษฎรเอง การสวดอาภานาภิยสุตรยังเป็นพิธีกรรมสำคัญเพื่อความคุ้มครองป้องกันรักษาและขับไล่สิ่งอัปมงคลทั้งปวง โดยมีวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์ท่าเตียน) เป็นต้นแบบของการนำมาสวด เนื่องจากเคยมีพระวัดโพธิ์เคยร่วมสวดใน**พระราชพิธีอาภานาภิยสุตร**มาก่อน และทรงจำถ่ายทอดสืบต่อกันมา ภายหลังจึงมีการปริวรรต**พิธี**หลวงกลายเป็น**พิธี**ราษฎร์ เกิดประเพณี**การสวดภาณยักษ์**ขึ้นมา โดยเฉพาะ และได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในหมู่ประชาชนมาจนกระทั่งทุกวันนี้

^{๒๙} อ้างแล้วใน ๒๘ หน้า ๕๔๙.

^{๓๐} อ้างในพระราชนิพนธ์**พระราชพิธีสิบสองเดือน**

ปัจจุบัน พิธีสวด **อาฏานาฏิยสูตร** หรือ **อาฏานาฏิยปริตร** มิใช่เป็นพิธีสวดเฉพาะในวันตรุษสิ้นปี เดือน ๔ ขึ้นเดือน ๕ วันตรุษสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่ไทยแบบเก่าอีกต่อไป แต่เป็นพิธีกรรม **สวดภาณยักษ์** ที่สามารถจัดทำขึ้นได้ทุกวันตลอดทั้งปี แต่มักนิยมประกอบพิธีกรรมนี้ในวันหยุดราชการ เสาร์-อาทิตย์ และวันนักขัตฤกษ์ตามความสะดวกของประชาชน วัตถุประสงค์ของพิธีกรรมเดิมที่ช่วยขับไล่ภูตผีปีศาจและโรคร้ายที่หาสาเหตุไม่ได้ ก็มีการขยายเพิ่มเติมให้สอดคล้องกับความต้องการของชาวพุทธในยุคบริโภคนิยมที่มุ่งแสวงหาความมั่งคั่งและอำนาจวาสนาบารมี ในขณะที่ชาวพุทธอีกส่วนหนึ่งขาดความมั่นคงในชีวิตและต้องการแสวงหาที่พึ่งทางใจในสังคมที่เต็มไปด้วยการแข่งขัน ดังนั้นพิธีสวดภาณยักษ์ในปัจจุบันที่จัดขึ้นตามวัดต่าง ๆ จึงมุ่งเน้นไปในทางไสยศาสตร์เพื่อสนองตอบผู้คนที่ต้องการเสริมบารมีให้ชีวิตรุ่งเรือง ร่ำรวยหรือสะเดาะเคราะห์สืบชะตาต่ออายุ

คุณค่าของอาฏานาฏิยปริตรต่อความเชื่อของแพทย์แผนไทย

เนื่องจาก**อาฏานาฏิยสูตร**ใน**พระสูตรตันตปิฎก**เป็นที่นิยมของชาวพุทธในด้านความศรัทธาตั้งแต่วัยรุ่นพุทธกาล จึงได้รับการดัดแปลงเป็นพระปริตรตำนานหนึ่ง ชื่อว่า **อาฏานาฏิยปริตร** เพื่อใช้สวดในงานทำบุญเนื่องในทุกโอกาส ทั้งงานมงคล (พิธีเจริญพุทธมนต์) ถ้า **สวดเจ็ดตำนาน** ก็ใช้ **อาฏานาฏิยปริตร** ซึ่งเป็น **ตำนานที่เจ็ด**^{๓๑} มีสาระโดยย่อว่า ขออานาฎาแห่งพระพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์ จาก**สารกัปป** ๑ พระองค์ คือ พระวิปัสสิพุทธเจ้า จาก**มณฑกัปป** ๒ พระองค์ คือ พระพระสิขิพุทธเจ้า พระเวสสภูพุทธเจ้า และจาก**ภทรกัปป** (กัปปปัจจุบัน) ๔ พระองค์ ได้แก่ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า และพระอังกิรสปพุทธเจ้า (หรือพระโคตมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน) ช่วยคุ้มครองรักษาพุทธบริษัท “จงเป็นผู้ระงับพิษแล้วจากภัยทั้งปวง และพ้นแล้วจากโรคทั้งปวง” และยังคงกล่าวอ้างถึงอานิสงส์ในตอนท้ายของพระปริตรบทนี้ซึ่งเป็นท่อนบาลีที่พระภิกษุนิยมสวดให้พรแก่พุทธบริษัทมากที่สุดบทหนึ่ง คือ

สัพพัตติโย วิวัชชันตุ	ความจัญไรทั้งปวงจงเว้นไป
สัพพโรโค วินัสสตุ	โรคทั้งปวงจงฉิบหายไป
มา เต ภวัตวันตราโย	อันตรายอย่าได้มีแก่ท่าน
สุขีที่ฆายุกโก ภาวะ	ขอท่านจงเป็นผู้มีสุข มีอายุยืน
อภิวาทนสีลิสสะ	ธรรมทั้ง ๔ คือ อายุ วรรณะ
นิจจัง วุฑฒาปจายีโน	สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่บุคคล
จัตตารอ ธัมมา วัชฒันติ	ผู้มีปกติกราบไหว้ต่อบุคคลผู้ควรไหว้
อายุ วัฒนโณ สุขัง พลัง	เป็นผู้อ่อนน้อมต่อบุคคลผู้ทรงวุฒิอยู่เป็นนิตย์

^{๓๑} ดูภาคผนวกที่ ๔ ก. “อาฏานาฏิยปริตร” ใน “เจ็ดตำนาน” อ้างในพระศาสนโสภณ (จตตสลโล) *สวดมนต์แปล* พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗. หน้า ๘๖-๘๗.

ถ้าใช้ “**อาฏานาฏิยปริตร**” ใน “**สิบสองตำนาน**”^{๓๒} บทสวดมนต์บาลีก็จะแตกต่างไปจากใน “**เจ็ดตำนาน**” ตรงที่มีการขออานุภาพแห่งสัจจะ ศีล ขันติ และเมตตาของพระพุทธเจ้าทั้ง ๒๘ พระองค์ (ที่อยู่ก่อนพุทธวงศ์ ๓ พระองค์ และในพุทธวงศ์ทั้งหมด ๒๕ พระองค์ รวมเป็น ๒๘ พระองค์ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าองค์แรกในสารณศกัปป์ คือ พระตันท์กรพุทธเจ้า ไปจนถึงพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒๘ ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันแห่งภัทรกัปป์ คือ พระโคตมพุทธเจ้า) ช่วยตามรักษาพุทธบริษัทให้ปราศจากโรคและมีความสุข ด้วยพระคาถาบาลีว่า

เตสัง สัจจะนะ สีเลนะ ด้วยสัจจะ ด้วยศีล
 ขันติ เมตตาพละนะ จะ และด้วยกำลังแห่งขันติและเมตตาของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น (ทั้ง ๒๘ พระองค์)
 เตปิ ตุมहे อนุรักขันตุ แม้คุณธรรมเหล่านั้น จงตามรักษาซึ่งท่านทั้งหลาย
 อาโรเคนนะ สุขะนะ จะ ด้วยความเป็นผู้ไม่มีโรค ด้วยความสุข

ข้อสังเกตในที่นี้คือ **อาฏานาฏิยปริตร** ใน **สิบสองตำนาน** น่าจะมีอายุเก่าแก่กว่า **เจ็ดตำนาน**^{๓๓} เมื่อพิจารณาจากคำบูชาพระพุทธเจ้าทั้งพระพุทธรวงค์ และยังมีกรบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกพระพุทธศาสนาให้ช่วยคุ้มครองรักษาให้ปราศจากโรคและมีความสุข ได้แก่ เหล่าคนธรรพ์ (ซึ่งเป็นชาวสวรรค์พวกหนึ่งที่เป็นบริวารของท้าวธตรฐ ผู้เป็นท้าวจตุมหาราชองค์หนึ่งที่เป็นจอมพิทักษ์โลกทางทิศตะวันออก คนธรรพ์มีความชำนาญในวิชาดนตรีและขับร้อง) เหล่าเทวดา เหล่านาค เหล่ายักษ์ และท้าวมหาราชทั้ง ๔ ผู้พิทักษ์โลก

นอกจาก **อาฏานาฏิยสูตร** ใน**พระสุตตันตปิฎก**จะได้รับการดัดแปลงเป็นบทสวดพระปริตรตำนานหนึ่งเพื่อการรักษาคุ้มครองให้ชาวพุทธปลอดภัยจากโรคแล้ว แพทย์แผนไทยแต่ครั้งโบราณยังใช้บท **อาฏานาฏิยปริตร (ย่อ)** ที่ดัดแปลงเป็น **คาถาสักกัฏวา** บูชาพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นดั่งโอสถยารักษาโรคอันประเสริฐสูงสุด **คาถาสักกัฏวา** เป็นคาถาที่แพทย์แผนไทยใช้เสกยาหรือบริการในขณะที่ปรุงยาสำหรับคนไข้ เพื่อให้ยาได้รับความศักดิ์สิทธิ์จากคุณของพระรัตนตรัย มีฤทธิ์รักษาคนไข้ให้หายจากโรคทั้งหลายและระงับความทุกข์ทั้งปวงโดยสวัสดิ์ เนื้อหาของ **อาฏานาฏิยปริตร** บทย่อที่เรียกว่า **คาถาสักกัฏวา** มีดังนี้

คาถาสักกัฏวา

อาฏานาฏิยะปะริตตัง (ย่อ)^{๓๔}

สักกัฏวา พุทธะระตะนัง โอสถัง อุตตะมัง วะรัง
 หิตัง เทวะมะนุสสานัง พุทธเตชะนะ โสถถินา
 นัสสันตูปัฏวา สัพเพ ทุกขา วุปะสะเมนตุ เต

^{๓๒} ดูภาคผนวกที่ ๔ ข. อ่างแล้วในพระศาสนาโคถน(จตุตสสโล), **สวดมนต์แปล**, ดูอาฏานาฏิยปริตร ใน สิบสองตำนาน, หน้า ๑๒๒-๑๒๖

^{๓๓} ประเด็นนี้ยังเป็นข้อถกเถียงกัน ตามหลักฐานเดิมเชื่อว่า “สิบสองตำนาน” เป็นราชปริตรดั้งเดิม แต่สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงเชื่อตามบัณฑิตในสมัยของท่านว่า “เจ็ดตำนาน” เป็นราชปริตรเดิม ดู **ตำนานพระปริตร** หน้า ๙-๑๐

^{๓๔} **คู่มือชาวพุทธ ท้าวตรี-สวดมนต์แปล** วัดสุนันทวนาราม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมาชา โครตมี ๒๕๕๕. หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

เพราะกระทำความเคารพพระพุทธรัตตะ
อันเป็นเหมือนดั่งโอสถยารักษาโรคอันประเสริฐสูงสุด
เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ขอความจัญไรทั้งหลายทั้งปวงจงพินาศดิบหายไป
ขอให้ทุกข์ทั้งหลายของท่าน
จงสงบระงับไปโดยสวัสดิ์ ด้วยเดชแห่งพระพุทธรเจ้าเกิด ฯ

ลักกัตวา ธัมมะระตะนัง โอสถัง อุตตะมัง วะรัง

ปะริหาหุปะสะมะนัง ธัมมะเตชะนะ โสติถิณา

นัสนันตูปัทวา สัพเพ ภะยา วุปะสะเมนตุ เต

เพราะกระทำความเคารพบูชาพระธรรมรัตตะ
อันเป็นเหมือนดั่งโอสถยารักษาโรคอันประเสริฐสูงสุด
เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ขอความจัญไรทั้งหลายทั้งปวงจงพินาศดิบหายไป
ขอให้ภัยคือความกลัวทั้งหลายของท่าน
จงสงบระงับไปโดยสวัสดิ์ ด้วยเดชแห่งพระธรรมเกิด ฯ

ลักกัตวา สังฆะระตะนัง โอสถัง อุตตะมัง วะรัง

อาหุเนยยัง ปาหุเนยยัง สังฆะเตชะนะ โสติถิณา

นัสนันตูปัทวา สัพเพ โรคา วุปะสะเมนตุ เต ฯ

เพราะกระทำความเคารพบูชาพระสังฆรัตตะ
อันเป็นเหมือนดั่งโอสถยารักษาโรคอันประเสริฐสูงสุด
เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ขอความจัญไรทั้งหลายทั้งปวงจงพินาศดิบหายไป
ขอให้โรคคือความเสียดแทงกายและใจทั้งหลายของท่าน
จงสงบระงับไปโดยสวัสดิ์ ด้วยเดชแห่งพระสงฆ์เกิด ฯ

ธรรมเนียมการเปรียบเทียบพระพุทธรศาสนาเป็น “ยา” ดังกล่าว สืบทอดมาในสมัยต่อมา ดังจะเห็นได้จากพระบรมราโชวาทที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงพระราชทานแด่เยาวชนสยามตอนหนึ่งว่า

“...ศาสนาถ้าสอนให้ถูกต้องทาง ศาสนาจะเป็นยาบำรุงกำลังใจให้ทนความลำบากได้ ให้มีแรงที่จะทำการงานของตนให้เป็นผลสำเร็จได้ และยังเป็นยาที่จะสมานหัวใจให้หายเจ็บปวดในยามทุกข์ได้ด้วย... พวกเราทุก ๆ คนควรพยายามให้เต็มที่ ลูกหลานของเรามี ‘ยา’ สำคัญคือคำสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าติดตัวไว้เป็นกำลัง เพราะ ‘ยา’ อย่างนี้เป็นทั้งยาบำรุงกำลังและยาสมานหรือระงับความเจ็บปวด...”^{๓๕}

^{๓๕} พระปกเกล้าฯ กับการฝึกหัดเยาวชนพลเมือง เรื่อง “น้ำใจดี” ค้นจาก King Prajadhipok Study, Kingprajadhipokstudy.blogspot.com และดู ดินาร์ บุญญา. พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา. ๒๕๕๙. อ้างแล้วหน้า ๑๖๙.

ชาวพุทธไทยกับการสวดโพชฌงค์เพื่อบำบัดโรค

กล่าวได้ว่าบทสวดมนต์เพื่อบำบัดโรคที่ชาวพุทธไทยในปัจจุบันรู้จักกันแพร่หลายที่สุดบทหนึ่ง ก็คือ “**บทสวดโพชฌงค์ปริตร**” ซึ่งนับได้ว่าเป็นตำนานที่ ๑๐ ในมหाराชปริตรหรือสิบสองตำนานที่พระสงฆ์ใช้สวดในพิธีทำบุญเนื่องในโอกาสต่างๆ ของชาวพุทธ ความแตกต่างของ “**โพชฌงค์ปริตร**” กับบทสวดพระปริตรอื่นที่ใช้สวดเพื่อกำจัดโรคร้ายคือทั้ง **รัตนสูตร** และ **อาฏานาฏิยสูตร** หรือ **อาฏานาฏิยปริตร** ล้วนมีที่มาจากพระสูตรเดียวในพระสุตตันตปิฎก แต่สำหรับโพชฌงค์ปริตรมีที่มาจากพระสูตรถึง ๓ แห่ง ใน **พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค** ได้แก่

๑) **ปฐมคิลานสูตร** หรือ **คิลานสูตรที่ ๑** ชื่อ **มหากัสสปโพชฌงค์สูตรปาฐะ** ว่าด้วย “**พระมหากัสสปหาพยาธิตัวด้วยโพชฌงค์ ๗**” พระพุทธเจ้าตรัสพระสูตรนี้ที่ถ้ำปิปลิคุหา (แปลว่า ถ้ำอันเป็นที่อยู่ของพระปิปลิคุหา ซึ่งเป็นนามเดิมของพระมหากัสสป) อันเป็นที่พำนักของพระมหากัสสปใกล้กรุงราชคฤห์ ในสารัตถกาลสินีอรรถกถา อธิบายสาเหตุอาพาธของพระมหาเถระว่า “**ความป่วยไข้ที่เกิดแต่ความเย็นอ่อน ๆ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยการถูกต้องกับลมจากต้นไม้มีดอกเป็นพิษที่บ้านแล้วที่เชิงเขา**” ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นไข้ภูมิแพ้ที่เกิดจากการแพ้ละอองเกสรดอกไม้บางชนิดที่สายลมพัดพามาสัมผัสกับร่างกาย

๒) **ทุติยคิลานสูตร** หรือ **คิลานสูตรที่ ๒** ชื่อ **มหาโมคคัลลานโพชฌงค์สูตรปาฐะ** ว่าด้วย “**พระมหาโมคคัลลานหาพยาธิตัวด้วยโพชฌงค์ ๗**” พระพุทธเจ้าตรัสพระสูตรนี้ ณ ภูเขาคิมภุมภู ที่พำนักของพระมหาโมคคัลลานะ ใกล้กรุงราชคฤห์ ในอรรถกถาได้กล่าวถึงสาเหตุอาพาธของพระอัครสาวกเบื้องซ้ายไว้เช่นเดียวกับของพระมหากัสสป

๓) **ตติยคิลานสูตร** หรือ **คิลานสูตรที่ ๓** ชื่อ **มหาจุนท์โพชฌงค์สูตรปาฐะ** ว่าด้วย “**พระผู้มีพระภาคหาพยาธิตัวด้วยโพชฌงค์ ๗**”

พระสูตรนี้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แม่เป็นธรรมราชาเอง ได้ทรงปรารภให้พระสาวกสาธยายแก่พระองค์เมื่อครั้งทรงประชวร ขณะประทับอยู่ ณ วัดเวฬุวันมหาวิหาร ใกล้กรุงราชคฤห์ ในอรรถกถาอธิบายสาเหตุการประชวรของพระบรมศาสดาไว้เช่นเดียวกับของพระอัครสาวกทั้งสอง

เนื้อความของพระสูตรทั้งสามอันเป็นที่มาแห่งโพชฌงค์ปริตรมีดังนี้

๑) **ปฐมคิลานสูตร: มหากัสสปโพชฌงค์สูตรปาฐะ**

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้น ท่านพระมหากัสสปอาพาธไม่สบาย เป็นไข้หนัก อยู่ที่ปิปลิคุหา ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่เร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ครั้นแล้วได้ตรัสถามท่านพระมหากัสสปว่า

“**ดูกรกัสสป เธอพอดทนได้หรือ พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาคลายลง ไม่กำเริบขึ้นแลหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความกำเริบขึ้นไม่ปรากฏแลหรือ?**”

ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า “**ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อดทนไม่ได้ ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์กำเริบหนัก ยังไม่คลายไป ความกำเริบขึ้นย่อมปรากฏ ความทุเลาไม่ปรากฏ.**”

“ดูกรกัถสพ โภชณงค์ ๗ เหล่านี้ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โภชณงค์ ๗ เป็นไฉน?

ดูกรกัถสพ สติสัมโภชณงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน รัมมวิจยะสัมโภชณงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน วิริยะสัมโภชณงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ปีติสัมโภชณงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ปัสสัทธิสัมโภชณงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน สมาธิสัมโภชณงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน อุเบกขาสัมโภชณงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ดูกรกัถสพ โภชณงค์ ๗ เหล่านี้แล เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.”

ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค โภชณงค์นี้นัก ข้าแต่พระสุคต โภชณงค์นี้นัก”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไวยากรณภาษิตนั้นแล้ว ท่านพระมหากัสสปปลื้มใจ ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค ท่านพระมหากัสสปหายจากอาพาธนั้นแล้ว และอาพาธนั้น อันท่านพระมหากัสสปละได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้แล.

๒) ทุติยคัลลันสูตร: มหาโมคคัลลันโภชณังคสุตตปาฐะ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราช คฤห์ ก็สมัยนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลันะอาพาธ ไม่สบาย เป็นไขหนักอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่เรือนในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลันะถึงที่อยู่ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ครั้นแล้ว ได้ตรัสถามท่านพระมหาโมคคัลลันะว่า

“ดูกรโมคคัลลันะ เธอพอดพອทหนได้หรือ พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้แลหรือทุกขเวทนาคลายลงไม่กำเริบขึ้น แลหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความกำเริบขึ้นไม่ปรากฏแลหรือ?”

ท่านพระมหาโมคคัลลันะกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ค้อทหนไม่ได้ ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์ย่อมกำเริบหนัก ยังไม่คลายลง ความกำเริบย่อมปรากฏ ความทุเลาไม่ปรากฏ.”

“ดูกรโมคคัลลันะ โภชณงค์ ๗ เหล่านี้ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โภชณงค์ ๗ เป็นไฉน?

ดูกรโมคคัลลันะ สติสัมโภชณงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน รัมมวิจยะสัมโภชณงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน วิริยะสัมโภชณงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ปีติสัมโภชณงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ปัสสัทธิสัมโภชณงค์ เรา

กล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน สมานี สัมโพชฌงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ดูกรโมคคัลลานะ โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน.”

ท่านพระโมคคัลลานะกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค โพชฌงค์คตินัก ข้าแต่พระสุคต โพชฌงค์คตินัก”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะปลื้มใจ ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค ท่านพระมหาโมคคัลลานะหายจากอาพาธนั้นแล้ว และอาพาธนั้นอันท่านพระมหาโมคคัลลานะละได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้แล.

๓) ตติยคิลานสูตร: มหาจุนทโพชฌงค์สูตรปาฐะ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนคร ราชคฤห์ ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประขวร ไม่สบาย เป็นไข้หนัก. ครั้งนั้น ท่านพระมหาจุนทะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะท่านพระจุนทะว่า

“ดูกรจุนทะ โพชฌงค์จงแจ่มแจ้งกะเธอ.”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน **โพชฌงค์ ๗** เป็นไฉน?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ **สติสัมโพชฌงค์** พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน, **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน, **วิริยสัมโพชฌงค์** พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน, **ปีติสัมโพชฌงค์** พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน, **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน, **สมาธิสัมโพชฌงค์** พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน, **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.”

“ดูกรจุนทะ โพชฌงค์คตินัก ดูกรจุนทะ โพชฌงค์คตินัก”

ท่านพระมหาจุนทะได้กล่าวไวยากรณภาษิตนี้แล้ว พระศาสดาทรงพอพระทัย พระผู้มีพระภาคทรงหายจากประชวรนั้นและอาพาธนั้น อันพระผู้มีพระภาคทรงละแล้ว ด้วยประการฉะนี้แล

ย่อมเป็นที่แน่นอนว่าโบราณจารย์ได้สังเคราะห์คิลานสูตรทั้งสามบทดังกล่าว ย่นย่อเหลือเป็นบทสวดพระปริตรเพียงบทเดียว ในชื่อว่า “โพฆมังคปริตร” ซึ่งมีเนื้อความดังนี้

โพฆมังค ๗ ประการ คือ สติสัมโพฆมังค ธรรมวิจยสัมโพฆมังค วิริยสัมโพฆมังค ปิตีสัมโพฆมังค ปัสสัทธิสัมโพฆมังค สมานิสัมโพฆมังค อุเบกขาสัมโพฆมังคเหล่านี้ อันพระมุนีเจ้าผู้เห็นธรรมทั้งสิ้น ตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลมาเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อนิพพาน และเพื่อความตรัสรู้ ด้วยความกล่าวสัตย์นี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่านทุกเมื่อ

ในสมัยหนึ่ง พระโลกนาถเจ้าทอดพระเนตรพระโมคคัลลานะและพระกัสสปะเป็นไข้ถึงทุกขเวทนาแล้ว ทรงแสดงโพฆมังค ๗ ประการ ท่านทั้ง ๒ ก็เปลือพลินภาษิตนั้น หายโรคในขณะนั้น ด้วยความกล่าวสัตย์นี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่านทุกเมื่อ

ครั้งหนึ่ง แม้พระธรรมราชาอันความประชวรเปียดเบียนแล้ว รับสั่งให้พระจุนทเถระแสดงโพฆมังคนี้โดยยินดี ก็ทรงบังเหิงพระฤทัย หายความประชวรไปโดยฐานะ ด้วยความกล่าวสัตย์นี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่านทุกเมื่อ ก็อาพาธทั้งหลายนั้น อันพระมหาฤชทั้ง ๓ พระองค์ละได้แล้ว ถึงความไม่บังเกิดเป็นธรรมดา ดุจกิเลสอันมรรคกำจัดแล้ว ด้วยความกล่าวสัตย์นี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่านทุกเมื่อ^{๓๖}

ความแตกต่างอย่างสำคัญอีกประการหนึ่งระหว่าง “โพฆมังคปริตร” กับ “รัตนสูตร” และ “อาฏานาฏิยสูตร” หรือ “อาฏานาฏิยปริตร” คือบทพระปริตร ๒ อย่างหลังมักใช้สวดในพิธีกรรมใหญ่ โดย “รัตนสูตร” มักใช้สวดร่วมกับตำนานอื่นใน “เจ็ดตำนาน” หรือ “สิบสองตำนาน” เสมอ ส่วน “อาฏานาฏิยสูตร” หรือ “อาฏานาฏิยปริตร” แม้จะนำมาแยกบทสวดเป็นตำนานเดี่ยว แต่ก็มักใช้สวดในพิธีกรรมขนาดใหญ่ เช่น “พิธีอาพาธพิณาศ” ในสมัยโบราณ หรือ “พิธีสวดภณยักษ์” ที่นิยมกันในปัจจุบัน

แต่กล่าวสำหรับ “โพฆมังคปริตร” นั้น เป็นบทพระปริตรที่ชาวพุทธนิยมสวดกันเองโดยทั่วไปให้แก่ผู้ป่วยที่เป็นบิดามารดา ญาติพี่น้อง มิตรสหาย หรือผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ โดยไม่ต้องอาศัยพระสงฆ์ประกอบพิธีกรรมให้แต่อย่างใด ความแตกต่างระหว่าง “โพฆมังคปริตร” กับพระปริตรเพื่อบำบัดโรคบทอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทเจ้าทั้งหลายในพระพุทธรูปและอำนาจของพระรัตนตรัยที่แผ่อานุภาพมาคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายจากโรคร้ายและภัยอันตรายอื่น ๆ ในขณะที่ “โพฆมังคปริตร” กลับไม่มีการอ้างอิงพุทธานุภาพและอานุภาพแห่งพระรัตนตรัย หากอ้างอิงองค์ธรรมอันเป็นเครื่องตรัสรู้ทั้ง ๗ ประการ “เป็นโอสถอันแท้จริง” ในการบำบัดทุกข์ทั้งปวง ดังคำสวดเริ่มโพฆมังคปริตรซึ่งมีคำแปลแสดงความหมายดังกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า

สัตว์เหล่านี้ แม้ใด รู้ธรรมทั้งหลาย ๗ นั้นแล อันเป็นองค์เครื่องตรัสรู้ ยังทุกข์ทั้งปวงแห่งสัตว์ทั้งหลาย ผู้ท่องเที่ยวไปในสงสาร ให้พิณาศ ย่ำยเสียได้ซึ่งมารและเสนามาร เป็นผู้สูงสุด หลุดพ้นจากไตรภพ สัตว์เหล่านั้น ชื่อถึงแล้วซึ่งพระนิพพาน อันไม่มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ไม่มีภัย เราทั้งหลาย จงสวดมนต์นี้ อันชื่อว่าโพฆมังคปริตร เป็นโอสถแท้จริง สงเคราะห์ซึ่งคุณเป็นอนง ประกอบด้วยคุณมีอย่างนี้ เป็นต้น เทอญ^{๓๗}

^{๓๖} พระศาสนโศภณ (จตตสลโล). วัตมกุฏกษัตริยาราม. สวดมนต์แปล. อ้างแล้ว หน้า ๙๔-๙๕

^{๓๗} อ้างแล้วในพระศาสนโศภณ (จตตสลโล). วัตมกุฏกษัตริยาราม. สวดมนต์แปล. หน้า ๑๒๗

อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไป พุทธศาสนิกมิได้สวดโพชฌังคปริตรด้วยความเข้าใจในหลักธรรมอันลึกซึ้งขององค์แห่งการตรัสรู้ ๗ ประการ หากสวดเป็นภาษาบาลีล้วนๆ เพื่อความขลังศักดิ์สิทธิ์ โดยความเชื่อสืบต่อกันมาว่า บทโพชฌังคปริตรจะช่วยให้ผู้ป่วยหายจากโรคร้ายไข้เจ็บ ดุจเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งสองที่หายจากอาการพระประชวรและอาพาธหลังจากได้รับฟังบทสวดโพชฌังค

ปรากฏการณ์การสวดโพชฌังคปริตรครั้งใหญ่ที่สุดที่เกิดขึ้นในสังคมไทยยุคปัจจุบันคือการที่พสกนิกรชาวไทยนับพันคนมารวมตัวกัน ณ ลานพระราชานุสาวรีย์สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนกเพื่อตั้งอธิษฐานจิตและสวดมนต์ **“บทโพชฌังคปริตร”** ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถบพิตร เพื่อให้ทรงหายพระประชวรขณะทรงประทับรักษาพระองค์ ณ ชั้น ๑๖ อาคารเฉลิมพระเกียรติโรงพยาบาลศิริราช ระหว่างวันที่ ๒๘ กันยายน ถึงวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

ความหมายของโรคในพุทธทัศน์

“โรค” เป็นคำนามที่คนไทยนิยมใช้สำหรับเรียกเพื่อบอกถึง “ภาวะที่ร่างกายทำงานได้ไม่เป็นปกติ เนื่องจากเชื้อโรคเป็นต้น”^๑ แต่ในทางพระพุทธศาสนา คำว่า “โรค” เป็นศัพท์ภาษาบาลีมีความหมายตามรากศัพท์กว้างและลึกกว่าความเจ็บป่วยทางร่างกาย

ทองย้อย แสงสินชัย^๒ อธิบายรากศัพท์ภาษาบาลีของคำว่า “โรค” ดังนี้

“บาลีอ่านว่า โร-คะ รากศัพท์มาจาก รุช (ธาตุ = เสียดแทง, ทำลาย) + ณ ปัจจัย, ลบ ณ, แผลง อุ ที่ รุ- (ช) เป็น โอ (รุช > โรช), แผลง ช เป็น ค : รุช + ณ = รุชณ > รุช > โรช > โรค แผลดตามศัพท์ว่า

(๑) “อาการที่เสียดแทง” (๒) “อาการที่ทำลายอวัยวะน้อยใหญ่” หมายถึงความเจ็บป่วย, ความไข้ (illness, disease)

พระครูนิวาสธรรมขันธ์ (สมณีก วรจิตโต)^๓ อธิบายเชิงวิเคราะห์ศัพท์คำว่า “โรค” ดังนี้ “คำว่าโรค หรือ โรคคะ มีความหมายตามวิเคราะห์ศัพท์อยู่ ๒ แบบ คือ

๑. รุชตีติ โรโค หมายถึงความว่า อาการที่เสียดแทง (รุช - ธาตุ ในความหมายว่า เสียดแทง ณ ปัจ. พฤทธิ อุ เป็น โอ แผลง ช เป็น ค)

๒. รุชติ ภูณชติ องคปจจจนานิติ โรโค อาการที่ทำลายอวัยวะน้อยใหญ่ (รุช - ธาตุ ในความหมายว่าทำลาย ณ ปัจ. พฤทธิ อุ เป็น โอ แผลง ช เป็น ค)”

กล่าวโดยสรุป ความหมายของคำว่า “โรค” ทั้งสองทัศนะข้างต้น สอดคล้องกับความเห็นของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ที่ว่า

^๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๕๖. หน้า ๙๗๘.

^๒ นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย อดีตพระมหาเปรียญธรรม ๙ ประโยค วัดมหาธาตุวรวิหาร รับราชการตำแหน่งสุดท้ายเป็นผู้อำนวยการกองอนุศาสนาจารย์ กรมยุทธศึกษาทหารเรือ ดู www.dhamma.serichon.us

^๓ พระอาจารย์สมณีก วรจิตโต เจ้าอาวาสวัดเกรียงไกรใต้ ต.เกรียงไกร อ.เมือง จ.นครสวรรค์ นักรธรรมเอก เป็นพระนักเผยแผ่ และพระวิปัสสนาจารย์ ดู เฟสบุ๊ก วัดเกรียงไกรใต้-หลวงพ่สมณีก

“คำว่าโรคนั้น แปลว่า สิ่งที่เสียตาง อาจจะมีคำที่แปลแล้วสื่อความหมายได้ดีกว่านี้ แต่โบราณแปลกันมาว่า สิ่งที่เสียตาง โรคก็คือสิ่งที่เสียตางชีวิต ซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดออกไป จะได้โปร่งได้โล่ง แล้วก็สบาย”^๔

โรค ๒ ในพระไตรปิฎก

ในพระพุทธศาสนากล่าวว่า มีโรค ๒ ชนิดคือ ๑. โรคทางกาย (กายโรค โรโค) ๒. โรคทางใจ (เจตสิโรโค) ดังพระพุทธวจนะใน **โรคสูตร** ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย โรคมีอยู่ ๒ ชนิด ดังนี้ คือ โรคทางกาย ๑ โรคทางใจ ๑ สัตว์ทั้งหลายที่ยืนยันได้ว่าตนไม่มีโรคทางกายเลยตลอดเวลาทั้งปี ก็มีปรากฏอยู่ ผู้ที่ยืนยันได้ว่าตนไม่มีโรคทางกายเลยตลอดเวลา ๒ ปี... ๓ ปี... ๔ ปี... ๕ ปี... ๑๐ ปี... ๒๐ ปี... ๓๐ ปี... ๔๐ ปี... ๕๐ ปี... ๑๐๐ ปี ก็มีปรากฏอยู่ แต่สัตว์ที่ยืนยันได้ว่าตนไม่เป็นโรคทางใจเลยแม้ชั่วเวลาเพียงชั่วครู่หนึ่งนั้น หาได้ยากในโลก ยกเว้นแต่พระชีณาสพ (ผู้สิ้นอาสวะแล้ว) ทั้งหลาย”

(ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๑๕๗/๑๕๑)

โรค ๓ ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญญ) หรือพุทธทาสภิกขุ น่าจะเป็นนักปราชญ์ชาวพุทธไทยท่านแรก ๆ ที่กล่าวถึงความหมายของโรคและจำแนกชนิดของโรค โดยเชื่อมโยงกับสุขภาพตามหลักการตีความฝ่ายพุทธที่เพิ่มเติมจากที่มาในพระบาลีไตรปิฎกที่กล่าวถึงโรค ๒ ชนิด คือ โรคทางกาย และโรคทางใจ แต่พุทธทาสภิกขุได้ในอรรถาธิบายขยายความ **โรค ๒** เป็น **โรค ๓** ตามบริบทสังคมสมัยใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไปมากจากสมัยพุทธกาล ท่านเริ่มเสนอเรื่องโรค ๓ ในคราวบรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา ณ เนติบัณฑิตยสภา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๙ โดยมีใจความสำคัญดังนี้

“โรค ๓ อย่าง

การเป็นโรคนั้น เราอาจจะจำแนกให้สิ้นเชิงได้โดยจัดเป็น ๓ ประการด้วยกัน คือการเป็น **โรคทางกาย** ทางร่างกาย ซึ่งเราเห็นกันอยู่ทั่ว ๆ ไป นี้อย่างหนึ่ง ที่สูงขึ้นไปกว่านั้นอีกชั้นหนึ่งก็คือการเป็น **โรคทางจิต** ที่นี้เราลองคิดกันดูว่าจะมีโรคอะไรอีกไหมที่สูงไปกว่าโรคทางจิต? ถ้าเข้าใจความข้อนี้อาจดีมาก. ในบัดนี้ ตามทางธรรมหรือทางปรัชญาที่เกี่ยวกับศาสนา ได้มีบัญญัติคำขึ้นใช้อีกคำหนึ่ง ซึ่งเป็นคำสำหรับเรียก **โรคทางวิญญาณ**. อาตมาเองก็ยังไม่ทราบว่าจะใช้คำว่าอะไรดี. **โรคทางกาย** นั้นคงใช้คำว่า **Physical Disease** **โรคทางจิต** ก็คือ **Mental Disease** **ต่อมาถึงโรคประเภทสุดท้ายนี้ เรียกว่า Spiritual Disease.** คำนี้ ตามธรรมดา หรือถ้าเป็นคนธรรมดาก็มักจะเข้าใจไปว่าเป็นเรื่องผีเรื่องนาง หรือเรื่องอะไรทำนองนั้น, แต่ความจริงนั้น **Spiritual Disease** นี้ มิได้หมายถึงโรคเกี่ยวกับผีนางอะไรทำนองนั้นเลย. มันหมายถึงโรคที่เกี่ยวกับกิเลสแพศณา! ถ้าจะชี้ที่ตัวจริงของโรคนี้ก็คือความทนมานทาง

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโรงพยาบาลมหาชัย; ๒๕๕๘. หน้า ๓๕๑

จิตที่เกิดมาจากกิเลส. แต่โรคนี้ปรากฏทางจิตหรือวิญญาณล้วน ๆ ซึ่งตรงกับคำว่า Spiritual. ซึ่งสูงไปกว่าคำว่า Mental. เพราะคำว่า Mental นั้น กระเด็นไปทางเกี่ยวพันกับ Physical อยู่มาก โรคทางกายคือความเจ็บไข้ทางกาย, โรคทางจิตก็คือความป่วยในทางจิต, แต่โรคทางวิญญาณนี้ยิ่งไปกว่านั้น; แม้ไม่ป่วยทางกาย ไม่ป่วยทางจิต แต่ถ้ายังมีกิเลสต้นหาวิชาอยู่แล้ว ก็ถือว่าเป็นคนป่วยในทาง Spirit หรือ**วิญญาณ** อยู่ด้วยกันทุกคน วิชาคือความไม่รู้ ต้นหาคือความอยาก อุปทานคือความยึดมั่น เหล่านี้เป็นเครื่องทำให้คนเราตกอยู่ในสภาพของความป่วยในทางวิญญาณ. สิ่งนี้ยิ่งไปกว่าความป่วยทางจิต.

คำว่าจิตหรือวิญญาณนี้ ออกจะปนกันยุ่ง ฉะนั้นอย่าไปยึดถือถ้อยคำนัก, ขอให้ยึดถือกิริยาอาการที่เกิดขึ้นจริง ๆ ก็แล้วกัน; ถ้าป่วยทางกายก็ไปรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลทั่วไป, ถ้าป่วยทางจิตก็ไปโรงพยาบาลพิเศษ เช่นที่ปากคลองสานเป็นต้น โดยเฉพาะ. แต่ถ้าเป็นทางวิญญาณ หรือ Spiritual แล้วก็ต้องไปหาโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้าโดยตรง อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าเราเข้าใจว่าโรคของคนทุกคนมีอยู่เป็น ๓ ชั้นดังนี้แล้ว เราก็จะรู้จักอันสูง รู้จักประโยชน์ รู้จักความสำคัญของพระพุทธศาสนายิ่งขึ้นทันที...”^๖

จะเห็นได้ว่าคำอธิบายเกี่ยวกับ **โรค ๓** ของพุทธทาสภิกขุ มิได้ขัดแย้งกับ **โรค ๒** ตาม**พระไตรปิฎก**แต่อย่างใด เพียงแต่พุทธทาสภิกขุต้องการสร้างคำอธิบายที่สามารถแยกแยะโรคอันเนื่องกับความผิดปกติทางกายออกจากกันให้ชัดเจน ตามความหมายที่ถูกต้องตาม**พระบาลีปิฎก** ท่านเห็นว่าความหมายของ “**โรคทางจิต**” ในโลกยุคปัจจุบันทำให้เข้าใจได้ว่ามีความหมายเหมือนกับ “**โรคจิต**” อันเป็นความผิดปกติทางจิตที่มีเหตุมาจากความผิดปกติทางระบบประสาท ซึ่งก็ยังเป็นส่วนของระบบกายที่มีผลกระทบต่อจิต ซึ่งพุทธทาสภิกขุยังเห็นว่าไม่ตรงตามความหมายของ “**โรคทางจิต**” ในพระบาลีปิฎก ดังนั้นท่านจึงใช้เวลาไม่น้อยกว่า ๒๕ ปี (นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๙-๒๕๒๔) เพื่อสร้างความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับนิยามและประเภทของโรคให้ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา

ดังนั้นในห้วงเวลา ๒๕ ปี ต่อมาพุทธทาสภิกขุได้แสดงธรรมบรรยายอีกหลายครั้งเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ ยกตัวอย่างเช่น ธรรมบรรยายเรื่อง “**แพทย์ในทางฝ่ายวิญญาณ**” ณ ราชแพทยาลัย ศิริราชพยาบาล เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๔ มีความตอนหนึ่งว่า

“ตามความหมายของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสธรรมไว้บางหมู่ และตามอรรถกถาที่ต้องการจะอธิบายธรรมะหมูนั้น เกิดมีหลักที่ถือกันว่ามีโรคภัยไข้เจ็บอยู่ ๒ ประเภท คือ โรคทางกาย กับ โรคทางจิต. บาลีใช้คำว่า “**โรคทางจิต**” ในครั้งกระนั้น; แต่เดี๋ยวนี้คำว่าโรคทางจิตนี้มีนัยมีความหมายไม่ตรงกับโรคทางจิตในสมัยพุทธกาล หมายถึงโรคทางความคิดเห็น หรือทางกิเลสต้นหา แต่ก็เรียกว่าโรคทางจิตใจ.

เดี๋ยวนี้เราเอาคำว่า “**โรคทางจิต**” ไปใช้กับโรคทางจิตตามธรรมดาที่เนื่องอยู่กับร่างกาย ซึ่งไปปนกันอยู่กับโรคทางกาย จึงเป็นเหตุให้ไม่เข้าใจโรคทางฝ่ายวิญญาณ; เพราะฉะนั้นจึงขอบัญญัติคำกันขึ้นมาใหม่เป็น ๓ คำว่า:

^๕ คำว่าวิญญาณโดยทั่วไป ตรงกับคำว่า Consciousness. ที่ตรงกับคำว่า Spirit เป็นคำพิเศษของฝ่ายพวกที่ถือว่ามีเจตภูตหรือตัวตน, มิใช่ศัพท์ทางพุทธศาสนาโดยตรง พุทธศาสนาปฏิเสธตัวตนท่านองนั้น. หลักธรรมในพระพุทธศาสนาในส่วนที่เป็นขั้นสูง คือส่วนที่สามารถจะกำจัดกิเลสต้นหาได้จริง ๆ เท่านั้น เป็นเครื่องเยียวยารักษา. นี้แหละ จะทำให้เราสนใจในตัวพุทธศาสนายิ่งขึ้น (หมายเหตุ: เจริญธรรมนี้เป็นของพุทธทาสภิกขุ)

^๖ ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส, **ตุลาการิกธรรม** เล่ม ๑, คำบรรยาย ตุลาการิกธรรม ครั้งที่ ๓/๒๔๙๙ เรื่อง อุปทานสี่, พระอรียันนทมนี (พุทธทาส อินทปณฺโณ) บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา ณ ห้องบรรยายของเนติบัณฑิตยสภา, ๗ พฤษภาคม ๒๔๙๙. น. ๕๐-๕๒, อ้างใน พุทธทาสภิกขุ. **สุขภาพทางจิตวิญญาณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ: กลุ่มพุทธทาสศึกษา มูลนิธิเมตตาธรรมรักษ์, ๒๕๕๐. หน้า ๑๗๙-๑๘๑

โรคทางกาย หรือ Physical disease โรคทางจิต หรือ Mental disease, สองอย่างนี้เอาไว้ในฝ่ายโรคทางกายหมดแล้ว ก็มีคำว่า Spiritual disease, นี้แหละ คือโรคในทางวิญญาณ ซึ่งตรงกับทางจิตในสมัยพุทธกาล

คำว่า Spiritual และ Mental นี้ต่างกันไกลลิบ. Mental หมายถึงจิตที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับกาย สัมพันธ์กันกับกาย ถ้าหากเราเป็นโรคทาง Mental นี้ ก็ไปโรงพยาบาลประสาท หรือโรงพยาบาลบ้านสมเด็จเจ้า มั่นก็เป็นเรื่องโรคทาง Mental มิได้เป็นโรคทาง Spiritual นั้น.

คำว่า “วิญญาณ” ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าวิญญาณภูตผีปีศาจ ถูกผีสิง อะไรทำนองนั้น ไม่ใช่; แต่หมายถึงถึงวิญญาณหรือจิต หรือมโนส่วนลึก ที่มันเป็นโรคได้ด้วยอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คืออวิชชาหรือมิจฉาทิฎฐิ, ถ้าเป็นจิตที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาหรือมิจฉาทิฎฐิ แล้วก็**เป็นโรคทางวิญญาณ** คือเห็นผิด. เห็นผิดเป็นเหตุให้พูดผิด คิดผิด ทำผิด แล้วก็**เป็นโรค** ตรงที่ทำผิด คิดผิด พูดผิด.

ท่านจะเห็นได้ทันทีว่า Spiritual disease โรคทางวิญญาณนี้เป็นกันทุกคน ไม่ยกเว้นใคร; ส่วน Physical disease, Mental disease นั้นเป็นกันบางคน และเป็นบางเวลา และเรื่องมันก็ไม่มากมายเสียหายใหญ่โตอะไรนักคือมันไม่ทำให้ใครเป็นทุกข์อยู่ทุกลมหายใจเข้าออกได้เหมือนกับ**โรคทางวิญญาณ**”^๗

พุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญกับการรักษาโรคแนวพุทธมาก ถึงกับอุทิศเวลาในการค้นคว้าเพื่อบรรยายธรรมในชุด **เทกิจฉกธรรม**^๘ (ธรรมอันว่าด้วยการรักษาโรค) เป็นจำนวน ๕ ครั้งติดต่อกัน ในระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายน ๒๕๑๔ ท่านเป็นภิกษุใหญ่รูปแรก ๆ ที่พยายามบอกกับสังคมว่า **“พระพุทธเจ้าทรงเป็นแพทย์ทางฝ่ายวิญญาณ”** ดังที่ท่านย่อย่อครั้งในการบรรยายธรรมชุด **เทกิจฉกธรรม** ว่า

“ขอให้ระลึกถึงหัวข้อใหญ่ของเรื่องอยู่เป็นประจำว่าเรากำลังพูดกันถึงเรื่องการรักษาเยี่ยวยาโรคของสัตว์โลกทั้งปวง โดยนายแพทย์ คือ **พระพุทธเจ้า**

.....

ขอให้นึกถึงพระพุทธองค์ ผู้ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นนายแพทย์ผู้เยี่ยวยาโรคด้วยการจำหัวข้อในบาลีนั้นอย่างขึ้นใจว่า

สพพณฺเฑ สพพทสฺสาวี ชีโน อจฺริโย มม มหาคารุณิโก สตถา สพพโลกตฺติจฺฉโก - อาจารย์ของเรา นั้นเป็นผู้รู้สิ่งต่างๆ ทั้งปวง เป็นผู้เห็นสิ่งทั้งปวง เป็นผู้ชนะมาร เป็นผู้สั่งสอน ที่ประกอบไปด้วยความกรุณาอันใหญ่หลวง เป็นนายแพทย์ผู้รักษาเยี่ยวยาสัตว์โลกทั้งปวง ดังนี้ - นี่เป็นเหมือนกับมนต์ศักดิ์สิทธิ์ ถ้าท่องและระลึกอยู่เสมอจะช่วยให้ได้มาก ช่วยให้เกิดความเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธเจ้า และก็เลยออกไปถึงพระรัตนตรัยเป็นลำดับ; นั้นเป็นเรื่องรู้จักพร้อมกันไปในตัวทุกอย่าง: เรื่องเกี่ยวกับโรค เกี่ยวกับสมมุติฐานของโรค เกี่ยวกับความไม่มีโรค การรักษาเยี่ยวยาให้เกิดความไม่มีโรค ซึ่งมีพร้อมอยู่ในคานานี้.”^๙

ในถ้อยคำบาลีที่พุทธทาสภิกขุยกมากล่าวไว้ในที่นี้ คำว่า **“สพพโลกตฺติจฺฉโก”** ก็คือ **“นายแพทย์ผู้รักษาเยี่ยวยาสัตว์โลกทั้งปวง”** อันเป็นพระสมัญญานามหนึ่งที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ

^๗ ธรรมบรรยายเรื่อง “แพทย์ในทางฝ่ายจิตวิญญาณ” ที่ราชแพทยาลัย ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๐๔ เรื่องนี้เคยรวมตีพิมพ์อยู่ในชุด **แก่นพุทธศาสตร์** ซึ่งได้รับรางวัลในการประกวดหนังสือดีจากองค์การยูเนสโก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘, อ้างใน พุทธทาสภิกขุ. **สุขภาพทางจิตวิญญาณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ: กลุ่มพุทธทาสศึกษามูลนิธิเมตตาธรรมรักษ์, ๒๕๕๐. หน้า ๑๘๘-๑๙๐.

^๘ เคยรวมตีพิมพ์ ใน **ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส เทกิจฉกธรรม**, พ.ศ. ๒๕๑๔ ซึ่งบรรยายไว้ในวันที่ ๓๐-๓๑ มีนาคม และวันที่ ๑-๓ เมษายน ๒๕๑๔ ต่อมาได้นำมารวมตีพิมพ์ไว้ในพุทธทาสภิกขุ. **สุขภาพทางจิตวิญญาณ**. อ้างแล้ว.

^๙ อ้างแล้วใน พุทธทาสภิกขุ **สุขภาพทางจิตวิญญาณ**. หน้า ๓๐.

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ พุทธศาสนิกชนได้บรรยายเรื่อง “ธรรมะกับสุขภาพอนามัยที่ดี” โดยกล่าวถึงพุทธทัศน์ต่อโรคและสุขภาพไว้อย่างพิสดาร โดยย้ำถึงความจำเป็นที่ต้องเพิ่มคำว่า “โรคทางวิญญาณ” และ “โรคทางระบบวิญญาณ” ไว้ในบริบทคำสอนของพุทธศาสนาเกี่ยวกับโรค

“เดี๋ยวนี้เอาตมอยากจะทำแบ่งโรคนี้ให้มันเป็นสามอย่าง... คือจะแบ่งโรคออกเป็นสามระบบ คือ โรคทางกาย โรคทางจิต และโรคทางวิญญาณ

ในพระบาลีแท้ ๆ แบ่งเป็นเพียงสอง คือ โรคทางกาย และโรคทางจิต แต่พอมาถึงสมัยปัจจุบันนี้ คำว่าจิต มันไม่มีความหมายอย่างเดียวกับครั้งพุทธกาล เราจึงต้องเพิ่มอีกโรคหนึ่ง คือ โรคทางวิญญาณ โรคทางจิตนั้นเป็นเหมือนกับโรคที่รักษาที่โรงพยาบาลโรคจิต ส่วนโรคทางวิญญาณนั้นต้องรักษาที่โรงพยาบาลของพระพุทธเจ้า คือ มีธรรมะ”^{๑๐}

พุทธศาสนิกชนได้ให้อธิบายเพิ่มเติมว่า “โรคทางกาย” เกิดจากการไม่มีความถูกต้องในระบบกาย รวมไปถึงวัตถุสิ่งของที่เนื่องด้วยกายและสิ่งแวดล้อมอันละเอียด เช่น อากาศเป็นพิษ อาหารเป็นพิษ และความไม่ปลอดภัยทางกาย ส่วน “โรคทางจิต” ตามทัศนะของท่านในที่นี้ หมายถึงจิตที่เนื่องอยู่กับกายเป็นส่วนใหญ่ โดยกายทำหน้าที่เป็นเหมือนสำนักงานของจิตอันได้แก่ระบบประสาทซึ่งเป็นเรื่องของกาย ดังนั้นท่านจึงเพิ่มชื่อ “โรคทางวิญญาณ” หรือ “โรคทางระบบวิญญาณ” เพื่อต้องการสื่อความหมายของโรคที่มีได้อยู่ภายใต้อิทธิพลของกายหรือของจิตที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบประสาททางกาย ท่านได้ให้ความหมายของคำว่า “วิญญาณ” เทียบกับคำว่า “สติปัญญา” และ “ระบบสติปัญญา” หรือ “ระบบปัญญา” เลยทีเดียว ดังนี้

“เราจำเป็นจะต้องใช้คำว่า วิญญาณ, โรคทางระบบวิญญาณ. วิ. แปลว่า วิเศษ, ญาณ แปลว่า รู้, วิญญาณ แปลว่ารู้อย่างวิเศษ. นี่ก็คือระบบสติปัญญา นับตั้งแต่ความคิด ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจ ความรู้สึกทุกอย่างที่มันเป็นเรื่องเกี่ยวกับสติปัญญา ถ้ามันไม่ถูกต้อง ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น คิดผิด เห็นผิด มันก็มีปัญหาไม่มีที่สิ้นสุด หากความสงบสุขไม่ได้...

ระบบวิญญาณเป็นอย่างนี้ ต้องศึกษาเรื่องที่เราควรรู้ทุกเรื่อง...”^{๑๑}

น่าสังเกตว่าความหมายของคำว่า “วิญญาณ” ของพุทธศาสนิกชนในที่นี้แตกต่างจากความหมายโดยทั่วไปที่ปรากฏใน “วิญญาณขันธ” ซึ่งท่านเข้าใจดีว่าตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Consciousness^{๑๒} อันหมายถึงส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น มิได้หมายถึงคำว่า Spirit อันเป็นคำพิเศษของฝ่ายพวกที่ถือว่ามิเจตภูตหรือตัวตน และอันที่จริงหากกล่าวตามหลักทางพุทธศาสนาแล้วคำว่า “วิญญาณ” กับคำว่า “จิต” มีความหมายอย่างเดียวกันคือ “ภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์” ซึ่งตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า Consciousness^{๑๓} นั่นเอง แต่เนื่องจากในแวดวงวิชาการด้านจิตเวชและจิตวิทยา มักแปลคำว่า “จิต” หรือ “จิตใจ” เป็นภาษาอังกฤษว่า mind,

^{๑๐} ธรรมบรรยายของพุทธศาสนิกชน ณ สวนโมกขพลาราม ไซยา วันเสาร์ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๔, อ้างถึงในพุทธศาสนิกชน. *ธรรมะกับสุขภาพ: ความมีสุขภาพอนามัยทางจิตใจที่ดี*. กรุงเทพฯ:ธรรมสภา, ๒๕๔๔, หน้า ๑๑, ถ้อยคำที่เน้นเป็นไปตามต้นฉบับเดิม

^{๑๑} อ้างแล้วใน ๑๐. หน้า ๑๔

^{๑๒} ความหมายของคำว่า “วิญญาณขันธ” ในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, กรุงเทพฯ: วัตถุนานเวศกวัน. ๒๕๔๘. หน้า ๑๖๒, “วิญญาณขันธ- Vinnana-Khandha: consciousness”

^{๑๓} ความหมายของคำว่า “จิต” ในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) อ้างแล้วใน ๑๒. หน้า ๑๒๒. “จิต-Cita: consciousness; state of consciousness”

mental, psychic ซึ่งเป็นสภาพของจิตที่เกี่ยวข้องกับระบบประสาททางกายภาพ พุทธศาสนิกชนจึงเพิ่มคำว่า “โรคทางวิญญาณ” ในพุทธศาสนาขึ้นอีกคำหนึ่งเพื่อความสมบูรณ์ของคำว่า “เจตสิก โโรค” ในพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม ในการเรียกชื่อโรค ๓ อย่างเทียบกับภาษาอังกฤษนั้น พุทธศาสนิกชนกลับเทียบ “โรคทางวิญญาณ” เท่ากับ Spiritual Disease ซึ่งท่านปฐิสระว่ามีได้หมายถึง “โรคเกี่ยวกับผีสิง” แต่หมายถึง “โรคที่เกี่ยวกับกิเลสแฝดเผา” เหตุที่ท่านจงใจใช้คำว่า Spiritual Disease เท่ากับโรคทางวิญญาณ ก็เพื่อให้แยกออกอย่างชัดเจนกับคำว่า Mental Disease ซึ่งโดยทั่วไปมักแปลว่า “โรคทางจิต” หรือ “โรคจิต” ซึ่งพุทธศาสนิกชนยังเห็นว่า “กระเดียดไปทางเกี่ยวพันกับ Physical (ร่างกาย -ผู้เขียน) อยู่มาก” ข้อสังเกตของพุทธศาสนิกชนที่มีนัยยะสำคัญยิ่งไปกว่านั้น คือท่านเห็นว่า “โรคทางกาย คือ ความเจ็บไข้ทางกาย, โรคทางจิต ก็คือความป่วยในทางจิต แต่โรคทางวิญญาณนี้ยิ่งไปกว่านั้น แม้ไม่ป่วยทางกาย ไม่ป่วยทางจิต แต่ถ้ายังมีกิเลสตัณหาวิชชาอยู่แล้ว ก็ถือว่าเป็นคนป่วยในทาง Spirit หรือวิญญาณ อยู่ด้วยกันทุกคน”

นอกจากนี้ พุทธศาสนิกชนยังพยายามอธิบายแยกแยะโรค ๓ ประเภทให้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วยการกล่าวถึงวิธีการบำบัดรักษาโรคทั้งสามว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร

“การบัญญัติคำว่า ‘ทางวิญญาณ’ นี้บัญญัติเฉพาะเพื่อให้ทำความเข้าใจในหมู่พวกเรา.

เราเปรียบเทียบกันอยู่ ๓ ชนิดคือ ทางร่างกาย ทางจิต และทางวิญญาณ; ไม่ได้ถือตามคำที่เขาใช้ในวิชาความรู้ของศาสตร์อื่น หรือที่เป็นสากลสมัยนี้, เพราะเราไม่มีทางวิญญาณ. ความหมายของพวกเรามีแต่ในทางศาสนาเท่านั้น; ในศาสตร์ทั่วไป จิตวิทยาทั่วไปนั้น ไม่มีคำว่าวิญญาณ.

ถ้าจะถือตามหลักที่ใช้กันอยู่ ถ้อยคำที่ใช้กันอยู่ พอจะเทียบกันได้: ทางกาย คือทางวัตถุ หรือ Physical, ทางจิต หรือ Mental, และทางวิญญาณ หรือ Spiritual; เรื่อง Spiritual ถูกตัดออกไป ไม่รวมอยู่ในวิชาความรู้ที่ชาวโลกเขาชวนขวายกันอยู่ ทั้งในทางวิทยาศาสตร์ ในทางจิตวิทยา หรือแม้ในทางปรัชญาฝ่ายตะวันตก. แต่ตัวจริงหรือเรื่องจริง หรือของจริง มี ๓ อย่าง; มิใช่มี ๒ อย่าง

...ในทางจิตของภาษาบาลี คือทางวิญญาณ; ส่วนทางกายหมายถึงทาง Physical และ Mental รวมกัน;

เพื่อเข้าใจได้ง่าย ๆ ทันที จะใช้วิธียกตัวอย่างไว้เป็นเครื่องเปรียบเทียบเพื่อจำง่าย ด้วยเรื่องโรค: ในขั้นแรก ปัญหาโรคทางร่างกายแท้ ๆ เรียกว่า โรคทางกาย มีการบำบัดทางฟิสิกส์ บางทีก็หายไปได้. ขั้นที่ ๒ โรคทางระบบประสาทเกี่ยวกับพฤติกรรมของจิต ของสมอง Mental นั้น ต้องมีวิธีอย่างอื่น ซึ่งเราเรียกกันว่า วิธีเกี่ยวกับโรคจิต ต้องจัดโรงพยาบาลขึ้นโดยเฉพาะ เรียกว่าโรงพยาบาลโรคจิต, ปัญหาส่วนนี้เรียกว่าปัญหาโรคทางจิต, แต่พอถึงขั้นที่ ๓ เรียกว่าโรคทางวิญญาณ.

โรคทางวิญญาณนี้ หมายความว่าคนที่ไม่ป่วยเลย ทั้งทางกายและทางจิต, ไม่ไปโรงพยาบาลทั้งทางกาย และไม่ไปโรงพยาบาลทั้งทางโรคจิต, มีปัญญา มีการศึกษาดี มีทรัพย์สมบัติ มีเกียรติยศชื่อเสียง; แต่เป็นโรคทางวิญญาณ, โดยเฉพาะก็คือความโกรธความหลงขึ้นมา มันก็แฝดเผา หรือทิ่มแทงทางจิตใจของคุณคนเหล่านั้น; อย่างนี้ทางศาสนาเรียกว่าเป็นเรื่องทางวิญญาณ เป็นโรคทางวิญญาณ เป็นปัญหาทางวิญญาณ.

โรคทางวิญญาณนี้ถือว่าเป็นกันทุกคนในหมู่ปุถุชน, ขึ้นชื่อว่าปุถุชนแล้วก็เป็นกันทุกคน เป็นโรคทางวิญญาณ; ส่วนโรคทางกายหรือทางจิตนั้นเป็นบ้างบางคน เป็นบางครั้งบางคราว ไม่เป็นทุกคนและตลอดกาลเหมือนโรคทางวิญญาณ”^{๑๔}

^{๑๔} อ่างแล้วใน พุทธศาสนิกชน. *สุขภาพทางจิตวิญญาณ*. หน้า ๑๘๒-๑๘๓.

เรื่องความหมายของ “จิต” กับ “วิญญาณ” นี้ เป็นประเด็นที่นักวิปัสสนาจารย์ให้ความสำคัญในการทำ ความเข้าใจเป็นพิเศษ เพราะไม่เพียงเป็นประเด็นที่ช่วยเกิดความเข้าใจในการชำระกิเลสตัณหาที่ขังอยู่ใน “จิต” และ “วิญญาณ” เท่านั้น แต่ยังช่วยให้ผู้ปฏิบัติหลุดพ้นจาก “โรคทางจิต” ตามความหมายแท้จริงทางพุทธศาสนา ซึ่งพุทธทาสภิกขุเสนอให้ใช้คำว่า “โรคทางวิญญาณ” เพื่อสื่อสารในโลกสมัยใหม่ว่า “จิตใจ” มีอำนาจเหนือ “ร่างกาย” มิใช่ “ร่างกาย” มีอำนาจเหนือ “จิตใจ”

“...นี่เป็นหลักพุทธศาสนาที่คุณจะต้องจำไว้, ให้ถือว่าทุกอย่างเป็นไปได้ในอำนาจของจิตใจ รวมทั้งร่างกายด้วย เราจึงจัดการที่จิตใจเป็นข้อใหญ่นั้น ฉะนั้นจึงมีเรื่องทางศาสนาเกิดขึ้นมาอีกระบบหนึ่ง ซึ่งว่าที่แท้แล้วควรจะไปด้วยกัน ทั้งทางกายและทางใจ แต่ให้ทางใจเป็นฝ่ายนำ ให้ร่างกายเป็นฝ่ายตาม นี่คือหลักพระศาสนาที่ถูกต้องอย่างนี้ ซึ่งจะ สามารถเป็นเครื่องเยียวยารักษาโรคของสัตว์โลกได้จริง”^{๑๕}

ความเห็นของพุทธทาสภิกขุดังกล่าว สอดคล้องกับพระพุทธรวณะในปฐมธรรมบทที่ว่า

มโน ปุพฺพคมฺมา ธมฺมา	ใจเป็นผู้นำทุกสิ่งทุกอย่าง
มโน เสฏฺฐา มโนมยา	ใจเป็นใหญ่ ทุกอย่างสำเร็จได้ด้วยใจ
มนสา เจ ปญฺญเฮฺน	ถ้าคนเรามีใจชั่วเสียแล้ว
ภาสตี วา กโรตี วา	การพูด การกระทำ ก็พลอยชั่วไปด้วย
ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ	เพราะการพูดชั่ว ทำชั่วนั้น ทุกข์ย่อมตามสนองเขา
จกฺกํ ว วทโต ปทํ	เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโค ^{๑๖}

ประเด็นการตีความเรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง “จิตกับวิญญาณ” นี้ แม้อดีตประมุขแห่งคณะสงฆ์ไทย คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ยังทรงให้ความสำคัญมาก ทรงชี้ให้เห็นความหมาย ที่แตกต่างของคำว่า “วิญญาณ” เมื่ออยู่ในบริบทของ “วิญญาณธาตุ” ใน “ธาตุ ๖” กับ “วิญญาณขันธ” ใน “ขันธ ๕” ดังพระนิพนธ์ที่ทรงอ้างอิงพระเถราธิบายของพระสารีบุตรตอนหนึ่งว่า

จิตกับวิญญาณธาตุในธาตุ ๖

เพราะฉะนั้น ตามที่อ้างมานี้ จิตจึงเป็นสิ่งสำคัญในบุคคลที่ตรัสสอนให้รักษา ตรัสสอนให้อบรม จนถึงตรัสว่า จิตนี้เองที่เป็นผู้วิมุตติหลุดพ้น จิตนี้เองบรรลิวินิจฉัย คือ นิพพาน และจิตนี้ก็ป็นธรรมชาติธรรมดาอันเรียกว่าเป็นธาตุ. แต่ว่าเมื่อแสดงถึงธาตุทั้ง ๖ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ วิญญาณธาตุ ธาตุวิญญาณ คือ ธาตุรู้ ก็ใช้คำว่า วิญญาณธาตุ คือ ธาตุรู้. ใน ธาตุวิภังคสูตร ตรัสสอนให้ พิจารณาธาตุทั้ง ๕ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ว่าไม่ควรที่จะยึดว่า นั่นเป็นเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาตัวตนของเรา. แต่ว่ามีได้ตรัสว่าวิญญาณธาตุเป็นเช่นนั้น.

เพราะฉะนั้น คำว่าวิญญาณธาตุในธาตุ ๖ นี้ จึงมีความหมายเสมอกับคำว่าจิต ดังที่กล่าว คือเป็นสิ่ง สำคัญในบุคคล ซึ่งเป็นตัวธรรมชาติธรรมดา เป็นตัวธาตุ. และยังมีในที่อื่นอีกหลายแห่งที่ใช้คำว่าวิญญาณแทนจิตหรือ เท้ากับจิต. ฉะนั้น คำว่าวิญญาณกับคำว่าจิตนี้จึงใช้เท่ากัน หมายถึงธาตุที่เป็นอย่างเดียวกันอยู่เป็นอันมาก.

^{๑๕} อ้างแล้วใน พุทธทาสภิกขุ. สุขภาพทางจิตวิญญาณ. หน้า ๗๗.

^{๑๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, แปล. พุทธรวณะในธรรมบท. พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพฯ: บริษัทศึกษาธรรม. ๒๕๒๒. หน้า ๓.

วิญญานในชั้น ๕ คืออาการที่จิตออกมารับอารมณ์

แต่ว่าเมื่อแสดงต่างกัน ก็แสดงถึงวิญญานที่มีลักษณะต่างจากจิตดังกล่าวมาข้างต้นนั้น คือ **วิญญานที่แสดงในชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน** ซึ่งมีความหมายเป็นอาการของจิตในเมื่ออารมณ์ทั้งหลายมาสู่ทวารทั้ง ๖ หรือว่าอายตนะภายนอกกับอายตนะภายในมาประจวบกัน. จิตจึงนี้อมออกมารับอารมณ์ตั้งต้นแต่รู้อารมณ์ ดังที่เรียกว่าเห็นรูป ที่เรียกว่าได้ยินเสียง ที่เรียกว่าทราบกลิ่น ทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ และรู้เรื่องราว เพราะอาการที่จิตออกมารับอารมณ์นั้นก็คือนั่นเอง. แต่ารู้ที่แรกดังกล่าวเรียกว่าวิญญาน. แล้วจึงรู้ที่ยิ่งๆ ขึ้นไปเป็นสัมผัส เป็นสัญญา เป็นสังขาร ความคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็ล้วนแต่จิตนี้เองรู้ทั้งนั้น.

เมื่อรู้ที่เป็นการเห็นการได้ยิน เป็นต้น ก็เป็น **วิญญาน**.

รู้ที่เป็นสัมผัสคือกระทบ ก็เป็น **สัมผัส** หรือ **ผัสสะ**.

รู้ที่เป็นสุขเป็นทุกข์ก็เป็น **เวทนา**.

รู้จำก็เป็น **สัญญา**.

รู้ปรุงคิดหรือคิดปรุงก็เป็น **สังขาร**.

อาการที่จิตออกมารับอารมณ์นั้นเป็นรู้อย่างนั้น แต่ที่ว่าเป็นครั้งแรกนั้นก็คือวิญญานดังกล่าว เมื่อรู้เป็นวิญญานมีขึ้น จึงมีรู้อย่างสัมผัส เป็นเวทนา เป็นต้น ต่อไป. นี่เป็นวิญญานในชั้น ๕ ซึ่ง **เมื่อเป็นวิญญานในชั้น ๕ ดังนี้ก็ต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ อนิจจะไม่เที่ยง ทุกขะเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน**. วิญญานจึงมิใช่ในความหมายดังกล่าวนี้อีกอย่างหนึ่ง.^{๑๗}

อย่างไรก็ตาม มีข้อถกเถียงเกี่ยวกับความหมายของคำว่า **“วิญญานชั้น ๕”** กล่าวคือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช^{๑๘} ทรงมีพระวินิจฉัยว่า **“วิญญานในชั้น ๕ คือ อาการที่จิตออกมารับอารมณ์”** หรือ **“เป็นอาการของจิตในเมื่ออารมณ์ทั้งหลายมาสู่ทวารทั้ง ๖”** กล่าวคือเป็น **“เจตสิก”** ซึ่ง **“ตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์”** ในขณะที่พระปริยัติาจารย์ โดยทั่วไปมีความเห็นว่า **“วิญญานชั้น ๕ เป็นจิต”** กล่าวคือ ชั้น ๕ **“จัดเข้าในปรมัตถธรรม ๔: วิญญานชั้น ๕ เป็น จิต, เวทนาชั้น ๕ สัญญาชั้น ๕ และสังขารชั้น ๕ เป็น เจตสิก, รูปชั้น ๕ เป็น รูป, ส่วน นิพพาน เป็น ชั้นธัมมัต คือ พ้นจากชั้น ๕”**^{๑๙}

แต่กล่าวโดยสรุป การตีความของพุทธทาสภิกขุที่ว่า **“วิญญาน”** มีความหมายเดียวกับ **“จิต”** ซึ่งเป็นอิสระจาก **“กาย”** นับเป็นการตีความที่ถูกต้องตามหลักปริยัติธรรมและวิปัสสนาธรรม และความหมายของ **“วิญญาน”** และ **“จิต”** ของพุทธทาสภิกขุในที่นี้ก็หมายถึง **“จิตประภัสสร”** หรือ **“จิตเต็มแท้”** ตามพระพุทธภาษิตว่า

“ปภัสสรमित्ถิ ภิกขเว จิตตํ ตณฺจโฆ อาคณฺตุเกหิ อุปกกิลเลสสิ อุปกกิลฺลิสฺสุ ภิกขุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่ว่าจิตนี้เศร้าหมองแล้ว เพราะกิลเลสที่เป็นอาคันตุกะจรเข้ามา

ปภัสสรमित्ถิ ภิกขเว จิตตํ ตณฺจโฆ อาคณฺตุเกหิ อุปกกิลเลสสิ วิปฺปมฺมุตติ ภิกขุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร ก็จิต (ที่มีธรรมชาติประภัสสร) นั้นแล หลุดพ้นแล้วจากกิลเลสที่เป็นอาคันตุกะจรเข้ามา”^{๒๐}

^{๑๗} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **สัมมาทิฎฐิ ตามเถรวิบายของท่านพระสารีบุตร**. กรุงเทพฯ: หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. ๒๕๕๗. หน้า ๑๙๖-๑๙๗.

^{๑๘} อ้างแล้วใน ๑๗, สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **สัมมาทิฎฐิ**. หน้า ๑๙๗.

^{๑๙} ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. อ้างแล้ว หน้า ๑๖๒.

^{๒๐} อังคตฺตริณิกาย เอกนิบาต ๒๐/๑๑-๑๒/๕๒-๕๓

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “จิตประภัสสร หมายถึง จิตเดิมแท้ที่ยังว่างอยู่ ยังไม่ถูกปรุงแต่ง ยังไม่ถูกห่อหุ้มด้วยกิเลส ไม่ถูกห่อหุ้มด้วยผลของกิเลส คือความดีความชั่ว เป็นต้น...” ทั้งท่านยังกล่าวว่า “สิ่งที่เราเรียกว่าจิตเดิมแท้ เป็นตัวเดียวกันกับปัญญา เราหมายถึงจิตที่ว่างจากการยึดถือมัน”^{๒๑}

ดังนั้น สำหรับพุทธทาสภิกขุ คำว่า “วิญญูญาณ” และ “จิตเดิมแท้ (จิตประภัสสร)” เมื่อผ่านการอบรมมาดีแล้ว ย่อมมีความหมายเดียวกัน คือ “ปัญญา” นั่นเอง ซึ่งช่วยเติมเต็มความหมายของคำว่า “สุขภาพ” และ “สุขภาพะ” ในบริบทสังคมไทยให้สมบูรณ์ เทียบเท่ากับความหมายระดับสากล

นิยามสุขภาพ ตามหลักพุทธศาสนาและตามหลักสากล

ตามธรรมนูญขององค์การอนามัยโลก ซึ่งเริ่มประกาศใช้เป็นทางการทั่วโลก เมื่อวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๑ โดยการรับรองของสมาชิก ๖๑ ประเทศ ได้ให้นิยามคำว่า “สุขภาพ” ดังนี้

“สุขภาพ หมายถึง ภาวะแห่งความมีชีวิตอยู่อย่างปกติสุขสมบูรณ์ ทั้งร่างกาย จิตใจ และสังคม ไม่ใช่เพียงแต่ความปราศจากโรคหรือความทุพพลภาพเท่านั้น

Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity.”^{๒๒}

อย่างไรก็ตาม ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ประเทศสมาชิกองค์การอนามัยโลกจำนวน ๒๒ ประเทศ จากภูมิภาคเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออก ได้ทำข้อเสนอให้เพิ่มเติม “สุขภาพทางวิญญาณ” (spiritual health) บรรจุลงในคำนิยาม “สุขภาพ” ขององค์การอนามัยโลก ดังนี้

“ควรให้นิยามใหม่ว่า สุขภาพ หมายถึง ภาวะความเป็นอยู่อย่างปกติสุข ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ วิญญาณ และสังคม ไม่ใช่เพียงแต่ความปราศจากโรคและความทุพพลภาพเท่านั้น

...Such that it would redefine health as a state of ‘physical, mental, spiritual and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity’”^{๒๓}

อย่างไรก็ตาม องค์การอนามัยโลกก็ได้แก้ไขนิยาม “สุขภาพ” ในธรรมนูญขององค์การ หากมีมติ^{๒๔} ให้สมาชิกพิจารณาเพิ่มเติมมิติทางวิญญาณ (Spiritual dimension) ในยุทธศาสตร์สุขภาพดีถ้วนหน้า (Health For All) ตามความเหมาะสมกับแบบแผนทางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ โดยให้ความสำคัญว่า

“มิติทางวิญญาณย่อมบ่งบอกถึงสภาวะที่ไม่ใช่วัตถุ แต่เป็นเรื่องของความคิด ความเชื่อ คุณค่าและจริยธรรมที่เบ่งบานขึ้นในจิตใจและมโนธรรมสำนึกของมนุษยชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นความคิดอันสูงส่ง (ความคิดเชิงโลกุตระธรรม) ความคิดอันสูงส่งเหล่านี้ ย่อมก่อให้เกิดอุดมทัศน์ทางสุขภาพ ซึ่งนำไปสู่นโยบายทางปฏิบัติของ “Health

^{๒๑} พุทธทาสภิกขุ (พระธรรมโกศาจารย์). *พจนานุกรมธรรม ฉบับพุทธทาส*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา. ๒๕๕๔. หน้า ๑๔๔.

^{๒๒} who.int เว็บไซต์ ©WHO 2017, Constitution of WHO: principles, 1948, ซึ่งได้รับการรับรองจากที่ประชุมสุขภาพสากล (International Health Conference) ที่นครนิวยอร์ก โดยตัวแทนจาก ๖๑ ประเทศลงนามรับรอง เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๔๑

^{๒๓} en.m.wikipedia.org. Spiritual Health.

^{๒๔} มติตาม resolution WHA31.13 ซึ่งผ่านการรับรองจากที่ประชุมสมัชชาสุขภาพโลก (World Health Assembly) ครั้งที่ ๓๗ พ.ศ. ๒๕๒๗

For All” ในอันที่จะบรรลุถึงเป้าหมายที่มีทั้งองค์ประกอบทางวัตถุและไม่ใช่วัตถุ ถ้าหากนโยบายด้านวัตถุสามารถจัดสรรประโยชน์ให้แก่ประชาชนได้แล้วไซ้ นโยบายด้านที่ไม่ใช่วัตถุหรือนโยบายด้านวิญญาณ ก็น่าจะเป็นบางสิ่งบางอย่างที่จะเกิดขึ้นในหมู่ประชาชนและชุมชน ในลักษณะที่สอดคล้องเหมาะสมกับแบบแผนทางสังคมและวัฒนธรรมของพวกเขา มิติทางวิญญาณย่อมมีบทบาทอันใหญ่หลวงในการขับเคลื่อนความสำเร็จของประชาชนในทุกด้านของชีวิต”^{๒๕}

ข้างต้นนี้คือคำอธิบายที่สมบูรณ์เกี่ยวกับมิติทางวิญญาณ (spiritual dimension) จากที่ประชุมสมัชชาสุขภาพโลกขององค์การอนามัยโลกครั้งที่ ๓๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ ซึ่งมีความหมายใกล้เคียงมากกับคำอธิบายของพุทธทาสภิกขุ เกี่ยวกับ “ระบบวิญญาณ” ที่เคยให้ไว้ก่อนหน้านี้แล้วว่า

“วิ. แปลว่า **วิเศษ**, **ญาณ** แปลว่า **รู้**, **วิญญาณ** แปลว่า **รู้อย่างวิเศษ** นี้ก็คือระบบสติปัญญา นับตั้งแต่ความคิด ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจ ความรู้สึกทุกอย่างที่มันเป็นเรื่องเกี่ยวกับสติปัญญา”^{๒๖}

จึงอาจกล่าวได้ว่า ความหมายของ “สุขภาพ” ของพุทธศาสนาตามการตีความของพุทธทาสภิกขุ ที่ครอบคลุมมิติทางกาย มิติทางจิต และมิติทางวิญญาณ สามารถตอบสนองการพัฒนาด้านสุขภาพในบริบทสังคมโลกยุคใหม่ที่มีความซับซ้อน ซึ่งจำเป็นต้องใช้มิติสุขภาพทางวิญญาณและทางปัญญาในการแก้ปัญหา สำหรับบริบทสังคมวัฒนธรรมไทยเอง มีการถกเถียงประเด็น “spiritual dimension ขององค์การอนามัยโลกกันอย่างกว้างขวางว่าจะนำเข้ามาใช้ในนิยามสุขภาพของไทยได้หรือไม่ และจะใช้อย่างไรให้เหมาะสม เนื่องจากสังคมไทยมีผู้นับถือพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ รวบรวม ๙๔.๖^{๒๗} อำนาจการตีความ คำว่า “สุขภาพ” ตามธรรมนูญขององค์การอนามัยโลกจึงอาศัยบรรทัดฐานของพุทธศาสนาเป็นหลัก โดยหลีกเลี่ยงที่จะแปลคำว่า “Spiritual” ว่า “วิญญาณ” หรือ “จิตวิญญาณ” ทั้งนี้เพราะเกรงว่าจะไปทับซ้อนกับความเชื่อเรื่อง “**วิญญาณ**” และ “**จิตวิญญาณ**” ตามคติเทวนิยมของศาสนาอื่น ๆ ในสังคม ได้แก่ อิสลาม คริสต์ พราหมณ์ หรือแม้กระทั่งคตินับถือผีสางเทวดาของชาวไทยพื้นเมืองที่ยังมีความเชื่อเรื่อง “**ขวัญ**” หรือ “**วิญญาณ**” ในลักษณะที่เป็น “**เจตภูต**”^{๒๘} ที่สิงสถิตอยู่ในตัวคน แม้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ก็สามารถเคลื่อนย้ายเข้า-ออก จากตัวคนได้ ชาวไทยพื้นเมืองในปัจจุบันยังเชื่อว่าคนเราจะมีสุขภาพดีหรือเจ็บป่วยก็ขึ้นอยู่กับ “**ขวัญ**” ดังคำอธิบายของพระยาอนุนามานราชชนในเรื่องนี้ว่า

“มนุษย์มีความเชื่ออยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งสืบมาแต่โบราณมนานไกลว่า คนที่เกิดมาทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ไม่ว่าจะ เป็นหญิงหรือชาย ย่อมมีอะไรอยู่อย่างหนึ่งสิงอยู่ในร่างกายมาแต่กำเนิด สิ่งที่ว่านี้ ถ้ายังอยู่กับเนื้อกับตัวของผู้นั้นผู้นั้นจะมีความสุขสบาย ไม่ป่วยไข้ได้ทุกข์ ถ้าสิ่งนั้นหนีหายไปจากตัว ก็จะทำให้ผู้นั้นเป็นไข้ได้ทุกข์ และอาจถึงแก่ความ

^{๒๕} คำอธิบายที่สมบูรณ์เกี่ยวกับมิติทางวิญญาณ ซึ่งผ่านการรับรองจากที่ประชุมสมัชชาสุขภาพโลก ครั้งที่ ๓๗, พ.ศ. ๒๕๒๗

^{๒๖} อ้างแล้วใน พุทธทาสภิกขุ. *ธรรมะกับสุขภาพฯ*. หน้า ๑๔

^{๒๗} service.nso.go.th สำนักงานสถิติแห่งชาติ, กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร. *สรุปผลที่สำคัญ: การสำรวจสถานะทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๕๔*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา, พ.ศ. ๒๕๕๕. คำนำหน้าแรก.

^{๒๘} ราชบัณฑิตสถาน. *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒*. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖. หน้า ๓๒๑. ดูคำว่า “**เจตภูต**” น. สภาพเป็นผู้คิดอ่าน คือ มนัส, ที่เรียกในภาษาสันสกฤตว่า “อาตมัน” เรียกในภาษาบาลีว่า “อิตตา” ก็มี “จิต” ก็มี พุทธศาสนาจัดความเชื่อเรื่องเจตภูตเป็นมิจฉาทิฏฐิจำพวกหนึ่ง ตามสามัญที่เข้าใจกัน “เจตภูต” คือวิญญาณที่สิงอยู่ในตัวคน กล่าวกันว่าออกจากร่างได้ในเวลาอนหลับ และ “เจตภูต” ยังเป็นคำอื่นที่เกี่ยวข้องกับ “ขวัญ” ดู เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุนามานราชชน). *พื้นความหลังฉบับสมบูรณ์ เล่ม ๓*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๔๘. หน้า ๑๐๑-๑๐๓.

ตายได้ ถ้าสิ่งนั้นไม่กลับคืนมาอยู่ในร่างกาย สิ่งทีกล่าวนั้น ภาษาไทยเรียกว่า **ขวัณ**^{๒๙} และ “คันตุคำ **ขวัณ** ในพจนานุกรมของภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ ที่ฝรั่งทำไว้เท่าที่มีอยู่ ก็พบคำ **ขวัณ** ได้ตรงกันว่า **ขวัณ** เป็นผีประจำตัวคนมาแต่กำเนิด เมื่อค้นพบได้อย่างนี้ ก็เห็นพอจะลงเป็นข้อสันนิษฐานปักลงไปได้ว่า **ขวัณ** คือ **วิญญาณ** ที่ในภาษาอังกฤษ เรียกว่า soul นั้นเอง เราคงได้คำ **วิญญาณ** มาใช้แทนคำว่า **ขวัณ** เมื่อมาถือพุทธศาสนาแล้ว และโดยเหตุที่พุทธศาสนาปฏิเสธเรื่องอัตตา หรือ soul ในตัวบุคคล ซึ่งถือกันว่าเป็นสิ่งถาวรว่า ไม่มี เห็นที่จะเปลี่ยนความเชื่อเรื่อง **ขวัณ** ให้เป็น “**วิญญาณ**” ซึ่งแปลว่า **ความรู้สึกตัว** เท่านั้น แม้เปลี่ยน **ขวัณ** เป็น **วิญญาณ** แล้ว **ขวัณ** ของเดิมก็ยังคงอยู่ เพราะเป็นสิ่งที่ฝังลึกอยู่ในจิตใจแห่งความเชื่อ”^{๓๐}

เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “**วิญญาณและปัญญา**” ให้กระจ่างชัดยิ่งขึ้นในทางวิชาการทางพุทธศาสนา จึงขอยกคำอธิบายของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ซึ่งช่วยให้เห็นความแตกต่างและความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดระหว่าง “**วิญญาณ**” และ “**ปัญญา**” จนสามารถใช้แทนกันได้บางบริบท ดังนี้

“พระสารีบุตรเคยตอบคำถามเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างวิญญาณกับปัญญาว่า คนมีปัญญา รู้ (= รู้ชัด, เข้าใจ) ว่านี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางให้ถึงความดับทุกข์ ส่วนวิญญาณรู้ (= รู้แยกต่าง) ว่าเป็นสุข รู้ว่าเป็นทุกข์ รู้ว่าไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ แต่ทั้งปัญญาและวิญญาณนั้นก็ป็นองค์ธรรมที่ปนเคล้าหรือระคนกันอยู่ ไม่อาจแยกออกบัญญัติข้อแตกต่างกันได้ กระนั้นก็ตาม ความแตกต่างก็มีอยู่ในแง่ที่ว่า ปัญญาเป็นภาวะธรรม คือ เป็นสิ่งที่ควรฝึกอบรมทำให้เจริญขึ้น ให้เพิ่มพูนแก่กล้าขึ้น ส่วนวิญญาณเป็นปริยไยธรรม คือ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้หรือทำความเข้าใจให้เข้าใจ รู้เท่าทันาสภาวะและลักษณะของมันตามความเป็นจริง”^{๓๑}

ในคัมภีร์รุ่นอรุทธกา เช่น **วิสุทธิมรรค**^{๓๒} เป็นต้น อธิบายความแตกต่างระหว่าง **สัญญา** **วิญญาณ** และ **ปัญญา** ไว้ว่า **สัญญา** เพียงรู้จักอารมณ์ว่า เขียว เหลือง เป็นต้น (คือรู้อาการของอารมณ์) ไม่อาจให้ถึงความเข้าใจลักษณะ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้; **วิญญาณ** รู้อารมณ์ว่า เขียว เหลือง เป็นต้น ได้ด้วย ทำให้ถึงความเข้าใจลักษณะว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้ด้วย (คือเข้าใจตามที่ปัญญาบอก) แต่ไม่อาจส่งให้ถึงความปรากฏแห่งมรรค (คือ ให้ตรัสรู้ร้อยสัจไม่ได้); ส่วน **ปัญญา** ทั้งรู้อารมณ์ ทั้งให้ถึงความเข้าใจลักษณะ และทั้งส่งให้ถึงความปรากฏขึ้นแห่งมรรค

ท่านอุปมาว่า เหมือนคน ๓ คน มองดูเหรียญกษาปณ์ **สัญญา** เปรียบเหมือนเด็กยังไม่เดียงสา มองดูเหรียญแล้วรู้แต่รูปร่าง ยาว สั้น เหลี่ยม กลม สี และลวดลายแปลก ๆ สวยงามของเหรียญนั้น ไม่รู้ว่าเป็นของที่เขาตกลงกันใช้เป็นสื่อการแลกเปลี่ยนซื้อขาย **วิญญาณ** เปรียบเหมือนชาวบ้านเห็นเหรียญแล้วรู้ทั้งรูปร่างลวดลาย และรู้ว่าใช้เป็นสื่อการซื้อขายแลกเปลี่ยนได้ แต่ไม่รู้ซึ่งลงไปว่า เหรียญนี้แท้ เหรียญนี้ปลอม มีโลหะอะไรผสมกี่ส่วน **ปัญญา** เปรียบเหมือนเหรียญกษาปณ์ ซึ่งรู้ทุกแง่ทีกล่าวนมาแล้ว และรู้ชำนาญจนกระทั่งว่าจะมองดูก็รู้ ฟังเสียงเคาะก็รู้ ดม ชิม หรือเอามือชั่งดูก็รู้ รู้ตลอดไปถึงว่าเหรียญนี้ทำที่นั่น ๆ ผู้ชำนาญคนนั้น ๆ ทำ

^{๒๙} เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน). **พื้นความหลังฉบับสมบูรณ เล่ม ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ. ศยาม, ๒๕๔๘.

^{๓๐} อ้างแล้วใน ๒๙.

^{๓๑} ม.ม.๑๒/๔๙๔/๕๓๖ **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง**. ๔๕ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ. กรมศาสนา, ๒๕๑๔

^{๓๒} วิสุทธิมรรค ๓/๑ **วิสุทธิมรรค ปกรณวิเสส** (พระพุทธโฆษาจารย์). ๓ ภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๘๒.

อนึ่ง ปัญญาไม่ได้เกิดขึ้นเสมอไป บางทีมีแต่สัญญาและวิญญาณ หาได้มีปัญญาด้วยไม่ แต่คราวใดมีปัญหา เกิดร่วมด้วยกับสัญญาและวิญญาณ คราวนั้นก็ยากที่จะแยกให้เห็นความแตกต่างจากกันและกัน”^{๓๓}

ด้วยพุทธทัศน์ดังกล่าวนี้เอง สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) จึงสรุปว่าทั้งสังคมไทยกำลังมีอาการป่วยทางปัญญา

“เวลานี้สังคมไทยมีอาการอย่างร้ายแรงที่สุด คือ ป่วยทางปัญญา ขอให้พิจารณาดูเถิด เวลานี้ปัญหาสุขภาวะที่น่ากลัวที่สุดคือความป่วยทางปัญญา

ความป่วยสองอย่างนี้มันเนื่องกัน คือป่วยทางใจ กับป่วยทางปัญญา พออารมณ์เสีย จิตใจไม่ดี ปัญญาก็มีมัว ถ้าปัญญาไม่มี ใจก็อึดอัดอับจน หาทางออกไม่ได้..

แล้วจะทำอย่างไร ก็ต้องวางท่าทีใหม่ มองตัวเองใหม่ คือ **ตั้งตัวขึ้นมาเป็นผู้กระทำ...** ก็เปิดรับปัญญาให้เข้ามาได้ทันทีพอปัญญาทำงาน เราก็กลับเป็นผู้กระทำ...

พอยกตัวขึ้นมาเป็นผู้กระทำเท่านั้นแหละ... ความเจ็บป่วยทางอารมณ์ก็หายไป สุขภาวะทางจิตใจก็กลับคืนมาและดีขึ้น ๆ พร้อมกับความมั่งคั่งของ**สุขภาวะทางปัญญา**”^{๓๔}

ดังนั้นเพื่อความเป็นกลางในการตีความคำว่า “spiritual well-being” ให้สามารถครอบคลุมมิติสุขภาพในทุกความเชื่อของสังคมไทยที่มีทั้งเทวนิยมและอเทวนิยม กระทรวงสาธารณสุขของไทยจึงให้นิยามคำว่า “**สุขภาพ**” ตามพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐ ดังนี้

^{๓๕} มาตรา ๓ ในพระราชบัญญัตินี้

“**สุขภาพ**” หมายความว่า ภาวะมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางปัญญา และทางสังคม เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล

“**ปัญญา**” หมายความว่า ความรู้ทั่ว รู้เท่าทันและความเข้าใจอย่างแยกได้ในเหตุผลแห่งความดี ความชั่ว ความมีประโยชน์และความมีโทษ ซึ่งนำไปสู่ความมีจิตอันดีงามและเอื้อเพื่อผู้อื่น

จึงกล่าวได้ว่านิยาม “**สุขภาพ**” ตามกฎหมายของไทย ซึ่งให้ความสำคัญกับมิติทางกาย ทางจิต และทางปัญญาที่เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมนั้น เป็นไปตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา ทั้งยังสอดคล้องกับหลักสากลขององค์การอนามัยโลก อันเป็นที่ยอมรับของทุกชาติ ทุกวัฒนธรรม และทุกความเชื่อ โดยสามารถนำความหมายของ “**สุขภาพ**” ดังกล่าวไปใช้จัดการกับปัญหาโรคทางกาย โรคทางจิต และโรคทางวิญญาณได้อย่างครอบคลุม

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม, ๒๕๕๕. หน้า ๒๐-๒๑.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *ฟื้นฟูสุขภาวะยามสังคมวิกฤต*. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: ชมรมพุทธธรรมศิริราช ๒๕๕๑. หน้า ๒๙-๓๐.

^{๓๕} acfs.go.th. *พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐*, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒๔ ตอนที่ ๑๖ก, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๐. หน้า ๑.

“ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง”: คำที่ของพุทธศาสนาต่อความเจ็บป่วย

แน่นอน หากกล่าวตามความปรารถนาของปุถุชนคนทั่วไป ย่อมไม่ต้องการความเจ็บป่วยหรือความทุพพลภาพทางกายใด ๆ ดังคำขวัญอันเป็นยอดปรารถนาของประชาชนที่เคยมีมาก่อนพุทธกาลว่า “*อาโรคฺยปรมา ลาภา ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง*” ซึ่งมีคำยืนยันของพุทธทาสภิกขุว่า

“*อาโรคฺยปรมา ลาภา* แปลว่า *ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง* ประโยคนี้เก่าแก่ก่อนพุทธกาล เพราะเคยอ่านพบในบาลีในอรรถกถาว่ามันเก่าก่อนพุทธกาล

หมอรักษาโรค แม้แต่หมอดอนฟันตามข้างถนนก็ร้องตะโกนว่า ‘*อาโรคฺยปรมา ลาภา*’ กันทั้งนั้น หมายความว่า *เป็นภานิตของพวกหมอ* ที่เขาตะโกนเรียกคนมารับการรักษา เพื่อจะเอาค่ารักษา นี่เป็นของเก่าแก่ก่อนพุทธกาล

ครั้นมาถึงสมัยพุทธกาล ประโยค ๆ นี้ก็ยังใช้อยู่ แต่ความหมายมันเปลี่ยนสูงขึ้นไปจนเป็นเรื่องความไม่มีโรคในทางวิญญาณ ก่อนนี้พูดกันแต่เรื่องไม่มีโรคในทางร่างกาย ไม่เจ็บไม่ไข้ ไม่ปวดหัว ไม่ปวดฟัน ไม่อะไรต่าง ๆ เหล่านี้เรียกว่าความไม่มีโรค

ที่นี้พอมมาถึงสมัยพุทธศาสนา ข้อความนี้เลื่อนขึ้นไปถึงโรคทางจิต โดยแบ่งโรคออกเป็นสองชนิด คือ โรคทางกายและโรคทางจิต เมื่อไม่มีโรคทั้งทางกายและทางจิต จึงจะเรียกว่าความไม่มีโรคที่สมบูรณ์ เราก็จะอาศัยบาลีข้อนี้เป็นหลักสำหรับศึกษากันในเรื่องความมีสุขภาพอนามัย”^๑

อย่างไรก็ตาม พระบาลี “*อาโรคฺยปรมา ลาภา*”: *ความไม่มีโรคเป็นลาภเป็นอย่างยิ่ง* นั้น พระพุทธองค์ทรงเคยแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระเจ้าปเสนทิโกศล ในความหมายของ “*ความไม่มีโรคทางกาย*” ด้วยการรู้จักบริโภคอาหารพอประมาณ เนื่องจากพระเจ้าปเสนทิโกศลโปรดการเสวยพระกระยาหารจุ ทรงอืดอืดพระวรกาย กระสับกระส่าย ง่วงซึม พระพลานามัยไม่แข็งแรง พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า “*การบริโภคมากเกินไป เป็นทุกข์*”

^๑ พุทธทาสภิกขุ. *ธรรมะกับสุขภาพ: ความมีสุขภาพอนามัยทางจิตใจที่ดี*. อ่างแล้ว หน้า ๑๐-๑๑

และ “ผู้บริโภคน้อยประมาณ ย่อมมีความสุข” และ “...มีโรคภัยไข้เจ็บน้อย เขาแก่ช้า อายุยืน” จากนั้นก็ทรงแนะนำ ให้พระเจ้าปเสนทิโกศลควบคุมพระกระยาหารโดยลดจำนวนข้าวสารที่บริโภคลงโดยลำดับ จนกระทั่งทรงมีพระพลานามัย ดีขึ้น “มีพระสรีระอันเบา” และทรงอุทานว่า “ความสุขแท้เกิดแล้วแก่หม่อมฉัน” เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสธรรมบท ว่า “มหาบพิตร ชื่อว่าความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง...” ดังปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบท สุขวรรคที่ ๑๕ ดังนี้

๖. เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล [๑๖๒]

ข้อความเบื้องต้น

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระเจ้าปเสนทิโกศล ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “อาโรคฺยปรมา ลาภา” เป็นต้น.

ความพิสดารว่า ในสมัยหนึ่ง พระราชาเสวยพระกระยาหารตั้งทานแห่งข้าวสาร ด้วยสุปะ (แกง) และพญูชนะ (กับข้าวที่ไม่ใช่แกง) อันสมควรแก่พระกระยาหารนั้น. วันหนึ่ง ท้าวเธอเสวยพระกระยาหารเข้าแล้ว ยังไม่บรรเทาความเมาเพราะภัต (อาหาร) เลย เสด็จไปสู่สำนักของพระศาสดา มีพระรูปอดีต ทรงพลิกกลับไปมา ข้างโน้นข้างนี้อยู่ แม้อุณหภูมิความร้อนกำ เมื่อไม่สามารถจะทรงผทมตรงได้ จึงประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสกะท้าวเธอว่า “มหาบพิตร พระองค์ยังไม่ทันพักผ่อนเลย เสด็จมาแล้วหรือ?”

พระราชา. “อย่างนั้น พระเจ้าข้า ตั้งแต่เวลาบริโภคแล้วหม่อมฉันมีทุกข์มาก.”

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะท้าวเธอว่า “มหาบพิตร การบริโภคมากเกินไป เป็นทุกข์อย่างนี้” ดังนี้แล้ว ตรัสสอนด้วยพระคาถานี้ว่า:-

ในกาลใด บุคคลเป็นผู้กินจุ มั่งงว่ง และ
มักนอนหลับ กระสับกระส่าย เป็นตุจสุกรใหญ่
ที่เขาเลี้ยงด้วยอาหาร, ในกาลนั้น เขาเป็นคน
มีนซิม ย่อมเข้าห้องบ่อยๆ.

แล้วตรัสว่า “มหาบพิตร การบริโภคโภชนาแต่พอประมาณ จึงควร, เพราะผู้บริโภคน้อยประมาณ ย่อมมีความสุข”

เมื่อจะทรงโอวาทให้ยิ่ง จึงตรัสพระคาถานี้ว่า:-

คนมีสติทุกเมื่อ รู้ประมาณในโภชนาที่ได้แล้วนั้น
มีเวทนาเบาบาง, (อาหารที่บริโภคแล้ว) เลี้ยงอายุอยู่
ค่อยๆ ย่อยไป.^๒

^๒ แปลกันมาอย่างนี้. คือเดิม ภูตดาหารโร เป็นประธาน แต่น่าจะหมายความว่า...มีโรคภัยไข้เจ็บน้อย, เขาแก่ช้า อายุยืน.

พระราชินีไม่อาจจะทรงเรียนพระคาถาได้ แต่ตรัสกะเจ้าหลานชื่อสุทสนะ ซึ่งยืนอยู่ในที่ใกล้ๆว่า “พ่อ เธอจงเรียนคาถานี้.” สุทสนะนั้นทรงเรียนคาถานั้นแล้ว พูลถามพระศาสดาว่า “ข้าพระองค์จะกระทำอย่างไร พระเจ้าข้า?”

ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสกะเธอว่า “เมื่อพระราชินีเสวยอยู่ ท่านพึงกล่าวคาถานี้ในกาลเสวยก่อนที่สุด พระราชินีทรงกำหนดเนื้อความได้แล้ว จักทรงตั้งก่อนช้านั้น ในการหุงภัตเพื่อพระราชินี เธอพึงให้ลดข้าวสารมีประมาณเท่านั้น ด้วยอันนับเมล็ดข้าวในก่อนช้านั้น.”

สุทสนะนั้นทูลรับว่า “ดีละ พระเจ้าข้า เมื่อพระราชินีเสวยเวลาเช้าก็ตาม เวลาเย็นก็ตาม ก็กล่าวคาถานั้นขึ้น ในการเสวยก่อนสุดท้าย แล้วให้ลดข้าวสาร ด้วยอันนับเมล็ด ในก่อนข้าวที่พระราชินีทรงตั้ง.”

แม้พระราชินีทรงสดับคาถาของสุทสนะนั้นแล้ว รับสั่งให้พระราชทานทรัพย์ครึ่งละพัน.

โดยสมัยอื่นอีก พระราชินีทรงตั้งอยู่ในความเป็นผู้มีพระกระยาหารแห่งข้าวสารพะยานหนึ่งเป็นอย่างยิ่ง ทรงถึงความสุขแล้ว ได้มีพระสรริระอันเบา.

ภายหลังวันหนึ่ง ท้าวเธอเสด็จไปสำนักพระศาสดา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ความสุขเกิดแก่หม่อมฉันแล้ว หม่อมฉันเป็นผู้สามารถจะติดตามจับเนื้อก็ได้ มากก็ได้, เมื่อก่อน หม่อมฉันมีการยุทธ์กับหลาน บัดนี้ หม่อมฉันให้ธิดาชื่อว่าวชิรกุมาลีแก่หลานแล้ว ให้บ้านนั้นทำให้เป็นค่าน้ำอาบของธิดานั้นนั่นแล. ความทะเลาะกับหลานนั้นสงบแล้ว สุขแท้เกิดแล้วแก่หม่อมฉัน เพราะเหตุแม่นี้ แม้มันแก้วมณีของพระเจ้ากุกสะ ซึ่งหายไปแล้วในเรือนของหม่อมฉันในวันก่อน บัดนี้ แก้วมณีนั้นมาสู่เงื้อมมือแล้ว, ความสุขแท้เกิดแล้วแก่หม่อมฉัน เพราะเหตุแม่นี้, หม่อมฉันปรารถนาความคุ่นเคยกับเหล่าสาวกของพระองค์ จึงทำแมธิดาแห่งญาติของพระองค์ไว้ในเรือน, ความสุขแท้เกิดแล้วแก่หม่อมฉัน เพราะเหตุแม่นี้.”

พระศาสดาตรัสว่า “มหาบพิตร ชื่อว่าความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง, ทรัพย์แม้เช่นกับความเป็นผู้สันโดษ ด้วยวัตถุตามที่ตนได้แล้ว ไม่มี, ชื่อว่าญาติเช่นกับด้วยผู้คุ่นเคยกัน ไม่มี, ชื่อว่าความสุขอย่างยิ่ง เช่นกับด้วยพระนิพพาน ไม่มี”

จึงตรัสพระคาถานี้ว่า:-

อาโรคยปรมา ลาภา	สนตุญฐิปรมิ ธนั
วิสสาสปรมา ญาตี	นิพพานั ปรมิ สุขิ.
ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรค	เป็นอย่างยิ่ง,
ทรัพย์มีความสันโดษ	เป็นอย่างยิ่ง,
ญาติมีความคุ่นเคย	เป็นอย่างยิ่ง,
พระนิพพาน	เป็นสุขอย่างยิ่ง.
แก้อรธ	

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาโรคยปรมา ความว่า มีความเป็นผู้ไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, จจริงอยู่ ลาภทั้งหลาย แม้มีอยู่แก่คนมีโรค ไม่จัดเป็นลาภแท้ เพราะฉะนั้น ลาภทั้งปวงจึงมาถึงแก่คนไม่มีโรคเท่านั้น เหตุฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “อาโรคยปรมา ลาภา.”

บาทพระคาถาว่า **สนตุฏฐิปรมฺ** ฌนึ ความว่า *ภาวะคืออันยินดีด้วยวัตถุที่ตนได้แล้ว ซึ่งเป็นของมีอยู่แห่งตน* ของคุณหัสหรือบรรพชิตนั้นแล ชื่อว่าสันโดษ, สันโดษนั้นเป็นทรัพย์อันยิ่งกว่าทรัพย์ที่เหลือ.

บาทพระคาถาว่า **วิสสาสปรมา ญาตี**^๓ ความว่า มารดาก็ตาม บิดาก็ตามจงยกไว้, ไม้มีความคั่นเคยกับคนใด คนนั้นไม่ใช่ญาติแท้, แต่*มีความคั่นเคยกับคนใด คนนั้นแม้ไม่เนื่องกัน ก็ชื่อว่าเป็นญาติอย่างยิ่ง* คืออย่างสูง เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “วิสสาสปรมาญาตี.”

อนึ่ง *ชื่อว่าความสุข เหมือนพระนิพพาน ไม่มี*, เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “**นิพพาน ปรมฺ สุขิ.**”

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมากบรรลुरิยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.^๔

จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาสุขภาพร่างกายให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์แข็งแรง โดยมีได้ทรงดำเนิรว่าความต้องการมีสุขภาพที่ดีเป็นกิเลสตัณหาแต่อย่างใด สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความเห็นเชิงหลักการทางพุทธธรรมในเรื่องการดูแลรักษาสุขภาพทางกายไว้ ดังนี้

“อาจมีผู้แย้งขึ้นมาในตอนนี้อ่า ความอยากมีสุขภาพดีน่าจะเป็นตัณหา เพราะคนอาจจะอยากมีสุขภาพดีแข็งแรง เพื่อจะได้สามารถเสพสุขเวทนาได้อย่างเต็มที่ คำแย้งนี้เกิดจากความคิดแบบตีคลุมไม่ถูกหลักวิชชาหรือหลักพุทธศาสนาที่ว่าให้แยกแยะองค์ประกอบ เหตุผล ปัจจัยต่างๆ ออกไปวินิจฉัยเป็นอย่างๆ ให้ชัด จึงจะได้ความจริงแน่แท้ ไม่ใช่เอาขั้นตอน ปัจจัยและองค์ประกอบต่างๆ เข้ามาปะปนสับสนกันแล้ววินิจฉัยตีคลุมลงไป

ในกรณีนี้ ความมีสุขภาพ ไร้โรค อยู่สบาย เป็นธรรม เป็นภาวะดีงาม เกื้อกูลอยู่ในตัวของมัน ตัดตอนขาดไปได้ ส่วนใครจะเอาความมีสุขภาพไปใช้เพื่ออะไรก็เป็นอีกขั้นตอนหนึ่ง^๕ เขาอาจจะต้องการมีสุขภาพ มีร่างกายดีเพื่อจะใช้บำเพ็ญประโยชน์ หรือเพื่อปฏิบัติธรรมกำจัดกิเลสก็ได้ ไม่จำเป็นต้องมุ่งเพื่อเอาไปใช้เสพสุขเวทนาเสมอไป และนั่นก็ต้องตัดเป็นอีกช่วงตอนหนึ่ง ความจริงความคิดของคนทั่วไปที่สำเร็จออกมาครั้งหนึ่งๆ มักจะมีองค์ประกอบหรือปัจจัยต่างๆ ผสมซ้อนกันอยู่ ซึ่งจะต้องแยกแยะออกไปเสมอ บางทีก็ซับซ้อน ต้องขอยละเอียดยิ่งไปกว่าที่กล่าวมาเสียอีก

บางคนอาจคิดว่าเรากินแต่พอดี จะได้เป็นคนแข็งแรงสวยงาม หรือว่าจะได้เป็นคนมีสุขภาพดี ความคิดอย่างนี้อาจขอยได้เป็น ๓ ตอน คือ รู้คิดว่าผลที่พึงประสงค์ของการกินคือความมีสุขภาพหรือร่างกายแข็งแรง หรือรู้ว่ากินเพื่อสุขภาพให้ร่างกายคล่องสบาย ตอนหนึ่ง เกิดความพอใจหรือต้องการความมีสุขภาพหรือความแข็งแรงเป็นของฉัน หรือให้ตัวฉันเป็นเจ้าของความมีสุขภาพหรือความแข็งแรง หรืออยากให้ตัวฉันได้ชื่อว่าเป็นคนแข็งแรง มีสุขภาพดี หรือว่าฉันจะได้เป็นคนสวยงาม อีกตอนหนึ่ง อาจคิดซ้อนต่อไปอีกด้วยซ้ำว่าฉันจะมีสุขภาพดี ฉันจะแข็งแรงกว่าเขา ฉันจะสวยงามกว่าคนนั้นคนนี่ เป็นต้น

^๓ บาลีเป็น ญาตี.

^๔ อรรถกถา ขุททกนิกาย **คาถาธรรมบท** สุขวรรคที่ ๑๕ จาก <http://www.84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=25&i=25&p=6>

^๕ พึงเทียบกับสติ ซึ่งเป็นกุศลเป็นธรรมฝ่ายดี เกื้อกูล แต่อาจนำไปใช้ผิดเป็นมิจฉาสติก็ได้ ใช้ถูกเป็นสมมาสติก็ได้. เชิงอรรถโดย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

จะเห็นว่าในความคิดเช่นนี้ มีทั้งฉันทะและตัณหาเกิดต่อซ้อนกันอยู่ โดยฉันทะเกิดแล้ว ตัณหาเกิดตาม จัดเข้าในหลักว่ากุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลได้ และเมื่อกระบวนการความคิดเดินมาถึงขั้นเกิดมีตัวตนเป็นตัณหาขึ้นแล้ว ก็เป็นอันได้เริ่มต้นเพาะเชื้อสำหรับการก่อตัวของทุกข์และปมปัญหาต่าง ๆ ไว้สืบต่อไป

อย่างไรก็ตาม ข้อที่ว่านี้เป็นเรื่องปกติธรรมดาสำหรับการทำความดีของปุถุชนทั้งหลายที่จะยังมีตัณหาคอยเข้ามาแทรกซ้อนอยู่ด้วยเสมอ และจึงยังเป็นความดีที่สั่งสมทุกข์หรือก่อทุกข์ได้ ข้อที่จะพึงปฏิบัติในกรณีเช่นนี้ก็คือ พยายามใช้โยนิโสมนสิการ ตั้งสติสัมปชัญญะ และปลูกฝังฉันทะได้คอยตัดทางหรือตัดหน้าอวิชชา-ตัณหาอยู่เสมอ ๆ และพยายามไม่ให้ตัณหาเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากฉันทะต่อไปได้ หรือเมื่อมีอันเป็นไปว่าตัณหาเกิดขึ้นแล้ว ก็พยายามหันเหทิศทางหักให้ตัณหากลับเป็นปัจจัยแก่ฉันทะตามหลักอริยสัจเป็นปัจจัยแก่กุศลได้อีก ทำได้เพียงเท่านี้ก็นับว่าเป็นปุถุชนขั้นดีมากแล้ว”^๖

นอกจากพระพุทธองค์จะทรงเห็นว่าความรู้จักประมาณในการบริโภคอาหารเป็นการช่วยให้มีสุขภาพกาย และสุขภาพจิตเป็นปกติสุขดีแล้ว พระองค์ยังทรงเห็นว่า “ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง” (ชัมมจลาปรมา โรคา)^๗ อีกด้วย ทั้งยังทรงเห็นว่าความหิวเป็นอุปสรรคต่อการมีสุขภาพจิตที่ดีและการบรรลุธรรมด้วย ดังเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงมีรับสั่งให้เจ้าภาพนำอาหารที่เหลือจากสงฆ์มาให้คนเลี้ยงโครับประทานจนอิ่มหน้าเสียก่อน จากนั้นพระองค์จึงแสดงพระธรรมเทศนาโปรด เมื่อคนเลี้ยงโคฟังธรรมจบแล้วก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล^๘ เรื่องนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงนัยให้เห็นว่ากายกับใจย่อมเอื้อแก่กัน ร่างกายที่กำลังหิวโหยย่อมทำให้จิตใจกระสับกระส่ายขาดสมาธิในการฟังธรรม จนเมื่อร่างกายได้รับอาหารแล้ว จิตใจก็สงบระงับ กล่าวคือ เมื่อไม่เป็นทุกข์หรือไม่เป็นโรคทางกายเพราะความหิวแล้ว จิตที่เนื่องกับกายก็เป็นปกติด้วย เหลือแต่โรคของอกุศลมูล คือโรคทางใจ หรือโรคทางวิญญานที่ต้องอาศัยธรรมโอสถรักษา เพื่อให้มีสุขภาพทางวิญญานที่ดี (spiritual well-being)

ดังในธรรมบทว่าด้วย “ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง” นี้เอง ได้มีการกล่าวในลำดับต่อไปว่า “พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” ตามธรรมบทเต็ม ดังนี้

ชัมมจลา ปรมา โรคา ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง

สังขารา ปรมา ทุกขา สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง

เอตฺ ญุตวา ยถาภูตํ รู้ความจริงข้อนี้แล้ว (คนฉลาดจึงทำพระนิพพานให้แจ้งเพราะ)

นิพพานํ ปรมํ สุขํ พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง^๙

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕. หน้า ๙๙๙.

^๗ เสฐียรพงษ์ วรรณปก (แปล). *พุทธวจนะในธรรมบท*. อ่างแล้ว ธรรมบทที่ ๒๐๓. หน้า ๒๓๕.

^๘ dhammajak.net. *นิทานมงคลธรรม* (เสฐียรพงษ์ วรรณปก). ลานธรรมจักร. ดู คนเลี้ยงโค.

^๙ อ่างแล้วใน เสฐียรพงษ์ วรรณปก (แปล). *พุทธวจนะในธรรมบท*. หน้า ๒๓๕

เช่นกัน หมวดพุทธธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างสุขภาพทางกาย (physical well-being) ทางจิต (mental well-being) ทางปัญญาหรือวิญญาณ (spiritual well-being) และทางสังคม (social well-being) ก็คือ “สัปบายะ ๗” ซึ่งหมายถึงสิ่งที่สบาย, สภาพเอื้อ, สิ่งที่เกี่ยวข้อง, สิ่งที่เหมาะสม อันเกี่ยวข้องในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี^{๑๐} ชื่อนำสังเกตในที่นี้คือเรื่อง “สัปบายะ ๗” ล้วนเป็น “สิ่ง” หรือสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ล้วนๆ อันประกอบด้วย

๑. อวารสัปบายะ *ที่อยู่ซึ่งเหมาะสม ไม่พลุกพล่านจอแจ*
๒. โจรสัปบายะ *ที่หาอาหารที่สะดวก มีอาหารบริบูรณ์*
๓. ภัตสัปบายะ *การพุดคุยที่พอประมาณ*
๔. บุคคลสัปบายะ *บุคคลที่ถูกกัน เหมาะกัน ทรงภูมิปัญญา เป็นที่ปรึกษาที่ดี*
๕. โภชนสัปบายะ *อาหารที่เกี่ยวข้องต่อสุขภาพ*
๖. อุตสัปบายะ *ดินฟ้าอากาศ ธรรมชาติที่เหมาะสม ไม่หนาวไม่ร้อนเกินไป*
๗. อิริยาปถสัปบายะ *อิริยาบถที่เหมาะสม ตลอดจนมีการเคลื่อนไหวที่พอดี*

วัตถุประสงค์ของการมี “สัปบายะ” ก็คือการมีสิ่งที่เกี่ยวข้องในการเจริญภาวนา ซึ่งคำว่า “ภาวนา” ในที่นี้หมายถึง “การพัฒนา” (development) ๔ มิติ ที่เรียกว่า “ภาวนา ๔”^{๑๑} หรือ “การพัฒนา ๔” ซึ่งครอบคลุมมิติทางกาย ทางจิต ทางปัญญา และทางสังคม ดังนี้

๑. กายภาวนา การพัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี หรือการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เทียบกับมิติสุขภาพทางกาย
๒. สิลภาวนา การพัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เทียบกับมิติสุขภาพทางสังคม
๓. จิตตภาวนา การพัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ การฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญออกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่นมีเมตตากรุณา เป็นต้น เทียบกับมิติสุขภาพทางจิต
๔. ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญาให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ เทียบกับมิติสุขภาพทางปัญญา

อนึ่ง “ผู้ได้พัฒนาตน” ด้านต่างๆ เรียกว่า “ภาวิต ๔” คือภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต และภาวิตปัญญา หมายถึงผู้ที่ได้พัฒนากาย ศีล จิต และปัญญาแล้ว บุคคลผู้ได้พัฒนาตนอย่างครบถ้วนทั้ง ๔ ด้าน เรียกว่า “ภาวิตัตต์” ซึ่งหมายถึงผู้หมดกิเลสหมดทุกข์ หมดโรคโดยสิ้นเชิงแล้ว ได้แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งปวง^{๑๒}

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ: วัตถุนานเวศกวัน, ๒๕๔๘. หน้า ๒๐๙-๒๑๐.

^{๑๑} อ่างแล้วโน ๑๒๑. หน้า ๗๐-๗๑

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*: พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕. ดูเรื่อง “ภาวะของผู้บรรลุนิพพาน” ซึ่งกล่าวถึงภาวิต ๔, หน้า ๓๔๓-๓๕๒. และยังยกตัวอย่างเปรียบเทียบว่า “ส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ทางกายภาพหรือกับวัตถุกับธรรมชาติ ก็อยู่ในภาวิตกาย ส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ทางสังคม ก็อยู่ในภาวิตศีล...” หน้า ๓๕๔.

ดังนั้นเมื่อใช้หลัก “ภาวนา ๔” ของพุทธศาสนาเพื่อนำมาใช้อธิบายการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้ง ๔ ด้านเพื่อบรรลุถึงสุขภาวะที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางปัญญา ก็จะช่วยให้เข้าใจ “สุขภาพองค์รวม” แนวพุทธศาสนาอย่างชัดเจนว่า ในการเข้าถึงสภาพที่เรียกว่า “สุขภาวะที่สมบูรณ์” นั้น พุทธศาสนามีได้มุ่งไปทางด้านพัฒนาจิตใจอย่างสุดโต่ง โดยแยกขาดจากคุณภาพชีวิตทางกายภาพและสังคม ดังที่เรียกว่า “อัตตกิลมณฺเอยค” คือ การทรมานร่างกายตนเองเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดทางจิตใจ แต่ในขณะเดียวกัน พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธการมุ่งแสวงหาความสุขทางกายภาพสูงสุดที่เรียกว่า “กามสุขัลลิกานุโยค” ซึ่งพระองค์ทดลองดำเนินชีวิตที่ สุดโต่งทั้งสองทางนี้แล้ว ก็ไม่สามารถบรรลุสุขภาวะที่สมบูรณ์ของชีวิตได้ ทางสายสุขภาวะที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบคือ “มัชฌิมาปฏิปทา”^{๑๓} อันเป็น “ทางสายกลาง” และเป็น “ทางแห่งปัญญา” ที่จะนำไปสู่การดับกิเลสและความทุกข์ อันเป็น “โรคของชีวิต” ได้อย่างสิ้นเชิง “ทางสายกลาง” หรือ “ทางแห่งปัญญา” นี้คือมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมีสัมมาทิฐิ มรรคองค์ที่หนึ่ง ความเห็นชอบอันได้แก่ เห็นอริยสัจ ๔ หรือเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์ และความไม่มีตัวตน เป็นต้น จนถึงมรรคองค์ที่ ๘ คือสัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ เป็นที่สุด

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงความไม่มีโรค คนทั่วไปมักเข้าใจเพียงด้านเดียวว่า หมายถึงความไม่มีโรคทางกายเท่านั้น เพราะปรากฏอาการเจ็บป่วยให้เห็นภายนอกอย่างชัดเจน ส่วนกิเลสตัณหาที่ครอบงำจิตใจบุคคลตลอดเวลา นั้นไม่มีใครคิดว่าเป็นโรคหรือเป็นความเจ็บป่วยแต่อย่างใด ดังนั้นเมื่อมีพระพุทธพจน์ว่า

“สัตว์ทั้งหลายที่ยืนยันได้ว่าตนไม่มีโรคทางกายเลย ตลอดเวลา ๒ ปี... ๓ ปี... ๔ ปี... ๕ ปี... ๑๐ ปี... ๒๐ ปี... ๓๐ ปี... ๔๐ ปี... ๕๐ ปี... ๑๐๐ ปี ก็มีปรากฏอยู่”^{๑๔} จึงทำให้คนทั่วไปมุ่งไปที่การบำบัดรักษาโรคทางกาย และส่งเสริมฟื้นฟูสุขภาพทางกายเป็นกระแสหลักของสุขภาพ เพื่อให้ตนเองมีอายุวัฒนะ

อโรคุย: ความไม่มีโรคคือนิพพาน อันเป็นความสุขสูงสุด

คนโดยทั่วไปจึงพอใจเพียงความไม่มีโรคทางกายว่าเป็นลาภอย่างยิ่ง ความเข้าใจคลาดเคลื่อนดังกล่าวมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลหรือก่อนพุทธกาลด้วยซ้ำ ดังเรื่องราวใน “มัจฉนิกายสูตร” กล่าวถึงพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับในโรงบูชาไฟของพราหมณ์ภารทวาชโคตร ณ หมู่บ้านกัมมาศธรรมนิคมในแคว้นกุรุ ทรงพบกับมัจฉนิกายปริพาชก และทรงปฐกาวีสัชชนากับปริพาชกผู้นี้เกี่ยวกับเรื่อง “ความสุข”

ทรงแก้ไขความเห็นผิดของมัจฉนิกายที่เข้าใจว่า “กามสุข” เป็นความไม่มีโรคคือลาภอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นความเชื่อที่ถ่ายทอดมาจากปรมาจารย์บรรพชนของพวกเขาข้ามชานาน จนกระทั่งพระพุทธเจ้าทรงปรารภว่าแท้จริงแล้ว ธรรมภาษิตที่ว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” นั้นเป็นพระคาถาภาษิตของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ซึ่งมีได้หมายถึงความไม่มีโรคทางกายเป็นลาภอย่างยิ่ง หรือกามสุขเป็นบรมสุขแห่งนิพพานดังที่มัจฉนิกายปริพาชกเข้าใจผิด

^{๑๓} พระราชนิพนธ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. หน้า ๒๒๘.

^{๑๔} *โรคุยสูตร ว่าด้วยโรค*. อังคุดตริณิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๑๕๗/๑๕๑ ใน *พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับหลวง*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: กรมศาสนา, ๒๕๑๔. ดู ภาคผนวก ๕ โรคุยสูตร อ้างจาก *พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ* เล่มที่ ๒๑ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๓ อังคุดตริณิกาย จตุกกนิบาต ๗ โรคุยสูตร ว่าด้วยโรค

จะเห็นว่าพุทธราชาธิบดีที่ว่า “อาโรคยปรมา ลาภา **ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง**” ในเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล กับในมาคัณขิยสูตรมีนัยยะต่างกัน กล่าวคือ ในเรื่องแรกนั้น ทรงมุ่งหมายถึงโรคทางกาย ส่วนในเรื่องหลังทรงมุ่งหมายถึงการไม่มีโรคทางใจ หรือโรคของกิเลสตัณหาว่าเป็นลาภอย่างยิ่ง และเป็นความสุขอย่างยิ่งคือนิพพาน ดังความบางตอนใน “มาคัณขิยสูตร” ดังนี้

[๒๘๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

บรรดาทางทั้งหลายอันให้ถึงอมตธรรม

ทางมีองค์แปดเป็นทางอันเกษม.

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว มาคัณขิยปริพาชกได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม นำอัศจรรย์นี้ไม่เคยมีมาแล้ว เพียงข้อที่ท่านพระโคตมตรัสดีแล้วนี้ว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง แม้ข้าพเจ้าก็ได้ฟังข้อนี้มา ต่อปริพาชกทั้งหลายแต่ก่อน ผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ผู้กล่าวกันอยู่ว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ข้อนี้ย่อมสมกัน.

ดูกรมาคัณขิยะ ก็ข้อที่ท่านได้ฟังมาต่อปริพาชกทั้งหลาย ก่อน ๆ ผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ผู้กล่าวกันอยู่ว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนั้นความไม่มีโรคนั้นเป็นไฉน นิพพานนั้นเป็นไฉน? เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ได้ทราบวามาคัณขิยปริพาชกเอาฝ่ามือลูบตัวของตัวเอง กล่าวว่า “ข้าแต่ท่านพระโคตม ความไม่มีโรคนั้นคืออันนี้ นิพพานนั้นคืออันนี้ ข้าแต่ท่านพระโคตม ข้าพเจ้าเดี๋ยวนี้เป็นผู้ไม่มีโรค มีความสุข อะไร ๆ มิได้เบียดเบียนข้าพเจ้า”

[๒๘๘] ดูกรมาคัณขิยะ เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดมาแต่กำเนิด เขาไม่ได้เห็นรูปดำและขาว ไม่ได้เห็นรูปสีเขียว ไม่ได้เห็นรูปสีเหลือง ไม่ได้เห็นรูปสีแดง ไม่ได้เห็นรูปสีชมพู ไม่ได้เห็นที่อันเสมอและไม่เสมอ ไม่ได้เห็นรูปหมู่ดาว ไม่ได้เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เขาได้ฟังต่อคนผู้มีจักขุกกล่าวว่า ดูกรผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องงาม ไม่มีมลทินสะอาดหนอ ดังนี้ เขาพึงเที่ยวแสวงหาผ้าขาวผ่อง. บุรุษคนหนึ่งเอาผ้าเทียมเนียนเข้มาลูบมาลูงบุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้นว่า ดูกรบุรุษผู้เจริญ ผ้าของท่านผืนนี้ เป็นผ้าขาวผ่องงามไม่มีมลทิน สะอาด ดังนี้ เขาจับเอาผ้านั้นไว้ห่ม แล้วดีใจ เปล่งวาจาแสดงความดีใจว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องงาม ไม่มีมลทินสะอาด ดังนี้. ดูกรมาคัณขิยะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้น รู้อยู่ เห็นอยู่ รับเอาผ้าเทียมเนียนเข้มาลูบเข้าไว้ห่ม แล้วดีใจ เปล่งวาจาแสดงความดีใจว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องงามไม่มีมลทินสะอาดหนอ ดังนี้ หรือว่าเปล่งวาจาแสดงความยินดี ด้วยเชื่อต่อบุคคลผู้มีจักขุเล่า?

ท่านพระโคตม บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้น ไม่รู้ไม่เห็นเลย รับเอาผ้าเทียมเนียนเข้มาลูบเข้าไว้ห่ม แล้วดีใจ เปล่งวาจาแสดงความดีใจว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องไม่มีมลทินสะอาดหนอ ดังนี้ ด้วยเชื่อต่อบุคคลผู้มีจักขุเท่านั้น.

ดูกรมาคัณขิยะ ปริพาชกอัญญเดียรฉัตรทั้งหลาย ก็ฉนั้นเหมือนกัน ไม่มีจักขุ ไม่รู้ความ ไม่มีโรค ไม่เห็นพระนิพพาน เขาก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ยังกล่าวคาถานี้ได้ว่า **ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง** ดังนี้. ดูกรมาคัณขิยะ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ได้ตรัสพระคาถาไว้ว่า

ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางทั้งหลายอันให้ถึงอมตธรรม

ทางมีองค์แปดเป็นทางเกษม.

บัดนี้ คาถานั้นเป็นคาถาของปุถุชนไปโดยลำดับ. ดูรมาคณฺฑิยะ กายนี้แลเป็นดังโรคเป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นความเจ็บไข้ ท่านนั้นกล่าวกายนี้เป็นดังโรคเป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นความเจ็บไข้ว่า ท่านพระโคตม ความไม่มีโรคนั้นคืออันนี้ นิพพานนั้นคืออันนี้. ก็ท่านไม่มีจักขุของพระอริยะ อันเป็นเครื่องรู้ความไม่มีโรคอันเป็นเครื่องเห็นนิพพาน.

[๒๘๙] ข้าพเจ้าเลื่อมใสต่อท่านพระโคตมอย่างนี้แล้ว ท่านพระโคตมย่อมทรงสามารถเพื่อจะทรงแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า โดยประการที่ให้ความไม่มีโรคให้เห็นนิพพานได้.

ดูรมาคณฺฑิยะ เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดแต่กำเนิด ไม่ได้เห็นรูปดำและขาว ไม่ได้เห็นรูปสีเขียว ไม่ได้เห็นรูปสีเหลือง ไม่ได้เห็นรูปสีแดง ไม่ได้เห็นรูปสีชมพู ไม่ได้เห็นที่อันเสมอและไม่เสมอ ไม่ได้เห็นรูปหมู่ดาว ไม่ได้เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์. มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขา พึงตั้งแพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดให้รักษา แพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดนั้นได้ทำยารักษาเขา เขาอาศัยยานั้นแล้วก็เห็นไม่ได้ ทำจักขุให้ใสไม่ได้ ดูรมาคณฺฑิยะ ท่านจะสำคัญความข้อนี้นี้เป็นไฉน แพทย์ต้องมีส่วนแห่งความลำบาก ความคับแค้นสักเพียงไร มิใช่หรือ?

อย่างนั้น ท่านพระโคตม.

ดูรมาคณฺฑิยะ เราก็นั้นเหมือนกัน พึงแสดงธรรมแก่ท่านว่า ความไม่มีโรคนั้นคือสิ่งนี้ นิพพานนั้นคือสิ่งนี้ ดังนี้ ท่านนั้นก็พึงรู้ความไม่มีโรคไม่ได้ พึงเห็นนิพพานไม่ได้อันนั้น พึงเป็นความเหน็ดเหนื่อย เป็นความลำบากแก่เรา.

[๒๙๐] ข้าพเจ้าเลื่อมใสต่อท่านพระโคตมด้วยอาการอย่างนี้แล้ว ท่านพระโคตมย่อมทรงสามารถเพื่อแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า โดยประการที่ให้ความไม่มีโรค ให้เห็นนิพพานได้.

ดูรมาคณฺฑิยะ เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดมาแต่กำเนิด เขาไม่ได้เห็นรูปดำและขาว ไม่ได้เห็นรูปสีเขียว ไม่ได้เห็นรูปสีเหลือง ไม่ได้เห็นรูปสีแดง ไม่ได้เห็นรูปสีชมพู ไม่ได้เห็นที่อันเสมอและไม่เสมอ ไม่ได้เห็นรูปหมู่ดาว ไม่ได้เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์. แต่เขาได้ฟังต่อคนที่มีจักขุซึ่งกล่าวอยู่ว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวม่วงงาม ไม่มีมลทินสะอาดหนอ บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้น พึงเที่ยวแสวงหาผ้าขาวม่วง บุรุษคนหนึ่งเอาผ้าเทียมเบื่อนเข้มามาลองเข้านั้นว่า บุรุษผู้เจริญ ผ้าของท่านผืนนี้ขาวม่วงงามไม่มีมลทินสะอาด. เขารับผ้านี้มาห่ม มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขา ตั้งแพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดให้รักษา แพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดนั้น ทำยาถอนให้อาเจียน ยาถ่ายให้ลง ยาหยุด ยาหยุดข้ายานต์ลุ เขาอาศัยยานั้นแล้วเห็นได้ชำระตาให้ใสได้ เขาย่อมละความรักด้วยสามารถละความพอใจในผ้าเทียมเบื่อนเข้มาโน้นได้ พร้อมกับตาเห็น เขาพึงเบียดเบียนบุรุษที่ลวงตนนั้นโดยความเป็นศัตรู โดยความเป็นข้าศึก อนึ่ง เขาพึงสำคัญบุรุษที่ลวงตนนั้นว่าควรปลงชีวิตเสียด้วยความแค้นว่า บุรุษผู้เจริญ เราถูกบุรุษผู้นี้เอาผ้าเทียมเบื่อนเข้มามาลองให้หลงว่า บุรุษผู้เจริญ ผ้าของท่านนี้ขาวม่วงงามไม่มีมลทินสะอาด ดังนี้ มานานหนอ ฉันใด ดูรมาคณฺฑิยะ เราก็นั้นเหมือนกัน ถ้าแสดงธรรมแก่ท่านว่าความไม่มีโรคนั้นคือข้อนี้ นิพพานนั้นคือข้อนี้. ท่านนั้นพึงรู้ ความไม่มีโรค พึงเห็นนิพพานได้ ท่านนั้นก็จะละความกำหนัดด้วยสามารถละความพอใจในชั้นที่มีอุปาทานทั้งห้าได้ พร้อมกับความเห็นเกิดขึ้น อนึ่ง ท่านพึงมีความดำริอย่างนี้ว่า ดูรท่านผู้เจริญ เราถูกจิตนี้ล่อลวงให้หลงมานานแล้วหนอ เราเมื่อยึดมั่นก็ยึดมั่นแต่รูปเท่านั้น เมื่อยึดมั่นก็ยึดมั่นแต่เวทนาเท่านั้น เมื่อยึดมั่น ก็ยึดมั่นแต่สัญญาเท่านั้น เมื่อยึดมั่นก็ยึดมั่นแต่สังขารเท่านั้น เมื่อยึดมั่นก็ยึดมั่นแต่วิญญานเท่านั้น เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมีแก่เรานั้น เพราะภพนั้นเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.

[๒๕๑] ข้าพเจ้าเสื่อมใสต่อพระโคตมอย่างนี้แล้ว ท่านพระโคตมย่อมทรงสามารถเพื่อแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า โดยประการที่ข้าพเจ้าไม่เป็นคนบอด ลูกขึ้นจากอาสนะนี้ได้.

ดูกรมาคัณทียะ ถ้าเช่นนั้น ท่านควรคบสัตบุรุษ เพราะเมื่อใดท่านคบสัตบุรุษ เมื่อนั้นท่านจักได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ เมื่อท่านได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ ท่านจักปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เมื่อท่านปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ท่านจักรู้เอง เห็นเองว่า โรค ไข้ ลูกศร คืออันนี้ โรค ไข้ ลูกศร จะดับไปโดยไม่เหลือในที่นี้ เพราะอุปาทานของเรานั้นดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.^{๑๕}

นอกจากนี้ เนื้อความหลายแห่งใน “**มาคัณทียสูตร**” เอง ก็กล่าวว่า “**ความไม่มีโรคคือนิพพาน**” ดังพระพุทธองค์ได้ตรัสกับมาคัณทียปริพาชกว่า “**ดูกร มาคัณทียะ เราก็ค้นนั้นเหมือนกัน ถ้าแสดงธรรมแก่ท่านว่า ความไม่มีโรคนั้นคือข้อนี้ นิพพานนั้นคือข้อนี้ ท่านนั้นพึงรู้ความไม่มีโรค พึงเห็นนิพพานได้ ท่านนั้นก็ละความกำหนดด้วย สามารถละความพอใจในชั้นรัที่มีอุปทานทั้งห้าได้**”^{๑๖}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ให้ความสำคัญกับคำว่า “**อาโรคะ**” ในฐานะที่มีความหมายเทียบเท่ากับ “**นิพพาน**” เช่นกัน ดังนี้

“คำสำคัญที่แสดงภาวะทางจิตของผู้บรรลุนิพพานอีกคำหนึ่ง ซึ่งครอบคลุมลักษณะหลายอย่างที่กล่าวมาแล้ว คือคำว่า ‘**อาโรคะ**’ แปลว่าความไม่มีโรค หรือภาวะไร้โรคที่ในภาษาไทยเรียกว่าสุขภาพหรือความมีสุขภาพดี

‘**อาโรคะ**’ นี้ ใช้เป็นคำเรียกนิพพานอย่างหนึ่ง”^{๑๗} ดังได้กล่าวมาแล้ว ความไร้โรคหรือสุขภาพในที่นี้มุ่งเอาความไม่มีโรคทางจิตใจหรือสุขภาพจิต ดังพุทธพจน์ที่ตรัสสอนคหบดีผู้เฒ่าคนหนึ่งว่า

‘**ท่านพึงศึกษาฝึกสอนตนดังนี้ว่า: ถึงแม้ร่างกายของเราจะป่วยออกแดด แต่จิตของเรายังไม่ป่วยออกแดดไปด้วย**’^{๑๘}

และตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า โรคมี ๒ อย่าง คือโรคทางกาย และโรคทางจิต

‘**สัตว์ที่ยืนยันว่าตนปราศจากโรคทางจิตแม้เพียงครู่หนึ่งนั้น หาได้ยาก ยกเว้นแต่พระชินาสพ**’^{๑๙}

พุทธพจน์ที่แสดงให้เห็นว่าพระอรหันต์เป็นผู้มีสุขภาพจิตสมบูรณ์ การแสดงภาวะของผู้บรรลุนิพพานในแง่เป็นผู้ไม่มีโรค หรือมีสุขภาพดีนี้ เป็นวิธีที่ตัวอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้เข้าใจคุณค่าของการบรรลุนิพพานดีขึ้น เพราะปุถุชนมักสงสัยว่า ในเมื่อผู้บรรลุนิพพานปราศจากการแสวงหาและเสวยความสุขอย่างที่ปุถุชนนิยมชมชอบกันอยู่ ท่านจะมีความสุขได้อย่างไร และนิพพานจะดีอะไร

^{๑๕} ดู **มาคัณทียสูตรที่ ๕** ใน มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ๑๓/๒๘๗-๒๘๘/๒๐๙-๒๑๑. <http://84000.org/tipitaka/read/v.php?B=13&A=4769&Z=5061> ดู ภาคผนวก ๖ มาคัณทียสูตร

^{๑๖} อ้างแล้วใน ภาคผนวก ๖ มาคัณทียสูตร

^{๑๗} ม.ม ๑๓/๒๘๗/๒๘๘; ข.ธ. ๒๕/๒๕/๔๒; พุ.สุ. ๒๔/๔๐๑-๔๐๓ อ้างใน **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง**. ๔๕ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กรมศาสนา, ๒๕๑๔.

^{๑๘} ส.ป. ๑๗/๒/๓. อ้างใน **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง**

^{๑๙} อง.จตุกก. ๒๑/๑๕๖/๑๕๖. อ้างใน **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง**ฯ บางครั้งมีการแปลถ้อยคำตรงนี้ว่า “ถึงแม้กายของเราจะมีโรครุมเร้า แต่ใจของเราจักไม่มีโรครุมเร้าเลย” ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. อ้างแล้ว หน้า ๗๗๒

ความไม่มีโรค มีสุขภาพดี แข็งแรง ย่อมเป็นความสุข และเป็นภาวะที่สมบูรณ์อยู่ในตัวของมันเอง ดียิ่งกว่า
การเจ็บป่วยหรือมีโรคประจำตัวอยู่ แล้วได้รับความสุขจากการระงับทุกข์เวทนาไปคราวหนึ่ง ๆ”^{๒๐}

ดังมีพระสมัญญาของพระพุทธเจ้าอีกชื่อหนึ่งว่า “พระวิคตฺขร” หมายถึง “ผู้ปราศจากความเจ็บป่วย”
หรือ “ผู้ปราศจากความทุกข์ใจ” กล่าวคือ มีสุขภาพจิตและจิตวิญญาณที่ดี^{๒๑}

ในที่นี้มีประเด็นที่ควรตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติม ๒ ประการ คือ ประเด็นแรก เรื่องที่มาของพระพุทธดำรัสว่า
“ถึงแม้ร่างกายของเราจะป่วยออกแอด แต่จิตของเราจักไม่ป่วยออกแอดไปด้วย” และ ประเด็นที่ ๒ เรื่องความหมาย
ของนิพพาน

ข้อสังเกตประเด็นแรก พุทธพจน์ดังกล่าวมีที่มาจาก **นกุลปิตุสูตร**^{๒๒} เป็นเรื่องราวของนกุลปีตาคหบดีแห่ง
กรุงสุสาหารคิระ แคว้นภัคคะ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลว่าตนเองชราภาพมากแล้ว เจ็บป่วยอยู่เป็นประจำ และคง
ไม่มีโอกาสได้เห็นพระพุทธองค์บ่อยนัก จึงทูลขอพุทธโอวาทเพื่อประโยชน์สุขอันยั่งยืนของตน พระพุทธองค์ทรงแสดง
ธรรมกาโปรตท่านเศรษฐีว่า

“คหบดี เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น คหบดี เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น ความจริง กายนี้กระสับกระส่าย เป็นดังฟองไขมี
เปลือกหุ้มไว้ อนึ่ง บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่พึงรับรองความไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว จะมีอะไรเล่านอกจากความโง่
เขลาเพราะเหตุนี้ ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า

‘เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตจักไม่กระสับกระส่าย’ ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้”

ด้วยอานาภาพแห่งพุทธภาษิตดังกล่าว ทำให้ท่านเศรษฐีมีความร่าเริงยินดี สีหน้า ผิวพรรณบริสุทธิผ่องใส
มีความสุข จนพระสารีบุตรสังเกตเห็น และช่วยวิสัชนาอธิบายเพิ่มเติมแก่นกุลปีตาคหบดีว่า ธรรมะที่ช่วยให้บุคคลที่
แม้เจ็บป่วยทางร่างกาย แต่ไม่เจ็บป่วยทางจิตใจก็คือการสลัดการยึดมั่นใน “**สักกายทิฏฐิ**” อันเป็นความเห็นว่าเป็น
ตัวเป็นตน^{๒๓} เป็นความเห็นผิดอันเป็นเหตุให้ถือตัวตน เช่น เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ขันธ ๕)
ว่าเป็นตัวตน เป็นต้น

ดังนั้น นัยยะของพุทธพจน์ใน **นกุลปิตุสูตร** ที่ว่า “เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตจักไม่กระสับกระส่าย”
ย่อมแตกต่างอยู่บ้างจากพุทธพจน์ใน **โรคสูตร**^{๒๔} ที่ว่า “ผู้ที่จะยืนยันว่าไม่มีโรคทางใจแม้เพียงเวลาครู่เดียวนั้นหาได้ยาก
ในโลก เว้นแต่พระขีณาสพ” กล่าวคือ ในพระสูตรแรกยังให้ความหวังแก่ரியบุคคลขั้นต้นว่าสามารถระงับโรคทางใจได้
ในระดับ “จิตจักไม่กระสับกระส่าย” เพราะเงื่อนไขที่ช่วยระงับอาการ “จิตกระสับกระส่าย” ตามคำอธิบายเพิ่มเติม

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. อ่างแล้ว. หน้า ๓๗๕

^{๒๑} ดู Sircar, D.C. “More Inscriptions from Nagarjunikonda.” *Epiraphia India* 35 (1963-64): 17-18 อ้างใน
เค็นเน็ธ จี ซิสส์, ผู้แต่ง. จีเรเดซ อุทัยวิทยารัตน์, ผู้แปล. *ลัทธินิคคตและการเหยียวยาในอินเดียโบราณ: ระบบการแพทย์ในพุทธอาราม*.
พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ: สถาบันการแพทย์แผนไทย, ๒๕๕๑. หน้า ๒๙๑-๒๙๒

^{๒๒} *พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ* เล่มที่ ๑๗ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๙ สังยุตตนิกาย ชันธวรรคกัณฑ์ ชันธสังยุต มูลปณณาสก์
นกุลปีตวรรค หมวดว่าด้วยนกุลปีตาคหบดี ดู ภาคผนวก ๗ นกุลปิตุสูตร

^{๒๓} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต). *พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๒๘. หน้า ๓๐๘

^{๒๔} ดูภาคผนวก ๕. *โรคสูตร*, อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาฯ เล่ม ๒๑
หน้า ๓๗๓

ของพระสารีบุตร^{๒๕} คือ “**พระอริยสาวก**” ต้องได้รับคำแนะนำในธรรมของสัตว์บุรุษเพื่อละ “**สักกายทิฏฐิ**” คือการไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า “**เราคือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของเรา**” ด้วยการไม่ยึดมั่นดังกล่าว ทำให้อาการทางจิต ได้แก่ โสกะ (ความโศกเศร้า) ปริเทวะ (ความรำไรรำพัน) ทุกข์ (ความไม่สบายกายใจ) โทมนัส (ความเสียใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวก นั่นคือ “**จิตไม่กระสับกระส่าย**” แม้กายกระสับกระส่ายก็ตาม

อนึ่ง “**สักกายทิฏฐิ**” หรือ “**ความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตน**” อันเป็นกิเลสขั้นต้นของ “**สังโยชน์ ๑๐**” ซึ่งเป็นกิเลสอันผูกใจสัตว์ ๑๐ ประการ^{๒๖} ได้แก่

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่นเห็นชั้น ๕ เป็นต้น เป็นต้น
๒. วิจิกิจฉา ความสงสัย ความลังเล ความไม่แน่ใจ
๓. สิลัพพตปรามาส ความถือมั่นมงายในศีลพรต
๔. กามราคะ ความกำหนัดในกาม
๕. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง
๖. รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอันประณีต
๗. อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรือในอรูปธรรม
๘. มานะ ความสำคัญตน คือถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่
๙. อุทัจจจะ ความฟุ้งซ่าน
๑๐. อวิชชา ความไม่รู้จริง

สังโยชน์ ๑๐ ดังกล่าว ใช้เป็นเกณฑ์สำหรับวัดระดับการเข้าถึงความเป็นอริยบุคคลที่เรียกว่า **มรรค ๔**^{๒๗} ดังนี้

๑. **โสดาปัตติมรรค** มรรคหรือทางอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก คือ ความเป็นโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อแรก ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพตปรามาส นับได้ว่าเป็นอริยบุคคลขั้นแรก
๒. **สกทาคามีมรรค** มรรคหรือทางอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี (ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว) เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น และมีราคะ โสสะ โมหะ เบาบางลง นับเป็นอริยบุคคลที่สูงขึ้นมาเป็นขั้นที่ ๒
๓. **อนาคามีมรรค** มรรคหรือทางให้ถึงความเป็นพระอนาคามี (ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก) เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง ๕ ประการ นับเป็นอริยบุคคลที่สูงขึ้นมาเป็นขั้นที่ ๓
๔. **อรหัตตมรรค** มรรคหรือทางอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ (ผู้หมดกิเลส หมดทุกข์โดยสิ้นเชิง) เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ประการ นับเป็นอริยบุคคลขั้นสูงสุด

^{๒๕} ดูภาคผนวก ๗ นกุลปิตุสูตร. dhammahome.com

^{๒๖} ดู [๓๒๙] สังโยชน์ ๑๐ ในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, กรุงเทพฯ: วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๔๘, หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

^{๒๗} ดู [๑๖๔] มรรค ๘ ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแก้วใน ๑๓๓, หน้า ๑๒๘ และดู [๕๖] อริยบุคคล ๔, หน้า ๗๗

สรุปคุณสมบัติของบุคคลที่สามารถระงับโรคทางใจ

หากกล่าวตาม **นกุลปิตุสูตร** บุคคลที่สามารถระงับ “จิตไม่ให้กระสับกระส่าย” ในขณะที่ “กายกระสับกระส่าย” ต้องเป็นผู้ละ “สักกายทิฏฐิ” ได้แล้ว ซึ่งหากอ้างอิงตาม “มรรค ๔” บุคคลผู้นั้นย่อมอยู่ในข่ายของผู้ที่จะบรรลุโสดาบัน อันเป็นอริยบุคคลขั้นแรกเท่านั้น แต่หากกล่าวตาม **โรคสูตร** ผู้ที่ไม่ป่วย **โรคทางใจ** เลยคือพระชินาสพหรือพระอรหันต์ ที่ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการ เป็นผู้หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง อันเป็นภาวะที่ปุถุชนทั่วไปเข้าถึงได้ยากมาก

ดังนั้น หากเอานิยาม “**สุขภาพ**” ตามธรรมเนียมขององค์การอนามัยโลก หรือตามมาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นตัวตั้ง แต่ใช้การตีความตามแนวพุทธทัศน์แล้ว ผู้ที่มี “**ภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางปัญญา (หรือทางวิญญาน) และทางสังคม เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล**” ก็มีแต่บุคคลที่อย่างน้อยต้องเป็นอริยบุคคลขั้นโสดาบันขึ้นไปที่สามารถตัดสังโยชน์ขั้นหยาบอันเป็นเครื่องผูกมัดใจให้ติดอยู่กับความทุกข์ ๓ ประการ คือความเห็นผิดว่าฉัน ๕ มีตัวตน (สักกายทิฏฐิ) ความลึกลับสงสัย (วิจิกิจฉา) และความมกมายในศีลพรต (สีลัพพตปรามาส)

ทำกิจของพุทธศาสนาสู่สุขภาพทางกายกับสุขภาพทางใจ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้จัดลำดับความสำคัญของสุขภาพทางกายกับสุขภาพทางใจไว้อย่างชัดเจน

“พุทธศาสนานี้ถือเอาประโยชน์จากสุขภาพทางกาย โดยถือว่ากายนั้นไม่ใช่จุดหมาย สุขภาพกายนี้เป็น means คือเป็นบันไดสำหรับไต่ไปสู่จุดหมาย ไม่ใช่เป็น end คือไม่ใช่เป็นจุดหมายปลายทาง สุขภาพกายนี้เป็นพื้นฐานที่จะช่วยให้เราเข้าถึงชีวิตที่ติงามยิ่งขึ้นไป ซึ่งในที่สุดแล้ว มนุษย์เราควรมีชีวิตที่สมบูรณ์ด้วยการมีสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ด้วย คือควรมีชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งกายและใจ ซึ่งในขั้นสุดท้ายนี้จะต้องถึงภาวะที่จิตใจมีสุขภาพสมบูรณ์ การมีสุขภาพกายดี ท่านสอนให้มีเพราะมันเป็นวิถีทางหรือเป็นมรรคา เป็นพื้นฐานที่จะช่วยเกื้อหนุนให้เราเข้าถึงสุขภาพจิตที่ดีด้วย”

ข้อสังเกต **ประเด็นที่ ๒** เรื่องความหมายของนิพพาน เนื่องจากใน **มาคันถียสูตร** มีปัญหากรณี มาคันถียปริพาชกเข้าใจผิดว่า “**นิพพาน**” ตามพุทธพจน์ที่ว่า “**นิพพานํ ปริมํ สุขํ: นิพพานเป็นความสุขอย่างยิ่ง**” มีความหมายอย่างเดียวกับ “**กามสุข**” ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบว่าเป็น “**นิพพานของคนตาบอด**” ที่คิดว่าผ้าสกปรกเป็นผ้าขาวหรือ “**นิพพานของคนโรคเรื้อน**” ที่เข้าใจผิดว่าความสุขจากการเกาผิวหนังโรคเรื้อนเป็นความสุขอย่างยิ่ง^{๒๘} ทั้งที่โดยแท้จริงแล้ว “**นิพพาน**” คือสภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง หรือสภาวะที่ปราศจากตัณหา^{๒๙} เป็นความสุขอย่างยิ่งที่ปราศจากกิเลสตัณหาใดๆ ตรงข้ามกับ “**กามสุข**” อันเป็นความสุขที่เต็มไปด้วยกิเลสตัณหา ดังนั้น การไม่มีโรคทางกาย หรือการมีสุขภาพทางกายที่ดี จึงมิใช่สุขภาวะหรือความไม่มีโรคที่พึงปรารถนา เพราะยัง

^{๒๘} ดู ภาคผนวก ๖: มาคันถียสูตร

^{๒๙} ดู นิพพาน ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแล้ว. หน้า ๑๒๒

เป็นความสุขที่เจือด้วยกิเลสตัณหา และยังมีโรคทางใจหรือโรคทางวิญญาณแอบแฝงอยู่ ซึ่งพร้อมที่จะแสดงอาการ ผิดปกติทุกขณะจิต

ข้อสรุปใน **มาคัณขียสูตร** ก็คือ ความไม่มีโรคและการมีสุขภาพทางใจที่สมบูรณ์จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อบรรลุถึงสภาวะแห่งนิพพาน อันเป็นสภาวะสูงสุดเท่านั้น ดังสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ก็มีทัศนะในประเด็นนี้เช่นเดียวกันว่า

“การมีสุขภาพดี (หมายถึงสุขภาพกาย - ผู้เขียน) พระพุทธศาสนามักจะใช้คำคำว่า ‘**อัปปาพาโร อัปปาตังโก**’ แปลว่ามีอาพาธน้อย มีโรคน้อย ท่านไม่ค่อยใช้คำว่า ‘ไม่มีโรค’ ถ้าพูดว่าไม่มีโรคเลย คือ **อาโรคยะ** หรือ **อโรคภาวะ** ก็หมายถึง **นิพพาน** ซึ่งเป็นภาวะสมบูรณ์สูงสุดไปเลย”^{๓๐}

โดยนัยนี้ จึงกล่าวได้ว่า “**อาโรคยะ**”: ความไม่มีโรคเป็นทั้ง **มรรค** และ **ผล** กล่าวคือในความหมายของ “**สุขภาพทางกาย**” ความปลอดจากโรคทางกายเพื่อเป็นบาทฐานนำไปสู่ผลอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต (end) ส่วนในความหมายของ “**สุขภาพทางจิต**” และ “**สุขภาพทางปัญญา**” อันเป็นสภาวะความปลอดโรคทางใจทั้งปวงคือ **นิพพาน** ดังพุทธพจน์ว่า “**ท่านพึงรู้ความไม่มีโรค พึงเห็นนิพพานได้**”^{๓๑}

พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับความหมดโรคทางใจ

การที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการบำบัดรักษาโรคทางใจมากกว่าโรคทางกาย ก็เพราะพุทธศาสนาเห็นว่าโรคคือทุกข์ของชีวิต มิใช่ทุกข์ของร่างกายเพียงอย่างเดียว ดังที่มีพระพุทธรังษิ์สแกนกุลปิตุคหบดีผู้สูงอายุว่า

“**ความจริง กายนี้กระสับกระส่าย (ด้วยโรคทางกาย - ผู้เขียน) เป็นดังฟองไข่ มีเปลือกหุ้มไว้ อนึ่ง บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ พึงรับรองความไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว จะมีอะไรเล่านอกจากความโง่เขลา**”^{๓๒}

จริงอยู่ พุทธพจน์วรรคนี้อาจจะขัดกับพุทธพจน์ใน **โรคสูตร** ที่ว่า “**ผู้ที่ยืนยันได้ว่าตนไม่มีโรคทางกาย ตลอดเวลา ๒ ปี ...๑๐๐ ปี ก็มีปรากฏอยู่**” ซึ่งรับรองว่าร่างกายของคนเราอาจไม่เจ็บป่วยเลยได้ถึง ๑๐๐ ปี ขณะที่ใน “**นกุลปิตุสูตร**” กลับมีพุทธพจน์ว่าร่างกายคนเราประบางเหมือนฟองไข่ แต่คิดว่าจะไม่เจ็บป่วยแม้แต่ครู่เดียวก็นับว่าเป็นความโง่เขลาแล้ว แต่ไม่ว่าร่างกายนี้จะเจ็บป่วยได้ทุกขณะ หรือจะมีอายุวัฒนะถึง ๑๐๐ ปีโดยไม่เจ็บป่วยเลยก็ตาม พระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์จะกล่าวเตือนชาวโลกมิให้ประมาทต่อความเจ็บป่วยทางร่างกาย ซึ่งจะเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ ดังมีพุทธพจน์ที่กล่าวถึงความไม่ประมาทต่อชีวิตอันสั้นของมนุษย์ไว้ในหลายแห่ง ยกตัวอย่างเช่น

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์. *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโรงพยาบาลมหาชัย, ๒๕๕๘.

^{๓๑} ดู ภาคผนวก ๖ มาคัณขียสูตร

^{๓๒} ดู ภาคผนวก ๗ นกุลปิตุสูตร

ภาคธรรมบท ชาวรสกที่ ๑๑

“ท่านจงดูอัฐภาพอันบุญกรรมทำให้วิจิตรแล้ว มีกายเป็นแผลมาก ไม่มีความยั่งยืนมั่นคง รูปนี้คร่ำคร่าแล้ว เป็นรังแห่งโรค ผุพัง กายของตนอันเปื่อยเน่าจะแตก เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด กระดูกเหล่าใดเขาไม่ปรารถนา แล้ว เหมือนน้ำเต้าในสารทกาล มีสีเหมือนนกกพิราบ จะยินดีอะไรเพราะได้เห็นกระดูกเหล่านั้น สรีระอันกรรมสร้างสรรค์ ให้เป็นเมืองแห่งกระดูก มีเนื้อและเลือดเป็นเครื่องไล้ทา เป็นที่ตั้งแห่งความแก่และความตาย...”^{๓๓}

อรกานุสาสนีสสูตร^{๓๔} ว่าด้วยคำสอนของศาสดาก่อนสมัยพุทธกาล ชื่ออรกษะ แสดงธรรมแก่สาวกว่า ชีวิตมนุษย์ทั้งหลายเป็นของน้อย หมดไปอย่างรวดเร็ว เต็มไปด้วยความทุกข์ ความคับแค้นใจ ต้องใช้ปัญญาพิจารณา จงทำแต่ความดี และประพฤติพรหมจรรย์ เพราะทุกคนเกิดมาแล้วต้องตาย อรกษาศาสดาได้อุปมาชีวิตมนุษย์นั้นแสนสั้น เหมือนปรากฏการณ์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

“...หยาดน้ำค้างบนยอดหญ้า เมื่ออาทิตย์ขึ้นมา ย่อมแห้งหายไปอย่างรวดเร็ว ไม่ตั้งอยู่นาน...”

“...เมื่อฝนตกหนัก หนาเม็ด ฟองน้ำย่อมแตกเร็ว ไม่ตั้งอยู่นาน...”

“...รอยไม้ที่ขีดลงไปใต้น้ำ ย่อมกลับเข้าหากันเร็ว ไม่ตั้งอยู่นาน...”

“...แม่น้ำไหลลงจากภูเขา ไหลไปไกล กระแสเชี่ยว พัดไปซึ่งสิ่งที่จะพัดไปได้ ไม่มีระยะเวลาหรือ ชั่วโมงที่มันจะหยุด แต่ที่แม่น้ำนั้นมีแต่ไหลเรื่อยไปถ่ายเดียว (ไม่มีไหลย้อนกลับ)...”

“...ก้อนเขษะ (เสลด) อันบุรุษผู้มีกำลังอมไว้ที่ปลายลิ้น แล้วทิ้งถ่มไปโดยง่ายตาย...”

“...ชิ้นเนื้อที่ใส่ไว้ในกระทะเหล็ก ไฟเผาตลอดทั้งวัน ย่อมจะย่อยยับไปรวดเร็ว ไม่ตั้งอยู่นาน...”

“...แม่โคที่จะถูกเชือด ที่เขานำไปสู่ที่ฆ่า ย่อมก้าวเท้าเดินไปใกล้ที่ฆ่า ใกล้ความตาย...”

ยิ่งกว่านั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงเล่าว่า ในสมัยของเจ้าลัทธิอรกษะนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีอายุ ประมาณ ๖๐,๐๐๐ ปี เด็กหญิงอายุ ๕๐๐ ปี จึงควรแก่การมีสามี และสมัยนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีอาหารเพียง ๖ อย่าง เท่านั้น คือ เย็น ร้อน ทิว กระจาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ แต่ขนาดมนุษย์ยุคก่อนมีอายุยืน มีโรคน้อยมาก อรกษาศาสดาก็ยังแสดงธรรมว่า “ชีวิตมนุษย์ทั้งหลายเป็นของน้อย”

จากนั้นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกล่าวว่า ในปัจจุบันนี้ ชีวิตทั้งหลายเป็นของน้อย หมดไปอย่างรวดเร็ว เต็มไปด้วยความทุกข์ ความคับแค้นใจ ต้องใช้ปัญญาพิจารณา ทำแต่ความดี และประพฤติพรหมจรรย์ เพราะทุกคนเกิดมาแล้วต้องตาย ปัจจุบัน (สมัยพุทธกาล) คนที่มีอายุยืนนานที่สุดเพียงร้อยปี ดังนั้น ฤกษ์ทั้งหลาย จงเพ่งพินิจชีวิต อย่างประมาท

การที่พระพุทธองค์ตรัสเรื่องอรกษาศาสดา ก็เพื่อทรงชี้ให้สาวกในยุคของพระองค์เห็นว่า แม้ในยุคก่อนที่มนุษย์มีอายุถึง ๖๐,๐๐๐ ปี และมีโรคน้อย ท่านอรกษะยังสอนลูกศิษย์ว่าชีวิตเป็นของน้อย และหมดไปอย่างรวดเร็ว ให้เร่งทำความดี และประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์อันเป็นโรคทางใจโดยไม่ประมาท

^{๓๓} จุฬทกนิกาย ธรรมบท ๒๕/๒๔-๒๕/๒๑. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง.

^{๓๔} อังคุดตนิคาย สัตตก. อัญญก - นวกนินบาต. ๒๓/๓๑/๑๒๒-๑๒๕. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่มที่ ๒๓, พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๑๕. <http://84000.org/tipitaka/read/v.php?B=23&A=2827&Z=2899> . ดู ภาคผนวก ๘ อรกานุสาสนีสสูตร

อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์ก็ทรงเห็นว่าการมีอาพาธน้อย หรือการมีโรคทางกายน้อย ย่อมเป็นองค์ประกอบที่ดีในการเกื้อหนุนการปฏิบัติเพื่อการสิ้นทุกข์และโรคทางใจทั้งปวง ดังทรงกล่าวถึงธรรม ๕ ประการที่มีอุปการะมาก อันได้แก่ องค์คุณของผู้บำเพ็ญเพียร (ปรานียังคะ) เพื่อการตรัสรู้องค์คุณ ๑ ใน ๕ ข้อนั้นคือ

“เป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย ประกอบด้วยไฟเผาผลาญเครื่องย่อยอาหารอันสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก พอปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร”^{๓๕}

แต่ในขณะเดียวกัน พระพุทธองค์ก็มีทรงให้ความมีอาพาธน้อยทางกายเป็นเงื่อนไขตายตัวในการทำ ความเพียรเพื่อดับทุกข์และดับโรคทางใจ ดังมีพระพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมองเห็นภยอนาคต ๕ ประการต่อไปนี้ ย่อมควรแท้ที่พระภิกษุจะเป็นอยู่โดยเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศตัวเด็ดเดี่ยว เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อเข้าถึงธรรมที่ยังไม่เข้าถึง เพื่อประจักษ์แจ้งธรรมที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง...” และ ๑ ใน ๕ ประการนั้นคือ

“ภิกษุพิจารณาเห็นดังนี้ว่า: เวลานี้เรามีอาพาธน้อย มีความเจ็บไข้น้อย ประกอบด้วยแรงไฟเผาผลาญย่อยอาหารที่สม่ำเสมอ ไม่เย็นเกินไป ไม่ร้อนเกินไป พอดีเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร **แต่ก็จะมีคราวสมัยที่ความเจ็บไข้จะเข้าต้องกายนี้ได้ ฯลฯ เราจะเร่งเริ่มระดมความเพียร แม้เจ็บไข้ก็จักเป็นอยู่ผาสุก...**”^{๓๖}

พุทธพจน์ดังกล่าวสอดคล้องกับมติของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่เห็นว่า “แม้คนที่มีสุขภาพกายไม่ดี ก็ไม่หมดโอกาสในการเข้าถึงชีวิตที่ติงามสูงสุด” ดังมีอธิบายขยายความของท่านในประเด็นนี้อย่างชัดเจนว่า

“การมีสุขภาพดี ท่านสอนให้มี เพราะมันเป็นวิถีทาง หรือเป็นมรรคา เป็นพื้นฐานที่จะช่วยเกื้อหนุนให้เราเข้าถึงสุขภาพจิตที่ดีด้วย

ในการใช้หลักปัจจัยสัมพันธ์ ที่เป็นสัมพัทธ์นั้น บางที่ไม่เฉพาะการมีสุขภาพกายดีเท่านั้น แม้แต่การไม่มีสุขภาพ คือ แม้แต่การมีโรคกาย ก็เป็นพื้นฐานที่พุทธศาสนาเอามาใช้เพื่อเป็นขบวนการพัฒนาให้เกิดสุขภาพใจได้

ดังที่ปรากฏว่า พระอรหันต์บางองค์นั้นบรรลุอรหัตตผล เข้าถึงความมีสุขภาพใจที่สมบูรณ์ด้วยการที่เป็นโรคกาย คือ ท่านเป็นโรคทางกายอย่างนั้น ๆ อยู่แล้ว แม้แต่เป็นโรคที่รักษาไม่ได้ เรียกกันง่าย ๆ ว่าหมดหวัง แต่ท่านเอาโรคกายนั้นมาใช้ประโยชน์ โดยอาศัยการปรับท่าทีของจิตใจให้ถูกต้อง การทำใจอย่างถูกวิธี (เรียกว่าโยนิโสมนสิการ) และใช้ปัญญาพิจารณาเข้าถึงความจริงแล้วกลับได้ผลในการที่ทำให้มีสุขภาพสมบูรณ์ คือพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทั้งหมดไปได้

ฉะนั้น จึงถือสุขภาพนี้เป็น means คือเป็นบันไดให้เรา และไม่เฉพาะสุขภาพ แม้ความไร้สุขภาพก็ยังกลายเป็น means ได้

เมื่อรู้จักพัฒนาจิตใจและพัฒนาปัญญาแล้ว ก็จะได้เห็นว่าเมื่อมองในแง่ดี (มองเป็น) **แม้คนที่มีสุขภาพกายไม่ดี ก็ไม่หมดโอกาสในการเข้าถึงชีวิตที่ติงามสูงสุด**

อีกอย่างหนึ่งที่พระพุทธศาสนาพูดถึงมากก็คือ พุทธธรรมเกี่ยวข้องกับชีวิตทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะกับความเจ็บป่วยทางร่างกายอย่างที่ว่ามีมาแล้ว

^{๓๕} ติฆนิกาย ปาฏิกวรรค ๑๑/๔๑๑/๒๘๕. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง

^{๓๖} อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๘๐/๑๒๔. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง

แต่ระบบการแพทย์ปัจจุบันนี้ บางทีมองแต่ในแง่ของโรคว่า จะกำจัดโรคให้หมดไป หรือจะสู้กับเชื้อโรคอย่างเดียว ก็เลยลืมมองชีวิต เมื่อเกี่ยวข้องกับตัวโรคเสร็จแล้ว ไม่ว่าจะรักษาหายหรือไม่หาย ฉันทก็เลิก หมดภาระ คนไข้จะเป็นอย่างไรก็เรื่องของคนไข้ ถ้ารักษาโรคไม่สำเร็จ คนไข้ตายก็ตายไป ถ้ารักษาโรคสำเร็จ โรคก็หาย คนไข้ก็ออกจากโรงพยาบาลไป หมอจะไม่เกี่ยวข้องด้วยกับชีวิตที่ไม่มีโรคหรือการที่จะตายไปแต่อย่างใด

เพราะฉะนั้น กระบวนการเวชปฏิบัติจึงไม่เกี่ยวข้องกับชีวิตทั้งชีวิต โดยเฉพาะไม่เกี่ยวข้องกับความตาย

ในวงการแพทย์จะไม่พูดถึงตายดี-ตายไม่ดี แต่ในทางพุทธศาสนานั้น จุดเน้นอยู่ที่ “ชีวิต” ท่านก็เลยถือว่าต้องเกี่ยวข้องหมด

เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งหมด

- จะแก่อะไรจึงจะดี แก่อะไรจะมีความสุข
- เจ็บอย่างไรจึงจะเจ็บอย่างดี ให้มีความสุข
- ตายอย่างไร จะตายดี มีความสุข

เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาจะเกี่ยวข้องแม้กับความตาย อันนี้ก็เป็นจุดหนึ่งที่พุทธศาสนาต่างจากวงการแพทย์ทั่วไป ซึ่งจะไม่พูดถึงเลยว่า ตายดี-ตายไม่ดีเป็นอย่างไร และก็ไม่ได้สอนวิธีที่จะตาย แต่พุทธศาสนาจะสอนวิธีตายด้วยเน้นว่าให้ตายอย่างมีสติ เน้นคำว่าไม่ “หลง” ตาย

การแพทย์แนวพุทธเน้นที่ชีวิต ไม่ใช่เน้นที่โรค มุ่งที่ชีวิตที่ปลอดจากโรคเป็นสำคัญ ไม่ใช่มีจุดหมายอยู่ที่การแก้ไขบำบัดโรค แต่ที่ต้องเยียวยาบำบัดโรค ก็เพื่อให้เป็นฐานสำหรับชีวิตที่ติงาม มีความสุข

เมื่อชีวิตเกี่ยวข้องกับชรา พยาธิ มรณะ คือ แก่ เจ็บ ตาย ก็ให้มีการแก่ เจ็บ ตาย อย่างดี และอย่างมีความสุขด้วย”^{๓๗}

พระพักุลเถระ: ต้นแบบของบุคคลมีอาพาธน้อย อายุยืน แต่ยังคงแสวงหาการสิ้นโรคร่างใจ

พระพักุลเถระ หรือ พระพากุลเถระ เป็นพระอรหันตสาวกองค์หนึ่ง ซึ่งพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นผู้มีความเป็นเลิศด้าน “ผู้มีอาพาธน้อย”^{๓๘} ใน *พักุลตเถรัจฉริยัพภูตสูตร*^{๓๙} ว่าด้วยอัจฉริยธรรมของพระพักุลเถระ อันเป็นเรื่องราวของพระพักุลเถระในพระไตรปิฎกบาลี กล่าวว่า พระพักุลเถระ “**ไม่รู้จักเคยเกิดอาพาธที่สุดแม้ชั่วขณะริตนมโคสำเร็จ ไม่รู้จักฉันทยาที่สุดแม้ขึ้นสมอ**” ในอรรถกถาถึงกับกล่าวว่า “**พระเถระ (พระพักุลเถระ) ครองเรือน ๘๐ ปี อาพาธใดๆ ก็มิได้มีตลอดกาล แม้เพียงไข้ ๒ นิ้วจับก้อนของหอมสุดตม**

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธศาสนา*. อ่างแล้ว หน้า ๓๗๑-๓๗๔

^{๓๘} พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๒. อังคุดตนิทาย เอกนิบาต เอตทัคคบาลี วรรคที่ ๔ อรรถกถา พักกุลสูตร. วิกีซอร์ซ. https://th.wikisource.org/wiki/อรรถกถา_อรรถกถาพักกุลสูตรที่_๔_ประวัติพระพักุลเถระ. ดู ภาคผนวก ๙ ประวัติพระพักุลเถระ อรรถกถาสูตที่ ๔

^{๓๙} พักกุลตเถรัจฉริยัพภูตสูตร. ๘๔๐๐๐ พระธรรมชั้น. 84000.org>tipitaka>attha>v.php ดู ภาคผนวก ๑๐ พักกุลตเถรัจฉริยัพภูตสูตร

ในปีที่ ๘๐ ก็เข้าบรรพชาโดยสะดวกตาย แม้ท่านบวชแล้ว อาหารแม้เล็กน้อยมิได้มีเลย”^{๔๐} และนอกจากไม่เคยฉันทยาแล้ว ท่านยังไม่เคยใช้วิธีป้องกันส่งเสริมสุขภาพด้วยวิธีอื่น ๆ เช่น “ไม่รู้จักอาบน้ำในเรือไฟ ไม่รู้จักใช้จุนอาบน้ำ (ผงขัดผิว) ไม่รู้จักเคยยืนตีการนวดพื้นตัวของเพื่อนภิกษุร่วมประพาศิพรหมจรรย์ด้วยกัน”^{๔๑} ยิ่งไปกว่านั้น ท่านยังใช้ชีวิตอย่างตรากตรำ ไม่เคยพักผ่อนด้วยการนอน กล่าวคือ “ไม่รู้จักอิงพนัก ไม่รู้จักสำเร็จการนอน”^{๔๒}

พระพักุลเถระไม่เพียงได้ชื่อว่าเป็นเลิศด้าน “ผู้มีอาหารน้อย” แต่เป็นบุคคลผู้มีอายุยืนถึง ๑๖๐ ปี กล่าวคือ มีอายุในเพศครองเรือน ๘๐ ปี และมีอายุในเพศบรรพชิตอีก ๘๐ ปี โดยตลอดอายุขัย ๑๖๐ ปีจนถึงมรณภาพ ท่านไม่เคยเจ็บป่วยด้วยโรคทางกายเลย แต่สาระที่พระพุทธศาสนาต้องการแสดงให้เห็นใน พักกุลเถระจรรย์พญุตสูตร ก็คือ แม้พระพักุลเถระจะมีความสุขในทางกาย หรือสุขภาพทางกายอย่างบริบูรณ์ตลอดถึง ๘๐ ปี ที่ครองเรือน (ในอรรถกถาบางคัมภีร์กล่าวว่า มีอายุครองเรือน ๙๐ ปี) แต่ท่านก็ยังต้องการแสวงหาความสุขทางใจ หรือสุขภาพทางจิตและสุขภาพทางปัญญา จนถึงกับตัดสันทิใจบวชเมื่ออายุ ๘๐ ปี ซึ่งโดยทั่วไปนับว่าเป็นวัยชราภาพมากแล้ว และตามธรรมเนียมทางพระพุทธศาสนาถือว่าความชราภาพเป็นอุปสรรคในการทำสมาธิเพียรเพื่อพ้นทุกข์ ดังมีพระพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นดังนี้ว่า: เวลานี้ เรายังหนุ่ม ยังเยาว์ มีผมดำสนิท ประกอบด้วยความหนุ่มแน่นยามปฐมวัย แต่ก็จะมีการวสมัยที่ความชราจะเข้าต้องกายนี้ได้ ก็แลการที่คนแก่เฒ่าถูกชราครอบงำแล้ว จะมนสิการ (ทำความเข้าใจ - ผู้เขียน) คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมมิใช่จะทำได้โดยง่าย การที่จะเสพอาศัยเสนาสนะอันสงัดในราวป่าแดนไพร ก็มีใชจะทำได้โดยง่าย อย่างกระนั้นเลย ก่อนที่สภาพอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ ไม่น่าพึงใจนั้น จะมาถึง เราเร่งเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด...”^{๔๓}

ดังนั้นกรณีของพระพักุลเถระจึงเป็นกรณีกวันทีคณะสงฆ์ครั้งพุทธกาลยินดีให้รับอุปสมบท เพราะท่านเป็นผู้สูงอายุที่แข็งแรง ไม่เป็นภาระแก่คณะสงฆ์แต่อย่างใด เมื่อท่านบวชได้เพียง ๗ วัน ก็สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ดับทุกข์ทางใจ มีสุขภาพทางปัญญาอย่างบริบูรณ์ ดังท่านได้กล่าวยืนยันแก่ปริพาชกผู้เป็นสหายเก่าของท่านหลังจากบวชมานาน ๘๐ พรรษาแล้วว่า

“ดูกร ท่านผู้มีอายุ เราได้เป็นผู้มีกิเลสต้องรณรงค์ ฉันทินิตบาตของชาวแคว้นแคว้นเพียง ๗ วันเท่านั้น ต่อวันที่ ๘ พระอรหันต์ผลจึงเกิดขึ้น”^{๔๔}

ข้อสังเกตในกรณีของพระพักุลเถระก็คือ แม้ท่านจะมีอายุครองเรือนถึง ๘๐ ปี แต่ความชราภาพของท่านไม่เป็นอุปสรรคในการทำสมาธิเพียร ก็เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย และสุขภาพทางกายที่ดีของท่านนั่นเอง ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่ช่วยให้ท่านมีกำลังทำความเพียรจนสามารถบรรลุสุขภาวะทางวิญญาณและทางปัญญาได้อย่างสมบูรณ์

^{๔๐} ดู ภาคผนวก ๙ ประวัติพระพักุลเถระ อรรถกถาสูตรที่ ๔, ในอดีตมีการบันทึกบุคคลผู้มีอายุยืนที่สุดในโลกคือชาวจีนชื่อ ลีซุงยุง มีอายุยืนถึง ๒๕๖ ปี (เกิด พ.ศ. ๒๒๒๐ ตาย พ.ศ. ๒๕๗๖), ดู ๑๐ อันดับคนที่อายุยืนที่สุดในโลก <http://lonesomebabe.worldpress.com>

^{๔๑} ดู ภาคผนวก ๑๐ พักกุลเถระจรรย์พญุตสูตร

^{๔๒} ดู ภาคผนวก ๑๐ พักกุลเถระจรรย์พญุตสูตร

^{๔๓} อังคุดตนิทาย ปัญจักนิบาต. ๒๒/๓๘/๑๑๗. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง อ่างแก้ว

^{๔๔} ดู ภาคผนวก ๑๐ พักกุลเถระจรรย์พญุตสูตร

จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือ ความสุขสามารถเข้าถึงได้ด้วยความสุข

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) นับเป็นนักคิดฝ่ายพุทธท่านแรก ๆ ที่ยืนยันว่า “**ความสุขสามารถเข้าถึงได้ด้วยความสุข**” ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า^๑ พร้อมทั้งกล่าวถึงหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนาสำหรับปฏิบัติต่อความสุข ๓ ข้อ ตามพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ความพยายามจะมีผล ความเพียรจะมีผลได้อย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้

- (๑) ไม่เอาทุกข์ทับถมตนที่ไม่มีทุกข์ทับถม
- (๒) ไม่ละทิ้งความสุขที่ชอบธรรม
- (๓) ไม่หมกมุ่นสยบในความสุข (แม้ที่ชอบธรรม) นั้น”^๒

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงหลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความสุขอย่างยิ่งของชีวิตที่แตกต่างกันระหว่างพระพุทธศาสนากับลัทธิอื่นที่เชื่อว่าการทรมานร่างกาย (ทุกรกิริยา) เป็นวิถีเข้าสู่บรมสุข ดังนี้

“ในการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น ลักษณะที่แสดงถึงความสำเร็จอย่างหนึ่งก็คือเป็นความสุขสบาย แต่เป็นความสุขที่เป็นกุศล นี่เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้หลังจากการที่ได้ปฏิบัติด้วยพระองค์เองและผ่านประสบการณ์จริงมาแล้ว

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิณม, ๒๕๕๕. หน้า ๑๐๕๙

^๒ มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก. ๑๔/๑๒/๑๓ *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง* (ตรัสเพื่อแสดงความแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนากับลัทธิอื่นครนธ์ ซึ่งเป็นคำสอนประเภทอรรถกถาปิฎกนุโยค หรือการบำเพ็ญเพียรโดยการทรมานร่างกายให้มีความสุขสำหรับ). อ้างแล้วใน ๑. หน้า ๑๐๖๑

ดังที่ได้บอกแล้วว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานพระองค์ด้วยมีความคิดเห็นว่า คนเราจะเข้าถึงสุขได้ต้องด้วยความทุกข์ หมายความว่าต้องทำด้วยความยากลำบาก ต้องผ่านความทุกข์จึงจะเข้าถึงความสุขได้ อันนี้แหละเป็นเหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้พระพุทธเจ้าไปบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานพระองค์ และพระองค์ก็ได้ค้นพบต่อมาว่าความสุขไม่จำเป็นต้องเข้าถึงด้วยความทุกข์ แต่**ความสุขสามารถเข้าถึงได้ด้วยความสุข** นี้เป็นข้อปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา และเป็นลักษณะของพระพุทธศาสนาที่ต่างจากลัทธินิครนถ์

ลัทธินิครนถ์ถือว่าความสุขจะต้องเข้าถึงด้วยความทุกข์ เพราะลัทธินิครนถ์เขาถืออย่างนี้ เขาจึงได้บำเพ็ญตบะ มีการทรมานตัว มีการนอนบนหนาม มีการยืนตากแดดท่ามกลางแดดจ้าในตอนเที่ยงของฤดูร้อน มีการลงไปแช่ตัวในแม่น้ำในฤดูที่มีอากาศหนาวเย็น อะไรต่าง ๆ ทำนองนี้ พุทฺธง่าย ๆ ว่ามีวิธีทรมานร่างกายต่าง ๆ แปลก ๆ มากมาย เพราะลัทธินิครนถ์ถือว่าความสุขจะเข้าถึงได้ด้วยความทุกข์

แต่**พระพุทธศาสนาถือว่าความสุขสามารถเข้าถึงได้ด้วยความสุข** หรือจะพูดให้เต็มเพื่อให้ถูกต้องแท้จริงจริงว่า ความสุขจะเข้าถึงได้ด้วยการทำเหตุปัจจัยของความสุข หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ด้วยการปฏิบัติถูกต้องตามเหตุปัจจัย คนที่มีปราโมทย์ มีปีติ มีปีสัสติ แล้วก็จะมีความสุข เพราะได้ทำเหตุปัจจัยของความสุขถูกต้องแล้ว เพราะฉะนั้นความสุขจึงสามารถเข้าถึงได้ด้วยความสุข

จุดพลาดของการทำทุกรกิริยาก็คือทำให้กายเครียด ทั้ง ๆ ที่ในตอนนั้นพระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้ว่า เมื่อพระองค์บำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานพระองค์นั้น ความเพียรก็ดำเนินไปดี สติของพระองค์ก็ดี กำกับชัดเจน แต่เพราะกายเครียดก็ไม่สำเร็จ

เพราะฉะนั้นจึงบอกว่าจุดนี้สำคัญมาก ความเครียดนี้เป็นจุดตันต่อระหว่างกายกับใจ เป็นอาการร่วมของกายและใจ ในภาษาอังกฤษก็ชอบพูดกันมากถึงคำว่า**ความเครียด** เรียกว่า stress และความผ่อนคลาย หรือ **ปีสัสติ** ได้แก่คำว่า relaxation

พระพุทธเจ้าทรงเรียกความเครียดนี้ว่าเป็นอกุศลธรรม และเป็นบาปที่จะต้องกำจัด เป็นสิ่งที่บั่นทอนสุขภาพกายใจ

ในวงการแพทย์และวงการเกี่ยวกับสุขภาพปัจจุบันนี้ พูดกันมากขึ้นว่า stress หรือความเครียดนี้เป็นที่มาของโรคหัวใจ เป็นที่มาของโรคความดันโลหิตสูง

แล้วบางคนก็สันนิษฐานว่าความเครียดทำให้เป็นโรคมะเร็งด้วย เช่นบางท่านว่า stress หรือความเครียดนี้เป็นตัวการที่ทำให้เกิดกรด ทำให้การสร้างภูมิต้านทานของร่างกายลดลง ร่างกายสูญเสียภูมิต้านทาน จะทำให้เกิดภาวะที่ไม่สมดุลในทางฮอโมน และเป็นตัวสนับสนุนให้เซลล์มะเร็งขยายตัวได้ง่าย เนื่องจากเกิดภาวะไม่สมดุลขึ้นมานั้น

ฉะนั้น ปัจจุบันนี้วงการแพทย์จึงกำลังให้ความสนใจกับเรื่อง stress หรือความเครียดนี้มาก แต่ในทางพระพุทธศาสนา ท่านถือเป็นเรื่องสำคัญมานานแล้ว

ในการปฏิบัติธรรม คือการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง คนเราจะต้องก้าวผ่านจุดนี้ จะต้องมีการไม่เครียด ใจไม่เครียด และมีความผ่อนคลาย ต่อจากนั้นก็จะเป็นสุขและสู่สมาธิ

ในพระสูตรหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึง**ความเครียด**ว่าเป็นอกุศลธรรมอย่างหนึ่งที่จะต้องกำจัด พระพุทธเจ้าตรัสทำนองนี้ว่า ‘**พึงพิจารณาตรวจสอบในตัวเองว่า ถ้ามีบาปอกุศลธรรม ๑๐ อย่างนี้เกิดขึ้นบ่อย ๆ มาก ๆ แล้ว ให้พยายามรีบกำจัดแก้ไขเสีย ให้ถือเสมือนว่าไฟกำลังไหม้ศีรษะ หรือกำลังไหม้เสื้อผ้าที่ตนเองกำลังนั่งหมอบอยู่ที่เดียว**’ นี้แสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงถือเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญเพียงใด

อกุศล ๑๐ อย่างที่จะต้องแก้ไขกำจัด ซึ่งเกิดขึ้นบ่อย ๆ ในใจของเรานั้นมีอะไรบ้าง พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า คือ ความละโมภ คอยจ้องจะเอาของเขาหนึ่ง ความขัดเคืองแค้นใจหนึ่ง ความหดหู่ท้อแท้ซึมเซาหนึ่ง ความฟุ้งซ่าน วุ่นวายใจหนึ่ง ความระแวงกลางแครงใจหนึ่ง ความมักโกรธหนึ่ง การมีจิตใจขุนมัวหนึ่ง **ความเครียดหนึ่ง** ความเกียจคร้านหนึ่ง ความไม่มีสมาธิหนึ่ง

นี่คือสียอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าให้สำรวจในตัวเอง ถ้ามันเกิดมีบ่อย ๆ ละก็อย่านอนใจ ให้ถือเหมือนว่าไฟกำลังไหม้ศีรษะ หรือไหม้เสื้อผ้าที่เรานุ่งห่มอยู่ จะต้องรีบกำจัดแก้ไขเสีย และใน ๑๐ ประการนี้ก็มีสมาธิรวมอยู่อย่างหนึ่งด้วย (สารัตถกาย -อภ.ทสก.๒๔/๕๑/๙๘; ตรงข้ามกับปัสสัทธกาย คือ ภายที่ผ่อนคลาย สงบ สบาย)^๑

“ปัสสัทธี” ๑ ในโพชฌงค์ ๗ กุญแจไขสู่ความไม่มีโรคอย่างสมบูรณ์

“นามและรูปนี้อิงอาศัยซึ่งกันและกันอย่างแยกเด็ดขาดไม่ได้ ท่านอุปมาว่าเหมือนไม้สองชิ้นที่มาพึ่งกัน ถ้าเอาอันหนึ่งออก อีกอันหนึ่งก็ล้มไปด้วย”^๒

ในที่นี้ “รูปกับนาม” หมายถึง “กายกับใจ” ซึ่งตามหลักพระพุทธศาสนา มอง “รูป-นาม” หรือ “กาย-ใจ” เป็น “เอกภาพ” หรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มองแยกเป็นสองส่วนที่แยกขาดออกจากกัน หรือทวิภาค **“ปัสสัทธี”** เป็นตัวอย่างของ “ธรรม” ข้อหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกาย-ใจ ในทางที่เกื้อกูลต่อการสร้างสุขภาพกาย-ใจ ที่สมบูรณ์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ยกธรรมข้อ **“ปัสสัทธี”** ในโพชฌงค์ ๗ มาอธิบายในมิติสุขภาพะ ดังนี้

“ตัวอย่างหนึ่งในพุทธธรรมที่ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์อิงอาศัยกันระหว่างกายกับจิต คือ มีข้อความเป็นพุทธพจน์ตอนหนึ่ง พูดถึงผู้ปฏิบัติธรรมมีความก้าวหน้า ซึ่งเป็นความสำเร็จในขั้นตอนสำคัญของการปฏิบัติธรรม เป็นภาษาบาลีว่า **“ปัสสทโร กาโย อสารทโร, สมมาหิตัง จิตตัง เอกัคคัง”** (เช่น วินย.๑/๓/๖; ม.ม. ๑๒/๔๗/๓๘) แปลความว่า **“กายผ่อนคลาย ไม่เครียด ใจเป็นสมาธิ รวมเป็นหนึ่งเดียว”**

ถ้าหากได้ภาวะนี้ขึ้นมาแล้ว ก็พูดได้ว่า คนนั้นมีความก้าวหน้าของชีวิตจิตใจ ถึงขั้นพร้อมที่จะเดินต่อไปในการปฏิบัติที่จะทำให้เกิดปัญญา หรือในการที่จะนำเอาจิตใจซึ่งมีความพร้อมนั้นไปใช้ประโยชน์ในการทำงานต่าง ๆ ให้เกิดผลดี

ในข้อความว่า **“กายผ่อนคลายไม่เครียด”** นี้ คำว่ากาย ในอรรถกถาขออธิบายว่า ได้แก่ นามกาย “นามกาย” หมายถึง กองเจตสิก คือ เวทนา สัญญา สังขาร

แต่เมื่อลองสำรวจดูในพระสูตรด้วยกัน อาจจะได้ความคิดความเข้าใจที่ชัดเจนมากขึ้น เช่นในพระสูตรที่เล่าพุทธประวัติตอนหนึ่งก่อนที่พระเจ้าสิริ พระพุทธเจ้าไปบำเพ็ญทุกรกิริยา คือทรมานร่างกายด้วยประการต่าง ๆ มีการกลั่นลมหายใจ เป็นต้น

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเครือข่ายโรงพยาบาลมหาชัย. ๒๕๕๘. หน้า ๓๖๐-๓๖๓.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์*. อ้างแล้วใน ๓. หน้า ๓๕๖.

เมื่อพระพุทธเจ้าบำเพ็ญทุกรกิริยานั้น อาการอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการทรมาณร่างกายก็คือ “กายเครียด” และท่านใช้ศัพท์ชุดเดียวกัน ซึ่งตรงข้ามกับในที่นี้ (“สารทโธ... กาโย... อปปฏิบัติปสสทโธ” - เช่น ม.ม.๑๒/๔๑๗/๔๕๑ แปลได้ว่า กายเครียด ไม่ผ่อนคลายสงบ)

เมื่อพิจารณาตามนี้ กายก็คงจะหมายรวมถึงสภาพทางร่างกายที่เป็นรูปธรรม ซึ่งเนืองอยู่ด้วยกันกับฝ่ายนามธรรม

แต่เราจะไม่ต้องเถียงกันในเรื่องนี้ว่า นามกายหรือรูปกาย เพราะว่าสาระอยู่ที่จุดสำคัญตรงนี้ที่ว่า ความเครียดและความผ่อนคลายนี้เป็นจุดโยงต่อระหว่างกายกับใจที่สำคัญมาก อาจจะเรียกว่าเป็นจุดร่วมและจุดแยกของกายกับใจ

กายกับใจมักจะมีอาการร่วมกันที่สำคัญตอนนี้ ตอนที่มีความผ่อนคลาย กับความเครียดนี้ ถ้ากายเครียด ใจก็เครียดด้วย ถ้ากายผ่อนคลาย ใจก็ผ่อนคลายด้วย ถ้าใจเครียด กายก็เครียดไปด้วย ถ้าใจผ่อนคลาย กายก็ผ่อนคลายด้วย อันนี้เป็นจุดสำคัญ

ในกรณีที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมาณร่างกายนั้น เมื่อกายเครียด ก็ทำให้จิตใจไม่เป็นสมาธิไปด้วย (สภาพกายมีผลต่อสภาพจิตใจ)

แต่ในกรณีของผู้ที่ปฏิบัติตัวถูกต้อง ดังปรากฏในการบำเพ็ญโพชฌงค์ เมื่อเกิดความอึดใจ ทั้งกายและใจก็ผ่อนคลายสบาย (สภาพจิตใจมีผลต่อสภาพกายด้วย) และองค์ธรรมข้อที่เรียกว่าความผ่อนคลายนี้ เป็นองค์ธรรมที่สำคัญมาก มีคำศัพท์ทางธรรมเป็นชื่อเฉพาะ เรียกว่า “ปัสสัทธิ” อยู่ในหลักที่เรียกว่า โพชฌงค์ ๗ ประการ

โพชฌงค์นั้น ผู้ที่ศึกษาธรรมย่อมรู้จักกันดีว่าเป็นองค์ประกอบแห่งการตรัสรู้

โพชฌงค์ ก็คือ โพธิองค์ แปลว่าองค์ประกอบของโพธิ คือ องค์ประกอบของการตรัสรู้ มี ๗ ประการ

ภาวะที่ผ่อนคลาย หรือปัสสัทธินี้ เป็นองค์ประกอบข้อที่ ๕ ปัสสัทธิในโพชฌงค์นี้ ท่านพูดคู่กันทั้งกายและใจ ท่านว่า “กาโยปิ ปสสมภติ จิตตมปิ ปสสมภติ” (เช่น ส.ม.๑๔/๓๗๘/๑๐๐) แปลว่า (เมื่อใจเอบอิม) แม้กายก็ผ่อนคลาย แม้ใจก็ผ่อนคลาย พูดง่าย ๆ ว่าทั้งกายทั้งใจผ่อนคลายสงบสบาย

ปัสสัทธิ คือความผ่อนคลายนี้ เป็นองค์ธรรมสำคัญมาก และในทางตรงกันข้ามคือทางลบ ความเครียด ท่านใช้คำว่า สารัทธะ อย่างที่บอกแล้วว่าตัวความเครียดและความผ่อนคลายนี้ เป็นจุดร่วมอาการที่สำคัญของกายและใจ และเป็นองค์ประกอบสำคัญในการที่จะปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา”^๕

ดังที่ได้เคยกล่าวไว้แล้วว่า “โพชฌงค์ ๗” เป็นหมวดธรรมที่ชาวพุทธไทยรู้จักกันดีในชื่อ “โพชฌงค์ปริตร” อันเป็นบทสวดมนต์ที่คนปกติใช้สวดเพื่อคุ้มครองให้ผู้ป่วยหายจากโรคทางกาย ซึ่งเป็นการสวดในลักษณะที่เป็นพิธีกรรมขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้คุ้มครองผู้ป่วยมากกว่าการพิจารณาความหมายของโพชฌงค์อันเป็นองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ ๗ ประการ อันเป็นวัตถุประสงค์ที่แท้จริงในสมัยพุทธกาล ที่แม้แต่พระองค์และอรหันตสาวกผู้สิ้นโรคทางใจแล้ว แต่เมื่อได้รับทุกข์เวทนาจากโรคทางกาย ก็ยังต้องพิจารณาธรรมชื่อว่า “โพชฌงค์” ซึ่งผู้อื่นสวดให้ฟัง เพื่อระงับทุกข์เวทนาทางกายและหายจากโรคทางกาย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายในประเด็นนี้ว่า

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์. อ่างแล้วใน ๓. หน้า ๓๕๗-๓๕๘.

“พระพุทธเจ้าและพระมหาสาวกนั้น ท่านมีจิตใจที่พัฒนาให้ตั้งงามเต็มที่ มีสุขภาพด้านจิตที่สมบูรณ์แล้ว เมื่อถึงเวลาที่ต้องการก็จึงเอาเอาด้านจิตมาช่วยด้านกายได้เต็มที่ ถ้าไม่เหลือวิสัยของเหตุปัจจัย ก็เอาของดีที่มีในใจออกมารักษากายที่เป็นโรคให้หายไปได้”^๖

กรณีตัวอย่างของผู้สิ้นโรคทางใจแล้ว แต่ต้องอาศัยการพิจารณาธรรมเพื่อระงับทุกขเวทนาของโรคทางกาย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวพุทธคือกรณีของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า พระโมคคัลลานะ และพระมหากัสสปะ^๗ ที่ท่านได้พิจารณา **บทโพชฌงค์ ๗** ซึ่งมีข้อธรรมที่ช่วยรักษาโรคทางกายได้ โดยไม่ต้องพึ่งการรักษาทางยา การนวด บำบัด หรือเครื่องมือแพทย์ใดๆ

โพชฌงค์ ๗^๘ หรือองค์แห่งการตรัสรู้อันเป็น “**โอสถแท้จริง**” ในการรักษาโรคทางกายและโรคทางใจ ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ คือ

๑. **สติ** ความระลึกได้ ทำหน้าที่ตั้งจิตให้อยู่นิ่งเพื่อระลึกถึงอารมณ์ที่กำหนด
๒. **ธัมมวิจย** ความเพียรธรรม การวิจัยธรรม ใช้ปัญญาไตร่ตรองค้นคว้าธรรมอันเป็นความจริงที่เป็นประโยชน์ เกื้อกูลแก่ชีวิต
๓. **วิริยะ** ความเพียร หรือความแก่ว่างกล้า เป็นพลังความเข้มแข็งของจิตใจที่จะเดินก้าวหน้าต่อไป ไม่ครั่นคร้ามต่ออุปสรรค เพื่อทำการให้สำเร็จ
๔. **ปีติ** ความอิ่มใจ เป็นอาหารหล่อเลี้ยงจิตใจให้เอิบอิ่ม ร่างกายก็พลอยเอิบอิ่มไปด้วย
๕. **ปัสสัทธิ** ความผ่อนคลาย สงบเย็นกายใจ ไม่เครียด เป็นภาวะที่ตามมาหลังเกิดปีติ คือ เมื่อเกิดความอิ่มใจก็เกิดความผ่อนคลายตามมาทั้งร่างกายและจิตใจ
๖. **สมาธิ** ความมีใจตั้งมั่น สติทำงานควบคู่กับสมาธิ คือ สติช่วยตรึงจับ กำกับจิตให้อยู่กับสิ่งที่กำหนด ส่วนสมาธิเป็นที่จิตตั้งมั่นอยู่กับสิ่งที่กำหนด
๗. **อุเบกขา** ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง มิใช่วางเฉยแบบไม่รับรู้อะไร หากแต่รับรู้ความเป็นจริงอย่างผู้มีปัญญา จึงสามารถวางใจเป็นกลางอย่างสนิท เบาสบาย

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ให้ข้อสรุปเรื่อง “**โพชฌงค์ ๗**” กับสุขภาพว่า

“...ธรรมทั้ง ๗ อย่างนี้ไม่ต้องเอาครบทั้งหมดหรอก แม้เพียงอย่างเดียว ถ้ามีสักข้อ ก็ช่วยให้จิตใจสบายแล้ว ถ้าเป็นผู้เจ็บไข้ มีเพียงอย่างเดียวหรือสองอย่าง จิตใจก็สบาย เช่น มีสติ จิตใจไม่หลงไหลพันเพื่อน หรือมีปัสสัทธิ กายใจผ่อนคลาย เรียบเย็น สบาย ไม่มีความเครียด ไม่กังวลอะไร แค่นี้ก็เป็นสภาพจิตที่ดีแล้ว ถ้ารู้จักมองด้วยธัมมวิจย ก็ทำได้ ยิ่งถ้ามีวิริยะ มีกำลังใจด้วย ก็เห็นชัดเจนว่าเป็นสภาพที่พึงต้องการแน่ๆ จิตใจของผู้เจ็บไข่นั้น จะไม่ต้องเป็นที่น่าห่วงกังวลแก่ท่านผู้อื่น ยิ่งมีปีติ มีสมาธิ มีอุเบกขา ที่สร้างขึ้นมาก็ยิ่งดี”^๙

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์. *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์*. อ่างแล้ว. หน้า ๒๓.

^๗ ดู มหากัสสปโพชฌงค์สูตรปาฐะ, มหาโมคคัลลานโพชฌงค์สูตรปาฐะ และ มหาจุนทโพชฌงค์สูตรปาฐะ หน้า ๖๐-๖๔

^๘ ดู [๒๘๑] โพชฌงค์ ๗ ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*. อ่างแล้ว หน้า ๒๐๕-๒๐๖. และดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์*. อ่างแล้วหน้า ๒๕-๓๔

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์*. อ่างแล้วหน้า ๓๘-๓๙

กล่าวโดยสรุป **โพชฌงค์ ๗** เกี่ยวข้องกับประเด็นสุขภาพของสังคมไทยใน ๒ มิติ คือ ในมิติสุขภาพทางสังคม การสวด **โพชฌงค์ปริตร** เป็นพิธีกรรมบำบัดอย่างหนึ่งที่มีผลทำให้ผู้ป่วยและสังคมที่ล้อมรอบผู้ป่วยมีกำลังใจ และมีสุขภาพทางจิตดีขึ้น แม้จะไม่รู้ความหมายของ **โพชฌงค์ ๗** ก็ตาม และในมิติทางปัญญา การพิจารณาความหมายอันลึกซึ้งของโพชฌงค์ในฐานะที่เป็นธรรมะองค์แห่งการตรัสรู้ในระดับใดระดับหนึ่ง ย่อมช่วยบูรณาการให้สุขภาพทั้งทางกายและทางใจของผู้ป่วยเป็นปกติสุขได้โดยไม่ต้องใช้ยา มิติสุขภาพทางปัญญาของโพชฌงค์ ๗ ซึ่งเคยปฏิบัติเป็นต้นแบบมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ควรนำกลับมาใช้ใหม่ในสังคมชาวพุทธยุคปัจจุบัน

อาหารสูตร^{๑๐}: การรักษาผู้ป่วยหนัก ด้วยการพิจารณาสัญญา ๑๐ ประการ

การรักษาผู้ป่วยหนักด้วยการบอกให้ผู้ป่วยพิจารณาธรรมนั้น มิใช่มีแต่กรณีการให้พิจารณาโพชฌงค์ ๗ องค์แห่งการตรัสรู้ ๗ ประการเท่านั้น แต่ใน **อาหารสูตร** (หรือมีชื่อเรียกว่า **คิริมานันทสูตร**) ยังมีกรณีของพระคิริมานนท์ พระสาวกผู้อาพาธหนักและได้รับคำแนะนำให้พิจารณาธรรมเรื่อง **สัญญา ๑๐ ประการ** จนหายจากอาพาธซึ่งมีเนื้อความโดยย่อใน **คิริมานันทสูตร** ดังนี้

[๖๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล ท่านพระคิริมานนท์อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านพระอนานนท์จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระคิริมานนท์อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดอนุเคราะห์เสด็จไปเยี่ยมท่านพระคิริมานนท์ยังที่อยู่เถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **“อนานนท์ ถ้าเธอเข้าไปหาแล้วกล่าวสัญญา ๑๐ ประการแก่คิริมานนท์ภิกษุ เป็นไปได้ที่การอาพาธของคิริมานนท์ภิกษุจะสงบระงับ โดยฉับพลันเพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้...**

.....

ครั้งนั้นแล ท่านพระอนานนท์ได้เรียนสัญญา ๑๐ ประการนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค เข้าไปหาท่านพระคิริมานนท์ถึงที่อยู่ กล่าวสัญญา ๑๐ ประการนี้แก่ท่านพระคิริมานนท์ ขณะนั้นเอง อาพาธของท่านพระคิริมานนท์สงบระงับลงโดยฉับพลันเพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้ ท่านพระคิริมานนท์ได้หายขาดจากอาพาธนั้น

อาพาธนั้น เป็นโรคอันท่านพระคิริมานนท์ละได้ อย่างนี้แล

ข้อแตกต่างระหว่าง **อาหารสูตร** กับ **คิลานสูตรที่ ๑-๒-๓** คือ

ประการแรก กรณี **คิลานสูตรที่ ๑-๒-๓**^{๑๑} ทั้งสหธรรมิกผู้บอกรธรรมและภิกษุผู้อาพาธล้วนเป็นผู้ตรัสรู้ และเป็นพระอรหันต์ผู้หมดกิเลส หมดทุกข์หมดโรคทางใจโดยสิ้นเชิงแล้ว เหลือแต่โรคทางกาย ในที่นี้คือพระพุทธเจ้า กับพระมหาสาวก ๒ องค์ คือ พระโมคคัลลานะ และพระกัสสปะ

^{๑๐} ดู ภาคผนวก ๙ ก. อาหารสูตร และ ๙ ข. คิริมานันทสูตร

^{๑๑} ดู คิลานสูตรที่ ๑-๒-๓. ดูหน้า ๕๐-๕๒

ส่วนกรณี **อาพาธสูตร** สหธรรมิกผู้นำธรรมะจากพระพุทธเจ้าไปบอกคือพระอานนท์ ผู้ซึ่งยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ในขณะที่พระศิริมานนท์ ภิกษุผู้อาพาธทางกายนั้น ในพระสูตรนี้มีได้กล่าวว่าคุณามีภูมิธรรมชั้นใด

ประการที่ ๒ กรณี **คิลานสูตร** ธรรมะที่ใช้พิจารณา คือ **โพชฌงค์ ๗** ซึ่งมุ่งเน้นข้อธรรมที่ช่วยให้มีความเพียร จิตตั้งมั่น ระลึกรู้สึกอึดแอ็บและผ่อนคลายทั้งกายและใจ เพื่อจะได้สามารถเลือกเฟ้นข้อธรรมที่เหมาะสมกับตนอย่างอิสระ แต่ในกรณี **อาพาธสูตร** นั้นกำหนดให้ผู้ป่วยพิจารณา **สัญญา ๑๐ ประการ** อันเป็นแนวความคิดความเข้าใจสำหรับใช้กำหนดพิจารณาในการเจริญกรรมฐาน ได้แก่

๑. อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
๒. อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตา (ไม่ใช่ตน) แห่งธรรมทั้งปวง
๓. อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย
๔. อาทีนวสัญญา กำหนดหมายโทษทุกข์ของร่างกาย อันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ
๕. ปหานสัญญา กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย
๖. วิราคะสัญญา กำหนดหมายวิราคะ (ความคลายกำหนด) ว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต
๗. นิโรธสัญญา กำหนดหมายนิโรธ (ความดับกิเลส) ว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต
๘. สัพพโลเก อนภิตตสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง
๙. สัพพสังขารเรสุ อนิฏฐสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง
๑๐. อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

กล่าวได้ว่า ในมิติสุขภาพทางปัญญา การพิจารณา “สัญญา ๑๐” ย่อมมีผลเหมือนกับการพิจารณา “โพชฌงค์ ๗” คือช่วยให้กาย-ใจผ่อนคลาย เห็นรูป-นามตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติจนล่วงจากความยึดมั่นถือมั่นในรูป-นาม เกิดอานิสงส์เป็น “ธรรมโอสถ” ที่ช่วยรักษาโรคทางกายได้ อย่างไรก็ตาม ชาวพุทธไทยไม่นำ “อาพาธสูตร” หรือ “ศิริมานันทสูตร” มาประยุกต์เป็น บทสวดพระปริตร ในลักษณะที่เป็น “พิธีกรรมบำบัด” ที่แพร่หลายเหมือนกับการนำ “โพชฌงค์ ๗” มาสวดเป็น “โพชฌงค์ปริตร” เพื่อคุ้มครองให้ผู้ป่วยหายจากโรค ทั้งที่ชื่อ “อาพาธสูตร” น่าจะสื่อเนื้อหาของความเป็นบทสวดเพื่อการรักษาโรคก็ตาม แต่อาจจะไม่สื่อเนื้อหาของพลังศักดิ์สิทธิ์ได้เหมือนกับ “โพชฌงค์ปริตร” ที่มีตำนานเกี่ยวข้องกับการใช้ “โพชฌงค์ ๗” รักษาพระอาการประชวรของพระบรมศาสดา ในขณะที่ “อาพาธสูตร” เป็นเรื่องของ “สัญญา ๑๐” ซึ่งเป็นหมวดธรรมที่เหมาะสมสำหรับพระกัมมัฏฐานมากกว่าสำหรับบุคคลทั่วไป

อีกประการหนึ่ง ในพระไตรปิฎกบาลีเอง เรียกพระสูตรนี้ในชื่อ “อาพาธสูตร” แต่ในประเทศไทยกลับนิยมเรียกว่า “ศิริมานันทสูตร” ซึ่งทำให้ความสำคัญในแง่ที่เป็นพระสูตรที่ใช้สำหรับพิจารณาเพื่อระงับอาพาธด้วยคุณค่าในแง่ที่เป็น “ธรรมโอสถ” รักษาโรคทางกายและโรคทางใจ

ข้อเปรียบเทียบเกี่ยวกับ “โรค” ใน “อาพาธสูตร” กับ “โรคสูตร”

“อาพาธสูตร” กับ “โรคสูตร” มีชื่อเรียกซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน แต่เน้นโรคในลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ แม้กรณี “โรคสูตร” จะกล่าวถึงโรค ๒ อย่าง คือ โรคทางกาย กับ โรคทางใจ แต่เมื่อกล่าวถึงตัวอย่างของโรค พระสูตรนี้ให้ความสำคัญกับ “โรคของบรรพชิต ๔ อย่าง”^{๑๒} อันจัดอยู่ในประเภท “โรคทางใจ” หรือ “โรคกิเลส” ได้แก่

๑. ความเป็นคนมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษในปัจจุบัน ๔
๒. มีความปรารถนาชั่วเพื่อให้คนอื่นรู้จักเพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง
๓. ขวนขวายพยายามให้คนอื่นรู้จักเพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง
๔. เข้าไปหาตระกูลทั้งหลาย นั่งกล่าวธรรม กลั่นอุจจาระ กลั่นปัสสาวะ เพื่อให้เขานับถือ

ในขณะที่กรณี อาพาธสูตร เมื่อกล่าวถึง อาทินวสัณญา: กำหนดหมายโทษทุกข์ของร่างกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ ก็มุ่งหมายไปที่โรคทางกาย ดังนี้

“อาทินวสัณญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่น้ำก็ตี ไปสู่โคนไม้ก็ตี ไปสู่เรือนว่างก็ตี พิจารณาเห็นว่า ‘กายนี้มีโทษมาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้’ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคท้อง โรคลมสลบ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอญครอ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปียก โรคหืดด้าน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสลดเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไข้ สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่าเสมอ อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความทิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า อาทินวสัณญา”

พระสูตรทั้ง ๒ คือ อาพาธสูตร และ โรคสูตร แม้ไม่อาจสะท้อนพุทธทัศน์อันเป็นภาพรวมเกี่ยวกับโรคได้ แต่อย่างน้อยก็สามารถแสดงให้เห็นถึงรูปธรรมอันเป็นตัวอย่างเบื้องต้นว่า โรคทางกายและโรคทางใจมีลักษณะอย่างไร และเป็นโรคที่สามารถเยียวยาได้ด้วย “ธรรมบำบัด” ซึ่งกล่าวได้ว่ากรณีของ คิลานสูตรที่ ๑-๒-๓^{๑๓} และกรณี อาพาธสูตร (คิริมานันทสูตร)^{๑๔} เป็นกรณีตัวอย่างในพระไตรปิฎกที่ประสบความสำเร็จในการใช้ “ธรรมบำบัด” รักษาโรคทางกายและโรคทางใจได้สำเร็จ โดยอาศัยปัญญาพิจารณาธรรมจนได้รับความผ่อนคลายทั้งร่างกายและจิตใจ ช่วยระงับทุกขเวทนาอันเนื่องมาจากโรคทางกาย สามารถ “บรรลุความสุขได้ด้วยความสุข” ตามหลักการของพุทธศาสนา

^{๑๒} ดู ภาคผนวก ๕ โรคสูตร

^{๑๓} ดู หน้า ๕๐-๕๒

^{๑๔} ดู ภาคผนวก ๙. ก. อาพาธสูตร และ ๙. ข คิริมานันทสูตร

พระสารีบุตรยืนยันในการบรรลุบรมสุขด้วยวิถีแห่งสุข

พระสารีบุตรได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาผู้มีความเป็นเลิศทางปัญญา และพระอรหันตสาวกท่านนี้เองที่ยืนยันว่าท่านอาศัยแนวทางสุขปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้อย่างรวดเร็ว ในขณะที่พระมหาโมคคัลลานะ สหายของท่านต้องผ่านการปฏิบัติด้วยความยากลำบากจึงจะสามารถกำจัดทุกข์อันเกิดจากกิเลสทั้งปวงได้ ดังเนื้อความใน **สารีบุตรสูตร**^{๑๕} ที่พระมหาโมคคัลลานะถามพระสารีบุตรว่า

“เพราะอาศัยปฏิบัติทางข้อไหน จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถือน้ำมันด้วยอุปาทาน”

พระสารีบุตรได้ยืนยันแก่สหายของท่านว่า

“บรรดาปฏิบัติทาง ๔ ประการนี้ เพราะอาศัย สุขปฏิบัติทาง ขิปปาภิญญา จิตของผมหันหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถือน้ำมันด้วยอุปาทาน”

ในทางพระพุทธศาสนา ปฏิบัติทาง หมายถึงแนวปฏิบัติให้ถึงจุดหมาย คือความหลุดพ้นจากความทุกข์ มี ๔ แนวทาง ได้แก่

๑. ทุกขา ปฏิบัติทาง ทันทธาภิญญา คือ ปฏิบัติด้วยความทุกข์ยากลำบาก ทั้งยังเรียนรู้ได้ช้า
๒. ทุกขา ปฏิบัติทาง ขิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติด้วยความทุกข์ยากลำบาก แต่เรียนรู้ได้เร็ว
๓. สุขขา ปฏิบัติทาง ทันทธาภิญญา คือ ปฏิบัติด้วยความสุขสบาย แต่เรียนรู้ได้ช้า
๔. สุขขา ปฏิบัติทาง ขิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติด้วยความสุขสบาย และเรียนรู้ได้เร็ว

พระสารีบุตรได้อาศัยแนวทางปฏิบัติหรือปฏิบัติทางข้อ ๔ คือ การบรรลุสุขภาวะด้วยวิถีแห่งความสุข

อย่างไรก็ตาม ยังมีกรณีตัวอย่างของพระสูตรอีกหลายบทที่แสดงว่า บางครั้งการใช้ **“ธรรมบำบัด”** เพื่อระงับทุกข์เวทนาทางกายก็ไม่ประสบความสำเร็จจนผู้ป่วยต้องทำอตฺวินิบาตกรรมเพื่อให้พ้นทุกข์เวทนาทางกาย แต่ในขณะที่กำลังทำอตฺวินิบาตกรรมนั่นเอง ผู้ป่วยก็ยังไม่หมดโอกาสที่จะบรรลุนิพพานอันเป็นความสุขสูงสุดในวินาทีสุดท้ายของชีวิต ดังสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เอง ได้ยืนยันประเด็นนี้ไว้ว่า

“มนุษย์นี้มีโอกาสเสมอ ถึงจะป่วยหนักก็บรรลุธรรมได้”

แม้แต่คนเป็นโรคเอดส์ ที่นี้ก็เคยบอกว่า บางทีคุณจะเห็นว่าตอนเป็นโรคเอดส์นี่โชคดีที่สุด ไม่นั่นะ คนอาจได้ประโยชน์สูงสุดตอนที่แย่มาก ในพระไตรปิฎกก็มีเล่าไว้ พระบางรูปได้บรรลุอรหัตตผลตอนป่วยหนักที่สุด หรือขณะที่จะมรณภาพ

ในพระพุทธศาสนาท่านว่าไว้ มนุษย์นี้ไม่มีหรอกที่จะหมดหวังแม้แต่ในขณะสุดท้ายของชีวิต ก็อาจได้สิ่งประเสริฐสูงสุดที่คนอื่นหาไม่ได้ แม้แต่คนที่ร่างกายแข็งแรงที่สุดก็สู้ไม่ได้

ตัวอย่างเช่น พระองค์หนึ่ง ชื่อว่า **โคธิกะ**^{๑๖} มีโรคเรื้อรังประจำตัว ตั้งใจเพียรพยายามปฏิบัติจนได้มานาน แต่เพราะโรคเรื้อรังนั้นเปื่อยเปื้อน ได้มานานแล้วก็เสื่อมจากมาน ก็เพียรต่อไปอีก แต่ได้แล้วก็เสื่อม ๆ เป็นอย่างนี้ถึง ๖ ครั้งแล้ว ต่อมาก็เพียรจนได้มานอีกเป็นครั้งที่ ๗ ก็มาคิดว่า เราได้มานมา ๖ ครั้งก่อนนี้ก็เสื่อมไปทุกที คราวนี้แหละ

^{๑๕} อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต จุตตลปณนาสก ปฏิปทวารรค สารีบุตรสูตร, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๑/๑๖๘/๒๓๔-๒๓๕

^{๑๖} ดู ภาคผนวก ๑๑ โคธิกสูตร

ถึงจะทำได้แล้วเดี๋ยวก็คงต้องเสื่อมอีกแน่ ๆ ก็เลยคิดฆ่าตัวตาย ก็เอาเม็ดโกนมาเช็ดคอตัวเอง แต่พอเช็ดแล้ว จะมรณภาพนั่นเอง เพราะเหตุที่ตนผ่านการฝึกจิตฝึกปัญญาดีมาก ก็มีสติเกิดปัญญามองเห็นเข้าใจสัจธรรม เป็นวิปัสสนาถึงขั้นบรรลुरुธรรมเป็นพระอรหันต์ในขณะที่จะมรณภาพนั่นเอง

อีกองค์หนึ่งชื่อ **พระวักกลี**^{๑๗} อาพาธหนัก เจ็บปวดมาก ในที่สุดก็ถึงกับเอาเม็ดมาเช็ดคอตัวเอง และด้วยปัญญาความเข้าใจธรรมที่มาก่อนมรณภาพ ก็ได้เป็นพระอรหันต์ในทำนองเดียวกัน นี่เล่าเรื่องชนิดหนักที่สุดเลย

เพราะฉะนั้น คนเจ็บไข้ไม่ได้เสียเปรียบ ให้สบายใจได้เลย ขอให้ตั้งหลักไว้ว่าเราต้องเป็นผู้กระทำ ถ้ามองว่าเราเป็นผู้กระทำ ก็จะมีแรงขึ้นมาทันที สุขภาวะก็จะมา”^{๑๘}

นอกจากกรณีของ**พระโคธิกะ**และ**พระวักกลี**แล้ว ยังมีกรณีของ**พระฉันทะ**ปรากฏใน**ฉันทโนวาทสูตร**^{๑๙}ที่อาพาธหนัก ทนทุกข์เวทนาไม่ไหว จนถึงกับต้องฆ่าตัวตายเพื่อหนีความทุกข์ทรมาน แต่ก็ได้บรรลुरुสภาวะบรมสุข คือ นิพพานก่อนตายเช่นกัน

ข้อสังเกตสำคัญเกี่ยวกับกรณีพระโคธิกะ: พระวักกลี และพระฉันทะ

กรณีพระโคธิกะ พระวักกลี และพระฉันทะ ซึ่งอาพาธหนัก และไม่ประสบความสำเร็จในการใช้ธรรมบำบัดในการระงับทุกข์เวทนาทางกายจนต้องใช้วิธีฆ่าตัวตายเพื่อหนีความทุกข์ทรมาน ทั้งที่พระเถระทั้งสามเป็นผู้ได้ฝึกจิตและรับการอบรมปัญญามาอย่างดี โดยเฉพาะพระโคธิกะ มีเจโตวิมุตติ สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ชั่วคราวด้วยอำนาจแห่งโลกียฌาน ก็ยังไม่สามารถข่มความทุกข์ทรมานจากความเจ็บป่วยได้ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะท่านทั้งสามยังเป็นปุถุชนอยู่ เมื่อโรคทางกายกำเริบ ก็ส่งผลให้โรคทางใจกำเริบด้วย แต่ด้วยเหตุที่พระเถระทั้งสามมีสัมมาทิฐิได้รับการอบรมปัญญามาอย่างยิ่งยวด จึงสามารถใช้ปัญญาดับทุกข์ เข้าสู่สภาวะที่สมบูรณ์ได้ในเสี้ยววินาทีก่อนมรณภาพนั้น

ในทางธรรมนั้นย่อมไม่มีข้อสงสัยว่า พระเถระทั้งสามได้บรรลुरुพระอรหันต์ เพราะได้รับการรับรองจากพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างชัดเจน ดังกรณีพระโคธิกะ พระพุทธองค์ตรัสรับรองว่า

“นักปราชญ์ผู้ใดสมบูรณ์ด้วยธิดิ (ปัญญา -ผู้เขียน) มีปรกติเพ่งพินิจ

ยินดีแล้วในฌานทุกเมื่อ พากเพียรอยู่ตลอดวันตลอดคืน

ไม่มีความอาลัยในชีวิต ชนเสนาของมัจจุราชแล้ว

ไม่กลับมาสู่ภพใหม่ นักปราชญ์นั้นคือ **โคธิกกุลบุตร**

^{๑๗} ดู ภาพผนวก ๑๒ วักกลีสสูตร

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *พื้นสุขภาวะยามสังคมิวิกฤต*. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: ชุมชนชาวพุทธธรรมศิริราช, ๒๕๕๑. หน้า ๑๐-๑๑

^{๑๙} ดู ภาพผนวก ๑๓ ฉันทโนวาทสูตร

ได้ออนตัมหาพร้อมด้วยราก ปรินิพพานแล้ว”^{๒๐}

ทั้งยังทรงรับรองกรณีพระวักกลีว่า

“...อย่างลัวเลย วักกลี จักมีความตายอันไม่ต่ำซ้ำแก่เธอ จักมีกาลกิริยาไม่เลวทรามสำหรับ เธอ...”^{๒๑} และ

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย วักกลีบุตรมีวิญญูณไม่ได้ตั้งอยู่ ปรินิพพานแล้ว”^{๒๒}

สำหรับพระฉันนะ พระพุทศองค์ทรงรับรองว่า

“ดูกรสารีบุตร ฉันนภิกษุยังมีสกุลมิตร สกุลสหาย และสกุลที่คอยตำหนิอยู่ก็จริง แต่เราหากเรียกบุคคลว่า ควรถูกตำหนิด้วยเหตุเพียงเท่านั้นไม่ ดูกรสารีบุตร บุคคลใดที่กายนี้และยึดมั่นกายอื่น บุคคลนั้นเราเรียกว่าควรถูกตำหนิ ฉันนภิกษุหามีลักษณะนั้นไม่ ฉันนภิกษุหาศาสตรมาฆ่าตัว อย่างไม่ควรถูกตำหนิ”^{๒๓}

อย่างไรก็ตาม หากเกิดกรณีที่พระภิกษุกระทำอัธวินิบาตกรรมโดยไม่ได้บรรลุพระอรหัตตผล ก็จะเกิดปัญหา ทางพระวินัย ข้อตติยปาราชิก หรือปาราชิกสิกขาบทที่ ๓^{๒๔} อันเป็น ๑ ในอาบัติ ๔ ข้อ ที่ถือว่าเป็นความผิดร้ายแรง ที่สุดในพระวินัย ซึ่งมีพระบัญญัติว่า

“[๑๖๗] ก็ภิกษุใจจใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต หรือแสวงหาศัสตราอันจะพรากกายมนุษย์นั้น แมภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้”^{๒๕}

ตั้งต้นบัญญัติตติยปาราชิกก็มีที่มาจากกรณีที่พระภิกษุสาวกหลายรูปพากันฆ่าตัวตาย เป็นเหตุให้ พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทศเจ้าทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบทนี้

[๑๖๖] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่าภิกษุทั้งหลายฆ่าตัวตายเองบ้าง ใช้กันและกันให้ฆ่าบ้าง บางกลุ่มพากันเข้าไปหา ตาเถนมิคัลลฑทิกะ บอกว่า ‘ขอโอกาสหน่อยเถิด ท่านช่วยฆ่าพวกอาตมาที่เกิด บาตรและจีวรนี้จักเป็นของท่าน’ จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทศเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของภิกษุเหล่านั้นไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ โฉนภิกษุ เหล่านั้นจึงฆ่าตัวตายเองบ้าง ใช้กันและกันให้ฆ่าบ้าง บางกลุ่มพากันเข้าไปหาตาเถนมิคัลลฑทิกะ บอกว่า ‘ขอโอกาส หน่อยเถิด ท่านช่วยฆ่าพวกอาตมาที่เกิด บาตรและจีวรนี้จักเป็นของท่าน’ บ้างเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่าง นี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ฯลฯ”^{๒๖}

^{๒๐} ดู ภาคผนวก ๑๑ โคธิกสูตร

^{๒๑} ดู ภาคผนวก ๑๒ วักกลีสูตร

^{๒๒} ดู ภาคผนวก ๑๒ วักกลีสูตร

^{๒๓} ดู ภาคผนวก ๑๓ ฉันโนวาทสูตร

^{๒๔} ปาราชิก เป็นชื่อสิกขาบทที่ปรับอาบัติหนักขึ้นขาดจากความเป็นภิกษุ มี ๔ อย่างคือ เสพเมถุน ลักของเขา ชำมนุษย์ อวดอุตริมนุสศธรรมที่ไม่มีในตน. ดู พระราชมนูณี (ประยูรธ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทศศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘. หน้า ๑๖๙

^{๒๕} พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เล่ม ๑. พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาค ๑. ข้อ ๑๖๗ หน้า ๑๓๙. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙

^{๒๖} อ้างแล้วใน ๒๕ หน้า ๑๓๘-๑๓๙

กล่าวโดยสรุป กรณีพระภิกษุอาพาธหรือไม่อาพาธ ฆ่าตัวเองหรือใช้ให้ผู้อื่นฆ่าก็ตาม เป็นประเด็นที่มีความย้อนแย้ง(paradox) อย่างมาก เพราะใน **โคธิกสูตร** **วัฏกสิสูตร** และ **ฉันทโนวาทสูตร** พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการฆ่าตัวตายและรับรองการบรรลุนิพพานสภาวะ (ความสุขสูงสุด) ของพระสาวกทั้งสาม ในขณะที่ใน **พระวินัยปิฎก** พระพุทธองค์ทรงเตือนการฆ่าตัวตายเองหรือใช้กันและกันให้ฆ่า หรือใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ว่าเป็นการกระทำที่ใช้ไม่ได้ไม่ควรทำ และทำให้คนเสื่อมศรัทธาในคณะสงฆ์

อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปแล้ว พระวินัยโดยเฉพาะสิกขาบทว่าด้วยปาราชิก เป็นสิกขาบทวินัยที่พระภิกษุไม่พึงล่วงละเมิด หรือถ้าหากล่วงละเมิดแล้วก็จะกลายเป็นอาบัติหรือความผิดเป็นขั้น ๆ ไป กรณีฆ่าตัวตายของ**พระโคธิกะ** **พระวัฏกสิ** และ**พระฉันทะ** ย่อมถือเป็นกรณียกเว้นเพียงส่วนน้อย เนื่องจากพระเถระทั้งสามได้บรรลุอรหัตตผลแล้วตามการรับรองของพระพุทธเจ้า จึงไม่มีอาบัติทั้งปวง แต่พระวินัยบัญญัติยอมเป็นสิกขาบทหลักหรือพระปาฏิโมกข์ที่พระภิกษุทั้งปวงต้องปฏิบัติตาม

บทเรียนที่ได้จากพระเถระผู้อาพาธหนักทั้งสามท่านก็คือ บุคคลแม้จะตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิ ได้รับการอบรมทางปัญญาอย่างดี แต่เมื่อป่วยหนัก บางครั้งก็ไม่สามารถใช้ปัญญาพิจารณาธรรมะเพื่อระงับทุกขเวทนาทางกายได้สำเร็จ เหมือนกรณีของพระศิริมานนท์

อันตรายิกธรรม โรค ๕ ชนิด: โรคต้องห้าม ๕ ชนิด สำหรับปุชชอบบ

หากว่าโดยหลักแห่งพุทธธรรม บุคคลไม่ว่าป่วยเป็นโรคใดก็ตาม ย่อมมีโอกาสเข้าถึงความสุขสูงสุดของชีวิตได้ แต่ในทางปฏิบัติ เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นคณะสงฆ์ บุคคลผู้ประสงค์จะเข้ามาเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ ควรจะมีวัตถุประสงค์เพื่อเข้ามาปฏิบัติธรรม มิใช่มีความมุ่งหมายอย่างอื่น ในที่นี้ได้แก่ความต้องการแอบแฝงเข้ามาในคณะสงฆ์เพื่อหวังได้รับการรักษาโรคติดต่อเรื้อรัง ดังมีเรื่องราวกล่าวในเรื่อง **“อันตรายิกธรรม โรค ๕ ชนิด”**^{๒๗} ว่า

ในชนบทแคว้นมคธ ครั้งพุทธกาล เกิดโรคระบาด ๕ ชนิด คือ โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมดงครอ โรคลมบ้าหมู ประชาชนเป็นจำนวนมากเป็นโรคติดต่อดังกล่าว จึงพากันเข้ามาอุปสมบทในพุทธศาสนา เพื่อหวังจะได้รับการรักษาพยาบาลอย่างดี และสิทธิพิเศษของภิกษุอาพาธภายในพุทธอาราม

“ขณะนั้น บุรุษนั้นมีความคิดตั้งนี้ว่า ‘พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้มีลักษณะนิสัยดี ประพฤติเรียบร้อย บริโภคอาหารดี นอนในห้องมิดชิด ถ้ากระไร พวกเราพึงบรรพชาในพวกสมณะเชื้อสายศากยบุตร ในที่นั้น ภิกษุทั้งหลายจักพยาบาลและหมอชีวกโกมารภัจจ์จักรักษา เราหายโรคก็จะดี’ จึงเข้าไปขอการบรรพชา ภิกษุทั้งหลายก็ต้องพยาบาลและหมอชีวกโกมารภัจจ์ก็ต้องรักษา เขาหายโรคแล้วก็ดี”^{๒๘}

^{๒๗} พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม ๔ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๔ มหาวรรค ภาค ๑. ข้อ ๑๐๑. หน้าที่ ๑๑๗-๑๒๑. ดู ภาคผนวก ๑๔ อันตรายิกธรรม โรค ๕ ชนิด <http://84000.org/tipitaka/pitaka1/v.php?B=04&A=2876&Z=2932> ดู ภาคผนวก ๑๔. ปัญญาพารวัตถุ ว่าด้วยอาพาธ ๕ ชนิด เรื่องอันตรายิกธรรม

^{๒๘} ดู ภาคผนวก ๑๔ ปัญญาพารวัตถุ ว่าด้วยอาพาธ ๕ ชนิด เรื่องอันตรายิกธรรม

เมื่อหมอชีวกโกมารภัจจ์เห็นพฤติการณ์อันทุจริตของเหล่าพระภิกษุที่แอบแฝงเข้ามาบวชเพื่อรับการรักษาโรคติดต่อเรื้อรัง จึงได้กราบทูลขอพระบรมศาสดามีให้การบรรพชาอุปสมบทแก่ผู้มีโรคติดต่อ ๕ ชนิดดังกล่าว

พระพุทธองค์ทรงรับคำขอของหมอชีวกโกมารภัจจ์ ทรงห้ามบวชคนเป็นโรคติดต่อ พระภิกษุรูปใดให้บวช ต้องมีความผิดดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรผู้ถูกโรค ๕ ชนิด เบียดเบียน ไม่พึงให้บรรพชา รูปใดให้บรรพชา ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๒๙}

อย่างไรก็ตาม โรคต้องห้าม ๕ ชนิดสำหรับผู้ขอบวช มีพระอรธกถา^{๓๐} อธิบายไว้โดยละเอียดว่าลักษณะอาการโรคขึ้นไหนดห้ามบวช และเมื่อรักษาหายโดยไม่มีรอยโรคย่อมสามารถขอบวชได้อีก ส่วนกรณีเรื่องลมบ้าหมูนั้นไม่น่าจะเป็นโรคระบาดหรือโรคติดต่อ ในพระอรธกถากล่าวว่า โรคลมบ้าหมูมี ๒ ชนิด คือโรคบ้าเพราะตีหรือโรคบ้าเพราะถูกผีสิง แต่โรคบ้าชนิดนี้เป็นโรคอันตราย จึงไม่ได้รับอนุญาตให้บวช

เรื่องราวในพระ **พระวินัยปิฎก** มหาวรรค ข้อ **อันตรายิทธิกรรม โรค ๕ ชนิด** ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าพุทธอารามตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมีชื่อเสียงมากในฐานะเป็นโรงพยาบาลรักษาโรค โดยมีพระภิกษุผู้พยาบาลและหมอชีวกโกมารภัจจ์แพทย์ผู้รักษา มีพระภิกษุอาพาธและผู้ป่วยเข้ามารับการรักษาเป็นจำนวนมาก จนแพทย์ไม่สามารถให้บริการได้อย่างทั่วถึง

^{๒๙} อ่างแก้วใน ๒๘

^{๓๐} ดู ภาคผนวก ๑๔. ธรรมกถาอันตรายิทธิกรรม โรค ๕ ชนิด. อรรถกถา มหาวรรค ภาค ๑ มหาขันธกะ, ปัญญาพาธวัตถุ กถา, อันตรายิทธิกรรม โรค ๕ ชนิด.

พระพุทธศาสนากับ

ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

การแพทย์แผนไทยเป็นภูมิปัญญาการแพทย์ดั้งเดิมอันเป็นผลของการผสมผสานศาสตร์การแพทย์จากหลากหลายวัฒนธรรมจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นแพทย์ศาสตร์หรือเวชศาสตร์แผนไทย นับจากอดีตถึงปัจจุบัน สายวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยได้แก่ สายวัฒนธรรมการแพทย์พื้นบ้าน วัฒนธรรมการแพทย์อินเดีย ซึ่งมีทั้งการแพทย์อายุรเวทของวัฒนธรรมพราหมณ์-ฮินดู และวัฒนธรรมพุทธศาสนา ซึ่งก็ยิ่งแบ่งออกเป็น ๒ นิกาย คือ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับนิกายมหายาน ในที่นี้ของมุ่งเน้นไปที่อิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นเนื้อหาหลัก

เค็นเน็ธ จี ซีส์ค ได้กล่าวถึงการแพทย์อินเดียในพุทธศาสนานอกพรมแดนอินเดีย ดังนี้

“คัมภีร์พุทธศาสนาให้หลักฐานเกี่ยวกับความสำคัญของการแพทย์ ซึ่งมีการผสมผสานรูปแบบของการเยียวยาที่แตกต่างกันในพุทธศาสนา และการเผยแพร่แนวความคิดทางการแพทย์ของอินเดียไปยังทิเบตและบางส่วนของเอเชียกลาง เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พุทธศาสนานิกายมหายานมีอิทธิพลสำคัญ ยกเว้นในศรีลังกาและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทางด้านตะวันตกที่พุทธศาสนาแบบเถรวาท ซึ่งมีรากฐานจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นส่วนใหญ่ที่มีอิทธิพลสำคัญ...

อย่างไรก็ตาม ข้อปฏิบัติทางการแพทย์ของพุทธอารามตามที่ปรากฏในพระวินัยสาระสำคัญยังคงเป็นไปตามที่ประมวลไว้ในพระวินัยปิฎกของพระไตรปิฎกเป็นหลัก”^๑

ประเทศไทย เป็นดินแดนหนึ่งในอุษาคเนย์ที่ได้รับอิทธิพลภูมิปัญญาการแพทย์พุทธศาสนานิกายเถรวาท ทั้งจากแหล่งต้นกำเนิดในอินเดียและจากลังกาทวีป อย่างไรก็ตามในวัฒนธรรมการแพทย์แผนไทย แม้จะถวายเป็นการสักการบูชาพระพุทธเจ้าและพระรัตนตรัยว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด แต่ก็ได้มีคัมภีร์แพทย์แผนไทยเล่มใดระบุว่าศาสตร์การแพทย์แผนไทยมีต้นกำเนิดจากพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่างจากวัฒนธรรมการแพทย์ทิเบตที่นับถือว่า

^๑ เค็นเน็ธ จี ซีส์ค, ผู้แต่ง. ธีรเดช อุทัยวิทยารัตน์, ผู้แปล. *ลัทธินักพรตและการเยียวยาในอินเดียโบราณ ระบบการแพทย์ในพุทธอาราม*. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๕๑. หน้า ๙๖-๙๗

ความรู้ทางการแพทย์ที่เขตนี้น่าสนใจเกิดจากภคานพทุธเจ้าที่ชื่อพระโภษชยคุรุพทุธเจ้า ซึ่งวัฒนธรรมทางการแพทย์สายมหายานและวัชรยานเชื่อว่าพระศากยมุนีพทุธเจ้า (เดิมมีพระนามว่าเจ้าชายสิทธัตถะ) จะอุบัติ ณ ชมพูทวีปในรูปของพระโภษชยคุรุพทุธเจ้า องค์พระผู้ให้กำเนิดคัมภีร์แพทย์ดั้งเดิมที่เรียกว่า “**คัมภีร์**”^๒ ซึ่งกล่าวว่า มูลเหตุของโรคทั้งปวงเกิดจากอกุศลมูล ๓ หรือ **พิษร้ายสามอย่าง** คือความโลภ ความโกรธ และความหลง^๓ กล่าวคือ ความโลภทำให้เกิดโรคเกี่ยวกับวาทะกำริบ ความโกรธ ทำให้โรคเกี่ยวกับปิตตะและโลหิตกำริบ และความหลง ทำให้โรคเกี่ยวกับเสมหะกำริบ อย่างไรก็ตาม พุทธทัศน์ทางการแพทย์ของทุกนิกายเกี่ยวกับโรคภัยและโรคทางใจ ย่อมสอดคล้องกัน ดังความเห็นของนายแพทย์เยซี ดอนเต็น ชาวทิเบตว่า

“กล่าวโดยสรุป มูลเหตุของความเจ็บป่วย ก็คืออวิชชาที่ไม่มีจุดเริ่มต้น ด้วยอำนาจของอวิชชาทำให้เราตกอยู่ในวัฏสังสาร คือ เวียนว่ายอยู่ในวัฏจักรของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซ้ำแล้วซ้ำเล่า อวิชชานั้นอยู่กับตัวเราเสมือนหนึ่งเป็นเงาตามตัว เพราะฉะนั้นถึงแม้เราจะคิดว่าไม่มีเหตุผลอะไรที่น่าจะเจ็บป่วย แม้เราจะคิดว่าเรามีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรงมาก แต่จริง ๆ แล้วสาเหตุพื้นฐานของความเจ็บป่วยนั้นมีอยู่ในตัวเรามาตั้งแต่ครั้งอนันตกาลแล้ว”^๔

หมอชีวกโกมารภัจจ์:

บรมครูแห่งการแพทย์แผนไทย

ย่อมเป็นที่ทราบกันดีในหมู่ชาวไทยที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทว่า หมอชีวกโกมารภัจจ์ เป็นแพทย์ประจำพระองค์พระพุทธเจ้า และเป็นบรมครูแห่งการแพทย์แผนไทย โดยทั้งนี้มิได้นับถือว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นบรมครูแพทย์แผนไทยเหมือนดังในวัฒนธรรมแพทย์ของทางฝ่ายมหายานและวัชรยาน ซึ่งนับถือว่าพระศากยมุนีในปางของพระโภษชยคุรุพทุธเจ้าทรงเป็นพระบรมครูแพทย์ มีข้อถกเถียงซึ่งยังไม่เป็นที่ยุติว่า หมอชีวกโกมารภัจจ์เรียนวิชาแพทย์ศาสตร์จากแหล่งความรู้ในวัฒนธรรมใด พราหมณ์ พุทธ หรือฤๅษีดาบส (นักพรตนอกพุทธศาสนาและพราหมณ์)

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาฝ่ายเถรวาทกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าหมอชีวกโกมารภัจจ์บวราณาตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนาหลังจากสำเร็จวิชาแพทย์จากสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์แห่งเมืองตักศิลา ในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทมิได้ระบุนามว่าใครคืออาจารย์แพทย์ของหมอชีวกโกมารภัจจ์ แต่บันทึกฝ่ายทิเบตกล่าวว่า อาจารย์แพทย์ของหมอชีวกโกมารภัจจ์ชื่อ **อาเตรยะ**^๕ ซึ่งเชี่ยวชาญด้านศัลยกรรมและอายุรกรรม ทั้งยังเป็นราชาแพทย์แห่งสำนักตักศิลา มีงานศึกษาในประเด็นนี้ ๒ ชิ้น ของ ดร.ฮอร์เนล และเค็นเน็ธ เจ. ชิสต์ ที่กล่าวถึงข้อสันนิษฐานว่า **อาเตรยะ** เป็นพระภิกษุ

^๒ นายแพทย์เยซี ดอนเต็น, ผู้เขียน. ชีรเดช อุทัยวิทยารัตน์, ผู้แปล. *สู่สุขภาพปณิธิแห่งคุณภาพ*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ: โครงการสมุนไพรรักษาตนเอง มูลนิธิสุขภาพไทย, ๒๕๓๘. หน้า ๑๒-๑๓

แต่ใน**โภษชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตสูตร**ของฝ่ายมหายานซึ่งเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าแก่นั้น พระโภษชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า ทรงเป็นอดีตพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นคนละองค์กับพระโคตมพุทธเจ้าในภัทรกัปป์ ดู **ภาคผนวก ๑๖ มหาบารมีของโภษชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตสูตร**

^๓ อ้างแล้วใน ๒. หน้า ๑๖-๑๗

^๔ เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๗

^๕ Ralston, W.R.S. Done into English from the German. *Tibetan Tales: Derived from Indian Sources*. London: Degan Paul, Trench TruBner & Co.Ltd. 1906. PP75-109. อ้างใน Dr.Jyotir Mitra. *A Critical Appraisal of Ayurvedic Material in Buddhist Literature with Special Reference to Tripitaka*, Varanasi (India): The Jyotirlok Prakashan, First Edition 1965. PP.327.

ในพระพุทธศาสนา^๖ ซึ่งทำให้มีข้อสมมติฐานต่อไปว่า หมอชีวกโกมารภัจจ์ น่าจะได้รับความรู้แพทยศาสตร์ในสายของพุทธศาสนาด้วย

อนึ่ง เมืองตักกศิลาเป็นนครโบราณและเป็นเมืองศูนย์กลางศิลปะวิทยาการของโลกก่อนสมัยพุทธกาล เป็นนครหลวงของแคว้นคันธาระ อันเป็นแคว้นหนึ่งในชมพูทวีป ซึ่งสถาปนาขึ้นโดยชาวอารยัน แต่ก็เปิดรับกระแสอารยธรรมอันหลากหลาย เช่น อารยธรรมกรีกสมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช และอารยธรรมฮินดูหลายยุค แต่ในสมัยพุทธกาล คันธาระก็รับเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำแคว้น รุ่งเรืองมานานนับพันปี โดยมีความรุ่งเรืองถึงขีดสุดในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ เมืองตักกศิลา ถูกทำลายโดยชนเผ่าเฮพธาไลต์ (Hepthalite) หรือชาวฮั่นขาว (White Huns) ซึ่งเป็นอนารยชนเชื้อสายเติร์ก-มองโกล ปัจจุบันเมืองตักกศิลา ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของรัฐปัญจาบ ประเทศปากีสถาน

ดังนั้นจึงไม่อาจกล่าวได้ว่าหมอชีวกโกมารภัจจ์ได้รับวิชาแพทย์จากสายอายุรเวทของวัฒนธรรมฮินดูเป็นสายหลัก เนื่องจากเมืองตักกศิลามีได้ถูกรอบงำจากอารยธรรมฮินดูเพียงกระแสเดียว และเมืองนี้ก็เต็มไปด้วยสำนักอาจารย์ที่ศึษาปาโมกข์มากมายจากหลากหลายวัฒนธรรม ในกรณีของหมอชีวกโกมารภัจจ์ หากปรมาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาแพทย์ให้แก่ท่านคือ **อาเตรยะ** เป็นนักบวชในพุทธศาสนาแล้ว ก็เป็นไปได้ว่าความรู้แพทย์ของบรมครูแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์ ได้รับการถ่ายทอดมาในสายของพระพุทธศาสนามากกว่าสายอายุรเวท อันเป็นศาสตร์การแพทย์ดั้งเดิมในคัมภีร์พระเวทของพราหมณ์

อนึ่ง เวชปฏิบัติอันเป็นความเชี่ยวชาญในการรักษาโรคเฉพาะทาง ซึ่งหมอชีวกโกมารภัจจ์ได้รับการถ่ายทอดมาจากสำนักตักกศิลา เท่าที่ปรากฏใน**พระวินัยปิฎก มหาวรรค จีวรขันธกะ** (ดูภาคผนวก ๑๕) มี ๖ กรณีที่หมอชีวกโกมารภัจจ์ทำอันรักษาไม่หาย แต่หมอชีวกโกมารภัจจ์สามารถรักษาหายได้ ได้แก่

กรณีแรก รักษาโรคปวดศีรษะเรื้อรัง ๗ ปี ปรงยาเนยใสหุงกับสมุนไพรรักษา ใช้วิธีการให้ผู้ป่วยนัตถุยาเข้าทางจมูก แล้วยาที่เข้าไปพุ่งออกทางปาก นัตถุยาเพียงครั้งเดียวก็หายขาด

กรณีที่ ๒ รักษาโรคริดสีดวงทวารด้วยการใช้ยาทาที่บริเวณริดสีดวงเพียงครั้งเดียว

กรณีที่ ๓ รักษาโรคปวดศีรษะด้วยวิธีการผ่าตัดเปิดกะโหลกศีรษะ พยาธิในสมองออกมา ๒ ตัว เมื่อปิดกะโหลกศีรษะ เย็บหนังศีรษะ ทายาสมาณแผลแล้ว ให้นอนรักษาตัวในท่าตะแคงซ้าย ตะแคงขวา และนอนหงายท่าละ ๑ สัปดาห์ รวม ๓ สัปดาห์ก็หายขาด

กรณีที่ ๔ รักษาโรคเนื้องอกในลำไส้ด้วยวิธีการผ่าตัดหน้าท้อง ตัดเนื้องอกในลำไส้ออก เย็บหนังท้อง ทายาสมาณแผล ไม่นานก็หาย (ไม่ระบุจำนวนวันที่รักษา)

^๖ Hoernte, A.R., *Studies in Indian Medicine, Osteology*. Royal Asiatic Society, Oxford. 1907. PP.7, 8. อ้างใน Dr.Jyotir Mitra. *A Critical Appraisal of Ayurvedic Material in Buddhist Literature*. PP.328

ในขณะทำงานของเค็นเน็ธ จี ชิสค์ กล่าวว่า อาจารย์แพทย์นิรนามของหมอชีวกโกมารภัจจ์ที่กล่าวถึงใน**พระไตรปิฎกบาลีชีวภัตต**ของฝ่ายเถรวาทก็คือ**พระภิกษุอาเตรยะ** ราชแพทย์แห่งสำนักตักกศิลา ซึ่งคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤตให้ฉายาว่า**“พระวิคิตขวร”** หรือ**“พระผู้ปราศจากความเจ็บป่วย”** อันเป็นนามของผู้ที่ได้รับการยกย่องสูงสุดเท่าเทียมกับพระพุทธเจ้าและอรหันตสาวก อย่างไรก็ตาม มีข้อถกเถียงว่า ชื่อ**อาเตรยะ** อาจหมายถึง**อาเตรยะปุณรวาสู**ที่กล่าวถึงใน**คัมภีร์จักรกัมมิตตาของอายุรเวท** ซึ่งก็ระบุว่าเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ผู้เคยเป็นศรมณ์ (นักพรตผู้จาริกนอกรัศมีพราหมณ์) มาก่อน และเป็นครูใหญ่แพทย์ผู้มีชื่อเสียงในสำนักตักกศิลา

ดู เค็นเน็ธ จี ชิสค์, ผู้แต่ง. จีเรเดซ อุทัยวิทยารัตน์, ผู้แปล. **ลัทธินักพรตและการเยียวยาในอินเดียโบราณ: ระบบการแพทย์ในพุทธอาราม**. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ: สถาบันการแพทย์แผนไทยฯ, ๒๕๕๑. หน้า ๑๐๓-๑๐๗ และหน้า ๒๕๑-๒๕๓

กรณีที่ ๕ รักษาโรคผอมเหลือง (สันนิษฐานว่าเป็นโรคคีซาน) ด้วยวิธีการหุงเนยใสให้มีสี กลิ่น รส เหมือน น้ำฟาด แล้วให้ผู้ป่วยดื่มยาเพียงครั้งเดียว

กรณีที่ ๖ ถวายการรักษาพระพุทธเจ้าทรงประชวรด้วยโรคพระวรกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ วิธีการรักษาด้วยการทำให้พระวรกายชุ่มชื้น ๒-๓ วัน แล้วให้ทรงสูดดมกำนบวอบสมุนไพโร ช่วยให้ผู้พระองค์ระบายพระนาภี ๓๐ ครั้ง และห้ามมิให้เสวยพระกระยาหารที่ปรุงด้วยน้ำต้มผักจนพระวรกายหายเป็นปกติ

ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าในอารัมภบทของคัมภีร์แพทย์แผนไทยทุกคัมภีร์จะเริ่มต้นด้วยคำกล่าวบูชาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระรัตนตรัย จากนั้นในบางคัมภีร์จะมีคำกล่าวบูชาบรมครูแพทย์ชิวโกมารภัจจ์ หรือ พระฤๅษี หรือชื่อของผู้แต่งที่เป็นชาวพุทธ ยกตัวอย่าง เช่น

พระคัมภีร์ปฐมจินดาร์^๗ ตำราแพทย์แผนไทยที่ว่าด้วยเรื่องแม่และเด็ก และการกำเนิดโลกมนุษย์ มีบทเริ่มต้นเป็นภาษาบาลีพร้อมคำแปลว่า

“อันว่าข้า ถวายนมัสการแล้ว ซึ่งพระศรีสุคตทศพลญาณเจ้า เป็นที่พึ่งของโลกย์ อนึ่งโสด อันว่าข้าไหว้ แล้วโดยพิเศษ ซึ่งชิวโกมารภัจ แพทย์ผู้ประเสริฐ เปรียบดุจเต็จอมรินทรธาธิราชบิดร ผู้มีมหิศรภาพเป็นจอมมกุฎแก่เทพยบุตย์ทั้งหลาย จักแสดงบัดนี้ซึ่งคัมภีร์แพทย์อันพิเศษ ชื่อ **ประภมจินดาร์** อันเป็นหลักเป็น**ประธานแห่งพระคัมภีร์ฉันทศาสตร์ทั้งปวง** อันพระอาจารย์โกมารภัจจ์แต่งไว้ในกาลก่อนโดยสังเขป เพื่อจะให้เป็นที่พึ่งแก่สัตว์โลกทั้งหลาย ด้วยประการดังนี้”

สำหรับคัมภีร์นี้ หลังจากขึ้นต้นด้วยการถวายนมัสการ**พระศรีสุคตทศพลญาณเจ้า** ซึ่งก็คือ**พระพุทธเจ้า**แล้ว จะให้ความเคารพอย่างสูงต่อ**หมอชิวโกมารภัจจ์** เสมอเหมือนสมเด็จพระจอมรินทร์จอมเทพ และยกย่อง**คัมภีร์ปฐมจินดาร์** ที่ท่านแต่งไว้ว่าเป็นประธานแห่งคัมภีร์แพทย์ทั้งปวง

พระคัมภีร์ตักกาศิลา^๘ เป็นตำราแพทย์แผนไทยที่ว่าด้วยโรคระบาดร้ายแรงที่เกิดขึ้นในเมืองตักกาศิลา มีบทเริ่มต้นเป็นคำร้อยกรองภาษาไทยดังนี้

“ข้าไหว้**พระพุทธ พระธรรมบรสิสุทธิ์ พระสงฆ์บริพาธ** บิดามารดา ครูบาอาจารย์ ขอแตงนิทาน เมืองตักกาศิลา ขอให้มิใช่ขชะนะแก่ภัย โรคะโรคา กล่าวกลอนสอนไว้ ตามในตำรา เมืองตักกาศิลา ครั้งหาลงเมือง**พระฤๅษีเมตตา** เห็นเวทนา ผูกคนตายเปลื้อง จึงไว้ตำรา มีมาตามเรื่อง เปนบุญไปเบื้องนำชั่วกัลปา”

พระคัมภีร์มหาโชตรัต^๙ ตำราแพทย์แผนไทยที่ว่าด้วยโรคของสตรีโดยเฉพาะ เริ่มต้นพระคัมภีร์ด้วยพระคาถา บาลีกกล่าวบูชา**พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระปัจเจกพุทธเจ้า พรหม ท้าวจาดูโลกบาล พระฤๅษี เทวดา ฯลฯ** และกล่าวถึงผู้ประดิษฐานคัมภีร์มหาโชตรัตหลายชื่อ ได้แก่ ท้าวสหมบตีพรหม ครูผู้เฒ่า พระฤๅษีทั้ง ๔ ตน เป็นต้น

พระคัมภีร์วโยคสาร^{๑๐} ตำราแพทย์แผนไทยที่ว่าด้วยองค์แห่งแพทย์ ๓๐ ประการ เริ่มต้นพระคัมภีร์ด้วยพระคาถาบาลี และกล่าวถึงชื่อผู้แต่งตำราเป็นเสนาบดี กรุงลังกา ชื่อ อมรเสกมหาอำมาตย์ ซึ่งน้อมกาย วาจา ใจ นมัสการพระบาทแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย ผู้ประเสริฐแต่พระองค์เดียวใน ๓ ภพ

^๗ กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ, **แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์: ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ**, กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๒. หน้า ๘๘

^๘ เล่มเดียวกัน. หน้า ๓๗

^๙ เล่มเดียวกัน. หน้า ๔๙๑-๔๙๓

^{๑๐} เล่มเดียวกัน. หน้า ๔๕๓-๔๕๔

ข้อสังเกตเกี่ยวกับตัวอย่างของพระคัมภีร์แพทย์แผนไทยข้างต้น จะเห็นได้ว่าชื่อผู้แต่งคัมภีร์ที่อยู่ร่วมสมัยกับพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าก็คือหมอชิวโกมารภัจจ ส่วนคัมภีร์แพทย์แผนไทยเล่มอื่น ๆ ทั้งที่ยกตัวอย่างในที่นี้ และนอกจากตัวอย่าง มักไม่ระบุชื่อผู้แต่ง หรือหากระบุก็เป็นชื่อของเทพ เช่น สหัมบดีพรหม ซึ่งแม้เป็นมหาเทพของพราหมณ์ แต่ก็หันมาสมานพราหมณ์ หรือไม่ก็เป็นชื่อของแพทย์กึ่งตำนานที่เป็นชาวพุทธ เช่น อมรเสกมหาอำมาตย์แห่งกรุงลังกา หรือกล่าวถึงฤษีนิรนามที่แต่งตำรา แต่ไม่มีคัมภีร์แพทย์แผนไทยเล่มใดที่ระบุชื่อครูแพทย์อายุรเวทของพราหมณ์เลย จึงสรุปได้ว่าคัมภีร์แพทย์แผนไทยทุกเล่มปฏิเสธการได้รับอิทธิพลจากการแพทย์อายุรเวทของพราหมณ์โดยสิ้นเชิง แม้จะมีงานศึกษาของนักวิชาการชาวอินเดีย ชื่อ Dr.Jyotir Mitra ที่เชื่อว่าเนื้อหามาจากการแพทย์อายุรเวทปรากฏอยู่ใน**พระสูตรตันตปิฎก ทิฆนิกาย** และ**วิสุทธิมรรค** ของพระพุทธศาสนา^{๑๑} แต่ภายหลังมีงานของนักวิชาการชาวอินเดีย ชื่อ เค็นเน็ธ จี ซิสต์ ซึ่งหักล้างความเชื่อดังกล่าว ทั้งยังยืนยันว่า

“การสำรวจตรวจสอบเรื่องราวทางการแพทย์ของอินเดียโบราณของข้าพเจ้า... จะให้ภาพของประวัติศาสตร์การแพทย์ของอินเดียโบราณ ซึ่งแตกต่างจากที่มักถูกวาดไว้อย่างสิ้นเชิง ข้อมูลอ้างอิงชี้ให้เห็นว่าศาสตร์การแพทย์ของฮินดูมีรากฐานมาจากงานของนักพรตนอกรีต (ในที่นี้หมายถึงนักบวชนอกลัทธิพราหมณ์ เช่น นักบวชในพุทธศาสนา เป็นต้น -ผู้เขียน) เป็นหลัก มากกว่าที่จะมาจากปัญญาชนพราหมณ์ อีกทั้งยังชี้ว่าการพัฒนาที่สำคัญของการแพทย์อินเดียเกิดขึ้นในช่วงเริ่มต้นของการสถาปนาวัดวาอารามในพุทธศาสนา นอกเหนือจากการสร้างรากฐานสำหรับประวัติศาสตร์ใหม่ของการแพทย์ในอินเดียโบราณแล้ว การค้นพบเหล่านี้จะช่วยพัฒนาความเข้าใจของเรา ทั้งในเรื่องการสืบทอดและการยอมรับองค์ความรู้บางอย่างผ่านศาสตร์และพัฒนาความเข้าใจในประวัติศาสตร์เชิงสังคมของพุทธศาสนาในอินเดียและทั่วทั้งเอเชีย การนำเสนอประวัติศาสตร์การแพทย์อินเดียนี้ น่าจะกระตุ้นให้เกิดการถกเถียงโต้แย้ง โดยเฉพาะในบรรดาผู้ที่คิดว่าต้นกำเนิดของอายุรเวทมาจากจารีตพราหมณ์ดั้งเดิม”^{๑๒}

อุดมคติสูงสุดของการแพทย์แผนไทย คือการบรรลุนิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

การแพทย์อายุรเวท ย่อมมีต้นกำเนิดจาก**คัมภีร์พระเวท**ในจารีตของศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะส่วนที่เป็น**คัมภีร์อถรรพเวท** ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของการแพทย์อายุรเวทโดยตรงที่ได้รับการรื้อยกรองเป็นโคลกคำฉันทภาษาสันสกฤต จึงมีชื่อเรียกว่า “**ฉันทศาสตร์**” หรือศาสตร์ที่ประพันธ์เป็นคำฉันท ดังนั้น ครูแพทย์แผนไทยแต่โบราณจึงแต่งคัมภีร์เทียบเคียงกับ**คัมภีร์ฉันทศาสตร์ของอถรรพเวท**^{๑๓} แต่เรียกชื่อว่า “**พุทธฉันทศาสตร์**”^{๑๔} อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ฉันทศาสตร์ของไทยก็ได้ปฏิเสธ “**คัมภีร์ไสย**” หรือ “**คัมภีร์อถรรพเวท**” ในจารีตของพราหมณ์ ซึ่งยังมีความเชื่อในทางไสยศาสตร์ ดังรื้อยกรองตอนหนึ่งใน**คัมภีร์ฉันทศาสตร์**ว่า

^{๑๑} Dr.Jyotir Mitra. *A Critical Appraisal of Ayurvedic Material in Buddhist Literature: With Special Reference to Tripitaka*. Varanasi (India): Jyotirlok Prakashan, First Edition, 1985. PP.23-25, 58-60

^{๑๒} เค็นเน็ธ จี ซิสต์, ผู้แต่ง. ธีระเดช อุทัยวิทยารัตน์, ผู้แปล. *ลัทธินักพรตและการเยียวยาในอินเดียโบราณ: ระบบการแพทย์ในพุทธอาราม*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ: สถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข. ๒๕๕๑. คำนำผู้แต่ง, หน้า ๑๐.

^{๑๓} กระทรวงศึกษาธิการ. *แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์: ภูมิปัญญาการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ*. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ. สถาบันภาษาไทย. พ.ศ. ๒๕๔๒. หน้า ๒๔.

^{๑๔} เล่มเดียวกัน. หน้า ๘๒

“...ผู้ใดจะเรียนรู้ พิเคราะห์หัดผู้อาจารย์ เทียงแท้ว่าพิสดาร ทั้งพุทธไสย จึงควรเรียน แต่สักเป็นแพทย์ได้ คัมภีร์ไสย ไม่จำเนียร ครุณันไม่ควรเรียน จะนำตนให้หลงทาง...”^{๑๕} และ

“...เป็นแพทย์ไม่รู้ใน คัมภีร์ไสย ท่านบรรจงรู้แต่ยามาอ่าองค์ รักษาไข้ไม่เช็ดขาม...”^{๑๖}

อย่างไรก็ตาม แม้พระพุทธศาสนาจะปรับตัวยืดหยุ่นกลมกลืนกับความเชื่อในจารีตพราหมณ์ที่ไม่เป็นโทษ ไม่ว่าจะเป็ความเชื่อด้านไสยศาสตร์ที่ส่งผลในทางจิตวิทยาช่วยให้จิตใจมั่นคงเมื่อมีเครื่องยึดเหนี่ยว หรือในด้านจรรยาบรรณแพทย์ที่ต้องยึดมั่นในหลักศีลห้าและศีลแปด อันเป็นหลักจริยธรรมร่วมกันของพุทธกับพราหมณ์ แต่สิ่งสำคัญที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนระหว่างการแพทย์แผนไทยในวัฒนธรรมพระพุทธศาสนากับการแพทย์ในวัฒนธรรมอื่นก็คือเป้าหมายสูงสุดในครรลองชีวิตแพทย์แผนไทยต้องมุ่งสู่พระนิพพานอันเป็นความสุขสูงสุดที่เป็นอิสระจากโรคทางใจ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง โดยไม่ต้องอาศัยอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเครื่องล่อมใด ๆ ดังปฐมวรรคใน “คัมภีร์ฉันทศาสตร์” แม้จะให้ความเคารพบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อต่าง ๆ แต่จุดมุ่งหมายสูงสุดของการแพทย์แผนไทยคือการบรรลุนิพพาน

“ข้อขอประณมหัตถ์ พระไตรรัตนนาถา ตริโลกอมรมาอภิวาทนาการ อนึ่ง ข้าอัญชลี พระฤๅษีผู้ทรงญาณ แดดองค์เธอมีมาน โดยรอบรู้โรโรคา ไหว้คุณ อิศวเรศ ทั้ง พรหมเมศทุกชั้นฟ้า สาปสรรคซึ่งหว่านยา ประทานทั่วโลกธาตริ ไหว้ครู กุมารภัก ผู้เจนจัดในคัมภีร์เวชศาสตร์บรรดามีให้ทานทั่วแก่นรชน ไหว้ ครูผู้สั่งสอน แต่ปางก่อน เจริญผล ล่วงฉันทศาสตร์ สำเร็จกิจประสิทธิพร

จะกล่าว คัมภีร์ฉันทศาสตร์ บรรพที่ครูสอน เสมอดวงทินกร แลดวงจันทร์กระจ่างตา ส่องสัตว์ให้สว่าง กระจ่างแจ้งในมรรคา หมอนวดแลหมอยา ผู้เรียนรู้ คัมภีร์ไสย เรียนรู้ให้ครบหมด จนจบบทคัมภีร์ในฉันทศาสตร์ท่านกล่าวไป...”^{๑๗}

บทไหว้ครูของคัมภีร์ฉันทศาสตร์ที่ยกมานี้ จะเห็นลำดับชั้นของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แพทย์แผนไทยต้องให้การสักการะ ลำดับสูงสุดคือพระรัตนตรัยแห่งพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ลำดับรองลงมาคือพระฤๅษีผู้ทรงญาณ ๘ องค์ ซึ่งนักวิชาการบางท่าน^{๑๘} เชื่อว่าน่าจะหมายถึงฤๅษีผู้เป็นอาจารย์แพทย์ผู้มีชื่อเสียง ๘ องค์ในสมัยอินเดียบราหฺม ซึ่งได้แก่ (๑) อาเตรยะ ผู้เป็นปรมาจารย์และศิษย์รุ่นหลังคือ (๒) หาริต (๓) อัคนิเวศ (๔) กาศยปะ (๕) เกทะ (๖) จรกะ (๗) สุศรุตะ และ (๘) วาถัก^{๑๙} โดยฤๅษี ๓ องค์หลังเป็นอาจารย์แพทย์ผู้มีชื่อเสียงของการแพทย์อายุรเวท ซึ่งวงการแพทย์แผนไทยส่วนใหญ่ไม่รู้จักชื่อ และมีได้นับถือว่าเป็นครูแพทย์แผนไทย

ตามประเพณีความเชื่อของชาวไทยพุทธและในหมู่แพทย์แผนไทย เมื่อกล่าวถึงพระฤๅษีทั้ง ๘ องค์ในบทไหว้ครู มักจะหมายถึงผู้ทรงศีลในตำนาน เป็นเทวฤๅษีผู้มีฐานะสูงกว่าเทพเจ้าของพราหมณ์ ได้แก่ (๑) พระฤๅษีอมรประสิทธิ์ (๒) พระฤๅษีนารถ (๓) พระฤๅษีสัชชนาลัย (๔) พระฤๅษีตาไฟ (๕) พระฤๅษีตาวั (๖) พระฤๅษีกาศยปะ (๗) พระฤๅษีสิงขะ (๘) พระฤๅษีกิลโยทฐ แม้ชื่อพระเทวฤๅษีเหล่านี้จะปรากฏในตำนานปรัมปราของฝ่ายพราหมณ์ แต่ก็ได้รับความนิยมนับถืออย่างสูงจากชาวพุทธไทยและวงการแพทย์แผนไทยมากกว่าฤๅษีผู้เป็นครูแพทย์อายุรเวททั้งแปดท่าน

^{๑๕} เล่มเดียวกัน. หน้า ๓๔.

^{๑๖} เล่มเดียวกัน. หน้า ๓๑.

^{๑๗} เล่มเดียวกัน. หน้า ๓๑

^{๑๘} คือ ศาสตราจารย์ ดร.กุสุมา รัชชเมณี ดู เล่มเดียวกัน. หน้า ๒๓.

^{๑๙} เล่มเดียวกัน. หน้า ๒๕-๒๖

ข้างต้น ซึ่งน่าจะถูกจัดอยู่ในลำดับรองจากเทพเจ้าของฮินดู เพราะพระพรหมเป็นผู้ให้กำเนิดความรู้แพทย์อายุรเวทในจารีตพราหมณ์^{๒๐}

แต่ประเพณีการจัดลำดับความสำคัญของฝ่ายพระพุทธศาสนานั้น ใช้มาตรฐานทางศิลปะเป็นเกณฑ์วัดมากกว่าสถานะของความเป็นมนุษย์หรือเทวดา ดังนั้น “บทไหว้ครู” ของชาวพุทธ โดยเฉพาะในวงการแพทย์แผนไทย จึงจัดอันดับพระฤๅษีผู้ทรงศีลทรงฌานสมาบัติสูงไว้เหนือพระอิศวรและพระพรหม ซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดของจารีตพราหมณ์ อย่างไรก็ตาม แม้คตินิยมทางวัฒนธรรมประเพณี การแพทย์แผนไทยให้ความเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งฝ่ายพุทธและฝ่ายพราหมณ์หรือไสยศาสตร์ก็ตาม แต่ในขั้นที่เป็นอุดมคติสูงสุดของชีวิตนั้น การแพทย์แผนไทยมีจุดมุ่งหมายอย่างชัดเจนคือเพื่อบรรลุพระนิพพานอันเป็นบรมสุขตามคตินิยมทางพระพุทธศาสนา

ใน**พระคัมภีร์ฉันทศาสตร์** นอกจากแพทย์แผนไทยจะตั้งปณิธานเพื่อให้ “ลวงลุนิพพานดล” ตาม “บทไหว้ครู” แล้ว แม้แต่ผู้ประพันธ์ “**พุทธฉันทศาสตร์**” เอง ก็ยังอธิษฐานว่า หากไม่สามารถบรรลุนิพพานในชาตินี้ ก็ขอให้เกิดทัน**ยุคพระศรีอาริยมุตไตรย** อันเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตวงศ์ เพื่อจะได้บรรลุพระนิพพานในชาติต่อไป ดังคำอธิษฐานของแพทย์แผนไทย ดังนี้

“ไปภายหน้า ข้าขอทนม **องค์พระเมตไตรย** อันได้โปรดข้าในชาติคควร ข้ามฝั่งยังห้องแก้ว **พระนิพพาน** อย่าแปรปรวน”^{๒๑}

อันที่จริง การช่วงชิงสถานะที่เหนือกว่าระหว่างพุทธกับพระเจ้าของพราหมณ์ มีปรากฏอยู่ในคำสอนของทั้งสองฝ่าย แต่สำหรับการแพทย์แผนไทย ย่อมถือว่าพุทธสถานะย่อมเหนือกว่าพราหมณ์สถานะ ดังเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงมานท้าวพกาพรหม^{๒๒} ผู้มีมิถิฉาภิภูติ อดอ้างว่าอยู่เหนือกว่าใคร ว่า

“พราหมณ์สถานะนี้เที่ยง ยั่งยืน คงอยู่ตลอดไป เป็นทั้งหมดทั้งสิ้น ไม่มีการแตกดับ พราหมณ์สถานะนี้แหละไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ แลที่รอดพ้นเหนือขึ้นไปนอกจากพราหมณ์สถานะนี้หาไม่มี”

นอกจากนี้ พราหมณ์บริวารคนหนึ่ง ซึ่งถูกมารครอบงำ ได้กล่าวชมพระพุทธองค์ว่า

“ท่านอย่าก้าวร้าวพระพรหมนี้ เพราะท่านพระพรหมนี้แหละ คือท้าวมหาพรหม องค์พระผู้เป็นเจ้าที่ไม่มีใครฝ่าฝืนได้ เป็นผู้มองเห็นหมดสิ้น ยังสรรพสัตว์ให้อยู่ในอำนาจ เป็นอิศวร เป็นพระผู้สร้าง เป็นผู้บันดาล เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้จัดสรรโลก เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นพระบิดาของเหล่าสัตว์ทั้งที่เกิดและ และที่จะเกิดต่อไป...”

พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกให้ทราบถึง**ภาวะนิพพาน** ซึ่งไม่มีอำนาจใดเกาะกุมได้แม้แต่อำนาจของพระผู้เป็นเจ้า

“ภาวะที่พึงรู้ได้ มองด้วยตาไม่เห็น เป็นอนันต์ สว่างแจ้งทั่วทั้งหมด ซึ่งภาวะปฐวีแห่งปฐวีเกาะกุมไม่ได้ ภาวะอาโปแห่งอาโป... ภาวะเตโชแห่งเตโช... ภาวะวาโยแห่งวาโยเกาะกุมไม่ได้ ภาวะสัตว์แห่งสัตว์ทั้งหลาย... ภาวะเทพแห่งเทพทั้งหลาย... ภาวะประชาบดีแห่งประชาบดี... ภาวะพราหมณ์แห่งพราหมณ์... ภาวะเวหัพผลแห่งเวหัพผลพราหมณ์ทั้งหลายเกาะกุมไม่ได้ ภาวะพระผู้เป็นเจ้าแห่งพระผู้เป็นเจ้าเกาะกุมไม่ได้ สรรพภาวะแห่งสรรพสิ่งเกาะกุมไม่ได้”^{๒๓}

“ภาวะที่พึงรู้ได้ มองด้วยตาไม่เห็น เป็นอนันต์ สว่างแจ้งทั่วทั้งหมด” ในที่นี้คือ “ภาวะแห่งพระนิพพาน” ซึ่งไม่มีอยู่ในคำสอนของพระเวทหรือในจารีตของการแพทย์อายุรเวท

^{๒๐} ชุนนิทเทสสุทิจ. **อายุรเวทศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่สอง, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พร้อมจักรการพิมพ์. ๒๕๑๖. หน้า ๔๐.

ตามความเชื่อของฮินดูโบราณ พระพรหมสอนวิชาแพทย์แก่ท้าวทักขิชาประชาบดี ซึ่งสอนต่อแก่อัศวินผู้สอนต่อแก่พระอินทร์ผู้ถ่ายทอดให้พวกฤๅษี จากนั้นพวกฤๅษีจึงเป็นครูสอนวิชาแพทย์แก่ศิษย์สืบต่อกันมาจนทุกวันนี้

^{๒๑} ดู **แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์**, อ่างแล้ว หน้า ๘๒

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธรรม. พ.ศ. ๒๕๕๕. หน้า ๓๓๙

^{๒๓} เล่มเดียวกัน, หน้า ๓๓๙

พุทธจักรวาลวิทยาในการแพทย์แผนไทย

จักรวาลวิทยา หมายถึง แนวคิดและทฤษฎีที่ว่าด้วยการแสวงหาความจริงที่เกี่ยวกับโลกและจักรวาลในมิติต่าง ๆ^{๒๔}

ในกรณีของการแพทย์แผนไทย ได้มีการกล่าวถึงมโนทัศน์จักรวาลวิทยาไว้ในอารัมภบทของ **พระคัมภีร์ปฐมจินดาร์** ซึ่งเป็นตำราแพทย์แผนไทยว่าด้วยแม่และเด็ก ในส่วนของจักรวาลวิทยา **พระคัมภีร์ปฐมจินดาร์**ได้อ้างอิงคำอธิบายจาก **พระคัมภีร์จักรวาลทีปนี**^{๒๕} อันเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเถรวาทชั้น “ทีปนี”^{๒๖} ซึ่งแต่งโดยพระเถรจารย์รุ่นหลัง เพื่อสร้างคำอธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่งในพระไตรปิฎกออกไปอย่างพิสดาร สำหรับ **พระคัมภีร์จักรวาลทีปนี** ซึ่งรจนาเป็นภาษาบาลี โดยพระสิริมังคลาจารย์ มหาปราชญ์แห่งล้านนา เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓ **จักรวาลทีปนี** หรือ **จักกวางทีปนี** เป็นงานประพันธ์เชิงวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับจักรวาลวิทยาของพุทธศาสนา (Buddhist Cosmology) ที่มีอายุเก่าแก่รองลงมาจาก **ไตรภูมิภคา** ของพญาลิไทแห่งราชวงศ์พระร่วง (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๗๙๐-๑๘๑๙) ซึ่งมีการอ้างอิงแหล่งที่มามากมายในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา โยชนา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ในฝ่ายของเถรวาท เนื้อหาแบ่งเป็น ๖ กัณฑ์ (บท) ประกอบด้วย

กัณฑ์ที่ ๑ จักกวางสุรูปาทินิทเทศ	ว่าด้วยรูปร่างของจักรวาล
กัณฑ์ที่ ๒ ปพพตนิเทศ	ว่าด้วยเรื่องภูเขาคัญต่าง ๆ
กัณฑ์ที่ ๓ ขลาสยนิเทศ	ว่าด้วยแหล่งน้ำ มหาสมุทร สระน้ำ แม่น้ำต่าง ๆ
กัณฑ์ที่ ๔ ทีปนิเทศ	ว่าด้วยทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ทวีป ได้แก่ อุตฺตรกฺุทวีป บุรพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีป และชมพูทวีป คือโลกมนุษย์ที่มีความพิเศษ คือเป็นแดนเกิดของพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ และพระจักรพรรดิราช นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงชื่อบ้านภูมิเมืองของนครสำคัญ ๆ อาทิ พาราณสี สāvตี เวสาลี มิถิลา ตลอดจนการบริหารปกครองราชธานีและชนบท
กัณฑ์ที่ ๕ ภูมินิทเทศ	ว่าด้วยภูมิต่าง ๆ ๒ ภูมิ คือ อบายภูมิ และเทวภูมิ
กัณฑ์ที่ ๖ ปกิณณกวินิจจย	ว่าด้วยเรื่องปกิณณะ เบ็ดเตล็ดอื่น ๆ เช่น เรื่องอายุของมนุษย์ อายุของเทวดา อายุของสัตว์นรก ฯลฯ อาหาร ต้นไม้ โลก โลกธาตุ ความไม่สิ้นสุด เป็นต้น

^{๒๔} พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. **พุทธจักรวาลวิทยา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙. บทนำ

^{๒๕} ดู พระคัมภีร์ปฐมจินดาร์ ใน **แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์: ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ**. อ้างแล้ว. หน้า ๙๐

^{๒๖} การจัดลำดับชั้นความสำคัญของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑. พระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้นที่ ๑ เรียกว่า บาลี
๒. อรรถกถา คำอธิบายพระไตรปิฎก
๓. ฎีกา คำอธิบายอรรถกถา
๔. อนุฎีกา คำอธิบายฎีกา
๕. โยชนา คำอธิบายอนุฎีกา

สำหรับ “ทีปนี” หมายถึงประทีป หรือแสงสว่าง ที่ส่องอธิบายความให้ชัดเจน มักจะใช้เป็นคำลงท้ายของคัมภีร์ประเภท ฎีกา ลงมาจนถึงชั้นโยชนา

ดร.พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ได้ให้ข้อสังเกตสำคัญเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาตามคติพุทธปรัชญาเถรวาท หรือที่เรียกว่า **พุทธจักรวาลวิทยา** ไว้ดังนี้

“สำหรับแนวคิดที่เกี่ยวกับเรื่องโลกและจักรวาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีต้นเค้ามาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล ดังจะเห็นได้จากหลักฐานที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ เช่น **อัครัญญสูตร** ที่กล่าวถึงกำเนิดมนุษย์ และความเป็นมาของโลก **มหาปริณิพพานสูตร** ที่ว่าด้วยลักษณะการตั้งอยู่ของโลกและการไหวของแผ่นดิน และ**จูฬนิกาสูตร** ที่ว่าด้วยจักรวาลซึ่งมีจำนวนถึงแสนโกฏิจักรวาล เป็นต้น

จากตัวอย่างของพระสูตรเหล่านั้น จะเห็นว่าพระพุทธเจ้าได้พยายามที่จะเสนอแนวคิดเรื่องโลกและจักรวาลนี้เอาไว้ต่างกรรมต่างวาระในหลายสถานการณ์ด้วยกัน แต่ประเด็นที่น่าสนใจก็คือว่า ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์พยายามที่จะหาคำตอบเกี่ยวกับผู้สร้างโลกและจักรวาลว่า เกิด หรือมีขึ้นมาได้อย่างไร เมื่อพบทางด้านต้นในแง่ของการศึกษา และค้นคว้า ไม่ว่าจะผ่านทางกาย หรือทางใจ บทสรุปสุดท้ายก็คือการการผลักระบบการสร้างโลกและจักรวาลให้เป็นเรื่องของพระเจ้า

ในวิถีทางที่แตกต่างกันนั้น พระพุทธองค์กลับไม่ค่อยให้ความสำคัญต่อประเด็นของการหาคำตอบเกี่ยวกับการสร้างโลก และจักรวาลเท่าใดนัก เพราะพระองค์มองว่า ปัญหาเหล่านั้น เป็นปัญหาในเชิงอภิปราย เป็นปัญหาที่ไม่ได้มุ่งไปสู่การแก้ไขเรื่องภายในของตัวมนุษย์เอง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า องค์ความรู้เหล่านั้น ไม่ได้มุ่งไปสู่การดับทุกข์อย่างแท้จริงดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ทรงมีท่าทีที่เสียบังนเมื่อถูกมาลุงกยบุตรถามประเด็นที่ว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง หรือโลกมีที่สิ้นสุดหรือไม่ (ดู **จูฬมาลุงกยวาทีสูตร. ม.ม. ๑๗/๑๔๗-๑๕๒/๑๑๗-๑๒๒**) เป็นต้น

ประเด็นที่น่าวิเคราะห์ต่อไปก็คือว่า เกิดอะไรขึ้นเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่ว่าด้วย **“จักรวาลวิทยา”** ในยุคหลัง ๆ ซึ่งเป็นยุคของพระอรธกถาจารย์ และพระฎีกาจารย์ เป็นต้น ปัญหาก็คือว่า แท้ที่จริงแล้ว พระพุทธเจ้าก็ได้พยายามที่จะตรัสเรื่องโลกและจักรวาลเอาไว้อย่างระมัดระวัง และรัดกุมอย่างยิ่ง ดังที่ได้ชี้ให้เห็นในเบื้องต้นแล้วว่า พระองค์มองว่าปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาในเชิงอภิปราย และการนำเสนอของพระองค์นั้นก็ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่พยายามจะตอบปัญหาเหล่านี้ในเชิงอภิปราย แต่พระองค์พยายามที่จะนำเสนอในเชิงจริยศาสตร์ แต่เมื่อมาถึงยุคของพระอรธกถาจารย์กลับมีการขยายนัยเกี่ยวกับ **“จักรวาลวิทยา”** เอาไว้อย่างวิจิตรพิสดาร และชัดเจนมากยิ่งขึ้น”^{๒๗}

พุทธจักรวาลวิทยาตาม**พระคัมภีร์จักรวาลพิปนี**ที่ปรากฏ ในต้น**พระคัมภีร์ปฐมจินดาร์** แม้จะยอมรับปรัชญาจักรวาลวิทยาตามจารีตฮินดูว่า เกิดเพลิงประลัยกัลป์ล้างโลกเก่าแล้วมีน้ำท่วมโลก บังเกิดโลกใหม่ และพรหมจารีเป็นผู้ให้กำเนิดบุตร ๑๒ คนด้วยวิธี **“ครรภะรามาศ** คือว่าเอาเมื่อลูบนาก็มีครรรภ์ เกิดบุตรแพร่หลายไปทั้ง ๔ ทวีป”^{๒๘} แต่เรื่องราวดังกล่าวเป็นเพียงส่วนเปลือกของ**พระคัมภีร์จักรวาลพิปนี** ของพระพุทธศาสนา เพราะส่วนที่เป็นแก่นของพุทธจักรวาลวิทยาที่ไม่ปรากฏอยู่ใน **คัมภีร์ปัถมปุราณะ** ของพราหมณ์ ที่กล่าวว่า **“พรหมคือพระเจ้าองค์เดียวผู้สร้างโลก”** ก็คือตำนานการ **“บังเกิดสมเด็จพระพุทธเจ้ามาตรัส ๕ พระองค์”**^{๒๙} หรือเรื่องชมพูทวีปที่มีการ **“สร้างเสพเมถุนสังวาคจึงมีครรรภ์”**^{๓๐} เป็นต้น ซึ่งเป็นการหักล้างเรื่องพระพรหมสร้างโลกพร้อมกับสร้างทฤษฎีการปฏิสนธิตามหลักชีววิทยาธรรมชาติขึ้น

^{๒๗} พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. **พุทธจักรวาลวิทยา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔. บทนำ <https://www.gotoknow.org/posts/316983>

^{๒๘} ดู **แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์: ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ**, หน้า ๙๐-๙๑

^{๒๙} เล่มเดียวกันอ้างแล้ว

^{๓๐} เล่มเดียวกันอ้างแล้ว

ทฤษฎีการกำเนิดชีวิตมนุษย์ตามหลัก พระพุทธศาสนาและหลักการแพทย์แผนไทย

เนื่องจาก**พุทธจักรวาลวิทยา**มีได้ยอมรับว่า ชีวิตเกิดจากการสร้างของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าตามจารีตจักรวาลวิทยาดั้งเดิมของพราหมณ์ ดังนั้นจึงมีคำอธิบายกระบวนการก่อกำเนิดของชีวิตมนุษย์ตามหลักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติในส่วนที่เป็นรูปธรรม และมีคำอธิบายที่เหนือขึ้นไปในส่วนที่เป็นนามธรรม

พระพุทธศาสนาได้จำแนกประเภทชีวิตตามลักษณะของการเกิด ๔ ประเภทดังที่ปรากฏใน **พระคัมภีร์ปฐมจินดา** อันเป็นตำราเรียนของแพทย์แผนไทยว่า

“แต่ชมพูทวีปเรานี้เป็นกามโรค สร้อยเสพเมถุนสังวาสจึงมีครรรค์ สัตว์ที่มาปฏิสนธินั้นเป็น **ชลาหุชะ** สัตว์ที่เกิดปนพองพักนั้นชื่อ **อัมทชะ** สัตว์มาปฏิสนธิด้วยเปลือกตมนั้นชื่อ **สังเสทชะ อุปปาติกะ** นั่นคือสัตว์ปฏิสนธิปน อุปปาติกะไม่มีสิ่งใด ๆ ก็เกิดขึ้น”^{๓๑}

ข้อความข้างต้นมาจากแหล่งที่มาใน**พระไตรปิฎก** ๒ แห่งคือใน **สังคิตสูตร** ข้อ “โยนิ ๔” ว่าด้วยแบบหรือชนิดของการเกิด ๔ อย่างและใน **มหาสีหนาทสูตร** ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระสารีบุตรเรื่องกำเนิด ๔ ชนิด ซึ่งมีบริบทดังนี้

กำเนิด ๔

[๑๕๒] สารีบุตร กำเนิด ๔ ชนิดนี้ กำเนิด ๔ ชนิดไหนบ้าง คือ

๑. กำเนิดอัมทชะ การเกิดในไข่
๒. กำเนิดชลาหุชะ การเกิดในครรรค์
๓. กำเนิดสังเสทชะ การเกิดในถ้ำโคลหรือที่ขึ้นแฉะ
๔. กำเนิดโอปปาติกะ การเกิดผุดขึ้น

กำเนิดอัมทชะ คืออะไร

คือเหล่าสัตว์ผู้เจาะทำลายเปลือกไข่แล้วเกิด นี้เราเรียกว่า กำเนิดอัมทชะ

กำเนิดชลาหุชะ คืออะไร

คือเหล่าสัตว์ผู้กำเนิดในครรรค์นี้เราเรียกว่า กำเนิดชลาหุชะ

กำเนิดสังเสทชะ คืออะไร

คือเหล่าสัตว์ผู้กำเนิดในปลาแม่น้ำ ชากศพแม่น้ำ ขนมบูด น้ำคร่ำหรือถ้ำโคล เราเรียกว่า กำเนิดสังเสทชะ

กำเนิดโอปปาติกะ คืออะไร

คือ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก และเปรตบางจำพวก นี้เราเรียกว่า กำเนิดโอปปาติกะ

สารีบุตร กำเนิดมี ๔ ชนิดนี้แล^{๓๒}

^{๓๑} ดู **แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์: ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ**, หน้า ๙๐

^{๓๒} ที่มา: **โปแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** เล่ม ๑๒ หน้า ๑๕๑-๑๕๒ **พระไตรปิฎก** เล่มที่ ๑๒-๔ **สูตรต้นตปิฎก** เล่มที่ ๔ **มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั สีนทาวรรค** ๒. **มหาสีหนาทสูตร**

พระไตรปิฎกได้อธิบายองค์ประกอบ ที่ทำให้ชีวิตก่อกำเนิดขึ้น ๒ ประการ คือ องค์ประกอบทางนามธรรม หรือทางจิต และองค์ประกอบทางรูปธรรม หรือทางวัตถุ

ปฐมภวสูตร: ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งภพทั้งสาม: องค์ประกอบพหุนามธรรมแห่งการกำเนิดชีวิต

ตามปกติแล้วพระพุทธเจ้าจะไม่ทรงตอบปัญหาอภิปราย ซึ่งไม่มีประโยชน์เพื่อการตรัสรู้ที่เรียกว่า อภัยกตปัญหา เช่น ปัญหาเรื่องโลกนี้เที่ยงหรือโลกนี้ไม่เที่ยง โลกมีที่สิ้นสุดหรือไม่สิ้นสุด เป็นต้น ยกตัวอย่าง ปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์และไม่ทรงพยากรณ์ใน **จุฬามาลุงโยวาทสูตร** เรื่อง **พระมาลุงกยบุตรดำริถึงมัจฉาทิฎฐิ ๑๐ ประการ** ดังนี้

ปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์และไม่ทรงพยากรณ์

[๑๕๒] ดูรมาลุงกยบุตร เพราะเหตุนั้นแล เธอทั้งหลายจงทรงจำปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ และจงทรงจำปัญหาที่เราพยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราพยากรณ์เกิด. ดูรมาลุงกยบุตร อะไรเล่าที่เราไม่พยากรณ์ ดูรมาลุงกยบุตร ทิฎฐิวา (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สิ้นสุด (๔) โลกไม่มีที่สิ้นสุด (๕) ชีพอันนั้น สรีระก็อันนั้น (๖) ชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง (๗) สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ (๘) สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปไม่มีอยู่ (๙) สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี (๑๐) สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็หาไม่ได้ ไม่มีอยู่ก็หาไม่ได้ ดังนี้ เราไม่พยากรณ์. ดูรมาลุงกยบุตร ก็เพราะเหตุไร ข้อนั้นเราจึงไม่พยากรณ์ เพราะข้อนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เหตุนั้นเราจึงไม่พยากรณ์ข้อนั้น. ดูรมาลุงกยบุตร อะไรเล่า ที่เราพยากรณ์ ดูรมาลุงกยบุตร ความเห็นว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้ เราพยากรณ์. ก็เพราะเหตุไร เราจึงพยากรณ์ข้อนั้น เพราะข้อนั้น ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เหตุนั้นเราจึงพยากรณ์ข้อนั้น. เพราะเหตุนั้นแหละ เธอทั้งหลายจงทรงจำปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ และจงทรงจำปัญหาที่เราพยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราพยากรณ์เกิด.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระมาลุงกยบุตรยินดีชื่นชม พระภิกษุของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล. (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับหลวง มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก ๑๓/๑๕๒/๑๒๒)

แต่หากเป็นปัญหาเกี่ยวกับเหตุเกิดของชีวิตในภพทั้งสาม (ไตรภพ) หรือภาวะทั้ง ๓ ของชีวิตพระพุทธองค์ ทรงยินดีตอบ เพราะเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ ภพทั้งสาม ได้แก่

๑. **กามภพ** คือภาวะของผู้ยังเสวยกามคุณ หรือเสวยอารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ได้แก่ นรกภูมิ มนุษย์โลก และสวรรค์
๒. **รูปภพ** คือภาวะของผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ รูปพรหมทั้ง ๑๖
๓. **อรุภพ** คือภาวะของผู้เข้าถึงอรุฌาน ได้แก่ อรุปรหม ๔^{๓๓}

^{๓๓} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ๑๑/๒๒๘/๒๒๘

มีเรื่องราวปรากฏใน **ปฐมภาวสูตร** ว่าคราวหนึ่ง พระอานนท์ ได้ทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้าว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดในภพต่าง ๆ กล่าวเฉพาะ “กามภพ” อันเป็นภาวะชีวิตของมนุษย์โลก พระพุทธองค์ตรัสถามย้อนพระอานนท์ว่า

“อานนท์ ถ้ากรรมที่อำนวยผลให้ในกามธาตุจักไม่มีแล้ว กามภพพึงปรากฏได้บ้างไหม”

จากนั้นทรงกล่าวสรุปว่า “อานนท์ เพราะเหตุนี้แลกรรมจึงชื่อว่าเป็นไรณา (กัมมเขตต์) **วิญญาน**จึงชื่อว่าเป็นพีช (วิญญานพีช) **ตัณหา**จึงชื่อว่าเป็นยางเหนียว (ตัณหาสินะ) **วิญญาน**ดำรงมั่นอยู่ได้เพราะกามธาตุ ของสัตว์ที่มีวิชาเป็นเครื่องปิดกันมีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ การเกิดภพใหม่จึงมีต่อไปอีกด้วยประการฉะนี้”^{๓๔}

ปฐมภาวสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งภพทั้งสาม มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **นวสูตร** หรือ พระสูตรว่าด้วยภพใหม่ นับได้ว่าเป็นเอกสารชั้นปฐมภูมิของพระพุทธศาสนาเพราะเป็นพระสูตรในพระไตรปิฎกโดยตรง ซึ่งได้แสดงองค์ประกอบฝ่ายนามธรรมในกระบวนการเกิดของมนุษย์ในกามภพอันได้แก่ **กัมมเขตต์** คือ กรรมเปรียบดังผืนนา **วิญญานพีช** คือวิญญานเปรียบดังเมล็ดพืช และ **ตัณหาสินะ** คือตัณหาเปรียบดังยางเหนียวเครื่องผูกใจให้ไปเกิดในภพใหม่เรื่อยไปตราบใดที่ยังมี**วิชา** คือ ความไม่รู้ตามความเป็นจริง

กล่าวอีกนัยหนึ่งตามพระสูตรนี้องค์ประกอบฝ่ายนามธรรมที่เป็นปัจจัยในกระบวนการก่อกำเนิดชีวิต คือ ตัณหาและกรรม ทั้งนี้โดยอำนาจแห่งตัณหา^{๓๕} (อันมีวิชาขาดบัง) เป็นปัจจัยยึดโยงวิญญานหรือจิตให้เกาะเกี่ยวกรูปรูปแล้วก่อกำเนิดเป็นชีวิตขึ้น ส่วนกรรมทั้งที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม เป็นปัจจัยสำคัญที่ปรุงแต่งหรือสร้างรูปแบบชีวิตให้เป็นไปในภพหรือสภาพต่าง ๆ เช่น เป็นอรุปรพรม รูปพรหม เทวดา มนุษย์ และดิรัจฉาน เป็นต้น รวมทั้งเป็นปัจจัยให้ชีวิตเป็นไปในลักษณะต่าง ๆ เมื่อแรกเกิด เช่น สมประกอบหรือไม่สมประกอบ สมบูรณ์แข็งแรงหรือไม่สมบูรณ์แข็งแรง เป็นต้น

มหาดัณฑาสังขยสูตร^{๓๖}:

นามและรูปต้องอาศัยกันจึงก่อเกิดชีวิตได้

ตามจารีตความเชื่อของอินเดียโบราณก่อนพระพุทธศาสนา เชื่อว่ามีวิญญานในลักษณะที่เป็นอมตะท่องเที่ยวไปหาแดนเกิดในครรภ์ของสตรี โดยที่บิดาและมารดาไม่ได้มีการสังวาสกัน ความเชื่อดังเดิมนี้นี้ยังมีปรากฏใน**พระคัมภีร์ปฐมจินดาร์** ตอน **“ครรรภ์ปราสาท”** กล่าวถึงการเอามือลูบท้องก็มีครรรภ์ขึ้นมา แม้ในวรรณกรรมฝ่ายพุทธเมื่อกล่าวถึงเรื่องราวก่อนสมัยพุทธกาลเอง เช่น ชาดกเรื่อง**สุวรรณสาม** ก็กล่าวถึงทูลฤๅษีเอามือลูบท้องปาริกาฤๅษีณขณะที่นางมีประจำเดือน พระบรมโพธิ์สัตว์ก็จะลงมาจุติในท้องของนาง หรือในเรื่อง **รามเกียรติ์** ตอนกำเนิดพาลีและสุครีพ วงศ์วานเมืองขีดขิน ได้กล่าวถึงพระอินทร์เอามือลูบหลังของนางกาลอัจนาหนึ่งครั้งนางก็ตั้งท้อง ๑๐ เดือนแล้วคลอดออกมาเป็นพาลีกายสีเขี้ยว ต่อมาพระอาทิตย์ลงมาเอามือลูบท้องนางกาลอัจนา นางก็ตั้งท้องให้กำเนิดสุครีพ กายสีแดง เป็นต้น

^{๓๔} ที่มา: **โปแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** เล่ม ๒๐ หน้า ๓๐๐-๓๐๑ **พระไตรปิฎก** เล่มที่ ๒๐ สุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๒ [ฉบับมหาจุฬาฯ] **อังคุตตรนิกาย เอก-ทุก-ติก นิบาต ๖. ปฐมภาวสูตร** ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งภพ สูตรที่ ๑

^{๓๕} หมายถึงตัณหา ๓ ประการคือ ๑. กามตัณหา: ความปรารถนาสิ่งสนองความใคร่ทางอินทรีย์ทั้งห้า ๒. ภาวตัณหา: ความปรารถนาในภพหรือภาวะที่นำยินดี ๓. วิภาวตัณหา: ความปรารถนาที่จะไปพ้นจากภพหรือภาวะที่ไม่นำยินดี

^{๓๖} ดู **ภาคผนวก ๑๗ มหาดัณฑาสังขยสูตร** ว่าด้วยการสันตันทนหาสูตรใหญ่ หรือว่าด้วยสติภิกษุมีทิฏฐิรามก, ที่มา: **พระไตรปิฎกฉบับหลวง** มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ๑๒/๔๔๐-๔๔๘/๓๓๐-๓๔๘

ทั้งเรื่อง**ขาดก**และเรื่อง**รามเกียรติ์**ล้วนเป็นเรื่องปริ้มปราก่อนคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงสะท้อนความเชื่อของลัทธิพราหมณ์อย่างชัดเจน แต่ใน**มหาตัมหาสังขยสูตร** ซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่กล่าวไว้ใน**พระไตรปิฎก** ได้หักล้างความเชื่อของพระภิกษุสาวกรูปหนึ่งชื่อภิกษุสาติ บุตรชาวประมง ซึ่งตีความคำสอนของพระบรมศาสดาเรื่อง “**วิญญูญาณ**” โดยอาศัยฐานคติความเชื่อเดิมในลัทธิพราหมณ์แล้วคิดว่าตนเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าถึงกับเที่ยวประกาศอวดอ้างว่า “เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคได้แสดงว่า วิญญูญาณนั้นนั่นแหละ ย่อมท่องเที่ยวแล่นไป ไม่ใช่อื่น”^{๓๗}

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสถามว่า “**ดูกรสาติ วิญญูญาณนั้นเป็นอย่างไร**” พระสาติจึงทูลตอบว่า วิญญูญาณคือ “**สภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ย่อมเสวยวิบากกรรมทั้งหลายทั้งส่วนดี ทั้งส่วนชั่วในที่นั้น ๆ นั่นเป็นวิญญูญาณ**”^{๓๘}

ในที่นี้ พระสาติต้องการกราบทูลพระบรมศาสดาว่าสิ่งที่เรียกว่าวิญญูญาณนั้นมีตัวตนเป็นเอกเทศ ไม่ต้องอิงอาศัยปัจจัยอื่นก็สามารถดำรงสภาวะของตัวเองอยู่ได้อย่างเป็นอิสระ และสามารถเดินทางท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ เป็นตัวการเสวยผลแห่งกรรมทั้งหลาย ใน **อรรถกถามหาตัมหาสังขยสูตร** อธิบายว่าพวก **สัสสตทิฏฐิ** อันเป็นมิถิชาติทิฏฐิ จำพวกหนึ่งก่อนสมัยพุทธกาลที่เชื่อเรื่องโลกนี้โลกหน้า หรือชาตินี้ชาติหน้า ดังนี้

“เธอได้มีความคิดว่า **รูป เวทนา สัญญา สังขาร (ขันธ ๔) เหล่านี้ย่อมดับไปในที่นั้น ๆ นั่นแหละ แต่ วิญญูญาณ** ย่อมท่องเที่ยว ย่อมแล่นไป จากโลกนี้สู่โลกอื่น จากโลกอื่นสู่โลกนี้ ดังนี้ จึงเกิด **สัสสตทิฏฐิ**”^{๓๙}

สัสสตทิฏฐิ ดังกล่าว เป็นความเห็นที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็น “**ทิฏฐิอันลามก**” และทรงเรียกผู้ที่มีความเห็นดังกล่าวว่า “**โมฆะบุรุษ**” (บุคคลผู้ไร้ประโยชน์) พระพุทธองค์ทรงอธิบายความหมายอันถูกต้องของ “**วิญญูญาณ**” ว่ามิใช่เป็นสภาวะที่มีตัวตนเป็นอิสระ แต่ต้องอิงอาศัยปัจจัยประชุมกันจึงเกิดขึ้นได้

“**ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิญญูญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น เรากล่าวแล้วโดยปริยาย เป็นอเนก ความเกิดแห่งวิญญูญาณ เว้นจากปัจจัย มิได้มี**”^{๔๐}

จากนั้นทรงเปรียบเทียบ “**วิญญูญาณ**” เหมือนกับ “**ไฟ**” ซึ่งไม่สามารถลุกไหม้เป็น “**เปลวไฟ**” หรือ “**ดวงไฟ**” ขึ้นได้เองลอยๆ แต่ต้องอาศัยเชื้อชนิดต่าง ๆ อาทิเช่น ไฟที่อาศัยป่าเป็นเชื้อติดขึ้น เรียกว่า “**ไฟป่า**” ในทำนองเดียวกัน “**วิญญูญาณ**” ที่อาศัยจักขุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้น ก็เรียกว่า “**จักขุวิญญูญาณ**” เป็นต้น นอกจากนี้ใน **มหาตัมหาสังขยสูตร** ยังกล่าวถึง “**ปัจจัยแห่งการเกิด**” และ “**ปัจจัยแห่งความดับ**” ตามกฎที่ปฏิจจตถกถาโดยรวบยอดคือ “**เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี...**” และ “**เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ คือ เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ...**”^{๔๑}

หลักคิดของพุทธศาสนาเรื่อง “**วิญญูญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น**” หรือ “**ปัจจัยเป็นเหตุเกิดแห่งวิญญูญาณ**” ได้นำมาสู่ประเด็นรูปธรรม เรื่องกระบวนการเกิดของทารกในครรภ์ ซึ่งต้องอาศัยเหตุปัจจัยในการเกิด มิใช่เกิดจากพระเจ้าผู้สร้าง หรือเกิดจากดวงวิญญูญาณไปเกิดในครรภ์

^{๓๗} ดู ภาคผนวก ๑๗ มหาตัมหาสังขยสูตร

^{๓๘} ดู ภาคผนวก ๑๗ มหาตัมหาสังขยสูตร

^{๓๙} อรรถกถามหาตัมหาสังขยสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก มหายมวรรค ว่าด้วยชาติภิกษุทิฏฐิลามก <http://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=12&A=8041&Z=8506>

^{๔๐} ดู ภาคผนวก ๑๗ มหาตัมหาสังขยสูตร ข้อ [๔๔๓]

^{๔๑} ดู ภาคผนวก ๑๗ มหาตัมหาสังขยสูตร ข้อ [๔๔๔]

พระพุทธองค์ตรัสไว้อย่างชัดเจนถึงเหตุแห่งการเกิดทารกในครรภ์เพราะความประชุมพร้อมกันแห่งปัจจัย ๓ ประการ คือ

๑. มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน (สังวาสกัน)
๒. มารดามีระดู
๓. ทารกที่มาจาก

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการ ความเกิดแห่งทารกก็มี ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่มีระดู และทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารก ก็ยังไม่มีก่อน ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่ทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารก ก็ยังไม่มีก่อน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกันด้วย มารดามีระดูด้วย ทารกที่จะมาเกิดก็ปรากฏด้วย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการอย่างนี้ ความเกิดแห่งทารกจึงมี ดูกรภิกษุทั้งหลาย มารดาอย่าอมรักษาทารกนั้นด้วย ท้องเก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง เมื่อล่วงไปเก้าเดือน หรือสิบเดือน มารดาก็คลอดทารกผู้เป็นภาระหนักนั้น ด้วยความเสียดชีวิตมาก และเลี้ยงทารกผู้เป็นภาระหนักนั้นซึ่งเกิดแล้ว ด้วยโลหิตของตนด้วยความเสียดชีวิตมาก.”^{๔๒}

ยักขสังยุตอินทกสูตร:

ว่าด้วยคัพภวิทยาแบบพุทธในการแพทย์แผนไทย

ในยักขสังยุตอินทกสูตรที่ ๑^{๔๓} กล่าวถึงอินทยักษิได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลถามปัญหาว่าชีวิตก่อตัวขึ้นในครรภ์ได้อย่างไร ดังนี้

“ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า รูปไม่ใช่ชีวะ
สัตว์นี้จะมีร่างกายนี้ได้อย่างไรหนอ
กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน
สัตว์นี้จะอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

“รูปนี้เป็น กลละ ก่อน

จาก กลละ เกิดเป็น อัมพุทะ

จาก อัมพุทะ เกิดเป็น เปลี

จาก เปลี เกิดเป็น ฆนะ

จาก ฆนะ เกิดเป็นปุม ๕ ปุม

ต่อจากนั้น ผม ขน และเล็บจึงเกิดขึ้น

มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์นั้น

^{๔๒} ดู ภาคผนวก ๑๗ มหาตัมहाสังขยสูตร ข้อ [๔๕๒]

^{๔๓} พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๗ [ฉบับมหาจุฬาฯ] สังยุตตนิกาย สคาถวรรค [๑๐. ยักขสังยุต

๑. อินทกสูตร] ที่มา: *โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๕* หน้า ๓๓๗ หรือ *พระไตรปิฎกฉบับหลวง* สัง.ศค. ๑๕/๘๐๑-๘๐๓/๒๘๖. http://84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=15&siri=235

บริโภคน้ำ โภชนาอย่างใด
สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้น
ก็ยังอภาพให้เป็นไปในครรภ์
ด้วยข้าว น้ำ โภชนาหารอย่างนั้น”

พระพุทธพจน์เรื่องลำดับการเจริญเติบโตชีวิตในครรภ์ดังกล่าว นับเป็นการกำเนิดวิชาศัพทวิทยา (Embriology) ในยุคบรรพกาลที่ก้าวหน้ากว่าคำสอนของลัทธิศาสนาต่าง ๆ ในยุคเดียวกัน ทั้งยังสอดคล้องกับความรู้ของวิชาศัพทวิทยาสมัยใหม่อีกด้วย ดังอรรถกถา^{๔๔} ได้อธิบายศัพท์และขยายความเพิ่มเติมว่า

คนโดยทั่วไปในยุคนั้นมักสงสัยว่าถ้ารูปคือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่มีชีวิตในตัวเองแล้ว กระทบ ๓๐๐ ท่อน เนื้อ ๙๐๐ ชิ้น ของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์มารดาจะมาจากไหน และคนทั่วไปมักเข้าใจว่าสัตว์เกิดในครรภ์มารดาเป็นตัวเป็นตนครบสมบูรณ์โดยการร่วมกับบิดาเพียงครั้งเดียว ตัวรูปของทารกในครรภ์เกิดจากมารดา กินอาหารเช่นปลาและเนื้อ ซึ่งถูกเผาย่อยเพียงครั้งเดียว

แต่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าสัตว์ไม่ได้เกิดเป็นรูปเป็นร่างตัวตนครบถ้วนในครรภ์มารดาโดยการร่วมกับบิดาครั้งเดียว แต่ชีวิตสัตว์จะค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้นโดยลำดับ โดยเริ่มจากรูปของสิ่งมีชีวิตแรก (ในสัปดาห์ที่หนึ่ง) ที่เรียกว่า “ปฐมมั่ง กลลิ่ง” ในอรรถกถากล่าวว่า “กลลิ่ง” หรือ “กลละ” (อ่านว่า กะ ละ ละ) มีประมาณเท่าหยาดน้ำมันงา ซึ่งตั้งอยู่ที่ปลายเส้นด้ายที่ทำด้วยเส้นขนสัตว์ ๓ เส้น จากนั้นเมื่อผ่านไป ๗ วัน (สัปดาห์ที่สอง) กลละซึ่งเป็นหยาดน้ำใสเล็ก ๆ จะแกว่งขึ้น มีสีเปลี่ยนไปเหมือนสีน้ำล้างเนื้อ เรียกว่า “อัมพุทะ” จากนั้นเมื่อผ่านไปอีก ๗ วัน (สัปดาห์ที่สาม) “อัมพุทะ” จะพัฒนาไปเป็น “เปลิ” มีลักษณะคล้ายดีบุกเหลวกลมเท่าเม็ดพริกไทย จากนั้นเมื่อผ่านไปอีก ๗ วัน (สัปดาห์ที่สี่) “เปลิ” จึงเปลี่ยนภาวะเป็น “ขณะ” คือก้อนเนื้อที่มีสีฐานเท่าไข่ไก่

ต่อมาในสัปดาห์ที่ ๕ ก้อนเนื้อชื่อ “ขณะ” ก็เกิดเป็น “ปัญจสาขา” คือเกิดปุ่มขึ้น ๕ แห่ง เพื่อเป็นมือและเท้าอย่างละ ๒ และเป็นศีรษะ ๑ เมื่อเวลาผ่านไป ๔๒ สัปดาห์ จึงเกิดผม ขน เล็บ เป็นต้น ทั้งยังกล่าวถึงปัจจัยสำคัญที่หล่อเลี้ยงให้ตัวอ่อนเจริญเติบโต คือ อาหารจากมารดาผ่านสายสะดือไปสู่ทารกในครรภ์

“สายสะดือตั้งขึ้นจากสะดือของเด็กนั้น ติดเป็นอันเดียวกับแผ่นท้องของมารดา สายสะดือนั้นเป็นรูเหมือนก้านบัว รลอาหารแล่นไปตามสายสะดือของเด็กนั้น ดังรูป (ในที่นี้คือธาตุ ๔) ซึ่งมีอาหารเป็นสมมุติฐานให้ตั้งขึ้น เด็กนั้นย่อมเป็นอยู่ ๑๐ เดือนด้วยประการฉะนี้”

ในท้ายของ อรรถกถาอินทกสูตรที่ ๑ นี้ พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า

“สัตว์นี้เจริญขึ้นในท้องของมารดาโดยลำดับ ไม่ใช่เกิดโดยการร่วมครั้งเดียว”

เนื้อความใน ยักขลังยุดอินทกสูตรที่ ๑ พร้อมทั้งอรรถกถานี้เอง เป็นที่มาของการอธิบายเรื่องการปฏิสนธิตามคัมภีร์แพทย์แผนไทย

“อันพระอาจารย์เจ้า จะกล่าวพระคัมภีร์ปฐมจินดาร์นี้ ซึ่งท่านคัดออกมาจากคัมภีร์โรคนิทานโน้นต่อไปให้แพทย์ทั้งหลายพึงรู้โดยสังเขปดังนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายเมื่อจะตั้งอนุโลมปฏิสนธินั้น พร้อมด้วยบิดามารดาทั้ง ๔ ก็บริบูรณ์พร้อม คือ ปรภิวาตุ ๒๐ อาโปธาตุ ๑๒ เตโชธาตุ ๔ วาโยธาตุ ๖ ระคนกันเข้า คือเกิดเพราะโลหิตบิดามารดา

^{๔๔} อรรถกถา สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ยักขลังยุด อินทกสูตรที่ ๑, ส.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๔-๒๘๕ <http://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=15&i=801>

ระคนกัน มิได้วิปริต จึงบังเกิดขึ้นด้วยธาตุน้ำ คือ ต่อมโลหิตแห่งมารดา ก็ให้บังเกิดตั้งขึ้นเป็นอนุโลมปฏิสนธิ์นั้น”^{๔๕} จากนั้นในพระคัมภีร์ปฐมจินดารได้บรรยายลำดับพัฒนาการของสัตว์ในครรภ์ตั้งแต่เป็น “ปฐมกลละ” ไปจนถึงเป็น ปัญจสาขา คล้ายคลึงกับใน **ยักษสังยุตอินทสูตรที่ ๑** และ **อรรถกถา** โดยเพิ่มส่วนที่เป็นจิตและเบญจขันธ์รวมอาการ ๓๒ ตามหลักพุทธศาสนา แต่ยังมีส่วนที่ติดมาจากคติเดิมที่เชื่อว่า มี “ดวงจิตวิญญาณ” สถิตอยู่ที่หัวใจ^{๔๖} ทั้งยังเชื่อว่าทารกในครรภ์ได้รับอาหารใหม่จากมารดาผ่านทางกระหม่อมซึ่งเปิดอยู่ ในขณะที่ตามคัมภีร์อรรถกถาของพุทธศาสนากล่าวว่าทารกในครรภ์ได้รับอาหารผ่านสายสะดือ ซึ่งเป็นหลักความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์มากกว่า แต่อย่างไรก็ตาม คัพภวิทยาของการแพทย์แผนไทยที่ปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์ปฐมจินดารยังยึดถือจริยศาสตร์แบบพุทธ คือ จิตกตัญญูของลูกที่มีต่อมารดา ซึ่งถูกบ่มเพาะตั้งแต่เป็นทารกในครรภ์

“ข้อหนึ่ง เมื่อกุมารกุมารนั้นเจริญพร้อมด้วยอินทรีย์แลเบญจขันธ์แล้ว อาการ ๓๒ ก็บริบูรณ์ด้วย เมื่อเบญจขันธ์แลอินทรีย์อาการ ๓๒ พร้อมบริบูรณ์แล้ว เมื่อใด **จิตร** จึงคิดว่ามารดาของอาตมนี้ประกอบไปด้วยความกรุณา อุส่าห์บำรุงรักษาอาตมนี้ก็มีคุณหาที่สุดมิได้ เมื่อใดอาตมจะได้ออกไปจากครรภ์มารดา อาตมจะได้แทนคุณมารดาของอาตม อันนี้ก็เป็นธรรมดาประเพณีแห่งพระบรมโพธิสัตว์แต่ปางก่อนโน้น”

สมมุติฐานของโรคตามหลักพระพุทธศาสนา และการแพทย์แผนไทย

แม้จุดมคติสูงสุดของศาสตร์การแพทย์แผนไทยตามที่กล่าวไว้ในบทไหว้ครูตอนต้น **พระคัมภีร์ฉันทศาสตร์** คือ **“ลวงลุนิพพานตลสำเร็จกิจประสิทธิพร”** แต่เนื่องจากพันธกิจ หรือวัตถุประสงค์ที่เป็นรูปธรรมของการแพทย์แผนไทยคือการบำบัดรักษาโรคทางกายเป็นหลัก ซึ่งแตกต่างจากพันธกิจแห่งพระพุทธศาสนาที่มุ่งรักษาโรคทางใจหรือรักษาโรคทางวิญญาณเป็นหลัก ยกตัวอย่างใน **โรคสูตร**^{๔๗} แม้จะกล่าวว่าโรคมมี ๒ อย่าง คือโรคทางกายและโรคทางใจ แต่ก็นั่นย้าว่าทุกคนต้องมีโรคทางใจตลอดเวลา ยกเว้นผู้หมดกิเลสแล้ว และโรคของบรรพชิต ๔ อย่างที่กล่าวถึงใน **“โรคสูตร”** ก็เป็นโรคเกี่ยวกับกิเลสทั้งสิ้น ไม่มีโรคทางกายเลย ได้แก่ (๑) เป็นคนมักมาก ไม่สันโดษในปัจจุบัน (๒) ตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อต้องการลาภสักการะและชื่อเสียง (๓) วังแต้น ขวนขวาย เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง (๔) เข้าไปประจบญาติโยมโดยการแสดงธรรมหรือกลั่นอุจจาระ ปัสสาวะ เพื่อให้เขานับถือ เป็นต้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าใน**พระไตรปิฎก** รวมทั้งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาลำดับชั้นต่าง ๆ ไม่ปรากฏวรรณกรรมที่มีลักษณะเป็นคัมภีร์พุทธเวชศาสตร์เลย การแพทย์แผนไทยจึงได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทอย่างน้อย ๒ ประการใหญ่ ๆ ประการหนึ่งคือการใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาหลักสำหรับคำสำคัญที่เป็นศัพท์การแพทย์แผนไทย ทั้งนี้เพราะหากเป็นศัพท์การแพทย์ของพุทธศาสนานิกายมหายานหรือของอายุรเวท จะใช้ภาษาสันสกฤตเป็นหลัก และอิทธิพลอีกประการหนึ่งคือการแพทย์แผนไทยได้รับหลักคิดและหลักการอธิบายที่มีเหตุผลมาจากพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักคิด

^{๔๕} กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ. สถาบันภาษาไทย, **แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์: ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ**, อ่างแล้ว หน้า ๙๒

^{๔๖} อ่างแล้วใน ๔๕ หน้า ๙๓

^{๔๗} **พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๓ (ฉบับมหาจุฬา) อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต** [๔.จตุตถปิณฑาสก] ๑ อินทริยวรรค ๗ **โรคสูตร** ที่มา: **โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๒๑** หน้า ๒๑๓-๒๑๔ http://84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=21&siri=132

และหลักการอธิบายเกี่ยวกับสมุฏฐานของโรคหรือสาเหตุแห่งการเกิดโรค ซึ่งการแพทย์แผนไทยจะมุ่งเน้นโรคทางกายเป็นด้านหลัก ยกตัวอย่างเช่น การกล่าวถึงสมุฏฐานของโรคทางกายใน **อาพาธสูตร**^{๔๘} (**คิริมานันทสูตร**) ตอน **อาทินวสัณญา** ว่าด้วยการกำหนดหมายโทษทุกข์ของร่างกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ ดังนี้

“กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย... อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสลดเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่าเสมอ อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธที่เกิดแต่วิบากกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ...”

ข้อความเกี่ยวกับอาพาธบางส่วนใน **อาทินวสัณญา** ข้างต้นแสดงสาเหตุหรือสมุฏฐานอันเป็นที่ตั้งที่เกิดโรคในลักษณะต่าง ๆ กัน กล่าวคือ การเรียกชื่อโรคตามฐานที่ตั้งของโรคในเบญจอินทรีหรือ**โรคที่เรียกตามอินทรีทั้ง ๕** ซึ่งมีกล่าวไว้ใน **ตำราเวชศึกษาแพทยศาสตร์สังเขปเล่ม ๑, ๒, ๓** ของพระยาพิศณุประสาทเวช (หมอคอง ถาวรเวช) ได้แก่ **จักขุโรค** (โรคตา) **โสทรโรค** (โรคหู) **ฆานโรค** (โรคจมูก) **ชีวหาโรค** (โรคลิ้น) และ**กายโรค** (โรคในกาย)

ยิ่งกว่านั้น ใน **อาทินวสัณญา** ยังกล่าวถึงสาเหตุใหญ่ของการเกิดโรค ได้แก่ **ตรีโทษสมุฏฐาน** คือ **ปิตตสมุฏฐาน** **นาอาพาธา** (อาพาธที่เกิดจากดี) **เสมหสมุฏฐาน** **นาอาพาธา** (อาพาธที่เกิดจากเสลด) **วตสมุฏฐาน** **นาอาพาธา** (อาพาธที่เกิดจากลม) **สันนิบาติกอาพาธา** (อาพาธที่เกิดจากดี เสลด ลม ประชุมกันหรือไข้สันนิบาต) **อุตุปริณาม** **นาอาพาธา** (อาพาธที่เกิดจากฤดูแปรปรวน) **วิสมบริหาร** **นาอาพาธา** (อาพาธที่เกิดจากการบริหารอิริยาบถไม่สม่าเสมอ มี เดิน ยืน นั่ง นอน นานเกินไป เป็นต้น) **โอปักกมิก** **นาอาพาธา** (อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลังหรือเกิดจากการถูกทุบ ถอง โบย ตี เป็นต้น) รวมทั้ง **กัมมวิปาก** **นาอาพาธา** (อาพาธที่เกิดจากวิบากกรรม) นอกนั้นก็เป็นที่เกิดจากความหนาว ความร้อน และพฤติกรรมสุขภาพ ได้แก่ ความหิวอาหาร ความกระหายน้ำ การกลืนอุจจาระ กลืนปัสสาวะ ซึ่งสาเหตุการเกิดโรสดังกล่าวมีปรากฏอยู่ใน **พระคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย** (**ตำราว่าด้วยการวินิจฉัยสาเหตุของโรค การตรวจโรค และการพยากรณ์โรค**) และคัมภีร์อื่น ๆ ของการแพทย์แผนไทย โดยเฉพาะในส่วนที่ว่าด้วย **ธาตุสมุฏฐาน** และ **มหาภูตรูป ๔** ของพระพุทธศาสนานั้น กล่าวได้ว่ามีอิทธิพลต่อพระคัมภีร์แพทย์แผนไทยที่เกี่ยวข้องกับการวินิจฉัยโรคหลายคัมภีร์ นอกเหนือจาก **คัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย** ได้แก่ **คัมภีร์โรคนิทาน**: **ตำราที่ว่าด้วยเหตุที่เกิดของโรค คัมภีร์ธาตุวิภังค์**: **ตำราที่ว่าด้วยการรักษาโรคที่เกี่ยวกับความพิการของธาตุทั้ง ๔ คัมภีร์ธาตุวิภังค์**: **ตำราว่าด้วยการอธิบายสาเหตุที่ธาตุทั้ง ๔ มีอาการไม่ปกติ ความเปลี่ยนแปลงวิปลาสของธาตุทั้ง ๔ ในฤดูเดือนต่าง ๆ และความพิการของธาตุทั้ง ๔ อันเป็นต้นเหตุของโรค**

ในที่นี้จะกล่าวถึง **คัมภีร์ธาตุวิภังค์** อันเป็นตำราแพทย์แผนไทยซึ่งมีชื่อพ้องกับพระสูตรหนึ่งใน **พระไตรปิฎก** คือ **ธาตุวิภังคสูตร**^{๔๙} **ว่าด้วยการจำแนกธาตุ ๒** กล่าวถึงพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมแก่ปุกกุสาดิกลบุตร ณ โรงช่างปั้นหม้อ^{๕๐} กรุงราชคฤห์ เรื่อง **การจำแนกธาตุ ๒ (ธธาตุโร) แตนสัมผัส ๒ (ฉผัสสายตโน)** และ**ความหน่วง**

^{๔๘} ดู ภาคผนวก ๙ ก. อาพาธสูตร และ ๙ ข. คิริมานันทสูตร ตอนที่กล่าวถึงสัญญาที่ ๔ **อาทินวสัณญา**: กำหนดหมายโทษทุกข์ของร่างกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ

^{๔๙} ดู ภาคผนวก ๑๘ **ธาตุวิภังคสูตร** ที่มา **มัชฌิมนิกาย อุปริปันณาสก** ๑๔/๖๗๓-๓๙๗/๓๗๐-๓๘๑ <http://www.84000.org/tipitaka/read/v.php?B=14&A=8749&Z=9020&pagebreak=0>

^{๕๐} ฉากตอนพระพุทธเจ้าพบกับปุกกุสาดิกลบุตร ณ โรงช่างปั้นหม้อนี้ คาร์ล แอดอล์ฟ เกลเลอร์ (Karl Gyllerrop) นักประพันธ์ชาวเดนมาร์กนำมาเป็นฉากที่กามนิตพบพระพุทธเจ้า ณ บ้านช่างปั้นหม้อในวรรณกรรมรางวัลโนเบลของเขาชื่อ **Der Pilger Kamanita** (ภาษาเดนมาร์ก และมีชื่อในภาษาอังกฤษว่า **The Pilgrim Kamanita**) ซึ่งเขียนในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ คนไทยรู้จักวรรณกรรมอิงพระพุทธศาสนาเรื่องนี้ในชื่อ**กามนิต** หรือ**วาลิภูฏี** แปล (จากต้นฉบับภาษาอังกฤษ) โดยเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป ในปี พ.ศ. ๒๔๗๓

นึกของใจ ๑๘ (อัฐฐารสมโนปวิจาโร) และธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ (จตุราธิฐฐาน) ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์แผนไทย คือ การจำแนกธาตุ ๖ อันได้แก่ (๑) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน ๑๙) (๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ ๑๒) (๓) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ ๔) (๔) วาโยธาตุ (ธาตุลม ๖) (๕) อากาศธาตุ (ธาตุอากาศ ๕) และ (๖) วิญญานธาตุ (ธาตุรู้ ๖) ขอยกความใน ธาตุวิภังคสูตร เกี่ยวกับการ จำแนกธาตุ ๖ ดังนี้

“[๖๗๙] ดุกรภิกษุ *คนเรานี้มีธาตุ ๖* นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ดุกรภิกษุ *ธาตุนี้มี ๖ อย่าง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญานธาตุ* ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ดุกรภิกษุ *คนเรานี้มีธาตุ ๖* นั้น เราอาศัยธาตุตั้งนี้กล่าวแล้ว”

จากนั้นพระพุทธองค์ทรง *จำแนกธาตุ ๖* โดยละเอียด ดังนี้

“[๖๘๔] ดุกรภิกษุ *ก็ปฐวีธาตุเป็นไฉน คือ ปฐวีธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็ปฐวีธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่ สิ่งที่แค้นแข็ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตนคือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่แค้นแข็ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่าปฐวีธาตุภายใน* ก็ปฐวีธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นปฐวีธาตุทั้งนั้น พึงเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้วจะเบื่อหน่ายปฐวีธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดปฐวีธาตุได้ ฯ

[๖๘๕] ดุกรภิกษุ *ก็อาโปธาตุเป็นไฉน คืออาโปธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็อาโปธาตุภายใน เป็นไฉน ได้แก่สิ่งที่เอิบอาบ ซึมซาบไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปรลมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่เอิบอาบ ซึมซาบไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายใน* ก็อาโปธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นอาโปธาตุทั้งนั้น พึงเห็นอาโปธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้วจะเบื่อหน่ายอาโปธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดอาโปธาตุได้ ฯ

[๖๘๖] ดุกรภิกษุ *ก็เตโชธาตุเป็นไฉน คือ เตโชธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็เตโชธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่ สิ่งที่อบอุ่น ถึงความร่ำร้อน กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ธาตุที่เป็นเครื่องยังให้อบอุ่น ยังกายให้ หตุตโรรม ยังกายให้กระวนกระวาย และธาตุที่เป็นเหตุให้ของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้มแล้ว ถึงความย่อยไปด้วย ดี หรือแม้ สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่อบอุ่น ถึงความร่ำร้อน กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายใน* ก็เตโชธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นเตโชธาตุทั้งนั้น พึงเห็นเตโชธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายเตโชธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดเตโชธาตุได้ ฯ

[๖๘๗] ดุกรภิกษุ *ก็วาโยธาตุเป็นไฉน คือ วาโยธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็วาโยธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่ สิ่งที่พัดผันไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจออก ลมหายใจเข้า หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่พัดผันไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่าวาโยธาตุภายใน* ก็วาโยธาตุ ทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นวาโยธาตุทั้งนั้น พึงเห็น

วาโยธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายวาโยธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดวาโยธาตุได้ ๆ

[๖๘๘] ดูกรภิกษุ ก็อากาศธาตุเป็นไฉน คือ อากาศธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็อากาศธาตุภายใน เป็นไฉน ได้แก่สิ่งทีว่าง **ปรุโปร่ง** กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ **ช่องหู ช่องจมูก ช่องปากซึ่งเป็นทางให้กลิ่นของ ที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้ม เป็นที่ตั้งของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้ม และเป็นทางระบายของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้ม แล้วออกทางเบื้องล่าง หรือแม้สิ่งอื่น ไม่ว่าชนิดใดๆ ทีว่าง ปรุโปร่ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า อากาศธาตุภายใน** ก็อากาศธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นอากาศธาตุทั้งนั้น พึงเห็นอากาศธาตุนั้นด้วยปัญญา ชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเราไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่าย อากาศธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดอากาศธาตุได้ ๆ

[๖๘๙] ต่อนั้นสิ่งที่จะเหลืออยู่อีกก็คือ**วิญญานอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง บุคคลย่อมรู้อะไร ๆ ได้ด้วยวิญญานนั้น คือ รู้ชัดว่า สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง** ดูกรภิกษุ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ย่อมเกิด สุขเวทนา บุคคลนั้นเมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้สึกรู้ว่า กำลังเสวยสุขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นแล ดับไป ย่อมรู้สึกรู้ว่า ความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวสุขเวทนาอันเกิดเพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ย่อมดับย่อมเข้าไปสงบ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ย่อมเกิดทุกขเวทนาบุคคลนั้นเมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้สึกรู้ว่า กำลังเสวยทุกขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้สึกรู้ว่า ความเสวยอารมณ์ ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวทุกขเวทนาอันเกิดเพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ เพราะ อาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ย่อมเกิดอทุกขมสุขเวทนา บุคคลนั้นเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ย่อมรู้สึกรู้ว่า กำลังเสวยอทุกขมสุขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้สึกรู้ว่าความเสวยอารมณ์ ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวอทุกขมสุขเวทนาอันเกิดเพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไป สงบ ๆ”

ข้อสังเกต เกี่ยวกับธาตุ ๒ ใน ธาตุวิภังคสูตร และธาตุ ๔ ในทฤษฎีการแพทย์แผนไทย

๑. ธาตุวิภังคสูตร ใน **พระไตรปิฎก** พระพุทธเจ้าตรัสชัดเจนว่า **“คนเรานี้มีธาตุ ๒”**^{๕๑} ซึ่งมีองค์ประกอบ ทั้งกายและใจ กล่าวคือ **ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ** เป็นองค์ประกอบทาง **“กาย”** ส่วน **วิญญานธาตุ** หรือ **ธาตุรู้** เป็นองค์ประกอบทาง **“ใจ”** ในขณะที่ตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทยนั้นมีเพียง **“ธาตุ ๔”** ซึ่งเป็นองค์ประกอบ ทาง **“กาย”** เท่านั้น

๒. แม้ในองค์ประกอบของธาตุทางกายเอง ทฤษฎีธาตุสมุฏฐานของการแพทย์แผนไทยเกือบทุกคัมภีร์ไม่ กล่าวถึง **อากาศธาตุ** ยกเว้น **พระคัมภีร์ฉันทศาสตร์** เพียงคัมภีร์เดียว ที่กล่าวถึง **ธาตุ ๕** และโทษของ **อากาศธาตุ** แดกพิการ ไว้ดังนี้

“บัดนี้จะกล่าวแลลงให้รู้แจ้งแห่งธาตุหนอ สังเขปไว้แต่ย่อ ๆ พอเป็นอย่างทางเล่าเรียน ผู้ใดได้พบเห็น อย่า ล้อเล่นแลติเตียน ด้วยข้าอุสาห์เพียร จึงได้เขียนปนตำรา จักกล่าวตามลักษณะ ชื่อ **รัตนธาตุทั้งห้า** อาจารย์ท่าน

^{๕๑} ดู ภาคผนวก ๑๘ ธาตุวิภังคสูตร

พรรณนา คัดออกมาจาก *โรคนิทาน ลักษณะนั้นมีห้า* เป็นธรรมคาถาโบราณ คือธาตุนั้นพิการ กำเรบและหย่อนไป
อนึ่งเล่าคือ *ธาตุแตก* เป็นแผนกนบออกไว้ *ธาตุออกจากกายไซ้รั้ง* *สังเขปได้ห้าประการ*^{๕๒}

จากนั้น *พระคัมภีร์ฉันทศาสตร์* ได้กล่าวถึงโทษของ *ธาตุทั้ง ๕* ผิดปกติ ตั้งแต่ปฐวีธาตุไปจนถึง *อากาศธาตุ* ซึ่งเมื่อธาตุที่ ๕ แตก จะก่อให้เกิดอาการรุนแรง ๒ ประการ คือ หูลั่น และนัยน์ตาพร่ามัวจนมองไม่เห็นมือและ
นิ้วมือตนเอง หากเกิดอาการดังกล่าวภายใน ๒ วัน คนไข้จะสิ้นชีวิต

“อากาศธาตุแตกนั้น ในหูลั่นกรอก กลอกตา แลดูนิ้ว แลหัตถา ท่อนปรากฏจักษุตน โทษสองประการนั้น
ยังสองวันชีวิตน จักดับถึงอัปจน กล่าวแท้แน่ตำรา”^{๕๓}

ยิ่งกว่านั้น พระคัมภีร์นี้ยังกล่าวว่า *อากาศธาตุ* เป็นลักษณะธาตุที่เมื่อออกจากร่างกายแล้วมีเวลาแก้ไขน้อย
ที่สุด คือ เพียงวันเดียว ในขณะที่ธาตุดินมีเวลาแก้ไข ๕ วัน ธาตุน้ำ ๑๑ วัน ธาตุลม ๗ วัน ธาตุไฟ ๗ วัน

“กลหนึ่งลักษณะธาตุ เมื่อนิราศจากอาตมา เตโฆเจ็ดวารา เร่งวางยาแก้ไขกัน ปล่อยให้ออกจาก แก้ไขยาก
แต่ห้าวัน มิฟังพันกว่านั้น โรคแปรผันเข้าอวะสาน วาโยออกเล่าไซ้ เร่งแก้ไขแต่เจ็ดวาร มิทุเลาเบาอาการ เข้าอวะ
สาน ท่านกล่าวไว้ อาโปเมื่อออกชาน สิบเอ็ดวันเร่งแก้ไข โดยที่คัมภีร์ใน ท่านกล่าวไว้ให้แจ้งใจ อากาศเมื่อออกนั้น
แก้แต่วันเดียวนั้นไซ้ ยามหนึ่งฟังจำไว้ เป็นฉบับโบราณมา”^{๕๔}

๓. ใน *ธาตุวิภังคสูตร* ของพระพุทธศาสนานี้กล่าวถึงแต่ละธาตุว่ามีธาตุภายในและธาตุภายนอก (ยกเว้น
วิญญาณธาตุ) กล่าวคือ ธาตุภายใน หมายถึงธาตุทั้ง ๕ ภายในร่างกายที่มีชีวิต ส่วนธาตุภายนอกหมายถึงโลกธาตุทั้ง
๕ ที่อยู่ภายนอกร่างกาย ทั้งยังมีข้อสังเกตอีกว่า จำนวนธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ในพระสูตรนี้มีลักษณะปลาย
เปิด คือไม่จำกัดตายตัว แต่มีกล่าวเปิดกว้างไว้ว่าอาจจะมียากกว่านั้นได้ ยกตัวอย่างเช่น *ปฐวีธาตุ*

“หรือแม้สิ่งอื่น ไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่ *แค่นแข็ง* กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า *ปฐวีธาตุ* ภายใน...”^{๕๕}

เช่นเดียวกัน หากสิ่งอื่นใดที่ “*เอิบอาบ ชุ่มซาบ*” ก็เรียกว่า *ธาตุน้ำ* ภายในร่างกาย หรือหากสิ่งอื่นใดที่
“*อบอุ้น มีความเร็วร้อน*” ก็เรียกว่า *ธาตุไฟ* ภายในร่างกาย หรือหากสิ่งอื่นใดที่ “*พัดผันไป*” ก็เรียกว่า *ธาตุลม*
ภายในร่างกาย^{๕๖}

ดังจะเห็นได้ว่าใน *ธาตุวิภังคสูตร* นี้ มีธาตุดิน ๑๙, ธาตุน้ำ ๑๒, ธาตุไฟ ๔, ธาตุลม ๖ ซึ่งเท่ากับจำนวน
ที่กล่าวไว้ในทฤษฎีธาตุสมุฏฐานของการแพทย์แผนไทย ยกเว้นจำนวนธาตุดิน ซึ่งในทฤษฎีแพทย์แผนไทยระบุว่าธาตุ
ดินมี ๒๐ อย่าง คือเพิ่ม *มัตถลุงค์* มั่นสมอง เข้ามาอีกหนึ่งอย่าง ที่มาของการเพิ่มนี้มาจาก *พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค*^{๕๗}
ซึ่งพระอรชกถาจารย์รจนาขึ้นหลังจาก *ธาตุวิภังคสูตร* ถึงเกือบพันปี ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าทฤษฎีธาตุ ๔ ในการแพทย์
แผนไทยได้รับอิทธิพลมาจาก *พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค* เช่น ใน *คัมภีร์ธาตุวิภังค* มีการอ้างอิงถึงไว้อย่างชัดเจนว่า

^{๕๒} กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ, สถาบันภาษาไทย. *แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์*. อ่างแล้งใน ๔๕, หน้า ๕๘

^{๕๓} เล่มเดียวกัน, หน้า ๖๑

^{๕๔} เล่มเดียวกัน, หน้า ๖๑

^{๕๕} ดู ภาคผนวก ๑๘ ธาตุวิภังคสูตร ข้อ ๖๘๔

^{๕๖} ดู ภาคผนวก ๑๘ ธาตุวิภังคสูตร ข้อ ๖๘๕-๖๘๘

^{๕๗} *พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค* เป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในชั้นอรชกถาที่มีเนื้อความครอบคลุมคำสอน
ทั้งหมดของพระพุทธเจ้าใน *พระไตรปิฎก* รจนาขึ้นโดยพระพุทธโฆสเถระ ประมาณ ๙๕๖ ปี หลังพุทธปรินิพพาน

ในกรณีปฐวีธาตุนั้น พระสูตรทุกพระสูตรใน*พระไตรปิฎก*ที่กล่าวถึงเรื่องธาตุไว้ จะระบุว่าปฐวีธาตุมี ๑๙ อย่าง คือตั้งแต่เกศา
(ผม) เป็นต้น จนถึงกรีส (อาหารเก่า) เป็นที่สุด เช่น *ธาตุวิภังคสูตร* *มหาราหุลวาทสูตร* และ*มหาหัตถิปโตปมสูตร* เป็นต้น แต่ใน
*พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค*ได้เพิ่มจำนวนปฐวีธาตุขึ้นอีกหนึ่งอย่างคือ*มัตถลุงค์* *มั่นสมอง*ภายใน*กะโหลกศีรษะ* ดู สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ
อาสโภมาเถระ) แปล เรียบเรียง. *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. พระพุทธโฆสเถระ, รจนา. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง. ๒๕๔๗.
หน้า ๖๑๗

“จะกล่าวถึงธาตุทั้งสี่ตาม **คัมภีร์วิสุทธิมรรค** บาฬิมิประจักษ์ พระสรรเพ็ชเทศนา (พระพุทธเจ้าทรงสอน) สำแดงธาตุวิกล แห่งนรชนผู้โรคา”^{๕๘}

เรื่องการจำแนกธาตุใน**พระไตรปิฎก** นอกจากจะมีกล่าวไว้ใน **ธาตุวิภังคสูตร** แล้ว ยังมีปรากฏอยู่ใน **มหาราหุโลวาทสูตร**^{๕๙} ซึ่งกล่าวถึงการจำแนก **ธาตุ ๕** และ **มหาหัตถิปโทปมสูตร**^{๖๐} ซึ่งกล่าวถึง**มหาภูตรูป ๔** และ **รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทารูป ๒๔)**

๔. พระสูตรที่กล่าวถึงการจำแนกธาตุทั้ง ๓ พระสูตร มีความแตกต่างกันดังนี้

- **ธาตุวิภังคสูตร** เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเองว่า “**คนเรานี้มีธาตุ ๖**” ซึ่งก็คือทรงยืนยันว่ามนุษย์ประกอบด้วยธาตุ ๖ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ และธาตุวิญญาณ (หรือธาตุรู้)
- ใน **มหาราหุโลวาทสูตร** พระพุทธเจ้าทรงแสดง **ธาตุ ๕** แก่พระราหุลด้วยพระองค์เอง
- **มหาหัตถิปโทปมสูตร** เป็นพระสูตรที่พระสารีบุตรแสดงแก่คณะสงฆ์ เกี่ยวกับ **รูปอุปาทานักขันโธ** ว่าอุปาทานขันธ (ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) คือ **รูป ได้แก่มหาภูตรูป ๔ และอุปาทารูป ๒๔**

ทั้งสามพระสูตรข้างต้นแม้จะกล่าวว่ามีมนุษย์ประกอบด้วยจำนวนธาตุต่างกัน คือ **ธาตุ ๖ ธาตุ ๕ และ ธาตุ ๔** แต่ก็มีมิติที่ครอบคลุมมิติชีวิตทางกายและใจมากกว่ามิติชีวิตมนุษย์ตามทฤษฎีธาตุในตำราการแพทย์แผนไทย ส่วนใหญ่ที่กล่าวถึงแต่เพียง**มหาภูตรูป ๔** (ทั้งนี้ยกเว้น**พระคัมภีร์ฉันทศาสตร์**ที่กล่าวถึง**ธาตุ ๕**) โดยไม่กล่าวถึง**อุปาทารูป ๒๔** หรือ**รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔** ซึ่งทำให้องค์ประกอบต่าง ๆ ของชีวิตมนุษย์ครบถ้วนสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น ใน **อุปาทารูป**เอง มีองค์ประกอบของ **อากาศธาตุ** (สภาวะที่เป็นช่องว่าง) อันเป็นธาตุที่ **๕** ของร่างกาย และมีองค์ประกอบที่เรียกว่า **ชีวิตินทรีย์** หรือ**อินทรีย์ที่มีชีวิต** เป็นต้น

ในทางพระพุทธศาสนานั้น สิ่งที่เรียกว่า **กายมนุษย์** มีทั้งมิติทางนามธรรมและรูปธรรม และ **มหาภูตรูป ๔** ในที่นี้ก็คือ **รูปกาย** ดังที่ **มหารวรรค อานาปานัสสติกา** ใน **พระไตรปิฎก** กล่าวไว้ว่า

“คำว่า กาย อธิบายว่า กายมี ๒ อย่าง คือ ๑. นามกาย ๒. รูปกาย

นามกาย เป็นอย่างไร

คือ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ... และสิ่งที่เรียกว่า **จิตตสังขาร** นี้ชื่อว่า นามกาย

รูปกาย เป็นอย่างไร

คือ **มหาภูตรูป** และ **อุปาทารูป (รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔)**... และสิ่งที่เรียกว่า **กายสังขาร** นี้ชื่อว่า **รูปกาย**”^{๖๑}

กล่าวสำหรับคัมภีร์การแพทย์แผนไทย แม้จะได้รับอิทธิพลแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของกายมาจากพระพุทธศาสนา แต่ก็มุ่งให้ความสำคัญที่ **มหาภูตรูป ๔** อันเป็นองค์ประกอบของ **รูปกาย** หรือ **กายสังขาร** เท่านั้น

^{๕๘} กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ, สถาบันภาษาไทย. **แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์**. อ่างแล้น ๔๙, หน้า ๖๐๘

^{๕๙} ดู **ภาคผนวก ๑๙ มหาราหุโลวาทสูตร**, มัชฌิมนิคาय มัชฌิมปิณณาสะกั ๑๓/๑๓๓-๑๔๖/๑๑๑-๑๑๖ http://www.84000.org/tipitaka/attha/m_siri.php?B=13&siri=12

^{๖๐} ดู **ภาคผนวก ๒๐ มหาหัตถิปโทปมสูตร**, มัชฌิมนิคาय มูลปิณณาสะกั ๑๒/๓๔๐-๓๔๖/๒๔๕-๒๕๕ http://84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=12&siri=28

^{๖๑} **พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑** ข้อ ๑๓๐ หน้า ๒๖๕ พระสูตรต้นตปิฎกเล่มที่ ๒๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย **พุทธปริทัศน์มรรค มหารวรรค อานาปานัสสติกา สโตการิญาณนิตเทศ** ที่มา: **โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๑** หน้า ๒๖๕. http://www.84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=31&siri=62

ซึ่งยังขาดความเป็นองค์รวมของมิติทาง นามกาย หรือ จิตตสังขาร ทั้งนี้เป็นเพราะคัมภีร์การแพทย์แผนไทยมุ่งสร้างทฤษฎีเพื่อรักษาโรคทางรูปกายเป็นหลักมากกว่ารักษาโรคทางนามกายหรือจิตตสังขารนั่นเอง อย่างไรก็ตาม แม้ทฤษฎีการแพทย์แผนไทยจะให้ความสำคัญกับมิติทาง รูปกาย แต่ก็เป็นรูปกายหรือกายสังขารเพียงครั้งเดียว เพราะยังขาดองค์ประกอบทาง รูปกาย อีกครั้งหนึ่งซึ่งมีความสำคัญมากในการอธิบายเกี่ยวกับ สุขภาพทางรูปกาย ให้ครบถ้วนสมบูรณ์ นั่นคือส่วนที่เรียกว่า “อุปาทารูป ๒๔” หรือรูปย่อยที่อาศัยอยู่ในมหาภูตรูปอันเป็นรูปใหญ่” ทั้งที่ในคัมภีร์การแพทย์แผนไทยบางคัมภีร์ เช่น คัมภีร์ธาตุวิवरณ์ คัมภีร์โรคนิทาน เป็นต้น จะกล่าวไว้ว่าได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาผ่าน พระคัมภีร์คิริมานน্থ์ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระคัมภีร์สังคหะ (หรือ พระคัมภีร์อิทธิมัตถสังคหะ) และ พระคัมภีร์ปรมัตถธรรม (ซึ่งเป็นอรรถกถาฎีกาทั้งหลายที่อธิบายถึงสภาวะที่มีอยู่โดยปรมัตถ์ ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน) ในที่นี้จะกล่าวถึง คัมภีร์ธาตุวิवरณ์ ซึ่งเป็นทฤษฎีเกี่ยวกับธาตุที่สัมพันธ์ต่อเนื่องกับ คัมภีร์ธาตุวิภังค์

คัมภีร์ธาตุวิवरณ์ มีเนื้อหาต่อเนื่องจาก คัมภีร์ธาตุวิภังค์ และอ้างอิง คัมภีร์โรคนิทาน คัมภีร์ธาตุบรรจบ (ตำราที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับอาการโดยเฉพาะ คือ กล่าวถึงเหตุที่เกิดโรค ลักษณะอาการธาตุ โรคอาการธาตุ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงสมุฏฐานมหาภูตรูป หรือสมุฏฐานธาตุทั้ง ๔ อันเป็นเหตุให้เกิดโรคอาการธาตุ)

ความเชื่อมโยงสำคัญกับพระสูตรใน พระไตรปิฎก และพระอรรถกถา ของ คัมภีร์ธาตุวิवरณ์ คือ มีการอ้างอิงถึงสมุฏฐานโรคต่าง ๆ ใน คิริมานันท์สูตร (หรือ อาพาธสูตร) และธาตุสมุฏฐานทั้ง ๔ ใน พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค รวมทั้ง คัมภีร์อิทธิมัตถสังคหะ (หรือเรียกชื่อย่อว่า คัมภีร์สังคหะ) อันเป็นพระคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่มีความสำคัญเป็นอันดับรองลงมาจาก พระไตรปิฎก กล่าวคือ

เนื้อความของ คิริมานันท์สูตร ใน คัมภีร์ธาตุวิवरณ์ มีดังนี้

“หนึ่งโสดจะกล่าวการ สมุฏฐานเป็นค้ำมูล พุทธรัตน (พระพุทธเจ้า) ตรัสบั้นพुरुซึ่งมูลโรคสามประการ (เหตุที่ทำให้เกิดโรค ๓ ประการ) ปิตตะและเสมหะแลวาทุสมุฏฐาน ทั้งสามโดยประมาณเป็นอาทิ ให้วิกล (เป็นตัวอย่างสาเหตุที่ทำให้เกิดโรค) สรรเพ็ชร์ (พระพุทธเจ้า) ตรัสพาที โปรต พระคิริมานน্থ์^{๖๒} คิลาน์กำเริบรณ (เจ็บป่วยมาก) วิกลกายเวทนา (มีความทุกข์ทรมาน) อาพาธทั้งห้า^{๖๓} (โรคที่เกิดกับอินทรีย์ ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย) หากเจือกันในสามนา (หากระคนกับปิตตะ เสมหะ หรือวาทะ) พาหิระโรค (โรคภายนอกที่เกิดกับอินทรีย์ ๕) หากวิบัติตามเหตุเป็นสันนิบาติกา (โรคอันเกิดจากตรีโทษ คือ ปิตตะ เสมหะ และวาทะ ประชุมโทษพร้อมกัน) เสลดลมกำเริบเชิญพร้อมสาม (ปิตตะ เสมหะ และวาทะ) ตามเภทเป็นสันนิบาตประชุมกัน อุตุนปรินาม (ฤดูแปรปรวน) ฤดูสามปรวนแปรผัน วิสะมะหาระนั้น (เจ็บป่วยเพราะการขาดสมดุล) ด้วยอาหารแลอิริยา (ขาดสมดุลในเรื่องของพฤติกรรมบริโภคและการบริหารร่างกายอย่างสม่ำเสมอ) หนึ่ง โอปักกะมิก คือ บิดพลิกพลาดแขนขา หนึ่ง กรรมวิปากา ใช้เพื่อกรรมกระทำผล อาพาธทั้งแปดนี้ ใน คัมภีร์คิริมานน্থ์^{๖๓} จากโอษฐ์พระทศพล (จากคำสอนของพระพุทธเจ้า) แพทย์พึงยลดังกล่าวมา...”^{๖๔}

อาพาธทั้งแปดในคัมภีร์คิริมานน্থ์ ในที่นี้หมายถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดโรค ๘ ประการ ตามที่ปรากฏในคิริมานันท์สูตร นั่นเอง กล่าวคือ

^{๖๒} ดู ภาคผนวก ๙ ข. คิริมานันท์สูตร

^{๖๓} ดู ภาคผนวก ๙ ข. คิริมานันท์สูตร ประกอบ

^{๖๔} กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ, สถาบันภาษาไทย. แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์. อ่างแล้วใน ๔๕. หน้า ๖๒๐

๑. ปิตตสมุฏฐาน โรคเกิดจากดี
๒. เสမสมุฏฐาน โรคเกิดจากเสมหะ
๓. วาตสมุฏฐาน โรคเกิดจากลม
๔. สันนิปาติกา โรคเกิดจากดีเสมหะและลมประชุมกัน
๕. อุตุปรินาม โรคเกิดจากฤดูสามปรวนแปร
๖. วิสมหาระ โรคเกิดจากอาหารและอาการเคลื่อนไหว
๗. โอปักกมิก โรคเกิดจากถูกกระทบกระทั่งอย่างรุนแรง
๘. กรรมวิปากา โรคเกิดจากผลของกรรม

เนื้อความของพระ *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* ใน คัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ มีดังนี้

“จะกล่าว ธาตุทั้งสี่ ตาม *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* บาลีมีประจักษ์ พระสรรเพ็ชเทศนา (พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน) สำแดงธาตุวิกล (ธาตุไม่ปกติ) แห่งนรชนผู้โรคา (ของคนผู้เป็นโรค) ธาตุสี่วิการา (ธาตุสี่พิการ) ภินทนา (แตกทำลาย) หากร้ายแรง ให้กายคนผู้ไข้ ตั้งขาไปกระด้างแข็ง มั่งสังหนิงเหี่ยวแห้ง แข็งดังขอนกี่ปานกัน...”^{๖๕}

คัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๖๖} มีการกล่าวถึง ธาตุ ๔ และ มหาภูตรูป ๔ ไว้ในที่หลายแห่ง เช่น ใน ปริเฉทที่ ๘: อนุสสติกัมมัฏฐานนิตะ ตอนที่ว่าด้วย กายคตาสติกัมมัฏฐาน คือการกำหนดพิจารณากายซึ่งประกอบด้วย *อาการ ๓๒* (ธาตุดิน ๒๐ และธาตุน้ำ ๑๒) โดยละเอียด และใน *ปริเฉทที่ ๑๑: สมာธินิตะ* ตอนที่ว่าด้วย จตุธาตวัญฐานกถา คือ การกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ ยกตัวอย่าง การเพิ่มส่วนของ “*มันสมอง*” เป็นธาตุดินอันดับที่ ๒๐ ไว้ใน *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* ซึ่งเดิมไม่มีอยู่ใน *พระไตรปิฎก* และเป็นที่มาของ *อาการ ๓๒* (ทวัตติงสาการ) ซึ่งประกอบด้วย ธาตุดิน ๒๐ กับธาตุน้ำ ๑๒ ดังนี้

“อนึ่ง กัมมัฏฐานมีอาการ ๓๒ ที่ทรงสงเคราะห์ *มันสมอง* เข้ากับเยื่อกระดูก”^{๖๗}

“คำว่ามันสมอง ได้แก่ กองเยื่ออันตั้งอยู่ภายในกะโหลกศีรษะ มันสมองนั้น โดยสีมีสีขาวดังก่อนเห็นเห็นหัวงู แม้จะกล่าวว่ามีสีดั่งน้ำมันที่เสียแต่ยังไม่ทันกลายเป็นน้ำมันล้นก็ควรฯ”^{๖๘}

นอกจากนี้ *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* ยังกล่าวในการแสดงวิธีเจริญใน กายคตาสติ (พิจารณาร่างกาย)

“บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า *อิมเมว กาย* ได้แก่ กายอันเนาเปื่อยอันเป็นที่ประชุมแห่ง *มหาภูตรูป ๔*... บทว่า *อิมสมิ* ได้แก่ กายที่ตรัสว่า ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา อันหนังหุ้มโดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีประการต่างๆ นี้ บทว่า *กาย* คือในร่างกาย อธิบายว่า *สรีระเรียกว่ากาย เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งอาการ ๓๒ มีผม เป็นต้น และแห่งโรคันบร้อมีโรคตา เป็นต้น* และมีบทสาธยายกัมมัฏฐาน ๕ เกี่ยวกับ *มัตถลุงคัง* ว่า

“ลำดับนั้น พึงสวดใน *มัตถลุงคะปัญจกะ* ว่า อนตฺ อุนตคฺณฺ อุนตริยํ กรีสํ มตฺถลุงคํ (ใส่ใหญ่ ใส่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า *มันสมอง*)...”^{๖๙}

^{๖๕} เล่มเดียวกัน. อ้างแล้วใน ๖๔. หน้า ๖๐๘

^{๖๖} สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. พระพุทธโฆสเถรธรรมนา, อ้างแล้ว.

ดู กายคตาสติกัมมัฏฐาน หน้า ๔๐๙-๔๓๘. และดู จตุธาตวัญฐานกถา หน้า ๖๐๕-๖๓๑

^{๖๗} ดู *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* อ้างแล้ว หน้า ๔๑๐

^{๖๘} ดู *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* อ้างแล้ว หน้า ๔๓๒

^{๖๙} ดู *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. อ้างแล้ว. หน้า ๔๑๐ และ ๔๑๒

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของคัมภีร์อรรถกถาฎีกาของพระพุทธศาสนา เช่น **คัมภีร์สาโรชนา** และ **คัมภีร์สังคหะ** (หรือ **คัมภีร์อิทธิธรรมมัตถสังคหะ**) เกี่ยวกับวาทสมุฏฐานใน **คัมภีร์ธาตุวิवरณ์**

“เบื้องนี้จะบรรยายในเรื่องลมสืบต่อมา ผู้แพทย์จงสดับ **ตั้งตำหรับสาโรชนา** สมดังคำฎีกา **พระสรรเพช** (พระพุทธเจ้า) ตรัสบรรยาย **วาทะสมุฏฐาน** เมื่อวิการ (พิการ) กำเริบร้าย...”^{๗๐} และกล่าวเชื่อมโยงไปถึง **คัมภีร์สังคหะ** ดังนี้

“ผู้แพทย์พึงจดจำ ซึ่งอาการสืบแปดนา สถานหนึ่งนั้นไซ้ร้ ย่อมคลั่งไคล้ **โทษวาทา** อาจารย์ท่านกล่าวมา ใน **ตำราสังคหะ** อาการย่อมคลั่งไคล้ สมุฏฐานแห่งคำพระ จงวิจารณ์อย่าลืมนะ คัมภีร์สองให้ต้องกัน กล่าวออกบอก อาการ **สังคหะคัมภีร์**นั้น ขนลุกแลขนชัน ย่อมให้หนาวสะท้านเย็น...”^{๗๑}

ส่วน **คัมภีร์โรคนิทาน** ซึ่งว่าด้วยเหตุเกิดโรคและสมุฏฐานโรค อีกคัมภีร์หนึ่งได้กล่าวอ้างอิงถึง **พระคัมภีร์พระปรมัตถธรรมแห่งพระพุทธศาสนา** เกี่ยวกับการปรากฏของ **ธาตุทั้ง ๔**

“มีวาระพระบาฬี ในคัมภีร์พระบรมมรรคธรรมนั้น ว่าด้วยคนจะถึงความมรณะสิ้นอายุนั้น **เทวทูตในธาตุทั้ง ๔** ก็มีพรรณสำแดงออกให้แจ้งปรากฏโดยมโนทวารอินทริยประสาท...”^{๗๒}

กล่าวเฉพาะเรื่อง “รูป” หรือ “รูปกาย” นั้น **พระสุตตันตปิฎก** กล่าวว่า **รูปมี ๒ อย่าง** คือ **มหาภูตรูป ๔** และ **อุปาทารูป ๒๔** (หรือ **อุปาทาทายรูป ๒๔**) ส่วนใน **พระอภิธรรมปิฎก** และคัมภีร์ชั้นพระอรรถกถา ฎีกาจะกล่าวว่า **รูปมี ๒๘** (คือ **มหาภูตรูป ๔** กับ **อุปาทารูป ๒๔** รวมเป็น **๒๘**) ซึ่งมีการแจกแจงโดยละเอียด ดังนี้^{๗๓}

ใน **พระสุตตันตปิฎก** มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก และขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

“**รูป ๒** (สภาวะที่แปรปรวนแตกสลายเพราะปัจจัยต่าง ๆ อันขัดแย้ง, ร่างกายและส่วนประกอบฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งพฤติกรรมและคุณสมบัติของมัน, ส่วนที่เป็นร่างกับทั้งคุณและอาการ

๑. **มหาภูต** หรือ **ภูตรูป ๔** (สภาวะอันปรากฏได้เป็นใหญ่ ๆ โดด ๆ หรือเป็นต่าง ๆ ได้มากมาย, รูปที่มีอยู่โดยสภาวะ, รูปดั้งเดิม ได้แก่ธาตุ ๔

๒. **อุปาทารูป** หรือ **อุปาทาทายรูป ๒๔** (รูปอาศัย, รูปที่เป็นไปโดยอาศัยมหาภูต, คุณและอาการแห่งมหาภูต)
(มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก ๑๔/๘๓/๗๕; ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ๓๑/๔๐๓/๒๗๕.)

ส่วนใน **พระคัมภีร์อิทธิธรรมมัตถสังคหะ** กล่าวถึง **รูป ๒๘** ดังนี้

รูป ๒๘ ก็คือรูป ๒ หมวดข้างต้นนี้เอง แต่นับข้อย่อย กล่าวคือ

๑. **มหาภูต** หรือ **ภูตรูป ๔** (รูปใหญ่, รูปเดิม)

๒. **อุปาทาทายรูป ๒๔** (รูปอาศัย, รูปสืบเนื่อง)

(สังคห.๓๓)

^{๗๐} ดู **แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์**. อ้างแล้ว. หน้า ๖๒๓

^{๗๑} ดู **แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์**. อ้างแล้ว. หน้า ๖๒๔

^{๗๒} ดู **แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์**. อ้างแล้ว. หน้า ๕๗๓

^{๗๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. อ้างแล้ว ดู [๓๘] รูป ๒, ๒๘ [๓๙] มหาภูตรูป ๔ หน้า ๗๑ และดู [๔๐] อุปาทารูป หรือ อุปาทาทายรูป ๒๔ หน้า ๗๒-๗๓

ใน พระสูตรตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก และ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค รวมทั้งคัมภีร์ชั้นนอรรถกถาอื่นได้ แจกแจงพร้อมให้คำอธิบายเกี่ยวกับ มหาภูตรูป ๔ และ อุปาทารูป ๒๔ (หรือ อุปาทายรูป ๒๔) ดังนี้

มหาภูต หรือ ภูตรูป ๔

๑. ปฐวีธาตุ (สภาวะที่แผ่ไปกินเนื้อที่, สภาพอันเป็นหลักที่ตั้งอาศัยแห่งสหาตรูป เรียกสามัญว่า ธาตุแผ่นดิน) แฉ่ง หรือ ธาตุดิน)

๒. อาโปธาตุ (สภาวะที่เอิบอาบหรือดูดซึม หรือซ่านไป ขยายขนาด ผนึก พูนเข้าด้วยกัน เรียกสามัญว่า ธาตุเหลว หรือ ธาตุน้ำ)

๓. เตโชธาตุ (สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ)

๔. วาโยธาตุ (สภาวะที่ทำให้สั่นไหว เคลื่อนที่ และค้ำจุน เรียกสามัญว่า ธาตุลม)

สี่อย่างนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธาตุ ๔ (ในคัมภีร์ชั้นหลังมี ๒-๓ แห่ง เรียกว่า มหาภูตรูป ๔)

(ที่ขนิภาย สลักชั้นชวรโรค ๘/๓๔๓/๒๗๗, วิสุทธิมรรค ๓/๑๑, อภิธรรมมัตถกสังคหะ ๓๓)

อุปาทารูป หรือ อุปาทายรูป ๒๔

ก. ปสาทรูป ๕ (รูปที่เป็นประสาทสำหรับรับอารมณ์)

๑. จักขุ (ตา)

๒. โสตะ (หู)

๓. ฆานะ (จมูก)

๔. ชิวหา (ลิ้น)

๕. กาย (กาย)

ข. โคจรรูป หรือ วิสัยรูป ๕ (รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอินทรีย์)

๖. รูปะ (รูป)

๗. สัทตะ (เสียง)

๘. คันธะ (กลิ่น)

๙. รส (รส)

๑๐. โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ข้อนี้นับ เพราะเป็นอันเดียวกับมหาภูต ๓ คือ ปฐวี เตโช และวาโย ที่กล่าวแล้วในมหาภูต

๑๐. อิตถัตตะ, อิตถินทรีย์ (ความเป็นหญิง)

๑๑. ปุริสัตตะ, ปุริสินทรีย์ (ความเป็นชาย)

ง. หทัยรูป ๑ (รูป คือ หทัย)

๑๒. หทัยวัตถุ^{๗๔} (ที่ตั้งแห่งใจ, หัวใจ)

จ. ชีวิตรูป ๑ (รูปที่เป็นชีวิต)

๑๓. ชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือชีวิต)

^{๗๔} ข้อนี้น ใน พระไตรปิฎก รวมทั้ง อภิธรรมปิฎก ไม่มี เว้นแต่ ปฎิฐาน ใช้คำว่า วัตถุ ไม่มี หทัย

- ฉ. อาหารรูป ๑ (รูปคืออาหาร)
๑๔. กวฬิงการอาหาร (อาหารคือคำข้าว, อาหารที่กิน)
- ช. ปริเฉทรูป ๑ (รูปที่กำหนดเทศะ)
๑๕. อากาศธาตุ (สภาวะคือช่องว่าง)
- ญ. วิญญาณรูป ๒ (รูปคือการเคลื่อนไหวให้รู้ความหมาย)
๑๖. กายวิญญาณุตติ (การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยกาย)
 ๑๗. วจิวินยานุตติ (การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยวาจา)
- ฎ. วิการรูป ๕ (รูปคืออาการที่ดัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้)
๑๘. [รูปัสสะ] ลหุตา (ความเบา)
 ๑๙. [รูปัสสะ] มุทุตา (ความอ่อนสลวย)
 ๒๐. [รูปัสสะ] กัมมัณญญาตา (ความควรแก่การงาน, ใช้การได้)
 ๒๑. [รูปัสสะ] อุปลยยะ (ความก่อตัวหรือเติบโตขึ้น)
 ๒๒. [รูปัสสะ] สันตติ (ความสืบต่อ)
 ๒๓. [รูปัสสะ] ขรตา (ความทรุดโทรม)
 ๒๔. [รูปัสสะ] อนิจจตา (ความปรวนแปรแตกสลาย)

อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี. ๓๔/๕๐๔/๑๘๕; วิสุทติมรรค ๓/๑๑; อภิธรรมมัตถกถา ๓๔

จุดรูปสมุฏฐาน^{๗๕}

เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดรูปแห่งชีวิต ๔ ประการ

พุทธธรรม มองชีวิตว่าเป็นองค์ประกอบของส่วนประกอบ ๕ อย่าง ที่เรียกว่า **เบญจขันธ์** หรือ **ขันธ์ ๕** ได้แก่^{๗๖}

๑. **รูป** ได้แก่ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกาย และพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกายหรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น
๒. **เวทนา** ได้แก่ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ
๓. **สัญญา** ได้แก่ความกำหนดได้หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้น ๆ ได้
๔. **สังขาร** ได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ตีหรือชัว หรือเป็นกลาง ๆ เป็นที่มาของกรรม หรือเรียกอย่างง่าย ๆ ว่า เครื่องปรุงจิต เครื่องปรุงของความคิด หรือเครื่องปรุงของกรรม

^{๗๕} พระพุทธโฆสเถระ, วจนา, *คัมภีร์วิสุทติมรรค*, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์พรินทร์ตั้ง, ๒๕๔๗. หน้า ๗๓๓, ๔๙๖-๑๐๐๑

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรมฉบับปรับขยาย*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิณม, ๒๕๕๕, หน้า ๑๓-๑๔

๕. **วิญญาน** ได้แก่ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ

ขั้น ๕ หรือองค์ประกอบของชีวิต ๕ อย่างนี้ สามารถย่อลงมาเป็น ๒ ส่วน^{๗๗} คือ **ส่วนรูปกับส่วนนาม** หรือ**รูปธรรม กับนามธรรม** กล่าวคือ

ส่วนรูป ได้แก่ **รูปขั้น ๕** อันได้แก่ **มหาภูตรูป ๔** และ**อุปาหารรูป ๒๔**

ส่วนนาม ได้แก่ **เวทนาขั้น ๕** **สัญญาขั้น ๕** **สังขารขั้น ๕** และ**วิญญานขั้น ๕**

หากอธิบายในทาง **พระอภิธรรม** และจัดเข้าใน **ปรมัตถธรรม ๔** สามารถจำแนกขั้น ๕ ในลักษณะของ **จิต เจตสิก รูป และนิพพาน** กล่าวคือ

จิต คือ ภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ได้แก่ **วิญญานขั้น ๕**

เจตสิก คือ คุณสมบัติและอาการของจิต ได้แก่ **เวทนาขั้น ๕** **สัญญาขั้น ๕** **สังขารขั้น ๕**

รูป คือ สภาวะที่เป็นร่างกายพร้อมคุณสมบัติและอาการ ได้แก่ **รูปขั้น ๕** คือ **มหาภูตรูป ๔** และ**อุปาหารรูป ๒๔** รวมเป็นรูป ๒๘

นิพพาน คือ สภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ได้แก่ **ขั้นวินิมุต**

ในที่นี่จะขออธิบายองค์ประกอบของชีวิตหรือขั้น ๕ เฉพาะที่ส่วนที่เป็น **“รูปขั้น ๕”** โดยสังเขปตามแนวพระอภิธรรมใน**ธรรมสังคณีปกรณ์**ว่าด้วย **รูปกัณฑ์**^{๗๘} และ **มาติกา**^{๗๙} ซึ่งกล่าวเรียก **รูปขั้น ๕** (ในหมวดขั้น ๕) ว่า **รูปปรมัตถ์ ๒๘** (อันเป็นหนึ่งในปรมัตถธรรม ๔ คือ **จิต เจตสิก รูป และนิพพาน**) และกล่าวถึง**จุดขรูรูปสมุฏฐาน** หรือเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดรูปแห่งชีวิต หรือรูปร่างกายทั้ง ๔ ประการ คือ

๑. **กัมมขรูรูป**^{๘๐} หมายถึงรูปที่เกิดจากอำนาจของกรรม เป็นกรรมสมุฏฐาน กรรมในที่นี่เป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา มีทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว

๒. **จิตตขรูรูป** หมายถึงรูปที่เกิดจากจิต เป็นจิตสมุฏฐาน จิตในที่นี่เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ และเป็นตัวก่อให้เกิดกรรมที่มีเจตนาบ่งตั้งแต่มีปฏิสนธิจิต

๓. **อุตุขรูรูป** หมายถึงรูปที่เกิดจากอุตุ เป็นอุตุสมุฏฐาน อุตุในที่นี่คือเตโชธาตุ ได้แก่อุณหเตโช คือไฟ ความร้อน และสีตเตโช ไฟความเย็น อันเป็นพลังเตโชธาตุที่หล่อเลี้ยงร่างกายให้ดำรงอยู่ได้

๔. **อาหารขรูรูป** หมายถึงรูปที่เกิดจากอาหาร เป็นอาหารสมุฏฐาน **อาหารในที่นี่**^{๘๑} คือ สิ่งที่ค้ำจุนหล่อเลี้ยงร่างกายและจิตใจให้มีกำลัง มี ๔ อย่าง คือ **กวัฬงการาหาร** อาหารคือค้ำจุนอันเป็นโอชะที่หล่อเลี้ยงอวัยวะในร่างกายรวมทั้งอาหารที่หล่อเลี้ยงจิตใจอีก ๓ อย่าง คือ **ผัสสาหาร** **มนโสนัญเจตนาหาร** และ**วิญญานาหาร** ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา (ความรู้สึก สุข-ทุกข์) และนำไปสู่การกระทำทั้งทางกาย วาจา และความคิด ซึ่งเรียกว่า กรรม อันเป็นตัวชักนำมาซึ่งภพ ก่อให้เกิดปฏิสนธิในภพทั้งหลาย และบังเกิดนาม-รูปตามมา

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, กรุงเทพฯ: วิทยาลัยสงฆ์วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๔๘, หน้า ๑๖๒-๑๖๓ [๒๑๖] **ขั้น ๕** หรือเบญจขั้น และหน้า ๑๒๑-๑๒๒ [๑๕๗] **ปรมัตถธรรม ๔**

^{๗๘} **พระไตรปิฎกฉบับหลวงเล่มที่ ๓๔**, พระอภิธรรมปิฎกเล่ม ๑, ธรรมสังคณีปกรณ์, รูปกัณฑ์, ๓๔/๕๐๑-๕๐๒/๑๖๗

^{๗๙} **พระไตรปิฎกฉบับหลวงเล่มที่ ๓๔**, พระอภิธรรมปิฎกเล่ม ๑, ธรรมสังคณีปกรณ์, มาติกา, ๓๔/๕๐๓-๕๑๓/๑๖๗-๑๗๗

^{๘๐} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ: นานามีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖, หน้า ๑๖. กรรมขรูรูป (กัมมะขรูรูป) หรือกัมมขรูรูป แปลว่า รูปที่เกิดแต่กรรม

^{๘๑} ดู [๒๑๒] อาหาร ๔ ในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๕๙

ในคัมภีร์วิสุทธิธรรมรค กล่าวถึงความสัมพันธ์ของรูปสมุฏฐาน ๔ ที่ก่อให้เกิดชีวิตว่า

“ส่วนว่าในรูปเหล่านั้น กัมมชรูป (รูปเกิดแต่กรรม มีกรรมเป็นสมุฏฐาน) นั้นใด กัมมชรูปนั้น แม้ตั้งขึ้นก่อนเพื่อนในภพ กำเนิด..... แต่พวกรูป ๓ สมุฏฐาน คือ ฤๅ จิต อาหาร ไม่ช่วยอุปถัมภ์แล้ว ก็หาอาจตั้งอยู่ทนไม่ แม้รูป ๓ สมุฏฐานเล่า หากกัมมชรูปนั้นไม่อุปถัมภ์ก็ไม่อาจตั้งอยู่ได้นานเหมือนกัน ที่แท้นั้นรูปทั้ง ๔ สมุฏฐานนั้นต่างอุปถัมภ์กันและกันไว้นั้นแล จึงไม่ตกไปเสีย ตั้งอยู่ได้ปี ๑ ก็มี ๒ ปีก็มี ฯลฯ ถึง ๑๐๐ ปีก็มี เป็นไปตราบเท่าสิ้นอายุหรือสิ้นบุญแห่งสัตว์เหล่านั้น ดังกลุ่มไม้้อที่รากยึดไว้ทั้ง ๔ ทิศ แม้ถูกลมตีก็ตั้งอยู่ได้...”^{๘๒}

คัมภีร์วิสุทธิธรรมรค ยังกล่าวถึงปวัตติกาล (พัฒนาการ) แห่งการกำเนิดทารก โดยใช้ทฤษฎีรูปสมุฏฐาน ๔ และรูปปรมัตถ์ ๒๘ อันประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ และอุปาทารูป ๒๔ รวมเป็นรูป ๒๘ ดังนี้

“ส่วนในปวัตติกาล สุทธิภูตรูป (กลุ่มรูป ๘ ล้วน คืออวินิพโกครูป) อันมีฤๅเป็นสมุฏฐานโดยฤๅ (คือเตโชธาตุ) ที่เป็นไปพร้อมกับปฏิสนธิจิต ย่อมปรากฏขึ้นในฐิติขณะแห่งปฏิสนธิจิต ในทุกแห่งที่เป็นไปแห่งรูป แต่ (ตัว) ปฏิสนธิจิตหาขยับรูปให้ตั้งขึ้นได้ไม่ แท้จริงปฏิสนธิจิตนั้นไม่อาจขยับรูปให้ตั้งขึ้นได้ เพราะเป็นจิตมีกำลังน้อยเหตุที่ (หทัย) วัตถุ (เพ็งเกิด) ยังมีกำลังอ่อน เปรียบเหมือน คนตกเหวไม่สามารถเป็นที่อาศัยแห่งคนอื่นได้ฉะนั้น จำเดิมแต่ภวังคจิตดวงแรกต่อแต่ปฏิสนธิจิตไป สุทธิภูตรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานจึงปรากฏขึ้นถึงกาลที่เสียงปรากฏ (คือถึงคราวจะเกิดเสียงได้) สัททนามกะ (กลุ่มรูป ๔ ทั้งเสียง) จึงปรากฏขึ้นแต่ฤๅอันเป็นไปต่อแต่ปฏิสนธิขณะนั้นแล และแต่จิตด้วยส่วนสัตว์เหล่าใดเป็นคัพภุสยกสัตว์อาศัยกาวพิงการอาหารเป็นอยู่ สุทธิภูตรูปอันมีอาหารเป็นสมุฏฐาน ย่อมปรากฏในสรีระของสัตว์เหล่านั้น ซึ่งอาหารที่มารดาคลืนกินลงไปซึมซาบเข้าไป ตามบาลีว่า

‘ก็สัตว์ผู้กำบังตัวอยู่ในท้องของมารดา มารดาของเขาวริโกลโคโภชนะอันใด เป็นข้าวกิติ น้ำกิติ (ลงไป) เขายังชีพให้เป็นไปในท้องมารดานั้นด้วยโภชนะนั้น’”^{๘๓}

มีอธิบายเพิ่มเติมดังนี้ คือ ในช่วงการกำเนิดของชีวิตนั้น มีกลุ่มของรูปที่มีชื่อว่า สุทธิภูตรูป (สุทธิ = ล้วน, แท้, สะอาดหมดจด + ภูตรู = แปร + รูป) หมายถึงกลุ่มรูป (รูปกลาป) ๘ อย่าง อันล้วนเป็นรูปแท้ที่เป็นพื้นฐานมีอาจแยกกันอยู่ได้ จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “อวินิพโกครูป” (อะ = ไม่ + วิ = แบ่งแยก + นิพโกค = สมบัติที่ร่วมไปด้วยกัน + รูป) หมายถึง รูปที่แยกกันไม่ได้ ในทางพุทธศาสนา ถือว่า ชีวิตรูปทั้งปวงย่อมประกอบด้วย สุทธิภูตรูป ๘ หรือ อวินิพโกครูปอันเป็นองค์ประกอบพื้นฐานอย่างมีอาจแบ่งแยกกันไม่ได้ ๘ อย่าง ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และ อุปาทารูป ๔

มหาภูตรูป ๔ คือรูปที่เป็นใหญ่เป็นประธาน คือ ธาตุ ๔ ได้แก่

- (๑) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) สภาวะอันเป็นหลักที่ตั้งอาศัยแห่งสหัสชาตรูป (รูปที่อาศัยกันเกิด)
- (๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) สภาวะที่เอิบอาบหรือดูดซึม ช่วยให้มีการผนิกเกาะกุม พอกพูนเข้าด้วยกัน
- (๓) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) สภาวะที่ทำให้ร้อน
- (๔) วาโยธาตุ (ธาตุลม) สภาวะที่ทำให้สั่นไหว เคลื่อนไหว

^{๘๒} ดู พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิธรรมรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อจา อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, ๒๕๔๗ หน้า ๙๐๕

^{๘๓} อ้างแล้วใน ๘๒, หน้า ๙๐๔

มหาภูตรูป อันเป็นรูปประธานนี้จะเป็นรูปใหญ่ที่อาศัยของรูปย่อยอีก ๔ รูป ที่เกิดร่วมกับมหาภูตรูปในกลุ่มรูป (หรือกลาป) เดียวกัน คือ **อุปาทารูป** (รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด) ๔ อย่าง ได้แก่

- (๑) วัณโณ (แสงสี) สภาวะที่ปรากฏทางจักขุ (ตา)
- (๒) คันโธ (กลิ่น) สภาวะที่ปรากฏทางฆานะ (จมูก)
- (๓) รโส (รส) สภาวะที่ปรากฏทางชีวนา (ลิ้น)
- (๔) โอชา (อาหาร) สภาวะที่เป็นปัจจัยหล่อเลี้ยงให้เกิดชีวิต

กลุ่มรูป ๘ ดังกล่าวจะแยกจากกันไม่ได้เลย เป็นกลุ่มของรูป (*รูปกลาป*) ที่เล็กที่สุดอันเกิดพร้อมกันและดับพร้อมกันอย่างรวดเร็ว เมื่อกลุ่มรูป ๘ (สุทธัญฐกรุป ๘ หรือ อวินิพโกครุป ๘) จะเกิดนั้นต้องอาศัย อุตฺ (ธาตุ) สมุฏฐาน คือ เตโชธาตฺ (อันได้แก่อุณหภูมิ-ความร้อน และสีตเตโช-ความเย็น) ที่เกิดพร้อมกับจิตที่มาถือกำเนิดซึ่งเรียกว่า ปฏิสนธิจิต ซึ่งแรกทีเดียวยังไม่มีกำลังพอที่จะก่อรูปให้ตั้งเป็นตัวเป็นตนได้ กลุ่มรูป ๘ ที่อาศัยจิตเป็นสมุฏฐานนี้เริ่มมีกำลังขึ้น เมื่อถึงเวลาที่จะปรากฏรูปอันเป็นเสียง (สัททะ) เพิ่มขึ้นเป็นรูปที่ ๙ เรียกว่า สัททนวกะ (สัททะ = เสียง, นวกะ = แก้ว, หมายถึงเสียงอันเป็นรูปอันดับที่ ๙) ประกอบกับกลุ่มรูป ๘ (สุทธัญฐกรุป ๘) ซึ่งอาศัยในครรรค์มารดา มีอาหารเป็นสมุฏฐานโดยเฉพาะอาหารที่เป็นโอชาจากคำข้าวอันเป็น กวฬิงการาหาร ซึ่งมารดากินลงไปในและชิมซาบสู่กลุ่มรูป ๙ แห่งทารกซึ่งอยู่ในท้องนั้น จากนั้นรูปปรมัตถ์ ๒๘ พัฒนาเจริญเติบโตขึ้นโดยลำดับ.

ปัจจุบัน

เติมเต็มพุทธศุภภาวะ

ในการแพทย์แผนไทย

กล่าวโดยสรุป แม้พระพุทธเจ้าจะตรัสว่าอาชีพแพทย์เป็นเครื่องวิชาและเป็นมิจฉา อาชีพะสำหรับบรรพชิต แต่พระองค์ก็ไม่ทรงห้ามภิกษุสามเณรสงเคราะห์ดูแลรักษาพยาบาลผู้ป่วยด้วยจิตเมตตา โดยพระองค์เองทรงเป็นแบบอย่างของแพทย์ผู้รักษาโรคและโลกทั้งปวง ทั้งยังบัญญัติไว้ในพระวินัยให้หมู่สงฆ์ทำหน้าที่ดูแลรักษาผู้ป่วยอย่างเคร่งครัด

อย่างไรก็ตาม แม้พระพุทธศาสนาจะไม่มีทฤษฎีที่ว่าด้วยพุทธเวชศาสตร์โดยตรง แต่ก็มีจุดมุ่งหมายในการบรรลุ “สุภภาวะ” อย่างสมบูรณ์ ซึ่งสามารถอนุโลมตีความตามนิยามของคำว่า “สุภภาพ” ในปัจจุบัน กล่าวคือ

“ภาวะมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางปัญญา และทางสังคม เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล” ประเด็นที่คนทั่วไปมักเข้าใจผิดก็คือ เข้าใจว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทมีเป้าหมายเพื่อบรรลุสุภภาวะของปัจเจกบุคคล ซึ่งขัดกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าทรงประกาศวัตถุประสงค์ของการบำเพ็ญกรรมดีของคณะสงฆ์ไว้ในพระวินัยอย่างชัดเจนว่า เพื่อประโยชน์และความสุขของมหาชนและชาวโลกทั้งมวล ดังพระพุทธดำรัสตั้งแต่ครั้งแรกที่ทรงส่งพระสาวกออกประกาศพระพุทธศาสนา

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขของชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก...”^๑

ดังนั้นจึงกล่าวได้อย่างถูกต้องว่าพระพุทธศาสนามีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสุภภาวะทางสังคม หรือสร้างสุภภาวะแก่มหาชนไปพร้อมๆ กับการสร้างสุภภาวะทางจิตและทางปัญญา รวมทั้งไม่ละเลยสุภภาวะทางกาย (ปัสสัทธกาย) หรือความสุขสบายทางกายภาพ (สัพบายะ ๗)^๒ ของบุคคลและสังคมด้วย จริยอยู่ การแพทย์แผนไทยได้รับอิทธิพลจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาทั้งในทางพุทธจริยศาสตร์ พุทธจักษุวิทยา ปรัชญาด้านสุภภาวะ และทฤษฎีทางแพทยศาสตร์บางประการ เช่น ทฤษฎีธาตุ ๔ และทฤษฎีสัมภูฐานโรค เป็นต้น แต่ยังมีมิติสำคัญบางประการที่ควรเติมเต็มในศาสตร์การแพทย์แผนไทย ได้แก่

^๑ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ พระวินัยปิฎกเล่มที่ ๔ มหาวรรคภาค ๑. วินย. ๔/๓๒/๓๙

^๒ สัพบายะ ๗ ...สิ่งที่สบาย ๗ อย่าง อันเกื้อหนุนในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี ได้แก่ ที่อยู่สบาย ที่หาอาหารสะดวก การพูดคุยแต่เรื่องดี ๆ เพื่อนที่ดี อาหารที่เกื้อกูลสุขภาพ สภาพดินฟ้าอากาศที่สบาย และอิริยาบถที่พอดี

๑. สุขภาวะทางจิตและทางปัญญาของพุทธศาสนา ซึ่งไม่ปรากฏในทฤษฎีการแพทย์แผนไทย ซึ่งไม่เพียงทำให้ขาดมิติความเป็น สุขภาพองค์รวม (Holistic Health) ในทฤษฎีและปรัชญาการแพทย์แผนไทยเท่านั้น แต่ยังทำให้สิ่งที่เรียกว่า กระบวนการทางจิตบำบัด (หรือวิญญาณบำบัด) และ ปัญญาบำบัด ขาดหายไปด้วย

๒. ควรนำหลักพุทธธรรมเรื่อง **ขันธ ๕** และหลักพระอภิธรรมเรื่อง**รูปสมมูฏฐาน ๔** มาพัฒนาเป็นทฤษฎีการแพทย์แผนไทย ว่าด้วยองค์ประกอบของชีวิต ซึ่งมีทั้ง **รูปขันธ** และ **นามขันธ** กล่าวคือ

รูปขันธ ได้แก่ **มหาภูตรูป ๔** และ **อุปาทารูป ๒๔** ซึ่งนับรวมเป็นรูป ๒๘ รวมทั้ง **ธาตุ ๕** คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และธาตุอากาศ

นามขันธ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (หรือ **วิญญาณธาตุ** คือ **ธาตุรู้** อันเป็น **ธาตุที่ ๖** ในส่วนของ**รูปขันธ** หรือ**รูปปรมาณู ๒๘** อันเป็นรูปชีวิตทางกายนั้น สามารถอธิบายสมมูฏฐานการเกิดขึ้นได้ โดยใช้**หลักรูปสมมูฏฐาน ๔** คือ กรรม จิต อุตฺ และอาหาร

หากนำหลัก **ขันธ ๕** และ**รูปสมมูฏฐาน ๔** มาสร้างทฤษฎีธาตุ ทฤษฎีการกำเนิดและองค์ประกอบของชีวิต ก็จะช่วยขยายขอบเขตกระบวนการบำบัดรักษาและการดูแลสุขภาพของการแพทย์แผนไทยให้กว้างขวางกว่าการบำบัดทาง **รูปร่าง (รูปขันธ หรือ กายสังขาร)** ดังที่เป็นอยู่ ไปสู่การบำบัดทาง **นามกาย (นามขันธ หรือ จิตตสังขาร)**

๓. แม้พระพุทธศาสนาจะมีเป้าหมายในการบรรลุถึงการหมดสิ้นโรคทางใจและโรคทางวิญญาณก็ตาม แต่ก็ปฏิเสธการมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรงและการปราศจากโรคทางกาย ตรงกันข้าม พระพุทธศาสนาส่งเสริมการมีสุขภาพที่ดีและมีอายุยืนยาว เห็นได้จากคำอวยพรพระ**สามัญญาโมทนาคาถาภาษาบาลี** (ที่ชาวบ้านเรียกว่าบทยถาสัพพี) หลังจบพิธีเจริญพุทธมนต์ที่ชาวพุทธได้ยินได้ฟังกันมาจนคุ้นเคย แต่ไม่รู้คำแปลว่า

“ความเจริญไรทั้งปวงจงบาราศไป โรคทั้งปวงจงหาย

อันตรายอย่ามีแก่ท่าน ท่านจงเป็นผู้มีความสุข มีอายุยืน

ธรรมสี่ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ

ย่อมเจริญแก่ผู้มีปกติกราบไหว้ มีปกติอ่อนน้อมถ่อมตัวเป็นนิจ”

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาย่อมไม่ถือว่าการมีสุขภาพทางกายที่ดี มีอายุยืนยาว เป็นจุดมุ่งหมายของชีวิต หากเป็นบาทฐานสำคัญในการดำรงชีวิตเพื่อปฏิบัติรักษาโรคทางใจของตนเองจนสามารถเข้าถึงสุขภาวะขั้นสูงสุดของชีวิต นั่นคือสุขภาวะทางจิตและสุขภาวะทางปัญญา ภายใต้อุบายสุขภาวะทางสังคมที่สงบร่มเย็น ซึ่งสอดคล้องกับพระพุทธสมัญญาที่ว่าทรงเป็นผู้**บำบัดสรรพโรค (สัพพโรคตักกฉโก)** ไปพร้อมกับที่ทรงรักษาสังคมและชาวโลกทั้งปวงให้มี**สุขภาวะที่ดี (สัพพโลกตักกฉโก)**

กล่าวเฉพาะในการดูแลรักษาร่างกายให้มีสุขภาวะที่ดี มีอายุยืนยาวนั้น พระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญกับการบำบัดรักษาป้องกันหรือส่งเสริมสุขภาพด้วยการใช้ยาหรือเครื่องมือทางการแพทย์แต่อย่างใด ยกตัวอย่างคำสอนของพระพุทธเจ้าเรื่อง **อายุวัฒนธรรม** อันเป็นธรรมที่ส่งเสริมสุขภาพและช่วยให้อายุยืน ซึ่งปรากฏอยู่ใน **คิลานวรรค** (หมวดที่ว่าด้วยความเจ็บป่วย) “ปฐมอนายุสสาสูตร”^๓ และ “ทุติยอนายุสสาสูตร”^๔ ดังนี้

^๓ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๒ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๔ [ฉบับมหาจุฬาฯ] อังคตตรนิกาย ปัญจก-ฉกนิบาต คิลานวรรค ปฐมอนายุสสาสูตร ๒๒/๑๒๕/๒๐๕

ที่มา: โปรกรรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๒๒ หน้า ๒๐๕

^๔ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๒ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๔ [ฉบับมหาจุฬาฯ] อังคตตรนิกาย ปัญจก-ฉกนิบาต คิลานวรรค ทุติยอนายุสสาสูตร ๒๒/๑๒๖/๒๐๖

ที่มา: โปรกรรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๒๒ หน้า ๒๐๖

ปฐมอนาถาสาสูตร

ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อายุสั้นและอายุยืน

[๑๒๕] ภิคุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ เป็นเหตุให้อายุสั้น

ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ไม่ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ
๒. ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ
๓. บริโภคสิ่งที่ย่อยยาก
๔. เที้ยวในเวลาไม่สมควร
๕. ไม่ประพฤติพรหมจรรย์

ภิคุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล เป็นเหตุให้อายุสั้น

ภิคุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ เป็นเหตุให้อายุยืน

ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ
๒. รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ
๓. บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย
๔. เที้ยวในเวลาที่เหมาะสม
๕. ประพฤติพรหมจรรย์

ภิคุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล เป็นเหตุให้อายุยืน

ทุติยอนาถาสาสูตร

ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อายุสั้นและอายุยืน

[๑๒๖] ภิคุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ เป็นเหตุให้อายุสั้น

ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ไม่ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ
๒. ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ
๓. บริโภคสิ่งที่ย่อยยาก
๔. ทุศีล
๕. มีปาปมิตร (มิตรชั่ว)

ภิคุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล เป็นเหตุให้อายุสั้น

ภิคุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ เป็นเหตุให้อายุยืน

ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ
๒. รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ
๓. บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย
๔. มีศีล
๕. มีกัลยาณมิตร (มิตรดี)

ภิคุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล เป็นเหตุให้อายุยืน

ใน **อายุวัฒนธรรม** ทั้งสองพระสูตรข้างต้น จะเห็นได้ว่าไม่มีเรื่องการไข้ยา เครื่องมือแพทย์ หรือการพึ่งพิงผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์รักษาพยาบาลแต่อย่างใด หากมุ่งเน้นไปที่การสร้างพฤติกรรมสุขภาพที่ดี ดังในพระสูตรแรกกล่าวว่า

(๑) รู้จักทำในสิ่งที่สบายที่เกื้อกูลต่อชีวิต (*สัปบายการี*)

(๒) ในขณะที่เดียวกันก็ต้องไม่ติดกับสิ่งที่สบายจนเกินไป (*สัปบายมัตตัญญู*) เพราะอาจทำให้เกิดจคร้านจนขาดการบริหารร่างกาย

(๓) บริโภคอาหารที่เอื่อยง่าย หรือเคี้ยวอาหารให้ละเอียด (*ปริณตโภชี*) อันเป็นพฤติกรรมบริโภคที่สำคัญข้อหนึ่ง

(๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมในเรื่องของเวลา (*กาลจารี*) เช่น รู้จักทำกิจต่างๆ ตามเวลาที่เหมาะสม

(๕) รู้จักควบคุมกามารมณ์และรักษาศีล (*พรหมจารี*)

ส่วนพระสูตรที่สองกล่าวไว้ต่างกันเล็กน้อย คือ สามข้อแรกเหมือนกัน ต่างกันในข้อ ๔ และข้อ ๕ ซึ่งก็ยังคงอยู่ในบริบทของพฤติกรรมการดำรงชีวิต คือ

ข้อ ๔ เป็นผู้มีศีล มีความประพฤติดี (*สีลวา*)

ข้อ ๕ คบเพื่อนที่ดี หรือเพื่อนที่ช่วยแนะนำในทางที่ดี (*กัลยาณมิตตา*)

หลักการแพทย์แผนไทยจึงควรให้ความสำคัญกับการดูแลรักษา ป้องกัน และส่งเสริมสุขภาพในวิถีทางที่ไม่ใช่ยาหรือเทคโนโลยีทางการแพทย์จนเกินไป โดยที่มีการบูรณาการเอาหลัก **อายุวัฒนธรรม ๕** ของพระพุทธศาสนา มาไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนของการแพทย์แผนไทยด้วย เพื่อเติมเต็มทฤษฎีการแพทย์แผนไทยให้มีมิติทางสุขภาพองค์รวมอย่างครบถ้วน

การนำภูมิปัญญาสุขภาพของพระพุทธศาสนามาพัฒนาทฤษฎีการแพทย์แผนไทยแม้เพียงข้อเสนอที่เป็นรูปธรรม ๓ ประการ ย่อมไม่เพียงสร้างสรรค์นวัตกรรมทางความรู้เท่านั้น แต่ยังสามารถสร้างนวัตกรรมทางการปฏิบัติดูแลรักษาสุขภาพแบบองค์รวมของการแพทย์แผนไทยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และสอดคล้องกับโลกสุขภาพในยุคปัจจุบัน

ภาคผนวก

ภาคผนวก ๑

๑ ก. พระมหากษัตริย์

(สำนวนแปลฉบับหลวง)

เรื่องสุปปียปริพาชกกับพรหมทัตตมานพ

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค เสด็จดำเนินทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาฬันทาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป แม้สุปปียปริพาชกก็ได้เดินทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาฬันทา พร้อมด้วยพรหมทัตตมานพผู้อันเตวาลิก. ได้ยินว่าในระหว่างทางนั้น. สุปปียปริพาชก กล่าวติพระพุทเจ้า ติพระธรรม ติพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย ส่วนพรหมทัตตมานพอันเตวาลิกของสุปปียปริพาชก กล่าวชมพระพุทเจ้า ชมพระธรรม ชมพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย อาจารย์และอันเตวาลิกทั้งสองนั้น มีถ้อยคำเป็นข่าศึกแก่กันโดยตรง ฉะนั้น เสด็จตามพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ไปข้างหลัง ๆ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปประทับแรมราตรีหนึ่ง ณ พระตำหนักหลวง ในพระราชอุทยาน อัมพลัฏฐิกาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ แม้สุปปียปริพาชก ก็ได้เข้าพักแรมราตรีหนึ่ง ใกล้พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัฏฐิกา กับพรหมทัตตมานพผู้อันเตวาลิก ได้ยินว่าแม่ ณ ที่นั้น สุปปียปริพาชก ก็กล่าวติพระพุทเจ้า ติพระธรรม ติพระสงฆ์โดยอเนกปริยาย ส่วนพรหมทัตตมานพ อันเตวาลิกของสุปปียปริพาชก กล่าวชมพระพุทเจ้า ชมพระธรรม ชมพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย อาจารย์และอันเตวาลิกทั้งสองคนนั้น มีถ้อยคำเป็นข่าศึกแก่กันโดยตรง ฉะนั้น (เสด็จตามพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ไปข้างหลัง ๆ)^๑ ครั้งนั้น ภิกษุหลายรูปลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง นั่งประชุมกันอยู่ ณ ศาลานั่งเล่น เกิดสนทนากันว่า ท่านทั้งหลาย เท่าที่พระผู้มีพระภาคผู้รู้เห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงทราบความที่หมู่สัตว์มีอธยายต่าง ๆ กัน ได้เป็นอย่างดีนี้ น้าอัครรรณิก ไม่เคยมีมา ความจริงสุปปียปริพาชกผู้นี้ กล่าวติพระพุทเจ้า ติพระธรรม ติพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย ส่วนพรหมทัตตมานพอันเตวาลิกของสุปปียปริพาชกกล่าวชมพระพุทเจ้า ชมพระธรรม ชมพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย อาจารย์และอันเตวาลิกทั้งสองนี้ มีถ้อยคำเป็นข่าศึกแก่กันโดยตรง ฉะนั้น เสด็จตามพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ไปข้างหลัง ๆ

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาค ทรงทราบคำสนทนาของภิกษุเหล่านั้นแล้วเสด็จไปยังศาลานั่งเล่น ประทับ ณ อาสนะที่เขาจัดถวาย แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เรอทั้งหลายนี้ประชุมสนทนาอะไรกัน และเรื่องอะไรที่พวกเขาพูดค่างไว้ เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า พระพุทเจ้าข้า ณ ที่นี้ เมื่อพวกเขาพระพุทเจ้าลุกขึ้น ณ เวลาใกล้รุ่ง นั่งประชุมกันอยู่ที่ศาลานั่งเล่น เกิดสนทนากันขึ้นว่า ท่านทั้งหลาย เท่าที่พระผู้มีพระภาคผู้รู้เห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงทราบความที่หมู่สัตว์มีอธยายต่าง ๆ กันได้เป็นอย่างดีนี้ น้าอัครรรณิก ไม่เคยมีมา ความจริงสุปปียปริพาชกนี้ กล่าวติพระพุทเจ้า ติพระธรรม ติพระสงฆ์ โดยอเนกปริยาย ส่วนพรหมทัตตมานพอันเตวาลิกของสุปปียปริพาชก กล่าวชมพระพุทเจ้า ชมพระธรรม ชมพระสงฆ์โดยอเนกปริยาย อาจารย์และอันเตวาลิกทั้งสองนี้ มีถ้อยคำเป็นข่าศึกแก่กันโดยตรง ฉะนั้น เสด็จตามพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ไปข้างหลัง ๆ พระพุทเจ้าข้า เรื่องนี้แลที่พวกเขาพระพุทเจ้าพูดค่างไว้ พอดีพระองค์เสด็จมาถึง.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนพวกอื่นจะฟังกล่าวติเรา ติพระธรรม ติพระสงฆ์ ก็ตาม เรอทั้งหลายไม่ควรอาฆาต ไม่ควรโทมนัสน้อยใจ ไม่ควรแค้นใจในคนเหล่านั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนพวกอื่นจะฟัง

^๑ คำในวงเล็บนี้บาลีเดิมน่าจะเป็นคำติดปาก

กล่าวติเรา ติพระธรรม ติพระสงฆ์ ถ้าเธอทั้งหลายจักขุ่นเคือง หรือจักโทมนัสน้อยใจในคนเหล่านั้น อันตรายจะพึงมีแก่เธอทั้งหลาย เพราะเหตุนี้เป็นแน่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนพวกอื่นจะพึงกล่าวติเรา ติพระธรรม ติพระสงฆ์ ถ้าเธอทั้งหลายจักขุ่นเคือง หรือจักโทมนัสน้อยใจในคนเหล่านั้น เธอทั้งหลายจะพึงรู้ค่าที่เขাপูตถูก หรือค่าที่เขापูตผิดได้ละหรือ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้อนั้นเป็นไปได้ทีเดียว พระพุทธเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนพวกอื่นจะพึงกล่าวติเรา ติพระธรรม ติพระสงฆ์ ในคำที่เขากล่าวตานั้น คำที่ไม่จริง เธอทั้งหลายควรแก้ไขให้เห็นโดยความไม่เป็นจริงว่านั่นไม่จริง แม้เพราะเหตุนี้ นั่นไม่แท้ แม้เพราะเหตุนี้ แม้นั่นก็ไม่มีในเราทั้งหลาย และคำนั้นจะหาไม่ได้ในเราทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนพวกอื่นจะพึงกล่าวชมเรา ชมพระธรรม ชมพระสงฆ์ เธอทั้งหลายไม่ควรเบิกบานใจ ไม่ควรดีใจ ไม่ควรกระเหิมใจในคำชมนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนพวกอื่นจะพึงกล่าวชมเรา ชมพระธรรม ชมพระสงฆ์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าเธอทั้งหลายจักเบิกบานใจ จักดีใจ จักกระเหิมใจในคำชมนั้น อันตรายจะพึงมีแก่เธอทั้งหลาย เพราะเหตุนี้เป็นแน่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนพวกอื่นจะพึงกล่าวชมเรา ชมพระธรรม หรือชมพระสงฆ์ ในคำชมนั้น คำที่จริง เธอทั้งหลายควรปฏิญาณให้เห็นโดยความเป็นจริงว่า นั่นจริงแม้เพราะเหตุนี้ นั่นแท้ แม้เพราะเหตุนี้ แม้นั่นก็มีในเราทั้งหลาย และคำนั้นจะหาได้ในเราทั้งหลาย.

จุดคิด

[๒] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อปุถุชนกล่าวชมตถาคต จะพึงกล่าวด้วยประการใดนั้นมีประมาณน้อยนักแล ยังต่านัก เป็นเพียงศีล ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ปุถุชนกล่าวชมตถาคตจะพึงกล่าวด้วยประการใด ซึ่งมีประมาณน้อย ยังต่านัก เป็นเพียงศีลนั้น เป็นไฉน?

[๓] ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปุถุชนกล่าวชมตถาคต พึงกล่าวเช่นนี้ว่า-

๑. พระสมณโคดม ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ วางศาสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่.

๒. พระสมณโคดม ละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่เขาให้ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤติดตนเป็นขโมย เป็นผู้สะอาดอยู่.

๓. พระสมณโคดม ละกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากเมถุนอันเป็นกิจของชาวบ้าน.

[๔] ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปุถุชนกล่าวชมตถาคต พึงกล่าวเช่นนี้ว่า-

๔. พระสมณโคดม ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน ควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลก.

๕. พระสมณโคดม ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด พึงจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน หรือพึงจากข้างโน้น แล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน สมานคนที่แตกร้างกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน.

๖. พระสมณโคดม ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษเพราะหู ชวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ.

๗. พระสมณโคดม ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำมีหลักฐานมีที่อ้างอิง มีที่กำหนดประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร.

[๕] ๘. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการพรากรพิชคาม และภุตคาม^๒

^๒ พิชคาม ได้แก่พิชพรรณที่พรากรจากที่แล้วยังเป็นได้อีก ภุตคาม ได้แก่พิชพรรณที่ขึ้นอยู่กับที่.

- [๖] ๙. พระสมณโคดม ฉันทนเดียว เว้นการฉันทนในราตรี งดจากการฉันทนในเวลาวิกาล.
๑๐. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล.
๑๑. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการตัดทรงประดับและตกแต่งร่างกาย ด้วยดอกไม้ของหอมและเครื่องประเทืองผิว อันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว.
๑๒. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการนั่งนอนบนที่นั่ง ที่นอนอันสูงใหญ่.
๑๓. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับทองและเงิน.
- [๗] ๑๔. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ.
๑๕. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ.
๑๖. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมาร.
๑๗. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับทาสีและทาส.
๑๘. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ.
๑๙. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร.
๒๐. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา.
๒๑. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับไร่นาและที่ดิน.
- [๘] ๒๒. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการประกอบพฤติกรรม และการรับใช้.
๒๓. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการซื้อการขาย.
๒๔. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการโกงด้วยตราชั่ง การโกงด้วยของปลอม และการโกงด้วยเครื่องตวงวัด.
๒๕. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวงและการตลบตะแลง.
๒๖. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีขิง การปล้น และการกรรโชก. จบจุลศีล.

มัชฌิมศีล

- [๙] ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปุถุชนกล่าวชมตถาคต พึงกล่าวเช่นนี้ว่า-
๑. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการพรากพิชคามและภุตคาม เช่น อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันทน โภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบการพรากพิชคาม และภุตคาม เห็นปานนี้ คือ พืชเกิดแต่เหง้า พืชเกิดแต่ลำต้น พืชเกิดแต่ผล พืชเกิดแต่ยอด พืชเกิดแต่เมล็ด เป็นที่ครบห้า.
- [๑๐] ๒. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการบริโภคของที่ทำการสะสมไว้ เช่น อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทน โภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบการบริโภคของที่ทำการสะสมไว้เห็นปานนี้ คือ สะสมข้าว สะสมน้ำ สะสมผ้า สะสมยาน สะสมที่นอน สะสมเครื่องประเทืองผิว สะสมของหอม สะสมอมิส.
- [๑๑] ๓. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล เช่น อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทน โภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังชวนชวยดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือ การพ้อน การขับร้อง การประโคมหรสพ มีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง ฉากภาพบ้านเมืองที่สวยงาม การเล่นของคนจันทาล การเล่นไม้สูง การเล่นหน้าศพ ขนข้าง ขนม้า ขนกระบือ ขนโค ขนแพะ ขนแกะ ขนไก่ รบนกกระต่า ร้ากระบี่กระบอง มวยชก มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ.
- [๑๒] ๔. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการชวนชวยเล่นพนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เช่น อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันทน โภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังชวนชวยเล่นการพนัน อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เห็นปานนี้ คือ เล่นหมากรุกแฉวละแปดตา แฉวละสิบตา เล่นหมากเก็บ เล่นดวด เล่นหมากไหว เล่นโยนบ่วง เล่นไม้ทึง เล่นกำทาย เล่นสะกา เล่นเป่าใบไม้ เล่นไถน้อยๆ เล่นหกคะเมน เล่นก้างหิน เล่นดวงทราย เล่นร่อนน้อยๆ เล่นร่อนน้อยๆ เล่นเขียนทายกัน เล่นทายใจ เล่นเลียนคนพิการ.

[๑๓] ๕. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ เช่นอย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่เห็นปานนี้ คือ เตียมมีเท้าเกินประมาณ เตียมมีเท้าทำเป็นรูปสัตว์ร้าย ผ้าโกเชาว์ขนยาว เครื่องลาดที่ทำด้วยขนแกะวิจิตรด้วยลวดลาย เครื่องลาดที่ทำด้วยขนแกะสีขาว เครื่องลาดที่มีสีฐานเป็นช่อดอกไม้ เครื่องลาดที่ยัดนุ่น เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้ายมีสีหะและเสื่อเป็นต้น เครื่องลาดขนแกะมีขนตั้ง เครื่องลาดขนแกะมีขนข้างเดียว เครื่องลาดทองและเงินแกมไหม เครื่องลาดไหมขลิบทองและเงิน เครื่องลาดขนแกะจุนางพ่อน ๑๖ คน เครื่องลาดหลังช้าง เครื่องลาดหลังม้า เครื่องลาดในรถ เครื่องลาดที่ทำด้วยหนังสัตว์ชื้ออชินะอันมีขนอ่อนนุ่ม เครื่องลาดอย่างดีทำด้วยหนังขมด เครื่องลาดมีเพดาน เครื่องลาดมีหมอนข้าง.

[๑๔] ๖. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการประกอบการประดับตกแต่งร่างกายอันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว เช่นอย่าง ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังชวนชวายเป็นประกอบการประดับตกแต่งร่างกาย อันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว เห็นปานนี้ คือ อดตัว ไคลอวัยวะ อาบน้ำหอมนวด ส่องกระจก แด้มตา ทัดดอกไม้ ประเทืองผิว ผัดหน้า ทาปาก ประดับข้อมือ สวมเกี้ยว ใช้ไม้เท้า ใช้กล้วยา ใช้ดาบ ใช้ขรรค์ ใช้ร่ม สวมรองเท้า ประดับวิจิตร ติดกรอบหน้า ปักปิ่น ใช้พัดวาลวิชนี นุ่งห่มผ้าขาว นุ่งห่มผ้ามีชาย.

ติรัจฉานกถา

[๑๕] ๗. พระสมณโคดม เว้นขาดจากติรัจฉานกถา เช่นอย่าง ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบติรัจฉานกถาเห็นปานนี้ คือ พุดเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญ เรื่องตลก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ๆ.

[๑๖] ๘. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการกล่าวถ้อยคำแก่งแย่งกัน เช่นอย่าง ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังกล่าวถ้อยคำแก่งแย่งกัน เห็นปานนี้ เช่นว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึง ท่านจ้กรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูกถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์ ของท่านไม่เป็นประโยชน์ คำที่ควรจะกล่าวก่อน ท่านกลับกล่าวภายหลัง คำที่ควรจะกล่าวภายหลัง ท่านกลับกล่าวก่อน ข้อที่ท่านเคยขำของมาผั้นแปรไปแล้ว ข้าพเจ้าจับผิดวาตะของท่านได้แล้ว ข้าพเจ้าชมท่านได้แล้ว ท่านจงถอนวาตะเสีย มิฉะนั้นจงแก้ไขเสีย ถ้าสามารถ.

[๑๗] ๙. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการประกอบพฤติกรรมและการรับใช้ เช่นอย่าง ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังชวนชวายเป็นประกอบพฤติกรรม และการรับใช้เห็นปานนี้ คือ รับเป็นทูตของพระราชา ราชอำมาตย์ กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี และกุมารว่า ท่านจงไปในที่นี้ ท่านจงไปในที่นั้น ท่านจงนำเอาสิ่งนี้ไป ท่านจงนำเอาสิ่งนี้ในที่นั้นมา ดังนี้.

[๑๘] ๑๐. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการพูดหลอกลวงและการพูดเลียบเคียง เช่นอย่าง ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังพูดหลอกลวง พูดเลียบเคียง พูดหวานล้อม พูดและเลื่อม แสวงหาลาภด้วยลาภ. จมขมิ้นมศีล.

มหาศีล

ติรัจฉานวิชา

[๑๙] ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปุถุชนกล่าวชมตถาคต พึงกล่าวเช่นนี้ว่า-

๑. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชา เช่นอย่าง ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชา^๓ เห็นปานนี้ คือ ทายอวัยวะ ทายนิมิต ทายอุปบาตร^๔

^๓ หมายถึงอาวิชาที่ชาวทางสวรรค์ทางนิพพาน ซึ่งไม่เป็นประโยชน์แก่ธรรมปฏิบัติ.

^๔ คือสิ่งที่ตกจากเบื้องบน เช่นอสณินบาต เป็นต้น.

ทำนายฝัน ทำนายลักษณะทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ ทำพิธีเบิกแว่นเวียนเทียน ทำพิธีชั้ดแลกลบบูชาไฟ ทำพิธีชั้ดรำบูชาไฟ ทำพิธีชั้ดข้าวสารบูชาไฟ ทำพิธีเติมเนยบูชาไฟ ทำพิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ ทำพิธีเสกเป่าบูชาไฟ ทำพิธีกรรมด้วยโลหิต เป็นหมอดูอวัยวะ ดูลักษณะที่บ้าน ดูลักษณะที่นา เป็นหมอดูปลุกเสก เป็นหมอดูผี เป็นหมอลงเลขยันต์คุ้มกันบ้านเรือน เป็นหมอดูเป็นหมอยาพิษ เป็นหมอดูแมลงป่อง เป็นหมอดูรักษาแผลหนูกัด เป็นหมอดูทายเสียงนก เป็นหมอดูทายเสียงกา เป็นหมอดูทายอายุ เป็นหมอดูเสกกันลูกศร เป็นหมอดูทายเสียงสัตว์.

[๒๐] ๒. พระสมณโคตม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชา เช่นอย่างทีสมณพราหมณ์ผู้เจริญ บางจำพวกฉันโภชนะทีเขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ทายลักษณะแก้วมณี ทายลักษณะไม้พลอง ทายลักษณะผ้า ทายลักษณะศตรา ทายลักษณะดาบ ทายลักษณะศร ทายลักษณะธนู ทายลักษณะอาวุธ ทายลักษณะสตรี ทายลักษณะบุรุษ ทายลักษณะกุมาร ทายลักษณะกุมารี ทายลักษณะทาส ทายลักษณะทาสี ทายลักษณะช่าง ทายลักษณะม้า ทายลักษณะกระบือ ทายลักษณะโคอุสภะ ทายลักษณะโค ทายลักษณะแพะ ทายลักษณะแกะ ทายลักษณะไก่ ทายลักษณะนกกระทา ทายลักษณะหมี ทายลักษณะตุ่น ทายลักษณะเต่า ทายลักษณะมฤค.

[๒๑] ๓. พระสมณโคตม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชา เช่นอย่างทีสมณพราหมณ์ผู้เจริญ บางจำพวกฉันโภชนะทีเขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ดูฤกษ์ยามตราท้าว พระราชาจักยกออก พระราชาจักไม่ยกออก พระราชาภายในจักยกเข้าประชิด พระราชาภายนอกจักถอย พระราชาภายนอกจักยกเข้าประชิด พระราชาภายในจักถอย พระราชาภายในจักมีชัย พระราชาภายนอกจักปราชัย พระราชาภายนอกจักมีชัย พระราชาภายในจักปราชัย พระราชาพระองค์นี้จักมีชัย พระราชาพระองค์นี้จักปราชัยเพราะเหตุนี้ ๆ.

[๒๒] ๔. พระสมณโคตม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชา เช่นอย่างทีสมณพราหมณ์ผู้เจริญ บางจำพวกฉันโภชนะทีเขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ พยากรณ์ว่า จักมีจักรนคราส จักมีสุริยคราส จักมีนักษัตรคราส ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักเดินถูกทาง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักเดินผิดทาง ดาวนักษัตรจักเดินถูกทาง ดาวนักษัตรจักเดินผิดทาง จักมีอุกกาบาต จักมีดาวหาง จักมีแผ่นดินไหว จักมีฟ้าร้อง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจักขึ้น ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจักตก ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจักมัวหมอง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจักกระจ่าง จันทรคราสจักมีผลเป็นอย่างนี้ สุริยคราสจักมีผลเป็นอย่างนี้ นักษัตรคราสจักมีผลเป็นอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์เดินถูกทางจักมีผลเป็นอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์เดินผิดทางจักมีผลเป็นอย่างนี้ ดาวนักษัตรเดินถูกทางจักมีผลเป็นอย่างนี้ ดาวนักษัตรเดินผิดทางจักมีผลเป็นอย่างนี้ มีอุกกาบาตจักมีผลเป็นอย่างนี้ มีดาวหางจักมีผลเป็นอย่างนี้ แผ่นดินไหวจักมีผลเป็นอย่างนี้ ฟ้าร้องจักมีผลเป็นอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรขึ้นจักมีผลเป็นอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรตกจักมีผลเป็นอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรมัวหมองจักมีผลเป็นอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรกระจ่างจักมีผลเป็นอย่างนี้.

[๒๓] ๕. พระสมณโคตม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชา เช่นอย่างทีสมณพราหมณ์ผู้เจริญ บางจำพวกฉันโภชนะทีเขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ พยากรณ์ว่า จักมีฝนดี จักมีฝนแล้ง จักมีภิกษาหาได้ง่าย จักมีภิกษาหาได้ยาก จักมีความเกษม จักมีภัย จักเกิดโรค จักมีความสำราญหาโรคมิได้ หรือนับคะแนนค่านวน นับประมวล แต่งกาพย์ โลกยตศาสดร์^๕

[๒๔] ๖. พระสมณโคตม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชา เช่นอย่างทีสมณพราหมณ์ผู้เจริญ บางจำพวกฉันโภชนะทีเขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ให้ฤกษ์อวามงคล ฤกษ์วิฆนังค ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์เก็บทรัพย์ ฤกษ์จ่ายทรัพย์ ดูโชคตี ดูเคราะห์ร้าย ให้ยามดุงครรรภ์ ร่ายมนต์ให้ลั่นกระด้าง ร่ายมนต์ให้คางแข็ง ร่ายมนต์ให้มีอสน์ ร่ายมนต์ไม่ให้หูได้ยินเสียงเป็นหมอทรงกระจก เป็นหมอทรงหญิงสาว เป็นหมอทรงเจ้า บวงสรวงพระอาทิตย์ บวงสรวงท้าวมหาพรหม ร่ายมนต์ฟันไฟ ทำพิธีเชิญขวัญ.

^๕ ตำราว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับโลกชวนให้ตื่นเต้นอันไม่น่าเชื่อ เป็นศาสตร์ ๆ หนึ่งของเดิยริย ถ้าอาศัยตำราแล้ว

[๒๕] ๗. พระสมณโคตม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เช่นอย่างที่มีสมณพราหมณ์ผู้เจริญ บางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ทำพิธีบนบาน ทำพิธีแก้บน ร่ายมนต์ขับผี สอนมนต์ป้องกันบ้านเรือน ทำกะเทยให้กลับเป็นชาย ทำชายให้กลายเป็นกะเทย ทำพิธีปลุกเรื้อน ทำพิธีวงสรวง พื้นที่ พ่นน้ำมันต์ รดน้ำมันต์ ทำพิธีบูชาไฟ ประยูรสารอก ประยูรถ่าย ประยูรถ่ายโทษเบื้องบน ประยูรถ่ายโทษเบื้องล่าง ประยูรยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมันหยอดหู ประยูรยาตา ประยูรยานัตถ์ ประยูรยาทากัด ประยูรยาทาสมาน ป้ายยาตา ทำการผ่าตัดรักษาเด็ก ใส่ยา ชะแผล

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ปลุกชนกล่าวชมตถาคต จะพึงกล่าวด้วยประการใด ซึ่งมีประมาณน้อย ยังต่ำนัก เป็นเพียงศีลนั้นเท่านั้นแล. จบมหาศีล.

กัญญา ๖๓

[๒๖] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ยังมีธรรมอย่างอื่นอีกแลที่ลึกลับซึ่งเห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเหล่านั้นเป็นไฉน?

ก. ปุพพันตกับปภาวกัญญา ๑๘

[๒๗] ดูกรภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งกำหนดชั้นส่วนอดีต มีความเห็นไปตามชั้นส่วนอดีต ปรรอกชั้นส่วนอดีต กล่าวคำแสดงทิวฏฐิหลายชนิดด้วยเหตุ ๑๘ ประการ ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไรปรรออะไร จึงกำหนดชั้นส่วนอดีต มีความเห็นไปตามชั้นส่วนอดีต ปรรอกชั้นส่วนอดีต กล่าวคำแสดงทิวฏฐิหลายชนิดด้วยเหตุ ๑๘ ประการ.

ลัสสตกัญญา ๔

ดูกรภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีทิวฏฐิว่าเที่ยง บัญญัติอดีตและโลกว่าเที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ปรรออะไรจึงมีทิวฏฐิว่าเที่ยง บัญญัติอดีตและโลกว่าเที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ?

ปุพพนิวาसानุสสติ

๑. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุนิโรธสมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิต ตามระลึกถึงชั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการคือ ตามระลึกชาติได้ หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายร้อยชาติบ้าง หลายพันชาติบ้าง หลายแสนชาติบ้าง ว่าในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติจากภพนั้น แล้วได้มาบังเกิดในภพนี้ ย่อมตามระลึกถึงชั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการพร้อมทั้งอุเทศ ฉะนี้ เขากล่าวอย่างนี้ว่า อดีตและโลกเที่ยง คงที่ ตั้งอยู่มั่นดุจยอดภูเขา ตั้งอยู่มั่นดุจเสาเรณียด ส่วนเหล่าสัตว์นั้น ย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจติ ย่อมเกิด แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอคงมีอยู่แท้ ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุนิโรธสมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิต ตามระลึกถึงชั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ คือ ตามระลึกชาติได้หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้างห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายร้อยชาติบ้าง หลายพันชาติบ้าง หลายแสนชาติบ้าง ว่าในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็มีชื่ออย่าง

อย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้น จุตินั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็มียุขอย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวย สุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุตินั้นแล้วได้มาบังเกิดในภพนี้ ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่เคຍอาศัยอยู่ ในกาลก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ฉะนี้ ด้วยการได้บรรลุคุณวิเศษนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้ว่าการที่อิตตาและ โลกเที่ยง คงที่ ตั้งอยู่มั่นคงยออดภูเขา ตั้งอยู่มั่นคงเสาระเนียด ส่วนเหล่าสัตว์นั้นย่อมแล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจุตติ ย่อม เกิด แต่สิ่งที่ยั่งยืนเสมอก็คืออยู่แท้ ดูกรภิกษุทั้งหลายนี้เป็นฐานะที่ ๓ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว พรารถแล้ว จึงมี ทัศนวิสัยว่าเที่ยง ย่อมบัญญัติอิตตาและโลกว่าเที่ยง.

[๓๐] ๔. อนึ่ง ในฐานะที่ ๔ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร พรารถอะไร จึงมีทัศนวิสัยว่าเที่ยง บัญญัติอิตตาและ โลกว่าเที่ยง? ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เป็นนักตริค เป็นนักคั่นคิด กล่าวแสดงปฏิกษณของตน ตามที่ตริคได้ ตามที่คั่นคิดได้อย่างนี้ว่า อิตตาและโลกเที่ยง คงที่ตั้งอยู่มั่นคงยออดภูเขา ตั้งอยู่มั่นคงเสาระเนียด ส่วนเหล่าสัตว์ นั้นย่อมแล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ย่อมจุตติ ย่อมเกิด แต่สิ่งที่ยั่งยืนเสมอก็คืออยู่แท้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นฐานะที่ ๔ ซึ่งสมณ พราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว พรารถแล้ว จึงมีทัศนวิสัยว่าเที่ยง ย่อมบัญญัติอิตตาและโลกว่าเที่ยง ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์ พวกนั้นมีทัศนวิสัยว่าเที่ยง ย่อมบัญญัติอิตตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ นี้แล.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่มีทัศนวิสัยว่าเที่ยง จะบัญญัติอิตตาและโลกว่าเที่ยง สมณพราหมณ์ เหล่านี้ทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ๔ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ไม่มี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะเป็นที่ตั้งแห่งทัศนวิสัยเหล่านี้ อันบุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้น แล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุที่นั่นชัด ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่น ความรู้ชัดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่นก็ทราบความเกิดขึ้น ความดับไป คุณและโทษของเวทนาทั้งหลาย กับอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง จึงทราบความดับได้เฉพาะตน เพราะไม่ถือมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริง โดยชอบ. จบภคววารที่หนึ่ง.

เอกัจจสัสตักกัฏฐี ๔

[๓๑] ดูกรภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีทัศนวิสัยบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง จึงบัญญัติอิตตาและ โลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญพวกนั้น อาศัยอะไร พรารถอะไร จึงมี ทัศนวิสัยว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอิตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ?

๕. (๑) ดูกรภิกษุทั้งหลาย มีสมัยบางครั้งบางคราว โดยระยะกาลยี่ดียวช้านานที่โลกนี้พิณาศ เมื่อโลกกำลังพิณาศ อยู่ โดยมากเหล่าสัตว์ย่อมเกิดในชั้นอภัสสรพรหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศอยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้น สิ้นกาลยี่ดียวช้านาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย มีสมัยบางครั้งบางคราว โดยระยะกาลยี่ดียวช้านาน ที่โลกนี้กลับเจริญ เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่ วิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า ครั้งนั้น สัตว์ผู้ใด ผู้หนึ่งจุตติจากชั้นอภัสสรพรหม เพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่างเปล่า แม้สัตว์ผู้หนึ่งก็ได้สำเร็จทาง ใจ มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลยี่ดียวช้านาน ดูกรภิกษุทั้งหลายบรรดาสัตว์จำพวกนั้น ผู้ใดเกิดก่อน ผู้นั้น ย่อมมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหม เราเป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้คุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้างเป็นผู้นิรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้วและกำลังเป็น สัตว์เหล่า นี้เรานิรมิต ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า เราได้มีความคิดอย่างนี้ก่อนว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง

ความตั้งใจของเราเป็นเช่นนี้ และสัตว์เหล่านี้ก็ได้มาเป็นแบบนี้แล้ว แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลัง ก็มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญนี้แลเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจเป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้นิรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้วและกำลังเป็น พวกเราอันพระพรหมผู้เจริญนี้ นิรมิตแล้ว ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า พวกเราได้เห็นพระพรหมผู้เจริญนี้เกิดในที่นี้ก่อน ส่วนพวกเราเกิดภายหลัง ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์จำพวกนั้น ผู้ใดเกิดก่อน ผู้นั้นมีอายุยืนกว่า มีผิวพรรณกว่ามีศักดิ์มากกว่า ส่วนผู้ที่เกิดภายหลังมีอายุน้อยกว่า มีผิวพรรณทรามกว่า มีศักดิ์น้อยกว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้แล ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุดจากชั้นนั้นแล้ว มาเป็นอย่างนี้เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้วก็ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้ว อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่องๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิต ตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคย อาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้นได้ หลังจากนั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้ใดแลเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระเป็นผู้สร้าง เป็นผู้นิรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้วและกำลังเป็น พระพรหมผู้เจริญโดยที่นิรมิตพวกเรา พระพรหมผู้เจริญนั้นเป็นผู้เที่ยงยั่งยืน คงทน มีอันไม่แปรผันเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญนั้นนิรมิตแล้วนั้นเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีอายุน้อย ยังต้องจุดมาเป็นอย่างนี้ เช่นนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๑ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ประราภแล้วจึงมีทิฏฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ย่อมบัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยงบางอย่างไม่เที่ยง.

[๓๒] ๖. (๒) อนึ่ง ในฐานะที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร ประราภอะไรจึงมีทิฏฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง? ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเราดาชื่อว่าชิตชทาปโทสิกะ มีอยู่ พวกนั้นพากันหมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือ การสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา เมื่อพวกนั้นพากันหมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือ การสรวลเสและการเล่นหัวจนเกินเวลา สติก็ย่อมหลงลืม เพราะสติหลงลืม จึงพากันจุดจากชั้นนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้แล ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุดจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเมื่อบวชแล้ว อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่องๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิต ตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้นได้ หลังจากนั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านพวกเราดาผู้มีใจเหล่าชิตชทาปโทสิกะ ย่อมไม่พากันหมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือ การสรวลเส และการเล่นหัวจนเกินเวลา เมื่อพวกนั้นไม่พากันหมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือ การสรวลเส และการเล่นหัวจนเกินเวลา สติย่อมไม่หลงลืม เพราะสติไม่หลงลืม พวกเหล่านั้นจึงไม่จุดจากชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน มีอันไม่แปรผันเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราเหล่าชิตชทาปโทสิกะ หมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือ การสรวลเส และการเล่นหัวจนเกินเวลา เมื่อพวกเรานั้นพากันหมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ คือ การสรวลเส และการเล่นหัวจนเกินเวลา สติย่อมหลงลืม เพราะสติหลงลืม พวกเราจึงพากันจุดจากชั้นนั้นเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีอายุน้อย ยังต้องจุดมาเป็นอย่างนี้เช่นนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๒ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ประราภแล้วจึงมีทิฏฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ย่อมบัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยงบางอย่างไม่เที่ยง.

[๓๓] ๗. (๓) อนึ่ง ในฐานะที่ ๓ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไร ประราภอะไรจึงมีทิฏฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง? ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเราดาชื่อว่ามนโปโทสิกะ มีอยู่ พวกนั้นมักเพ่งโทษกันและกันเกินควร เมื่อมีวเพ่งโทษกันเกินควร ย่อมคิดมุ่งร้ายกันและกัน เมื่อต่างคิดมุ่งร้ายกันและกัน จึงลำบากรายกายลำบากรใจ พากันจุดจากชั้นนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้แล ที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุดจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเมื่อบวชแล้ว อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่องๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบแล้วบรรลุเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิต ตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้นได้ หลังจากนั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านพวกเราดาผู้มีใจเหล่ามนโปโทสิกะ ย่อมไม่มัวเพ่งโทษกันและกันเกินควรเมื่อไม่มัวเพ่งโทษกันและกันเกินควร ก็ไม่คิดมุ่งร้ายกันและกัน เมื่อต่างไม่คิดมุ่งร้ายกันและกันแล้ว ก็ไม่ลำบากรายกาย ไม่ลำบากรใจ พวกนั้นจึงไม่จุดจากชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน มีอันไม่แปรผันเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราได้เป็นพวกมนโปโทสิกะ มัวเพ่งโทษกันและกัน

เกินควร เมื่อมีวาทะโต้แย้งกันและกันเกินควร ก็คิดมุ่งร้ายกันและกัน เมื่อต่างคิดมุ่งร้ายกันและกัน ก็พากันลำบากกาย ลำบากใจ พวกเราจึงพากันจุดใจจากขั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีอายุน้อย ยังต้องจุดใจเป็นอย่างนี้ เช่นนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลายนี้เป็นฐานะที่ ๓ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว พรารภแล้ว จึงมีทิฏฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ย่อมบัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง.

[๓๔] ๘. (๔) อนึ่ง ในฐานะที่ ๔ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร พรารภอะไรจึงมีทิฏฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง? ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เป็นนักตริค เป็นนักคั่นคิดกล่าวแสดงปฏิภาณของตนตามที่ตริคได้ ตามที่คั่นคิดได้ อย่างนี้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าจักขุกัถิ สไตกะกัถิขานะกัถิ ชิวหากัถิ กายกัถิ นี้ได้ชื่อว่าอดีตตา เป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอันแปรผันเป็นธรรมดา ส่วนสิ่งที่เรียกว่าจิตหรือใจหรือวิญญาณ นี้ชื่อว่าอดีตตา เป็นของเที่ยงยั่งยืน คงทน มีอันไม่แปรผันเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นทีเดียว ดูกรภิกษุทั้งหลายนี้เป็นฐานะที่ ๔ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว พรารภแล้ว จึงมีทิฏฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ย่อมบัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีทิฏฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ย่อมบัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการนี้แล.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีทิฏฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง จะบัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ๔ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ไม่มี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะที่ตั้งแห่งทิฏฐิเหล่านั้น บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุที่ชัด ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ทราบความเกิดขึ้น ความดับไป คุณและโทษของเวทนาทั้งหลาย กับอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้นตามความเป็นจริง จึงทราบความดับเฉพาะตน เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้นแลที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวขมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ.

อนัตตานิติกกัฏฐิ ๕

[๓๕] ดูกรภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีทิฏฐิว่า โลกมีที่สูงสุดและหาที่สดุมิได้ บัญญัติว่า โลกมีที่สูงสุดและหาที่สดุมิได้ ด้วยเหตุ ๔ ประการ ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญพวกนั้นอาศัยอะไร พรารภอะไร จึงมีทิฏฐิว่า โลกมีที่สูงสุดและหาที่สดุมิได้ บัญญัติว่า โลกมีที่สูงสุดและหาที่สดุมิได้ ด้วยเหตุ ๔ ประการ.

๙. (๑) ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลुเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิต ย่อมมีความสำคัญในโลกว่ามีที่สดุ เขากล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้มีที่สดุ กลมโดยรอบ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่าข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลुเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิตจึงมีความสำคัญในโลกว่ามีที่สดุ. ด้วยการบรรลุคุณวิเศษนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้อาการที่โลกนี้มีที่สดุ กลมโดยรอบ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นฐานะที่ ๑ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว พรารภแล้ว มีทิฏฐิว่า โลกมีที่สูงสุดและหาที่สดุมิได้ ย่อมบัญญัติว่า โลกมีที่สูงสุดและหาที่สดุมิได้.

[๓๖] ๑๐. (๒) อนึ่ง ในฐานะที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร พรารภอะไรจึงมีทิฏฐิว่า โลกมีที่สูงสุดและหาที่สดุมิได้ บัญญัติว่า โลกมีที่สูงสุดและหาที่สดุมิได้? ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลुเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิต จึงมีความสำคัญในโลกว่าไม่มีที่สดุ เขากล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้ไม่มีที่สดุ หาที่สดุรอบมิได้ สมณพราหมณ์พวกที่พูดว่า โลกนี้มีที่สดุกลมโดยรอบนั้นแท้ โลกนี้ไม่มีที่สดุ หาที่สดุรอบมิได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุ

ว่า ข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรเป็นที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมณสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิต จึงมีความสำคัญในโลกว่าหาที่สุดมิได้ ด้วยการบรรลุคุณวิเศษนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้อาการที่โลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดรอบมิได้ ดุกริกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๒ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้วมีทิฏฐิว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้ ย่อมบัญญัติว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้.

[๓๗] ๑๑. (๓) อนึ่ง ในฐานะที่ ๓ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร ปรารภอะไรจึงมีทิฏฐิว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้ บัญญัติว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้? ดุกริกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมณสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิต จึงมีความสำคัญในโลกว่า ด้านบนด้านล่างมีที่สุด ด้านขวางหาที่สุดมิได้ เขากล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้ทั้งมีที่สุดทั้งไม่มีที่สุด สมณพราหมณ์พวกที่กล่าวว่าโลกนี้มีที่สุด กลมโดยรอบ นั้นแท้ ถึงสมณพราหมณ์พวกที่กล่าวว่า โลกนี้ไม่มีที่สุดหาที่สุดรอบมิได้ นั้นก็แท้ โลกนี้ทั้งมีที่สุดทั้งไม่มีที่สุด ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมณสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิ อันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิตย่อมมีความสำคัญในโลกว่า ด้านบนด้านล่างมีที่สุด ด้านขวางไม่มีที่สุด ด้วยการบรรลุคุณวิเศษนี้ข้าพเจ้าจึงรู้อาการที่โลกนี้ทั้งมีที่สุดทั้งไม่มีที่สุด ดุกริกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๓ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ปรารภแล้ว มีทิฏฐิว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้ ย่อมบัญญัติว่าโลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้.

[๓๘] ๑๒. (๔) อนึ่ง ในฐานะที่ ๔ สมณพราหมณ์ผู้เจริญ อาศัยอะไร ปรารภอะไรจึงมีทิฏฐิว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้ บัญญัติว่า โลกนี้มีที่สุดและหาที่สุดมิได้? ดุกริกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เป็นนักตรึก เป็นนักคั่นคิด กล่าวแสดงปฏิญาณของตนตามที่ตรึกได้ ตามที่คั่นคิดได้อย่างนี้ว่า โลกนี้มีที่สุดก็มีใช่ ไม่มีที่สุดก็มีใช่ สมณพราหมณ์พวกที่กล่าวว่า โลกนี้มีที่สุด กลมโดยรอบ นั้นแท้ ถึงสมณพราหมณ์พวกที่กล่าวว่า โลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดรอบมิได้ นั้นก็แท้ ทั้งสมณพราหมณ์พวกที่กล่าวว่า โลกนี้ทั้งมีที่สุดทั้งไม่มีที่สุดนั้นแท้ โลกนี้มีที่สุดก็มีใช่ ไม่มีที่สุดก็มีใช่ ดุกริกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๔ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ปรารภแล้ว มีทิฏฐิว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้ ย่อมบัญญัติว่าโลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้.

ดุกริกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีทิฏฐิว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้ ย่อมบัญญัติว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้ ด้วยเหตุ ๔ ประการนี้แล.

ดุกริกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง มีทิฏฐิว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้ จะบัญญัติว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้ สมณพราหมณ์พวกนั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ๔ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่งนอกจากนี้ไม่มี.

ดุกริกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะที่ตั้งแห่งทิฏฐิเหล่านี้ บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติด้อย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุอันชัด ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่นก็ทราบความเกิดนั้น ความดับไปคุณและโทษของเวทนาทั้งหลาย กับทั้งอุปายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง จึงทราบความดับได้เฉพาะตน เพราะไม่ถือมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดุกริกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ.

อมราวีกเขปิกกัฏฐิ ๕

[๓๙] ดุกริกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่ง มีทิฏฐิ ดิ้นได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในข้อนั้นๆ ย่อมกล่าววาทา ดิ้นได้ไม่ตายตัวด้วยเหตุ ๔ ประการ ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญพวกนั้น อาศัยอะไร ปรารภอะไร จึงมีทิฏฐิ ดิ้นได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในข้อนั้นๆ ย่อมกล่าววาทา ดิ้นได้ไม่ตายตัวด้วยเหตุ ๔ ประการ?

๑๓. (๑) ดุกริกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า เราไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล ก็ถ้าเราไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่

ถามเราว่า ผลวิบากแห่งกรรมที่ทําดีทําชั่ว มีก็มีใช่ ไม่มีก็มีใช่หรือ ถ้าเรามีความเห็นว่ามีก็มีใช่ ไม่มีก็มีใช่ เราก็จะพึงพยากรณ์ว่ามีก็มีใช่ ไม่มีก็มีใช่ ... ถ้าท่านถามเราว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายมีอยู่หรือถ้าเรามีความเห็นว่ามีอยู่ เราก็จะพึงพยากรณ์ว่ามีอยู่ ... ถ้าท่านถามเราว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไม่มีอยู่หรือ ถ้าเรามีความเห็นว่ามีไม่มีอยู่ เราก็จะพึงพยากรณ์ว่ามีไม่มีอยู่ ... ถ้าท่านถามเราว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายมีอยู่ด้วย ไม่มีอยู่ด้วยหรือ ถ้าเรามีความเห็นว่ามีอยู่ด้วย ไม่มีอยู่ด้วย เราก็จะพึงพยากรณ์ว่ามีอยู่ด้วย ไม่มีอยู่ด้วย ... ถ้าท่านถามเราว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายมีอยู่ก็มีใช่ ไม่มีอยู่ก็มีใช่หรือ ถ้าเรามีความเห็นว่ามีอยู่ก็มีใช่ ไม่มีอยู่ก็มีใช่ เราก็จะพึงพยากรณ์ว่ามีอยู่ก็มีใช่ ไม่มีอยู่ก็มีใช่ แต่ความเห็นของเราว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มีใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ ไม่มีก็ไม่มีใช่ มิใช่ก็มิใช่ มิใช่ก็มิใช่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๔ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้ว พรารภแล้ว มีทิวฐิตินได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในข้อนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาตัดสินได้ไม่ตายตัว.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีทิวฐิตินได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในข้อนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาตัดสินได้ไม่ตายตัว ด้วยเหตุ ๔ ประการนี้แล ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง มีทิวฐิตินได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในข้อนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาตัดสินได้ไม่ตายตัว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมกล่าววาจาตัดสินได้ไม่ตายตัวด้วยเหตุ ๔ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ไม่มี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตตรัสชี้ว่า ฐานะที่ตั้งแห่งทิวฐิตินเหล่านี้ บุคคลถืออย่างนั้นแล้ว ยึดอย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุอันชัดทั้งชัดยิ่งกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชด้นั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่นก็ทราบความเกิดขึ้น ความดับไป คุณและโทษของเวทนาทั้งหลาย กับทั้งอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้นตามความเป็นจริงจึงทราบความดับได้เฉพาะตน เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ.

อริยสุมุขบัณฑิตกัจจว ๒

[๔๓] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีทิวฐิตินว่าอตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตาและโลกว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ด้วยเหตุ ๒ ประการ ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญพวกนั้นอาศัยอะไร พรารภอะไร จึงมีทิวฐิตินว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตาและโลกว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ด้วยเหตุ ๒ ประการ?

๑๗. (๑) ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเวทาศือว่าอัสถุญฺญีสัตว์มีอยู่ ก็และเวทาศเหล่านั้นย่อมจุติจากชั้นนั้น เพราะความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้แลที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นนั้น แล้วมาเป็นอย่างนี้ เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้ว ออกบวชเป็นบรรพชิตเมื่อบวชแล้ว อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่อง ๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมณสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิต ย่อมตามระลึกถึงความเกิดขึ้นแห่งสัญญาได้ เบื้องหน้าแต่นั้นไปประสक्तिมิได้ เขากล่าวอย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะข้าพเจ้าเมื่อก่อนไม่ได้มีแล้ว เดียวนี้ข้าพเจ้านั้นมี. เพราะมิได้น้อมไปเพื่อความเป็นผู้สงบแล้ว. ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๑ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้ว พรารภแล้ว มีทิวฐิตินว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตาและโลกว่าเกิดขึ้นลอย ๆ.

[๔๔] ๑๘. (๒) อนึ่ง ในฐานะที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไร พรารภอะไรจึงมีทิวฐิตินว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตาและโลกว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เป็นนักตรึก เป็นนักคั่นคิด เขากล่าวแสดงปฏิภาณของตนตามที่ตรึกได้ ตามที่คั่นคิดได้อย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๒ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว พรารภแล้ว มีทิวฐิตินว่าอตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตาและโลกว่าเกิดขึ้นลอย ๆ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์มีทิวฐิตินว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตาและโลกว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ด้วยเหตุ ๒ ประการนี้แล. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง มีทิวฐิตินว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอตฺตาและโลกว่าเกิดขึ้นลอย ๆ สมณพราหมณ์พวกนั้นทั้งหมดย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ๒ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่งนอกจากนี้ไม่มี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้อัตถะว่า ฐานะที่ตั้งแห่งทิฏฐิเหล่านี้ บุคคลถืออย่างนั้นแล้ว ยึดอย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุที่นั่นชัดทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ทราบความเกิดขึ้น ความดับไปคุณและโทษของเวทนาทั้งหลาย กับทั้งอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนา เหล่านี้ตามความเป็นจริง จึงทราบความดับได้เฉพาะตน เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริง โดยชอบ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น กำหนดชั้นส่วนอดีต มีความเห็นตามชั้นส่วนอดีต พิจารณาชั้นส่วนอดีต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิดด้วยเหตุทั้ง ๑๘ ประการนี้แล. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กำหนดชั้นส่วนอดีต มีความเห็นตามชั้นส่วนอดีต พิจารณาชั้นส่วนอดีต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิด สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมกล่าวยืนยัน ด้วยเหตุ ๑๘ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่งนอกจากนี้ไม่มี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้อัตถะว่า ฐานะที่ตั้งแห่งทิฏฐิเหล่านี้ บุคคลถืออย่างนั้นแล้ว ยึดอย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุที่นั่นชัดทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ทราบความเกิดขึ้น ความดับไป คุณและโทษของเวทนาทั้งหลาย กับทั้งอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านี้ตามความเป็นจริงจึงทราบความดับได้เฉพาะตน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริง โดยชอบ.

อุปสรรคกับปิกกัญญี ๕๔

[๕๕] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกำหนดชั้นส่วนอนาคต มีความเห็นตามชั้นส่วนอนาคต พิจารณาชั้นส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิดด้วยเหตุ ๕๔ ประการก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร พิจารณาอะไร จึงกำหนดชั้นส่วนอนาคต มีความเห็นตามชั้นส่วนอนาคต พิจารณาชั้นส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิด ด้วยเหตุ ๕๔ ประการ?

ลักษณะปิกกัญญี ๑๖

[๑๖] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีทิฏฐิว่า อัตตาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า อัตตาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญา ด้วยเหตุ ๑๖ ประการ. ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร พิจารณาอะไร จึงมีทิฏฐิว่าอัตตาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า อัตตาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญา ด้วยเหตุ ๑๖ ประการ? สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ตาย.

๑๙. (๑) อัตตาที่มีรูป ยั่งยืน มีสัญญา.
๒๐. (๒) อัตตาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน มีสัญญา.
๒๑. (๓) อัตตาทั้งที่มีรูป ทั้งที่ไม่มีรูป ยั่งยืน มีสัญญา.
๒๒. (๔) อัตตาทั้งที่มีรูปก็มีใจ ทั้งที่ไม่มีรูปก็มีใจ ยั่งยืน มีสัญญา.
๒๓. (๕) อัตตาที่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัญญา.
๒๔. (๖) อัตตาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัญญา.
๒๕. (๗) อัตตาทั้งที่มีที่สุด ทั้งที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัญญา.
๒๖. (๘) อัตตาทั้งที่มีที่สุดก็มีใจ ทั้งที่ไม่มีที่สุดก็มีใจ ยั่งยืน มีสัญญา.
๒๗. (๙) อัตตาที่มีสัญญาอย่างเดียวกัน ยั่งยืน มีสัญญา.
๒๘. (๑๐) อัตตาที่มีสัญญาต่างกัน ยั่งยืน มีสัญญา.
๒๙. (๑๑) อัตตาที่มีสัญญาย่อมเยา ยั่งยืน มีสัญญา.

๓๐. (๑๒) อัดดาที่มีสัญญาหาประมาณมิได้ ยั่งยืน มีสัญญา.

๓๑. (๑๓) อัดดาที่มีสุขอย่างเดียว ยั่งยืน มีสัญญา.

๓๒. (๑๔) อัดดาที่มีทุกข์อย่างเดียว ยั่งยืน มีสัญญา.

๓๓. (๑๕) อัดดาที่มีทั้งสุขทั้งทุกข์ ยั่งยืน มีสัญญา.

๓๔. (๑๖) อัดดาที่มีทุกข์ก็มีไข้ สุขก็มีไข้ ยั่งยืน มีสัญญา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีทิฏฐิว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญา ด้วยเหตุ ๑๖ ประการนี้แล. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้น มีทิฏฐิว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญา สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ๑๖ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ไม่มี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้อย่างนี้ ฐานะที่ตั้งแห่งทิฏฐิเหล่านี้ บุคคลถืออย่างนั้นแล้ว ยึดอย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้อย่างนี้ยิ่งกว่านั้นทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชด้นั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่นก็ทราบความเกิดขึ้น ความดับไป คุณและโทษของเวทนาทั้งหลาย กับทั้งอุปายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง จึงทราบความดับได้เฉพาะตน เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวขมตถาคตตามความเป็นจริง โดยชอบ.

อสังกตทิฏฐิ ๘

[๔๗] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีทิฏฐิว่าอัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายไม่มีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายไม่มีสัญญา ด้วยเหตุ ๘ ประการก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ประการอะไร จึงมีทิฏฐิว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายไม่มีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายไม่มีสัญญา ด้วยเหตุ ๘ ประการ? สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ตาย

๓๕. (๑) อัดดาที่มีรูป ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

๓๖. (๒) อัดดาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

๓๗. (๓) อัดดาทั้งที่มีรูป ทั้งที่ไม่มีรูป ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

๓๘. (๔) อัดดาทั้งที่มีรูปก็มีไข้ ทั้งที่ไม่มีรูปก็มีไข้ ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

๓๙. (๕) อัดดาที่มีที่สุด ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

๔๐. (๖) อัดดาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

๔๑. (๗) อัดดาทั้งที่มีที่สุด ทั้งที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

๔๒. (๘) อัดดาทั้งที่มีที่สุดก็มีไข้ ทั้งที่ไม่มีที่สุดก็มีไข้ ยั่งยืน ไม่มีสัญญา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีทิฏฐิว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายไม่มีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายไม่มีสัญญาดำเนินด้วยเหตุ ๘ ประการนี้แล. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง มีทิฏฐิว่าอัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายไม่มีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายไม่มีสัญญา สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ๘ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ไม่มี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้อย่างนี้ ฐานะที่ตั้งแห่งทิฏฐิเหล่านี้ บุคคลถืออย่างนั้นแล้ว ยึดอย่างนั้นแล้ว ย่อมมีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุอันชัด ทั้งรู้อย่างนี้ยิ่งกว่านั้นทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชด้นั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่นก็ทราบความเกิดขึ้น ความดับไป คุณและโทษของเวทนาทั้งหลายกับทั้งอุปายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริงจึงทราบความดับได้เฉพาะตน เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวขมตถาคตตามความเป็นจริง โดยชอบ.

แนวสัจนิยมสากลนิยมกฎ ๘

[๔๘] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีทิฏฐิว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตาย มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่ ย่อมบัญญัติว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่ ด้วยเหตุ ๘ ประการ ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้น อาศัยอะไรประารอะไร จึงมีทิฏฐิว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตาย มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่ ย่อมบัญญัติว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตาย มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่ ด้วยเหตุ ๘ ประการ? สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมบัญญัติว่า เบื้องหน้าแต่ตาย

๔๓. (๑) อัดดาที่มีรูป ยั่งยืน มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่.
๔๔. (๒) อัดดาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่.
๔๕. (๓) อัดดาทั้งที่มีรูป ทั้งที่ไม่มีรูป ยั่งยืน มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่.
๔๖. (๔) อัดดาทั้งที่มีรูปก็มิใช่ ทั้งที่ไม่มีรูปก็มิใช่ ยั่งยืน มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่.
๔๗. (๕) อัดดาที่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่.
๔๘. (๖) อัดดาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่.
๔๙. (๗) อัดดาทั้งที่มีที่สุด ทั้งที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่.
๕๐. (๘) อัดดาทั้งที่มีที่สุดก็มิใช่ ทั้งที่ไม่มีที่สุดก็มิใช่ ยั่งยืน มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มี สัจญาก็มิใช่.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีทิฏฐิว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่ ย่อมบัญญัติว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตาย มีสัจญาก็มิใช่ไม่มีสัจญาก็มิใช่ ด้วยเหตุ ๘ ประการนี้แล. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง มีทิฏฐิว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตาย มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่ ย่อมบัญญัติว่า อัดดาเหนือขึ้นไปจากการตาย มีสัจญาก็มิใช่ สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ๘ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ไม่มี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้อัตถะ ฐานะที่ตั้งแห่งทิฏฐิเหล่านี้ บุคคลถืออย่างนั้นแล้ว ยึดอย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุที่นั่นชัดยิ่งกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชด้นั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ทราบความเกิดขึ้นความดับไป คุณและโทษของเวทนาทั้งหลาย กับทั้งอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้นตามความเป็นจริง จึงทราบความดับได้เฉพาะตน เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ.

อุจเจกกฎ ๗

[๔๙] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีทิฏฐิว่าขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเล็กเกิดของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ ด้วยเหตุ ๗ ประการ ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ประารอะไร จึงมีทิฏฐิว่า ขาดสูญย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเล็กเกิด ของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ด้วยเหตุ ๗ ประการ?

๕๑. (๑) ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ มีวาหะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เพราะอัดดานี้มีรูป สำเร็จด้วยมหาภูตรูป ๔ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเล็กเกิดฉะนั้นอัดดานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเล็กเกิด ของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่อย่างนี้.

๕๒. (๒) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ มืออยู่จริง อัดดาที่ท่านกล่าวถึงนั้นข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่ามี ท่านผู้เจริญ แต่อัดดานี้ไม่ใช่ขาดสูญอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หาไม่ได้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัดดาอย่างอื่นที่เป็นทิพย์มีรูป เป็นกามาพจร บริโภคกวจิงการอาหาร ท่านยังไม่รู้ ท่านยังไม่เห็นอัดดาใด ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอัดดานั้นท่านผู้เจริญ เพราะกายแตก อัดดานั้นแลย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเล็กเกิด อัดดานี้จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเล็กเกิด ของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ อย่างนี้.

๕๓. (๓) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ มีอยู่จริง อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานั้นใช้จะขาดสูญอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หามิได้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นอีกที่เป็นทิพย์ มีรูป สำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะใหญ่่น้อยครบครัน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ท่านยังมิรู้ ท่านยังไม่เห็นอัตตาใด ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอัตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะกายแตก อัตตานั้นจึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเลิกละทิ้งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่อย่างนี้.

๕๔. (๔) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ มีอยู่จริง อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานั้นใช้จะขาดสูญอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หามิได้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นอากาศานัญญาตนะ มีอารมณ์ว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา เพราะดับปฏิสนธิสัญญา เพราะไม่ใส่ใจในนันทตตัญญาโดยประการทั้งปวง ท่านยังมิรู้ ท่านยังไม่เห็นอัตตาใด ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอัตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะกายแตก อัตตานั้นแล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเลิกละทิ้ง อัตตานั้น จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเลิกละทิ้ง ของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ อย่างนี้.

๕๕. (๕) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ มีอยู่จริง อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานั้นใช้จะขาดสูญอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หามิได้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นวิญญาณัญญาตนะ มีอารมณ์ว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงอากาศานัญญาตนะได้โดยประการทั้งปวง ท่านยังมิรู้ ท่านยังไม่เห็นอัตตาใด ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอัตตานั้น ท่านผู้เจริญเพราะกายแตก อัตตานั้นแล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเลิกละทิ้ง อัตตานั้น จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเลิกละทิ้ง ของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ อย่างนี้.

๕๖. (๖) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ มีอยู่จริง อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานั้นใช้จะขาดสูญอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หามิได้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นอากิญจัญญายตนะ มีอารมณ์ ว่าไม่มีอะไร เพราะล่วงวิญญาณัญญาตนะได้โดยประการทั้งปวงท่านยังมิรู้ ท่านยังไม่เห็นอัตตาใด ข้าพเจ้ารู้ข้าพเจ้าเห็นอัตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะกายแตก อัตตานั้นแล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเลิกละทิ้ง อัตตานั้น จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเลิกละทิ้งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ อย่างนี้.

๕๗. (๗) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ มีอยู่จริง อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานั้นใช้จะขาดสูญอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หามิได้ ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอย่างอื่นที่เข้าถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญาตนะ (มีอารมณ์ว่า นันละเอียต นันประณีต^๖) เพราะล่วงอากิญจัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง ท่านยังมิรู้ ท่านยังไม่เห็นอัตตาใด ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าเห็นอัตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะกายแตก อัตตานั้นแล ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมเลิกละทิ้ง อัตตานั้น จึงเป็นอันขาดสูญอย่างเด็ดขาด พวกหนึ่งย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเลิกละทิ้ง ของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่อย่างนี้.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิทิวินิจว่า ขาดสูญย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเลิกละทิ้งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ ด้วยเหตุ ๗ ประการนี้แล ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งมิทิวินิจว่าขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเลิกละทิ้ง ของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ๗ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ไม่มี?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ฐานะที่ตั้งแห่งทิวินิจเหล่านี้ บุคคลถืออย่างนั้นแล้ว ยึดอย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุอันชัด ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชื่อนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่นก็ทราบความเกิดขึ้น ความดับไป คุณและโทษของเวทนาทั้งหลายกับทั้งอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริงจึงทราบความดับได้เฉพาะตน เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

^๖ คำในวงเล็บไม่มีในบาลี แต่เติมเข้ามาเพื่อให้เต็มตามรูปของฉาน ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลที่ลึกลับซึ่ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดยุติได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตลาคคทำให้งังด้วยปัญญาอันยิ่งแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวขมตลาคคตามความเป็นจริงโดยชอบ.

กัญจธรรมนิพพานกัญธิ ๕

[๕๐] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีทิฏฐิว่า นิพพานในปัจจุบันย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ ด้วยเหตุ ๕ ประการก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร บรรารอะไร จึงมีทิฏฐิว่า นิพพานในปัจจุบันบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ด้วยเหตุ ๕ ประการ?

๕๘. (๑) ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ มีวาทอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานิ เอ็บอิม พรังพร้อม เพลิตเพลินอยู่ด้วยกามคุณห้า ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง. พวกหนึ่งย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ อย่างนี้.

๕๙. (๒) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ มีอยู่จริง อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานิใช่จะบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นหามิได้. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่า กามทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะกามทั้งหลายแปรปรวนเป็นอย่างอื่น จึงเกิดความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ โทมนัส และความคับใจ ท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานิสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌานมีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบัน อันเป็นธรรมอย่างยิ่ง พวกหนึ่งย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ อย่างนี้.

๖๐. (๓) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ มีอยู่จริง อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานิใช่จะบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นหามิได้. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่าปฐมฌานนั้น ท่านกล่าวว่าหายาบ ด้วยยังมีวิตกและวิจารณ์อยู่ ท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานิบรรลุตติยฌาน มีความท่องเที่ยวแห่งจิตในภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้นเพราะวิตกวิจารณ์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง พวกหนึ่งย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ อย่างนี้.

๖๑. (๔) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ มีอยู่จริง อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานิใช่จะบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นหามิได้. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่า ทุตติยฌานนั้น ท่านกล่าวว่าหายาบ ด้วยยังมีปีติเป็นเหตุให้จิตกระเหิมอยู่ เพราะอัตตานิมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มื่อเบกขา มีสติเสวยสุขอยู่ ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง พวกหนึ่งย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบัน เป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ อย่างนี้.

๖๒. (๕) สมณะหรือพราหมณ์พวกอื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ มีอยู่จริง อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนั้น ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าไม่มี ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานิใช่จะบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นหามิได้. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่า ตติยฌานนั้น ท่านกล่าวว่าหายาบ ด้วยจิตยังคำนึงถึงสุขอยู่ เพราะอัตตานิบรรลุตตตฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์ เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัส โทมนัสก่อน ๆ ได้ ฉะนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่ง พวกหนึ่งย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ อย่างนี้.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีทิฏฐิว่านิพพานในปัจจุบัน ย่อมบัญญัติว่านิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ ด้วยเหตุ ๕ ประการนี้แล ดูกรภิกษุทั้งหลายก็สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง มีทิฏฐิว่านิพพานในปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ๕ ประการนี้เท่านั้นหรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ไม่มี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น กำหนดขันธส่วนอนาคต มีความเห็นตามขันธส่วนอนาคต บรรณขันธส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิวฎีหลายชนิด ด้วยเหตุ ๔๔ ประการนี้แล ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง กำหนดขันธส่วนอนาคตมีความเห็นตามขันธส่วนอนาคต บรรณขันธส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิวฎีหลายชนิด สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมกล่าวด้วยเหตุ ๔๔ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ไม่มี ...?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้น กำหนดขันธส่วนอดีตก็ดี กำหนดขันธส่วนอนาคตก็ดี กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามขันธทั้งส่วนอดีต ทั้งส่วนอนาคต บรรณขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิวฎีหลายชนิด ด้วยเหตุ ๖๒ ประการนี้แล ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง กำหนดขันธส่วนอดีตก็ดี กำหนดขันธส่วนอนาคตก็ดี กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต บรรณขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิวฎีหลายชนิด สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมกล่าวด้วยเหตุ ๖๒ ประการนี้เท่านั้น หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ไม่มี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้อัตถะว่า ฐานะที่ตั้งแห่งทิวฎีเหล่านี้ บุคคลถืออย่างนั้นแล้ว ยึดอย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุอันชัด ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ทราบความเกิดขึ้น ความดับไป คุณและโทษของเวทนาทั้งหลาย กับทั้งอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้นตามความเป็นจริง จึงทราบความดับได้เฉพาะตน เพราะไม่ยึดมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวขมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ. จบทิวฎี ๖๒.

ฐานะของปุถุชนิกุฎฐิ

[๕๑] ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรณสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิวฎีว่าเที่ยง ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสหาเป็นความดิ้นรนของคนมีตัณหาเท่านั้น.

[๕๒] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิวฎีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นความเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็นเป็นความแสหาเป็นความดิ้นรน ของคนมีตัณหาเหมือนกัน.

[๕๓] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิวฎีว่า โลกมีที่สุด และหาที่สุคติได้ ย่อมบัญญัติว่า โลกมีที่สุด และหาที่สุคติได้ ด้วยเหตุ ๔ ประการ แม้ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสหา เป็นความดิ้นรน ของคนมีตัณหาเหมือนกัน.

[๕๔] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิวฎีตั้งได้ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในข้อนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาตั้งได้ไม่ตายตัว ด้วยเหตุ ๔ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นความเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสหา เป็นความดิ้นรนของคนมีตัณหาเหมือนกัน.

[๕๕] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิวฎีว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ด้วยเหตุ ๒ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นความเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสหาเป็นความดิ้นรน ของคนมีตัณหาเหมือนกัน.

[๕๖] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดกำหนดขันธส่วนอดีต มีความเห็นตามขันธส่วนอดีต บรรณขันธส่วนอดีต กล่าวคำแสดงทิวฎีหลายชนิด ด้วยเหตุ ๑๘ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นความเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสหา เป็นความดิ้นรน ของคนมีตัณหาเหมือนกัน.

[๕๗] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิวฎีว่า อัตตาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญา ย่อมบัญญัติว่า อัตตาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญา ด้วยเหตุ ๑๖ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นความเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสหา เป็นความดิ้นรน ของคนมีตัณหาเหมือนกัน.

[๕๘] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่า อตฺตาเหวอนิขฺินไปจากการตายไม่มีสัณฺญา ย่อมบัญญัติว่า อตฺตาเหวอนิขฺินไปจากการตายไม่มีสัณฺญา ด้วยเหตุ ๘ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา เป็นความดีนฺรน ของคนมีตณฺหาเหมือนกัน.

[๕๙] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่า อตฺตาเหวอนิขฺินไปจากการตายมีสัณฺญาก็มิใช่ ไม่มีสัณฺญาก็มิใช่ ย่อมบัญญัติว่า อตฺตาเหวอนิขฺินไปจากการตาย มีสัณฺญาก็มิใช่ ไม่มีสัณฺญาก็มิใช่ ด้วยเหตุ ๘ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา เป็นความดีนฺรน ของคนมีตณฺหาเหมือนกัน.

[๖๐] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่า ขาดสุญฺย ย่อมบัญญัติความขาดสุญฺย ความพินาศ ความเล็กลง ของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ ด้วยเหตุ ๗ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา เป็นความดีนฺรน ของคนมีตณฺหาเหมือนกัน.

[๖๑] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่า นิพพานในปัจจุบัน ย่อมบัญญัติว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ ด้วยเหตุ ๕ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา เป็นความดีนฺรน ของคนมีตณฺหาเหมือนกัน.

[๖๒] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดกำหนดขันธส่วนอนาคต มีความเห็นตามขันธส่วนอนาคต ปราภวขันธส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิด ด้วยเหตุ ๔๔ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหาเป็นความดีนฺรน ของคนมีตณฺหาเหมือนกัน.

[๖๓] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดกำหนดขันธส่วนอดีตก็ดี กำหนดขันธส่วนอนาคตก็ดี กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามขันธทั้งส่วนอดีต ทั้งส่วนอนาคต ปราภวขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิด ด้วยเหตุ ๖๒ ประการ แม้ข้อนั้นก็เป็นการเข้าใจของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา เป็นความดีนฺรน ของคนมีตณฺหา เหมือนกัน.

[๖๔] ดุรภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่าเที่ยง บัญญัติอตฺตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

[๖๕] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอตฺตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

[๖๖] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่า โลกมีที่สดุ และหาที่สดุมิได้ มิได้ บัญญัติว่า โลกมีที่สดุ และหาที่สดุมิได้ ด้วยเหตุ ๔ ประการ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

[๖๗] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิตินฺนได้ ไม่ตายตัว เมื่อถูกถามปัญหาในข้อนั้น ๆ ย่อมกล่าววาจาดีนฺนได้ ไม่ตายตัว ด้วยเหตุ ๕ ประการ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

[๖๘] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ บัญญัติอตฺตาและโลกว่าเกิดขึ้นลอย ๆ ด้วยเหตุ ๒ ประการ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

[๖๙] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดกำหนดขันธส่วนอดีต มีความเห็นตามขันธส่วนอดีต ปราภวขันธส่วนอดีต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิด ด้วยเหตุ ๑๘ ประการ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

[๗๐] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่า อตฺตาเหวอนิขฺินไปจากการตายมีสัณฺญา บัญญัติว่าอตฺตาเหวอนิขฺินไปจากการตายมีสัณฺญา ด้วยเหตุ ๑๖ ประการ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

[๗๑] ดุรภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่า อตฺตาเหวอนิขฺินไปจากการตายไม่มีสัณฺญา บัญญัติว่าอตฺตาเหวอนิขฺินไปจากการตายไม่มีสัณฺญา ด้วยเหตุ ๘ ประการ แม้ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย.

[๘๘] ดุริยภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดกำหนดขันธส่วนอนาคต มีความเห็นตามขันธส่วนอนาคต ปราศจากขันธส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิด ด้วยเหตุ ๔๔ ประการ เขาเหล่านั้นเว้นผัสสะแล้วจะรู้สึกได้ นั่นไม่เป็นฐานที่จะมีได้.

[๘๙] ดุริยภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดกำหนดขันธส่วนอดีตก็ดี กำหนดขันธส่วนอนาคตก็ดี กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต ปราศจากขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิด ด้วยเหตุ ๖๒ ประการ เขาเหล่านั้นเว้นผัสสะแล้วจะรู้สึกได้ นั่นไม่เป็นฐานที่จะมีได้.

[๙๐] ดุริยภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่าเที่ยง ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการพวกที่มีทิฏฐิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ... พวกที่มีทิฏฐิว่า โลกมีที่สุดและหาที่สุดมิได้ ... พวกที่มีทิฏฐิคืนได้ไม่ตายตัว ... พวกที่มีทิฏฐิว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นลอย ๆ ... พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต ... พวกที่มีทิฏฐิว่าอัตตาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญา ... พวกที่มีทิฏฐิว่า อัตตาเหนือขึ้นไปจากการตายไม่มีสัญญา ... พวกที่มีทิฏฐิว่า อัตตาเหนือขึ้นไปจากการตายมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ... พวกที่มีทิฏฐิว่าชาติสูญ ... พวกที่มีทิฏฐิว่านิพพานในปัจจุบัน ... พวกที่กำหนดขันธส่วนอนาคต ... พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีตก็ดี กำหนดขันธส่วนอนาคตก็ดี กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต ปราศจากขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิดด้วยเหตุ ๖๒ ประการ สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกถูกต้อง ๆ แล้วด้วยผัสสาตนะทั้ง ๖ ย่อมเสวยเวทนา เพราะเวทนาของสมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิด ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวชะ ทุกชะ โทมนัส อุปายาส ดุริยภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับคุณและโทษ แห่งผัสสาตนะทั้ง ๖ กับทั้งอุปายเป็นเครื่องออกไปจากผัสสาตนะเหล่านั้น เมื่อนั้น ภิกษุนี้ย่อมรู้ชัดยิ่งกว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ดุริยภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง กำหนดขันธส่วนอดีตก็ดี กำหนดขันธส่วนอนาคตก็ดี กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต ปราศจากขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิด สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดถูกทิฏฐิ ๖๒ อย่างเหล่านี้แหละเป็นดุจข่ายปกคลุมไว้ อยู่ในข่ายนี้เอง เมื่อผลก็ผลอยู่ในข่ายนี้ติดอยู่ในข่ายนี้ถูกข่ายปกคลุมไว้ เมื่อผลก็ผลอยู่ในข่ายนี้ เปรียบเหมือนชาวประมงหรือลูกมือชาวประมงผู้ฉลาด ใช้แหดักที่ทอดลงยังหนองน้ำอันเล็ก เขาคิดอย่างนี้ว่า บรรดาสัตว์ตัวใหญ่ ๆ ในหนองนี้ทั้งหมด ถูกแหครอบไว้ อยู่ในแห เมื่อผลก็ผลอยู่ในแห ติดอยู่ในแห ถูกแหครอบไว้เมื่อผลก็ผลอยู่ในแห ฉนั้นใด ดุริยภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ก็ฉนั้นนั่นที่กำหนดขันธส่วนอดีตก็ดี กำหนดขันธส่วนอนาคตก็ดี กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต ปราศจากขันธทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิฏฐิหลายชนิด สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ถูกทิฏฐิ ๖๒ เหล่านี้แหละเป็นดุจข่ายปกคลุมไว้ อยู่ในข่ายนี้เอง เมื่อผลก็ผลอยู่ในข่ายนี้ ติดอยู่ในข่ายนี้ ถูกข่ายปกคลุมไว้เมื่อผลก็ผลอยู่ในข่ายนี้.

ดุริยภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคต มีตัณหาอันจะนำไปสู่ภพชาติแล้วยังดำรงอยู่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักเห็นตถาคตชั่วเวลาที่กายของตถาคตยังดำรงอยู่ เมื่อกายแตกสิ้นชีพแล้ว เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นตถาคต เปรียบเหมือนพวงมะม่วง เมื่อขาดจากขั้วแล้วผลใดผลหนึ่งติดขั้วอยู่ ย่อมติดขั้วไป ดุริยภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคตมีตัณหาอันจะนำไปสู่ภพชาติแล้ว ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ยังดำรงอยู่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักเห็นตถาคตได้ก็ชั่วเวลาที่กายของตถาคตยังดำรงอยู่ เมื่อกายแตกสิ้นชีพแล้ว เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นตถาคต.

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอนันที่ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่าน่าอัศจรรย์ พระเจ้าข้า ไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะฉะนั้นแหละ อานนท์ เองจงจำธรรมบรรยายนี้ว่า อรรถชਾਲะก็ได้ว่าธรรมชालะก็ได้ ว่าพรหมชालะก็ได้ ว่าทิฏฐิชาละก็ได้ ว่าพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมก็ได้.

ครั้นพระผู้มีพระภาค ตรัสพระสูตรนี้จบแล้ว ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น มีใจชื่นชมเปลितเปล็นภษิตของพระผู้มีพระภาค ก็และเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสไวยากรณ์ภษิตนี้อยู่ หมื่นโลกธาตุดีหัวนั้นไหวแล้วแล.^๗

^๗ พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ ๙ พระสูตรตันตปิฎกเล่มที่ ๑ ทีมนิกายสีลขันธวรรค ข้อที่ ๑-๙๐ หน้าที่ ๑-๔๔ สืบค้นจากโปรแกรมค้นพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม โดยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย <http://84000.org/tipitaka/read/v.php?B=09&A=0&Z=1071>

๑ U. พรหมชาลสูตร

(สำนวนแปลฉบับมหาจุฬาฯ)

ว่าด้วยชายแห่งพระสัพพัญญูญาณอันประเสริฐ

เรื่องสุปปียปริพาชกกับพรหมทัตตมาณพ

[๑] ข้าพเจ้า^๔ได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป แม้สุปปียปริพาชก^๕ก็ได้เดินทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา พร้อมด้วยพรหมทัตตมาณพผู้เป็นศิษย์เช่นเดียวกัน ทราบว่า ในการเดินทางครั้งนั้น สุปปียปริพาชกกล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง ส่วนพรหมทัตตมาณพผู้เป็นศิษย์ของเขากลับกล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง อาจารย์กับศิษย์มีถ้อยคำขัดแย้งในลักษณะตรงกันข้ามอย่างนี้ขณะเดินทางตามหลังพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ไป

[๒] ต่อมา พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าประทับแรม ณ พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัญญิกาพร้อมกับภิกษุสงฆ์ แม้สุปปียปริพาชกก็เข้าพักแรม ณ พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานกับพรหมทัตตมาณพเช่นเดียวกัน ณ ที่นั้นสุปปียปริพาชกก็กล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง ส่วนพรหมทัตตมาณพผู้เป็นศิษย์ของเขากลับกล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หลายอย่าง อาจารย์กับศิษย์มีถ้อยคำขัดแย้งในลักษณะตรงกันข้ามอย่างนี้

[๓] ครั้นเวลาใกล้รุ่ง ภิกษุหลายรูปลุกขึ้นนั่งสนทนากันในหนึ่ง^๖ว่า “ท่านผู้มีอายุ น้าอัครรรยจริง ไม่เคยปรากฏพระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงทราบว่าสัตว์มีอธยาศัยต่างกัน ดังที่สุปปียปริพาชกผู้นี้กล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง ส่วนพรหมทัตตมาณพผู้เป็นศิษย์ของเขากลับกล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หลายอย่าง อาจารย์กับศิษย์มีถ้อยคำขัดแย้งในลักษณะตรงกันข้ามขณะเดินทางตามหลังพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ไป”

[๔] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบคำสนทนาของภิกษุเหล่านั้น จึงเสด็จไปที่หนึ่ง^๖ ประทับนั่งบนพระพุทธรูปที่ปูลาดไว้แล้วตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย เวลานี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร พูดเรื่องอะไรค้างไว้”

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นจึงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพวกข้าพระพุทธเจ้าลุกขึ้นเวลาใกล้รุ่งได้สนทนากันในหนึ่ง^๖ว่า ‘ท่านผู้มีอายุ น้าอัครรรยจริง ไม่เคยปรากฏพระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงทราบว่าสัตว์มีอธยาศัยต่างกัน ดังที่สุปปียปริพาชกผู้นี้กล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง ส่วนพรหมทัตตมาณพผู้เป็นศิษย์ของเขากลับกล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง อาจารย์กับศิษย์มีถ้อยคำขัดแย้งในลักษณะตรงกันข้ามขณะเดินทางตามหลังพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ไป’ เรื่องนี้แลที่พวกข้าพระพุทธเจ้าพูดค้างไว้ ก็พอดีพระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึง พระพุทธเจ้าข้า”

[๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถึงคนพวกอื่นจะฟังกล่าวติเตียนเรา กล่าวติเตียนพระธรรมหรือกล่าวติเตียนพระสงฆ์ก็ตาม พวกเธอไม่ควรผูกอาฆาตแค้นเคืองขุ่นใจคนพวกนั้น ถ้าพวกเธอโกรธเคืองหรือไม่พอใจพวกเขา พวกเธอก็จะประสบอันตราย^๗ เพราะความโกรธเคืองนั้นได้ อนึ่ง พวกเธอจะรู้ได้หรือว่าที่พวกเขาพูดนั้นถูกหรือผิด”

พวกภิกษุกราบทูลว่า “รู้ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า”

^๔ คำว่า ข้าพเจ้า ในตอนเริ่มต้นของพระสูตรนี้และพระสูตรอื่น ๆ ในเล่มนี้ หมายถึงพระอานนท์

^๕ สาวกของครูสัจชัย เวลัญญบุตร เป็นนักรบวชปริพาชกนิกายหนึ่งที่นุ่งผ้าขาว (ที.สี.อ. ๑/๓๕)

^๖ อาคารทรงกลม ใช้เป็นที่พักร้อน โดยปกติจะมีสระน้ำและสวนดอกไม้ล้อมรอบ (ที.สี.อ. ๓/๔๓)

^๗ อันตรายในที่นี้หมายถึง อุปสรรคต่อการบรรลุธรรมขั้นสูง (ที.สี.อ. ๖/๕๓)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คำดีเดียนั้น ถ้าเป็นเรื่องไม่จริง พวกเธอควรชี้แจงให้เห็นชัดว่า ‘เรื่องนี้เป็นเรื่องไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่มี และไม่ปรากฏในพวกเรา’

[๖] ภิกษุทั้งหลาย ถึงคนพวกอื่นจะฟังกล่าวยกย่องเรา กล่าวยกย่องพระธรรมหรือกล่าวยกย่องพระสงฆ์ก็ตาม พวกเธอไม่ควรทำความรื่นเริงดีใจหรือกระหยิ่มใจต่อคนพวกนั้น ถ้าพวกเธอทำความรื่นเริงดีใจหรือกระหยิ่มใจต่อพวกเขา พวกเธอก็จะประสบอันตรายเพราะความรื่นเริงดีใจนั้นได้เช่นกัน คำยกย่องนั้น ถ้าเป็นเรื่องจริง พวกเธอควรยืนยันให้เขารู้ชัดลงไปว่า ‘เรื่องนี้เป็นเรื่องจริง ถูกต้อง มีอยู่และปรากฏในพวกเรา’

[๗] ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชน^{๑๒} เมื่อกล่าวยกย่องตลาคต ก็ฟังกล่าวด้วยเรื่องเล็กน้อย ต่ำต้อยเพียงเรื่องระดับศีลเท่านั้น คือ

[๘] ปุถุชนเมื่อกล่าวยกย่องตลาคต ก็จะฟังกล่าวว่า

๑. พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑ์ฆาตกรและศีศตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๒. พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ รับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่ทรงเป็นขโมย เป็นคนสะอาดอยู่

๓. พระสมณโคดมทรงละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์^{๑๓} เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรม^{๑๔} อันเป็นกิจของชาวบ้าน

[๙] ๔. พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ ตรัสแต่คำสัตย์ ความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก

๕. พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากคำส่อเสียด คือ ฟังความจากนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ขึ้นชมยินดี เพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน ตรัสแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

๖. พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากคำหยาบ คือ ตรัสแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ

๗. พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ คือ ตรัสถูกเวลาตรัสคำจริง ตรัสอิงประโยชน์ ตรัสอิงธรรม ตรัสอิงวินัย ตรัสคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา

[๑๐] ๘. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการพรากรพิซคามและกุตคาม

๙. พระสมณโคดมเสวยมือเดียว ไม่เสวยตอนกลางคืน ทรงเว้นขาดจากการเสวยในเวลาวิกาล^{๑๕}

๑๐. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรีและดูการละเล่นที่เป็นข้าศึกแก่กุศล

๑๑. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการตัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ของหอมและเครื่องประพิน ผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัว

๑๒. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากที่นอนสูงใหญ่

๑๓. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับทองและเงิน

๑๔. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ^{๑๖}

^{๑๒} คนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้ เพราะบุคคลประเพณียังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานันการปุถุชนมี ๒ ประเภท คือ อัมธปุถุชนคนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และกัลยาณปุถุชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว (ที.สี.อ. ๗/๕๘-๕๙)

^{๑๓} พรหมจรรย์มีความหมายหลายนัย ในที่นี้หมายถึงเมถุนวิริติ หรือการงดเว้นจากเมถุนธรรม (ที.สี.อ. ๑๘๙/๑๖๐)

^{๑๔} กิจของคนคู่ หมายถึงการร่วมประเวณีหรือการเสพสังวาสกัน (ที.สี.อ. ๘/๗๐)

^{๑๕} เวลาที่ห้ามไว้เฉพาะแต่ละเรื่อง เวลาวิกาลในที่นี้หมายถึง ผิดเวลาที่กำหนดไว้ คือตั้งแต่หลังเที่ยงวันจนถึงเวลาอรุณขึ้น (ที.สี.อ. ๑๐/๗๕)

^{๑๖} หมายถึง ธัญญาหารที่มีเมล็ดมีเปลือกสมบูรณ์ พร้อมทั้งจะงอกได้ เช่นข้าวเปลือก (ที.สี.อ. ๑๐/๗๕)

๑๕. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ
๑๖. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี
๑๗. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชาย
๑๘. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับแพะและแกะ
๑๙. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับไก่และสุกร
๒๐. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา
๒๑. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับเรือสว่นไรรู้ณาและที่ดิน
๒๒. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร
๒๓. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการซื้อขาย
๒๔. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอมและด้วยเครื่องตวงวัด
๒๕. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวงและการตลบตะแลง หรือ
๒๖. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการตัด (อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้นและการขูกรรโชก

[๑๑] ปุถุชนเมื่อกล่าววยกย่องตถาคต ก็จะมีพิกลว่าว่า

๑. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการพรากรพิชคามและภุตคาม เช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพรากรพิชคาม^{๑๗} และภุตคาม^{๑๘} เหล่านี้ คือ พืชเกิดจากเหง้า เกิดจากลำต้น เกิดจากตา เกิดจากยอด เกิดจากเมล็ด

[๑๒] ๒. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการบริโภคของที่สะสมไว้ เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังบริโภคของที่สะสมไว้เหล่านี้ คือ สะสมข้าว น้ำ ผ้า ยาน ที่นอน เครื่องประทีนผิวของหอม และอามิส^{๑๙}

[๑๓] ๓. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังชวนชวยดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลอย่างนี้ คือ การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การรำ การเล่นนิทาน การเล่นปรมมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกอง การสร้างฉากบ้านเมืองให้งดงาม การละเล่นของคนจันฑาล การเล่นกระดานหก การละเล่นหน้าศพ การแข่งขันช้าง การแข่งม้า การแข่งขันกระบือ การแข่งขันโค การแข่งขันแพะ การแข่งขันแกะ การแข่งขันไก่ การแข่งขันนกกะทะ การรำกระบี่กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ การตรวจกองทัพ

[๑๔] ๔. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการชวนชวยในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังชวนชวยในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทอย่างนี้ คือ เล่นหมากกรุกแฉวละ ๘ ตา หรือ ๑๐ ตา เล่นหมากเก็บ เล่นดวดเล่นหมากไหว เล่นโยนบ่วง เล่นไม้หึ่ง เล่นกำทาย เล่นสะกา เล่นเป่าใบไม้ เล่นไถเล็ก ๆ เล่นหกคะเมน เล่นกั้งหัน เล่นดวงทราย เล่นรถเล็ก ๆ เล่นธนูเล็ก ๆ เล่นเขียนทาย เล่นทายใจ เล่นล้อเลียนคนพิการ

[๑๕] ๕. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากที่นอนอันสูงใหญ่ เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังใช้ที่นอนสูงใหญ่อย่างนี้ คือ เตี้ยงมีเท้าสูงเกินขนาด เตี้ยงมีเท้าเป็นรูปสัตว์ร้าย พรมขนสัตว์ เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตร เครื่องลาดขนแกะสีขาว เครื่องลาดมีลายรูปดอกไม้ เครื่องลาดยัดนุ่น เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้าย เช่นสีหะและเสือ เครื่องลาดขนแกะมีขน ๒ ด้าน เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ เครื่อง

^{๑๗} พืชพันธุ์จำพวกที่ถูกพรากรจากที่แล้ว ยังสามารถงอกขึ้นได้อีก (ที.สี.อ. ๑๑/๗๘)

^{๑๘} องเขียว หรือพืชพันธุ์อันเกิดอยู่กับที่ มี ๕ ชนิด คือ ที่เกิดจากเหง้า เช่น กระชาย, เกิดจากต้น เช่น โป, เกิดจากตา เช่น อ้อย, เกิดจากยอด เช่น ผักชี, เกิดจากเมล็ด เช่น ข้าว (ที.สี.อ. ๑๑/๗๘)

^{๑๙} อามิส คือวัตถุเครื่องล่อใจ เช่นเงินทอง เป็นต้น ในที่นี้หมายถึง เครื่องปรุงอาหาร (ที.สี.อ. ๑๒/๘๐)

ลาดผ้าไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่ที่นางพื่อน ๑๖ คนร่ายรำได้ เครื่องลาดบนหลังช้าง เครื่องลาดบนหลังม้า เครื่องลาดในรถ เครื่องลาดทำด้วยหนังเสื่อ เครื่องลาดหนังขมด เครื่องลาดมีเพดาน เครื่องลาดมีหมอน ๒ ข้าง

[๑๖] ๖. พระสมณโคดมทรงเวียนชาติจากการชวนชวายนในการประดับตกแต่งร่างกาย เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันทโฆษาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังชวนชวายนในการประดับตกแต่งร่างกายอย่างนี้ คือ อบผิว นวด อาบน้ำหอม เพาะกาย ส่องกระจก ต้มตา ทัดพวงดอกไม้ ประทับผิว ผัดหน้า ทาปาก ประดับข้อมือ สวมเกี้ยว ใช้ไม้ถือ ใช้กล้วยา ใช้ดาบ ใช้พระขรรค์ ใช้ร่ม สวมรองเท้าวิจิตรติดกรอบหน้า ปักปิ่น ใช้พัดและเส้นหางจามรี นุ่งหม้อผ้าขาวชายยาว

[๑๗] ๗. พระสมณโคดมทรงเวียนชาติจากเดรัจฉานกถา^{๑๐} เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันทโฆษาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูดเดรัจฉานกถาอย่างนี้ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องพวงดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องเมือง เรื่องชนบท^{๑๑} เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญ เรื่องตลก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ลวงลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม

[๑๘] ๘. พระสมณโคดมทรงเวียนชาติจากการพูดทู่เถียงแก่งแย่งกัน เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันทโฆษาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูดทู่เถียงแก่งแย่งกันอย่างนี้ คือ ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่ผมรู้ทั่วถึงถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด แต่ผมปฏิบัติถูก คำพูดของผมมีประโยชน์ แต่คำพูดของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรพูดก่อน ท่านกลับพูดภายหลัง คำที่ควรพูดภายหลัง ท่านกลับพูดเสียก่อน เรื่องที่ท่านเคยชินได้ผันแปรไปแล้ว ผมจับผิดคำพูดของท่านได้แล้ว ผมชมท่านได้แล้ว ถ้าท่านมีความสามารถก็จงหาทางแก้คำพูดหรือเปลื้องตนให้พ้นผิดเถิด

[๑๙] ๙. พระสมณโคดมทรงเวียนชาติจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันทโฆษาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสารอย่างนี้ คือ รับเป็นสื่อให้พระราชาราชมหาอำมาตย์ กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดีและกุมารว่า ‘ท่านจงไปที่นี้หรือที่โน้น จงนำเอาสิ่งนี้ไปจงเอาสิ่งนี้มาจากที่โน้น’ หรือ

[๒๐] ๑๐. พระสมณโคดมทรงเวียนชาติจากการพูดหลอกลวงและการพูดเลียบเคียง เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันทโฆษาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูดหลอกลวง เลียบเคียง หว่านล้อม พูดและเล็ม ใช้ลากต่อลาก

[๒๑] ปุณฺณเมื่อกกล่าวยกย่องตถาคต ก็จะมีเพียงกล่าวว่า

๑. พระสมณโคดมทรงเวียนชาติจากการเลียงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา^{๑๒} เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันทโฆษาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลียงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำนายอวัยวะ ทำนายคำทนิ ทำนายโชคกลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิกแวงเวียนเทียน พิธีชั้ดเกลบบูชาไฟ พิธีชั้ดราบูชาไฟ พิธีชั้ดข้าวสารบูชาไฟ พิธีเติมเนย บูชาไฟ พิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ พิธีพนเครื่องเช่นบูชาไฟ พิธีพิธีกรรมด้วยเลือด วิชาดูอวัยวะ วิชาดูพื้นที่^{๑๓} วิชาการปกครอง วิชาทำเสน่ห์^{๑๔} เวทมนตร์ไสย วิชาตั้งศาลพระภูมิ วิชาหมองู วิชาว่าด้วยพิษ วิชาว่าด้วยแมงป่อง วิชาว่าด้วยหนู วิชาว่าด้วยเสียงนก วิชาว่าด้วยเสียงกา วิชาทายอายุ วิชาป้องกันลูกศร วิชาว่าด้วยเสียงสัตว์ร้อง

[๒๒] ๒. พระสมณโคดมทรงเวียนชาติจากการเลียงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันทโฆษาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลียงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำนายลักษณะแก้วมณี ลักษณะไม้พลอง ลักษณะผ้า ลักษณะศีศตรา ลักษณะดาบ ลักษณะศร ลักษณะธนู ลักษณะอาวุธ ลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ ลักษณะเด็กชาย

^{๑๐} เดรัจฉานกถา คือ ถ้อยคำอันขวางทางไปสู่สวรรค์ นิพพาน หมายถึงเรื่องราวที่ภิกษุไม่ควรนำมาเป็นข้อถกเถียงสนทนากัน (ที.สี.อ. ๑๗/๘๔)

^{๑๑} ในที่นี้หมายถึง เขตปกครองที่ประกอบด้วย เมือง (นคร) หลายๆ เมือง ตรงกับคำว่าแคว้นหรือรัฐในปัจจุบัน

^{๑๒} วิชาที่ขวางทางไปสู่สวรรค์ นิพพาน (ที.สี.อ. ๑๗/๘๔)

^{๑๓} ความรู้เรื่องลักษณะอันเป็นคุณเป็นโทษของทำเลที่ตั้งบ้านเรือน และเรือกสวนไร่นาเป็นต้น (ที.สี.อ. ๒๑/๘๘)

^{๑๔} อีกนัยหนึ่ง หมายถึง วิชาการรู้เสียงร้องของสุนัขจิ้งจอก (ที.สี.อ. ๒๑/๘๘)

ลักษณะเด็กหญิง ลักษณะทาสชาย ลักษณะทาสหญิง ลักษณะช่าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ ลักษณะโคอุสุภะ ลักษณะโคสามัญญ์ ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกกะทาทา ลักษณะหี้อยู่ ลักษณะตุ้มหู^{๒๕} ลักษณะเต่า ลักษณะมฤค

[๒๓] ๓. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ตูฤกษ์ยาตราท้าวว่า พระราชาจักเสด็จหรือไม่เสด็จ พระราชาในอาณาจักรจักทรงยกทัพเข้าประชิด พระราชานอกอาณาจักรจักทรงล่าถอย พระราชานอกอาณาจักรจักทรงยกทัพมาประชิด พระราชาในอาณาจักรจักทรงล่าถอย ชัยชนะจักตกเป็นของพระราชาในอาณาจักร ความปราศัยจักมีแก่พระราชาในอาณาจักร ชัยชนะจักตกเป็นของพระราชาในอาณาจักร ความปราศัยจักมีแก่พระราชาในอาณาจักร พระราชาองค์นี้จักทรงชนะ พระราชาองค์นี้จักทรงพ่ายแพ้

[๒๔] ๔. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ พยากรณ์ว่าจักมีจันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์จักโคจรถูกทางหรือผิดทาง ดาวนักษัตรจักโคจรถูกทางหรือผิดทาง จักมีอุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรจักขึ้น ตก มัวหมอง แจ่มกระจ่าง จันทรคราส สุริยคราส หรือนักษัตรคราสจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ หรือดาวนักษัตรโคจรถูกทางจักมีผลอย่างนี้ โคจรผิดทางจักมีผลอย่างนี้ อุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง จักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรขึ้น ตก มัวหมอง แจ่มกระจ่าง จักมีผลอย่างนี้

[๒๕] ๕. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ พยากรณ์ว่าฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก จะมีความสงบร่มเย็น จะมีภัย จะมีโรค จะไม่มีโรค การคำนวณด้วยวิธีนับนิ้ว (มูททา) การคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา) การคำนวณด้วยวิธีอนุมาณด้วยสายตา (สังขาน) วิชาฉันทลักษณ์และโลกายตศาสตร์^{๒๖}

[๒๖] ๖. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้อายุคนครุฑ ร่ายมนตร์ทำให้ลิ้นแข็ง ทำให้คางแข็ง ทำให้มือสั้นทำให้คางสั้น ทำให้หูอื้อ เป็นหมอดูลูกแก้ว ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำเวทาลัยเป็นคนทรง บวงสรวงดวงอาทิตย์และท้าวมหาพรหม ร่ายมนตร์พันไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ หรือ

[๒๗] ๗. พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนตร์ขับผี ตั้งศาลพระภูมิ ทำกะเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกะเทย ทำพิธีปลุกเรื้อน พิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมันรดน้ำมัน พิธีบูชาไฟ ประยูรสารอก ยาถ่าย ยาแก้โรค ลมตีขึ้นเบื้องบน ยาแก้โรคลมตีลงเบื้องต่ำ ยาแก้ปวดศีรษะ น้ำมันหยอดหู น้ำมันหยอดตา ยานัตถุ์ ยาหยอดตา ยาป้ายตา เป็นหมอดตา หมอผ่าตัด หมอรักษาเด็ก(กุมารเวช) การให้สมุนไพรรักษาและยา การใส่ยาแล้วล้างออกเมื่อโรคหาย

ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ปลุกชนกล่าวยกย่องตถาคต ก็พึงกล่าวด้วยเรื่องเล็กน้อยต่ำต้อย เพียงเรื่องระดับศีลเท่านั้น

[๒๘] ภิกษุทั้งหลาย มีธรรมเหล่านี้อีกที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคต^{๒๗}รู้แจ้งได้เองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตามอันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง ก็ธรรมที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ... อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตตามความเป็นจริง คืออะไรบ้าง

^{๒๕} อีกนัยหนึ่ง หมายถึง ยอดเรือน (ที.สี.อ. ๒๒/๘๙)

^{๒๖} โลกายตศาสตร์ ในที่นี้หมายถึง วิชาดาราศาสตร์ คือ ศิลปะแห่งการเอาชนะผู้อื่นในเชิงวาทีศิลป์ โดยการอ้างทฤษฎีและประเพณีทางสังคมมาหักล้างสัจธรรม มุ่งแสดงให้เห็นว่าตนฉลาดกว่า มิได้มุ่งสัจธรรมแต่อย่างใด (ที.สี.อ. ๒๕๖/๒๒๒)

^{๒๗} คำว่า ตถาคต ในที่นี้ เป็นคำที่พระพุทธเจ้าตรัสหมายถึงพระองค์เอง แทนคำว่า “เรา” (อุตตมปุรุษ)

[๒๙] ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์^{๒๘} พวกหนึ่งกำหนดชั้นส่วนอดีต มีความเห็นคล้อยตามชั้นส่วนอดีต ประรภกชั้นส่วนอดีต ประกาศวาทะแสดงทฤษฎีต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๑๘ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไรประรภกอะไร จึงกำหนดชั้นส่วนอดีต มีความเห็นคล้อยตามชั้นส่วนอดีต ประรภกชั้นส่วนอดีต ประกาศวาทะแสดงทฤษฎีต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๑๘ อย่าง เห็นว่าอดีตตาและโลกเที่ยง

[๓๐] ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอดีตตา^{๒๙} และโลกว่าเที่ยงด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไร ประรภกอะไรจึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่าเที่ยงด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง

[๓๑] ๑. สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิ^{๓๐} ที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น (บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงตั้งเนิ่น ปราศจากความเศร้าหมอง) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง หลายร้อยชาติบ้าง หลายพันชาติบ้าง หลายแสนชาติบ้าง ว่า ‘ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติ (เคลื่อน) จากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็คงมีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้’ เพราะระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า ‘อดีตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ดุษยอดภูเขาคุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไปท่องเที่ยวไป จุติและเกิด แต่มีสิ่งที่เที่ยงอยู่แน่ เพราะเหตุอะไร เพราะว่าเราอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง หลายร้อยชาติบ้าง หลายพันชาติบ้าง หลายแสนชาติบ้าง ว่า ‘ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็คงมีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เพราะการได้บรรลุคุณวิเศษนี้ เราจึงรู้ว่าการที่อดีตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ดุษยอดภูเขาคุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไปท่องเที่ยวไป จุติและเกิด แต่มีสิ่งที่เที่ยงอยู่แน่’

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๑ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วประรภกแล้ว จึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่าเที่ยง

[๓๒] ๒. อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรประรภกอะไร จึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่าเที่ยง

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป^{๓๑} บ้าง ๒ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๓ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๔ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๕ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๑๐ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ว่า ‘ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ

^{๒๘} เป็นคำเรียกพราหมณ์พวกหนึ่งที่เป็นสมณะ ชื่อว่าเป็นสมณะโดยการบวช และชื่อว่าเป็นพราหมณ์โดยชาติกำเนิด (ที.สี.อ. ๒๙/๙๕)

^{๒๙} อดีตตาในที่นี้หมายถึง วิญญาณอมตะหรืออาตมัน

^{๓๐} สมาธิแห่งจิต คือสมาธิในรูปาวจรจตุตถฌาน (ที.สี.อ. ๓๑/๙๗)

^{๓๑} สังวัฏฏกัป คือ กัปฝ่ายเสื่อม, ช่วงระยะเวลาที่โลกกำลังพินาศ วิวัฏฏกัป คือ กัปฝ่ายเจริญ, ช่วงระยะเวลาที่โลกกลับฟื้นขึ้นมาใหม่ (วิ.อ. ๑/๑๒/๑๕๘)

มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุดจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุดจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้' เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อม ทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า 'อตฺตาและโลกเทียง ย้งยีน ตังมั่นอยู่ดุยอดกุเขาตุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุดและเกิด แต่มีสิ่งที่ยังอยู่แน่ เพราะเหตุอะไร เพราะว่าเราอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ ตังมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับบ้าง ๒ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับบ้าง ๓ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับ บ้าง ๔ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับบ้าง ๕ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับบ้าง ๑๐ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับบ้าง ว่า 'ในภพโน้นเรามีชื่อ อย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุดจากภพนั้นจึงไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเรา ก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุดจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้' เขาระลึก ถึงชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เพราะการได้บรรลุคุณวิเศษนี้ เราจึงรู้อาการที่อตฺตาและ โลกเทียง ย้งยีน ตังมั่นอยู่ดุยอดกุเขาตุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุดและเกิด แต่มีสิ่งที่ยัง อยู่แน่'

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๒ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารถแล้ว จึงมีวาทีว่าเทียง บัญญัติอตฺตา และโลกว่าเทียง

[๓๓] ๓. อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๓ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารถอะไรจึงมีวาทีว่าเทียง บัญญัติอตฺตาและ โลกว่าเทียง

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความ ไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑๐ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับบ้าง ๒๐ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับบ้าง ๓๐ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับบ้าง ๔๐ สังวัฏฏกับและ วิวัฏฏกับบ้าง ว่า 'ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุดจากภพนั้น ก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุดจาก ภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้' เขาระลึกถึงชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า 'อตฺตาและโลกเทียง ย้งยีน ตังมั่นอยู่ดุยอดกุเขาตุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุดและเกิด แต่มีสิ่งที่ยังอยู่แน่ เพราะเหตุอะไร เพราะว่าเราอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ ตังมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑๐ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับบ้าง ๒๐ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับบ้าง ๓๐ สังวัฏฏกับและ วิวัฏฏกับบ้าง ๔๐ สังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับบ้าง ว่า 'ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น

มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุดจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเรา ก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหารเสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุดจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้' เขาระลึก ถึงชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เพราะการได้บรรลุคุณวิเศษนี้ เราจึงรู้อาการที่อตฺตาและ โลกเทียง ย้งยีน ตังมั่นอยู่ดุยอดกุเขาตุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุดและเกิด แต่มีสิ่งที่ยัง อยู่แน่'

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๓ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารถแล้ว จึงมีวาทีว่าเทียง บัญญัติอตฺตา และโลกว่าเทียง

[๓๔] ๔. อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๔ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารถอะไรจึงมีวาทีว่าเทียง บัญญัติอตฺตาและ โลกว่าเทียง

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ^{๓๒} เป็นนักอภิปรัชญา^{๓๓} แสดงพรรณนะของตนตามหลักเหตุผล และการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า ‘อตฺตาและโลกาเทยฺย ยังยฺยิน ตังมํนํอยู่ดูจยอตุฏฺฐาตุฏฺฐาเสาระเนยฺยต ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุติและเกิด แต่มีสิ่งที่ยั่งยืน’

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๔ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารถนาแล้ว จึงมีวาทีว่าเทยฺย บัญญัติอตฺตาและโลกาเทยฺย

[๓๕] ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาทีว่าเทยฺย บัญญัติอตฺตาและโลกาเทยฺย ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่างนี้แล ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกมีวาทีว่าเทยฺย บัญญัติอตฺตาและโลกาเทยฺย ด้วยมูลเหตุทั้ง ๔ อย่างนี้ หรือด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔ อย่างนี้ ไม่พ้นไปจากนี้

[๓๖] ภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า มูลเหตุแห่งทิฏฐิเหล่านั้นที่บุคคลยึดถืออย่างนี้แล้ว ย่อมมีคติและภพหน้า อย่างนั้น ๆ ตถาคตรู้มูลเหตุนี้ชัด และยังรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีกจึงไม่ยึดมั่นเมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ความดับด้วยตนเองรู้ความเกิดความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดเวทนาออกตามความเป็นจริง ตถาคตจึงหลุดพ้น เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น

[๓๗] ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้นแล ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตามอันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง

[๓๘] ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทีว่า บางอย่างเทยฺยบางอย่างไม่เทยฺย บัญญัติอตฺตาและโลกาเทยฺย บางอย่างเทยฺย บางอย่างไม่เทยฺย ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไรปรารถนาอะไร จึงมีวาทีว่า บางอย่างเทยฺย บางอย่างไม่เทยฺย บัญญัติอตฺตาและโลกาเทยฺย บางอย่างเทยฺย บางอย่างไม่เทยฺย ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง

[๓๙] ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่งเมื่อล่วงไปนาน ๆ โลกนี้พินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศเหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่อาภัสสรพรหมโลก นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทยฺยสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

[๔๐] สมัยหนึ่ง เมื่อล่วงไปนาน ๆ โลกนี้กลับฟื้นขึ้น เมื่อโลกกำลังฟื้นขึ้น วิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า เวลานั้นสัตว์ผู้จุติจากชั้นอาภัสสรพรหมโลกเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทยฺยสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

[๔๑] เพราะสัตว์ผู้นั้นอยู่ในวิมานแต่ผู้เดียวเป็นเวลานานจึงเกิดเบื่อหน่ายว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นพึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง ต่อมา สัตว์เหล่าอื่นจุติจากชั้นอาภัสสรพรหมโลกเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมเป็นผู้อยู่ร่วมกับสัตว์นั้น แม้สัตว์พวกนั้นนึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทยฺยสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

[๔๒] ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหม เป็นท้าวมหาพรหมผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด เราบันดาลสัตว์เหล่านั้นขึ้นมา เพราะเหตุไร เพราะว่าเรามีความคิดมากกว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นพึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง เรามีความตั้งใจอย่างนี้และสัตว์เหล่านั้นก็ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว

^{๓๒} นักตรรกะ (ตลก) ผู้ที่ให้เหตุผลตามแนวของตรรกศาสตร์ (Logic) มี ๔ จำพวก คือ อนุสสติกะ อนุমানจากข้อมูลที่เป็นประสบการณ์ ชาติสสรกะ อนุমানโดยการระลึกชาติ ลากิตักกิกะ อนุমানจากประสบการณ์ภายในของตน และสุทธิตักกิกะ อนุমানโดยใช้เหตุผลล้วน ๆ (ที.สี.อ. ๓๔/๔๘)

^{๓๓} นักอภิปรัชญา (เวทีส) ผู้ที่ให้เหตุผลโดยการคาดคะเนความจริงเอาจากการเทียบเคียงจนพอใจแล้วยึดถือเป็นทฤษฎี เช่น คาดคะเนในเรื่องที่เกี่ยวกับปฐมเหตุของโลกและจักรวาล (ที.สี.อ. ๓๔/๔๙)

แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลังก็มีความคิดอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญนี้เป็นพระพรหม เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเราขึ้นมา เพราะเหตุไร เพราะเราพบได้เห็นพระพรหมองค์นี้เกิดในที่นี้ก่อน ส่วนพวกเราเกิดมาภายหลัง

[๔๓] ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีอายุยืน ฌีพรณงตงามและมีศักดิ์มากกว่า ส่วนผู้เกิดภายหลังมีอายุสั้น ฌีพรณทรามและมีศักดิ์น้อยกว่า

[๔๔] ๕. (๑) ข้อที่สัตว์ผู้จุติ (เคลื่อน) จากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้^{๓๔} เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้วออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เป็นพระพรหมผู้เจริญ เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเราขึ้นมา ท่านเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นก็เดียว ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญนั้นบันดาลขึ้นมากลับเป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้น ต้องจุติมาเป็นอย่างนี้’

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๑ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้วจึงมีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง

[๔๕] ๖. (๒) อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารภอะไรจึงมีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลาย มีเทวดาพวกหนึ่งชื่อว่าชิททาปโทสิกะ เทวดาพวกนั้นหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาย่อมหลงลืมสติ เพราะหลงลืมสติจึงพากันจติจากชั้นนั้น

[๔๖] ข้อที่สัตว์ผู้จุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้วออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบความไม่ประมาทและอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า ‘พวกเทวดาผู้เจริญ ผู้ไม่ใช้เหล่าชิททาปโทสิกะย่อมไม่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อไม่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาย่อมไม่หลงลืมสติ เพราะไม่หลงลืมสติจึงไม่จติจากชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นก็เดียวส่วนพวกเราเหล่าชิททาปโทสิกะแม้แต่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาย่อมหลงลืมสติ เพราะหลงลืมสติจึงต้องจติจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้น ต้องจุติมาเป็นอย่างนี้’

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๒ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้ว จึงมีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง

[๔๗] ๗. (๓) อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๓ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารภอะไร จึงมีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลาย มีเทวดาพวกหนึ่งชื่อว่ามโนปโทสิกะเทวดาพวกนั้นมัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อมัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควรจึงคิดมุ่งร้ายต่อกัน เมื่อคิดมุ่งร้ายต่อกันจึงเหนียวกายเหนียวใจพากันจติจากชั้นนั้น

[๔๘] ข้อที่สัตว์ผู้จุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้วออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบความไม่ประมาท

^{๓๔} จากพรหมโลกมาเกิดเป็นมนุษย์ (ที.สี.อ. ๔๔/๑๐๔-๑๐๕)

และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า ‘พวกเทวดาผู้เจริญ ผู้ไม่ใช่เหล่าโมนโปกสิกะ ย่อมไม่มัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อไม่มัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควรก็ไม่คิดมุ่งร้ายต่อกัน เมื่อไม่คิดมุ่งร้ายต่อกันก็ไม่เหนียวกายเหนียวใจจึงไม่จุดจากชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราเหล่าโมนโปกสิกะมัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อมัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควรจึงคิดมุ่งร้ายต่อกัน เมื่อคิดมุ่งร้ายต่อกัน จึงเหนียวกายเหนียวใจ พวกกันจุดจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน อายุสั้น ต้องจุดมาเป็นอย่างนี้’

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๓ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารถนาแล้ว จึงมีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง

[๔๙] ๘. (๔) อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๔ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไร ปรารถนาอะไร จึงมีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า ‘สิ่งที่เรียกว่าตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้เรียกว่าอดีตตาเป็นของไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน ต้องผันแปร ส่วนสิ่งที่เรียกว่าจิต ใจ วิญญาณนี้เรียกว่าอดีตตา เป็นของเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว’

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๔ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารถนาแล้ว จึงมีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง

[๕๐] ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่างนี้แล ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกมีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยมูลเหตุทั้ง ๔ อย่างนี้ หรือด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔ อย่างนี้ ไม่พ้นไปจากนี้

[๕๑] ภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า มูลเหตุแห่งทิฐิเหล่านี้ที่บุคคลยึดถืออย่างนี้แล้วย่อมมีคติและภพหน้าอย่างนั้น ๆ ตถาคตรู้มูลเหตุนี้ชัดและยังรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีกจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ความดับด้วยตนเอง รู้ความเกิดความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดเวทนาออกตามความเป็นจริง ตถาคตจึงหลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น

[๕๒] ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตามอันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง

[๕๓] ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทีว่า โลกมีที่ที่สุด^{๓๔} โลกไม่มีที่ที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่ที่สุด โลกไม่มีที่ที่สุด ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไรปรารถนาอะไร จึงมีวาทีว่า โลกมีที่ที่สุด โลกไม่มีที่ที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่ที่สุด โลกไม่มีที่ที่สุด ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง

[๕๔] ๙. (๑) ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจว่าโลกมีที่ที่สุด

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า ‘โลกนี้มีที่ที่สุด มีสัณฐานกลม เพราะเหตุไร เพราะเราอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจว่าโลกมีที่ที่สุด เพราะการบรรลุคุณวิเศษนี้ เราจึงรู้ว่าการที่โลกนี้มีที่ที่สุด และมีสัณฐานกลม’

^{๓๔} คำว่า ที่ที่สุด ในที่นี้หมายถึงขอบเขตของโลก ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง และตามขวาง ซึ่งเป็นข้อที่ยกขึ้นโต้แย้งกันว่า โลกมีขอบเขตจำกัด หรือไม่มีขอบเขตจำกัด (ที.สี.อ. ๕๔/๑๐๖)

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๑ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารถแล้ว จึงมีวาตะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด

[๕๕] ๑๐. (๒) อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารถอะไร จึงมีวาตะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจว่าโลกไม่มีที่สุด

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า ‘โลกนี้มีมากที่สุด หาที่สุดไม่ได้ สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้มีที่สุด มีสัณฐานกลม เป็นผู้กล่าวเท็จ (ที่จริงแล้ว) โลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดไม่ได้ เพราะเหตุไร เพราะเราอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจว่า โลกนี้มีมากที่สุด หาที่สุดไม่ได้ เพราะการบรรลุคุณวิเศษนี้ เราจึงรู้อาการที่โลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดไม่ได้’

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๒ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารถแล้ว จึงมีวาตะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด

[๕๖] ๑๑. (๓) อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๓ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารถอะไรจึงมีวาตะว่าโลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจโลกว่าด้านบนด้านล่างมีที่สุด ด้านขวางไม่มีที่สุด

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า ‘โลกนี้ทั้งมีที่สุดและไม่มีที่สุด สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้มีที่สุด มีสัณฐานกลม เป็นผู้กล่าวเท็จ แม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดไม่ได้ ก็เป็นผู้กล่าวเท็จ (ที่จริงแล้ว) โลกนี้ทั้งมีที่สุดและไม่มีที่สุด เพราะเหตุไร เพราะเราอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจโลกว่า ด้านบนด้านล่างมีที่สุดด้านขวางไม่มีที่สุด เพราะการบรรลุคุณวิเศษนี้ เราจึงรู้อาการที่โลกนี้ทั้งมีที่สุดและไม่มีที่สุด’

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๓ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารถแล้ว จึงมีวาตะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด

[๕๗] ๑๒. (๔) อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๔ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารถอะไร จึงมีวาตะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า ‘โลกนี้มีที่สุดก็มีไซ้ ไม่มีที่สุดก็มีไซ้ สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้มีที่สุด มีสัณฐานกลม เป็นผู้กล่าวเท็จ แม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดไม่ได้ ก็เป็นผู้กล่าวเท็จ แม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้ทั้งมีที่สุดและไม่มีที่สุด ก็เป็นผู้กล่าวเท็จ (ที่จริงแล้ว) โลกนี้มีที่สุดก็มีไซ้ ไม่มีที่สุดก็มีไซ้’

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๔ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารถแล้ว จึงมีวาตะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด

[๕๘] ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาตะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่างนี้แล ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวก บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ด้วยมูลเหตุทั้ง ๔ อย่างนี้หรือด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔ อย่างนี้ ไม่พ้นไปจากนี้

[๕๙] ภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า มูลเหตุแห่งภิกษุเหล่านั้นที่บุคคลยึดถืออย่างนี้แล้วย่อมมีคดีและภพหน้าอย่างนั้น ๆ ตถาคตรู้มูลเหตุนั้นชัด และยังรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีกจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ความดับด้วยตนเอง รู้ความเกิดความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดเวทนาออกตามความเป็นจริง ตถาคตจึงหลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น

[๖๐] ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้อัจฉริยะแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้อัจฉริยะตามอันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง

[๖๑] ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทีหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน^{๓๖} พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหยาบเลี้ยวไม่แน่นอนด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านี้อาศัยอะไรปรารภอะไรจึงมีวาทีหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหยาบเลี้ยวไม่แน่นอนด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง

[๖๒] ๑๓. (๑) ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล’ เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘เราไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล ก็ถ้าเราไม่รู้ชัดว่า สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล จะพึงตอบว่า สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล คำตอบก็จะเป็นเท็จคำเท็จนั้นจะนำความเดือดร้อนซึ่งจะนำอันตรายมาให้แก่เราได้’ ดังนั้น เขาจึงตอบว่า ‘สิ่งนี้เป็นกุศลก็หาไม่ได้ เป็นอกุศลก็หาไม่ได้’ เพราะกลัวและรังเกียจการกล่าวเท็จ เมื่อถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ จึงกล่าวหยาบเลี้ยวไม่แน่นอนว่า ‘เรามีความเห็นอย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มีใช่ จะว่ามีใช่ไม่ใช่ก็มีใช่’

ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นมูลเหตุที่ ๑ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้ว จึงมีวาทีหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน

[๖๓] ๑๔. (๒) อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารภอะไร จึงมีวาทีหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล’ เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘เราไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล ก็ถ้าเราไม่รู้ชัดว่า สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล จะพึงตอบว่า สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล ฉันทะ (ความพอใจ) รากะ (ความกำหนด) โทสะ (ความขัดเคือง) ปฏิกษะ (ความขัดใจ) จะพึงมีแก่เราได้ เรื่องนี้จะเป็เหตุให้เรายึดมั่นอันจะนำความเดือดร้อนซึ่งจะนำอันตรายมาให้แก่เราได้’

ดังนั้น เขาจึงตอบว่า ‘สิ่งนี้เป็นกุศลก็หาไม่ได้ เป็นอกุศลก็หาไม่ได้’ เพราะกลัวและรังเกียจการยึดมั่น เมื่อถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ จึงกล่าวหยาบเลี้ยวไม่แน่นอนว่า ‘เรามีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มีใช่จะว่ามีใช่ไม่ใช่ก็มีใช่’

ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นมูลเหตุที่ ๒ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้วจึงมีวาทีหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน

[๖๔] ๑๕. (๓) อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๓ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารภอะไร จึงมีวาทีหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน เมื่อถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล’ เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘เราไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล ก็ถ้าเราไม่รู้ชัดว่า สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล จะพึงตอบว่า สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาลึกซึ้ง ชำนาญการได้วาที แม้นยาคูจขมังธนูมีอยู่แน่แท้ สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะเที่ยวกล่าวแก้ที่ปฏิญญด้วยปัญญา พวกเขาจะชักใช้ไล่เลียง สอบสวนเราในเรื่องนี้ เราจะไม้อาจโต้ตอบได้ การโต้ตอบไม่ได้นั้นจะทำให้เราเดือดร้อนซึ่งจะนำอันตรายมาให้แก่เราได้’ ดังนั้น เขาจึงตอบว่า ‘สิ่งนี้เป็นกุศลก็หาไม่ได้ เป็นอกุศลก็หาไม่ได้’ เพราะกลัวและรังเกียจการชักถาม เมื่อถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ จึงกล่าวหยาบเลี้ยวไม่แน่นอนว่า ‘เรามีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มีใช่ จะว่ามีใช่ไม่ใช่ก็มีใช่’

ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นมูลเหตุที่ ๓ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้ว จึงมีวาทีหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหยาบเลี้ยวไม่แน่นอน

^{๓๖} ลัทธิที่มีความเห็นหยาบเลี้ยวไม่แน่นอนว่าใช่หรือไม่ใช่ เป็นความเห็นที่สิ้นไหลจับได้ยากเหมือนปลาไหล (ที.สี.อ. ๖๑/๑๐๖)

[๖๕] ๑๖. (๔) อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๔ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไร ประรภอะไรจึงมีวาตะหลบเลี่ยงไม่แน่นอน เมื่อถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอน ภิคุซทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นคนเขลาขมง่าย เพราะความเขลาขมง่าย พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอนว่า ‘ถ้าท่านถามเราอย่างนี้ว่า โลกหน้ามีจริงหรือ หากเรามีความเห็น ว่า โลกหน้ามีจริง ก็จะตอบว่า มีจริง แต่เรามีความเห็น ว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มีใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มีใช่ จะว่ามีใช่ไม่ใช่ก็มีใช่ ถ้าท่านถามเราว่า โลกหน้าไม่มีหรือ หากเรามีความเห็น ว่า โลกหน้าไม่มี ก็จะตอบว่า ไม่มี ฯลฯ ถ้าท่านถามเราว่า โลกหน้ามีและไม่มีหรือ ฯลฯ โลกหน้าจะว่ามีก็มีใช่ จะว่าไม่มีก็มีใช่หรือ ฯลฯ สัตว์ที่ผุดเกิด^{๓๗} มีจริงหรือ ฯลฯ สัตว์ที่ผุดเกิดไม่มีหรือ ฯลฯ สัตว์ที่ผุดเกิดมีและไม่มีหรือ ฯลฯ สัตว์ที่ผุดเกิดจะว่ามีก็มีใช่ จะว่าไม่มีก็มีใช่หรือ ฯลฯ ผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีจริงหรือ ฯลฯ ผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มีหรือ ฯลฯ ผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีและไม่มีหรือ ฯลฯ ผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วจะว่ามีก็มีใช่ จะว่าไม่มีก็มีใช่หรือ ฯลฯ หลังจากตายแล้ว ตถาคต^{๓๘} เกิดอีกหรือ ฯลฯ หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีกหรือ ฯลฯ หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือ ฯลฯ หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่หรือ หากเรามีความเห็น ว่า หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ ก็จะตอบว่า หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ แต่เรามีความเห็น ว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มีใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มีใช่ จะว่ามีใช่ไม่ใช่ก็มีใช่’

ภิคุซทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๔ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้ว จึงมีวาตะหลบเลี่ยงไม่แน่นอน พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอน

[๖๖] ภิคุซทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาตะหลบเลี่ยงไม่แน่นอน พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอน ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่างนี้แล้ว ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกพอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอน ด้วยมูลเหตุทั้ง ๔ อย่างนี้ หรือด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔ อย่างนี้ไม่พ้นไปจากนี้ ฯลฯ^{๓๙} อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง

[๖๗] ภิคุซทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะว่า อตตาดและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอตตาดและโลกว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ด้วยมูลเหตุ ๒ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไรประรภอะไรจึงมีวาตะว่า อตตาดและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอตตาดและโลกว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ด้วยมูลเหตุ ๒ อย่าง

[๖๘] ๑๗. (๑) ภิคุซทั้งหลาย มีทวยเทพชื่ออัสถุญีสัตว์จติ (เคลื่อน) จากชั้นนั้นเพราะเกิดสัญญาขึ้น ข้อที่สัตว์ผู้จติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้วออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจตสมาริที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ตามระลึกถึงความเกิดสัญญา ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า ‘อตตาดและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย เพราะเหตุไร เพราะเมื่อก่อนเราไม่ได้มีแล้วบัดนี้ก็มี จึงน้อมไปเพื่อเป็นผู้สงบ’

ภิคุซทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๑ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภ

แล้ว จึงมีวาตะว่า อตตาดและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอตตาดและโลก

ว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย

[๖๙] ๑๘. (๒) อนึ่ง ในมูลเหตุที่ ๒ สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไร ประรภอะไร จึงมีวาตะว่า ‘อตตาดและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอตตาดและโลกว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ภิคุซทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า ‘อตตาดและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย’

^{๓๗} โอปปาติกะ สัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจติ (ตาย) ก็หายวับไป ไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดา และสัตว์นรก เป็นต้น (ที.สี.อ. ๑๗๑/๑๔๙)

^{๓๘} ตถาคต ในที่นี้เป็นคำที่ลัทธิตอื่น ๆ ใช้กันมาก่อนพุทธกาล หมายถึงอตตาด (อาตมัน) ไม่ได้หมายถึงพระพุทธเจ้า อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึง สัตตะ (ที.สี.อ. ๖๕/๑๐๘)

^{๓๙} ความเต็มเหมือนสัสสตปฏิญี ข้อ ๓๖ และ ๓๗

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมูลเหตุที่ ๒ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้ว จึงมีวาทีว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอตฺตาและโลกว่าเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย

[๗๐] ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาทีว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอตฺตาและโลกว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ด้วยมูลเหตุ ๒ อย่างนี้แล ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกมีวาทีว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอตฺตาและโลกว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ด้วยมูลเหตุทั้ง ๒ อย่างนี้หรือด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒ อย่างนี้ ไม่พ้นไปจากนี้ ฯลฯ อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง

[๗๑] ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นกำหนดขันธ (สรรพสิ่ง) ส่วนอดีตมีความเห็นคล้อยตามขันธส่วนอดีต ปรารภขันธส่วนอดีต ประกาศวาทีแสดงทิวฎฐิต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๑๘ อย่างนี้แล ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกกล่าวยืนยันด้วยมูลเหตุทั้ง ๑๘ อย่างนี้หรือด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๑๘ อย่างนี้ไม่พ้นไปจากนี้

[๗๒] ภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า มูลเหตุแห่งทิวฎฐิตเหล่านั้นที่บุคคลยึดถืออย่างนี้แล้ว ย่อมมีคติและภพหน้า อย่างนั้น ๆ ตถาคตรู้มูลเหตุนั้นชัด และยังรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีกจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ความดับด้วยตนเอง รู้ความดับ ความดับ คุณ โทษแห่งเวทนา และอุบายเครื่องสลัดเวทนาออกตามความเป็นจริง ตถาคตจึงหลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น

[๗๓] ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตามอันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง

[๗๔] ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งกำหนดขันธ (สรรพสิ่ง) ส่วนอนาคต เห็นคล้อยตามขันธส่วนอนาคต ปรารภขันธส่วนอนาคต ประกาศวาทีแสดงทิวฎฐิต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๔๔ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไร ปรารภอะไรจึงกำหนดขันธส่วนอนาคต เห็นคล้อยตามขันธส่วนอนาคต ปรารภขันธส่วนอนาคต ประกาศวาทีแสดงทิวฎฐิต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๔๔ อย่าง

[๗๕] ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทีว่า อตฺตาหลังจากตายแล้วมีสัญญา บัญญัติอตฺตาหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญา^{๑๐} ด้วยมูลเหตุ ๑๖ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไร ปรารภอะไรจึงมีวาทีว่า อตฺตาหลังจากตายแล้วมีสัญญา บัญญัติอตฺตาหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญา ด้วยมูลเหตุ ๑๖ อย่าง

[๗๖] สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมบัญญัติว่า

๑๙. (๑) อตฺตาที่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๐. (๒) อตฺตาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๑. (๓) อตฺตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๒. (๔) อตฺตาที่มีรูปก็มีไซ้ ไม่มีรูปก็มีไซ้ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๓. (๕) อตฺตาที่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๔. (๖) อตฺตาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๕. (๗) อตฺตาทั้งที่มีที่สุดและไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๖. (๘) อตฺตาที่มีที่สุดก็มีไซ้ ไม่มีที่สุดก็มีไซ้ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๗. (๙) อตฺตาที่มีสัญญาอย่างเดียวกัน ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๘. (๑๐) อตฺตาที่มีสัญญาต่างกัน ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๒๙. (๑๑) อตฺตาที่มีสัญญาเล็กน้อย ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา
๓๐. (๑๒) อตฺตาที่มีสัญญาหาประมาณมิได้ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา

^{๑๐} ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้วอตฺตายังมีสัญญาเหลืออยู่ คำว่า สัญญา ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความจำได้หมายรู้ธรรมดา แต่หมายถึงภาวะที่เป็นความรู้รู้ขึ้นละเอียด

มีวิาทะว่า อัดตาหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มีใช้ ไม่มีสัญญาก็มีใช้ บัญญัติอัดตาหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญาก็มีใช้ ไม่มีสัญญา
ก็มีใช้ ด้วยมูลเหตุทั้ง ๘ อย่างนี้ หรือด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๘ อย่างนี้ ไม่พ้นไปจากนี้ ฯลฯ อันเป็นเหตุให้คนกล่าว
ยกย่องตถาคตตามความเป็นจริง

[๘๔] ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวิาทะว่าหลังจากตายแล้วอัดตาขาดสูญ บัญญัติความขาดสูญ ความ
พินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์ด้วยมูลเหตุ ๗ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไรปรารถนาจริงมีวิาทะว่า
หลังจากตายแล้ว อัดตาขาดสูญ บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๗ อย่าง

[๘๕] ๕๑. (๑) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้มีวิาทะมีทรศณะอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อัดตานี้มีรูปมาจาก
มหาภูตรูป ๔ เกิดจากบิดามารดา หลังจากตายแล้วอัดตาย่อมขาดสูญพินาศ ไม่เกิดอีก’^{๑๑} ด้วยเหตุเพียงเท่านี้อัดตานี้จึงขาดสูญ
เด็ดขาด’ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์อย่างนี้

[๘๖] ๕๒. (๒) สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อัดตาที่
ท่านพูดถึงนั้นมิจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อัดตานี้ไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาดเพราะเหตุเพียงเท่านี้ ยังมีอัดตาอื่นที่เป็นทิพย์ มีรูป
เป็นกามาวจร^{๑๒} บริโภคข้าวเป็นอาหาร ท่านยังไม่รู้ไม่เห็น แต่เรารู้เราเห็น อัดตานี้หลังจากตายแล้วจะขาดสูญพินาศ ไม่เกิด
อีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้อัดตาจึงขาดสูญเด็ดขาด’ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิด
อีกของสัตว์อย่างนี้

[๘๗] ๕๓. (๓) สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อัดตาที่
ท่านพูดถึงนั้นมิจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อัดตานี้ไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาดเพราะเหตุเพียงเท่านี้ ยังมีอัดตาอื่นที่เป็นทิพย์ มีรูป
สำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ท่านยังไม่รู้ไม่เห็น แต่เรารู้เราเห็น อัดตานี้หลังจากตายแล้วจะขาดสูญ
พินาศไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้อัดตาจึงขาดสูญเด็ดขาด’ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และ
ความไม่เกิดอีกของสัตว์อย่างนี้

[๘๘] ๕๔. (๔) สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อัดตาที่
ท่านพูดถึงนั้นมิจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มีแต่อัดตานี้ไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาดเพราะเหตุเพียงเท่านี้ ยังมีอัดตาอื่นที่ถึงชั้นอากาศานัญ
จายตนะ โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขสัญญา ไม่กำหนดนันทตสัญญาโดยประการทั้งปวง
ท่านยังไม่รู้ไม่เห็น แต่เรารู้เราเห็น อัดตานี้หลังจากตายแล้วจะขาดสูญพินาศไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้อัดตาจึงขาดสูญเด็ด
ขาด’ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์อย่างนี้

[๘๙] ๕๕. (๕) สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อัดตาที่
ท่านพูดถึงนั้นมิจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อัดตานี้ไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาดเพราะเหตุเพียงเท่านี้ ยังมีอัดตาอื่นที่ถึงชั้น
วิญญาณัญจายตนะ โดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงอากาศานัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง ท่านยังไม่รู้
ไม่เห็น แต่เรารู้เราเห็น อัดตานี้หลังจากตายแล้วจะขาดสูญพินาศไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อัดตาจึงขาดสูญเด็ดขาด’
สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์อย่างนี้

[๙๐] ๕๖. (๖) สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อัดตา
ที่ท่านพูดถึงนั้นมิจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อัดตานี้ไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาดเพราะเหตุเพียงเท่านี้ ยังมีอัดตาอื่นที่ถึงชั้น
อากิญจัญญายตนะ โดยกำหนดว่าไม่มีอะไร เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง ท่านยังไม่รู้ไม่เห็น แต่เรา
เห็น อัดตานี้หลังจากตายแล้วจะขาดสูญพินาศไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อัดตาจึงขาดสูญเด็ดขาด’ สมณพราหมณ์
พวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์อย่างนี้

^{๑๑} ลัทธิที่ถือว่าตายแล้วไม่เกิดอีก เป็นแนวคิดเชิงวัตถุนิยม ลัทธินี้ทำให้หมกมุ่นในกามสุข (ที.สี.อ. ๘๔/๑๐๐)

^{๑๒} เทวดาชั้นกามาวจร ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตดี (ที.สี.อ. ๘๖/๑๑๑)

[๙๑] ๕๗. (๗) สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อตตาทิ ท่านพูดถึงนั้นมีจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อตตานิไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาดเพราะเหตุเพียงเท่านั้น ยังมีอตตานิที่ถึงขั้นเนว-สัญญา นาสัญญาตนะ โดยกำหนดว่านั่นละเอียด นั่นประณีต เพราะล่วงอาภิญญาตนะได้โดยประการทั้งปวง ท่านยังไม่รู้ไม่เห็น แต่เรารู้เราเห็น อตตานิหลังจากตายแล้วจะขาดสูญพินาศไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น อตตานิจึงขาดสูญเด็ดขาด’ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์อย่างนี้

[๙๒] ภิคุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาทะว่า หลังจากตายแล้วอตตานิขาดสูญ บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์ด้วยมูลเหตุ ๗ อย่างนี้แล ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกมีวาทะว่าหลังจากตายแล้วอตตานิขาดสูญ บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์ด้วยมูลเหตุทั้ง ๗ อย่างนี้ หรือด้วยมูลเหตุ อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๗ อย่างนี้ไม่พ้นไปจากนี้ ฯลฯ อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตตามความเป็นจริง เห็นว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน

[๙๓] ภิคุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่า มีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน บัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่า เป็นบรมธรรมของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๕ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไรปรารถนาอะไรจึงมีวาทะว่า มีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน บัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่า เป็นบรมธรรมของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๕ อย่าง

[๙๔] ๕๘. (๑) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้มีวาทะมีทรศนะอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ เพราะเหตุที่อตตานิ เอิบอิมเพลิตเพลินอยู่ด้วยกามคุณ ๕ จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม’^{๔๓} สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่า เป็นบรมธรรมของสัตว์อย่างนี้

[๙๕] ๕๙. (๒) สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อตตาทิ ท่านพูดถึงนั้นมีจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อตตานิไม่ใช่จบบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้เพราะเหตุเพียงเท่านั้น เพราะเหตุไร เพราะกามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปรเป็นธรรมดา เพราะกามนั้นผันแปรไปเป็นอื่น ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ และความคับแค้นใจจึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่อตตานิสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขเกิดจากวิเวกอยู่จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม’ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่า เป็นบรมธรรมของสัตว์อย่างนี้

[๙๖] ๖๐. (๓) สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อตตาทิ ท่านพูดถึงนั้นมีจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อตตานิไม่ใช่จบบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้เพราะเหตุเพียงเท่านั้น เพราะเหตุไร เพราะปฐมฌานที่มีวิตกมีวิจารณ์นั้นบัณฑิตกล่าวว่า ยังหยาบอยู่ เพราะเหตุที่วิตกวิจารณ์สงบไป อตตานิจึงบรรลุตุนิยมานมีความผ่อนคลายในภวภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม’ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่า เป็นบรมธรรมของสัตว์อย่างนี้

[๙๗] ๖๑. (๔) สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อตตาทิ ท่านพูดถึงนั้นมีจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อตตานิไม่ใช่จบบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้เพราะเหตุเพียงเท่านั้น เพราะเหตุไร เพราะทุติยฌานที่ยังมีปิติเป็นเหตุให้จิตเบิกบานนั้นบัณฑิตกล่าวว่า ยังหยาบอยู่ เพราะเหตุที่ปิติจางคลายไป อตตานิจึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตุนิยมานที่พระอรชยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม’ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่า เป็นบรมธรรมของสัตว์อย่างนี้

[๙๘] ๖๒. (๕) สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อตตาทิ ท่านพูดถึงนั้นมีจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อตตานิไม่ใช่จบบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้เพราะเหตุเพียงเท่านั้น

^{๔๓} ลัทธิที่ถือว่า สามารถบรรลุนิพพาน หรือสามารถดับทุกข์ได้โดยง่ายในอภิปหานี้ เป็นความเข้าใจของพวกเขาที่เห็นความเพลิตเพลิน จากกามคุณว่าเป็นนิพพาน หรือเห็นความสุขจากฌานว่าเป็นนิพพาน (ที.สี.อ. ๙๗/๑๑๒)

เพราะเหตุไร เพราะตติยฌานที่จิตยังคำนึงถึงสุขอยู่นั้นบัณฑิตกล่าวว่า ยังหยาบอยู่ เพราะเหตุที่ละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัส และโทมนัสก่อนดับไปก่อน อตตานิจึงบรรลุจุดตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ จึงชื่อว่าบรรลุนิพพาน ในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม’ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่าเป็นบรมธรรมของสัตว์อย่างนี้

[๙๙] ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาทะว่า มีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน บัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่าเป็นบรมธรรมของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๕ อย่างนี้แล ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกมีวาทะว่า มีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน บัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่าเป็นบรมธรรมของสัตว์ ด้วยมูลเหตุทั้ง ๕ อย่างนี้ หรือด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ อย่างนี้ ไม่พ้นไปจากนี้ ฯลฯ อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง

[๑๐๐] ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นกำหนดขันธ (สรรพสิ่ง) ส่วนอนาคต เห็นคล้อยตามขันธส่วนอนาคต ปราภวขันธส่วนอนาคต ประกาศวาทะแสดงทิวฏฐิต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๔๔ อย่างนี้แล ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกกำหนดขันธส่วนอนาคต เห็นคล้อยตามขันธส่วนอนาคต ปราภวขันธส่วนอนาคตประกาศวาทะแสดงทิวฏฐิต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุทั้ง ๔๔ อย่างนี้ หรือด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔๔ อย่างนี้ ไม่พ้นไปจากนี้ ฯลฯ อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง

[๑๐๑] ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต พวกที่กำหนดขันธส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้อยตามขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ปราภวขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประกาศวาทะแสดงทิวฏฐิต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๖๒ อย่างนี้แล

[๑๐๒] ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต ที่กำหนดขันธส่วนอนาคต หรือที่กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้อยตามขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ปราภวขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคตประกาศวาทะแสดงทิวฏฐิต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุทั้ง ๖๒ อย่างนี้ หรือด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๖๒ อย่างนี้ ไม่พ้นไปจากนี้

[๑๐๓] ภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า มูลเหตุแห่งทิวฏฐิตเหล่านั้นที่บุคคลยึดถืออย่างนี้แล้วย่อมมีคติและภพหน้า อย่างนั้น ๆ ตถาคตรู้มูลเหตุนั้นชัด และยังรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีกจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ความดับด้วยตนเอง รู้ความเกิดความดับ คุณ โทษแห่งเวทนา และอุบายเครื่องสลัดเวทนาออกตามความเป็นจริงตถาคตจึงหลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น

[๑๐๔] ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล ลึกลับ เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตามอันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง

[๑๐๕] ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกที่มีวาทะว่าเที่ยงบัญญัติอดีตและโลกว่าเที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขารู้ไม่เห็น เป็นความแสหา ความดิ้นรนของคณมัตถมหาเท่านั้น

[๑๐๖] พวกที่มีวาทะว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอดีตและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขารู้ไม่เห็น เป็นความแสหา ความดิ้นรนของคณมัตถมหาเหมือนกัน

[๑๐๗] พวกที่มีวาทะว่า โลกมีที่ที่สุด โลกไม่มีที่ที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่ที่สุด โลกไม่มีที่ที่สุด ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขารู้ไม่เห็น เป็นความแสหา ความดิ้นรนของคณมัตถมหาเหมือนกัน

[๑๐๘] พวกที่มีวาทะหลบเลี่ยงไม่แน่นอน พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอน ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขารู้ไม่เห็น เป็นความแสหา ความดิ้นรนของคณมัตถมหาเหมือนกัน

[๑๐๙] พวกที่มีวาทะว่า อดีตและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอดีตและโลกว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ด้วยมูลเหตุ ๒ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขารู้ไม่เห็น เป็นความแสหา ความดิ้นรนของคณมัตถมหาเหมือนกัน

[๑๑๐] พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต เห็นคล้ายตามขันธส่วนอดีต ประภาขันธส่วนอดีต ประกาศวาหะแสดงทิวฎีต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๑๘ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขาผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา ความดีนรณของคนมีตัณหาเท่านั้น

[๑๑๑] พวกที่มีวาหะว่า อตฺตาหลังจากตายแล้วมีสัญญา บัญญัติอตฺตาหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญา ด้วยมูลเหตุ ๑๖ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขาผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา ความดีนรณของคนมีตัณหาเหมือนกัน

[๑๑๒] พวกที่มีวาหะว่า อตฺตาหลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา บัญญัติอตฺตาหลังจากตายแล้วที่ไม่มีสัญญา ด้วยมูลเหตุ ๘ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขาผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา ความดีนรณของคนมีตัณหาเหมือนกัน

[๑๑๓] พวกที่มีวาหะว่า อตฺตาหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ บัญญัติอตฺตาหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ด้วยมูลเหตุ ๘ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขาผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา ความดีนรณของคนมีตัณหาเหมือนกัน

[๑๑๔] พวกที่มีวาหะว่า หลังจากตายแล้วอตฺตาชาตสุญญ บัญญัติความชาตสุญญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๗ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขาผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา ความดีนรณของคนมีตัณหาเหมือนกัน

[๑๑๕] พวกที่มีวาหะว่า มีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน บัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่าเป็นบรมธรรมของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๕ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขาผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา ความดีนรณของคนมีตัณหาเหมือนกัน

[๑๑๖] พวกที่กำหนดขันธส่วนอนาคต เห็นคล้ายตามขันธส่วนอนาคต ประภาขันธส่วนอนาคต ประกาศวาหะแสดงทิวฎีต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๔๔ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขาผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา ความดีนรณของคนมีตัณหาเท่านั้น

[๑๑๗] ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต พวกที่กำหนดขันธส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้ายตามขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประภาขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประกาศวาหะแสดงทิวฎีต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๖๒ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของพวกเขาผู้ไม่รู้ไม่เห็น เป็นความแสร้งหา ความดีนรณของคนมีตัณหาเท่านั้นว่าด้วยการบัญญัติอตฺตาและโลกเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๑๘] ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกที่มีวาหะว่าเที่ยงบัญญัติอตฺตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๑๙] พวกที่มีวาหะว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอตฺตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๒๐] พวกที่มีวาหะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๒๑] พวกที่มีวาหะหลบเลี่ยงไม่แน่นอน พอลูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอน ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๒๒] พวกที่มีวาหะว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอตฺตาและโลกว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ด้วยมูลเหตุ ๒ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๒๓] พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต เห็นคล้ายตามขันธส่วนอดีต ประภาขันธส่วนอดีต ประกาศวาหะแสดงทิวฎีต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๑๘ อย่าง ข้อนั้นก็เพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๒๔] พวกที่มีวาทีว่า อุตตาทหลังจากตายแล้วมีสัญญา บัญญัติอุตตาทหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญา ด้วยมูลเหตุ ๑๖ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๒๕] พวกที่มีวาทีว่า อุตตาทหลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา บัญญัติอุตตาทหลังจากตายแล้วที่ไม่มีสัญญา ด้วยมูลเหตุ ๘ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๒๖] พวกที่มีวาทีว่า อุตตาทหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ บัญญัติอุตตาทหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ด้วยมูลเหตุ ๘ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๒๗] พวกที่มีวาทีว่า หลังจากตายแล้วอุตตาทชาตสุญญ บัญญัติความชาตสุญญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๗ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๒๘] พวกที่มีวาทีว่า มีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน บัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่าเป็นบรมธรรมของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๕ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๒๙] พวกที่กำหนดขันธส่วนอนาคต เห็นคล้ายตามขันธส่วนอนาคตปรารภขันธส่วนอนาคต ประกาศวาทีแสดงทิวฎีต่างๆ ด้วยมูลเหตุ ๔๔ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ

[๑๓๐] ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต พวกที่กำหนดขันธส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้ายตามขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ปรารภขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคตประกาศวาทีแสดงทิวฎีต่างๆ ด้วยมูลเหตุ ๖๒ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุว่าด้วยสิ่งที่เป็นไปไม่ได้

[๑๓๑] ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกที่มีวาทีว่าเที่ยง บัญญัติอุตตาทและโลกว่าเที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๓๒] พวกที่มีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอุตตาทและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๓๓] พวกที่มีวาทีว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุดด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๓๔] พวกที่มีวาทีว่า หลบเลี่ยงไม่แน่นอน พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้นๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอนด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๓๕] พวกที่มีวาทีว่า อุตตาทและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอุตตาทและโลกว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ด้วยมูลเหตุ ๒ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๓๖] พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต เห็นคล้ายตามขันธส่วนอดีต ปรารภขันธส่วนอดีต ประกาศวาทีแสดงทิวฎีต่างๆ ด้วยมูลเหตุ ๑๘ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๓๗] พวกที่มีวาทีว่า อุตตาทหลังจากตายแล้วมีสัญญา บัญญัติอุตตาทหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญา ด้วยมูลเหตุ ๑๖ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๓๘] พวกที่มีวาทีว่า อุตตาทหลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา บัญญัติอุตตาทหลังจากตายแล้วที่ไม่มีสัญญา ด้วยมูลเหตุ ๘ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๓๙] พวกที่มีวาทีว่า อุตตาทหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ บัญญัติอุตตาทหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ด้วยมูลเหตุ ๘ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๔๐] พวกที่มีวาทีว่า หลังจากตายแล้วอุตตาทชาตสุญญ บัญญัติความชาตสุญญความพินาศและความไม่เกิดอีกของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๗ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๔๑] พวกที่มีวาทีว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน บัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่าเป็นบรมธรรมของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๕ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๔๒] พวกที่กำหนดชั้นส่วนอนาคต เห็นคล้ายตามชั้นส่วนอนาคตปรารภชั้นส่วนอนาคต ประกาศวาทีแสดงทิวฎีต่างๆ ด้วยมูลเหตุ ๔๔ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้

[๑๔๓] ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกที่กำหนดชั้นส่วนอดีต พวกที่กำหนดชั้นส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้ายตามชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ปรารภชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประกาศวาทีแสดงทิวฎีต่างๆ ด้วยมูลเหตุ ๖๒ อย่าง เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาเว้นจากผัสสะแล้วจะยังรู้สึกได้ว่าด้วยวิญญูที่เจ้าลัทธิตั้งไว้

[๑๔๔] ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกที่มีวาทีว่าเที่ยงบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง พวกที่มีวาทีว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ฯลฯ พวกที่มีวาทีว่า โลกมีที่ สุด โลกไม่มีที่ สุด ฯลฯ พวกที่มีวาทีว่า หลบเลี่ยงไม่แน่นอน ฯลฯ พวกที่มีวาทีว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ฯลฯ พวกที่กำหนดชั้นส่วนอดีต ฯลฯ พวกที่มีวาทีว่า อัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญา ฯลฯ พวกที่มีวาทีว่า อัตตาหลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา ฯลฯ พวกที่มีวาทีว่า อัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ฯลฯ พวกที่มีวาทีว่า หลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ ฯลฯ พวกที่มีวาทีว่า มีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน ฯลฯ พวกที่กำหนดชั้นส่วนอนาคต ฯลฯ พวกที่กำหนดชั้นส่วนอดีต พวกที่กำหนดชั้นส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้ายตามชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคตปรารภชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประกาศวาทีแสดงทิวฎีต่างๆ ด้วยมูลเหตุ ๖๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกรับสัมผัส (ผัสสะ)^{๔๔} ทางผัสสาตนะ ๖ แล้วเกิดเวทนา (ความรู้สึก) เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตัณหา (ความอยาก) เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีอุปาทาน (ความยึดมั่น ถือมั่น) เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงเกิดมีภพ (ความมี) เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดมีชาติ (ความเกิด) เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิดมีชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปรีเวชะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความไม่สบายใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ)

[๑๔๕] ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดภิกษุรู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษแห่งผัสสาตนะ ๖ และอุปายาสเครื่องสลัดผัสสาตนะเหล่านั้นออกตามความเป็นจริง เมื่อนั้นเธอย่อมรู้ชัดยิ่งกว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น

[๑๔๖] ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกที่กำหนดชั้นส่วนอดีต พวกที่กำหนดชั้นส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้ายตามชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ปรารภชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประกาศวาทีแสดงทิวฎีต่างๆ ทั้งหมดถูกทิวฎี ๖๒ นี้ซึ่งเป็นดุจดดาข่ายปกคลุมเอาไว้ ตกอยู่ในตาข่ายนี้ เมื่อไพล่ขึ้นก็ไพล่อยู่ในตาข่ายนี้ ติดอยู่ในตาข่ายนี้ถูกปกคลุมเอาไว้ เมื่อไพล่ขึ้นก็ไพล่อยู่ในตาข่ายนี้เอง

เปรียบเหมือนชาวประมง หรือลูกมือชาวประมง ผู้ชำนาญ ใช้แหดักที่ทอดลงหนองน้ำเล็ก ๆ เขาคิดว่า บรรดาสัตว์ตัวใหญ่ในหนองน้ำแห่งนี้ทั้งหมดถูกแหครอบเอาไว้ อยู่ในแหนี้ เมื่อผูกขึ้นก็ผูกอยู่ในแหนี้ ติดอยู่ในแหนี้ ถูกครอบเอาไว้ เมื่อผูกขึ้นก็ผูกอยู่ในแหนี้ ฉันทใด สมณะหรือพราหมณ์พวกที่กำหนดชั้นส่วนอดีต พวกที่กำหนดชั้นส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้ายตามชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ปรารภชั้นทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประกาศวาทีแสดงทิวฎีต่างๆ ทั้งหมดถูกทิวฎี ๖๒ นี้^{๔๕} ซึ่งเป็นดุจดดาข่ายปกคลุมเอาไว้ ตกอยู่ในตาข่ายนี้ เมื่อไพล่ขึ้นก็ไพล่อยู่ในตาข่ายนี้ ติดอยู่ในตาข่ายนี้ถูกปกคลุมเอาไว้ เมื่อไพล่ขึ้นก็ไพล่อยู่ในตาข่ายนี้เอง ฉันทันนั้น

^{๔๔} สัมผัส หรือการกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก เช่น ดากระทบรูป เป็นต้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทิวฎี ๖๒ เริ่มต้นจากผัสสะนำไปสู่เวทนา สุดท้ายก็คือความทุกข์ ดังนั้นจึงไม่อาจนำไปสู่ความดับทุกข์ได้แต่อย่างใด (ที.สี.อ. ๑๔๔/๑๖๖)

^{๔๕} ทิวฎี ๖๒ คือทฤษฎีทางอภิปรัชญาที่มีอยู่ในอินเดีย ทั้งก่อนและร่วมสมัยกับพระพุทธองค์ มีอยู่ทั้งหมด ๖๒ ทฤษฎี พระพุทธองค์ทรงยกมาแสดงเพื่อยืนยันว่า พระองค์ทรงรู้ทฤษฎีดังกล่าวอย่างแจ่มแจ้ง และทรงแสดงพรหมชาลสูตรครอบคลุมทฤษฎีเหล่านั้นทั้งหมดเปรียบเหมือนชาวประมงใช้แหทอดคลุมปลาไว้ได้ทั้งหมด ฉันทันนั้น

[๑๔๗] ภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคตขาดต้นหาที่พาไปสู่ภพเสียแล้ว^{๔๖} เทวดาและมนุษย์จักเห็นกายของตถาคตได้ชั่วเวลายังดำรงอยู่ หลังจากกายแตกสลายไปเพราะสิ้นชีวิตแล้ว เทวดาและมนุษย์จักไม่เห็นกายนั้นอีก

เปรียบเหมือนเมื่อกลุ่มผลมะม่วงถูกตัดขั้ว ผลมะม่วงทั้งหมดที่ห้อยอยู่กับขั้วก็ย่อมติดตามขั้วนั้นไป ฉะนั้น กายของตถาคตขาดต้นหาที่พาไปสู่ภพเสียแล้ว เทวดาและมนุษย์จักเห็นกายของตถาคตได้ชั่วเวลาที่ยังดำรงอยู่ หลังจากกายแตกสลายไปเพราะสิ้นชีวิตแล้ว เทวดาและมนุษย์จักไม่เห็นกายนั้นอีก ฉะนั้น”

[๑๔๘] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรย์จริงไม่เคยปรากฏ ธรรมบรรยายนี้มีชื่อว่าอะไรพระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ว่า ข่ายแห่งประโยชน์ (อรรถชਾਲะ) ก็ได้ ข่ายแห่งธรรม (ธรรมชालะ) ก็ได้ ข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ (พรหมชालะ) ก็ได้ ข่ายแห่งทิวา (ทิวาชาละ) ก็ได้ ตาราพิชัยสงคราม (สังคามวิชัย) อันยอดเยี่ยมก็ได้^{๔๗}”

[๑๔๙] ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมภาสิตของพระผู้มีพระภาค ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวทยากรณภาสิตนี้จบลง โลกธาตุที่ประกอบด้วย ๑๐,๐๐๐ จักรวาลได้หวั่นไหวแล้วแล^{๔๘}

^{๔๖} ไม่มีต้นหาที่จะเป็นเหตุให้เกิดอีก (ที.สี.อ. ๑๔๗/๑๑๗-๑๑๘)

^{๔๗} ที่ชื่อว่า ข่ายแห่งประโยชน์ เพราะเหตุที่ในพรหมชาลสูตร พระพุทธองค์ทรงแจกแจงประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้าอันเป็นดุจดตาข่ายไว้ ที่ชื่อว่า ข่ายแห่งธรรม เพราะพระองค์ตรัสถึงแบบแผนและลัทธิธรรมเนียมอันเป็นดุจดตาข่ายไว้ ที่ชื่อว่า ข่ายแห่งทิวา เพราะพระองค์ทรงแจกแจงทิวา ๖๒ อันเป็นดุจดตาข่ายที่ผูกมัดผู้ที่มีความเชื่อลัทธิเหล่านี้ไว้ และที่ชื่อว่า ตาราพิชัยสงคราม เพราะผู้ที่ฟังสูตรนี้แล้ว สามารถพิชิต เทวบุตร มาร มัจจุรา หรือกิเลสได้ (ที.สี.อ. ๑๔๘/๑๑๙)

^{๔๘} พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาร เล่มที่ ๙ พระสูตรตันตปิฎกเล่มที่ ๑ ทีฆนิกายสีลขันธวรรค ข้อที่ ๑-๑๔๙ หน้า ๑-๔๗ สืบค้นจากโปรแกรมค้นพระไตรปิฎก ๕๕ เล่ม โดยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย http://www.84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=09&siri=1#p2

ภาคผนวก ๒

รัตนสูตร

หมู่ภูตประจำถิ่นเหล่าใด ประชุมกันแล้วในนครนี้ก็ดี เหล่าใดประชุมกันแล้วในอากาศก็ดี ขอหมู่ภูตทั้งปวงจงเป็นผู้ดีใจและจงฟังภษาชิตโดยเคารพเพราะเหตุนี้แล ท่านภูตทั้งปวงจงตั้งใจฟัง กระทำไมตรีจิต ในหมู่มนุษยชาติประชุมชน มนุษย์เหล่าใด ย่อมสังเวทึ่งกลางวันกลางคืน เพราะเหตุนี้แล ท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่ประมาท รักษาหมู่มนุษย์เหล่านั้น ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ อันใดอันหนึ่ง ในโลกนี้หรือโลกอื่นหรือ รัตนะอันใด อันประณีตในสวรรค์ รัตนะอันนั้นเสมอด้วยพระตถาคตเจ้าไม่มีเลย แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิติงมีพระศากยมุนีเจ้า มีพระหฤทัยดำรงมั่น ได้บรรลุธรรมอันใดเป็นที่สิ้นกิเลส เป็นที่สิ้นราคะ เป็นอมฤตธรรมอันประณีต สิ่งไร ๆ เสมอด้วยพระธรรมนั้นย่อมไม่มี แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระธรรม ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิติงมี พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทรงสรรเสริญแล้ว ซึ่งสมาธิอันใดว่าเป็นธรรมอันสะอาด บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวซึ่งสมาธิอันใด ว่าให้ผล โดยลำดับ สมาธิอื่น เสมอด้วยสมาธินั้นย่อมไม่มี แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระธรรม ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิติงมี บุคคลเหล่าใด ๘ จำพวก ๔ คู่ อันสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่านั้น เป็นสาวกของพระสุตต ควรแก่ทักษิณาทาน ทานทั้งหลาย อันบุคคลถวายในท่านเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก แม้อันนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยความสัตย์นี้ ขอความสวัสดิติงมี พระอริยบุคคลทั้งหลายเหล่าใดในศาสนาพระโคตมเจ้า ประกอบดีแล้ว มีใจมั่นคง มีความใคร่ออกไปแล้ว พระอริยบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น ถึงพระอรหันตผลที่ควรถึง หยั่งเข้าสู่พระนิพพาน ได้ซึ่งความดับกิเลส โดยเปล่า ๆ แล้วเสวยผลอยู่ แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยความสัตย์นี้ ขอความสวัสดิติงมี เสาเขื่อนที่ลงดินแล้วไม่หวั่นไหวด้วยพายุ ๔ ทิศฉันใด ผู้ใด เล็งเห็นอริยสัจทั้งหลาย เราเรียกผู้นั้นว่า เป็นสัตบุรุษผู้ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม อุปมาฉนั้นนั้น แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิติงมี พระโสดาบันจำพวกใด กระทำให้แจ้งอยู่ ซึ่งอริยสัจทั้งหลาย อันพระศาสดาผู้มีปัญญาอันลึกซึ้งแสดงดีแล้ว พระโสดาบันจำพวกนั้น ยังเป็นผู้ประมาทก็ดี ถึงกระนั้น ท่านย่อมไม่ถือเอาภพที่ ๘ (คือเกิดอีกอย่างมา ๗ ชาติ) แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิติงมี สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพตปรามาส อันใดอันหนึ่งยังมีอยู่ ธรรมเหล่านั้น อันพระโสดาบันละได้แล้ว พร้อมด้วยทสสนสมบัติ (คือโสดาปัตติมรรค) ที่เดียว อนึ่ง พระโสดาบันเป็นผู้พ้นแล้วจากอบายทั้ง ๔ ไม่อาจเพื่อจะกระทำอภิฐานทั้ง ๖ (คืออนันตริยกรรม ๕ และการเข้ารีต) แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิติงมี พระโสดาบันนั้น ยังกระทำบาปกรรม ด้วยกายหรือวาจาหรือใจได้บ้าง (เพราะความพลั้งพลาด) ถึงกระนั้นท่านไม่ควรเพื่อจะปกปิดบาปกรรมอันนั้น ความเป็นผู้มีทางพระนิพพานอันเห็นแล้วไม่ควรปกปิดบาปกรรมนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิติงมี พุ่มไม้ในป่า มียอดอันบานแล้ว ในเดือนต้นคิมหะ แห่งคิมหฤตฉันใด

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงพระธรรม ให้ถึงพระนิพพานเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย มีอุปมาฉันนั้น แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมี พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ทรงทราบธรรมอัน ประเสริฐ นำมาซึ่งธรรมอันประเสริฐ เป็นผู้ลบล้าง ได้ทรงแสดงแล้วซึ่งพระธรรมอันประเสริฐ แม้อันนี้ เป็นรัตนะอัน ประณีตในพระพุทธเจ้า ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมี กรรมเก่า ของพระอริยบุคคลเหล่าใดสิ้นแล้ว กรรมสมภาพ ใหม่ย่อมไม่มี พระอริยบุคคลเหล่าใด มีจิตอันหน่ายแล้วในภพต่อไป พระอริยบุคคลเหล่านั้น มีพิษสิ้นไปแล้ว มีความ พอใจอกไม่ได้แล้ว เป็นผู้มีปัญญา ย่อมปรินิพพาน เหมือนประทีปอันดับไป ฉะนั้น แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตใน พระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมี.

ภูตประจําถิ่นเหล่าใด ประชุมกันแล้วในพระนครก็ดี เหล่าใดประชุมกันแล้วในอากาศก็ดี เราทั้งหลาย จงนมัสการพระพุทธเจ้าและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ์จึงมี ภูตประจําถิ่นเหล่าใด ประชุมกันแล้วในพระนครนี้ก็ดี เหล่าใดประชุมกันแล้วในอากาศก็ดี เราทั้งหลาย จงนมัสการพระธรรมอันมาแล้วอย่างนั้น อันเทพดาและมนุษย์บูชา แล้ว ขอความสวัสดิ์จึงมี ภูตประจําถิ่นเหล่าใด ประชุมกันแล้วในพระนครนี้ก็ดี เหล่าใดประชุมกันแล้วในอากาศก็ดี เราทั้งหลาย จงนมัสการพระสงฆ์ผู้มาแล้วอย่างนั้น ผู้อันเทพดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ์จึงมี.^๑

^๑ พระศาสนโศภณ(จตตสลฺโล) วัดมกุฏกษัตริยาราม, *สวดมนต์แปล*, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗, หน้า ๕๗-๖๕

ภาคผนวก ๓

อาณาภูมิตุลา

(สำนวนแปลฉบับมหาจุฬาฯ)

[๒๗๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาชิลมกุฏ เขตกรุงราชคฤห์ ครั้นนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางกองกำลังไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยกองทัพยกใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภภัณฑ์ใหญ่ และด้วยกองทัพนาครใหญ่ เมื่อราตรีผ่านไป^๑ มีวรรณระงมยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาชิลมกุฏ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้ว นิ่ง ณ ที่สมควร

ฝ่ายยักษ์เหล่านั้น บางพวกถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคแล้ว นิ่ง ณ ที่สมควร บางพวกสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับพระผู้มีพระภาคแล้ว นิ่ง ณ ที่สมควร บางพวกประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้ว นิ่ง ณ ที่สมควร บางพวกประกาศชื่อและตระกูลแล้ว นิ่ง ณ ที่สมควร บางพวกนั่งนิ่งเฉย ณ ที่สมควร

[๒๗๖] ท้าวเวสวัณมหาราชประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว ได้กราบทูลพระ ผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยักษ์ชั้นสูงที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ยักษ์ชั้นกลางที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ยักษ์ชั้นต่ำที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โดยมาก ยักษ์ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเลย ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการพูดเท็จ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท แต่โดยมาก พวกยักษ์ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ไม่งดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่งดเว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท การที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อการงดเว้นนั้นจึงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของยักษ์เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสวาทของพระผู้มีพระภาคที่อาศัยเสนาสนะเป็นป่าละเมาะ และป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อยมีเสียงอีกทีกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น พวกยักษ์ชั้นสูงผู้อาศัยอยู่ในป่าที่ไม่เลื่อมใสในพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคนี้ก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาณาภูมิตุลา เพื่อให้ยักษ์เหล่านั้นเลื่อมใส เพื่อคุ้มครองเพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ด้วยพระอาการดุขุณี

ลำดับนั้น ท้าวเวสวัณมหาราช ทรงทราบพระอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับแล้วจึงได้กราบทูลมนต์เครื่องรักษาชื่ออาณาภูมิตุลา ในเวลานั้นว่า

^๑ เมื่อราตรีผ่านไป หมายถึงปฐมยาม คือยามที่หนึ่งผ่านไป (ในคืนหนึ่ง แบ่งเป็น ๓ ยาม ยามละ ๔ ชั่วโมง เรียกปฐมยาม มัชฌิมยามและปัจฉิมยาม ตามลำดับ) (ที.ม.อ. ๒๙๓/๒๕๙, ที.ปา.อ. ๒๗๕/๑๘๔)

[๒๗๗] “ขอนอบน้อมพระวิปัสสิพุทธเจ้า
ผู้มีพระจักขุ มีพระสิริ
ขอนอบน้อมพระสิขีพุทธเจ้า
ผู้ทรงอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั่วหน้า
ขอนอบน้อมพระเวสสุพุทธเจ้า
ผู้ทรงชำระกิเลส มีความเพียร
ขอนอบน้อมพระกุกุสันธพุทธเจ้า
ผู้ทรงบำเพ็ญมารและกองทัพมาร
ขอนอบน้อมพระโกนาคมพุทธเจ้า
ผู้มีบาปอันลอยแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์
ขอนอบน้อมพระกัสสปพุทธเจ้า
ผู้หลุดพ้นในที่ทั้งปวง
ขอนอบน้อมพระอังคีรสพุทธเจ้าผู้ศากยบุตร
ผู้มีพระสิริ ผู้ทรงแสดงธรรมนี้
อันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง
อนึ่ง พระพุทธเจ้าเหล่าใดเป็นผู้ดับกิเลสแล้วในโลก
ทรงเห็นแจ้งแล้วตามความเป็นจริง
พระพุทธเจ้าเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ส่อเสียด
เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายขอนอบน้อมพระพุทธเจ้า
ผู้โคตรมโคตรพระองค์ใด
ทรงเกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ทรงเพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม

[๒๗๘] พระสุริยะ คือพระอาทิตย์
มีมณฑลใหญ่ ขึ้นทางทิศใต้
เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น กลางคืนก็หายไป
และเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นเรียกกันว่ากลางวัน
ในที่ที่พระอาทิตย์ขึ้นนั้นมีห้วงน้ำลึก
คือ มหาสมุทรที่เต็มด้วยน้ำ
ชนทั้งหลายรู้จักห้วงน้ำนั้นว่าสมุทรที่เต็มด้วยน้ำ
คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศตะวันออกจากภูเขาสินธุนี้ไป
ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่
ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าธรรฐ
ทรงเป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ มีคนธรรพ์แวดล้อม
ทรงโปรดปรานการร้ายรำและการขับร้อง
ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า

‘แม่โอรสของท้าวธตรัฐจะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน
คือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก’
ท้าวธตรัฐและพระโอรสเหล่านั้น
เห็นพระพุทธรูปเจ้าผู้ตื่นแล้ว
ผู้เป็นเฝ้าพันธุแห่งพระอาทิตย์
พากันถวายอภิวัตพระพุทธรูปเจ้า
ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากครามครั้นคร้าม แต่ที่ไกล
ข้าแต่พระผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
ข้าพระพุทธรูปเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
ข้าพระพุทธรูปเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเกิด
แม่อมมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวัตพระองค์
ข้าพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย
ก็ได้สดับเรื่องนี้มาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
ข้าพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมมนุษย์ว่า

‘พวกท่าน ถวายอภิวัตพระชินโคดมหรือ’
พวกอมมนุษย์ตอบว่า

‘พวกเราถวายอภิวัตพระชินโคดม’
ข้าพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย
ขอถวายอภิวัตพระพุทธรูปโคดม
ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

[๒๗๙] คนทั้งหลายผู้ส่อเสียด
ผู้ินินทาคนลับหลัง เป็นผู้ฆ่าสัตว์
เป็นนายพราน เป็นโจร เป็นคนตลบตะแลง
ตายแล้ว เขาบอกให้นำออกไปทางที่ใด
คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศได้จากภูเขาสีเนรุนี้ไป
ซึ่งเป็นทิศที่ทำวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่
ทำวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรุฬหะ
ทรงเป็นหัวหน้าของพวกกุมภันท์ มีกุมภันท์แวดล้อม
ทรงโปรดปรานการร้ายรำและการขบถ
ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า

‘แม่โอรสของท้าววิรุฬหะจะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน
คือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก’
ท้าววิรุฬหะและพระโอรสเหล่านั้น
เห็นพระพุทธรูปเจ้าผู้ตื่นแล้ว
ผู้เป็นเฝ้าพันธุแห่งพระอาทิตย์
พากันถวายอภิวัตพระพุทธรูปเจ้า

ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ยิ่ง ปราศจากความครั้นคร้าม แต่ที่ไกล
 ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
 ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
 ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
 ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
 ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
 แม่อมมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวัตพระองค์
 ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ก็ได้สดับเรื่องนั้นมาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
 ข้าพระองค์ทั้งหลายถามพวกอมมนุษย์ว่า

‘พวกท่านถวายอภิวัตพระชินโคดมหรือ’

พวกอมมนุษย์ตอบว่า

‘พวกเราถวายอภิวัตพระชินโคดม’

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ขอถวายอภิวัตพระพุทโศดม

ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

[๒๘๐] พระสุริยะ คือพระอาทิตย์

มีมณฑลใหญ่ ตกทางทิศใต้

เมื่อพระอาทิตย์ตก กลางวันก็หายไป

และเมื่อพระอาทิตย์ตกเรียกกันว่ากลางคืน

ในที่ที่พระอาทิตย์ตกนั้น มีห้วงน้ำลึก

คือมหาสมุทรที่เต็มไปด้วยน้ำ

ชนทั้งหลายรู้จักห้วงน้ำนั้นว่า สมุทรที่เต็มไปด้วยน้ำ

คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศตะวันตกจากภูเขาสินธุบุรีไป

ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่

ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรูปักษ์

ทรงเป็นหัวหน้าของพวกนาค มีนาคแวดล้อม

ทรงโปรดปรานการร้ายรำและการขับร้อง

ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า

‘แม้โอรสของท้าววิรูปักษ์จะมีมาก ก็มีพระนามเดียวกัน

คือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก’

ท้าววิรูปักษ์ และโอรสเหล่านั้น

ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว

ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์

พากันถวายอภิวัตพระพุทธเจ้า

ซึ่งเป็นผู้อยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั้นคร้าม แต่ที่ไกล

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
 ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
 ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
 แม่อมมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวัตพระองค์
 ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ก็ได้สดับเรื่องนี้มาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
 ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ถ้ามหากอมมนุษย์ว่า

‘พวกท่านถวายอภิวัตพระชินโคดมหรือ’

พวกอมมนุษย์ตอบว่า

‘พวกเราถวายอภิวัตพระชินโคดม’

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ขอถวายอภิวัตพระพุทโธดม

ผู้เปรียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

[๒๘๑] อุตตรกฐทวีปเป็นรมณีสถาน

มีภูเขาหลวงชื่อสินธุ แลตุงดงาม ตั้งอยู่ทางทิศใต้

พวกมนุษย์ซึ่งเกิดในอุตตรกฐทวีปนั้น

ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตน ไม่ถือครอง

มนุษย์เหล่านั้น ไม่ต้องหว่านพืช

ไม่ต้องนำไถออกไถ

หม่อมมนุษย์บริโภคข้าวสาลี

อันผลผลิตในที่ที่ไม่ต้องไถ

พวกเขาหุงข้าวสาลีอื่นไม่มีรำ ไม่มีแกลบ

บริสุทธี มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร

บนเตาอันปราศจากควันและถ่าน^๒

แล้วบริโภคโภชนะจากที่นั้น

พวกเขาใช้แม่โคแทนม้ากิบเดียว

แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่

ใช้สัตว์เลี้ยงแทนม้ากิบเดียว แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่

ใช้หญิงเป็นพาหนะ^๓ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่

ใช้ชายเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่

ใช้เด็กหญิงเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่

ใช้เด็กชายเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่

พระสนมทั้งหลายของท้าวมหाराชนัน

^๒ เตาอันปราศจากควันและถ่าน ในที่นี้หมายถึงเตาที่ใช้หินซึ่งมีความร้อนในตัวเอง ๓ ก้อนวางเป็นสามเส้า แล้วนำหม้อข้าวที่บรรจุข้าวสารวางไว้บนก้อนเส้านั้น แล้วข้าวก็จะสุกด้วยความร้อนที่เกิดจากก้อนเส้านั้น (ที.ปา.อ. ๒๘๑/๑๕๗)

^๓ ใช้หญิงเป็นพาหนะในที่นี้หมายถึงจับผู้หญิงท้องมาเทียมยานให้ลากไปเหมือนม้ากิบเดียว (ที.ปา.อ. ๒๘๑/๑๕๗)

ก็ขึ้นสู่ยานเหล่านั้น ตามห้อมล้อมไปทุกทิศ
 ยานข้าง ยานม้า ยานทิพย์ ปราสาท และวอ
 บังเกิดแก่ท้าวมหาราชผู้มียศ
 ท้าวเธอทรงมีเมืองหลายเมืองที่สร้างในอากาศ
 คือ เมืองอาณานาฏา เมืองกุสินาฏา
 เมืองปรกสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกสิณนาฏา
 ทางทิศเหนือ มีเมืองกปวันตะ
 และมีอีกเมืองหนึ่งชื่อชโนชะ
 อีกเมืองหนึ่งชื่อนวนวติยะ
 และมีอีกเมืองหนึ่งชื่ออัมพรอัมพรวติยะ
 มีราชธานีชื่ออาฬกมันทา
 ข้าแต่พระองค์ผู้เฝ้าทุกข์ ท้าวกุเวรมหาราช
 มีราชธานีชื่อวิสาณา
 ฉะนั้น มหาชนจึงเรียกท้าวกุเวรมหาราชว่า ‘ท้าวเวสวัณ’
 ยักษ์ชื่อโตตลา ชื่อตัดตลา
 ชื่อโตตลา ชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อโตชสี
 ชื่อสุระ ชื่อราชา ชื่อสุโรราชา
 ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ ชื่ออริฏฐเนมิ
 ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ^๔
 ในวิสาณาราชธานีนั้น มีห้วงน้ำชื่อธรณี
 ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเมฆ เกิดฝนตก
 ในวิสาณาราชธานีนั้น มีสภาชื่อภคควตี
 เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์
 มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลเป็นนิจ
 ดารดาษด้วยหมุ่นกชนิดต่าง ๆ
 มีเสียงร้องของนกยูง นกกระเรียน
 และเสียงขับกล่อมจากนกคู้เหว่า เป็นต้น
 ในวิสาณาราชธานีนั้น มีเสียงร้องของนกชีวิญชีวกะ
 และนกโกฎฐวจิตตกะ มีไก่อปา
 ในสระบัวมีปูทอง และนกชื่อโปกขรสาตกะ
 ในวิสาณาราชธานีนั้น มีเสียงนกแก้ว
 นกสาลิกา และหมุ่นกทัณตมาณวะ^๕
 สระบัวของท้าวกุเวรนั้น จึงงามตลอดกาลทุกเมื่อ
 คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศเหนือจากภูเขาสิเนรุนี้ไป

^๔ ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ หมายถึงยักษ์ผู้ครองเมืองแต่ละตน แยกกันทำหน้าที่ดูแลรักษาผลประโยชน์ของเมืองนั้นและแจ้งข่าวแก่ยักษ์ผู้เฝ้าประตูในทิศต่าง ๆ ๑๒ ทิศ ของวิสาณาราชธานี เพื่อให้เข้าไปถวายแก่ท้าวเวสวัณ (ที.ปา.อ. ๒๘๑/๑๕๙, ที.ปา.ฎีกา ๒๘๑/๑๕๘)

^๕ นกทัณตมาณวะ หมายถึงนกที่มีหน้าเหมือนคนซึ่งชอบนำท่อนไม้สีทองมาวางไว้บนใบบัว (ที.ปา.อ. ๒๘๑/๑๖๐)

ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้ทรงยศองค์นั้นอภิบาลอยู่
 ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าท้าวกุเวร
 ทรงเป็นหัวหน้าของพวกยักษ์ มียักษ์แวดล้อม
 ทรงโปรดปรานการร้ายรำและการขบถ
 ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า
 ‘แม้โอรสของท้าวกุเวรจะมีมาก แต่มีพระนามเดียวกัน
 คือ ทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก’
 ท้าวกุเวรและโอรสเหล่านั้น
 ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว
 ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
 พากันถวายอภิวัตพระพุทธรูป
 ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั้นคร้าม แต่ที่ไกล
 ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
 ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
 ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
 ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
 ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
 แม่อมมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวัตพระองค์
 ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ได้สดับเรื่องนั้นมาเนื่อง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
 ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ถ้ามหากอมมนุษย์ว่า
 ‘พวกท่านถวายอภิวัตพระชินโคดมหรือ’
 พวกอมมนุษย์ตอบว่า
 ‘พวกเราถวายอภิวัตพระชินโคดม’
 ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ขอถวายอภิวัตพระพุทธรูปโคดม
 ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
 ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงทุกข นีแหละ คือ มนต์เครื่องรักษาชื่ออภานาฏิยานั้น เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่ถูก
 เบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย

[๒๘๒] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงทุกข ผู้ใดก็ตาม ไม่ว่าจะ เป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้เรียนมนต์เครื่อง
 รักษาชื่ออภานาฏิยานี้จนจบครบบริบูรณ์แล้ว

หากว่าอมมนุษย์ ไม่ว่าจะ เป็นยักษ์ ยักษ์ณี บุตรยักษ์ ธิดายักษ์ มหาอำมาตย์ของยักษ์ บริวารของยักษ์ ผู้รับใช้ของ
 ยักษ์ก็ตาม ไม่ว่าจะ เป็นคนธรรพ์ นางคนธรรพ์ บุตรคนธรรพ์ ธิดาคคนธรรพ์ มหาอำมาตย์ของคนธรรพ์ บริวารของคนธรรพ์
 ผู้รับใช้ของคนธรรพ์ก็ตาม ไม่ว่าจะ เป็นกุมภณัฑ์ นางกุมภณัฑ์ บุตรกุมภณัฑ์ ธิดากุมภณัฑ์ มหาอำมาตย์ของกุมภณัฑ์ บริวาร
 ของกุมภณัฑ์ ผู้รับใช้ของกุมภณัฑ์ก็ตาม ไม่ว่าจะ เป็นนาค นางนาค บุตรนาค ธิดานาค มหาอำมาตย์ของนาค บริวารของนาค
 ผู้รับใช้ของนาคก็ตาม มีจิตประทุษร้าย เดินตามภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้กำลังเดินไป ยืนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก
 หรืออุบาสิกา ผู้ยืนอยู่ นั่งใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นั่งอยู่ หรืออนอนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา
 ผู้นอนอยู่

[๒๘๔] ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ลุกจากที่ประทับถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วอันตรธาน (หายตัว) ไป ณ ที่นั่นเอง แม้พวกยักษ์เหล่านั้นก็ลุกจากที่นั่ง บางพวกก็ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับพระผู้มีพระภาคแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกประกาศชื่อและโคตรแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกอันตรธานไปเสียเฉย ๆ ณ ที่นั่นเอง

[๒๘๕] เมื่อราตรีนั่นล่วงไป พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตลอดราตรีนี้นี้ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางกองกำลังไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์ใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภภัณฑ์ใหญ่ และด้วยกองทัพนาคใหญ่ เมื่อราตรีนั่นผ่านไป มีวรรณงตมายิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาขีดขณภูแล้ว เข้าไปหาเราถึงที่อยู่ ใหว่เราแล้วนั้น ณ ที่สมควรยักษ์เหล่านั้น บางพวกใหว่เราแล้วนั้น ณ ที่สมควร บางพวกสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับเราแล้วนั้น ณ ที่สมควร บางพวกประนมมือมาทางที่เราอยู่ นั้น ณ ที่สมควร บางพวกประกาศชื่อและโคตรแล้วนั้น ณ ที่สมควร บางพวกนั่งนิ่งเฉย ณ ที่สมควร

[๒๘๖] ภิกษุทั้งหลาย ท้าวเวสวัณมหาราชประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยักษ์ชั้นสูงที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ยักษ์ชั้นกลางที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ยักษ์ชั้นต่ำที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โดยมาก ยักษ์ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการพูดเท็จ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท แต่โดยมาก พวกยักษ์ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่งดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม ไม่งดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่งดเว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท การที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อการงดเว้นนั้นจึงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของยักษ์เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสาวกของพระผู้มีพระภาคที่อาศัยเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะและป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอีกทีก็น้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น พวกยักษ์ชั้นสูงผู้อาศัยอยู่ในป่านั้นที่ไม่เลื่อมใสในพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคนี้ก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงเรียนมนต์เครื่องรักษา ชื่ออาฏานาฏิยะ เพื่อให้ยักษ์เหล่านั้นเลื่อมใส เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายเถิด พระพุทธเจ้าข้า’ ภิกษุทั้งหลาย เรารับนิมนต์ด้วยอาการดุขณิ

ลำดับนั้น ท้าวเวสวัณมหาราช ทราบอาการที่เรารับแล้วจึงได้กล่าวมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนี้ ในเวลานั้นว่า

[๒๘๗] “^๗ขอนอบน้อมพระวิปัสสิพุทธเจ้า

ผู้มีพระจักขุ มีพระสิริ

ขอนอบน้อมพระสิขิพุทธเจ้า

ผู้ทรงอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั่วหน้า

ขอนอบน้อมพระเวสสภูพุทธเจ้า

ผู้ทรงชำระกิเลส มีความเพียร

ขอนอบน้อมพระกุกสันธพุทธเจ้า

^๗ ดูเทียบ ข้อ ๒๓๗-๒๘๒ หน้า ๒๒๐-๒๓๒ ในเล่มนี้

ผู้ทรงย้ายมารและกองทัพมาร
 ขอนอบน้อมพระโกนาคมนพุทธเจ้า
 ผู้มีบาปอันลอยแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์
 ขอนอบน้อมพระกัสสปพุทธเจ้า
 ผู้หลุดพ้นในที่ทั้งปวง
 ขอนอบน้อมพระอังคีรสพุทธเจ้าผู้ศากยบุตร
 ผู้มีพระสิริ ผู้ทรงแสดงธรรมนี้
 อันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง
 อนึ่ง พระพุทธเจ้าเหล่าใดเป็นผู้ดับกิเลสแล้วในโลก
 ทรงเห็นแจ้งแล้วตามความเป็นจริง
 พระพุทธเจ้าเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ส่อเสียด
 เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม
 เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายขอนอบน้อมพระพุทธเจ้า
 ผู้โคตมโคตรพระองค์ใด
 ทรงเกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
 ทรงเพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
 เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม

[๒๘๘] พระสุริยะ คือพระอาทิตย์
 มีมณฑลใหญ่ ขึ้นทางทิศใต้
 เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น กลางคืนก็หายไป
 และเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นเรียกกันว่ากลางวัน
 ในที่ที่พระอาทิตย์ขึ้นนั้นมีห้วงน้ำลึก
 คือ มหาสมุทรที่เต็มด้วยน้ำ
 คนทั้งหลายรู้จักห้วงน้ำนั้นว่าสมุทรที่เต็มด้วยน้ำ
 คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศตะวันออกจากภูเขาสินธูนี้ไป
 ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่
 ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าธรรฐ
 ทรงเป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ มีคนธรรพ์แวดล้อม
 ทรงโปรดปรานการร้ายรำและการขับร้อง
 ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า
 ‘แม้โอรสของท้าวธรรฐจะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน
 คือ ทั้ง ๔๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก’
 ท้าวธรรฐและพระโอรสเหล่านั้น
 เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว
 ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
 พากันถวายนิเวศน์พระพุทธเจ้า
 ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล
 ข้าแต่พระผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
 ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
 ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
 ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
 แม่อมมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวัตพระองค์
 ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ก็ได้สดับเรื่องนี้มาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
 ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมมนุษย์ว่า

‘พวกท่านถวายอภิวัตพระชินโคดมหรือ’

พวกอมมนุษย์ตอบว่า

‘พวกเราถวายอภิวัตพระชินโคดม’

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ขอถวายอภิวัตพระพุทโศดม

ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

[๒๘๙] คนทั้งหลายผู้ส่อเสียด

ผู้นิทานคนลับหลัง เป็นผู้ฆ่าสัตว์

เป็นนายพราน เป็นโจร เป็นคนตลบตะแลง

ตายแล้ว เขาบอกให้นำออกไปทางทิศใด

คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศใต้จากภูเขาสีเนรุนี้ไป

ซึ่งเป็นทิศที่ทำมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่

ทำมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรุฬหะ

ทรงเป็นหัวหน้าพวกกุมภันท์ มีกุมภันท์แวดล้อม

ทรงโปรดปรานการร้ายรำและการขับร้อง

ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า

‘แม้โอรสของท้าววิรุฬหะจะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน

คือ ทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก’

ท้าววิรุฬหะและพระโอรสเหล่านั้น

เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว

ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์

พากันถวายอภิวัตพระพุทธเจ้า

ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ยิ่ง ปราศจากความครั้นคร้าม แต่ที่ไกล

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์

ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด

แม่อมมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวัตพระองค์

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ก็ได้สืบเรื่งนั้นมาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายถามพวกอมุขย์ว่า

‘พวกท่านถวายอภิวัตพระชินโคดมหรือ’

พวกอมุขย์ตอบว่า

‘พวกเราถวายอภิวัตพระชินโคดม’

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ขอถวายอภิวัตพระพุทโศดม

ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

[๒๙๐] พระสุริยะ คือพระอาทิตย์

มีมณฑลใหญ่ ตกทางทิศใต้

เมื่อพระอาทิตย์ตก กลางวันก็หายไป

และเมื่อพระอาทิตย์ตกเรียกกันว่ากลางคืน

ในที่ที่พระอาทิตย์ตกนั้น มีห้วงน้ำลึก

คือมหาสมุทรที่เต็มไปด้วยน้ำ

ชนทั้งหลายรู้จักห้วงน้ำนั้นว่า สมุทรที่เต็มไปด้วยน้ำ

คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศตะวันตกจากภูเขาสีเนรุนี้ไป

ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่

ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรูปักษ์

ทรงเป็นหัวหน้าของพวกนาค มีนาคแวดล้อม

ทรงโปรดปรานการร้ายรำและการขับร้อง

ข้าพระพุทธเจ้าได้สืบมาว่า

‘แม้โอรสของท้าววิรูปักษ์จะมีมาก ก็มีพระนามเดียวกัน

คือ ทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก’

ท้าววิรูปักษ์ และโอรสเหล่านั้น

ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว

ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์

พากันถวายอภิวัตพระพุทธเจ้า

ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั้นคร้าม แต่ที่ไกล

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์

ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด

แม้อมุขย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวัตพระองค์

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ก็ได้สืบเรื่งนี้มาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ถามพวกอมุขย์ว่า

‘พวกท่านถวายอภิวัตพระชินโคดมหรือ’
พวกอภินุญชตอบว่า

‘พวกเราถวายอภิวัตพระชินโคดม’
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ขอถวายอภิวัตพระพุทโธโคดม
ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

[๒๙๑] อุตตรกฐทวีปเป็นรมณีสถาน
มีภูเขาหลวงชื่อสินธุ แลดงดงม ตั้งอยู่ทางทิศใต้
พวกอภินุญชซึ่งเกิดในอุตตรกฐทวีปนั้น
ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตน ไม่ถือครอง
มนุษย์เหล่านั้น ไม่ต้องหว่านพืช
ไม่ต้องนำไถออกไถ
หม่อมมนุษย์บริโภคข้าวสาลี
อันผลผลิตในที่ที่ไม่ต้องไถ
พวกเขาหุงข้าวสาลีอันไม่มีรำ ไม่มีแกลบ
บริสุทธี มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร
บนเตาอันปราศจากควันและถ่าน
แล้วบริโภคโภชนะจากที่นั่น
พวกเขาใช้แม่โคแทนม้ากบเตี้ย
แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้สัตว์เลี้ยงแทนม้ากบเตี้ย แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้หญิงเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้ชายเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้เด็กหญิงเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้เด็กชายเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
พระสนมทั้งหลายของท้าวมหาราชนั้น
ก็ขึ้นสู่ยานเหล่านั้น ตามห้อมล้อมไปทุกทิศ
ยานช้าง ยานม้า ยานทิพย์ ปราสาท และวอ
บังเกิดแก่ท้าวมหาราชผู้มียศ
ท้าวเธอทรงมีเมืองหลายเมืองที่สร้างในอากาศ
คือ เมืองอาภูนาฏา เมืองกุสินาฏา
เมืองปรกสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกสิภูนาฏา
ทางทิศเหนือ มีเมืองกปวันตะ
และมีอีกเมืองหนึ่งชื่อชโนหะ
อีกเมืองหนึ่งชื่อนวนตียะ
และมีอีกเมืองหนึ่งชื่ออัมพรอัมพรตียะ
มีราชธานีชื่ออาพกมันทา
ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ ท้าวกุเวรมหาราช

มีราชธานีชื่อวิสาขมา
ฉะนั้น มหาชนจึงเรียกท้าวภูเวรมหาธาว่า ‘ท้าวเวสวัณ’
ยักษ์ชื่อโตลา ชื่อตัดตลา
ชื่อตโตตลา ชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อตโตชสี
ชื่อสุระ ชื่อราชา ชื่อสุโรราชา
ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ ชื่ออริฏฐเนมิ
ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ
ในวิสาขาราชาธานีนั้น มีห้วงน้ำชื่อธรณี
ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเมฆ เกิดฝนตก
ในวิสาขาราชาธานีนั้น มีสภาชื่อภคลาวดี
เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์
มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลผลิตเป็นนิจ
ดาราตาศด้วยหมุ่นกชนิดต่าง ๆ
มีเสียงร้องของนกยูง นกกระเรียน
และเสียงขับกล่อมจากนกคู้เหว่า เป็นต้น
ในวิสาขาราชาธานีนั้น มีเสียงร้องของนกชีวิญชีวกะ
และนกโกฎฐวจิตตกะ มีไก่ป่า
ในสระบัวมีปูทองและนกชื่อโปกขรสาตกะ
ในวิสาขาราชาธานีนั้น มีเสียงนกแก้ว
นกสาลิกาและหมุ่นกทัณตมาณวะ
สระบัวของท้าวภูเวรนั้น จึงงามตลอดกาลทุกเมื่อ
คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศเหนือจากภูเขาสีเนรุณีไป
ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาธาผู้ทรงยศองค์นั้นอภิบาลอยู่
ท้าวมหาธาชั้นนี้มีพระนามว่าท้าวภูเวร
เป็นหัวหน้าของพวกยักษ์ มียักษ์แวดล้อม
ทรงโปรดปรานด้วยการร่ำรำและการขับร้อง
ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า
‘แม้โอรสของท้าวภูเวรจะมีมาก แต่มีพระนามเดียวกัน
คือ ทั้ง ๔๑ องค์ มีนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก’
ท้าวภูเวรและโอรสเหล่านั้น
ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
พากันถวายเป็นภิกขาจารพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์

ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
 แม้อมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวัตพระองค์
 ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ก็ได้สดับเรื่องนั้นมาเนื่อง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
 ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ถ้ามหากอมมนุษย์ว่า

‘พวกท่านถวายอภิวัตพระชินโคดมหรือ’

พวกอมมนุษย์ตอบว่า

‘พวกเราถวายอภิวัตพระชินโคดม’

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ขอถวายอภิวัตพระพุทธโคดม

ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

[๒๙๒] ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นี้แหละ คือ มนต์เครื่องรักษาชื่ออภานาภียะนั้น เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ผู้ใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้เรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออภานาภียะนี้จนจบครบบริบูรณ์แล้ว หากว่าอมมนุษย์ ไม่ว่างจะเป็นยักษ์ ยักษ์ณี บุตรยักษ์ ธิดายักษ์ มหาอำมาตย์ของยักษ์ บริวารของยักษ์ ผู้รับใช้ของยักษ์ก็ตาม ไม่ว่างจะเป็นคนธรรพ์ นางคนธรรพ์ บุตรคนธรรพ์ ธิดาคคนธรรพ์ มหาอำมาตย์ของคนธรรพ์ บริวารของคนธรรพ์ ผู้รับใช้ของคนธรรพ์ก็ตาม ไม่ว่างจะเป็นกุมภันท์ นางกุมภันท์ บุตรกุมภันท์ ธิดากุมภันท์ มหาอำมาตย์ของกุมภันท์ บริวารของกุมภันท์ ผู้รับใช้ของกุมภันท์ก็ตาม ไม่ว่างจะเป็นนาค นางนาค บุตรนาค ธิดานาค มหาอำมาตย์ของนาค บริวารของนาค ผู้รับใช้ของนาคก็ตาม มีจิตประทุษร้าย เดินตามภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้กำลังเดินไป ยืนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้ยืนอยู่ นั่งใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นั่งอยู่ หรือนอนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นอนอยู่

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์นั้นไม่พึงได้สักการะ หรือความเคารพ ในหมู่บ้านหรือในนิคมของข้าพระพุทธเจ้า ไม่พึงได้พื้นที่บ้าน หรือที่อยู่ใพระราชานี้ชื่อว่าอาภกมันทาของข้าพระพุทธเจ้า ไม่อาจเข้าสมาคมของพวกยักษ์ของข้าพระพุทธเจ้า

อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายไม่พึงทำอวาหมงคลและวิวาหมงคลกับอมมนุษย์นั้น

อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายต่ออมมนุษย์นั้นด้วยคำดำที่ตรงตัวเต็มปากเต็มคำ

อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายพึงเอาบาตรเปล่าครอบศีรษะอมมนุษย์นั้น

อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายพึงผ่าศีรษะอมมนุษย์นั้นออกเป็น ๗ เสียงข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ มีอมมนุษย์ทั้งหลาย ที่ดุร้าย โหดเหี้ยม ทำเกินเหตุ อมนุษย์เหล่านั้นไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของท้าวมหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์เหล่านั้นเรียกว่า เป็นศัตรูของท้าวมหาราช เหมือนมหาโจรทั้งหลายในแคว้นแคว้นของพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ มหาโจรเหล่านั้นไม่เชื่อฟังพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ มหาโจรเหล่านั้น เรียกว่า เป็นศัตรูของพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ ฉันทใด มีอมมนุษย์ทั้งหลาย ที่ดุร้าย โหดเหี้ยม ทำเกินเหตุ อมนุษย์เหล่านั้น ไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของท้าวมหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์เหล่านั้น เรียกว่า เป็นศัตรูของท้าวมหาราช ฉันทนั้นเหมือนกัน

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์ผู้ใดผู้หนึ่งไม่ว่างจะเป็นยักษ์ ยักษ์ณี บุตรยักษ์ ธิดายักษ์ มหาอำมาตย์ของยักษ์ บริวารของยักษ์ ผู้รับใช้ของยักษ์ก็ตาม ไม่ว่างจะเป็นคนธรรพ์ นางคนธรรพ์ บุตรคนธรรพ์ ธิดาคคนธรรพ์ มหาอำมาตย์ของคนธรรพ์ บริวารของคนธรรพ์ ผู้รับใช้ของคนธรรพ์ก็ตาม ไม่ว่างจะเป็นกุมภันท์ นางกุมภันท์ บุตรกุมภันท์ ธิดากุมภันท์ มหาอำมาตย์ของกุมภันท์ บริวารของกุมภันท์ ผู้รับใช้ของกุมภันท์ก็ตาม ไม่ว่างจะเป็นนาค นางนาค บุตรนาค ธิดานาค มหาอำมาตย์ของ

นาค บริวารของนาค ผู้รับใช้ของนาคก็ตาม มีจิตประทุษร้าย เดินตามภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้กำลังเดินอยู่ ยืนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้ยืนอยู่ นั่งใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นั่งอยู่หรือนอนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นอนอยู่ ฟังก้าวโทษ ร้องทุกข์ ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า ‘ยักษ์นี้สิ่ง ยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย’

[๒๙๓] ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ คือใคร คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรณะ ๑ ภารทวาชะ ๑ ปชชาติ ๑ จันทนะ ๑ กามเสฏฐะ ๑ กิณนุฆณฑุ ๑ นิฆณฑุ ๑ ปนาทะ ๑ โอปมัญญะ ๑ เทวสุตตะ ๑ มาตลี ๑ จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ โนโพรชา ๑ ชโนสกะ ๑ สาดาคิระ ๑ เหมวตตะ ๑ ปุณณกะ ๑ กรตियะ ๑ คุพะ ๑ สิวกะ ๑ มุจลินทะ ๑ เวสสามิตตะ ๑ ยุกันธระ ๑ โคปาละ ๑ สุปปคระ ๑ หิริ ๑ เนตติ ๑ มันทิยะ ๑ ปัญจาลจันทะ ๑ อาฬวกะ ๑ ปชุนนะ ๑ สุมนะ ๑ สุมุขะ ๑ ทธิมุขะ ๑ มณิ ๑ มานิจระ ๑ ทีฆะ ๑ รวมทั้งเสรีสกะด้วย

พุทธบริษัท ฟังก้าวโทษ ร้องทุกข์ ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า ‘ยักษ์นี้สิ่ง ยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย’

ข้าแต่พระองค์ผู้รับทุกข์ นี้แหละ คือ มนต์เครื่องรักษาชื่ออาถรรพณ์ เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย

ข้าแต่พระองค์ผู้รับทุกข์ บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอทูลลากลับ เพราะมีกิจมาก มีหน้าที่ที่จะต้องทำมาก พระพุทธเจ้าข้า’ เราได้กล่าวว่า ‘มหาราชทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงกำหนดเวลาที่สมควร ณ บัดนี้เถิด’

[๒๙๔] ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ลุกจากที่ประทับ ไหว้เรา กระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง แม้พวกยักษ์เหล่านี้ก็ลุกจากที่นั่ง บางพวกก็ไหว้เรา กระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกสนทนาปราศรัย พอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับเราแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกประนมมือมาทางที่เรา อยู่แล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกประกาศชื่อและโคตรแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกอันตรธานไปเสียเฉยๆ ณ ที่นั่นเอง

[๒๙๕] ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาถรรพณ์จงเล่าเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาถรรพณ์ จงทรงจำมนต์เครื่องรักษาชื่ออาถรรพณ์ไว้ ภิกษุทั้งหลาย มนต์เครื่องรักษาชื่ออาถรรพณ์นี้ ประกอบด้วย ประโยชน์ เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล

^{๕๕} อาถรรพณ์สูตร พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๑, พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๓ ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค หน้าที ๑๗๓-๑๘๕ http://84000.org/tipitaka/attha/m_siri.php?B=11&siri=9

ภาคผนวก ๕

๕ ก. เจ็ดตำนาน

เริ่มอาฏานาฏิยปริตร

พระพุทธรเจ้าผู้แก่วัยใหญ่ยิ่ง ทรงแสดงพระปริตรอันใด เพื่อความไม่เปียดเบียนกันด้วย เพื่อความคุ้มครองตนด้วย แก่บริษัท ๔ เหล่า อันเกิดจากหมู่มนุษย์ที่ร้ายกาจ กระทำซึ่งกรรมอันหยาบช้าทุกเมื่อ ผู้มิได้เลื่อมใสในพระศาสนาของพระพุทธรเจ้า ผู้เป็นที่พึ่งของโลก อันสัตบุรุษสมมติว่าเป็นศาสนาอันดี เราทั้งหลายจงสวดปริตรอันนั้นเทอญ

อาฏานาฏิยปริตร

ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแต่พระวิปัสสีพุทธรเจ้า ผู้มีจักขุ ผู้มีสิริ ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแม่แต่พระสิขีพุทธรเจ้า ผู้มีปกติอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งปวง ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแต่พระเวสสภูพุทธรเจ้า ผู้มีกิเลสอันล้างแล้ว ผู้มีตปะ ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแต่พระกกุสันธพุทธรเจ้า ผู้ย้ายเสียซึ่งมารและเสนา ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแต่พระโกนาคมนพุทธรเจ้า ผู้มีบาปอันลอยเสียแล้ว ผู้มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแต่พระกัสสปพุทธรเจ้า ผู้พ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแต่พระอังคีรสพุทธรเจ้า ผู้เป็นโอรสแห่งศากยราช ผู้มีสิริ พระพุทธรเจ้าพระองค์ใดได้ทรงแสดงแล้ว ซึ่งธรรมนี้ เป็นเครื่องบรรเทาเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง อนึ่ง พระพุทธรเจ้าทั้งหลายเหล่าใดก็ดี ที่ดับกิเลสแล้วในโลก เห็นแจ้งธรรมตามเป็นจริง พระพุทธรเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นเป็นคนไม่มีความส่อเสียด ผู้ใหญ่ ผู้มีความครั่นคร้ามไปปราศแล้ว เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย นอบน้อมอยู่ ซึ่งพระพุทธรเจ้าพระองค์ใด ผู้เป็นโคตมโคตร ผู้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชาและจรณะ ผู้ใหญ่ ผู้มีความครั่นคร้ามไปปราศแล้ว ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอนมัสการพุทธรเจ้าพระองค์นั้น ผู้โคตมโคตร ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชาและจรณะ พระพุทธรเจ้าเหล่านี้ก็ดี เหล่าอื่นก็ดี หลายร้อยโกฏิ พระพุทธรเจ้าเหล่านั้น ทั้งหมดเสมอกัน ไม่มีใครเหมือน พระพุทธรเจ้าเหล่านั้น ล้วนมีฤทธิ์ ล้วนประกอบแล้วด้วยทศพลญาณ ประกอบไปด้วยเวสารัชชญาณ พระพุทธรเจ้าเหล่านั้น ล้วนตรัสรู้อยู่ ซึ่งอาสภฐานอันอุดม พระพุทธรเจ้าเหล่านั้น เป็นผู้่องอาจ ไม่ครั่นคร้าม บันลือสีหนาทในบริษัททั้งหลาย ยิ่งพรหมจักรให้เป็นไป อันใคร ๆ ยังไม่ให้เป็นไปแล้วในโลก พระพุทธรเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นประกอบแล้วด้วยพุทธธรรมทั้งหลาย ๑๘ เป็นนายก ผู้ประกอบด้วยพระลักษณะ ๓๒ ประการ และทรงซึ่งอนุพยัญชนะ ๘๐ มีพระรัศมีอันงาม ด้วยพระรัศมีมีมณฑลข้างละวา พระพุทธรเจ้าเหล่านั้น ล้วนเป็นมุนีอันประเสริฐ พระพุทธรเจ้าเหล่านั้น ล้วนเป็นสัพพัญญู ล้วนเป็นพระชินาสพผู้ชนะ มีพระรัศมีมาก มีพระเดชมาก มีพระปัญญามาก มีพระกำลังมาก มีพระกรุณามาก เป็นนักปราชญ์ นำสุขมาเพื่อสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง เป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง และเป็นที่ยึดมั่น เป็นที่ดำเนิน และเป็นที่เร้นของสัตว์ เป็นคติ เป็นเผ่าพันธุ์ เป็นที่ยินดีมาก เป็นที่ระลึก และทรงแสวงหาประโยชน์ เพื่อสัตว์โลกกับเทวโลก พระพุทธรเจ้าเหล่านั้น ล้วนเป็นเบื้องหน้าของสัตว์ ข้าพเจ้า ขอวันทาพระบาทของพระพุทธรเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นด้วยเศียรเกล้า และขอวันทาพระพุทธรเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ผู้เป็นบุรุษอันอุดม ผู้เป็นตถาคต ด้วยวาจาและใจที่เดียว ในที่นอนด้วย ในที่นั่งด้วย ในที่ยืนด้วย แม้ในที่เดินด้วย ในกาลทุกเมื่อ พระพุทธรเจ้าผู้กระทำความระงับ จรงรักษาท่านด้วยสุขในกาลทุกเมื่อ ท่านผู้อันพระพุทธรเจ้าเหล่านั้นทรงรักษาแล้ว จงเป็นผู้ระงับ พ้นแล้วจากภัยทั้งปวง และพ้นแล้วจากโรคทั้งปวง เว้นแล้วจากความเดือดร้อนทั้งปวง ล่วงเสียซึ่ง

เวรทั้งปวง ท่านจงเป็นผู้ดับทุกข์ทั้งปวงด้วย ความเจริญทั้งปวงจงเว้นไป โรคทั้งปวงจงฉิบหายไป อันตรายอย่าได้มีแก่ท่าน
ขอท่านจงเป็นผู้มีสุข มีอายุยืน ธรรมทั้งหลาย ๔ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่บุคคลมีความไหว้ต่อบุคคลผู้ควร
ไหว้เป็นปกติ ผู้อ่อนน้อมต่อบุคคลผู้เจริญเป็นนิตย์

๔ บ. สิบสองตำนาน

อภานาถปริตร

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งปวง ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ซึ่งได้อุปบัติแล้ว คือพระตัมพังกร
ผู้กล้าหาญ พระเมธังกร ผู้มีศรัทธาใหญ่ พระสรณังกร ผู้แก้กมลแก่โลก พระทีปังกร ผู้ทรงไว้ซึ่งปัญญาอันรุ่งเรือง พระโกณฑัญญะ
ผู้เป็นประมุขแห่งหมู่ชน พระมังคละ ผู้เป็นบุรุษประเสริฐ พระสุมนะ ผู้เป็นธีรบุรุษ มีพระหทัยงาม พระเวรตนะ ผู้เพิ่มพูน
ความยินดี พระโสภิตะ ผู้สมบูรณ์ด้วยพระคุณ พระอนิมทัสสี ผู้อุดมอยู่ในหมู่ชน พระปทุมะ ผู้ทำโลกให้สว่าง พระนารทะ
ผู้เป็นสารถิประเสริฐ พระปทุมุตตระ ผู้เป็นที่พึ่งของหมู่สัตว์ พระสุเมธะ ผู้หาบุคคลเปรียบมิได้ พระสุชาตนะ ผู้เลิศกว่าสัตว์โลก
ทั้งปวง พระปิยทัสสี ผู้ประเสริฐกว่าหมู่รชน พระอัทธทัสสี ผู้มีพระกรุณา พระธรรมทัสสี ผู้บรรเทาเมียด พระสิทธัตถะ ผู้หา
บุคคลเสมอมิได้ในโลก พระติสสะ ผู้ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย พระปุตสสะพุทธเจ้า ผู้ประทานธรรมอันประเสริฐ
พระวิปัสสี ผู้หาที่เปรียบมิได้ พระสิขี ผู้เป็นศาสดาแก้กมลแก่สรรพสัตว์ พระเวสสภู ผู้ประทานความสุข พระกกุสันธะ ผู้นำสัตว์
ออกจากกันดารคือกิเลส พระกัสสปะ ผู้สมบูรณ์ด้วยสิริ พระโคตรมะ ผู้ประเสริฐแห่งหมู่ศากยราช

มีแล้วด้วยสี่จจะ ด้วยศีล และด้วยกำลังแห่งขันติ และเมตตา ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น แม้คุณธรรมเหล่านั้น
จงตามรักษาซึ่งท่านทั้งหลาย ด้วยความเป็นผู้ไม่มีโรค ด้วยความสุข คนธรรพ์ทั้งหลายมีฤทธิ์มาก มีอยู่ในด้านทิศบูรพา แม้
คนธรรพ์เหล่านั้น จงตามรักษาซึ่งท่านทั้งหลาย ด้วยความเป็นผู้ไม่มีโรค และด้วยความสุข เทพดาทั้งหลายผู้มีฤทธิ์มาก มีอยู่
ในทิศทักษิณ แม้เทพดาเหล่านั้น จงตามรักษาซึ่งท่านทั้งหลาย ด้วยความเป็นผู้ไม่มีโรค และด้วยความสุข นาคทั้งหลายผู้มีฤทธิ์
มาก มีอยู่ในด้านทิศปัจฉิม แม่นาคเหล่านั้น จงตามรักษาซึ่งท่านทั้งหลาย ด้วยความเป็นผู้ไม่มีโรค และด้วยความสุข ยักษ์ทั้ง
หลายผู้มีฤทธิ์มาก มีอยู่ในด้านทิศอุดร แม้ยักษ์เหล่านั้น จงตามรักษาซึ่งท่านทั้งหลาย ด้วยความเป็นผู้ไม่มีโรค และด้วย
ความสุข ท้าวธรรณัฐ อยู่ประจำทิศบูรพา ท้าววิรุฬหก อยู่ประจำทิศทักษิณ ท้าววิรูปักษ์ อยู่ประจำทิศปัจฉิม ท้าวภูเวง อยู่
ประจำทิศอุดร มหาราชทั้ง ๔ เหล่านี้ เป็นผู้มีศรัทธา รักษาโลก แม้มหาราชเหล่านั้น จงตามรักษาซึ่งท่านทั้งหลาย ด้วยความ
เป็นผู้ไม่มีโรค และด้วยความสุข เทพดาและนาคทั้งหลาย ผู้มีฤทธิ์มาก ซึ่งสถิตอยู่ในอากาศก็ดี สถิตอยู่ในภาคพื้นก็ดี แม้เทพดา
และนาคเหล่านั้น จงตามรักษาซึ่งท่านทั้งหลาย ด้วยความเป็นผู้ไม่มีโรค ด้วยความสุข

ภาคผนวก ๕

โรคสุตร

[๑๕๗] ภิคุทั้งหลาย โรค ๒ อย่างนี้

โรค ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. โรคทางกาย ๒. โรคทางใจ

สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง แม้อีกว่า ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอมืออยู่ แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียว หาได้โดยยาก ยกเว้นท่านผู้หมกตึกละแล้ว

ภิคุทั้งหลาย โรคของบรรพชิต ๔ อย่างนี้

โรค ๔ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. ภิคุในธรรมวินัยนี้เป็นคนมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน ปัจจัยเภสัชขบบริหารตามแต่จะได้

๒. เธอเมื่อมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชขบบริหารตามแต่จะได้ ย่อมตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง

๓. เธอวังแต้น ขวนขวาย พยายามเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง

๔. เธอเข้าไปหาตระกูลทั้งหลาย นังกกล่าวธรรม กลั่นอุจจาระและปัสสาวะเพื่อให้เขานับถือ

ภิคุทั้งหลาย โรคของบรรพชิต ๔ อย่างนี้แล

เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายในธรรมวินัยนี้พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักไม่เป็นคนมักมาก ไม่เป็นคนมีจิตคับแค้น ไม่เป็นคนไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชขบบริหารตามแต่จะได้ เราจักไม่ตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อให้คนอื่นรู้จัก เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง เราจักไม่วังแต้น ไม่ขวนขวาย ไม่พยายามเพื่อให้คนอื่นรู้จัก เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง เราจักอดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิวกระหาย ต่อการถูกเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวน ต่อถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่าง ๆ จักเป็นผู้อดกลั้นเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์ กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิต”

ภิคุทั้งหลาย พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล^๑

^๑ เนื้อความใน พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ เล่มที่ ๒๑ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๑๓ อังคตตรนิกาย จตกกนิบาต, จตตถปิณณาสก์ โรคสุตร หมวดว่าด้วยโรคสุตร

ภาคผนวก ๒

มำคัณทียสุตร

[๒๗๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับบนเครื่องลาดอันลาดด้วยหญ้า ในโรงบูชาไฟของพราหมณ์ การทวาชโคตร ไกล่ณิคมของชาวกรุงอันชื่อว่ากัมมาศธรรมในกรุงรัฐ. ครั้นนั้น เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกัมมาศธรรมนิคม. ครั้นเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกัมมาศธรรมนิคมแล้ว ภายหลังภัต กลับจากบิณฑบาตเสด็จเข้าไปยังไพโรสณฑ์แห่งหนึ่ง เพื่อประทับพักกลางวัน เสด็จเข้าไปยังไพโรสณฑ์ นั้นแล้ว ประทับนั่งพักกลางวัน ณ โคนไม้แห่งหนึ่ง.

[๒๗๗] ครั้นนั้น มำคัณทียปริพาชกเดินเที่ยวไปมาเพื่อแก้เมื่อย เข้าไปถึงโรงบูชาไฟของพราหมณ์ การทวาชโคตร. ได้เห็นเครื่องลาดอันลาดด้วยหญ้า ในโรงบูชาไฟของพราหมณ์การทวาชโคตร และได้กล่าว กะพราหมณ์การทวาชโคตรว่า ดูกรสหาย เครื่องลาดหญ้าที่ปูไว้ในโรงบูชาไฟของท่านการทวาชะนี้ เป็นของ ใครหนอ เห็นจะเป็นที่นอนสมควรแก่สมณะ.

ภา. มื้ออยู่ ท่านมำคัณทียะ พระสมณโคดมศากยบุตรออกบวชจากศากยสกุล เกียรติศัพท์อันงาม ของท่านพระโคดมฉันนั้น ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เฉพาะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม ที่นอนนี้ปูไว้แล้วสำหรับท่าน พระโคดมฉันนั้น.

มา. ท่านการทวาชะ พวกเราที่ได้เห็นที่นอนของท่านพระโคดมผู้กำจัดความเจริญนั้นชื่อว่าได้เห็นชั่ว.

ภา. ดูกร มำคัณทียะ ท่านจงรักษาวาจาฉันนี้ไว้ ดูกรท่านมำคัณทียะ ท่านจงรักษาวาจาฉันนี้ไว้ ความจริง กษัตริย์ที่เป็นบัณฑิตก็ดี พราหมณ์ที่เป็นบัณฑิตก็ดี คฤหบดีที่เป็นบัณฑิตก็ดีสมณะที่เป็นบัณฑิตเป็นอันมากก็ดี พากันเลื่อมใสยังนึกต่อท่านพระโคดมพระองค์นั้น ท่านพระโคดมทรงแนะนำในธรรมที่มีเหตุอันบริสุทธิ์ไม่มีโทษ.

มา. ท่านการทวาชะ ถ้าแม้พวกเราได้พบท่านพระโคดมฉันนั้นต่อหน้า เราก็จึงกล่าวกะท่านพระโคดม ต่อหน้าว่า พระสมณโคดมผู้กำจัดความเจริญ ดังนี้ ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะว่าคำเช่นนี้ลงกันในสูตร ของเรา ทั้งหลาย.

ภา. ถ้าการที่จะกล่าวนั้น ไม่เป็นการหนักแก่ท่านมำคัณทียะ ข้าพเจ้าจักทูลกะพระสมณโคดม พระองค์นั้น.

มา. ท่านการทวาชะ จงมีความชวนชวายน้อยเถิด เราได้ว่าไว้แล้ว ก็พึงกล่าวกะพระองค์เถิด.

[๒๗๘] พระผู้มีพระภาค ได้ทรงสดับคำสนทนานี้ของพราหมณ์การทวาชโคตรกับมำคัณทียปริพาชก ด้วยทิพยโสตธาตุ อันบริสุทธิ์ล่งใสของมนุษย์. ครั้นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่เร้น เสด็จเข้าไปยังโรงบูชาไฟของพราหมณ์การทวาชโคตร ประทับนั่งบนเครื่องลาดหญ้าที่เขาลาดไว้. ลำดับนั้น พราหมณ์ การทวาชโคตร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาค ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะเขาว่า ดูกรการทวาชะ ท่านกับมำ คัณทียปริพาชกปรารถนาศรีเครื่องลาดหญ้านี้ ได้เจรจาโต้ตอบกันอย่างไรบ้าง? เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว

พราหมณ์ภารทวาชโคตรตกใจ เกิดโลมชาติชูชัน ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพเจ้าปรารถนาจะกราบทูลเรื่องนี้แก่ท่าน พระโคตม แต่ท่านพระโคตมตรัสเสียก่อนที่ข้าพเจ้ายังไม่ทันกราบทูล. ก็และเมื่อพระผู้มีพระภาคกับพราหมณ์ภารทวาชโคตร เจรจากันยังค้างอยู่ในระหว่างนี้. ลำดับนั้น มาคันทิยบริพาชกกำลังเดินเที่ยวไปมาแถมเมื่ออยู่ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยัง โรงบูชาไฟของพราหมณ์ภารทวาชโคตร แล้วได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาค ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. พระพุทธเจ้าตรัสซักถามมาคันทิยะเรื่องกามคุณ

[๒๗๙] พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามมาคันทิยบริพาชกผู้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า ดูกรมาคันทิยะ นัยน์ตามี รูปเป็นที่มายินดี ... หูมีเสียงเป็นที่มายินดี ... จมูกมีกลิ่นเป็นที่มายินดี ... ลิ้นมีรสเป็นที่มายินดี ... กายมีโผฏฐัพพะเป็นที่มายินดี ... ใจมีธรรมารมณ์เป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในธรรม อันธรรมให้บันเทิงแล้ว ใจนั้นตถาคตทราบมาแล้ว คุ้มครองแล้ว รักษาแล้ว สำรวมแล้ว อนึ่ง ตถาคตย่อมแสดงธรรมเพื่อสำรวมใจนั้น ดูกรมาคันทิยะ คำที่ท่านกล่าวว่า พระสมณโคตมเป็นผู้กำจัดความ เจริญนั้น ท่านหมายเอาความข้อนี้อะไรหรือ.

มา. ท่านพระโคตม ก็คำที่ข้าพเจ้ากล่าวว่า พระสมณโคตมเป็นผู้กำจัดความเจริญนี้ ข้าพเจ้าหมายเอาความข้อนี้อะไร และ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะคำเช่นนี้ลงกันในสูตรของข้าพเจ้า.

[๒๘๐] ดูกรมาคันทิยะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บางคนในโลกนี้เป็นผู้เคยได้รับบำเรอด้วยรูปทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งด้วยนัยน์ตา ที่สัตว์ปรารถนา รักใคร่ ชอบใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด สมัยต่อมา เขารู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องออกไปแห่งรูปทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วละตัณหาในรูป บรรเทา ความเร่าร้อนอันเกิดเพราะปรารถนา เป็นผู้ปราศจากความระหาย มีจิตสงบในภายในอยู่ ดูกรมาคันทิยะ ก็ท่านจะพึงว่าอะไร แก่ท่านผู้นี้เล่า?

ท่านพระโคตม ข้าพเจ้าไม่พึงว่าอะไร.

ดูกรมาคันทิยะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บางคนในโลกนี้เป็นผู้เคยได้รับบำเรอด้วยเสียงทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยโสต ... ด้วยกลิ่นทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก ... ด้วยรสทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น ... ด้วยโผฏฐัพพะทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งด้วยกาย ที่สัตว์ปรารถนา รักใคร่ ชอบใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด สมัยต่อมา เขารู้ ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องออกไปแห่งโผฏฐัพพะทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วละตัณหาในโผฏฐัพพะ บรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะปรารถนา โผฏฐัพพะ เป็นผู้ปราศจากความระหาย มีจิตสงบในภายในอยู่ ดูกรมาคันทิยะ ก็ ท่านจะพึงว่าอะไรแก่ท่านผู้นี้เล่า?

ท่านพระโคตม ข้าพเจ้าไม่พึงว่าอะไร.

[๒๘๑] ดูกรมาคันทิยะ เมื่อก่อนเราเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ก็เป็นผู้มีหน้า เพียบพร้อมด้วยกามคุณห้า บำเรอ ตนด้วยรูปอันจะพึงรู้แจ้งด้วยนัยน์ตา ที่สัตว์ปรารถนา รักใคร่ ชอบใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดด้วย เสียงอันจะพึงรู้แจ้งด้วยหู ... ด้วยกลิ่นอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก ... ด้วยรสอันจะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น ... ด้วยโผฏฐัพพะอันจะพึงรู้แจ้ง ด้วยกาย ที่สัตว์ปรารถนา รักใคร่ ชอบใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ดูกรมาคันทิยะ ปราสาทของ เรานั้น ได้มีถึงสามแห่ง คือปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูฝน ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูหนาว ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูร้อน. เรานั้นให้บำเรอด้วยดนตรี ล้วนแต่สตรีไม่มีบุรุษเจือปนในปราสาท เป็นที่อยู่ในฤดูฝนตลอดสี่เดือนไม่ได้ลงภายใต้ปราสาท สมัยต่อมา เรานั้นรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องออกไป แห่งกามทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วละตัณหา ในกามบรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดเพราะปรารถนากาม เป็นผู้ปราศจากความระหาย มีจิตสงบในภายในอยู่. เรานั้นเห็นหมู่สัตว์ อื่นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกาม ถูกกามตัณหาเคี้ยวกินอยู่ ถูกความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะปรารถนากามเผาอยู่ เสพกาม อยู่ เรานั้นย่อมไม่ทะเยอทะยานต่อสัตว์เหล่านั้น ไม่ยินดีในกามนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเรายินดีด้วยความยินดีที่เว้นจาก กาม เว้นจากอกุศลธรรมอยู่ จึงไม่ทะเยอทะยานต่อธรรมอันเลวไม่ยินดีในธรรมอันเลวนั้น.

[๒๘๒] ดูรมาคณฺฑิยะ เปรียบเหมือนคฤหบดี หรือบุตรคฤหบดีเป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก เอิบอím เปรียบพร้อมด้วยกามคุณห้า บำเรอตนด้วยรูปอันพึงจะรู้แจ้งด้วยนัยน์ตา ที่สัตว์ปรารถนา รักใคร่ ชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วย กาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ด้วยเสียงอันจะพึงรู้แจ้งด้วยหู ... ด้วยกลิ่นอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก ... ด้วยรสอันจะพึงรู้แจ้ง ด้วยลิ้น ... ด้วยโณภูมฺฐัพพะอันจะพึงรู้แจ้งด้วยกาย ที่สัตว์ปรารถนา รักใคร่ ชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความ กำหนด. เขาประพุดิกายสุจฺริต วจฺสุจฺริต มโนสุจฺริต เมื่อตายไปพึงเข้าถึงสุคติ โลก สวรรค์ พึงเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดา ชั้นดาวดึงส์. เทพบุตรนั้นอันหมุ่นางอัปสรแวดล้อมในนันทวัน เอิบอímเปรียบพร้อมด้วยกามคุณห้าอันเป็นทิพย์บำเรอตนอยู่ ในดาวดึงส์เทวโลก. เทพบุตรนั้นได้เห็นคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีผู้เอิบอímเปรียบพร้อมด้วยกามคุณห้า บำเรอตนอยู่. ดูรมาคณฺฑิยะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เทพบุตรนั้นอันหมุ่นางอัปสรแวดล้อมอยู่ในนันทวัน เอิบอímเปรียบพร้อมด้วย กามคุณห้าอันเป็นทิพย์บำเรอตนอยู่ จะพึงทะเยอทะยานต่อคฤหบดีต่อบุตรคฤหบดีโน้น หรือต่อกามคุณห้าของมนุษย์ หรือจะ พึงเวียนมาเพราะกามของมนุษย์บ้างหรือหนอ?

ไม่เป็นอย่างนั้น ท่านพระโคตม ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะกามอันเป็นทิพย์ นำใครยิ่งกว่า และประณีตกว่า กว่ากามของมนุษย์.

ดูรมาคณฺฑิยะ เราก็ดั้นนั้นเหมือนกัน เมื่อยังครองเรือนอยู่ในกาลก่อน เอิบอím เปรียบพร้อมด้วยกามคุณห้า บำเรอ ตนด้วยรูปอันจะพึงรู้แจ้งด้วยนัยน์ตาที่สัตว์ปรารถนา รักใคร่ ชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ด้วยเสียงอันจะพึงรู้แจ้งด้วยหู ... ด้วยกลิ่นอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก ... ด้วยรสอันจะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น ... ด้วยโณภูมฺฐัพพะอันจะพึง รู้แจ้งด้วยกาย ที่สัตว์ปรารถนา รักใคร่ ชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด. สมัยต่อมาเรานั้นรู้ความ เกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องออกไป แห่งกามทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วละตัณหาในกาม ได้บรรเทา ความเร่าร้อนที่เกิดขึ้น เพราะปรารถนากามได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากความระหาย มีจิตสงบในภายในอยู่. เรานั้นเห็นหมู่สัตว์อื่นที่ ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกาม ถูกกามตัณหาเคี้ยวกินอยู่ ถูกความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะปรารถนากามเฝ้าอยู่ เสพกามอยู่ ย่อมไม่ทะเยอทะยานต่อสัตว์เหล่านั้น ไม่ยินดีในกามนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเรายินดีอยู่ด้วย ความยินดีที่เว้นจากกาม เว้นจากอกุศลธรรม ทั้งเป็นความยินดีที่ล่วงเลยความสุขเป็นของทิพย์ตั้งอยู่ จึงไม่ทะเยอทะยานต่อธรรมอันแล้ว ไม่ยินดีในธรรม อันแล้วนั้นเลย.

[๒๘๓] ดูรมาคณฺฑิยะ เปรียบเหมือนบุรุษโรคเรื้อน มีตัวเป็นแผล มีตัวอันสุขอันกมิชาติบ่อนอยู่ เกาปากแผลอยู่ ด้วยเล็บ อย่างกายให้ร้อนที่หลุมถ่านเพลิง มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขา พึงตั้งแพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดให้รักษา แพทย์ ผู้ชำนาญการผ่าตัดนั้น พึงทำยารักษาบุรุษนั้น บุรุษนั้นอาศัยยาแล้วจึงหายจากโรคเรื้อน เป็นผู้ไม่มีโรค มีความสุข มีเสรีภาพ มีอำนาจในตนเอง จะไปไหนได้ตามความพอใจ. บุรุษนั้นได้เห็นบุรุษโรคเรื้อนคนอื่น มีตัวเป็นแผล มีตัวสุข อันกมิชาติบ่อนอยู่ เกาปากแผลอยู่ด้วยเล็บ อย่างกายให้ร้อนที่หลุมถ่านเพลิง. ดูร มาคณฺฑิยะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นพึง ทะเยอทะยานต่อบุรุษโรคเรื้อนคนโน้นต่อหลุมถ่านเพลิง หรือต่อการกลับเสพยาบ้างหรือหนอ?

ไม่อย่างนั้น ท่านพระโคตม ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเมื่อยังมีโรค กิจที่ควรทำด้วยยากี่ต้องมี เมื่อไม่มีโรค กิจที่ ควรทำด้วยยากี่ไม่ต้องมี.

ดูรมาคณฺฑิยะ เราก็ดั้นนั้นเหมือนกัน เมื่อยังครองเรือนอยู่ในกาลก่อน เอิบอím เปรียบพร้อมด้วยกามคุณห้า บำเรอ ตนอยู่ด้วยรูปอันจะพึงรู้แจ้งด้วยนัยน์ตาที่สัตว์ปรารถนา รักใคร่ ชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ด้วยเสียงอันจะพึงรู้แจ้งด้วยหู ... ด้วยกลิ่นอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก ... ด้วยรสอันจะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น ... ด้วยโณภูมฺฐัพพะอันจะพึง รู้แจ้งด้วยกาย ที่สัตว์ ปรารถนา รักใคร่ ชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด. สมัยต่อมา เรานั้นรู้ความ เกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องออกไปแห่งกามทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้ว เป็นผู้ปราศจากความระหาย มีจิต สงบในภายในอยู่. เรานั้นเห็นหมู่สัตว์อื่นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกาม ถูกกามตัณหาเคี้ยวกินอยู่ ถูกความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะปรารถนากามเฝ้าอยู่ เสพกามอยู่ ย่อมไม่ทะเยอทะยานต่อสัตว์เหล่านั้น ไม่ยินดีในกามนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะ

เรายินดีอยู่ด้วยความยินดีที่เว้นจากกาม เว้นจากอกุศลธรรม ทั้งเป็นความยินดีที่ล่วงเลยความสุขอันเป็นทิพย์ตั้งอยู่ จึงไม่ทะเยอทะยานต่อธรรมอันแล้ว ไม่ยินดีในธรรมอันแล้วนั้นเลย.

[๒๘๔] ดุรมาคณฺฑิยะ เปรียบเหมือนบุรุษโรคเรื้อน มีตัวเป็นแผล มีตัวสุก อันกมิชาติบ่อนอยู่ เกาปากแผลด้วยเล็บ อย่างกายให้ร้อนที่หลุมถ่านเพลิง มีตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขาพึงตั้งแพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดให้รักษา แพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดทำยารักษาบุรุษนั้น บุรุษนั้นอาศัยยาแล้วจึงหายจากโรคเรื้อน เป็นผู้ไม่มีโรค มีความสุข มีเสรีภาพ มีอำนาจในตนเอง จะไปไหนได้ตามความพอใจ. บุรุษมีกำลังสองคนช่วยกันจับบุรุษนั้นที่แขนคนละข้าง อดเข้าไปในหลุมถ่านเพลิง. ดุรมาคณฺฑิยะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นจะต้องดิ้นรนไปอย่างไร ๆ บ้างซิหนอ?

เป็นอย่างนั้น ท่านพระโคตม ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะไฟนั้นมีสัมผัสเป็นทุกข์ที่มีความร้อนยิ่งใหญ่มาก และมีความเร่าร้อนมาก.

ดุรมาคณฺฑิยะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ไฟนั้นมีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความร้อนยิ่งใหญ่มาก และมีความเร่าร้อนมาก แต่ในบัดนี้เท่านั้น หรือแม้เมื่อก่อนไฟนั้นก็สัมผัสเป็นทุกข์ มีความร้อนยิ่งใหญ่มาก และมีความเร่าร้อนมาก?

ท่านพระโคตม ไฟนั้นมีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความเร่าร้อนยิ่งใหญ่มาก และมีความเร่าร้อนมาก ทั้งในบัดนี้ และแม้เมื่อก่อนไฟนั้นก็สัมผัสเป็นทุกข์ มีความยิ่งใหญ่มาก และมีความเร่าร้อนมาก แต่ว่าบุรุษโรคเรื้อน มีตัวเป็นแผล มีตัวสุก ถูกกมิชาติบ่อน เกาปากแผลอยู่ด้วยเล็บ มีอินทรีย่อนโรคกำจัดเสียแล้วโน้น กลับได้ความสำคัญผิดในไฟนี้อันมีสัมผัสเป็นทุกข์นั้นแล้วว่าเป็นสุขไป.

ดุรมาคณฺฑิยะ กามทั้งหลายก็ฉนั้นเหมือนกัน แม้ในอดีตกาลก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความร้อนยิ่งใหญ่มาก และมีความเร่าร้อนมาก ถึงในอนาคตกาลกามทั้งหลายก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความร้อนยิ่งใหญ่มากและมีความเร่าร้อนมาก แม้ในปัจจุบันเดี๋ยวนี้ กามทั้งหลายก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความร้อนยิ่งใหญ่มากและมีความเร่าร้อนมาก สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนดในกาม ถูกกามตัณหาเคี้ยวกินอยู่ ถูกความเร่าร้อนเกิดขึ้นเพราะปรารภกามเผลออยู่ มีอินทรีย่อนโรคกำจัดแล้ว กลับได้ความสำคัญผิดในกามอันมีสัมผัสเป็นทุกข์นั้นแล้ว เป็นสุขไป.

[๒๘๕] ดุรมาคณฺฑิยะ เปรียบเหมือนบุรุษโรคเรื้อน มีตัวเป็นแผล มีตัวสุกอันกมิชาติบ่อนอยู่ เกาปากแผลอยู่ด้วยเล็บ อย่างกายให้ร้อนที่หลุมถ่านเพลิง ดุรมาคณฺฑิยะ บุรุษโรคเรื้อนคนโน้นมีตัวเป็นแผล มีตัวสุก อันกมิชาติบ่อนอยู่ เกาปากแผลอยู่ด้วยเล็บ อย่างกายให้ร้อนที่หลุมถ่านเพลิง ด้วยประการใด ๆ ปากแผลเหล่านั้น ของบุรุษโรคเรื้อนนั่นเอง ยิ่งเป็นของไม่สะอาดขึ้น มีกลิ่นเหม็นขึ้น และเน่าขึ้นด้วยประการนั้น ๆ และจะมีความเป็นของน่ายินดี น่าพอใจสักหน่อยหนึ่ง ก็คือปากแผลทั้งหลาย มีการเกาแผลเป็นเหตุเท่านั้น ฉนั้นใด ดุรมาคณฺฑิยะ สัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้นแล ยังไม่ปราศจากความกำหนดในกาม ถูกกามตัณหาเคี้ยวกินอยู่ ถูกความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะปรารภกามเผลออยู่ เสพกามอยู่ ดุรมาคณฺฑิยะ สัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนดในกาม อันกามตัณหาเคี้ยวกินอยู่ ถูกความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะกามเผลออยู่ เสพกามอยู่ด้วยประการใด ๆ กามตัณหาย่อมเจริญแก่สัตว์เหล่านั้น และสัตว์เหล่านั้นก็ถูกความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะปรารภกามเผลออยู่ ด้วยประการนั้น ๆ และจะมีความเป็นของน่ายินดี น่าพอใจสักหน่อยหนึ่ง ก็เพราะอาศัยกามคุณทั้งห้าเท่านั้น.

[๒๘๖] ดุรมาคณฺฑิยะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านได้เห็นหรือได้ฟังบ้างหรือว่าพระราชอาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชอา ผู้เฝ้าอิมเพียบพร้อม บำเรอดนอยู่ด้วยกามคุณห้า ยังละกามตัณหาไม่ได้ ยังบรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะปรารภกามไม่ได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากความระหายนะมีจิตสงบในภายในอยู่แล้ว หรือกำลังอยู่ หรือจักอยู่?

ข้อนี้ ไม่มีเลย ท่านพระโคตม.

ติละมาคณฺฑิยะ ข้อนี้แม้เราไม่เห็นไม่ได้ฟังมาว่า พระราชอาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชอาผู้เฝ้าอิมเพียบพร้อม บำเรอดนอยู่ ด้วยกามคุณห้า ยังละตัณหาไม่ได้ ยังบรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะปรารภกามไม่ได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากความระหายนะ มีจิตสงบในภายในอยู่แล้วหรือกำลังอยู่ หรือจักอยู่ ดุรมาคณฺฑิยะ ที่แท้สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นผู้ปราศจากความระหายนะ มีจิตสงบในภายในอยู่แล้ว หรือกำลังอยู่ หรือจักอยู่. สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นล้วนรู้ ความ

เกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องออกไปแห่งกามนั้นเทียว ตามความเป็นจริง แล้วละกามค้นหา บรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะปรารถนากามแล้ว จึงเป็นผู้ปราศจากความระหาย มีจิตสงบในภายในอยู่แล้ว หรือกำลังอยู่ หรือจักอยู่.

[๒๘๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพาน
เป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางทั้งหลายอันให้ถึง
อมตธรรม ทางมืองค์แปดเป็นทางอันเกษม.

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว มาคณคณทิยปริพาชกได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม น้าอัครรรยักไม่เคยมีมาแล้ว เพียงข้อที่ท่านพระโคตมตรัสดีแล้วนี้ว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง แม้ข้าพเจ้าก็ได้ฟังข้อนี้มา ต่อปริพาชกทั้งหลายแต่ก่อน ผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ผู้กล่าวกันอยู่ว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ข้อนี้ย่อมสมกัน.

ดูกร มาคณคณทิย ก็ข้อที่ท่านได้ฟังมาต่อปริพาชกทั้งหลาย ก่อน ๆ ผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ผู้กล่าวกันอยู่ว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดั่งนี้ นั่น ความไม่มีโรคนั้นเป็นไฉน นิพพานนั้นเป็นไฉน? เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ได้ทราบวามาคณคณทิยปริพาชกเอาฝ่ามือลูบตัวของตัวเอง กล่าววว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม ความไม่มีโรคนั้นคืออันนี้ นิพพานนั้นคืออันนี้ ข้าแต่ท่านพระโคตม ข้าพเจ้าเดี๋ยวนี้เป็นผู้ไม่มีโรค มีความสุขอะไร ๆ มิได้เบียดเบียนข้าพเจ้า.

[๒๘๘] ดูกรมาคณคณทิย เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดมาแต่กำเนิด เขาไม่ได้เห็นรูปดำและขาว ไม่ได้เห็นรูปสีเขียว ไม่ได้เห็นรูปสีเหลือง ไม่ได้เห็นรูปสีแดง ไม่ได้เห็นรูปสีชมพู ไม่ได้เห็นที่อันเสมอและไม่เสมอ ไม่ได้เห็นรูปหมู่ดาว ไม่ได้เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เขาได้ฟังต่อคนผู้มีจักขุกล่าวว่า ดูกรผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องงาม ไม่มีมลทินสะอาดหนอ ดั่งนี้ เขาพึงเทียวแสวงหาผ้าขาวผ่อง. บุรุษคนหนึ่งเอาผ้าเทียมเปื้อนเขามาหลงบุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้นว่า ดูกรบุรุษผู้เจริญ ผ้าของท่านผืนนี้ เป็นผ้าขาวผ่องงามไม่มีมลทิน สะอาด ดั่งนี้. เขาจับเอานั่นไว้ห่ม แล้วดีใจ เปล่งวาจาแสดงความดีใจว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องงาม ไม่มีมลทินสะอาด ดั่งนี้. ดูกรมาคณคณทิย ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้น รู้ได้เห็นอยู่ รับเอาผ้าเทียมอันเปื้อนเขานั้นไว้ห่ม แล้วดีใจ เปล่งวาจาแสดงความดีใจว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องงามไม่มีมลทินสะอาดหนอ ดั่งนี้ หรือว่าเปล่งวาจาแสดงความยินดี ด้วยเชื่อต่อบุคคลผู้มีจักขุเล่า?

ท่านพระโคตม บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้น ไม่รู้ไม่เห็นเลย รับเอาผ้าเทียมอันเปื้อนเขามาเข้าไว้ห่ม แล้วดีใจ เปล่งวาจาแสดงความดีใจว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องไม่มีมลทินสะอาดหนอดั่งนี้ ด้วยเชื่อต่อบุคคลผู้มีจักขุเท่านั้น.

ดูกรมาคณคณทิย ปริพาชกอัญญเดียรฉิยทั้งหลาย ก็ฉนั้นเหมือนกัน ไม่มีจักขุ ไม่รู้ความ ไม่มีโรค ไม่เห็นพระนิพพานเอือกก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ยังกล่าววาคาถานี้ได้ว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดั่งนี้. ดูกรมาคณคณทิย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ได้ตรัสพระคาถาไว้ว่า

ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง
บรรดาทางทั้งหลายอันให้ถึงอมตธรรม ทางมืองค์แปด
เป็นทางเกษม.

บัดนี้ คาถานั้นเป็นคาถาของปุถุชนไปโดยลำดับ. ดูกรมาคณคณทิย กายนี้แลเป็นดังโรค เป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นความเจ็บไข้ ท่านนั้นกล่าววากายนี้เป็นดังโรค เป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นความเจ็บไข้ว่า ท่านพระโคตม ความไม่มีโรคนั้นคืออันนี้ นิพพานนั้นคืออันนี้. ก็ท่านไม่มีจักขุของพระอริยะ อันเป็นเครื่องรู้ความไม่มีโรคอันเป็นเครื่องเห็นนิพพาน.

[๒๘๙] ข้าพเจ้าเลื่อมใสต่อท่านพระโคตมอย่างนี้แล้ว ท่านพระโคตมย่อมทรงสามารถ เพื่อจะทรงแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า โดยประการที่ให้ความไม่มีโรคให้เห็นนิพพานได้.

ดูกรมาคณฺหิยะ เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดแต่กำเนิด ไม่ได้เห็นรูปดำและขาว ไม่ได้เห็นรูปสีเขียว ไม่ได้เห็นรูปสีเหลือง ไม่ได้เห็นรูปสีแดง ไม่ได้เห็นรูปสีชมพู ไม่ได้เห็นที่อันเสมอและไม่เสมอ ไม่ได้เห็นรูปหมู่ดาว ไม่ได้เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขา พึงตั้งแพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดให้รักษา แพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดนั้นได้ทำยารักษา เขาอาศัยยานั้นแล้วก็เห็นไม่ได้ ทำจักขุให้ใสไม่ได้ ดูกร มาคณฺหิยะ ท่านจะสำคัญความข้อนี้อันเป็นไฉน แพทย์ต้องมีส่วนแห่งความลำบาก ความคับแค้นสักเพียงไรมิใช่หรือ?

อย่างนั้น ท่านพระโคตม.

ดูกร มาคณฺหิยะ เราก็นั้นเหมือนกัน พึงแสดงธรรมแก่ท่านว่า ความไม่มีโรคนั้นคือสิ่งนี้ นิพพานนั้นคือสิ่งนี้ ดังนี้ ท่านนั้นก็พึงรู้ความไม่มีโรคไม่ได้ พึงเห็นนิพพานไม่ได้อันนั้น พึงเป็นความเหน็ดเหนื่อย เป็นความลำบากแก่เรา.

[๒๙๐] ข้าพเจ้าเลื่อมใสต่อท่านพระโคตมด้วยอาการอย่างนี้แล้ว ท่านพระโคตมย่อมทรงสามารถเพื่อแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า โดยประการที่ให้ความไม่มีโรค ให้เห็นนิพพานได้.

ดูกร มาคณฺหิยะ เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดมาแต่กำเนิด เขาไม่ได้เห็นรูปดำและขาว ไม่ได้เห็นรูปสีเขียว ไม่ได้เห็นรูปสีเหลือง ไม่ได้เห็นรูปสีแดง ไม่ได้เห็นรูปสีชมพู ไม่ได้เห็นที่อันเสมอและไม่เสมอ ไม่ได้เห็นรูปหมู่ดาว ไม่ได้เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์. แต่เขาได้ฟังต่อคนที่มีจักขุซึ่งกล่าวอยู่ว่า ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องงาม ไม่มีมลทินสะอาดหนอ บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้น พึงเที่ยวแสวงหาผ้าขาวผ่อง บุรุษคนหนึ่งเอาผ้าเทียมเบื่อนเขามาหลงเขานั่นว่า บุรุษผู้เจริญ ผ้าของท่านผืนนี้ขาวผ่องงาม ไม่มีมลทินสะอาด. เขาจับผ้านั้นมาห่ม มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขา ตั้งแพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดให้รักษา แพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดนั้น ทำยาถอนให้อาเจียน ยาถ่ายให้ลง ยาหยอด ยาหยอดซ้ำ ยานัตถุ เขาอาศัยยานั้นแล้วเห็นได้ ชำระตาให้ใสได้ เขาย่อมละความรักด้วยสามารถความพอใจในผ้าเทียมเบื่อนเขามาโน้นได้ พร้อมกับตาเห็น เขาพึงเบียดเบียนบุรุษที่หลงตนนั้น โดยความเป็นศัตรู โดยความเป็นข้าศึก อนึ่ง เขาพึงสำคัญบุรุษที่หลงตนนั้นว่าควรปลงชีวิตเสียด้วยความแค้นว่า บุรุษผู้เจริญ เราถูกบุรุษผู้เฝ้าผ้าเทียมเบื่อนเขามาหลงให้หลงว่า บุรุษผู้เจริญ ผ้าของท่านนี้ขาวผ่องงามไม่มีมลทินสะอาดดังนี้ มานานหนอ ฉันทใด ดูกรมาคณฺหิยะ เราก็นั้นเหมือนกัน ถ้าแสดงธรรมแก่ท่านว่าความไม่มีโรคนั้นคือข้อนี้นิพพานนั้นคือข้อนี้นั้น ท่านนั้นก็พึงรู้ ความไม่มีโรค พึงเห็นนิพพานได้ ท่านนั้นก็จะละความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในขันธที่มีอุปาทานทั้งห้าได้ พร้อมกับความเห็นเกิดขึ้น อนึ่ง ท่านพึงมีความดำริอย่างนี้ว่า ดูกรท่านผู้เจริญ เราถูกจิตนี้ล่องหลงให้หลงมานานแล้วหนอ เราเมื่อยึดมั่นก็ยึดมั่นแต่รูปเท่านั้น เมื่อยึดมั่นก็ยึดมั่นแต่เวทนาเท่านั้น เมื่อยึดมั่นก็ยึดมั่นแต่สัญญาเท่านั้น เมื่อยึดมั่นก็ยึดมั่นแต่สังขารเท่านั้น เมื่อยึดมั่นก็ยึดมั่นแต่วิญญาณเท่านั้น เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมีแก่เรานั้น เพราะภพนั้นเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.

[๒๙๑] ข้าพเจ้าเลื่อมใสต่อพระโคตมอย่างนี้แล้ว ท่านพระโคตมย่อมทรงสามารถเพื่อแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า โดยประการที่ข้าพเจ้าไม่เป็นคนบอด ลูกขึ้นจากอาสนะนี้ได้.

ดูกร มาคณฺหิยะ ถ้าเช่นนั้น ท่านควรคบสัตบุรุษ เพราะเมื่อใดท่านคบสัตบุรุษ เมื่อนั้นท่านจักได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ เมื่อท่านได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ ท่านจักปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เมื่อท่านปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ท่านจักรู้เอง เห็นเองว่า โรค ไข้ ลูกศร คืออันนี้ โรค ไข้ ลูกศร จะดับไปโดยไม่เหลือในที่นี้ เพราะอุปาทานของเรานั้นดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.

[๒๙๒] พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว มาคณฺหิยะปริพาชกได้กราบพูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาชิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาชิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหลายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางให้แก่คนหลงทางหรือตามประทีปในที่มืดด้วยหวังว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูป ดังนี้ ฉันทใด. ท่านพระโคตมทรง

ประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย ฉะนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตม พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชา อุปสมบท ในสำนักท่านพระโคตม.

ดูกร มาคัณขิยะ ผู้ใดเคยเป็นอัญญเดียรฉิย หวังบรรพชา หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ผู้นั้นจะต้องอยู่ปริวาสสี่เดือน เมื่อล่วงสี่เดือน ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้ว จึงให้บรรพชา ให้อุปสมบทเพื่อความเป็นภิกษุได้ ก็แต่ว่า เราทำความต่างแห่งบุคคลในข้อนี้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าชนทั้งหลายผู้เคยเป็นอัญญเดียรฉิย หวังบรรพชา หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาสสี่เดือน เมื่อล่วงสี่เดือน ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้ว จึงให้บรรพชาอุปสมบทได้ไซ้ ข้าพระองค์จักอยู่ปริวาสสี่ปี ต่อเมื่อล่วงสี่ปี ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้วจึงให้บรรพชาให้อุปสมบท เพื่อความเป็นภิกษุเถิด.

มาคัณขิยะปริพาชกได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็เมื่อท่านมาคัณขิยะอุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกออกไปอยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนสงบแล้ว ไม่ช้านานเท่าไร ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต โดยชอบ ต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ท่านมาคัณขิยะได้เป็นพระอรหันตรูปหนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้แล.

จบ มาคัณขิยะสูตรที่ ๖.^๑

^๑ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๕. มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก หน้าที่ ๒๐๙-๒๑๑ <http://84000.org/tipitaka/read/v.php?B=13&A=4769&Z=5061>

ภาคผนวก ๓

นกุลปิตุสูตร

ว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี

[๑] ข้าพเจ้า^๑ ได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เภสภพาวัน สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตกรุง
สูงสูमारิระ แคว้นภัคคะ ครั้งนั้น นกุลปิตาคหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง
ณ ที่สมควร^๒ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นผู้ชรา สูงอายุ เป็นผู้เฒ่า ล่วงกาลมานาน ผ่านวัยมานาน มีกาย
กระสับกระส่าย เจ็บป่วยประจำ พระผู้มีพระภาคและภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ข้าพระองค์ก็ไม่ได้เห็นเป็นนิตย
ขอพระผู้มีพระภาคโปรดโอวาท โปรดสั่งสอนข้าพระองค์ด้วยพระดำรัสที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุ
แก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น คหบดี เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น ความจริง กายนี้กระ
สับกระส่าย เป็นดังฟองไข่ มีเปลือกหุ้มไว้ อนึ่ง บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ พึงรับรองความไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว
จะมีอะไรเล่านอกจากความโง่เขลา เพราะเหตุนี้ ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า **‘เมื่อเรามีกาย กระสับกระส่ายอยู่
จิตจักไม่กระสับกระส่าย’** ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้”

ลำดับนั้น นกุลปิตาคหบดีชื่นชม ยินดีพระภาชิตของพระผู้มีพระภาค ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาท
กระทำประทักษิณ^๓ แล้วเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่อภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ท่านพระสารีบุตรได้ถาม
นกุลปิตาคหบดีดังนี้ว่า

“คหบดี อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านได้ฟังธรรมมิถาเฉพาะพระพักตร์
พระผู้มีพระภาคหรือไม่”

นกุลปิตาคหบดีตอบว่า “ท่านผู้เจริญ ทำไมจะไม่เป็นอย่างนี้เล่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคทรงหลั่งอมต
ธรรมรดกระผมด้วยธรรมมิถา”

“คหบดี พระผู้มีพระภาคทรงหลั่งอมตธรรมรดท่านด้วยธรรมมิถาอย่างไร”

“ท่านผู้เจริญ กระผมเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้
กราบทูลว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นผู้ชรา สูงอายุเป็นผู้เฒ่า ล่วงกาลมานาน ผ่านวัยมานาน มีกาย
กระสับกระส่าย เจ็บป่วยประจำ พระผู้มีพระภาคและภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ข้าพระองค์ก็ไม่ได้เห็นเป็นนิตย
ขอพระผู้มีพระภาคโปรดโอวาท โปรดสั่งสอนข้าพระองค์ด้วยพระดำรัสที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุ
แก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด’

^๑ ข้าพเจ้า ในตอนเริ่มต้นของพระสูตรนี้และพระสูตรอื่น ๆ ในเล่มนี้ หมายถึงพระอานนท์

^๒ ที่สมควร (เอกมณฑ) ในที่นี้หมายถึงที่เหมาะสม คือ เว้นโทษ ๖ ประการ ได้แก่ (๑) ไกลเกินไป (๒) ใกล้เกินไป (๓) อยู่เหนือลม (๔) สูงเกินไป (๕) อยู่ตรงหน้าเกินไป (๖) อยู่ข้างหลังเกินไป (ส.นิ.อ. ๒/๖๐/๙๘, อภ.ทุก.อ. ๒/๑๖/๑๕)

^๓ กระทำประทักษิณ หมายถึงการเดินเวียนขวา คือเดินประณมมือเวียนขวาดตามเข็มนาฬิกา ๓ รอบ (วิ.อ.๑/๑๕/๑๗๖-๑๗๗)

เมื่อกระผมกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับกระผมดังนี้ว่า

‘คหบดี เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น คหบดี เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น ความจริง ภายนี้กระสับกระส่าย เป็นดังฟองไข่ มีเปลือกหุ้มไว้ อนึ่ง บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ พึงรับรองความไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว จะมีอะไรเล่า นอกจากความโง่เขลาเพราะเหตุ นั้น ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตจักไม่กระสับกระส่าย’ ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้

ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงหลั่งอมตธรรมรดกระผมด้วยธรรมมีถ้อยคำดังนี้”

“คหบดี ก็ท่านไม่ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคให้ยิ่งขึ้นหรือว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงเชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย และเชื่อว่ามิจิตกระสับกระส่าย และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงเชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย แต่ไม่เชื่อว่ามิจิตกระสับกระส่าย”

“ท่านผู้เจริญ แม้กระผมมาจากที่ไกลก็เพื่อจะทราบเนื้อความแห่งพระภาชิตนั้นในสำนักท่านพระสารีบุตร ขอโอกาสเฉพาะท่านพระสารีบุตรเท่านั้นที่จะอธิบายเนื้อความแห่งพระภาชิตนั้นให้แจ่มแจ้ง”

“คหบดี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

สักกายทิฎฐิ ๒๐

นกุลปีตาคหบดีรับคำแล้ว ท่านพระสารีบุตรจึงได้กล่าวเรื่องนี้ว่า

“คหบดี บุคคลเชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย และมีจิตกระสับกระส่ายเป็นอย่างไร

คือ ปุถุชน^๔ ในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ^๕ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาวามีรูป พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูป ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา’ เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา’ รูปนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะรูปแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงเกิดขึ้นแก่เขา

พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาวามีเวทนา พิจารณาเห็นเวทนาในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในเวทนา ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นเวทนา เวทนาเป็นของเรา’ เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นเวทนา เวทนาเป็นของเรา’ เวทนานั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะเวทนาแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา

พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาวามีสัญญา พิจารณาเห็นสัญญาในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในสัญญา ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นสัญญา สัญญาเป็นของเรา’ เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นสัญญา สัญญาเป็นของเรา’ สัญญานั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะสัญญาแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา

พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาวามีสังขาร พิจารณาเห็นสังขารในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในสังขาร ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นสังขาร สังขารเป็นของเรา’ เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นสังขาร สังขารเป็นของเรา’ สังขารนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะสังขารแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา

^๔ ปุถุชน หมายถึงคนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้ เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานการ ปุถุชน มี ๒ ประเภท คือ อันธ์ปุถุชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และกัลยาณปุถุชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว (ที.สี.อ. ๗/๕๘-๘๙)

^๕ ผู้ไม่ได้สดับ ในที่นี้หมายถึงผู้ไม่มีปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ (อง.เอกก.อ. ๑/๕๑/๕๔)

พิจารณาเห็นวิญญานโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาวามีวิญญาน พิจารณาเห็นวิญญานในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาน ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นวิญญาน วิญญานเป็นของเรา’ เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นวิญญาน วิญญานเป็นของเรา’ วิญญานนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะวิญญานแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา

คหบดี บุคคลชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย และมีจิตกระสับกระส่ายเป็นอย่างนี้แล

บุคคลแม้ชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย แต่ไม่ชื่อว่ามีจิตกระสับกระส่ายเป็นอย่างนี้

คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไม่พิจารณาเห็นรูป โดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาวามีรูป ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูป ไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา’ เมื่อพระอริยสาวกนั้นไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา’ รูปนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะรูปแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกนั้น

ไม่พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาวามีเวทนา ไม่พิจารณาเห็นเวทนาในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในเวทนา ไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นเวทนา เวทนาเป็นของเรา’ เมื่อพระอริยสาวกนั้นไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นเวทนา เวทนาเป็นของเรา’ เวทนานั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะเวทนาแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกนั้น

ไม่พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาวามีสัญญา ไม่พิจารณาเห็นสัญญาในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในสัญญา ไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นสัญญา สัญญาเป็นของเรา’ เมื่อพระอริยสาวกนั้นไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นสัญญา สัญญาเป็นของเรา’ สัญญานั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะสัญญาแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกนั้น

ไม่พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาวามีสังขาร ไม่พิจารณาเห็นสังขารในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในสังขาร ไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นสังขาร สังขารเป็นของเรา’ เมื่อพระอริยสาวกนั้นไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นสังขาร สังขารเป็นของเรา’ สังขารนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะสังขารแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกนั้น

ไม่พิจารณาเห็นวิญญานโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาวามีวิญญาน ไม่พิจารณาเห็นวิญญานในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาน ไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นวิญญาน วิญญานเป็นของเรา’ เมื่อพระอริยสาวกนั้นไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นวิญญาน วิญญานเป็นของเรา’ วิญญานนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะวิญญานแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกนั้น

คหบดี บุคคลแม้ชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย แต่ไม่ชื่อว่ามีจิตกระสับกระส่าย เป็นอย่างนี้แล”

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวอย่างนี้แล้ว นกุลปิศาจคหบดีมีใจยินดี ขึ้นชมภาสิตของท่านพระสารีบุตร

นกุลปิศาจที่ ๑ จบ^๖

^๖ เนื้อความใน *พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาวา* เล่มที่ ๑๗ *พระสูตรตันตปิฎก* เล่มที่ ๙ สังยุตตนิกาย ชันธวรรค, ชันธสังยุต มูลปณณาสก์ นกุลปิศาจวรรค หมวดว่าด้วยนกุลปิศาจคหบดี

ภาคผนวก ๘

อรกานุสาลทีสูตร

[๗๑] ดุกริกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ศาสดาชื่ออรกะ เป็นเจ้าลัทธิ ปราศจากความกำหนัด ในกาม ก็อรกศาสนันมีสาวกหลายร้อยคน เธอแสดงธรรมแก่สาวกอย่างนี้ว่า ดุกรพราหมณ์ ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายน้อยนิดหน่อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก จะพึงถูกต้องได้ด้วยปัญญา ควรกระทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี ดุกรพราหมณ์ หยาดน้ำค้างบนยอดหญ้า เมื่ออาทิตย์ขึ้นมา ย่อมแห้งหายไปได้เร็ว ไม่ตั้งอยู่นาน แม้อันใด ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนหยาดน้ำค้าง ฉะนั้น เหมือนกัน นิดหน่อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก จะพึงถูกต้องได้ด้วยปัญญา ควรกระทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี ฯ

ดุกรพราหมณ์ เมื่อฝนตกหนัก หนาเม็ด พองน้ำย่อมแตกเร็ว ตั้งอยู่นาน แม้อันใด ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนพองน้ำ ฉะนั้นเหมือนกัน นิดหน่อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก จะพึงถูกต้องได้ด้วยปัญญา ควรกระทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี ฯ

ดุกรพราหมณ์ รอยไม้ที่ซิดลงไปใต้น้ำ ย่อมกลับเข้าหากันเร็ว ไม่ตั้งอยู่นาน แม้อันใด ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนรอยไม้ที่ซิดลงไปใต้น้ำ ฉะนั้นเหมือนกัน ... ฯ

ดุกรพราหมณ์ แม่น้ำไหลลงจากภูเขา ไหลไปไกล กระแสเชี่ยวพัดไปซึ่งสิ่งที่พอจะพัดไปได้ ไม่มีระยะเวลาหรือชั่วคราวที่มันจะหยุด แต่ที่แท่น้ำนั้นมิแต่ไหลเรื่อยไปถ้ายศเดียว แม้อันใด ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำที่ไหลลงจากภูเขา ฉะนั้นเหมือนกัน ... ฯ

ดุกรพราหมณ์ บุรุษมีกำลัง อมก้อนเขพะไว้ที่ปลายลิ้น แล้วพึงถ่มไปโดยง่ายตาย แม้อันใด ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนก้อนเขพะฉะนั้นเหมือนกัน ... ฯ

ดุกรพราหมณ์ ขึ้นเนื้อที่ใส่ไว้ในกระทะเหล็ก ไฟเผาตลอดทั้งวัน ย่อมจะย่อยยับไปรวดเร็ว ไม่ตั้งอยู่นาน แม้อันใด ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนขึ้นเนื้อ ฉะนั้นเหมือนกัน ... ฯ

ดุกรพราหมณ์ แมโคที่จะถูกเชือด ที่เขานำไปสู่ที่ฆ่า ย่อมก้าวเท้าเดินไปใกล้ที่ฆ่า ใกล้ความตาย แม้อันใด ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนแมโคที่จะถูกเชือด ฉะนั้นเหมือนกัน นิดหน่อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก จะพึงถูกต้องได้ด้วยปัญญา ควรกระทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี ฯ

ดุกริกษุทั้งหลาย ก็โดยสมัยนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีอายุประมาณ ๖๐,๐๐๐ ปี เด็กหญิงมีอายุ ๕๐๐ ปี จึงควรแก่การมีสามี ก็โดยสมัยนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีอาหาร ๖ อย่างเท่านั้น คือ เย็น ร้อน หิว ระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ดุกริกษุทั้งหลาย อรกศาสนัน เมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืน ตั้งอยู่นาน มีอาหารน้อยอย่างนี้ จักแสดงธรรมให้สาวกฟังอย่างนี้ว่า ดุกรพราหมณ์ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายน้อย นิดหน่อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก จะพึงถูกต้องได้ด้วยปัญญา ควรกระทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี ฯ

ดุกริกษุทั้งหลาย ในปัจจุบันนี้ เมื่อจะกล่าวโดยชอบ ก็พึงกล่าวว่าชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายน้อย นิดหน่อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก จะพึงถูกต้องได้ด้วยปัญญา ควรกระทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี ดุกริกษุทั้งหลาย ในปัจจุบันนี้ คนที่มีอายุอยู่ได้นาน ก็เพียง

ร้อยปีหรือน้อยกว่านั้นบ้าง เกินกว่าบ้าง ก็คนที่มีอายุอยู่ถึงร้อยปี ย่อมอยู่ครบ ๓๐๐ ฤดู คือ ฤดูหนาว ๑๐๐ ฤดูร้อน ๑๐๐ ฤดูฝน ๑๐๐ คนที่มีอายุอยู่ถึง ๓๐๐ ฤดู ย่อมอยู่ครบ ๑,๒๐๐ เดือน คือ ฤดูหนาว ๔๐๐ เดือน ฤดูร้อน ๔๐๐ เดือน ฤดูฝน ๔๐๐ เดือน คนที่มีอายุอยู่ถึง ๑,๒๐๐ เดือน ย่อมอยู่ครบ ๒,๔๐๐ กิ่งเดือน คือ ฤดูหนาว ๘๐๐ กิ่งเดือน ฤดูร้อน ๘๐๐ กิ่งเดือน ฤดูฝน ๘๐๐ กิ่งเดือน คนที่มีอายุอยู่ครบ ๒,๔๐๐ กิ่งเดือน ย่อมอยู่ครบ ๓๖,๐๐๐ ราตรี คือ ฤดูหนาว ๑๒,๐๐๐ ราตรี ฤดูร้อน ๑๒,๐๐๐ ราตรี ฤดูฝน ๑๒,๐๐๐ ราตรี คนที่มีอายุอยู่ถึง ๓๖,๐๐๐ ราตรี ย่อมบริโภคอาหาร ๗๒,๐๐๐ เวลา คือ ฤดูหนาว ๒๔,๐๐๐ เวลา ฤดูร้อน ๒๔,๐๐๐ เวลา ฤดูฝน ๒๔,๐๐๐ เวลา พร้อม ๆ กับดื่มนมมารดาและอันตรายแห่งการบริโภคอาหาร ใน ๒ ประการนั้น อันตรายแห่งการบริโภคอาหาร มีดังนี้ คือ คนโกรธย่อมไม่บริโภคอาหาร คนมีทุกข์ก็ไม่บริโภคอาหาร คนป่วยไข้ก็ไม่บริโภคอาหาร คนรักษาอุโบสถก็ไม่บริโภคอาหาร เพราะไม่ได้อาหารจึงไม่บริโภคอาหาร ดุกรภิกษุทั้งหลาย เราได้กำหนดอายุ ประมาณแห่งอายุ ฤดู ปี เดือน กิ่งเดือน ราตรี วัน การบริโภคอาหาร และอันตรายแห่งการบริโภคอาหาร ของมนุษย์ผู้มีอายุร้อยปี ด้วยประการดังนี้แล้ว ดุกรภิกษุทั้งหลาย กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ เอื้อเอ็นดู พึงกระทำแก่สาวก กิจนั้นเรากระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ดุกรภิกษุทั้งหลาย นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง ขอเธอทั้งหลาย จงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าต้องเป็นผู้เดือดร้อนใจในภายหลังเลย นี่คืออนุศาสน์ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย ฯ

จบสูตรที่ ๑๐

จบมหาวรรคที่ ๒^๑

^๑ เนื้อความใน *พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ* เล่มที่ ๒๓ *พระสุตตันตปิฎก* เล่มที่ ๑๕ อังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๗ หน้าที่ ๒๐๕-๒๐๗ <http://84000.org/tipitaka/read/v.php?B=23&A=2827&Z=2899>

ภาคผนวก ๙

๙ ก. อพาธสูตร

[๖๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ท่านพระคิริมานนท์อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนักครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระคิริมานนท์อาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดอนุเคราะห์เสด็จเยี่ยมท่าน พระคิริมานนท์ที่ยังที่อยู่เถิด พระเจ้าข้า ฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอานนท์ ถ้าเธอพึงเข้าไปหาแล้วกล่าวสัญญา ๑๐ ประการแก่คิริมานนท์ ภิกษุไซร้ ข้อที่อาพาธของคิริมานนท์ภิกษุจะพึงสงบระงับโดยพลัน เพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้ สัญญา ๑๐ ประการเป็นไฉน คือ อนิจจสัญญา ๑ อนัตตสัญญา ๑ อสุภสัญญา ๑ อาทีนวสัญญา ๑ ปหานสัญญา ๑ วิราคสัญญา ๑ นิโรธสัญญา ๑ สัพพโลเกอนภิตตสัญญา ๑ สัพพสังขารสุอนิจจสัญญา ๑ อานาปานัสสติ ๑ ฯ

ดูกรอานนท์ ก็อนิจจสัญญาเป็นไฉน ดูกรอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในโคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่ารูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงในอุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ด้วยประการอย่างนี้ ดูกรอานนท์ นี้เรียกว่าอนิจจสัญญา ฯ

ดูกรอานนท์ ก็อนัตตสัญญาเป็นไฉน ดูกรอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในโคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่าจักขุเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา หูเป็นอนัตตา เสียงเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาในอายตนะทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ๖ ประการเหล่านี้ ด้วยประการอย่างนี้ ดูกรอานนท์ นี้เรียกว่า อนัตตสัญญา ฯ

ดูกรอานนท์ ก็อสุภสัญญาเป็นไฉน ดูกรอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้นั้นแล เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาด มีประการต่างๆ ว่า ในกายนี้มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม เนื้อหัวใจ ดับ พังผืด ไต ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปรวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่งามในกายนี้ ด้วยประการดังนี้ ดูกรอานนท์ นี้เรียกว่าอสุภสัญญา ฯ

ดูกรอานนท์ ก็อาทีนวสัญญาเป็นไฉน ดูกรอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในโคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่ากายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่างๆ จึงเกิดขึ้น ในกายนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่องซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมดกัด รื้อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดดำน โรคคุดทะราด หูด โรคละออง บวม โรคอาเจียน โลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคครีตสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไส้สันนิบาต อาพาธอันเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธอันเกิดแต่การบริหารไม่สม่าเสมอ อาพาธอันเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธอันเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้ ด้วยประการดังนี้ ดูกรอานนท์ นี้เรียกว่าอาทีนวสัญญา ฯ

ดูกรอานนท์ ก็ปหานสัญญาเป็นไฉน ดูกรอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่ยินดี ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้หมดสิ้นไป ย่อมทำให้ถึงความไม่มี ซึ่งกามวิตกอันเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่ยินดี ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้หมดสิ้นไป ย่อมทำให้ถึงความไม่มี ซึ่งพยาบาทวิตกอันเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่ยินดี ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้หมดสิ้นไป ย่อมทำให้ถึงความไม่มี ซึ่งวิหิงสาวิตกอันเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่ยินดี ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้หมดสิ้นไป ย่อมทำให้ถึงความไม่มี ซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลายอันชั่วช้า อันเกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นแล้ว ดูกรอานนท์ นี้เรียกว่าปหานสัญญา ฯ

ดูกรอานนท์ ก็วิราคสัญญาเป็นไฉน ดูกรอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในโคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นตั้งนี้ว่าธรรมชาตินั้นสงบ ธรรมชาตินั้นประณีต คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง ธรรมเป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ธรรมเป็นที่สํารอกกิเลส ธรรมชาติเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ ดูกรอานนท์ นี้เรียกว่าวิราคสัญญา ฯ

ดูกรอานนท์ นิโรธสัญญาเป็นไฉน ดูกรอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในโคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นตั้งนี้ว่าธรรมชาตินั้นสงบ ธรรมชาตินั้นประณีต คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง ธรรมเป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ธรรมเป็นที่ดับโดยไม่เหลือ ธรรมชาติเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ ดูกรอานนท์ นี้เรียกว่านิโรธสัญญา ฯ

ดูกรอานนท์ สัพพโลเกอนภิตตสัญญาเป็นไฉน ดูกรอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละอุบาย ๑- และอุปาทานในโลก อันเป็นเหตุตั้งมั่น ถือมั่น และเป็นอนุสัยแห่งจิต ย่อมงดเว้น ไม่ถือมั่น ดูกรอานนท์ นี้เรียกว่าสัพพโลเกอนภิตตสัญญา ฯ

ดูกรอานนท์ สัพพสังขารesuอนิจจสัญญาเป็นไฉน ดูกรอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมอึดอัด ย่อมระอา ย่อมเกลียดชังแต่สังขารทั้งปวง ดูกรอานนท์ นี้เรียกว่าสัพพสังขารesuอนิจจสัญญา ฯ

ดูกรอานนท์ อานาปานัสสติเป็นไฉน ดูกรอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในโคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอเป็นผู้มีสติหายใจออก เป็นผู้มีสติ หายใจเข้า เมื่อหายใจออก ยาวก็รู้ชัดว่า หายใจออกยาว หรือเมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่า หายใจออกสั้น หรือเมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่า หายใจเข้าสั้น ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้กำหนดรู้กายทั้งปวง

(ลมหายใจ) หายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้กำหนดรู้กายทั้งปวง หายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักระงับกายสังขาร (ลมหายใจ) หายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักระงับกายสังขาร หายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักกำหนดรู้ปิตติหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักกำหนดรู้ปิตติหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักกำหนดรู้จิตตสังขาร (เวทนา) หายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักกำหนดรู้จิตตสังขาร หายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักระงับจิตตสังขารหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักระงับจิตตสังขารหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักกำหนดรู้จิตหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักกำหนดรู้จิตหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักยังจิตให้บันเทิงหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักยังจิตให้บันเทิง หายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักตั้งจิตให้มั่นหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักตั้งจิตให้มั่นหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักเปลื้องจิตหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักเปลื้อง จิตหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความคลายกำหนดหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความคลายกำหนดหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความดับสนิทหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความดับสนิทหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความสลัด คีนหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความสลัดคีนหายใจเข้า ดูกรอานนท์ นี้เรียกว่าอานาปานัสสติ ฯ

ดูกรอานนท์ ถ้าเธอพึงเข้าไปหาแล้ว กล่าวสัญญา ๑๐ ประการนี้แก่ศิริมานนทภิกษุไซ้ ข้อที่อาพาธของศิริมานนทภิกษุจะพึงสงบระงับโดยพลันเพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ฯ

ลำดับนั้นแล ท่านพระอานนท์ได้เรียนสัญญา ๑๐ ประการนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้เข้าไปหาท่านพระศิริมานนทที่ยังที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวสัญญา ๑๐ ประการแก่ท่านพระศิริมานนท ครั้นนั้นแล อาพาธนั้นของท่านพระศิริมานนทสงบระงับโดยพลัน เพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้ ท่านพระศิริมานนทหายจากอาพาธนั้น ก็แลอาพาธนั้นเป็นโรคอันท่านพระศิริมานนทละได้แล้วด้วยประการนั้นแล ฯ

๙ บ. ศิริमानันทสูตร

[๖๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล ท่านพระศิริมานนท์อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านพระอานนท์จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิเวทแล้วณั้ ฦ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระศิริมานนท์อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดอนุเคราะห์เสด็จไปเยี่ยมท่านพระศิริมานนท์ยังที่อยู่เถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ ถ้าเธอเข้าไปหาแล้วกล่าวสัญญา ๑๐ ประการแก่ศิริมานนท์ภิกษุ เป็นไปได้ก็การอาพาธของศิริมานนท์ภิกษุจะสงบระงับ โดยฉับพลันเพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้

สัญญา ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. อนิจจสัญญา	๒. อนัตตสัญญา
๓. อสุภสัญญา	๔. อาทีนวสัญญา
๕. ปหานสัญญา	๖. วิราคสัญญา
๗. นิโรธสัญญา	๘. สัพพโลเก อนภิรตสัญญา
๙. สัพพสังขารesu อนิจจสัญญา	๑๐. อานาปานสติ

อนิจจสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่อากัฏฐิ ไปสูโคณไม้กัฏฐิ ไปสูเรือ่นว่างกัฏฐิ พิจารณาว่า ‘รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงในอุปาทานชั้น ๕ นี้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า อนิจจสัญญา

อนัตตสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่อากัฏฐิ ไปสูโคณไม้กัฏฐิ ไปสูเรือ่นว่างกัฏฐิ พิจารณาเห็นว่า ตาเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา หูเป็นอนัตตา เสียงเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา โสภณัฐพะเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา ธรรมารมณเป็นอนัตตา เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาในอายตนะทั้งหลายที่เป็นภายในและภายนอก ๖ ประการนี้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า อนัตตสัญญา

อสุภสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายนี้เท่านั้น ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า ‘ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต^๑ หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม^๒ ปอด ไส้ใหญ่ ไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่งามในกายนี้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า อสุภสัญญา

^๑ไต แปลจากคำว่า “วุก” (โบราณแปลว่า ม้าม) ได้แก่ ก้อนเนื้อ ๒ ก้อน มีขั้วเดียวกัน รูปร่างคล้ายลูกสะบ้าของเด็ก ๆ หรือคล้ายผลมะม่วง ๒ ผลที่ติดอยู่ในขั้วเดียวกัน มีเอ็นใหญ่รั้งจากลำคอดลงไปถึงหัวใจแล้วแยกออกห้อยอยู่ทั้ง ๒ ข้าง (พ.ช.อ. ๓/๔๓) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ใ้บทนิยามของคำว่า “ไต” ว่า “อวัยวะหนึ่งของคนและสัตว์อยู่ในช่องท้องใกล้กระดูกสันหลัง ทำหน้าที่ขับของเสียออกมากับน้ำปัสสาวะ Buddhadatta Mahathera, A. Concise Pali-English Dictionary, 1985, (224); และ Rhys Davids, T.W. Pali-English Dictionary, 1921-1925, (591) ให้ความหมายคำว่า “วุก” ตรงกับคำว่า “ไต” (Kidney)

^๒ม้าม แปลจากคำว่า “ปัทท” ตาม (พ.ช.อ. ๓/๔๕) (โบราณแปลว่า ไต); พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ใ้บทนิยามไว้ว่า “อวัยวะภายในร่างกาย ริมกระเพาะอาหารข้างซ้าย มีหน้าที่ทำลายเม็ดเลือดแดงสร้างเม็ดเลือดเหลืองและสร้างภูมิคุ้มกันแก่ร่างกาย”

อาทินวสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสูंप่ากัถิ ไปสูโคนไม้กัถิ ไปสูเรือ่นว่างกัถิ พิจารณาเห็นว่า ‘กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่โอบุ โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคหิต โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซิม โรคท้อง โรคลมสลับ โรคลงแดง^๓ โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอญคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิตเปื่อย โรคหิตด้าน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคจริตสิดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสลดเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไข้ สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่าเสมอ อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า อาทินวสัญญา

ปหานสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุดทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป นี้เรียกว่าปหานสัญญา

วิราคสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสูंप่ากัถิ ไปสูโคนไม้กัถิ ไปสูเรือ่นว่างกัถิ พิจารณาเห็นว่า ‘ภาวะที่สงบ ประณีต คือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนด นิพพาน’ นี้เรียกว่า วิราคสัญญา

นิโรธสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสูंप่ากัถิ ไปสูโคนไม้กัถิ ไปสูเรือ่นว่างกัถิ พิจารณาเห็นว่า ‘ภาวะที่สงบ ประณีต คือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความดับ นิพพาน’ นี้เรียกว่า นิโรธสัญญา

สัพพโลเก อนภิตสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละอุปาทานในโลกที่เป็นเหตุตั้งมั่น ยึดมั่น และเป็นอนุสัยแห่งจิต งดเว้น ไม่ถือมั่น นี้เรียกว่า สัพพโลเก อนภิตสัญญา

สัพพสังขารesu อนิจจสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมอิตถัต ระอา รังเกียจในสังขารทั้งปวง นี้เรียกว่าสัพพสังขารesu อนิจจสัญญา

อานาปานสติ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสูंप่ากัถิ ไปสูโคนไม้กัถิ ไปสูเรือ่นว่างกัถิ นั่งคู้บัลลังก์^๔ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า^๕ มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก^๖ อานาปานสติ ๑๖ ชั้น^๗

^๓โรคลงแดง หมายถึงโรคที่ถ่ายอุจจาระท้องเดินเป็นเลือด

^๔นั่งคู้บัลลังก์ หมายถึงนั่งพับขาเข้าหากันทั้ง ๒ ข้าง เรียกว่านั่งขัดสมาธิ (วิ.อ. ๑/๑๖๕/๔๔๕)

^๕ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า หมายถึงตั้งสติกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐาน (วิ.อ. ๑/๑๖๕/๔๔๕)

^๖ตามอรรถกถาพระสูตรนี้ อัสสาสะ หมายถึง หายใจเข้า ปัสสาสะ หมายถึงหายใจออก (อัสสาโสติ อนโตปวิสนนาสิกวาโต. ปสสาโสติ พหินิกขมนนาสิกวาโต. ม.ม.อ.๒/๓๐๕/๑๓๖) ส่วนตามอรรถกถาวินัยกัถิกันคือ อัสสาสะ หมายถึงหายใจออก ปัสสาสะ หมายถึงหายใจเข้า (อัสสาโสติ พหินิกขมนวาโต ปสสาโสติ อนโตปวิสนวาโต. วิ.อ. ๑/๑๖๕/๔๔๖)

^๗ดู ม.ม. ๑๓/๑๔๑/๙๕-๖, ม.อ. ๑๔/๑๔๗/๑๓๐-๑๓๑, ส.ม. ๑๙/๙๗๗/๒๖๙

๑. เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ซัดว่าหายใจเข้ายาว
เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ซัดว่าหายใจออกยาว
๒. เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ซัดว่าหายใจเข้าสั้น
เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ซัดว่าหายใจออกสั้น
๓. สำเนียงกว่า จะรู้ซัดกองลมทั้งปวง หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะรู้ซัดกองลมทั้งปวง หายใจออก
๔. สำเนียงกว่า จะระงับกายสังขาร หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะระงับกายสังขาร หายใจออก
๕. สำเนียงกว่า จะรู้ซัดปีติ หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะรู้ซัดปีติ หายใจออก
๖. สำเนียงกว่า จะรู้ซัดสุข หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะรู้ซัดสุข หายใจออก
๗. สำเนียงกว่า จะรู้ซัดจิตตสังขาร หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะรู้ซัดจิตตสังขาร หายใจออก
๘. สำเนียงกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจออก
๙. สำเนียงกว่า จะรู้ซัดจิต หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะรู้ซัดจิต หายใจออก
๑๐. สำเนียงกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจออก
๑๑. สำเนียงกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจออก
๑๒. สำเนียงกว่า จะเปลื้องจิต หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะเปลื้องจิต หายใจออก
๑๓. สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจออก
๑๔. สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจออก
๑๕. สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจออก
๑๖. สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความสลละคืน หายใจเข้า
สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความสลละคืน หายใจออก

นี้เรียกว่า อานาปานสติ

ถ้าเธอจะพึงเข้าไปหาแล้วกล่าวสัญญา ๑๐ ประการนี้แก่ศิริมานนท์ภิกษุ เป็นไปได้ที่อาพาธของศิริมานนท์ภิกษุนั้น จะระงับไปโดยฉับพลันเพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้

ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ได้เรียนสัญญา ๑๐ ประการนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค เข้าไปหาท่านพระศิริมานนท์ถึงที่อยู่ กล่าวสัญญา ๑๐ ประการนี้แก่ท่านพระศิริมานนท์ ขณะนั้นเอง อาพาธของท่านพระศิริมานนท์สงบระงับลงโดยฉับพลันเพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้ ท่านพระศิริมานนท์ได้หายขาดจากอาพาธนั้น

อาพาธนั้น เป็นโรคอันท่านพระศรีเมฆนทีละได้ อย่างนี้แล^๕

ประวัติพระพักุลเถระ

ในสูตรที่ ๔ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า อปปาพาทาน ได้แก่ ผู้ไม่มีอาพาธ.

บทว่า พากุโล ได้แก่ พระเถระได้ชื่ออย่างนี้ เพราะเจริญเติบโตมาในสกุลทั้งสอง.

ในปัญหากรรมของท่าน มีเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้.

ดังได้ยินมา ในอดีตกาล พระเถระนี้ถือปฏิสนธิในสกุลพราหมณ์ ก่อนแต่พระทศพลพระนามว่าอินทสสี ปลายอสงไขยกัไรแสนกัป นับแต่กัปนี้ เจริญวัยก็เรียนพระเวท มองไม่เห็นสาระในคัมภีร์ไตรเพท คิดว่าจักแสวงหาประโยชน์ที่เป็นไปภายภาคหน้า จึงบวชเป็นฤๅษี ได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ทำเวลาให้ล่วงไป ด้วยการเล่นฉาน.

สมัยนั้น พระอินทสสีโพธิสัตว์บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ มีหมู่พระอริยะแวดล้อมแล้ว เสด็จจาริกไป ดาบสพึงว่า พระรัตนะสามเกิดขึ้นแล้ว จึงไปสำนักพระศาสดาฟังธรรม จบเทศนาที่ตั้งอยู่ในสรวง แต่ไม่อาจละฐานะ (เพศ) ของตนได้ ท่านไปเฝ้าพระศาสดาและฟังธรรมเป็นครั้งคราว.

ต่อมา สมัยหนึ่ง พระตถาคตเกิดโรคลมในพระอุทร. ดาบสสมาเพื่อเฝ้าพระศาสดา ทราบว่าพระศาสดาประชวร จึงถามว่า ท่านเจ้าข้า ประชวรเป็นโรคอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกล่าวว่าเป็นโรคลมในพระอุทร จึงคิดว่านี่เป็นเวลาทำบุญของเรา จึงไปยังเชิงเขา รวบรวมยาชนิดต่าง ๆ แล้วถวายพระเถระผู้ปฏิญาณด้วยกล่าวว่า โปรดน้อมถวายยานี้แต่พระศาสดา โรคลมในพระอุทรก็สงบ พร้อมกับการใช้ยา

ดาบสนั้นไปเฝ้าในเวลาที่จะพระศาสดาทรงผาสุก ทูลอย่างนี้ว่า ความผาสุกเกิดแก่พระตถาคต เพราะยาของข้าพระองค์ นี้อันใด ด้วยผลแห่งการถวายยาของข้าพระองค์นั้น ขอความเจ็บไข้ทางร่างกายแม้แต่เพียงถอนผม ก็จงอย่ามีในภพที่ข้าพระองค์ เกิดแล้วเกิดเล่า.

นี่เป็นกัลยาณกรรมในอัตตภาพนั้นของท่าน

ท่านจุดจากภพนั้นบังเกิดในพรหมโลก เวียนว่ายอยู่ในเทวดามนุษย์ สิ้นอสงไขยหนึ่ง ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ถือปฏิสนธิในครอบครัว ณ กรุงหงสวดี เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีอาพาธน้อย กระทำกุศลกรรมยิ่งยวดขึ้นไป ก็ปรารถนาตำแหน่งนั้น.

ท่านกระทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ บังเกิดในครอบครัวพราหมณ์ ณ กรุงพันธุมวดี ก่อนพระทศพลพระนามว่าวิปัสสี บังเกิด บวชเป็นฤๅษีโดยนัยก่อนนั้นแล เป็นผู้ได้ฌาน อาศัยอยู่เชิงเขา. พระวิปัสสีโพธิสัตว์บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ มีภิกษุหกล้านแปดแสนเป็นบริวาร ทรงอาศัยกรุงพันธุมวดี ทรงทำการสงเคราะห์พระมหाराชาเจ้าผู้พุทธบิดาแล้วประทับอยู่ ณ มิคทายวันอันเกษม.

ครั้งนั้น ดาบสนี้ทราบว่าจะพระทศพลบังเกิดในโลก จึงมาฟังธรรมกถาของพระศาสดาตั้งอยู่ในสรวง ไม่อาจละบรรพชาของตน แต่ก็มาอุปัฏฐากพระศาสดาเป็นครั้งคราว.

สมัยหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย เว้นพระศาสดาและพระอัครสาวกเกิดโรคที่ศีรษะ เพราะถูกลมของต้นไม้มีพิษที่ออกดอก สพรังในป่าหิมพานต์. ดาบสสมาที่เฝ้าพระศาสดา พบภิกษุหนึ่งคลุ้มศีรษะจึงถามว่า ท่านเจ้าข้า ภิกษุสงฆ์เป็นอะไร. ภิกษุทั้งหลายตอบว่า ผู้มีอายุ เหล่าภิกษุเป็นโรคดอกไม้พิษ.

ดาบสคิดว่า นี่เป็นเวลาที่ จะทำการชวนชวยทางกายแก่ภิกษุสงฆ์ ให้บุญบังเกิดแก่เรา จึงเก็บยาชนิดต่าง ๆ ด้วยอำนาจของตนแล้วเอาประกอบเป็นยาถวาย. โรคของภิกษุทุกรูปก็สงบไปทันที. ดาบสนั้นดำรงอยู่ชั่วยาว ก็บังเกิดในพรหมโลก เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ แก้วสิบเอ็ดกัป.

^๕ที่มา: โปรแกรม *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* เล่ม: ๒๔ หน้า ๑๒๘-๑๓๓ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๖ อังคุตตรนิกาย กสก-เอกาทสกนิบาต. ๑๐. ศิริมานทสูตร http://84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=24&siri=58

ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสป บังเกิดในกรุงพาราณสี ครองเรือนอยู่คิดว่า เรือนที่อยู่ของเราทรุดโทรม จำจก ต้องไปขายแดนนำทัพสัมภาระมาสร้างเรือน จึงไปกับพวกช่างไม้ พบวิหารใหญ่คร่ำคร่าในระหว่างทาง ก็คิดว่า การสร้างเรือน ของเรายกไว้ก่อน การสร้างเรือนนั้นจักไม่ไปกับเรา แต่การไปด้วยกันช่วยกันทำอย่างใดอย่างหนึ่งก่อน ควรอยู่ เขาให้พวกช่างไม้ เหล่านั้นถือทัพสัมภาระ ให้สร้างโรงอุโบสถในวิหารนั้น ให้สร้างโรงฉัน โรงไฟ (ที่จंगกรม) เรือนไฟ กับปิยกุฎิ (โรงพยาบาล) ที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน วจจกุฎิ (ส้วม) จัดตั้งยาใช้และฉันทสำหรับภิกษุสงฆ์ไว้ทุกอย่าง.

เขากระทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียนว่ายอยู่ในเวทนาและมนุษย์ พุทธันดรหนึ่ง ถือปฏิสนธิในเรือนเศรษฐีกรุงโกสัมพี ก่อนพระทศพลของเราบังเกิด ตั้งแต่วันที่เขาถือปฏิสนธิ สกุลเศรษฐีนั้นก็ประสบลาภอันเลิศ ยศอันเลิศ.

ครั้งนั้น มารดาของเขาคลอดบุตรแล้วคิดว่า เด็กคนนี้มีบุญ กระทำบุญไว้แต่ก่อน เป็นผู้ไม่มีโรค อายุยืน ยังดำรง อยู่ตลอดกาลเท่าใด ก็จักเป็นผู้ให้สมบัติแก่เราตลอดกาลเพียงนั้น ก็เด็กทั้งหลายที่อาบน้ำในแม่น้ำยมุนา ในวันเกิดนั้นแล ย่อม เป็นผู้ไม่มีโรค จึงส่งเด็กนั้นไปอาบน้ำ.

ท่านอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์มณีนิคายกล่าวว่ นางให้อาบสระชะในวันที่ ๕ แล้วส่งเด็กนั้นไปเล่นน้ำ ณ ที่นั้น เมื่อ พี่เลี้ยงนางนมกำลังให้เด็กเล่นด่าลงไล่ขึ้น ปลาตัวหนึ่งเห็นเด็กนั้นสำคัญว่าเหยื่อ ก็อ้าปากคาบเอาไป พี่เลี้ยงนางนม (ตกใจ) ก็ ทิ้งเด็กหนีไป ปลาก็กลืนเด็กนั้น สัตว์มีบุญไม่ประสบทุกข์ ก็เหมือนเข้าห้องนอนแล้วนอน ด้วยเดชบุญของเด็ก ปลาก็เหมือน กลืนภษาชนะที่ร้อนก็เร่าร้อน ก็ว่ายไปโดยเร็วถึง ๓๐ โยชน์ เข้าไปติดอวนของประมง ชาวกรุงพาราณสี. ธรรมดาปลาใหญ่ติด อวนย่อมตาย แต่เดชบุญของเด็ก ปลาตัวนี้พอเขาปลดจากอวนจึงตาย ประมงทั้งหลายได้ปลาตาย ย่อมฆ่าแหละขาย ใช้ คานหามไปทั้งตัว เทียบตระเวนไปในกรุง บอกว่าเอาทรัพย์มาพันหนึ่ง และให้ปลาตัวนี้ ใคร ๆ ก็ไม่ซื้อ.

ในกรุงนั้นมีสกุลเศรษฐีมีสมบัติ ๘๐ โกฏิ พวกประมงถึงใกล้ประตูเรือนสกุลเศรษฐีนั้น ถูกเศรษฐีถามว่า พวกท่าน เอาอะไร จึงจะให้. จึงตอบว่า เอาหาปลา พวกเขาให้หาปลาแล้วรับเอาปลาไป ภริยาเศรษฐีเล่นกับปลาในวันอื่นๆ แต่วัน นั้นวางปลาไว้บนเขียง ฆ่าแหละด้วยตนเอง ธรรมดาคนทั้งหลายย่อมฆ่าระปลาทางห้อง แต่ภริยาเศรษฐีนั้นฆ่าแหละทางข้างหลัง เห็นเด็กมีผิวดังทองในท้องปลา ก็ส่งเสียงลั่นว่า เราได้บุตรในท้องปลา จึงพาเด็กไปหาสามีในทันทีนั่นเอง.

เศรษฐีก็ให้ตีกลองป่าวร้อง แล้วพาเด็กไปสำนักพระราชา กราบทูลว่า ข้าแต่ทเวะ ข้าพระบาทได้เด็กในท้องปลา ข้าพระบาทจะทำอย่างไร.

พระราชารับสั่งว่า เด็กนี้มีบุญอยู่ในท้องปลาก็ไม่มีโรค ท่านจงเลี้ยงไว้.

สกุลอีกสกุลหนึ่งได้อินว่า เขาว่า สกุลเศรษฐีสกุลหนึ่งในกรุงพาราณสีได้เด็กในท้องปลา เศรษฐีสามีภริยานั้นก็ไปกรุง พาราณสี. ลำดับนั้น มารดาของเด็กนั้นเห็นเด็กแต่งตัวเล่นหัวอยู่ ก็ถามว่า เด็กคนนี้ถูกใจจริงหนอ จึงบอกเรื่องนั้น. มารดาอีก คนหนึ่งกล่าวว่า บุตรของเราละ. ถามว่า ท่านได้บุตรที่ไหน. ตอบว่า ในท้องปลา. มารดาเดิมบอกว่ก็ไม่ใช่บุตรของท่าน เป็น บุตรของเรา. ถามว่า ท่านได้มาอย่างไร.

ตอบว่า เราอ้อมท้องมาถึง ๑๐ เดือน ครั้งนั้น เด็กกำลังเล่นน้ำในแม่น้ำ ปลาก็ซุบเด็กไป. มารดาอีกคนหนึ่งบอกว่า บุตรของท่านคงจักเป็นปลาตัวอื่นซุบเอาไป ส่วนเด็กคนนี้ เราได้ในท้องปลา.

แม่ทั้งสองฝ่ายก็พากันไปยังราชสกุล.

พระราชาตัดสินว่า หญิงผู้นี้ไม่เป็นมารดาเมียจะทำได้ เพราะอ้อมท้องมาถึง ๑๐ เดือน พวกประมงถึงจับปลาได้ ชื่อว่าจับได้แต่ภายนอกมีตัวเป็นต้นก็ไม่มี แม้หญิงผู้นี้ไม่เป็นมารดา ก็ไม่อาจทำได้เพราะได้เด็กในท้องปลา เพราะฉะนั้น เด็ก จงเป็นทายาทของทั้งสองสกุล.

นับแต่นั้นมา สกุลทั้งสองก็ประสบลาภอันเลิศยศอันเลิศอย่างยิ่ง จึงพากันขนานนามท่านว่า พากุลกุมาร เพราะสกุล ทั้งสองเลี้ยงให้เติบโต.

เมื่อท่านรู้ความแล้ว สกุลทั้งสองก็สร้างปราสาท ๓ หลังไว้ในนครทั้งสอง จัดนาฎกะ นักฟ้อนรำไว้ ท่านอยู่ ๒ เดือน ในนครหนึ่งๆ อยู่ครบ ๔ เดือนแล้ว เขาสร้างมณฑปไว้บนเรือขนาน ให้ท่านกับเหล่านาฎกะลงไปอยู่ในมณฑปนั้น ท่านเสวย สมบัติอยู่ที่ไปยังอีกนครหนึ่ง ๔ เดือน เหล่านาฎกะชวนครออกปัด้อนรับท่าน ด้วยคิดว่าท่านจักมาครึ่งทาง ๒ เดือน แล้ว

ห้อมล้อมท่านนำไปยังนครของตนอีก ๒ เดือน เหล่านาฏกะอีกพวกหนึ่งก็กลับไปนครของตน ท่านอยู่ในนครนั้น ๒ เดือนแล้ว ก็ไปยังอีกนครหนึ่ง โดยทำนองนั้นนั่นแล ท่านเสวยสมบัติอย่างนี้ ๘๐ ปีบริบูรณ์.

สมัยนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทรงบรรลุประสัพพะปัญญา ประภาสธรรมจักรอันประเสริฐ เสด็จจาริกมาโดยลำดับ ถึงกรุงโกสัมพี.

พระมัชฌิมภิกษุทักขณบาลว่า กรุงพาราณสี แม้ปากุลเศรษฐีสืบข่าวว่า พระทศพลเสด็จมาแล้ว จึงถือเอาของหอม และมาลัยไปสำนักพระศาสดาฟังธรรม ได้ศรัทธาก็มอบ ท่านเป็นปุถุชนอยู่ ๗ วัน อรุณวันที่ ๗ ก็บรรลุประอรหัตพร้อมด้วย ปฏิสัมภิทา.

ครั้งนั้น พวกหญิงแม่บ้านที่ท่านสร้างสมไว้ครั้งเป็นคฤหัสถ์ในนครทั้งสองก็กลับไปเรือนสกุลของตน อยู่ในเรือนสกุล นั้นนั่นแหละ ทำจีวรส่งไปถวาย พระเถระใช้สอยจีวรผืนหนึ่งที่ชาวกรุงโกสัมพีส่งไปถวาย ครั้งเดือน จีวรผืนหนึ่งที่ชาวกรุงพาราณสีส่งไปถวาย ครั้งเดือน โดยทำนองนี้นั่นแล ชาวนครก็นำจีวรแต่ชนิดสุดยอด ในนครทั้งสองมาถวายแต่พระเถระรูปเดียว.

พระเถระครองเรือน ๘๐ ปี อาพาธเจ็บป่วยไร ๆ ก็มีได้มีตลอดกาล แม้เพียงไข้ ๒ นิ้วจับก้อนของหอมสุดดม ในปี ที่ ๘๐ ก็เข้าบรรพชาโดยสะดวกตาย ท่านแม่บวชแล้ว อาพาธแม่เล็กน้อยหรือความขาดแคลนด้วยปัจจัย ๔ มิได้มีเลย แม้สมัย ปรีณิพพาน ในปัจฉิมกาล ท่านก็กล่าวพากุลสูตรทั้งสิ้น โดยแสดงสุขที่เป็นทางกายและทางใจของตนแก่อเจลกัสสปะ สหายเก่า ครั้งเป็นคฤหัสถ์ แล้วก็ปรีณิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

อัตถุปัตติเหตุเกิดเรื่อง ตั้งขึ้นดังกล่าวมาฉะนี้

ส่วนพระศาสดาสถาปนาพระเถระทั้งหลายไว้ในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับ ก็ทรงสถาปนาท่านพระพากุลเถระไว้ใน ตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของภิกษุสาวกผู้มีอาพาธน้อย ในพระศาสนานี้ ครั้งพระเถระยังมีชีวิตอยู่แล.^๔

^๔ ที่มา: อรรถกถา อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เอตทัคคบาลี วรรคที่ ๔ อรรถกถาสูตที่ ๔ ประวัติพระพักกุลเถระ

ภาคผนวก ๑๐

พิกุลัตถเถรชาดริยพุกตสูตร

ว่าด้วยอัจฉริยธรรมของพระพิกุลเถระ

สมัยหนึ่ง ท่านพระพิกุละพักอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแตเขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล ปริพาชกชื่อเจลกัสสปะ ผู้เป็นสหายเก่าของท่านพระพิกุละเมื่อครั้งยังเป็นคฤหัสถ์ เข้าไปหาท่านพระพิกุละถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่ยินดีพอใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกัน แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับท่านพระพิกุละว่า “ท่านพิกุละ ท่านบวชมานานเท่าไรแล้ว”

ท่านพระพิกุละตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ เราบวชมา ๘๐ พรรษาแล้ว”

“ตลอดเวลา ๘๐ พรรษานั้น ท่านเสพเมถุนธรรมมากี่ครั้ง ขอรับ”

“กัสสปะผู้มีอายุ ท่านไม่ควรถามเราอย่างนี้ว่า ‘ตลอดเวลา ๘๐ พรรษานั้นท่านเสพเมถุนธรรมมากี่ครั้ง ขอรับ’ แต่ท่านควรถามเราอย่างนี้ว่า ‘ก็ตลอดเวลา ๘๐ พรรษานี้ กามสัญญาเคยเกิดขึ้นกับท่านกี่ครั้ง’

[๒๑๐] ท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอดเวลา ๘๐ พรรษา เราไม่รู้สึกละเลยว่ามีกามสัญญาเคยเกิดขึ้น”

“ข้อที่ท่านพิกุละไม่รู้สึกละเลยว่ามีกามสัญญาเคยเกิดขึ้นตลอดเวลา ๘๐ พรรษานี้ ข้าพเจ้าจะจำไว้ว่าเป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของท่านพิกุละ”

“ท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอดเวลา ๘๐ พรรษา เราไม่รู้สึกละเลยว่ามีพยาบาทสัญญา ... วิหิงสาสัญญาเคยเกิดขึ้น”

“ข้อที่ท่านพิกุละไม่รู้สึกละเลยว่ามีพยาบาทสัญญา ... วิหิงสาสัญญาเคยเกิดขึ้นตลอดเวลา ๘๐ พรรษานี้ ข้าพเจ้าจะจำไว้ว่าเป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของท่านพิกุละ”

“ท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอดเวลา ๘๐ พรรษา เราไม่รู้สึกละเลยว่ามีกามวิตกเคยเกิดขึ้น”

“ข้อที่ท่านพิกุละไม่รู้สึกละเลยว่ามีกามวิตกเคยเกิดขึ้น ตลอดเวลา ๘๐ พรรษานี้ ข้าพเจ้าจะจำไว้ว่าเป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของท่านพิกุละ”

“ท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอดเวลา ๘๐ พรรษา เราไม่รู้สึกละเลยว่ามีพยาบาทวิตก ... วิหิงสชาติกเคยเกิดขึ้น”

“ข้อที่ท่านพิกุละไม่รู้สึกละเลยว่ามีวิหิงสชาติกเคยเกิดขึ้น ตลอดเวลา ๘๐ พรรษานี้ ข้าพเจ้าจะจำไว้ว่าเป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของท่านพิกุละ”

[๒๑๑] “ท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอดเวลา ๘๐ พรรษา เราไม่รู้สึกละเลยว่ามีจิตหยาบติชิวรเลย”

“ข้อที่ท่านพิกุละไม่รู้สึกละเลยว่ามีจิตหยาบติชิวรเลย ตลอดเวลา ๘๐ พรรษานี้ ข้าพเจ้าจะจำไว้ว่าเป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของท่านพิกุละ”

“ท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอดเวลา ๘๐ พรรษา เราไม่รู้สึกละเลยว่ามีจิตตมตติชิวรเลย ...”

“... เราไม่รู้สึกละเลยว่ามีจิตตมตติชิวรเลย

... ไม่รู้สึกละเลยว่ามีจิตตมตติชิวรเลย

... ไม่รู้สึกละเลยว่ามีจิตตมตติชิวรเลย

- ... ไม่รู้จักการจัดทำจิ๋วของเพื่อนพรหมจารีเลย
- ... ไม่รู้จักยินดีกับกิจนิมนต์เลย
- ... ไม่รู้จักเลยว่าเคยเกิดความคิดอย่างนี้ว่า ‘ขอใคร ๆ พึงนิมนต์เราเถิด’
- ... ไม่รู้จักการนั่งในละแวกบ้านเลย
- ... ไม่รู้จักการฉันในละแวกบ้านเลย
- ... ไม่รู้จักการถือนิมิตแห่งมาตุคามโดยอนุพยัญชนะ^๑ เลย
- ... ไม่รู้จักการแสดงธรรมแก่มาตุคามโดยที่สุตแม่คาลาสีบาทเลย
- ... ไม่รู้จักการเข้าไปสู่สำนักของภิกษุณีเลย
- ... ไม่รู้จักการแสดงธรรมแก่ภิกษุณีเลย
- ... ไม่รู้จักการแสดงธรรมแก่สิกขมานาเลย
- ... ไม่รู้จักการแสดงธรรมแก่สามเณรีเลย
- ... ไม่รู้จักการให้บรรพชาเลย
- ... ไม่รู้จักการให้อุปสมบทเลย
- ... ไม่รู้จักการให้หิรัญญิกเลย
- ... ไม่รู้จักการใช้สามเณรเป็นอุปัฏฐากเลย
- ... ไม่รู้จักการสร่งน้ำในเรือนไฟเลย
- ... ไม่รู้จักการใช้จूरณสร่งน้ำเลย
- ... ไม่รู้จักยินดีการนวดพื้นตัวของเพื่อนพรหมจารีเลย
- ... ไม่รู้จักอาพาธอันเคยเกิดขึ้นแล้วโดยที่สุตแม่ชัวขณะริตนมโคเสร็จเลย
- ... ไม่รู้จักฉันยาโดยที่สุตแม่เท่าขึ้นสมอเลย
- ... ไม่รู้จักการนั่งพิงพนักพิงเลย
- ... ไม่รู้จักการนอนเลย”

“ข้อที่ท่านพักกุละไม่รู้จักการนอนตลอดเวลา ๘๐ พรรษา ข้าพเจ้าจะจำไว้ว่าเป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของท่านพักกุละ”

“ท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอดเวลา ๘๐ พรรษา เราไม่รู้จักการจำพรรษาในเสนาสนะใกล้บ้านเลย”

“ข้อที่ท่านพักกุละไม่รู้จักการจำพรรษาในเสนาสนะใกล้บ้านตลอดเวลา ๘๐ พรรษา ข้าพเจ้าจะจำไว้ว่า เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของท่านพักกุละ”

“ท่านผู้มีอายุ เราเป็นผู้มีกิเลส ฉันทบิณฑบาตของชาวแวนแคว้น ๗ วันเท่านั้น ในวันที่ ๘ ก็ได้บรรลุอรหัตตผล”

“ข้อที่ท่านพักกุละเป็นผู้มีกิเลส ฉันทบิณฑบาตของชาวแวนแคว้น ๗ วันเท่านั้น ในวันที่ ๘ ก็ได้บรรลุอรหัตตผลนี้ ข้าพเจ้าจะจำไว้ว่าเป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของท่านพักกุละ” (๓๕)

[๒๑๒] “ท่านพักกุละ ขอให้ข้าพเจ้าได้บรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้เถิด”

อเจลกัสสะปะได้บรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้แล้ว เมื่อบวชแล้วไม่นาน ทลิกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”

^๑ไม่รู้จักการถือนิมิตแห่งมาตุคามโดยอนุพยัญชนะ หมายความว่า พระเถระไม่เคยมองดูมาตุคามแล้วยึดมั่นนิมิตในรูป (ม.อ.อ. ๓/๒๑๑/๑๔๑)

จึงเป็นอันว่า ท่านพระกัสสปะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย

สมัยต่อมา ท่านพระพุกุละถือลูกตาลเข้าไปยังวิหารทุก ๆ หลัง แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด วันนี้จักเป็นวันปรินิพพานของเรา”

ท่านพระกัสสปะกล่าวว่า “ข้อที่ท่านพุกุละถือลูกตาลเข้าไปยังวิหารทุก ๆ หลังแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ‘นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด วันนี้จักเป็นวันปรินิพพานของเรา’ เราทั้งหลายจะจำไว้ว่าเป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของท่านพุกุละ”

ครั้งนั้น ท่านพระพุกุละนั่งปรินิพพานในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ท่านพระกัสสปะกล่าวว่า “ข้อที่ท่านพุกุละนั่งปรินิพพานในท่ามกลางภิกษุสงฆ์นี้ เราทั้งหลายจะจำไว้ว่าเป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของท่านพุกุละ” ดังนี้แล พุกุละตเถรจฉริยัพภูตสูตรที่ ๔ จบ^๒

^๒ เนื้อความใน พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๔ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๖ มัชฌิมนิกาย อุपरินิพณาสก.
๔. พุกุละตเถรจฉริยัพภูตสูตร

http://84000.org/tipitaka/pitaka2/m_siri.php?B=14&siri=24

ที่มา: โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๔ หน้า ๒๔๒-๒๔๖

ภาคผนวก ๑๑

โคธิกสูตร

[๔๘๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้
สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต
เขตกรุงราชคฤห์ ฯ

ก็สมัยนั้นแล ท่านโคธิกะ อยู่ที่กาลศิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ ฯ

[๔๘๙] ครั้งนั้นแล ท่านโคธิกะเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมั่นคงอยู่ ได้บรรลุเจโตวิมุตติอันเป็น
โลกีย์ ภายหลังท่านโคธิกะได้เสื่อมจากเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์นั้น แม้ครั้งที่ ๒ ท่านโคธิกะเป็นผู้ไม่ประมาท มีความ
เพียร มีจิตมั่นคงอยู่ ได้บรรลุเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์ แม้ในครั้งที่ ๒ ก็ได้เสื่อมจากเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์นั้น แม้ครั้ง
ที่ ๓ ท่านโคธิกะเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมั่นคงอยู่ ได้บรรลุเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์ แม้ในครั้งที่ ๓ ก็ได้
เสื่อมจากเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์นั้น แม้ครั้งที่ ๔ ท่านโคธิกะเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมั่นคงอยู่ ได้บรรลุ
เจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์ แม้ในครั้งที่ ๔ ก็ได้เสื่อมจากเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์นั้น แม้ครั้งที่ ๕ ท่านโคธิกะเป็นผู้ไม่
ประมาท มีความเพียร มีจิตมั่นคงอยู่ ได้บรรลุเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์ แม้ในครั้งที่ ๕ ก็ได้เสื่อมจากเจโตวิมุตติอันเป็น
โลกีย์นั้น แม้ครั้งที่ ๖ ท่านโคธิกะเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมั่นคงอยู่ ได้บรรลุเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์ แม้
ในครั้งที่ ๖ ก็ได้เสื่อมจากเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์นั้น แม้ครั้งที่ ๗ ท่านโคธิกะเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิต
มั่นคงอยู่ ก็ได้บรรลุเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์อีก ฯ

ครั้งนั้นแล ท่านโคธิกะได้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า เราได้เสื่อมจากเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์ถึง ๖ ครั้งแล้ว
ถ้ากระไรเราพึงนำศีลตรามา ฯ

[๔๙๐] ลำดับนั้นแล มารผู้มีบาปทราบความบริวิตกแห่งจิตของท่านโคธิกะด้วยจิตแล้ว จึงเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักษุ มีเพียรใหญ่ มีปัญญามาก รุ่งเรือง
ด้วยฤทธิ์และยศ ก้าวล่วงเวรและภัยทั้งปวง ข้าพระองค์ขอ
ถวายบังคมพระบาททั้งคู่ ข้าแต่พระองค์ผู้มีเพียรใหญ่ สวาก
ของพระองค์อันมรณะครอบงำแล้ว ย่อมคิดจางหวังความ
ตาย ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงไว้ซึ่งความรุ่งเรือง ขอพระองค์จง
ห้ามสวากของพระองค์นั้นเสียเถิด ฯ

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้ปรากฏในหมู่ชน สวากของพระองค์
ยินดีในพระศาสนา ยังไม่ได้บรรลุพระอรหันต์อันตัดเสียซึ่ง
มานะ ยังเป็นพระเสขะอยู่ ไฉนจะพึงกระทำกาลเสียเล่า ฯ
ก็เวลานั้น ท่านโคธิกะได้นำศีลตรามาแล้ว ฯ

[๔๙๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่าเป็นมารผู้มีบาป จึงได้ตรัสกะมารผู้มีบาปด้วยพระคาถาว่า
ปราชญ์ทั้งหลายย่อมทำอย่างนี้แล ย่อมไม่ห่วงใยชีวิต

โคธิกะภิกษุ ถอนต้นหาพร้อมด้วยราก นิพพานแล้ว ฯ

[๔๙๒] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรามาไปสู่กาฬศิลา ข้าง
 ภูเขาอิสสิคิลิ อันเป็นที่โคธิกกุลบุตรนำศัสตรามาแล้ว ฯ

ภิกษุเหล่านั้น กราบพูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว ฯ

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุหลายรูปได้เข้าไปยังกาฬศิลาข้างภูเขาอิสสิคิลิ ฯ

พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นโคธิกะมีค้อนพลักแล้ว นอนอยู่บนเตียงที่ไกลเที่ยว ก็เวลานั้นแล ควันหรือ
 หมอกพลุ่งไปสู่ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ และอนุทิศ ฯ

[๔๙๓] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นไหม ควันหรือหมอก
 นั้นพลุ่งไปสู่ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ และอนุทิศ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบพูลรับ
 พระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย นั้นมารผู้มีบาป เทียวแสวงหาวิญญูณของโคธิกกุลบุตร ด้วยคิดว่า วิญญูณของ
 โคธิกกุลบุตรตั้งอยู่ ณ ที่ไหน ดูกรภิกษุทั้งหลาย โคธิกกุลบุตร มีวิญญูณอันไม่ตั้งอยู่แล้ว ปรีนิพพานแล้ว ฯ

[๔๙๔] ครั้งนั้นแล มารผู้มีบาปถือพิณมีสี่เครื่องเหมือนมะตูมสุก เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว
 ได้พูลถามพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า

ข้าพระองค์ได้ค้นหาวิญญูณของโคธิกกุลบุตร ทั้งในทิศ
 เบื้องบน ทั้งทิศเบื้องต่ำ ทั้งทางขวาง ทั้งทิศใหญ่ ทิศน้อย
 ทัวแล้ว มิได้ประสบ โคธิกะนั้นไป ณ ที่ไหน ฯ

[๔๙๕] พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

นักปราชญ์ผู้ใดสมบูรณ์ด้วยธิดิ มีปรกติเฟงพินิจ ยินดีแล้ว
ในฉานทุกเมื่อ พากเพียรอยู่ตลอดวันและคืน ไม่มีความ
อาลัยในชีวิต ขณะเสนาของมัจจุราชแล้ว ไม่กลับมาสู่ภพ
ใหม่ นักปราชญ์นั้นคือโคธิกกุลบุตร ได้ถอนต้นหาพร้อม
ด้วยราก ปรีนิพพานแล้ว ฯ

พิณได้พลัดตกจากรักแร้ของมารผู้มีพระภาคแล้ว ในลำดับนั้น ยักษ์นั้นมีความโหม่นส หายไปในที่นั้นนั่นเอง ฯ^๑

^๑ เนื้อความใน *พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ* เล่มที่ ๑๕ *พระสูตรตันตปิฎก* เล่มที่ ๗ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
 ที่มา: โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๗ หน้าที่ ๑๖๙-๑๗๒
http://www.84000.org/tipitaka/_mcu/v.php?B=15&A=3885&Z=3951

ภาคผนวก ๑๒

อภิกขัลยสูตร

[๒๑๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถานใกล้พระนครราชคฤห์. สมัยนั้นแล ท่านพระวัชชีสอวาท มีทุกข์ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา พักอยู่ที่นิเวศน์ของนายช่างหม้อ. ครั้งนั้น ท่านพระวัชชีส เรียกภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายมาแล้ว กล่าวว่า มาเถิดอาวุโส ท่านทั้งหลาย จงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ จงถวายบังคมพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า ตามคำของเราแล้ว ทูลว่า พระเจ้าข้า วัชชีสอวาท เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา ท่านถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยเศียรเกล้า และพวกท่านจงทูลอย่างนี้ว่า พระเจ้าข้า ได้ยินว่า ท่านขอประทานวโรกาส ขอทูลเชิญพระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปหาท่านวัชชีสอวาทถึงที่อยู่เถิด. ภิกษุเหล่านั้น รับคำท่านวัชชีสแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลว่า พระเจ้าข้า วัชชีสอวาท เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา ท่านถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยเศียรเกล้า และทูลอย่างนี้ว่า พระเจ้าข้า ได้ยินว่า ท่านขอประทานพระวโรกาส ขอทูลเชิญพระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปหาวัชชีสอวาทถึงที่อยู่เถิด พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ด้วยดุชนิภาพ.

[๒๑๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงครองผ้าแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปหาท่านพระวัชชีสอวาทถึงที่อยู่ ท่านพระวัชชีส ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้ว ก็ลุกขึ้นจากเตียง. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะท่านพระวัชชีสว่า ออย่าเลย วัชชีส เธออย่าลุกจากเตียงเลย อาสนะเหล่านี้ ที่เขาปูลาดไว้มีอยู่ เราจะนั่งที่อาสนะนั้น. พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้. ครั้นแล้ว ได้ตรัสถามท่านพระวัชชีสว่า ดูกรวัชชีส เธอพอนทนได้หรือ พอยังอดภาพให้เป็นไปไม่ได้หรือ ทุกขเวทนานั้น ปรากฏว่าทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นหรือ. ท่านพระวัชชีสกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทนไม่ไหว ไม่สามารถยังอดภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์แรงกล้า มีแต่กำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย ทุกขเวทนาปรากฏว่ากำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย.

พ. ดูกรวัชชีส เธอไม่มีความรำคาญ ไม่มีความเดือดร้อนอะไรบ้างหรือ?

ว. พระเจ้าข้า ที่แท้จริง ข้าพระองค์มีความรำคาญไม่น้อย มีความเดือดร้อนอยู่ไม่น้อยเลย.

พ. ดูกรวัชชีส ก็ตัวเธอเอง ไม่ได้เตียนตนเองได้โดยศีลบ้างหรือ?

ว. พระเจ้าข้า ตัวข้าพระองค์เอง จะเตียนได้โดยศีลก็หาไม่.

พ. ดูกรวัชชีส ถ้าหากว่า ตัวเธอเองเตียนตนเอง โดยศีลไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะมีความรำคาญ และมีความเดือดร้อนอะไร?

ว. พระเจ้าข้า จำเดิมแต่กาลนานมาแล้ว ข้าพระองค์ประสงค์จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แต่ไว้ในร่างกายของข้าพระองค์ ไม่มีกำลังพอที่จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้.

พ. ออย่าเลย วัชชีส ร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นนี้ จะมีประโยชน์อะไร? ดูกรวัชชีสผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่ายอมเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่ายอมเห็นธรรม. วัชชีส เป็นความจริง บุคคลเห็นธรรม ก็ยอมเห็นเรา บุคคลเห็นเราก็มองเห็นธรรม. วัชชีส เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง?

ว. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า?

ว. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอ ที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา?

ว. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง?

ว. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า?

ว. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอ ที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา?

ว. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. เพราะเหตุนั้นแล ฯลฯ อริยสาวกเห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมทราบชัดว่า ฯลฯ ก็อื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสสอน ท่านพระวัชชี ด้วยพระโอวาทนี้แล้ว ทรงลุกจากอาสนะ เสด็จไปยังกุเขาคิชฌกูฏ.

[๒๑๗] ครั้งนั้นแล พระวัชชี เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน ได้เรียกภิกษุอุปฐากทั้งหลายมาแล้วกล่าวว่า มาเถิด อาวุโส ท่านจงช่วยอุ้มเราขึ้นเตียงแล้ว ห้ามไปยังวิหารภาพศิลาข้างกุเขาคิชฌกูฏก็มิได้. ภิกษุผู้เช่นกับเรา ไฉนเล่า จะพึงสำคัญว่าตนพึงทำกาละ ในระแวกบ้านเล่า? ภิกษุอุปฐากเหล่านั้น รับคำท่านวัชชีแล้ว อุ้มท่านพระวัชชีขึ้นเตียง ห้ามไปยังวิหารภาพศิลา ข้างกุเขาคิชฌกูฏ. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ที่กุเขาคิชฌกูฏตลอดราตรีและวันที่ยังเหลืออยู่นั้น. ครั้งนั้น เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว เทวดา ๒ องค์ มีฉวีวรรณงดงาม ทำกุเขาคิชฌกูฏให้สว่างทั่วไปทั้งหมดแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฯลฯ ได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว เทวดาองค์หนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระเจ้าข้าวัชชีภิกษุ คิดเพื่อความหลุดพ้น. เทวดาอีกองค์หนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระเจ้าข้า วัชชีภิกษุ นั้นหลุดพ้นดีแล้ว จักหลุดพ้นได้แน่แท้. เทวดาเหล่านั้น ได้กราบทูลอย่างนี้แล้ว ครั้นแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้ว ก็หายไป ณ ที่นั่นเอง.

[๒๑๘] ครั้นพอรাত্রีนั้นผ่านไป พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย จงพากันเข้าไปหาวัชชีภิกษุถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจงบอกวัชชีภิกษุอย่างนี้ว่า อาวุโส วัชชี ท่านจงฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค และคำของเทวดา ๒ องค์ อาวุโส ณ ราตรีนี้ เมื่อปฐมยามผ่านไปแล้ว เทวดา ๒ องค์ ผู้มีฉวีวรรณงดงาม ทำกุเขาคิชฌกูฏให้สว่างทั่วไปทั้งหมด เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว เทวดาองค์หนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระเจ้าข้า วัชชีภิกษุ คิดเพื่อความหลุดพ้น เทวดาอีกองค์หนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระเจ้าข้า วัชชีภิกษุ นั้นหลุดพ้นดีแล้ว จักหลุดพ้นได้แน่แท้. อาวุโส วัชชี แต่ว่าพระผู้มีพระภาคตรัสกะท่านอย่างนี้ว่า อย่ากลัวเลย วัชชี อย่ากลัวเลย วัชชี จักมีความตายอันไม่ต่ำช้าแก่เธอ จักมีกาลกิริยาอันไม่เลวทรามแก่เธอ. ภิกษุเหล่านั้น รับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว เข้าไปหาท่านพระวัชชีถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว ได้กล่าวกะท่านวัชชีว่า อาวุโส วัชชี ท่านจงฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค และคำของเทวดา ๒ องค์.

[๒๑๙] ครั้งนั้นแล ท่านพระวัชชีเรียกภิกษุอุปฐากทั้งหลายมาแล้วกล่าวว่า มาเถิดอาวุโส ท่านจงช่วยกันอุ้มเราลงจากเตียง เพราะว่า ภิกษุผู้เช่นกับเรานั่งบนอาสนะสูงแล้ว จะพึงสำคัญว่า ตนควรฟังคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคนั้นอย่างไรเล่า? ภิกษุเหล่านั้น รับคำของท่านพระวัชชีแล้ว ก็ช่วยกันอุ้มท่านพระวัชชีลงจากเตียงแล้ว กล่าวว่า ณ ราตรีนี้ เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว เทวดา ๒ องค์ ฯลฯ ได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วเทวดาองค์หนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

พระเจ้าข้า วัฏฏิกิสิกข์ คิดเพื่อความหลุดพ้น เทวดาอีกองค์หนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระเจ้าข้า ก็วัฏฏิกิสิกข์นั้น หลุดพ้นแล้ว จักหลุดพ้นได้แน่แท้ อ้าวโส วัฏฏิกิ แต่ทว่าพระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงท่านอย่างนี้ว่า อย่างแล้วเลย วัฏฏิกิ อย่างแล้วเลย วัฏฏิกิ จักมีความตายอันไม่ต่ำช้าแก่เธอ จักมีกาลกิริยาไม่เลวทรามแก่เธอ. พระวัฏฏิกิกล่าวว่า อ้าวโส ถ้าเช่นนั้น ท่านจงช่วยถวายบังคมพระยुकุลาบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า ตามคำของผมนัดด้วยว่า พระเจ้าข้า วัฏฏิกิสิกข์อาพาธ เป็นไข้หนักได้รับทุกขเวทนา เธอถวายบังคมพระยुकุลาบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า และยังได้สั่งมากราบทูล อย่างนี้ว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่เคลือบแคลงว่า รูปไม่เที่ยง ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาความพอใจก็ดี ความกำหนดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์. ข้าพระองค์ไม่เคลือบแคลงว่า เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณไม่เที่ยง ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาความพอใจก็ดี กำหนดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์ ดังนี้. ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระวัฏฏิกิแล้วหลีกไป ครั้งนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้น หลีกไปไม่นาน ท่านพระวัฏฏิกิก็นำเอาศาตรามา.

[๒๒๐] ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วัฏฏิกิสิกข์อาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา ท่านขอถวายบังคมพระยुकุลาบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าและยังได้สั่งมากราบทูลอย่างนี้ว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่เคลือบแคลงว่า รูปไม่เที่ยง ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจก็ดี ความกำหนดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์. ข้าพระองค์ไม่เคลือบแคลงว่า เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณไม่เที่ยง ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจก็ดี ความกำหนดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์ ดังนี้.

[๒๒๑] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า มาไปกันเถิดภิกษุทั้งหลาย เราจะพากันไปยังวิหารกาฬิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิ ซึ่งเป็นที่ที่วัฏฏิกิสิกข์บุตรนำเอาศาตรามา. ภิกษุเหล่านั้น รับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังวิหารกาฬิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิ พร้อมด้วยภิกษุเป็นจำนวนมาก. ได้ทอดพระเนตรเห็น ท่านพระวัฏฏิกินอนคอบิดอยู่บนเตียงแต่ไกลเดียว. ก็สมัยนั้นแล ปรากฏเป็นกลุ่มควัน กลุ่มหมอกลอยไปทางทิศบูรพา ทิศปัจฉิม ทิศอุดร ทิศทักษิณ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ และอนุทิศ. ลำดับนั้นเอง พระผู้มีพระภาคก็ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายมองเห็นกลุ่มควัน กลุ่มหมอก ลอยไปทางทิศบูรพา ฯลฯ และอนุทิศหรือไม่? ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าเห็น พระเจ้าข้า.

พ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย นั่นแหละคือมารใจหยาบช้า คั่นหาวิญญาณของวัฏฏิกิสิกข์บุตร ด้วยคิดว่าวิญญาณของวัฏฏิกิสิกข์บุตร ตั้งอยู่ ณ ที่แห่งไหนหนอ? ดูกรภิกษุทั้งหลาย วัฏฏิกิสิกข์บุตรมีวิญญาณไม่ได้ตั้งอยู่ ปรินิพพานแล้ว.^๑

^๑ เนื้อความใน *พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ* เล่มที่ ๑๗ *พระสูตรตันตปิฎก* เล่มที่ ๙ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ที่มา: โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๗ หน้าที่ ๑๑๕-๑๒๐ <http://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=17&A=2680&Z=2799>

ภาคผนวก ๑๓

ฉันในอาทศุตร

[๗๔๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแดเขตพระนครราชคฤห์ สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาจุนทะ และท่านพระฉันทะ อยู่บนภูเขาชิลมกุฎ เฉพาะท่านพระฉันทะอาพาธ ทนทุกข์เวทนา เป็นไข้หนัก ๆ

[๗๔๒] ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็นเข้าไปหาท่านพระมหาจุนทะยังที่อยู่ แล้วได้กล่าวกะท่านพระมหาจุนทะดังนี้ว่า ดูกรท่านจุนทะ มาเถิด เราจะเข้าไปหาท่านพระฉันทะยังที่อยู่ ได้ถามถึงความไข้ ท่านพระมหาจุนทะรับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว ต่อนั้น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะ ได้เข้าไปหาท่านพระฉันทะยังที่อยู่ แล้วทักทายปราศรัยกับท่านพระฉันทะ ครั้นผ่านคำทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวกะท่านพระฉันทะดังนี้ว่า ดูกรท่านฉันทะ ท่านพอทน พอเป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลา ไม่กำเริบ ปรากฏความทุเลาเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความกำเริบหรือ

ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระผมทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกระผมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย ๆ

[๗๔๓] ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ลมเหลือประมาณกระทบขม่อมของกระผม เหมือนบุรุษมีกำลังเอาของแหลมคมที่ขม่อม ฉะนั้น กระผมจึงทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกระผมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย ๆ

[๗๔๔] ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ลมเหลือประมาณเวียนศีรษะของกระผมอยู่ เหมือนบุรุษมีกำลังให้การขึ้นศีรษะด้วยเชเนาะอย่างมั่น ฉะนั้น กระผมจึงทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกระผมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย ๆ

[๗๔๕] ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ลมเหลือประมาณปั่นป่วนท้องของกระผม เหมือนคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ฉลาด เอามีดแล้โค้นคมคว้านท้อง ฉะนั้น กระผมจึงทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกระผมหนักกำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย ๆ

[๗๔๖] ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ความร้อนในกายของกระผมเหลือประมาณ เหมือนบุรุษมีกำลัง ๒ คน จับบุรุษมีกำลังน้อยที่อวัยวะป้องกันตัวต่างๆ แล้ว นาบ ย่าง ในหลุมถ่านเพลิง ฉะนั้น กระผมจึงทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกระผมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระผมจักหาศัตรามาฆ่าตัว ไม่อยากจะได้เป็นอยู่เลย ๆ

[๗๔๗] สก. ท่านฉันทะอย่าได้หาศัตรามาฆ่าตัวเลย จงเป็นอยู่ก่อนเกิด พวกเรายังปรารถนาให้ท่านฉันทะเป็นอยู่ ถ้าท่านฉันทะไม่มีโทษจะเป็นที่สบายผมจักแสวงหามาให้ ถ้าท่านฉันทะไม่มีเกสัชจะเป็นที่สบาย ผมจักแสวงหามาให้ ถ้าท่านฉันทะไม่มีคนบำรุงที่สมควร ผมจักคอยบำรุงท่านเอง ท่านฉันทะอย่าได้หาศัตรามาฆ่าตัวเลย จงเป็นอยู่ก่อนเกิด พวกเรายังปรารถนาให้ท่านฉันทะเป็นอยู่ ๆ

[๗๔๘] ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ไม่ใช่กระผมไม่มีโทษนะเป็นที่สบาย ไม่ใช่ไม่มีเภสัชเป็นที่สบาย ไม่ใช่ไม่มีคนบำรุงที่สมควร ก็แหละกระผมได้ปรนนิบัติพระศาสดาตลอดกาลนาน ด้วยความพอพระทัย มีใช้ด้วยความไม่พอพระทัย ความจริงการที่ภิกษุปรนนิบัติพระศาสดาด้วยความพอพระทัย มีใช้ด้วยความไม่พอพระทัย นั้นเป็นการสมควรแก่สาวก ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ขอท่านจงทรงจำไว้อย่างนี้ว่า ฉันทนภิกษุจักหาศัตรามาฆ่าตัว อย่างมิให้ถูกตำหนิได้ ฯ

สา. พวกเราก็จักขอร้องปัญหาท่านฉันทนนะสักเล็กน้อย ถ้าท่านฉันทนนะเปิดโอกาสพยากรณ์ปัญญาได้ ฯ

ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร โปรดถามเถิด กระผมฟังแล้วจึงจักรู้ ฯ

[๗๔๙] ดูกรท่านฉันทนนะ ท่านพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาน ธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญานว่า นั่นของเรา นั่นเรานั้นนั่นอตตาของเราหรือ

ท่านพิจารณาเห็นโสต โสตวิญญาน ...

ท่านพิจารณาเห็นฆานะ ฆานวิญญาน ...

ท่านพิจารณาเห็นชีวหา ชิวหาวิญญาน ...

ท่านพิจารณาเห็นกาย กายวิญญาน ...

ท่านพิจารณาเห็นมโน มโนวิญญาน ธรรมที่รู้ได้ด้วยมโนวิญญานว่านั่นของเรา นั่นเรานั้นนั่นอตตาของเราหรือ ฯ

ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระผมพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญานธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญานว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อตตาของเรา ฯ

กระผมพิจารณาเห็นโสต โสตวิญญาน ...

กระผมพิจารณาเห็นฆานะ ฆานวิญญาน ...

กระผมพิจารณาเห็นชีวหา ชิวหาวิญญาน ...

กระผมพิจารณาเห็นกาย กายวิญญาน ...

กระผมพิจารณาเห็นมโน มโนวิญญาน ธรรมที่รู้ได้ด้วยมโนวิญญานว่านั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อตตาของเรา ฯ

[๗๕๐] สา. ดูกรท่านฉันทนนะ ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร ในจักขุในจักขุวิญญาน ในธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาน จึงพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาน ธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญานว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อตตาของเรา ฯ

ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร ในโสต ในโสตวิญญาน ...

ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร ในฆานะ ในฆานวิญญาน ...

ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร ในชีวหา ในชีวหาวิญญาน ...

ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร ในกาย ในกายวิญญาน ...

ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร ในมโน มโนวิญญาน ในธรรมที่รู้ได้ด้วยมโนวิญญาน จึงพิจารณาเห็นมโน มโนวิญญาน ธรรมที่รู้ได้ด้วยมโนวิญญานว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อตตาของเรา ฯ

ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในจักขุ ในจักขุวิญญาน ในธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาน จึงพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญานธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญานว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อตตาของเรา ฯ

กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในโสต ในโสตวิญญาน ...

กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในฆานะ ในฆานวิญญาน ...

กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในชีวหา ในชีวหาวิญญาน ...

กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในกาย ในกายวิญญาน ...

กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในมโน ในมโนวิญญาน ในธรรมที่รู้ได้ด้วยมโนวิญญาน จึงพิจารณาเห็นมโน มโนวิญญาน ธรรมที่รู้ได้ด้วยมโนวิญญานว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อตตาของเรา ฯ

[๗๕๑] เมื่อท่านพระฉันทะกล่าวแล้วอย่างนี้ ท่านพระมหาจุนทะได้กล่าวกะท่านพระฉันทะดังนี้ว่า ดูกรท่านฉันทะ เพราะฉะนั้นแล ท่านควรใส่ใจคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคนั้นไว้ตลอดกาลเนื่องนิรันดร์แม้ตั้งนี้ว่า บุคคลผู้อันตมทาและทิวาอาศัย อยู่แล้ว ย่อมมีความหวั่นไหว สำหรับผู้ไม่มีตมทาและทิวาอาศัย ย่อมไม่มีความหวั่นไหว เมื่อไม่มีความหวั่นไหว ก็มี ความสงบ เมื่อมีความสงบ ก็ไม่มีตมทาตัวน้อมไปสู่ภพ เมื่อไม่มีตมทาตัวน้อมไปสู่ภพ ก็ไม่มีการมาเกิด ไปเกิด เมื่อไม่มีการมาเกิดไปเกิด ก็ไม่มีจุติและอุปบัติ เมื่อไม่มีจุติและอุปบัติ ก็ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้า ไม่มีระหว่างกลางทั้งสองโลก นี่แหละที่สุดแห่งทุกข์ ครั้น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะ กล่าวสอนท่านพระฉันทะด้วยโอวาทนี้แล้ว จึงลุกจากอาสนะ หลีกไป ฯ

[๗๕๒] ครั้นนั้นแล ท่านพระฉันทะ เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะหลีกไปแล้วไม่นาน ได้หาศาตรามา ข่าตัวเสียทันทีนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังที่ประทับ แล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค นิ่ง ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง พอนิ่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระฉันทะหาศาตรามาข่าตัว เสียแล้ว ท่านจะมีคติดอย่างไร มีสัมปรายภพอย่างไร ฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรสารีบุตร ฉันทนภิกษุพยากรณ์ ความเป็นผู้ไม่ควรตำหนิต่อนหน้าเธอแล้วมิใช่หรือ ฯ
สา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีบ้านในแคว้นวัชชีนามว่าปุพพชिरะ ที่หมู่บ้านนั้น ท่านพระฉันทะยังมีสกุลมิตร สกุลสหาย และสกุลคนที่คอยตำหนิอยู่ ฯ

[๗๕๓] พ. ดูกรสารีบุตร ฉันทนภิกษุยังมีสกุลมิตร สกุลสหาย และสกุลที่คอยตำหนิอยู่ก็จริง แต่เราหาเรียกบุคคล ว่า ควรถูกตำหนิด้วยเหตุเพียงเท่านี้ไม่ ดูกรสารีบุตร บุคคลใดแล ทั้งกายนี้และยิตม้นกายอื่น บุคคลนั้นเราเรียกว่า ควร ถูกตำหนิ ฉันทนภิกษุหา มีลักษณะนั้นไม่ ฉันทนภิกษุหาศาตรามาข่าตัวอย่างไม่ควรถูกตำหนิ ฯ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรจึงชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล ฯ^๑

^๑ เนื้อความใน พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ เล่มที่ ๑๔ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๖ มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๔ หน้าที่ ๔๐๓-๔๐๗
<http://84000.org/tipitaka/read/v.php?B=14&A=9525&Z=9640>

ภาคผนวก ๑๔

ปัญหาพารวัตถุ ว่าด้วยอาพาธ ๕ ชนิด เรื่องอนัตตราชิกธรรม

[๘๘] สมัยนั้น ในแคว้นมคธเกิดโรคระบาดขึ้น ๕ ชนิด คือ (๑) โรคเรื้อน (๒) โรคฝี (๓) โรคกลาก (๔) โรคมองคร่อ^๑ (๕) โรคลมบ้าหมู พวกมนุษย์ถูกโรค ๕ ชนิดเบียดเบียนพากันไปหาหมอชีวกโกมารภัจ กล่าวว่ “ขอโอกาส คุณหมอช่วยรักษาพวกข้าพเจ้าด้วยเถิด”

หมอชีวกโกมารภัจกล่าวว่า “ท่านทั้งหลาย ผมมีกิจมาก มุ่งงานต้องทำมาก พระเจ้าพิมพิสารจอมทั้พมครรัฐ พระสนมและภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ผมก็ต้องพยาบาล ผมไม่สามารถรักษาได้”

มนุษย์เหล่านั้นกล่าวว่า “คุณหมอ ทรัพย์สมบัติยกให้ท่านทั้งหมด ทั้งพวกข้าพเจ้ายอมเป็นทาสของท่าน ขอโอกาส ขอความกรุณารักษาพวกข้าพเจ้าด้วยเถิด”

หมอชีวกโกมารภัจตอบว่า “ท่านทั้งหลาย ผมมีกิจมาก มุ่งงานต้องทำมาก พระเจ้าพิมพิสารจอมทั้พมครรัฐ นางสนมและภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ผมก็ต้องพยาบาล ผมไม่สามารถรักษา (พวกท่าน) ได้”

ขณะนั้น มนุษย์เหล่านั้นมีความคิดดังนี้ว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้มีลักษณะนิสัยดี ประพฤติเรียบร้อย บริโภคอาหารดี นอนในห้องมิดชิด ถ้ากระไรพวกเราพึงบรรพชาในพวกสมณะเชื้อสายศากยบุตร ในที่นั้นภิกษุทั้งหลายจักพยาบาลและหมอชีวกโกมารภัจจักรักษา” ต่อมา จึงเข้าไปขอบรรพชา ภิกษุทั้งหลาย ได้ให้บรรพชาให้อุปสมบท

พวกภิกษุก็ต้องพยาบาลและหมอชีวกโกมารภัจก็ต้องรักษาพวกเขา

ครั้นต่อมา ภิกษุทั้งหลายพยาบาลภิกษุไข้เป็นอันมาก เป็นผู้มากด้วยการขอมากด้วยการออกปากขอว่า “จงให้อาหารสำหรับภิกษุผู้เป็นไข้ จงให้อาหารสำหรับภิกษุพยาบาลไข้ จงให้ยาสำหรับภิกษุผู้เป็นไข้”

แม้หมอชีวกโกมารภัจมั้รักษาภิกษุไข้เป็นอันมาก ก็ปฏิบัติราชการบางอย่างบกพร่อง

[๘๙] ฝ่ายบุรุษคนหนึ่งถูกโรค ๕ ชนิดเบียดเบียน ก็เข้าไปหาหมอชีวกโกมารภัจเรียนว่า “ขอโอกาส คุณหมอช่วยรักษากระผมด้วยเถิด”

หมอชีวกโกมารภัจกล่าวว่า “แนะนำ นาย ผมมีกิจมาก มุ่งงานต้องทำมาก พระเจ้าพิมพิสารจอมทั้พมครรัฐ พระสนมและภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ผมก็ต้องพยาบาล ผมไม่สามารถรักษาได้”

“คุณหมอ ทรัพย์สมบัติยกให้ท่านทั้งหมด ทั้งกระผมยอมเป็นทาสของท่าน ขอโอกาส โปรดรักษากระผมด้วยเถิด”

“แนะนำ นาย ผมมีกิจมาก มุ่งงานต้องทำมาก พระเจ้าพิมพิสารจอมทั้พมครรัฐ นางสนมและภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ผมก็ต้องพยาบาล ผมไม่สามารถรักษาได้”

^๑โรคมองคร่อ คือโรคหลอดลมโป่งพอง มีเสมหะแห้งอยู่ในช่องหลอดลม ทำให้มีอาการไอเรื้อรัง ห้ามผู้ที่เป็นโรคนี้บวชเป็นภิกษุ (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕)

ขณะนั้น บุรุษนั้นมีความคิดดังนี้ว่า “พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้มีลักษณะนิสัยดี ประพฤติเรียบร้อย บริโภคอาหารดี นอนในห้องมิดชิด ถ้าใครพวกเรารักษาในพวกสมณะเชื้อสายศากยบุตร ในที่นั้นภิกษุทั้งหลาย จักพยาบาลและหมอชีวกโกมารภัจจักษุรักษา เราหายโรคก็จะดี” จึงเข้าไปขอการบรรพชา ภิกษุทั้งหลายได้ให้บรรพชาให้ อุปสมบท

พวกภิกษุก็ต้องพยาบาลและหมอชีวกโกมารภัจก็ต้องรักษา เขาหายโรคแล้วก็ดี
หมอชีวกโกมารภัจเห็นบุรุษนั้นดีจึงถามว่า “ท่านได้บรรพชาในหมู่ภิกษุมิใช่หรือ”
บุรุษนั้นตอบว่า “ใช่ ขอรับ”
“ท่านได้ทำเช่นนั้นเพื่ออะไร”
บุรุษนั้นได้บอกเรื่องนั้นให้หมอชีวกโกมารภัจทราบ

หมอชีวกโกมารภัจจึงดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โณพระคุณเจ้าทั้งหลาย จึงให้กุลบุตรผู้ถูกรอค ๕ ชนิด เบียดเบียนบรรพชาเล่า” แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร กราบทูลว่า “ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายไม่พึงให้กุลบุตรผู้ถูกรอค ๕ ชนิดเบียดเบียนบรรพชา พระพุทธเจ้าข้า”

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้หมอชีวกโกมารภัจเห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เรายังให้อาจหาญ แก่ล้ากล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้ว

ลำดับนั้น หมอชีวกโกมารภัจซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เรายังให้อาจหาญ แก่ล้ากล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้วจึงลุกจากที่นั่งถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณจากไปทรง ห้ามคนเป็นโรคติดต่อบรรพชา

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรผู้ถูกรอค ๕ ชนิดเบียดเบียนไม่พึงให้บรรพชา รูปใดให้บรรพชา ต้องอาบัติทุกกฏ”

ภาคผนวก ๑๕

จ้อรบันธกะ

- ชิวกวัตถุ ว่าด้วยหมอชิวโกมารภัจ
- เสฏฐิภริยวัตถุ ว่าด้วยภรรยาเศรษฐีปุตศิระชะ
- พิมพิสารราชวัตถุ ว่าด้วยพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐ
- ราชคหเสฏฐิวัตถุ ว่าด้วยเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์
- เสฏฐิปุตตวัตถุ ว่าด้วยบุตรเศรษฐี
- ปัชโชตราชวัตถุ ว่าด้วยพระเจ้าปัชโชต
- ลิววยพุทธสยัคคถา ว่าด้วยการพระราชทานผ้าลิไวยกะ ๑ คู่
- สมติงสวิเรจนกถา ว่าด้วยพระผู้มีพระภาคเสวยพระโอสถถาย ๓๐ ครั้ง และเรื่องสรงพระกาย

พระผู้มีพระภาค

๒๐๒. ชิวกวัตถุ

ว่าด้วยหมอชิวโกมารภัจ

เรื่องคณะภุมมพิชชาวกรุงราชคฤห์พบหญิงงามเมืองชื่ออัมพาลี

[๓๒๖] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น กรุงเวสาลีเป็นถิ่นอุดมสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมาก มีคนคับคั่ง หาข้าวปลาอาหารง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗ เรือนยอด ๗,๗๐๗ สวนดอกไม้ ๗,๗๐๗ สระโบกขรณี ๗,๗๐๗ และมีหญิงงามเมืองชื่ออัมพาลี รูปร่าง น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง เธอชำนาญการพ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี คนทั้งหลายที่ต้องการจะพาเธอไปร่วมอภิรมย์ด้วยต้องจ่ายค่าตัวถึงคินละ ๕๐ กหาปณะ ก็เพราะนางอัมพาลีนี้แหละที่ทำให้กรุงเวสาลีมีเสน่ห์และความมั่งคั่งเป็นพิเศษ ครั้งนั้น คณะภุมมพิชชาวกรุงราชคฤห์ เดินทางไปกรุงเวสาลีด้วยธุระจำเป็นบางอย่าง ได้พบเห็นกรุงเวสาลีที่อุดมสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมาก มีคนคับคั่ง หาข้าวปลาอาหารง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗ เรือนยอด ๗,๗๐๗ สวนดอกไม้ ๗,๗๐๗ สระโบกขรณี ๗,๗๐๗ และมีหญิงงามเมืองชื่ออัมพาลี มีรูปร่าง น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง เธอชำนาญการพ้อนรำ ขับร้องและประโคมดนตรี คนทั้งหลายที่ต้องการจะพาเธอไปร่วมอภิรมย์ด้วย ต้องจ่ายค่าตัวถึงคินละ ๕๐ กหาปณะ ก็เพราะนางอัมพาลีนี้แหละที่ทำให้กรุงเวสาลีมีเสน่ห์และความมั่งคั่งเป็นพิเศษ

[๓๒๗] ครั้นคณะภุมมพิชชาวกรุงราชคฤห์เสร็จธุระที่จำเป็นในกรุงเวสาลีแล้วเดินทางกลับมายังกรุงราชคฤห์ เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐได้กราบทูลว่า “ขอเดชะ กรุงเวสาลีเป็นถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมาก มีคนคับคั่ง หาข้าวปลาอาหารง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗ เรือนยอด ๗,๗๐๗ สวนดอกไม้ ๗,๗๐๗ สระโบกขรณี ๗,๗๐๗ และมีหญิงงามเมืองชื่ออัมพาลี มีรูปร่าง น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง เธอชำนาญการพ้อนรำ ขับร้องและประโคมดนตรี คนทั้งหลายที่ต้องการจะพาเธอไปร่วมอภิรมย์ด้วย ต้องจ่ายค่าตัวถึงคินละ ๕๐ กหาปณะ ก็เพราะนางอัมพาลีนี้แหละที่ทำให้กรุงเวสาลีมีเสน่ห์และความมั่งคั่งเป็นพิเศษ ขอเดชะ แม้ชาวเราตั้งตำแหน่งหญิงงามเมืองขึ้นบ้างก็จะเป็นการดี”

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐรับสั่งว่า “พนาย ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงหาเด็กสาวผู้มีความงามอย่างนั้นที่ควรคัดเลือกให้เป็นหญิงงามเมือง”

เรื่องบุตรของหญิงงามเมืองชื่อสาลาวดี

ก็สมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์ มีเด็กสาวชื่อสาลาวดีมีรูปร่าง น่ารัก น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง คณะภุมมพิชาวงกรุงราชคฤห์จึงคัดเลือกเธอให้เป็นหญิงงามเมือง เมื่อเธอได้รับเลือกไม่นานนักก็เป็นผู้ชำนาญในการฟ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี คนทั้งหลายที่ต้องการจะพาเธอไปร่วมอภิรมย์ด้วย ต้องจ่ายค่าตัวถึงศึนละ ๑๐๐ กหาปณะ ต่อมาเธอมีครรภ์จึงคิดว่า “ธรรมดาสตรีมีครรภ์ไม่เป็นที่ชอบใจของบุรุษ ถ้าใครทราบว่ามีครรภ์ ลาภผลของเราจะเสื่อมหมด อย่างกระนั้นเลย เราควรแจ้งว่าเราป่วย” แล้วได้สั่งคนเฝ้าประตูไว้ว่า “นายประตู ท่านอย่าอนุญาตให้ชายใดเข้ามา ถ้ามีคนถามหาดิฉัน ก็จงตอบให้เขาทราบว่าดิฉันเป็นไข้” คนเฝ้าประตูนั้นรับคำของหญิงงามเมืองชื่อสาลาวดีว่าจะปฏิบัติตามคำสั่งนั้น ต่อมา เมื่อนางมีครรภ์ครบกำหนดคลอดจึงได้คลอดบุตรชาย ได้กำชับหญิงรับใช้ว่า “แม่สาวใช้ เธอจงวางทารกคนนี้ในกระดิ่งเก่า ๆ แล้วนำออกไปทิ้งที่กองขยะ” หญิงรับใช้รับคำแล้ววางทารกลงในกระดิ่งเก่า ๆ นำออกไปทิ้งที่กองขยะ

[๓๒๘] ก็เวลานั้นเป็นเวลาเช้า เจ้าชายอภัยกำลังเสด็จเข้าสู่พระราชวัง ได้ทอดพระเนตรเห็นทารกนั้นถูกฝังกาแวดล้อม จึงตรัสถามคนทั้งหลายว่า “พนาย ฝังการุมล้อมอะไร”

คนเหล่านั้นกราบทูลว่า “ทารกพระเจ้าข้า”

เจ้าชายอภัยตรัสถามว่า “เขายังมีชีวิตอยู่หรือ”

คนเหล่านั้นกราบทูลว่า “ยังมีชีวิตอยู่ พระเจ้าข้า”

เจ้าชายอภัยตรัสถามว่า “ถ้าเช่นนั้น จงนำทารกไปในพระราชวังของเรามอบให้แม่นมดูแล”

คนเหล่านั้นรับสนองพระบัญชาแล้ว นำทารกนั้นไปวังเจ้าชายมอบให้แม่นมว่า “โปรดเลี้ยงไว้ด้วย” แล้วตั้งชื่อทารกนั้นว่า “ชีวก” เพราะบังถึงคำว่า “ยังมีชีวิตอยู่” ตั้งชื่อว่า “โกมารภัก” เพราะเป็นผู้ที่เจ้าชายรับสั่งให้เลี้ยงไว้ ไม่นานนัก ชีวกโกมารภัก เจริญวัยรู้เรื่องเสีย เขาเข้าเฝ้าเจ้าชายอภัยกราบทูลถามว่า “ใครคือบิดามารดาของเกล้ากระหม่อม พระเจ้าข้า

เจ้าชายอภัยรับสั่งว่า “พ่อชีวก แม่ตัวเราก็ไม่รู้จักรมารดาของเจ้า แต่เราคือบิดาของเจ้า เพราะเราให้เลี้ยงเจ้าไว้”

ชีวกโกมารภักคิดว่า “คนที่ไม่มีความดีจะเข้าพึ่งราชสกุลนี้ได้ยาก อย่างกระนั้นเลย เราควรเรียนศิลปวิทยาไว้”

เรื่องชีวิตเดินทางไปกรุงตักกสิลา

[๓๒๙] สมัยนั้น นายแพทย์ทศปาโมกข์^๑ ตั้งสำนักอยู่ ณ กรุงตักกสิลา ชีวกโกมารภักไม่กราบทูลลาเจ้าชายอภัยลอบเดินทางรอนแรมไปจนถึงกรุงตักกสิลา เข้าไปหานายแพทย์ผู้นั้นแล้วบอกว่า “ท่านอาจารย์ ผมใคร่จะศึกษาศิลปวิทยา”

นายแพทย์กล่าวว่า “พ่อชีวก ถ้าเช่นนั้นเธอจงศึกษาเถิด”

ครั้งนั้น ชีวกโกมารภักเรียนได้มาก เรียนได้รวดเร็ว ทรงจำได้ดี ที่เรียนไว้ก็ไม่ลืมเลือน พอล่วงมาได้ ๗ ปี จึงได้มีความคิดตั้งนี้ว่า “เราเรียนได้มาก เรียนได้รวดเร็ว ทรงจำได้ดี ที่เรียนไว้ก็ไม่ลืมเลือน และเรียนมาถึง ๗ ปีแล้วก็ยังไม่จบศิลปวิทยานี้ เมื่อไรจะจบศิลปวิทยานี้สักที” ลำดับนั้น ชีวกโกมารภัก เข้าไปหานายแพทย์ ณ ที่อยู่ถามว่า “ท่านอาจารย์ ผมเรียนศิลปวิทยาได้มาก เรียนได้เร็ว ทรงจำได้ดี ที่เรียนไว้ก็ไม่ลืมเลือน และเรียนมาถึง ๗ ปีแล้วก็ยังไม่จบศิลปวิทยานี้ เมื่อไรจะจบศิลปวิทยานี้สักทีเล่าขอรับ”

นายแพทย์ตอบว่า “พ่อชีวก ถ้าเช่นนั้นเธอจงถือเสียมแล้วเที่ยวไปรอบ ๆ

กรุงตักกสิลาในระยะ ๑ โยชน์ พบสิ่งที่ไม่ใช่ตัวยากก็จงนำมาด้วย”

^๑ ทศปาโมกข์ หมายถึง มีชื่อเสียง ปรากฏเป็นที่รู้จัก หรือเป็นหัวหน้าอยู่ในทิศทั้งปวง (วิ.อ. ๓/๓๒๙/๒๐๒)

ซิวโกมารักจรับคำของนายแพทย์แล้วถือเสียมเดินไปรอบ ๆ กรุงดักกลีลาในระยะ ๑ โยชน์ ไม่พบเห็นสิ่งใดที่ไม่เป็นตัวยาสักอย่างเดียว จึงเดินทางกลับไปหานายแพทย์ ณ ที่อยู่ กราบเรียนว่า “ท่านอาจารย์ ผมเดินไปรอบ ๆ กรุงดักกลีลาในระยะ ๑ โยชน์แล้ว ไม่พบเห็นสิ่งใดที่ไม่เป็นตัวยาสักอย่างหนึ่ง”

นายแพทย์บอกว่า “พ่อซิว เธอเรียนได้ดีแล้ว ความรู้เท่านี้พอครองชีพได้”

แล้วได้ให้เสียมเดินทางเล็กน้อยแก่ซิวโกมารักจ ต่อมา ซิวโกมารักจถือเสียมออกเดินทางมุ่งไปกรุงราชคฤห์ ระหว่างทาง เสียมหมดลงที่กรุงสาเกต ได้ตระหนักว่า ทางเหล่านี้กัณฑ์ ขาดแคลนน้ำและอาหาร คนไม่มีเสียมเดินทางไปจะลำบาก ถ้ากระไร เราพึงหาเสียมทาง”

๒๐๓. เสฎฐิภริยาวัตถุ

ว่าด้วยภรรยาเศรษฐีปวดศีรษะ

[๓๓๐] สมัยนั้น ภรรยาเศรษฐีกรุงสาเกต ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะ เป็นเวลา ๗ ปี นายแพทย์ทศปาโมกข์คนสำคัญหลายคนมารักษา ก็ไม่สามารถรักษาให้หายได้ ได้เงินไปเป็นจำนวนมาก ซิวโกมารักจเดินทางเข้ากรุงสาเกต สอบถามคนทั้งหลายว่า “พนาย ใครเจ็บไข้บ้าง ผมจะรักษาใคร”

คนเหล่านั้น ตอบว่า “ท่านอาจารย์ ภรรยาเศรษฐีป่วยเป็นโรคปวดศีรษะอยู่ ๗ ปี เชิญท่านไปรักษานางเถิด”

ซิวโกมารักจเดินทางไปถึงถิ่นที่อยู่ของเศรษฐีคบดสังคนเฝ้าประตูว่า “นี่แนะนำประตู ท่านไปกราบเรียนภรรยาเศรษฐีว่า หมอมาแล้วขอรับ เขาจะเยี่ยมภรรยาท่านเศรษฐี”

คนเฝ้าประตูรับคำแล้วเข้าไปหาภรรยาเศรษฐีกราบเรียนว่า “หมอมาแล้วขอรับ เขาจะเยี่ยมคุณนาย”

ภรรยาเศรษฐีถามว่า “หมอเป็นคนเช่นไร”

คนเฝ้าประตูตอบว่า “เป็นหมอหนุ่ม ขอรับ”

ภรรยาเศรษฐีกล่าวว่า “อย่าเลย หมอหนุ่มจะช่วยอะไรฉันได้ นายแพทย์ทศปาโมกข์คนสำคัญหลายคน มารักษา ก็ไม่สามารถรักษาให้หายได้ ได้เงินไปเป็นจำนวนมาก”

นายประตูออกมาหาซิวโกมารักจแล้วบอกว่า “ท่านอาจารย์ ภรรยาเศรษฐีบอกว่า ‘ไม่ละ หมอหนุ่มจะช่วยอะไรฉันได้ นายแพทย์ทศปาโมกข์’ คนสำคัญหลายคน มารักษา ก็ไม่สามารถรักษาให้หายได้ ได้เงินไปเป็นจำนวนมาก”

ซิวโกมารักจกล่าวว่า “ท่านไปกราบเรียนภรรยาเศรษฐีว่า คุณนาย หมอสั่งมาว่า คุณนายอย่าเพิ่งให้อะไร ๆ ต่อเมื่อโรคหายแล้วจึงค่อยให้สิ่งที่ประสงค์จะให้ก็ได้”

นายประตูรับคำของซิวโกมารักจเข้าไปหาภรรยาเศรษฐีแล้วกราบเรียนตามนั้น

ภรรยาเศรษฐีตอบว่า “ถ้าเช่นนั้น เชิญคุณหมอเข้ามาได้”

นายประตูรับคำของภรรยาเศรษฐีแล้วเข้าไปหาซิวโกมารักจบอกว่า “ท่านอาจารย์ ภรรยาเศรษฐีขอเชิญท่านเข้าไป”

ลำดับนั้นซิวโกมารักจเข้าไปหาภรรยาเศรษฐี ตรวจดูอาการของโรคแล้วบอกว่า “คุณนายขอรับ ผมต้องการเนยใส ๑ ซองมือ” เมื่อภรรยาเศรษฐีให้หาเนยใสมา ๑ ซองมือแล้ว เขาจึงหุงเนยใสนั้นกับยาต่าง ๆ ให้ภรรยาเศรษฐีนอนหงายบนเตียง แล้วนวดตุ๋ยา ขณะนั้นเนยใสที่นวดเข้าไปได้พุ่งออกทางปาก

ภรรยาเศรษฐีถ่มเนยใสนั้นลงกระโถนสังหึงรับใช้ว่า “แม่สาวใช้ เธอจงเอาสำลีซับเนยใสนี้ไว้”

ขณะนั้นซิวโกมารักจตระหนักว่า “แปลกจริง ๆ แม่บ้านคนนี้ช่างสกปรกนัก เนยใสที่ต้องทิ้งก็ยังไม่ให้หึงรับใช้เอาสำลีซับไว้อีก ส่วนยาของเรามีราคาแพงมากกว่าจะปล่อยให้เสีย เธอจะให้ไทยธรรมอะไรแก่เราบ้างนะ”

ภรรยาเศรษฐีสังเกตอาการของเขาจึงถามว่า “แปลกใจอะไรหรืออาจารย์”

ซิวโกมารักจจึงเล่าเรื่องนั้นให้ทราบ

ภรรยาเศรษฐีตอบว่า “อาจารย์ ดิฉันเป็นคนมีครอบครัว จำเป็นจะต้องรู้จักสิ่งที่ควรเก็บไว้ใช้ เนยใสนี้ยังดีอยู่จะใช้เป็นยาสำหรับทาเท้าพวกทาสหรือกรรมกรก็ได้ ใช้เป็นน้ำมันเติมตะเกียงก็ได้ ท่านอย่าวิตกไปเลย รางวัลของท่านจะไม่ลดลง”

ครั้งนั้น ชิวโกมารภักได้รักษาโรคปวดศีรษะของภรรยาเศรษฐี ซึ่งเป็นเรื้อรังมาถึง ๗ ปี ให้หายได้โดยวิธีนี้ตั้งแต่วัน
ครั้งเดียวเท่านั้น ครั้นภรรยาเศรษฐีหายโรค แล้วจึงให้รางวัลแก่เขาเป็นเงิน ๔,๐๐๐ กหาปณะ บุตรเศรษฐีคบตีพ้อได้ทราบ
ว่ามารดาของตนหายดีเป็นปกติ จึงให้รางวัลเพิ่มอีก ๔,๐๐๐ กหาปณะ สะใภ้พ้อได้ทราบว่าแม่ผัวของตนหายดีเป็นปกติ จึงให้
รางวัลเพิ่มอีก ๔,๐๐๐ กหาปณะ เศรษฐีคบตีพ้อได้ทราบว่าภรรยาของตนหายเป็นปกติ จึงให้รางวัลเพิ่มอีก ๔,๐๐๐ กหาปณะ
พร้อมกับให้ทาส ทาสี และธมมา ชิวโกมารภักได้รับเงิน ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ พร้อมกับทาส ทาสี และธมมา ออกเดินทางไป
กรุงราชคฤห์ ครั้นถึงแล้วได้เข้าเฝ้าเจ้าชายอภัย กราบทูลว่า “เงิน ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ พร้อมกับทาส ทาสี และธมมานี้เป็น
ผลตอบแทนครั้งแรกของเกล้ากระหม่อม ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดรับค่าเลี้ยงดูของเกล้ากระหม่อมด้วยเถิด พระเจ้าข้า”

เจ้าชายอภัยรับสั่งว่า “อย่าเลยพ้อชิวโก ทรัพย์นี้เป็นของเจ้าคนเดียว เจ้าสร้างบ้านอยู่ในวังของเราเถิด”

ชิวโกมารภักกราบทูลรับพระบัญชาว่า “เป็นพระมหากษัตริย์อย่างยิ่ง พระเจ้าข้า” แล้วได้สร้างบ้านอยู่ในวังของ
เจ้าชายอภัย

๒๐๔. พิมพ์สารราชวัตถุ

ว่าด้วยพระเจ้าพิมพ์สารจอมทัมมครรัฐ

เรื่องรักษาโรคจิตสติดวงทวารของพระเจ้าพิมพ์สารจอมทัมมครรัฐ

[๓๓๑] สมัยนั้น พระเจ้าพิมพ์สารจอมทัมมครรัฐ ทรงประชวรเป็นโรคจิตสติดวงทวาร พระภุชญาเป็นพระโลหิต
พวกนางสนมเห็นจึงพากันหัวเราะเยาะว่า “เวลานี้พระราชาทรงมีระดู ต่อมาพระโลหิตเกิดแก่พระองค์ อีกไม่นานก็จะมี
พระประสูติกาล”

ท้าวเธอทรงเคืองใจเพราะคำหัวเราะเยาะของพวกนางสนม ทรงเล่าเรื่องนั้นให้เจ้าชายอภัยทราบว่า “อภัย พ้อป่วย
เป็นโรคจิตสติดวงทวารถึงกับภุชญาเป็นโลหิต พวกนางสนมเห็นแล้วพากันหัวเราะเยาะว่า ‘เวลานี้พระราชาทรงมีระดู ต่อมา
พระโลหิตเกิดแก่พระองค์ อีกไม่นานก็จะมีพระประสูติกาล’ เจ้าช่วยหาหมอที่พอจะรักษาพ้อได้ให้ทีเถิด”

เจ้าชายอภัยกราบทูลว่า “ขอเดชะ นายชิวโกผู้นี้เป็นหมอมะจ๋าเข้าพระองค์ ยิ่งหนุ่ม ทรงคุณวุฒิจะรักษาพระองค์
ได้”

พระเจ้าพิมพ์สารจอมทัมมครรัฐตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น เธอจงสั่งหมอชิวโกให้รักษาพ้อ”

ต่อมาเจ้าชายอภัยสั่งชิวโกมารภักว่า “ชิวโก เธอจงไปรักษาพระราชานาง”

ชิวโกมารภักรับสนองพระบัญชาแล้วใช้เสื้ดักยาเดินไปในราชสำนัก เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพ์สารจอมทัมมครรัฐกราบทูล
ว่า “ข้าพระองค์จะตรวจโรคของพระองค์พระพุทธเจ้าข้า” แล้วรักษาริตสติดวงทวารของพระเจ้าพิมพ์สารจอมทัมมครรัฐให้
หายขาดด้วยทายาเพียงครั้งเดียวเท่านั้น

เรื่องพระราชทานตำแหน่งแพทย์หลวง

เมื่อพระเจ้าพิมพ์สารจอมทัมมครรัฐทรงหายประชวรจึงรับสั่งให้สตรี ๕๐๐ นาง แต่งตัวเต็มยศแล้วให้เปลื้องออก
รวมเป็นห่อ ตรีศกับชิวโกมารภักว่า “ชิวโก เครื่องประดับทั้งหมดของสตรี ๕๐๐ คนนี้เป็นสมบัติของเจ้า”

ชิวโกมารภักกราบทูลว่า “อย่าเลยพระพุทธเจ้าข้า พระองค์โปรดระลึกว่าเป็นหน้าที่ของข้าพระองค์”

พระเจ้าพิมพ์สารจอมทัมมครรัฐตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงบำรุงเรากับพวกฝ่ายในและภิกษุสงฆ์ผู้มีพระผู้มีพระภาค
ทรงเป็นประธาน”

ชิวโกมารภักกราบทูลรับสนองพระราชดำรัสว่า “ควรมิควรแล้วแต่จะทรงโปรดพระพุทธเจ้าข้า”

๒๐๕. ราชคหเสฏฐีวิตถุ

ว่าด้วยเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์

เรื่องรักษาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะ

[๓๓๒] สมัยนั้น เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะเป็นเวลา ๗ ปี

นายแพทย์ที่สาปโมกซ์คนสำคัญหลายคนมารักษาก็ไม่สามารถรักษาให้หายได้ ได้เงินไปเป็นจำนวนมาก นายแพทย์หลายคนบอกเลิกรักษา นายแพทย์บางพวกกล่าวว่า “เศรษฐีคหบดีจะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๕” นายแพทย์บางพวกกล่าวว่า “เศรษฐีคหบดีจะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๗”

ต่อมา คณะภุมมพิชาชาวกรุงราชคฤห์มีความคิดตั้งนี้ว่า “เศรษฐีคหบดีผู้นี้สร้างคุณประโยชน์มากมายนับแต่พระเจ้าและชวานิมคม แต่กลับถูกพวกแพทย์บอกเลิกรักษา แพทย์บางพวกกล่าวว่าเศรษฐีคหบดีจะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๕ แพทย์บางพวกกล่าวว่าเศรษฐีคหบดีจะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๗ ก็ซิวกเป็นแพทย์หลวงหนุ่ม ทรงคุณวุฒิ อยู่่ากระนั้นเลย พวกเราพึงกราบทูลขออนายแพทย์ซิวกต่อพระราชารักษาเพื่อรักษาเศรษฐี” พวกกันไปเฝ้าราชสำนักเข้าเฝ้ากราบทูลว่า “ขอเดชะ เศรษฐีคหบดีผู้นี้สร้างคุณประโยชน์มากมายนับแต่พระเจ้าและชวานิมคม แต่กลับถูกพวกแพทย์บอกเลิกรักษา แพทย์บางพวกกล่าวว่า เศรษฐีคหบดีจะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๕ แพทย์บางพวกกล่าวว่า เศรษฐีคหบดีจะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๗ ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสขอพระองค์โปรดมีรับสั่งนายแพทย์ซิวกโกมารภักจให้รักษาท่านเศรษฐีเถิด”

ดังนั้นพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐจึงทรงมีรับสั่งซิวกโกมารภักจว่า “ซิวก เจ้าจงไปรักษาเศรษฐีคหบดี”

ซิวกโกมารภักจกราบทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้วเข้าไปหาเศรษฐีคหบดี ตรวจดูอาการของเศรษฐีคหบดีแล้วถามว่า “ท่านคหบดี ถ้าผมรักษาท่านหาย จะมีอะไรเป็นรางวัลบ้าง”

เศรษฐีตอบว่า “ท่านอาจารย์ ทรัพย์สมบัติทุกอย่างจะเป็นของท่าน และเราก็ขอยอมเป็นทาสของท่าน”

ซิวกโกมารภักจถามว่า “ท่านจะนอนตะแคงข้างเดียวตลอด ๗ เดือนได้ไหม”

เศรษฐีตอบว่า “ได้”

ซิวกโกมารภักจถามว่า “ท่านจะนอนอีกข้างหนึ่งตลอด ๗ เดือนได้ไหม”

เศรษฐีตอบว่า “ได้”

ซิวกโกมารภักจถามว่า “ท่านจะนอนหงายตลอด ๗ เดือนได้ไหม”

เศรษฐีตอบว่า “ได้”

ต่อมา ซิวกโกมารภักจให้เศรษฐีคหบดีนอนบนเตียง มัดไว้กับเตียงแล้วถลกหนังศีรษะเปิดรอยประสานกระโหลก นำสัตว์มีชีวิตออกมา ๒ ตัว แสดงแก่ชาวบ้านว่า “พวกท่านจงดูสัตว์มีชีวิต ๒ ตัวนี้ ตัวหนึ่งเล็ก อีกตัวหนึ่งใหญ่ พวกอาจารย์ที่กล่าวว่า เศรษฐีคหบดีจะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๕ คงจะมองเห็นสัตว์ตัวใหญ่ มันจะเจาะกินมันสมองของเศรษฐีคหบดีในวันที่ ๕ เศรษฐีคหบดีถูกมันเจาะกินสมองก็จะถึงอนิจกรรม สัตว์ใหญ่ตัวนี้พวกอาจารย์เห็นถูกต้อง ส่วนพวกอาจารย์ที่กล่าวว่าเศรษฐีคหบดีจะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๗ คงจะมองเห็นสัตว์ตัวเล็ก มันจะเจาะกินมันสมองของเศรษฐีคหบดีในวันที่ ๗ เศรษฐีคหบดีถูกมันเจาะกินสมองก็จะถึงอนิจกรรม สัตว์เล็กตัวนี้พวกอาจารย์เห็นถูกต้อง” แล้วให้ปิดแนวประสานกระโหลก เย็บหนังศีรษะแล้วทายาสมานแผล

ครั้นผ่านไป ๑ สัปดาห์ เศรษฐีคหบดีกล่าวกับซิวกโกมารภักจว่า “อาจารย์ เราไม่สามารถนอนตะแคงข้างเดียวได้ตลอด ๗ เดือน”

ซิวกโกมารภักจถามว่า “คหบดีท่านรับคำไว้มิใช่หรือว่า อาจารย์ เราสามารถนอนตะแคงข้างเดียวได้ตลอด ๗ เดือน”

เศรษฐีตอบว่า “อาจารย์ เรารับรองไว้ก็จริง แต่เราคงตายแน่ เราไม่สามารถนอนตะแคงข้างเดียวได้ตลอด ๗ เดือน”

ซิวกโกมารภักจกล่าวว่า “คหบดี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงนอนอีกข้างหนึ่งตลอด ๗ เดือน”

ครั้นผ่านไป ๑ สัปดาห์ เศรษฐีคหบดีกล่าวกับซิวกโกมารภักจว่า “อาจารย์ เราไม่สามารถนอนตะแคงอีกข้างหนึ่งได้ตลอด ๗ เดือน”

ชีวกโกมารภัจจ์ถามว่า “คหบดี ท่านรับรองเราไว้มิใช่หรือว่า อาจารย์ เราสามารถนอนตะแคงอีกข้างหนึ่งได้ตลอด ๗ เดือน”

เศรษฐีตอบว่า “อาจารย์ เรารับรองไว้ก็จริง แต่เราคงตายแน่ เราไม่สามารถนอนตะแคงอีกข้างหนึ่งได้ตลอด ๗ เดือน”

ชีวกโกมารภัจจ์กล่าวว่า “คหบดี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงนอนหงายตลอด ๗ เดือน”

ครั้นผ่านไป ๑ สัปดาห์ เศรษฐีคหบดีก็กล่าวกับหมอชีวกโกมารภัจจ์ว่า “อาจารย์ เราไม่สามารถนอนหงายได้ตลอด ๗ เดือน”

ชีวกโกมารภัจจ์ถามว่า “คหบดี ท่านรับรองเราไว้มิใช่หรือว่า อาจารย์ เราสามารถนอนหงายได้ตลอด ๗ เดือน”

เศรษฐีตอบว่า “อาจารย์ เรารับรองไว้ก็จริง แต่เราคงตายแน่ เราไม่สามารถนอนหงายได้ตลอด ๗ เดือน”

ชีวกโกมารภัจจ์กล่าวว่า “ท่านคหบดี ถ้าผมไม่บอกท่านไว้เช่นนั้น ท่านก็จะนอนเท่านั้นไม่ได้ ผมทราบอยู่ก่อนแล้วว่า “เศรษฐีคหบดีจะหายดีเป็นปกติใน ๓ สัปดาห์ ลูกขึ้นเถิด คหบดี ท่านหายป่วยแล้ว จะให้อะไรเป็นรางวัลเล่า”

เศรษฐีคหบดีตอบว่า จงรู้ว่า “อาจารย์ ทรัพย์สมบัติทุกอย่างของท่าน เราเองก็ขอยอมเป็นทาสท่าน”

ชีวกโกมารภัจจ์กล่าวว่า “อย่าเลยขอรับ ท่านอย่าให้ทรัพย์สมบัติทุกอย่าง ท่านเองก็ไม่ต้องยอมเป็นทาสของผม ท่านจงทูลเกล้าถวายทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะแด่พระราชา ให้ผม ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะก็พอแล้ว”

เมื่อเศรษฐีคหบดีหายป่วยได้ทูลเกล้าถวายทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะแด่พระราชา และให้แก่ชีวกโกมารภัจจ์ ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ

๒๐๖. เสฏฐิปุตตวัตถุ

ว่าด้วยบุตรเศรษฐี

เรื่องรักษาโรคเนื้องอกในลำไส้

[๓๓๓] สมัยนั้น บุตรเศรษฐีชาวกรุงพาราณสีกำลังเล่นตีลังกา เกิดป่วยเป็นโรคลำไส้บิด ข้าวต้มที่เธอดื่มไม่ย่อยไปด้วยดี อาหารที่รับประทานไม่ย่อยไปด้วยดี อุจจาระ ปัสสาวะไม่สะดวก ดังนั้น บุตรเศรษฐีนั้น จึงซุบพอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง

ต่อมา เศรษฐีชาวกรุงพาราณสี คิดว่า “บุตรของเราเจ็บป่วยถึงเพียงนี้ ข้าวต้มที่เธอดื่มไม่ย่อยไปด้วยดี อาหารที่รับประทานก็ไม่ย่อยไปด้วยดี อุจจาระ ปัสสาวะไม่สะดวก ดังนั้น เธอจึงซุบพอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง อย่ากระนั้นเลย เราควรไปกรุงราชคฤห์ กราบทูลขออนุญาตแพทย์ชีวกต่อพระราชาเพื่อจะได้รักษาบุตรของเรา” แล้วเดินทางไปกรุงราชคฤห์เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัมมครรัฐกราบทูลว่า “ขอเดชะ บุตรของข้าพระองค์เจ็บป่วยขนาดข้าวต้มที่เธอดื่มไม่ย่อยไปด้วยดี อาหารที่รับประทานก็ไม่ย่อยไปด้วยดี อุจจาระ ปัสสาวะไม่สะดวก ดังนั้น เธอจึงซุบพอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง ขอประทานโอกาสเถิด ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โปรดรับสั่งนายแพทย์ชีวกเพื่อจะได้รักษาบุตรของข้าพระองค์ด้วยเถิด”

ลำดับนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐรับสั่งชีวกโกมารภัจจ์ว่า “ไปเถิด ชีวก เจ้าเดินทางไปกรุงพาราณสี จงรักษาบุตรเศรษฐีชาวกรุงพาราณสี”

ชีวกโกมารภัจจ์กราบทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว เดินทางไปกรุงพาราณสี เข้าไปหาบุตรเศรษฐีชาวกรุงพาราณสี ตรวจดูอาการของเขาแล้วให้คนออกไป ชิงม่านมัดไว้กับเสา ให้ภรรยาอยู่ต่อหน้าแล้วผ่าหนังท้อง นำเนื้องอกที่ลำไส้ออกมาแสดงแก่ภรรยาว่า “เธอลองดูความเจ็บป่วยของสามีเธอ ข้าวต้มที่เธอดื่มไม่ย่อยไปด้วยดี อาหารที่รับประทานไม่ย่อยไปด้วยดี อุจจาระ ปัสสาวะไม่สะดวก ดังนั้น บุตรเศรษฐีนี้จึงซุบพอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง” แล้วตัดเนื้องอกในลำไส้ ออกสอดใส่ลำไส้กลับไว้ตามเดิมแล้วเย็บหนังท้องทวายสมานแผล ต่อมาไม่นานนัก บุตรเศรษฐีชาวกรุงพาราณสีจึงหายป่วยเป็นปกติ

ต่อมาเศรษฐีชาวกรุงพาราณสีคิดว่า “บุตรของเราหายป่วยแล้ว” จึงให้รางวัลแก่ชิวโกมารักข์เป็นเงิน ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ ชิวโกมารักข์รับเงินจำนวนนั้นแล้วเดินทางกลับกรุงราชคฤห์ตามเดิม

๒๐๗. ปชโชตราชวัตถุ

ว่าด้วยพระเจ้าปชโชต

เรื่องรักษาโรคผอมเหลืองของพระเจ้าปชโชต

[๓๓๔] สมัยนั้น พระเจ้าปชโชตในกรุงอุชเชนี ทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลือง นายแพทย์ทศปาโมกข์คนสำคัญหลายคนมารักษาก็ไม่อาจทำให้โรคหายได้ ได้เงินไปเป็นจำนวนมาก

สมัยนั้น พระเจ้าปชโชตทรงส่งทูตไปยังราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐใจความว่า “หม่อมฉันเจ็บป่วยมีอาการอย่างนี้ ขอประทานวโรกาสเถิด พระองค์โปรดส่งหมอชิวโกมารักข์ให้มารักษาหม่อมฉัน”

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐรับสั่งชิวโกมารักข์ว่า “ไปเถิดชิวโก เจ้าเดินทางไปกรุงอุชเชนีจงถวายการรักษาพระเจ้าปชโชต”

ชิวโกมารักข์กราบทูลรับสนองพระดำรัสแล้วเดินทางไปกรุงอุชเชนี เข้าไปเฝ้าพระเจ้าปชโชต ตรวจพระอาการแล้วกราบทูลว่า “ขอเดชะ ข้าพระองค์จะหุงเนยใสให้พระองค์เสวย”

พระเจ้าปชโชตตรัสห้ามว่า “อย่าเลยชิวโก ท่านจงรักษาเราด้วยวิธีที่ไม่ต้องใช้เนยใสก็หายได้ เพราะเราเกลียดเนยใส” ครั้งนั้น ชิวโกมารักข์คิดว่า “พระราชานี้ทรงประชวรถึงขนาดนี้ ถ้าไม่มีเนยใสเราก็ไม่อาจรักษาพระองค์ให้หายเป็นปกติ เอาละเราควรหุงเนยใสให้มีสี กลิ่น รส เหมือนน้ำฝน” แล้วให้หุงเนยใสด้วยยาชนิดต่างๆ ทำให้มีสี กลิ่น รสเหมือนน้ำฝน

สมัยนั้น ชิวโกมารักข์มีความคิดดังนี้ว่า “เนยใสที่ทำแล้วเสวยแล้ว เมื่อย่อยไปจะทำให้เรอ พระราชาพระองค์นี้ทรงพิโรธก็จะพึงรับสั่งให้ฆ่าเราได้ ทางที่ดีเราควรกราบทูลลาไว้เสียก่อน”

วันต่อมา ชิวโกมารักข์จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปชโชตถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้กราบทูลดังนี้ว่า “ขอเดชะ ข้าพระองค์เป็นหมอ จะเก็บรากไม้ จะรวบรวมยาโดยกาลชั่วครู่หนึ่ง ในขณะนั้น ๆ ขอประทานวโรกาสเถิด พระองค์โปรดรับสั่งเจ้าพนักงานในโรงราชพาหนะและที่เฝ้าประตูว่า หมอชิวโกจงเดินทางด้วยยานที่ต้องการได้ จงออกไปทางประตูที่ต้องการได้ จงเข้าออกได้ในเวลาที่ต้องการ”

พระเจ้าปชโชตมีรับสั่งเจ้าพนักงานในโรงพาหนะและที่เฝ้าประตูว่า “หมอชิวโกจงเดินทางด้วยยานที่ต้องการได้ จงออกไปทางประตูที่ต้องการได้ จงเข้าออกได้ในเวลาที่ต้องการ”

ก็สมัยนั้น พระเจ้าปชโชตมีช้างพังชื่อภัทวดี เดินทางได้วันละ ๕๐ โยชน์ ชิวโกมารักข์ทูลถวายเนยใสแต่พระเจ้าปชโชตนั้นกราบทูลว่า “พระองค์โปรดเสวยน้ำฝน” เมื่อให้ทำแล้วเสวยเนยใสแล้วก็ไปที่โรงช้าง ขึ้นช้างภัทวดีหนีออกไป

ครั้งนั้น เนยใสที่ทำแล้วเสวยกำลังย่อยจึงทำให้ทรงเรอขึ้น ทันใดนั้นพระเจ้าปชโชตจึงรับสั่งคนทั้งหลายว่า “เราถูกหมอชิวโกชาติชั่วลวงให้ดื่มเนยใส พวกเจ้าจงค้นหามันมาให้ได้”

คนทั้งหลายกราบทูลว่า “หมอชิวโกขึ้นช้างภัทวดีหนีออกไปจากกรุงแล้วพระพุทธเจ้าข้า”

สมัยนั้น พระเจ้าปชโชตมีทาสชื่ออากะซึ่งอาศัยอยู่กับมนุษย์ เดินทางได้วันละ ๖๐ โยชน์ จึงรับสั่งว่า “นายอากะ เจ้าจงไปตามหมอชิวโกกลับมา โดยบอกว่าพระราชารับสั่งให้เชิญท่านกลับ ธรรมดาพวกหมอมิเล่ท์เหลี่ยมมาก เจ้าอย่าไปรับสั่งไรของเขานะ”

ครั้นทาสอากะเดินทางไปทันชิวโกมารักข์กำลังรับประทานอาหารเช้าในระหว่างทางกรุงโกสัมพี จึงบอกว่า “ท่านอาจารย์ พระราชารับสั่งให้เชิญท่านกลับ”

^๒ แปลมาจากคำว่า ตาทีเสน มุหุตเตน

ชีวกโกมารภักกล่าวว่า “กาคะ ท่านโปรดรออยู่ชั่วเวลาที่เรารับประทานอาหาร เชิญท่านมาร่วมรับประทานอาหารด้วยกันเถิด”

ทาสกาคะตอบว่า “อย่าเลย ท่านอาจารย์ พระราชารับสั่งว่า ธรรมดาพวกหมอมิเลห์เหลียมมาก อย่าไปรับสิ่งไร ๆ ของเขา”

ขณะนั้น ชีวกโกมารภักได้แทรกยาทาเลีย พลางเคี้ยวมะขามป้อมและต้มน้ำ แล้วร้องเชิญทาสกาคะว่า “เชิญท่าน กาคะมาเคี้ยวมะขามป้อมและต้มน้ำด้วยกันเถิด”

ทาสกาคะคิดว่า “แพทย์คนนี้ก็กำลังเคี้ยวมะขามป้อมและต้มน้ำ คงไม่มีโทษอะไร” จึงเคี้ยวมะขามป้อมและต้มน้ำ มะขามป้อมครึ่งผลที่เขาเคี้ยวนั้นได้ระบายท้องให้ถ่ายอุจจาระออกมาในที่นั้นทีเดียว

ต่อมาทาสกาคะถามชีวกโกมารภักว่า “ท่านอาจารย์ ผมจะยังมีชีวิตอยู่หรือ”

ชีวกโกมารภักตอบว่า “อย่ากลัวไปเลย ท่านไม่มีอันตราย แต่พระราชาทรงพิโรธก็รับสั่งให้ฆ่าเราได้ ดังนั้นเราไม่กลับละ” แล้วมอบช้างกัณฑ์ให้ทาสกาคะ เดินทางรอนแรมไปจนถึงกรุงราชคฤห์ ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐ แล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบทุกประการ

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐตรัสว่า “เจ้าไม่กลับไปก็เป็นการกระทำที่ดี เพราะพระราชาพระองค์นั้นเขียมโหด ฟังสั่งให้ฆ่าเจ้าก็ได้”

เมื่อพระเจ้าปชโชตทรงหายประชวรจึงทรงส่งราชทูตไปถึงชีวกโกมารภักว่า “เชิญหมอชีวกมา เราจะให้พร”

ชีวกโกมารภักกราบทูลตอบไปว่า “อย่าเลย พระพุทธเจ้าข้า ขอพระองค์ทรงระลึกว่าเป็นหน้าที่ของข้าพระองค์”

๒๐๘. สิวะยกทุสสุคกเถา

ว่าด้วยการพระราชทานผ้าสีไวยกะ ๑ คู่^๓

[๓๓๕] สมัยนั้น พระเจ้าปชโชตได้รับผ้าสีไวยกะ ๑ คู่ เป็นผ้าเนื้อดีเลิศประเสริฐสุดซึ่งมีชื่อเด่นเยี่ยมกว่าผ้าเป็นอันมาก คู่ผ้าหลายคู่ คู่ผ้าหลายร้อย คู่ผ้าหลายพัน คู่ผ้าหลายแสน ต่อมาพระเจ้าปชโชตจึงทรงส่งผ้าสีไวยกะนั้น ๑ คู่ไปพระราชทานแก่ชีวกโกมารภัก

ครั้งนั้น ชีวกโกมารภักคิดว่า “พระเจ้าปชโชตทรงส่งผ้าสีไวยกะ ๑ คู่นี้อันเป็นผ้าเนื้อดีเลิศซึ่งมีชื่อเด่นเยี่ยมกว่าผ้าเป็นอันมาก คู่ผ้าหลายคู่ คู่ผ้าตั้งหลายร้อยคู่ผ้าหลายพัน คู่ผ้าหลายแสน นอกจากพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐแล้ว ไม่มีใครอื่นเหมาะที่จะใช้คู่นี้เลย”

๒๐๙. สมติงสิวิโรจนเถา

ว่าด้วยพระผู้มีพระภาคเสวยพระโอสถถ่าย ๓๐ ครั้ง

เรื่องทรงพระกายพระผู้มีพระภาค

[๓๓๖] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคมีพระวรกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ พระองค์ได้ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า “อานนท์ ตถาคตมีกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ ตถาคตประสงค์จะฉนยาถ่าย”

ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์ได้เข้าไปหาชีวกโกมารภักถึงที่พัก ครั้นถึงแล้วได้กล่าวกับชีวกโกมารภักดังนี้ว่า “ท่านชีวก พระตถาคตมีพระวรกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ พระตถาคตประสงค์จะฉนพระโอสถถ่าย”

ชีวกโกมารภักกล่าวว่า “ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ท่านโปรดทำพระวรกายของพระผู้มีพระภาคให้ชุ่มชื้นสัก ๒-๓ วัน”

^๓ ผ้าสีไวยกะ เป็นผ้าที่ชาวแคว้นอูตรกุรุใช้ห่อศพไปทิ้งไว้ในป่าช้า พวกนกหัสติลิงค์คาบซากศพพร้อมทั้งผ้านั้นไปที่ยอดเขาหิมาลัย ดึงผ้าออกแล้วกินซากศพ พวกนายพรานเห็นผ้า นั้น จึงนำมาถวายพระเจ้าปชโชต (วิ.อ. ๓/๓๓๕/๒๐๖)

ครั้นท่านพระอานนท์ทำพระวรกายของพระผู้มีพระภาคให้ชุ่มชื้น ๒-๓ วันแล้วจึงเข้าไปหาชีวกโกมารภัจจ์ถึงที่พัก ครั้นถึงแล้วได้กล่าวกับชีวกโกมารภัจจ์ดังนี้ว่า “ท่านชีวก พระวรกายของพระผู้มีพระภาคชุ่มชื้นดี เวลานี้ท่านจงรู้เวลาที่ควร”

เรื่องหมอชีวกถวายพระโอสถถ่าย ๓๐ ครั้ง

ครั้งนั้น ชีวกโกมารภัจจ์ได้มีความคิดดังนี้ว่า “การที่เราจะถวายพระโอสถถ่ายชนิดหยาบแต่พระผู้มีพระภาคนั้น ไม่สมควรเลย อย่างกระนั้นเลย เราพึงอบก้านอุบล ๓ ก้านด้วยยาต่าง ๆ แล้วน้อมเข้าไปถวายพระตถาคต” แล้วได้อบก้านอุบล ๓ ก้านด้วยยาต่าง ๆ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้น้อมถวายก้านอุบลก้านหนึ่งแต่พระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงสุตมก้านอุบลก้านที่ ๑ นี้ วิธีนี้จะทำให้พระผู้มีพระภาคทรงถ่ายถึง ๑๐ ครั้ง” แล้วได้ถวายก้านอุบลก้านที่ ๒ แต่พระผู้มีพระภาคกราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคจงทรงสุตมก้านอุบลก้านที่ ๒ นี้ วิธีนี้จะทำให้พระผู้มีพระภาคทรงถ่ายถึง ๑๐ ครั้ง” แล้วได้ถวายก้านอุบลก้านที่ ๓ แต่พระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคจงทรงสุตมก้านอุบลก้านที่ ๓ นี้ วิธีนี้จะทำให้พระผู้มีพระภาคทรงถ่ายถึง ๑๐ ครั้ง”

ครั้นชีวกโกมารภัจจ์ถวายพระโอสถถ่ายแต่พระผู้มีพระภาคเพื่อให้ถ่ายครบ ๓๐ ครั้งแล้วได้ถวายอภิวัต พระผู้มีพระภาคทำประทักษิณกลับไป เมื่อชีวกโกมารภัจจ์ออกไปนอกชุ่มประตู่ ได้เกิดความคิดดังนี้ว่า “เราถวายพระโอสถถ่ายแต่พระผู้มีพระภาคเพื่อให้ถ่ายครบ ๓๐ ครั้ง พระตถาคตมีพระวรกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ จะไม่ทำพระผู้มีพระภาคให้ถ่ายครบ ๓๐ ครั้ง (แต่) ทำพระผู้มีพระภาคให้ถ่ายเพียง ๒๙ ครั้ง อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงถ่ายแล้วจะทรงสร่งสนานแล้วจึงจะถ่ายอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเป็นดั่งนั้น พระผู้มีพระภาคจักทรงถ่ายครบ ๓๐ ครั้งพอดี”

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดของชีวกโกมารภัจจ์ด้วยพระทัย จึงรับสั่งกับท่านพระอานนท์ว่า “อานนท์ เวลานี้ ชีวกโกมารภัจจ์ออกไปนอกชุ่มประตู่ได้มีความคิดดังนี้ว่า ‘เราถวายพระโอสถถ่ายแต่พระผู้มีพระภาคเพื่อให้ถ่ายครบ ๓๐ ครั้ง พระตถาคตมีพระวรกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ จะไม่ทำพระผู้มีพระภาคให้ถ่ายครบ ๓๐ ครั้ง (แต่) จะทำพระผู้มีพระภาคให้ถ่ายเพียง ๒๙ ครั้ง อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงถ่ายแล้วจะทรงสร่งสนาน จักทำพระผู้มีพระภาคซึ่งทรงสร่งสนานแล้วให้ถ่ายอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเป็นดั่งนั้น พระผู้มีพระภาคจักทรงถ่ายครบ ๓๐ ครั้งพอดี’ อานนท์ ถ้าอย่างนั้น เธอจงเตรียมน้ำร้อนไว้”

ท่านพระอานนท์กราบทูลรับสนองพระพุทธานุญาตแล้วจัดเตรียมน้ำร้อนไว้ถวาย ต่อมา ชีวกโกมารภัจจ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้ถวายอภิวัตแล้วนั่งอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า “พระผู้มีพระภาคทรงถ่ายแล้วหรือ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ชีวก เราถ่ายแล้ว”

ชีวกโกมารภัจจ์กราบทูลว่า “เมื่อข้าพระองค์ออกไปนอกชุ่มประตู่คิดว่า ‘เราถวายพระโอสถถ่ายแต่พระผู้มีพระภาคเพื่อให้ถ่ายครบ ๓๐ ครั้ง พระตถาคตมีพระวรกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ จะทำพระผู้มีพระภาคให้ไม่ถ่ายครบ ๓๐ ครั้ง (แต่) จะทำพระผู้มีพระภาคให้ถ่ายเพียง ๒๙ ครั้ง พระผู้มีพระภาคทรงถ่ายแล้วจะทรงสร่งสนาน จักทำพระผู้มีพระภาคซึ่งทรงสร่งสนานแล้วให้ถ่ายอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเป็นดั่งนี้ พระผู้มีพระภาคจักทรงถ่ายครบ ๓๐ ครั้งพอดี พระผู้มีพระภาคโปรดทรงสร่งสนานเถิด พระพุทธเจ้าข้า พระสุตโปรดทรงสร่งสนานเถิด”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสร่งน้ำอุ่น วิธีนี้ทำพระผู้มีพระภาคซึ่งทรงสร่งสนานแล้วให้ถ่ายอีกครั้งหนึ่งจึงครบ ๓๐ ครั้งพอดี

ครั้งนั้น ชีวกโกมารภัจจ์กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ควรเสวยพระกระยาหารที่ปรุงด้วยน้ำต้มผักต่าง ๆ จนกว่าพระวรกายจะเป็นปกติ”

ภาคผนวก ๑๖

มหาภารมีของ

โกษชัยคุรุไวฑูรยประภาตภาคตสุต

ดังที่ได้สดับมา: ขณะที่ได้ท่องเที่ยวอยู่ในดินแดนต่างๆ เพื่อเทศนา สั่งสอนสรรพสัตว์ พระภควันต์ได้เสด็จมาถึงเมืองไวศาลี พระองค์ประทับ ภายใตเงาไม้ ประคองด้วยเสียงดนตรีมีบรรดาสาวอยู่ถึง ๘,๐๐๐ รูป พระโพธิสัตว์อีก ๓๖,๐๐๐ องค์ พรุ่งพร้อมด้วยกษัตริย์มุขมนตรี พราหมณ์ ผู้ทรงปัญญา นาคทั้ง ๘ จำพวก เทวดา และกนิรทั้งหลาย ท่วมกลางผู้มี ศรีราชาทั้งหลาย พระองค์ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนา

พระมัณชูศรี ผู้เป็นเลิศในทางธรรม ได้ลุกขึ้นจากอาสนะ พุทวจิตได้ ปรากฏขึ้นในกายอย่างเป็นอัศจรรย์ ลดผ้าเฉวียงบ่า แล้วคุกเข่าลงในทิศที่ พระภควันต์ประทับ ก็มลงถวายบังคมแล้วพนมมือทูลขอว่า

“พระองค์ผู้ประเสริฐเหนือโลก ข้าพระองค์อยากได้ยิน ได้ฟังเรื่องราว ของพระพุทเจ้า และปณิธาน ซึ่งแต่ละพระองค์ได้ทรงแสดงไว้แล้วในอดีต เพื่อให้ผู้ที่ได้สดับตรับฟังแล้ว จะได้สละละเว้นจากกิเลส เป็นประโยชน์สุข แก่สรรพสัตว์ผู้อยู่ในกาลเวลาแห่งความเสื่อม”

สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญ พระมัณชูศรีโพธิสัตว์เจ้า ว่า

“ดีแล้ว ดีแล้ว มัณชูศรี ด้วยพระเมตตาคุณอันสูงส่ง เธอได้ทูลขอให้ ตถาคตเอ่ยพระนามพระพุทเจ้า และปณิธานของพระองค์ท่านทั้งหลาย โดยประสงค์ที่จะทำลายเสียซึ่งอาสวะกิเลสในจิตของมนุษย์ผู้อยู่ในกาลเวลาอันเสื่อม เพื่อยังประโยชน์สุขให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ขอเธอทั้งหลายจงตั้ง จิตสดับฟังพระธรรมอันตถาคตจะได้แสดงในโอกาสนี้”

พระมัณชูศรี ทูลว่า

“ขอพระองค์ทรงแสดงธรรมตามพระประสงค์เถิดพระเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความยินดีในการฟังธรรมนี้”

สมเด็จพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า

ในทางทิศตะวันออก ไกลจากพุทธเกษตรออกไปเป็นสิบเท่าของ เม็ดทรายในแม่น้ำคงคา มีโลกธาตุอยู่อีกแห่งหนึ่ง สะอาดบริสุทธิ์ดุจเดียวกับ มณีสีฟ้า มีพระพุทเจ้าทรงพระนามว่า โกษชัยคุรุ ผู้ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทเจ้า ทรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ สมบูรณ์ทั้งจิตและกาย พระองค์ทรงรอบรู้ ในสัจจะ ทรงหยั่งรู้ในโลก ทรงเป็นผู้ชี้ทางให้มวลมนุษย์ด้วยความชำนาญ ดุจเดียวกับสารถิผู้ชำนาญในการบังคับม้าทรงเป็นศาสดาของมนุษย์ และ เทวดาทั้งหลาย มัณชูศรี สมเด็จพระสัมมาสัมพุทเจ้า โกษชัยคุรุไวฑูรย- ประภาตภาคเจ้า ในสมัยที่พระองค์ทรงดำรงพระภาคเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์ทรงตั้งปณิธานไว้ ๑๖ ประการ ดังนี้^๑

^๑ จินแต่จวินนิมเรียกพระสูตรนี้ว่า “เอี้ยะซือฮุกจับหยี่ไต่ห่งวง”

ปณิธานข้อที่ ๑ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ ได้จุติลงมาในโลกและ ได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ขอให้กายของข้าฯ มีรัศมีรุ่งเรืองดุจเปลว ไฟ ส่องแสงออกไปสู่บริเวณทั้งหลายโดยปราศจากขอบเขตจำกัด พร้อมด้วย พุทธลักษณะสำคัญ ๓๒ ประการ และลักษณะพิเศษประกอบอีก ๘๐ ประการ เมื่อนั้น ข้าฯ จะยังให้สรรพสัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในความเสมอภาคเช่นเดียวกับข้าฯ

ปณิธานข้อที่ ๒ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ ได้จุติลงมาในโลก และได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ กายของข้าฯ จะทอแสงดุมณีสีฟ้าอันปราศจากมลทินทั้งภายในและภายนอก เปล่งแสงออกไปไกลแสนไกล ทรง ไรซึ่งคุณธรรมอันยิ่งใหญ่ ประทับนั่งอย่างสงบ มีรัศมีสว่างกว่าพระจันทร์และ พระอาทิตย์ ข้าฯ จะเป็นผู้นำปัญญาสู่สรรพสัตว์ผู้ยังข้องอยู่ในกิเลสเพื่อเขา จะได้ดำเนินชีวิตอย่างอิสระตามปณิธานของแต่ละบุคคล

ปณิธานข้อที่ ๓ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ ได้จุติลงมาในโลก และได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ด้วยอำนาจแห่งปัญญาอันหา ขอบเขตมิได้ ข้าฯ จะช่วยสรรพสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากความยาก จนโดยจะ ไม่มีวันปราศจากสิ่งต้องประสงค์ทั้งปวง

ปณิธานข้อที่ ๔ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ ได้จุติลงมาในโลก และได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ข้าฯ จะนำสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ เดินทางผิดให้หันกลับมาสู่แนวการปฏิบัติเพื่อสัมมาสัมโพธิญาณ รวมทั้ง การนำผู้ปฏิบัติตามสาวกยาน และปัจเจกพุทธยาน ให้หันมาปฏิบัติตามแนวทางของมหายานด้วย

ปณิธานข้อที่ ๕ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ ได้จุติลงมาในโลก และได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ข้าฯ จะนำสรรพสัตว์อันมี ประมาณมิได้ ผู้ซึ่งประพฤติปฏิบัติตามพรหมจรรย์ตามคำสอนของข้าฯ ไปสู่ความบริสุทธิ์หมดจดถึงที่สุด ทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลางและบั้นปลาย แม้บางคนอาจย่อหย่อนท้อถอย ขอให้เขาเหล่านั้นสู่ความบริสุทธิ์ทันทีที่ได้ยินพระนามของข้าฯ โดยจะไม่ต้องตกไปสู่อบายภูมิทั้งสาม

ปณิธานข้อที่ ๖ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ ได้จุติลงมาในโลก และได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มวลมนุษย์ผู้อ่อนแอพิการ รูปร่าง น่าเกลียด โง่เขลา ตาบอด หูหนวก มือลีบ เท้าลีบ หลังค่อม เป็นโรคเรื้อน สติฟั่นเฟือน และมีโรคภัยต่าง ๆ ขอให้มวลมนุษย์เหล่านั้น จงหายกลับคืน สู่อาการปกติทั้งกายและใจ ทันทีที่ได้ยินพระนามของข้าฯ อวัยวะทุกส่วนของร่างกายจงคืนสู่ภาวะสมบูรณ์ โรคภัยทั้งหลายจงหายเป็นปกติ

ปณิธานข้อที่ ๗ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ ได้จุติลงมาในโลก และได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว สรรพสัตว์ผู้ทนทุกข์ทรมานอยู่ ด้วยอาการป่วยไข้ทั้งปวง เป็นบุคคลลอนาถา ไร้ญาติขาดที่พึ่ง ปราศจาก แพทย์ ปราศจากยารักษาโรค และไร้ที่พึ่งพิง คนยากคนจนทั้งหลายเหล่านี้ ทันทีที่ได้ยินพระนามของข้าฯ ขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ จงหายจาก โรคภัยทั้งปวง ประสบสุขทั้งกายและใจ ถึงพร้อมซึ่งญาติมิตร และโภคสมบัติ และบรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นที่ที่สุด

ปณิธานข้อที่ ๘ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ ได้จุติลงมาในโลก และได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว หญิงผู้ใดต้องทนทุกข์ทรมานจนถึงที่สุด บังเกิดความเบื่อหน่าย และต้องการให้พ้นเสียจากความเป็น อีสตรี เมื่อได้ยินพระนามของข้าฯ ขอหญิงนั้นจงกลับร่างเป็นชาย มีอวัยวะ ร่างกายเป็นชายโดยสมบูรณ์ และจงได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นที่ที่สุด ต้นฉบับสำหรับราชสำนักต่างจากปณิธานข้อนี้ดังนี้

“เพื่อประโยชน์แก่สาธุชนทั่วไปโดยไม่มีขอบเขตจำกัด ขอให้ทุกคนได้ถึง ฝั่งพระนิพพาน ก้าวล่วงสังสารวัฏและเดินเข้าสู่มรรควิธีแห่งปัญญา ข้าฯ จะช่วยให้เขามีความกระจำแจ้งโดยปราศจากข้อสงสัย”

ปณิธานข้อที่ ๙ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ ได้จุติลงมาในโลก และได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ข้าฯ จะช่วยสรรพสัตว์ทั้งปวงให้ พ้นจากบ่วงมาร หลุดพ้นจากความเห็นผิดทั้งปวง หากผู้ใดยึดมั่นในคำสอน อันเป็นอวิชา ข้าฯ จะช่วยเขาให้พ้นจากความหลงผิดและช่วยให้บังเกิด ความเชื่อมั่นในหลักสัจธรรมและนำไปสู่การดำเนินชีวิตตามแนวโพธิสัตว์ มิชามินานก็จะได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ปณิธานข้อที่ ๑๐ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ ได้จุติลงมาในโลก และได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ข้าฯ จะช่วยพวกเขาทั้งหลาย ผู้ต้องโทษจองจำ ถูกผูกมัดจองจำ ถูกเขียนตีด้วยความหวาย ถูกจองจำ ด้วยโซ่ตรวนในคุก ผู้ต้องโทษหนัก หรือทนทุกข์ทรมานในความอดทนทั้งกาย และใจต้องได้รับความเจ็บปวด มนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อได้ยินพระนามของข้าฯ จงเป็นอิสระจากความทรมานทั้งปวงด้วยอำนาจแห่งคุณธรรม อันประเสริฐของข้าฯ

ปณิธานข้อที่ ๑๑ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ จุติลงมาในโลก และได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ข้าฯ จะช่วยสรรพสัตว์ทั้งปวง ผู้ต้องทนทุกข์ทรมานด้วยความอดอยากหิวกระหาย หรือผู้ที่ต้องหาเลี้ยงชีพ ด้วยกรรมชั่ว คนทั้งปวงเหล่านี้ ถ้าตั้งใจระลึกถึงพระนามของข้าฯ ด้วยความ ยึดมั่น จะเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยอาหารและเครื่องดื่มทิพย์ ข้าฯ จะให้พวกเขา ได้ลิ้มรสพระธรรม เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความสุขปราศจากทุกข์ทั้งปวง

ปณิธานข้อที่ ๑๒ ข้าฯ ขอตั้งปณิธานว่า เมื่อข้าฯ จุติลงมาในโลก และได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มวลมนุษย์ผู้ยากไร้อนาถา ปราศจากเครื่องนุ่งห่ม ได้รับความทุกข์ทรมานจากยุงและแมลงวัน ต้องทนทุกข์อยู่ในความหนาวร้อน บุคคลเหล่านี้ เมื่อได้ยินพระนามของข้าฯ จดจำ ด้วยความยึดมั่น ก็จะได้รับเสื้อผ้าแพรพรรณเครื่องประดับตกแต่ง และเครื่องประทีปทั้งหลาย ห้อมล้อมด้วยเสียงประโคมดนตรี บรรณาการสิ่งใดให้ ได้ในสิ่งนั้น สมตามความบรรณาการทุกประการ

พระมัญชุศรี ที่ได้กล่าวมานี้เป็นปณิธานทั้ง ๑๒ ประการ ของพระผู้มี พระภาค โภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า สัมมาสัมพุทธเจ้าในสมัยอดีต ที่พระองค์ทรงดำรงพระภาคเป็นพระโพธิสัตว์เจ้า

ยิ่งกว่านั้น มัญชุศรี หากตถาคตจะบรรยายถึงปณิธานของโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า ขณะเมื่อพระองค์ยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิ สัตต์ และบรรยายถึงคุณธรรมและคุณลักษณะแห่งดินแดนพุทธเกษตรของ พระองค์แม้ว่าจะบรรยายไปนานสิ้นกาลก็ยังไม่จบ พุทธเกษตรแห่งนั้นมีความบริสุทธิ์เป็นนิรันดร์ ปราศจากสตรีเพศ ปราศจากนรก และไม่มีวัน ได้ยินเสียงคร่ำครวญอันเนื่องมาจากความเจ็บปวด พื้นธรณีเป็นอัญมณีสีฟ้า มีสายทองเชื่อมโยงกับโลกมนุษย์แห่งนี้ ผนังกำแพงปราสาท ราชวัง และระเบียบประดับด้วยอัญมณีมีค่าทั้ง ๗ ประการ ความงดงามเทียบได้กับดิน แดนสุขาดีแห่งทิศตะวันตก ไม่มีความแตกต่างกันเลย ในดินแดนแห่งนี้ มีพระมหาโพธิสัตว์ ๒ พระองค์ทรงพระนามว่า สุริยประภาพระองค์หนึ่ง และจันทรประภาอีกพระองค์หนึ่ง ทั้งสองพระองค์นี้ทรงเป็นผู้นำของโพธิสัตว์ ทั้งหลาย มีจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน ทรงเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ทรงพิทักษ์รักษาพระธรรมแห่งองค์โภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า ดังนั้น มัญชุศรี ผู้ใดที่มีความศรัทธาในตถาคต ทั้งหญิงและชาย จงตั้งจิต บรรณาการ เพื่อให้ได้ไปเกิดในโลกธาตุแห่งพระพุทธเจ้าพระองค์นี้

ก. เมื่อนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ารับสั่งกับพระมัญชุศรีต่อไปว่า

มัญชุศรี มีมนุษย์บางพวกที่ไม่รู้จักแยกความแตกต่างระหว่าง ความดีและความชั่ว เป็นผู้ที่ถูกครอบงำแล้วด้วยความโลภและความหลง เป็นผู้ไม่รู้จักบริจาคตาน และไม่รู้จักผลแห่งการบริจาคตานเป็นผู้ที่ถูกอวิชชา ครอบงำ เป็นผู้ปราศจากรากฐานแห่งความศรัทธาสะสมแต่ความมั่งคั่ง เพียรพอกพูนและรักษาไว้ เมื่อเห็นขอทานก็จะเกิดความรังเกียจขึ้นในจิตใจ และหากวันใดต้องบริจาคตานไปบ้าง ก็รู้สึกราวกับว่าอวัยวะในร่างกายถูก เชือดเฉือนไป มีความเศร้าโศกเสียใจอย่างใหญ่หลวง ผู้มีความโลภในทรัพย์ สมบัติยังมีอีกมากมายนักเฝ้าสะสมเงินทองโดยไม่ยอมใช้จ่ายแม้สำหรับ ตนเอง ไม่ยอมแบ่งให้บิดามารดา ลูกเมีย ข้าทาสชายหญิง แม้กระทั่ง ขอทาน คนเหล่านี้เมื่อตายไปจะเกิดเป็นเปรตที่หิวโหยอยู่ตลอดเวลา หรือ อาจเกิดเป็นสัตว์ชั้นต่ำ แต่ถ้าหากในชาติที่เคยเกิดเป็นมนุษย์นั้น บังเอิญ ได้ยินพระนามของพระโภชชยคุรุ-ไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า และเมื่อขณะ ที่ต้องตกไปอยู่ในชาติภพที่ลำบากนั้น ได้ระลึกถึงพระองค์ท่าน เขาก็จะ อันตรธานจากชาติภพที่ทนทุกข์ทรมานอยู่นั้น กลับมามีชีวิตในโลกมนุษย์ ทันที เมื่อนั้น เขาจะจดจำการกระทำในชาติก่อนได้ และจะเกรงกลัวความ ทุกข์ยากที่ได้รับ เขาจะเลิกยินดีในโลกียสุข มีความชื่นชมในการประกอบ ทานบารมี ความโลภจะปลาสนาการไปจากจิตใจของเขา และเมื่อถึงเวลา เขาก็อาจให้ได้แม้ศรัทธา นัยนดา มือ เท้า เลือดเนื้อ และอวัยวะส่วนอื่นๆ การบริจาคตานทองก็ยิ่งเป็นสิ่ง ที่ทำได้สะดวกมากขึ้นเป็นทวีคูณ

ข. นอกเหนือจากนั้น มัญชุศรี มีคนบางคนทีประพุดติผิดศีลแม้ว่าจะได้ เรียนรู้้อย่างละเอียดจากพระตถาคตเจ้าแล้วก็ตาม คนบางพวกแม้มิได้กระทำ ผิดศีลสำคัญ ก็ล่วงละเมิดสิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ คนบางพวกมิได้ประพุดติ ผิดศีล มิได้ล่วงละเมิดสิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ก็ขาดความเข้าใจที่ถูกต้อง ก็ยังละเลยการศึกษาเล่าเรียน จึงไม่สามารถเข้าใจในความหมายอันลึกซึ้ง แห่งพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงสอน บางคนฝึกฝนในการเรียน แต่มีความ หยิ่งผยอง เพราะจิตใจถูกครอบงำด้วยความหลงตัว เห็นว่าตนเองสำคัญกว่า ผู้อื่น วิพากษ์วิจารณ์พระธรรมคำสอน และกลายเป็นสหายของมารไป คนโง่เขลาเหล่านี้ มิได้ทำผิดเฉพาะตน หากได้ขุดหลุมไว้ให้ผู้อื่นเป็นจำนวน หลายโกฏิต้องหลงผิดตามไปด้วย คนพวกนี้จึงประกอบแต่กรรมชั่ว และต้องไป เกิดในนรกเป็นเปรตที่อดอยากหรือเป็นสัตว์เดรัจฉาน และเมื่อคนพวกนี้บังเอิญ ได้ยินพระนามของพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้าเขาจะละความชั่ว และหันเข้าหาพระธรรม ไม่ต้องตกอยู่ในอบายภูมิอีกต่อไป แต่หากมีบางคนที่ไม่อาจละความชั่วได้ ไม่ปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนที่ถูกต้อง ก็จะต้องลง สู่อบายภูมิ หากแต่เป็นด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระตถาคตเจ้าพระองค์นี้ พวกเขา ได้ยินพระนามของพระองค์แม้เพียงชั่วขณะ เมื่อตายไป เขาจะได้กลับมาเกิด เป็นมนุษย์อีก เขาจะมีความมั่นคงในการปฏิบัติตามพระธรรมคำสอน รู้จัก ควบคุมกิเลส สามารถละบ้านเรือน ใช้ชีวิตเป็นนักรบวช ตั้งมั่นอยู่ในคำสอนโดย ไม่นอนเียงเป็นอื่น ตั้งใจเล่าเรียน และเข้าใจในความหมายอันลึกซึ้งปราศจากความลำพอง ไม่มีวิพากษ์วิจารณ์คำสอนที่ถูกต้อง ไม่ยอมเป็นสหายแห่งมาร เขาจะค่อย ๆ หันเข้าสู่โพธิสัตว์มรรค และไม่ช้าก็จะบรรลุจุดหมายปลายทาง

ค. นอกจากนั้น มัญชุศรี มีคนบางจำพวกที่เต็มไปด้วยความอิจฉาริษยา ซื่นชมตนเองและดูถูกเหยียดหยามผู้อื่น ด้วยเหตุนี้ จึงจะต้องตกอยู่ในอบาย ทั้งสาม ต้องทนทุกข์ทรมานเป็นเวลาหลายล้านปีเมื่อตายไปได้เกิดมาอยู่กั มนุษย์ เป็นวัวควาย ม้า อุฐ หรือ ลาฯ ได้รับความทุกข์ทรมานโดยการ โบยตี อดน้ำ อดอาหาร ต้องแบกและลากของหนัก ๆ และเมื่อได้เกิดมาเป็น มนุษย์ ก็ต้องมาเกิดเป็นคนยากจน ต้องเป็นทาส ทาสี ถูกเขาใช้สับโขก ไม่มีเวลาได้เป็นของตัวเอง คนพวกนี้หากในชาติที่แล้วมาได้ยินพระนามของ พระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า สิ่งนี้จะช่วยเขาได้ หากเขาจำ พระนามของพระองค์ได้ และยึดมั่นด้วยศรัทธาในพระองค์ ความทุกข์ยาก ทั้งปวงจะบาราศไปด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระองค์ เขาจะมีอายุตยะที่ชัดเจนขึ้น จะฉลาดขึ้นและจะรับฟังพระธรรม จะพากเพียรปฏิบัติตามคำสอนของ พระตถาคตเจ้า จะสมาคมกับมิตรสหายที่จะชักนำเขาไปสู่ในทางที่ชอบ เขาจะสามารถตัดขายของมารได้ และจะก้าวข้ามอวิชชา และปล่อยให้ กระแสธารแห่งความทุกข์พัดผ่านไป ปลดปล่อยตนให้พ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย และความทุกข์ทั้งมวล

ง. นอกจากนั้น มัญชุศรี มีคนบางจำพวกที่ชอบทำในสิ่งที่ผู้อื่นไม่ชอบ เช่น ทะเลาะกับผู้อื่น สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น โดยการ กระทำ คำพูด และความคิด เขาสร้างและเพิ่มพูนความชั่วขึ้นมากมาย พวกนี้จะสวดอ้อนวอนต่อวิญญานแห่งขุนเขา ต้นไม้และหลุมศพ ขอบฆ่าสัตว์ และสังเวชนีสัตว์ต่อยักษ์และรากษส มีการเขียนชื่อ หรือปั้นรูปของศัตรู แล้วใช้มนต์คาถาและยาพิษเพื่อทำลายเขา ปลูกผีขึ้นมาจากซากศพ ทำลาย ชีวิตของศัตรู แต่เมื่อคนพวกนี้บังเอิญได้ยินพระนามของพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า สิ่งชั่วช้าทั้งหลายเหล่านี้จะเสื่อมอำนาจลง คนเหล่านี้ เริ่มเกิดความเมตตาขึ้นในจิตใจ มีความปรารถนาที่จะช่วยและทำให้ผู้อื่น มีความสุข จดเว้นการทำชั่วทั้งปวง แต่ละคนมีความเบิกบานในจิตใจพอใจในสมบัติของตน ไม่ละโมภของผู้อื่น ต่างช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

จ. นอกจากนั้น มัญชุศรี พุทธบริษัท ทั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และชายหญิงผู้มีศรัทธารักษาอุโบสถศีล ตลอดเวลา ๑ ปี หรือ ๓ เดือน ด้วยกุศลกรรมที่ก่อไว้นี้ เขาควรจะได้ไปเกิดในดินแดนสุขาวดี ที่ซึ่งองค์พระอมิตาพุทธเจ้าประทับอยู่ แต่แม้ว่าจะได้ระดับพระธรรม คำสอนแล้ว ก็ยังไม่เกิดศรัทธาอย่างแท้จริง และเมื่อระดับพระธรรมคำสอน แล้ว ก็ยังไม่เกิดศรัทธาอย่างแท้จริง และเมื่อบังเอิญได้ยินพระนามของ โภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า มีพระโพธิสัตว์ ๘ พระองค์ ท่องเที่ยวอยู่ในจักรวาลด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์พระโพธิสัตว์เหล่านี้อุบัติขึ้น ท่ามกลางดอกไม้ บางครั้งก็ขึ้นไปบนสวรรค์ กุศลกรรมที่ได้สร้างสมไว้ไม่ อดิตก็จะส่งผล พวกเขาจะไม่ไปเกิดในที่ชั่วช้า เมื่อหมดอายุขัยในโลกสวรรค์แล้วก็กลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก บางครั้งเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นแคว้น ทั้ง ๔ ทิศโดยลำพังได้ชักนำให้มนุษย์เป็นจำนวนหลาย

ล้านคน ได้ดำเนิน ชีวิตในทางที่ชอบ บางครั้งเกิดในวาระกษัตริย์หรือพราหมณ์หรือบัณฑิตใน ครอบครัวใหญ่พร้อมด้วย ทรัพย์ศฤงคารทั้งปวง มีพระศิริโฉมเป็นที่ น่าเกรงขาม มีญาติพี่น้องมาก มีจิตใจผ่องใส และมีความรู้สึกซึ่ง ทรงไว้ซึ่ง พลังและความกล้าหาญ หากหญิงใดได้ยินพระนามของพระโภชชัยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้า และมีจิตใจผูกพันโดยแท้แล้ว เธอจะไม่ ต้องกลับ มาเกิดในเพศหญิงอีกเลย

มัณฺฑุศรี เมื่อพระโภชชัยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้า ทรงได้บรรลุนิพพาน พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์ได้ ทอดพระเนตรเห็นคุณแห่งปณิธาน ของพระองค์ ว่าผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วยจากโรคร้ายทั้งปวง เช่น วัณโรค โรคไต ไข้ตัวร้อน และ โรคอื่นๆ หรืออุกมันต์ ถูกยาพิษ บางคนอายุสั้นโดยธรรมชาติ บางคนอายุสั้นเนื่องจากอุบัติเหตุ พระองค์ประสงค์ที่จะขจัดภัย พิบัติทั้งปวง และช่วยให้มนุษย์ได้สมปรารถนา ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงบำเพ็ญสมาธิ เพื่อขจัดทุกข์ภัยให้ปลาสนาการไปจาก สรรพสัตว์ ในขณะที่พระองค์ทรงอยู่ ในสมาธินั้น ทรงเปล่งรัศมีออกมาทางพระอุคินีสะ และทรงรับสังฆารณีนีดังนี้

นะโม ภควเต โภชชัยคุรุ

ไวฑูรยประภา ราชียะ ตภาคตยะ

อรหเต สมัยกสัมพุทชายะ ตัทยถา

โอม โภชชเย โภชชเย โภชชยา

สมุทเท สวาหะ^๒

เมื่อพระองค์เปล่งรัศมีและรับสังฆารณีนีดังกล่าวนี้ พื้นพสุธาสิ้นสะเก็ดหิน ปรากฏแสงสว่างขึ้น สรรพสัตว์ทั้งหลาย หายจากโรคร้ายไข้เจ็บทั้งปวง ประสบความสงบสุขเป็นที่ยิ่ง

มัณฺฑุศรี หากเจ้าได้พบเห็นหญิงชายใดที่มีศรัทธาปสาทะ แต่มีโรคร้าย ไข้เจ็บ จงกระทำต่อคนเจ็บเหล่านั้นดังนี้ คือ ให้เขาอาบน้ำชำระปากให้ สะอาด ส้ารวจดูอาหาร ยา และน้ำให้สะอาด สวดธารณี ดังกล่าวนั้น ๑๐๘ จบ และจึงให้คนเจ็บ ดื่มน้ำกินน้ำ อาหารและยา โรคร้ายไข้เจ็บก็จะหายไปโดย ลินเชิง หากผู้ใดมีความประสงค์ในสิ่งใดโดยเฉพาะ ให้ตั้งจิตสวดธารณี นี้ ก็จะได้สมตามความประสงค์ จะเป็นผู้ที่ไม่มีโรคร้ายไข้เจ็บเบียดเบียน เป็นผู้ที่มีอายุยืน เมื่อหมดอายุขัยจากโลกนี้ ก็จะได้ไป เกิดในดินแดนทางทิศ ตะวันออก โดยไม่ต้องกลับมาเกิดอีก และในที่สุดก็จะได้บรรลุนิพพาน

ดังนั้น มัณฺฑุศรี หากมีหญิงชายผู้ใดที่สวดมนต์ระลึกถึง พระโภชชัยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้า ถวายเครื่องสักการ บูชา ถือศีล ๕ บริสุทธิ์ แล้ว หมั่นท่องบ่นธารณีบทนี้โดยไม่เสื่อมเลือน

มัณฺฑุศรี อาจมีผู้ศรัทธาทั้งชายและหญิง เมื่อได้ยินพระนามแห่งองค์ พระโภชชัยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้า แล้ว หมั่นท่องบ่นพระนามนั้น ในตอนเช้าเมื่อเขาได้เคี้ยวไม้สีฟัน^๓ อาบน้ำ ชำระล้างปากจนสะอาดดีแล้ว เขาก็ถวายสักการบูชาด้วย ดอกไม้ เครื่องหอมและรูปเทียนต่อพระพุทธรูป เขาได้ตัดดอกพระสูตรนี้เอง หรือให้เขาคัดลอก (ตีพิมพ์) ท่องจำจนขึ้นใจ และ ได้รับคำอธิบายอย่างถูกต้อง เขาถวายเครื่องสักการะแก่อาจารย์ ผู้นำทางจิตใจ และถวายสิ่งของปัจจัย ๔ อันจะยังประโยชน์ แก่ท่านเสมอ โดยมีต้องให้ท่านเดือดร้อน เมื่อเป็นดังนั้นแล้ว พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะทรง ดูแล ปรรณสิ่งใดก็ได้สิ่งนั้น จนกระทั่งในวาระสุดท้ายที่จะบรรลุนิพพาน

พระสาวกมัณฺฑุศรีถวายอภิวัตต์แด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและทูลถามว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้ตั้งปณิธานว่า เมื่อศาสนาของ พระตภาคเจ้าเสื่อมลงด้วยวิธีการต่างๆ ข้าพระองค์ จะช่วยให้ผู้ศรัทธาทั้ง ชายและหญิงได้มีโอกาสได้ยินพระนามของพระโภชชัยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้า แม้ในขณะที่เขาหลับ ข้าพระองค์ก็จะตะโกนให้เขาได้ยินและได้ระลึกในพระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ เมื่อผู้ใดท่องจำพระสูตรนี้ ได้ขึ้นใจ

^๒ คาถาบทนี้ใช้บูชาพระกริ่งต่างๆ ชาวพุทธจีน พวกถือศีลกินเจใช้เป็นบทสวดมนต์ เวลาเจ็บไข้ได้ป่วย ก่อนกินยา ใช้น้ำมนต์นี้ ท่องสวดในใจ ถือเป็นมงคลสูตร เป็นสมถะวิธีอย่างหนึ่ง ทำให้สงบเย็นว่างลงก่อนกิน ยาโรคร้ายจะหายเร็ว อายุยืนพวกหมอมจีน พวกเขียนถือว่าศักดิ์สิทธิ์ใช้ปลุกเสกยาต่างๆ วันทำพิธีกรรมต้อง ถือศีล ๕ ไม่เสพชีวิตเนื้อสัตว์ (ถือมังสวิรัต)

^๓ สมัยก่อนยังไม่มีแปรงสีฟัน จึงใช้เคียวกิ่งข่อยให้ละเอียด แล้วใช้แปรงฟัน ปัจจุบันชาวอินเดียบางคนก็ยัง นิยมใช้กันอยู่

ได้อ่าน และอธิบายให้ผู้อื่นฟังคัดลอกหรือให้เขาคัดลอกพระสูตรนี้ กระทำการถวายสักการะด้วยบุพผามาลาพรรณ เครื่องหอม ผงจันทร์ เครื่องบูชา ผลไม้ต่างๆ ธงประดับ นอกจากนี้ยังได้ทำของแพร ๕ สีสำหรับ ใส่พระสูตร ปิดกวาดชำระเสนาสนะ ประดิษฐานของใส่พระสูตรเหล่านั้น บนที่นั่งเพื่อความสะดวกในการหยิบจับ เมื่อนั้น ท้าวสักกะเทวราช พรั่งพร้อม ทวยเทพทั้งหลายก็จะพากันมาถวายสักการะ และปกป้องรักษาพระสูตรนั้น^๔ เมื่อสารแห่งพระสูตรนี้กระจายไป ผุ่ชนน้อมรับพรของ พระพุทธเจ้า พระองค์นี้ และพระนามของพระองค์ปรากฏทั่วไป ที่นั่นจะปราศจากการตาย โดยอุบัติเหตุ ปีศาจร้ายไม่อาจดูด กระจกวิญญูณของมนุษย์ไปได้ และ หากบุคคลผู้นั้นต้องตายลง เขาก็จะฟื้นขึ้นมาอีก จะมีความสุขทั้งกายและใจ

พระพุทธเจ้าจึงตรัสกับพระมัญชุศรี ว่า

“ถูกต้องเช่นนั้น ถูกต้องเช่นนั้น ถูกต้องตามที่ได้กล่าวมาที่เดียวมัญชุศรี”

หญิงชายผู้มีจิตศรัทธาปรารถนาจะถวายเครื่องสักการะแก่พระโลกนาถ พระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตเจ้า ฟิง สร้างพระรูปขึ้น พระพุทธเจ้า พระองค์นี้เป็นประการแรก จัดเตรียมสถานที่ให้สะอาดและประดิษฐาน พระพุทธรูป ไปรยอดอกไม้ นานาพรรณ จุดธูปเทียนและของหอม ประดับ สถานที่ด้วยธงและमानให้รักษาอุโบสถศีลเป็นเวลา ๗ วัน ๗ คืน รับประทาน แต่โภชนาหารเจบริสุทธิ์ อาบน้ำ ชำระร่างกายให้สะอาดบริสุทธิ์ ใส่เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มที่สะอาด ทำจิตใจให้ปลอดโปร่งปราศจาก ความเศร้า หมอง ปราศจากความโกรธ ความอาฆาตพยาบาท ปรารถนาที่จะประกอบ กรรมดี เพื่อนำความสุขมาสู่มวลมนุษย์ มีความเมตตากรุณา ยินดีในการ บริจาคทาน เพื่อรักษากายและใจให้สะอาดเช่นนี้แล้ว ให้เดินทักษิณาวรรต รอบพระพุทธรูป นั้น พร้อมกับสวดมนต์ เขาจะต้องระลึกถึงปณิธานของ พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ อ่านพระสูตรด้วยเสียงอันดัง สรรวมจิตเป็น สมภาติ เพื่อให้เข้าใจในความหมายท่องบ่นและอธิบายให้ผู้อื่น ๆ ฟังด้วย เขาจะได้รับ สิ่งที่ปรารถนาทุกประการ หากปรารถนา ความมีอายุยืน ก็จะมีอายุยืน หาก ปรารถนาความมั่งคั่ง ก็จะมี ความมั่งคั่ง หากปรารถนาตำแหน่งหน้าที่ก็จะ ได้รับสิ่งนั้น หากปรารถนาบุตรธิดาก็ได้สมประสงค์ หากฝันร้ายได้พบเห็น สิ่งที่เป็นอัปมงคล เห็นนกประหลาดมารวมกลุ่มกันหรือเห็นสิ่ง แปลก ๆ ในห้องของตน หากเขาได้บูชาพระโลกวิทูพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตเจ้าแล้ว สิ่งอัปมงคลทั้งหลายเหล่านั้นก็จะ กลายเป็นอดีตไป รวมทั้งอันตรายอันอาจ เกิดจาก น้ำ ไฟ คมดอก คมดาบ ยาพิษ ช้างป่า สิงห์ เสือ สุนัขป่า หมู ภูเขา แมลงป่อง สัตว์เลื้อยคลาน ยุง แมลง และสิ่งน่ากลัวต่างๆ หากเขาได้ระลึกถึง พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ด้วยความจริงใจ กราบไหว้และถวายความเคารพบูชา แล้ว ความน่ากลัวเหล่านี้จะผ่านพ้นไป หากมีการรุกรานหรือภัยอันเกิดจาก ผู้คิดมิชอบ ถึงระลึกถึงพระตถาคตเจ้า ถวายสักการะแต่พระองค์ ภัยทุกสิ่ง จะปลาสนาการไปสิ้น

มัญชุศรี หากหญิงชายใดมีจิตศรัทธา มิได้ฝึกฝนในเทพองค์อื่นใด ตลอดชีวิต หากมีความผูกพันอยู่กับพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ และเป็นผู้รักษาศีล ๕ ศีล ๑๐ หรือแม้กระทั่งศีล ๔๐๐ ของพระโพธิสัตว์ ศีล ๒๕๐ ของพระภิกษุ ศีล ๕๐๐ ของพระภิกษุณี และยังเกรงว่าหาก ตนเองกระทำผิดและตกไปในโลกที่ชั่วช้า หากเขาสามารถระลึกถึงพระนาม ของ พระพุทธเจ้าถวายสักการะและเครื่องบูชาแก่ท่าน เขาจะไม่ตกไปสู่อบาย ภูมิอีกเลย หญิงใดที่ได้รับทุกขเวทนาในการคลอดบุตร หากเธอยึดมั่นและ กล่าวพระนามของพระองค์ด้วยความตั้งใจอันแน่วแน่ ถวายสักการะและ เครื่องบูชาแก่พระองค์ท่านความ เจ็บปวดจะหายไป จะได้บุตรที่มีสุขภาพ แข็งแรง ผู้ใดได้พบเห็นจะเกิดความปีติโสมนัสในความฉลาด ความสามารถ และ พละนามย์อัยสมบุรณ์ของเขา ไม่มีปีศาจร้ายใด ๆ จะมารบกวนวิญญูณ ของเขาได้

ก. แล้วพระพุทธองค์จึงรับสั่งกับพระอานนท์ ว่า

“หากตถาคตจะได้สรรเสริญถึงพรของพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภา ตถาคตเจ้า ว่าการกระทำของพระพุทธเจ้า เหล่านี้มีความหมาย ลึกซึ้ง ยากแก่การเข้าใจ เธอจะเชื่อตถาคตหรือ”

ข. พระอานนท์เถรเจ้าถวายอภิวาท แล้วทูลว่า

“พระโลกวิทูเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความสงสัยในพระสูตรของ พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย เพราะกรรมของ พระตถาคตเจ้าเหล่านั้นได้เกิดจาก การกระทำ คำพูด และความคิดอันบริสุทธิ์แล้ว พระโลกวิทูเจ้า ความกลม แห่งดวงจันทร์

^๔ สมัยนี้ขอให้ช่วยกันพิมพ์เผยแพร่

และดวงอาทิตย์นั้น อาจจะทำลายลงได้ยอดเขาพระสุเมรุ อาจสั่นคลอนได้ แต่พระวजนะของพระพุทธเจ้าทั้ง หลายย่อมไม่เปลี่ยนแปลง มนุษย์ผู้ที่ยังมีศรัทธาไม่พอ อาจสงสัยในความหมายอันลึกซึ้งแห่งการกระทำ ของพระพุทธเจ้า พวกเขาอาจคิดว่า หากเพียงแต่ระลึกถึงพระนามของ พระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้า จะเป็นไปได้หรือที่เราจะได้รับพร หลายประการ เช่นนั้น พวกเขาไม่เชื่อ และจึงทำท่าย จ้วงจาบ แต่คนเหล่านี้ แทนที่จะได้รับโชคดี ก็ต้องประสบความยากลำบากและต้อง ล่องลอยไปกับ กระแสบาปกรรมของชีวิต”

พระพุทธองค์รับสั่งกับ พระอานนท์ ว่า

“สรรพสัตว์เหล่านี้ เมื่อได้ยินพระนามของพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้า และยอมรับโดยไม่มีข้อกังขาแล้ว พวกเขาก็ไม่ต้องตกไปสู่อบาย ภูมิอีกต่อไป”

อานนท์ นี่แหละเป็นความล้าลึกในการกระทำของพระตภาคเจ้า ทั้งหลาย จึงเชื่อเถิด เจ้าจะได้เห็นในปัจจุบันนี้ เจ้าจะรู้ว่า ที่ตภาคเจ้าให้ ฟังทั้งหมดนั้น มีรากฐานอยู่บนความยิ่งใหญ่แห่งพระตภาคเจ้าทั้งหลาย

อานนท์ สมณะ ปัจเจกพุทธะและโพธิสัตว์ทั้งหลายซึ่งยังไม่ถึงขั้นสุดท้าย เขาเหล่านั้นก็ยังไม่เชื่อในความจริงทั้งหมด ที่จะนำมาสอนได้ นอกจาก พระโพธิสัตว์ที่เหลืออีกเพียงชาติเดียวเป็นชาติสุดท้ายเท่านั้นรู้แจ้งด้วยจิต ถึงจิต จึงสามารถทำได้

อานนท์ การเกิดเป็นมนุษย์นั้นเป็นเรื่องยาก การยึดในพระไตรรัตน์เป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ที่ฟังโดยแท้จริงก็เป็นเรื่องยาก และการ ได้ยินพระนามของ พระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้า ก็ยิ่งเป็นเรื่องยากมากขึ้น

อานนท์ งานทั้งหลายที่พระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้าได้ ช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้ รอดพ้นจากทุกข์และภัยพิบัติ รวมทั้งปณิธานของพระองค์นั้นมากมาย จนแม้ตภาคเจ้าใช้เวลาเป็นกัลป์ เพื่อบรรยายถึงสิ่ง เหล่านี้ ไม่ช้าเวลาที่จะล่วงเลยไปแต่ก็ยังกล่าวถึงผลงาน บารมีของพระองค์ท่านไม่จบอยู่นั่นเอง

ก. กาลครั้งหนึ่ง ท่ามกลางธรรมสภา พระมหาโพธิสัตว์ผู้ใหญ่พระองค์ หนึ่ง มีนามว่า พระผู้แสวงหาโมกขธรรม ท่านลุกขึ้นจากอาสนะ ลดผ้าคลุม ไหล่ขวาลงคุกเข่าลงกับพื้น แล้วพนมมือน้อมนมัสการต่อพระสัมมา สัมพุทธเจ้า พลาทกล่าว ว่า พระสัมพันธัญญา ในสมัยที่โลกถึงยุคแห่งความเสื่อม มนุษย์บางเหล่า จะเหน็ดเหนื่อยด้วยความทุกข์ยากและผอมบาง เพราะโรคภัยไข้เจ็บ เบียดเบียนเป็นเวลานาน เขาจะกินและดื่มไม่ได้ ริมฝีปาก และลำคอแห้ง รวากับถูกไฟ มองอะไรก็มีมืดมัว ไปหมด สัญลักษณ์ของมฤตยูกำลังคืบคลาน เข้ามาใกล้ บิดามารดาญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านยื่นร่ำให้อยู่รอบกายของเขา ร่างของเขานอนเหยียดยาวอยู่บนเตียงเขามอง เห็น ยมทูตมานำ วิญญูณ ของเขา ไปเพื่อการ พิจารณา โทษสรรพสัตว์ ทั้งปวงมีวิญญูณยังมีกรรม เป็นรากฐาน ทุกสิ่งที่ได้กระทำไปทั้งดีและชั่วจะถูกจดบันทึกไว้ โดยมี พระยายมราชเป็นผู้รักษา บัญชีเหล่านั้น เมื่อถึงเวลา พระยายมราชจะ ชักถามบุคคลเหล่านั้น รวบรวมผลกรรมทั้งดีและชั่ว และส่งเขาไปสถานที่ ต่าง กันตามกรรมดีกรรมชั่วของ แต่ละคน หากญาติมิตรของผู้ป่วยจะ กระทำการบูชา พระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้า และ ขอให้พระภิกษุ สงฆ์สาธยายพระสูตรนี้ พร้อมกับจุดประทีป ๗ ชั้น ประดับด้วยแถบธง ๕ สี ซึ่งจะช่วยต่ออายุ (เมื่อกระทำ การดังกล่าวแล้ว) สติสัมปชัญญะจะกลับคืน มาทันที จะสามารถมองเห็นทุกอย่างได้อย่างชัดเจน รวากับในฝัน หรือ สติสัมปชัญญะ จะคืนมาใน ๗ วัน ๒๑ วัน ๓๕ วัน หรือ ๔๙ วัน สามารถ จำได้อย่างชัดเจนเหมือนตื่นขึ้นจากความฝัน เพราะได้เห็นเป็น พยานในการกระทำของตนเอง และแม้ชีวิตจะอยู่ในอันตราย เขาก็จะไม่ประกอบ กรรมชั่วอีกเลย ดังนั้นหญิงชายทั้งหลาย ฟังมีศรัทธาในพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้า โดยไม่หวั่นไหว ถวายสักการะและเครื่องบูชาแต่ พระองค์ด้วยความ ตั้งใจมั่น ถือศีลกินใจในวันสำคัญของพระพุทธศาสนา

ข. พระอานนท์เถระเจ้า ถามพระมหาโพธิสัตว์ ผู้แสวงหาโมกขธรรมว่า เราจะจัดแถบธงต่ออายุ และเทียนอย่างไร

พระโพธิสัตว์ผู้แสวงหาโมกขธรรมอธิบายว่า สำหรับคนเจ็บที่ต้องการ ให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ จะต้องรักษาอุโบสถ ศีลเป็นเวลา ๗ วัน ถวาย ภัตตาหารเจและเครื่องไทยทานแก่พระภิกษุสงฆ์ตามกำลังปัจจัยของตน ทั้งกลางวันกลางคืน ๖ ครั้งตามพิธี สักการบูชาพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตภาคเจ้า และสวดพระสูตรนี้ ๔๙ ครั้ง ตั้งประทีป ๔๙ ดวง สร้างพระรูปของพระตภาคเจ้า ๗ รูป บูชาพระรูปนั้นด้วยประทีป รูปละ ๗ ดวง ประทีปแต่ละดวงขนาดใหญ่เท่ากับล้อเกวียน

จุดบูชาอยู่ติดต่อกันโดยไม่ดับ ๔๙ วัน ประดับแถบธง ๕ สี มีความยาว ๔๙ คืบ เป็นเขตที่ช่วยปลดปล่อย สัตว์ทั้งหลายให้รอดตายตลอด ๔๙ วันนั้น ด้วยวิธีนี้ คนเจ็บจะพ้นอันตราย และไม่ถูกรบกวนโดยวิญญาณร้ายที่จะทำให้ตายโดยกะทันหัน

นอกจากนั้น อานนท์ กษัตริย์เมื่อเกิดภัยพิบัติขึ้นเช่นโรคภัยไข้เจ็บระบาด ต่างชาติรุกราน เกิดความไม่สงบภายในประเทศ เกิดความวิปริตทาง ธรรมชาติ เช่น สุริยุปราคาหรือจันทรุปราคา เกิดพายุฝนหรือความแห้งแล้ง ผลิตฤดูกาล กษัตริย์ต้องมีความเมตตาในสรรพสัตว์ ปลดปล่อยผู้ที่ต้องโทษ คুমขังทั้งหลาย ประกอบพิธีกรรมบูชาดังกล่าวแล้ว ถวายสักการะภัตตาหารเจ แต่พระโภชชัยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า ผลจากกุศลกรรมและ ปณิธานของพระตถาคตเจ้าพระองค์นั้น พระองค์จะทรงช่วยให้บ้านเมืองของ พระองค์รอดพ้นจากภัยพิบัติทั้งปวงได้ ฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ ธัญญาหารจะบริบูรณ์ ประชาชนพ้นจากอันตราย จะหายใจได้โดยอิสระ ไม่มีภัยร้ายที่จะคอยทรมานประชาชน ความอับมงคลทั้งหลายจะ ปลาสนากรไป ในชีวิตของกษัตริย์พระองค์นั้น จะทรงพระพลานามัยสมบูรณ์ งดงาม จะทรงทำกิจสำเร็จได้โดยพระองค์เอง

อานนท์ หากพระราชาณี หรือพระชายา พระยุพราช เจ้าชายของคมนตรี และนางสนมกำนัล ตลอดจนข้าราชการ และประชาชนที่เจ็บป่วย หรือหากมี ภัยพิบัติเกิดขึ้นอีก พระองค์จะทรงให้ประดับแถบธง ๕ สี^๕ เพื่อขับไล่ วิญญาณร้าย จุดประทีปบูชาให้ต่อเนื่องกันโดยไม่ดับ ประกาศเขตที่ช่วย ปลดปล่อยชีวิตสัตว์ ถวายพวงมาลาหลากสีบูชาด้วยเครื่องหอม โรคภัย ทั้งหลายก็จะหายไป ความขัดข้องทั้งปวงก็จะหมดไป

ค. จากนั้น พระอานนท์ถามพระมหาโพธิสัตว์ ผู้แสวงหาโมกขธรรมว่า

“ท่านผู้บริสุทธิ์ ทำอย่างไรชีวิตถึงจะยืนยาว”

พระมหาโพธิสัตว์ ผู้แสวงหาโมกขธรรมตอบว่า

“ท่านผู้บริสุทธิ์ ท่านไม่เคย ได้ยิน พระตถาคตเจ้า รับสั่งถึงความตาย โดยฉับพลัน ๙ ประการหรือ ดังนั้น เราจึงแนะนำให้ท่านแขวนแถบธง แห่งความมีอายุยืนและบูชาด้วยประทีป ประกอบกุศลกรรมด้วยศรัทธา โดยการประกอบกุศลกรรมด้วยศรัทธานี้ ชีวิตจะไม่พบจุดจบโดยการตาย ก่อนอายุขัย”

พระอานนท์ถามต่อไปว่า

“ความตายโดยฉับพลัน ๙ ประการนี้มีอะไรบ้าง”

พระมหาโพธิสัตว์ ผู้แสวงหาโมกขธรรม อธิบายว่า

๑. บางคนเจ็บป่วยลง แม้ความเจ็บป่วยนั้นไม่หนักหนาอะไรแต่ขาดยา ขาดหมอ และขาดการรักษาพยาบาล คนเจ็บนั้นก็เลยมรณตตายไปได้ หรือบางทีอาจจะได้กินยาแต่เป็นยาผิด ดังนั้นแม้ว่าเขายังไม่ควรจะตาย ก็ต้องตายด้วยความตายอันฉับพลัน บางคนเชื่อในวิญญาณเทพเจ้าผิด ๆ ยึดในหลักคำสอนผิด หรือบูชาวิญญาณตามป่าตามเขา หรือวิญญาณครึ่งสัตว์ครึ่งเทพ บางครั้งเกิดความเชื่อในคำ ทำนายว่าโชค จะร้ายหรือดี ทำให้เกิดความไม่สบายใจขึ้น คนเหล่านี้ยังไม่รู้จักตนเอง ไม่รู้แจ้งอนุสัยจิตตนเอง ต้องไปคอยถามหมอดูว่าจะมีเคราะห์ร้ายหรือไม่ บางคนก็ฆ่าสัตว์บูชาญเพื่อเอาใจวิญญาณ บางคนอ่อนวอน ขอการปกป้องรักษาจากวิญญาณของเขา เพื่อให้ตนมีอายุยืนยาว แต่การ กระทำเหล่านี้ย่อมไร้ผล เป็นการกระทำบาปก่อกรรมก่อนด้วยความโง่ ความบ้า เชื่อในหลักการที่เหลวไหล บาปกรรมที่ฆ่าสัตว์ สัตว์ตายโหงมมาก ๆ ย่อมนำไปสู่การตายโดยกะทันหัน ย่อมตกรอกไม้ไม่ได้ผุดเกิด นี่เป็นการตายโดยกะทันหันแบบแรก

๒. บางคนถูกประหารโดยรับสั่งของพระเจ้าแผ่นดิน

๓. บางคนล่าสัตว์ หลงระเริง ใช้เวลาอยู่กับผู้หญิงและเหล่าโดยไม่มี ขอบเขต อสุรกายย่อมมาฉุดกระชากเอาวิญญาณไปได้

๔. บางคนถูกไฟคลอกตาย

๕. บางคนจมน้ำตาย

๖. บางคนถูกสัตว์ร้ายผลาญชีวิต

^๕ เป็นเครื่องหมายบอกเขตที่ห้ามฆ่าสัตว์ บริเวณที่ช่วยปลดปล่อยชีวิตสัตว์ให้รอดตาย หรือที่สงวนพันธุ์สัตว์ ของโบราณ

๗. บางคนตกภูเขาตาย

๘. บางคนถูกวางยาพิษ หรือถูกยาสั่ง หรือเป็นการกระทำ ของภูตผี

๙. บางคนต้องทุกข์ทรมานด้วยความหิวกระหาย ไม่มีที่มกินจนตาย

สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่พระตถาคตเจ้าเรียกว่า การตายโดยกะทันหัน ๙ ประการ นอกจากนี้ก็ยังมีแบบอื่นอีกมากมาย จนมิอาจกล่าวได้หมด

นอกจากนั้น อานนท์ พระยายมราชทรงรักษาบัญชีกรรม ทั้งหมด ที่ผู้คนทั้งหลายได้กระทำไว้ หากผู้ใดไม่เชื่อฟัง ละเมิดศีล ๕ ไม่เคารพเชื่อฟัง ในพระรัตนตรัย ล่วงละเมิดกฎหมายที่พระเจ้าแผ่นดิน ทรงวางไว้ ล่วงละเมิด หลักการที่สำคัญ พระยายมราชทรงตรวจดูแล้วว่าความผิดนั้นหนักเบา อย่างไร จึงทรงลงโทษตามนั้น

ดังนั้น ข้าฯ จึงขอให้มนุษย์ทั้งหลายจตุรูปเทียนบูชา ถือศีล ๕ ขวณ แถบเขตที่ช่วยปลดปล่อยชีวิตสัตว์ให้เป็น อิสระ ประกอบแต่กุศลกรรม เพื่อวิญญานจะได้พ้นทุกข์และไม่ต้องเศร้าโศกอีกต่อไป

ในขณะนั้นมีพระยายักษ์ ๑๒ ตน พระยายักษ์ทั้ง ๑๒ ตนนี้ มีนาม ดังนี้ พระยาคุมภีระ พระยามิหิระ พระยามชิระ พระยาอินทระพระยามกุระ พระยาจตุระ พระยาวัชระ พระยาอันทระ พระยาศานติระ พระยาปชระ พระยาสินธุระ พระยาวิการละ พระยายักษ์ทั้ง ๑๒ ตนนี้มียักษ์ในปกครอง ตนละ ๗,๐๐๐ ตน ได้แซ่ซ้องสาธุการขึ้นในเวลา เดียวกัน ถวายอภิวัต แต่พระพุทธเจ้าและกล่าวว่า

“วันนี้พวกเราได้ประจักษ์ในพุทธานุภาพ พวกเราได้มีโอกาส ได้ยิน พระนามพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า เราไม่เกรงกลัวในอภัย อีกต่อไป เราทุกคนมีความคิดอย่างเดียวกันคือ ตราบเท่าที่ร่างนี้ยังมีชีวิตอยู่ เราจะยึดมั่นใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เราขอปฏิญาณว่าจะแบก สรรพสัตว์ วัชบนป่าของเรา จะมีความเมตตาเพื่อประโยชน์สุขของเขา ไม่ว่า ที่ใด ในหมู่บ้าน ในเมือง ในเมืองหลวงในป่าอันวิเวก หากมีผู้ใด สวดมนต์ในพระสูตรนี้ หรือเทอดทูนพระนาม พระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า ถวายสักการะและเครื่องบูชาแก่ท่าน เราและทหารของเราจะปกปักรักษาพวกเรา ช่วยให้เขาได้ในสิ่งที่ปรารถนา หากเจ็บไข้และ ร้องขอความช่วยเหลือ และอ่านพระสูตรนี้ เอาด้าย ๕ สี มาผูกปมเป็นชื่อ ของเราแล้วถือนีล ๕ อย่างบริสุทธ์ เมื่อได้สมปรารถนาแล้วจึงแก้ปมออก”

พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญพระยายักษ์ และรับสั่งว่า

“ประเสริฐ ประเสริฐ พระยายักษ์ทั้งหลาย หากท่านต้องการตอบแทน ความเมตตาของพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า ท่านพึงกระทำ เช่นนี้ จงเป็นที่พึงของสรรพสัตว์และทำให้เขาเป็นสุขเถิด”

เมื่อนั้น พระอานนท์ถวายอภิวัตแต่พระพุทธเจ้า แล้วพูดว่า

“พระโลกนาถเจ้า การสำแดงให้ปรากฏนี้เรียกว่าอะไร พระพุทธเจ้าข้า เราควรรู้จักในนามอย่างไร”

พระพุทธเจ้ารับสั่งกับพระอานนท์ ว่า

“การสำแดงให้ปรากฏนี้เรียกว่า พรแห่งปณิธานของพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตเจ้า ยิ่งกว่านั้นยังเรียกว่า ธารณศักดิ์สิทธิ์ คือการกล่าว ถึงพระยายักษ์ทั้ง ๑๒ ตน ที่ตั้งปณิธานเพื่อช่วยสรรพสัตว์ และอีกชื่อหนึ่ง คือ การขจัดพันธกรรม อันป็นอุปสรรคเจ้าจงจำไว้เถิด”

เมื่อพระโลกนาถเจ้าทรงเทศนาข้อความเหล่านี้จบลง พระมหาโพธิสัตว์ สมณะ กษัตริย์ ขุนนาง พราหมณ์ บัณฑิต ทวยเทพ มังกร ยักษ์ คนธรรพ์ อสูร ครุฑท กิณนร พญานาค มนุษย์ และอมมนุษย์ทั้งหลายในธรรมสถานนั้น ได้รับฟัง พระพุทธวจนะแล้วพลางเปล่งโมทนาสาธุการพร้อมกัน ตั้งมั่น ในศรัทธาและปฏิญาณที่จะรักษาไว้ด้วยความซื่อสัตย์โดยทั่วหน้า กัน สาธุ สาธุ สาธุ^๖

^๖ที่มา: พระไตรปิฎกมหาธรรมาจารย์ (พระถังซำจั๋ง), ผู้แต่ง, ดร. เจา สุ-เจีย, ผู้แปล (จีนเป็นอังกฤษ), ดร.ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ผู้แปล (อังกฤษเป็นไทย). *มหาบารมีของโภชชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตสูตร*. พิมพ์เป็นธรรมทาน. นครปฐม: วัดทรงธรรม กัลยาณี. พ.ศ. ๒๕๕๓

ภาคผนวก ๑๓

มหาตมกาลิงกบยสูตร

[๔๔๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี สมัยนั้น ภิกษุช้อสชาติ ผู้แก้วกัญญบุตร (บุตรชาวประมง) มีทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละย่อมท่องเที่ยว แล่นไปไม่ใช่อื่น.

ภิกษุมารูปด้วยกันได้ฟังว่า ภิกษุช้อสชาติ ผู้แก้วกัญญบุตร มีทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่าเราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไปไม่ใช่อื่น จึงเข้าไปหาสาติภิกษุแล้ว ถามว่า ดูกรท่านสาติ ได้ยินว่า ท่านมีทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไป ไม่ใช่อื่น ดังนี้ จริงหรือ?

เธอตอบว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไป มีใช่อื่นดังนี้ จริง.

ภิกษุเหล่านั้นปรารภจะปลดเปลื้องภิกษุช้อสชาติ ผู้แก้วกัญญบุตรจากทิฏฐินั้นจึงซักไซ้ ไต่เสียดสอบสวนว่า ดูกรท่านสาติ ท่านอย่ากล่าวอย่างนี้ ท่านอย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาค การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาค ไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสอย่างนี้เลย ดูกรท่านสาติ วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยปริยายเป็นนอเนก ความเกิดแห่งวิญญาณเว้นจากปัจจัยมิได้มี.

ภิกษุช้อสชาติ ผู้แก้วกัญญบุตร อันภิกษุเหล่านั้น ซักไซ้ ไต่เสียด สอบสวนอยู่อย่างนี้ก็ยังยึดมั่น ถือมั่นทิฏฐิอันลามกนั้นรุนแรง กล่าวอยู่ว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไป ไม่ใช่อื่น ดังนี้.

[๔๔๑] เมื่อภิกษุเหล่านั้น ไม่อาจปลดเปลื้องสาติภิกษุ ผู้แก้วกัญญบุตรจากทิฏฐินั้นได้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สาติภิกษุมีทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไป ไม่ใช่อื่น ครั้งนั้น พวกข้าพระองค์เข้าไปหาสาติภิกษุแล้วถามว่า ดูกรท่านสาติ ได้ยินว่า ท่านมีทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไป มีใช่อื่น ดังนี้ จริงหรือ? เมื่อพวกข้าพระองค์ถามอย่างนี้ สาติภิกษุได้บอกพวกข้าพระองค์ว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไป มีใช่อื่น ดังนี้ จริง ในลำดับนั้น พวกข้าพระองค์ปรารภจะปลดเปลื้องสาติภิกษุจากทิฏฐิอันลามกนั้น จึงซักไซ้ ไต่เสียด สอบสวนว่า ดูกรท่านสาติ ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ ท่านอย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาค การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาค ไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสอย่างนี้เลย ดูกรท่านสาติ วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยปริยายเป็นนอเนก ความเกิดแห่งวิญญาณ เว้นจากปัจจัยมิได้มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สาติภิกษุอันพวกข้าพระองค์ซักไซ้ ไต่เสียด สอบสวนอยู่ แม้อย่างนี้ ก็ยังยึดมั่น ถือมั่นทิฏฐิอันลามกนั้นรุนแรง กล่าวอยู่ว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มี

พระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไป มิใช่อื่นดังนี้ จริง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพวกข้าพระองค์ไม่อาจปลดเปลื้องสติภิกษุจากทิฏฐิอันลามกนั้น จึงมากราบทูลเรื่องนี้แด่พระผู้มีพระภาค.

[๔๔๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมาแล้วตรัสว่า ดูกรภิกษุ เธอจงมา เธอจงเรียกสติภิกษุผู้แก้วกฎบุตร ตามคำของเราว่า ดูกรท่านสาติ พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน ภิกษุนั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว จึงเข้าไปหาสติภิกษุ แล้วบอกว่า ดูกรท่านสาติพระศาสดารับสั่งให้หาท่าน.

สติภิกษุรับคำภิกษุนั้นแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับทวยายอภิวาทแล้วจึงนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ดูกรสาติ ได้ยินว่า เธอมีทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่าเราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไปมิใช่อื่น ดังนี้ จริงหรือ?

สติภิกษุทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยว แล่นไป มิใช่อื่น ดังนี้ จริง.

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ดูกรสาติ วิญญาณนั้นเป็นอย่างไร?

สติภิกษุทูลว่า สภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ ย่อมเสวยวิบากของกรรมทั้งหลาย ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่วในทีนั้น ๆ นั้นเป็นวิญญาณ.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรโฆชบุรุษ เธอรู้ธรรมอย่างนี้ที่เราแสดงแก่ใครเล่า ดูกรโฆชบุรุษ วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น เรากล่าวแล้วโดยปริยายเป็นอนเนกมิใช่หรือ ความเกิดแห่งวิญญาณ เว้นจากปัจจัย มิได้มี ดูกรโฆชบุรุษ ก็เมื่อเป็นดังนั้น เรากล่าวดูเราด้วย ขุดตนเสียด้วย จะประสบพบามีไข้บุญมากด้วย เพราะทิฏฐิที่ตนถือชั่วแล้ว ดูกรโฆชบุรุษก็ความเห็นนั้นของเธอ จักเป็นไปเพื่อโทษไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน.

[๔๔๓] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายพวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน สติภิกษุผู้แก้วกฎบุตรนี้ จะเป็นผู้ทำความเจริญในพระธรรมวินัยนี้บ้างหรือไม่?

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้อนี้อะไรได้อย่างไร ข้อนี้อะไรไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า.

เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลอย่างนี้แล้ว สติภิกษุ ผู้แก้วกฎบุตร นิ่งนั่ง กระตาค คอดคก ก้มหน้า ชบเซา หมดปฏิภาณ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ สติภิกษุ ผู้แก้วกฎบุตร มีความเป็นดังนั้นแล้วจึงตรัสกะเธอว่า ดูกรโฆชบุรุษ เธอจักปรากฏด้วยทิฏฐิอันลามกของตนนั้น เราจักสอบถามภิกษุทั้งหลายในที่นี้ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอย่อมรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วเหมือนสติภิกษุ กล่าวดูเราด้วย ขุดตนเสียด้วย จะประสบพบามีไข้บุญมากด้วย เพราะทิฏฐิที่ตนถือชั่วแล้ว ดังนี้หรือ?

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้อนี้อะไรไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า เพราะวิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วแก่พวกข้าพระองค์ โดยปริยายเป็นอนเนก ความเกิดแห่งวิญญาณ เว้นจากปัจจัย มิได้มี.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตีละ พวกเธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงอย่างนี้ถูกแล้ว ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้นเรากล่าวแล้ว โดยปริยายเป็นอนเนก ความเกิดแห่งวิญญาณ เว้นจากปัจจัย มิได้มี ก็แต่สติภิกษุ ผู้แก้วกฎบุตรนี้ กล่าวดูเราด้วย ขุดตนเสียด้วย จะประสบพบามีไข้บุญมากด้วย เพราะทิฏฐิที่ตนถือชั่วแล้ว ความเห็นนั้นของโฆชบุรุษนั้น จักเป็นไปเพื่อโทษไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน.

[๔๔๔] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอาศัยปัจจัยใด ๆ เกิดขึ้นก็ถึงความนับด้วยปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณอาศัยจักขุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า จักขุวิญญาณ วิญญาณอาศัยโสตและเสียงทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า โสตวิญญาณ วิญญาณอาศัยขานะและกลิ่นทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ขานวิญญาณ วิญญาณอาศัยชีวหา

และรสทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าชีวหาวิญญาน วิญญานอาศัยกายและโณภูฏัพพะทั้งหลายเกิดขึ้นก็ถึงความนับว่า กายวิญญาน วิญญานอาศัยมณะและธรรมารมณทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่ามโนวิญญาน เปรียบเหมือนไฟอาศัยเชื้อใด ๆ ติดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยเชื่อนั้น ๆ ไฟอาศัยไม้ติดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ไฟไม้ ไฟอาศัยป่าติดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ไฟป่า ไฟอาศัยหญ้าติดขึ้นก็ถึงความนับว่า ไฟหญ้า ไฟอาศัยโคมัยติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟโคมัย ไฟอาศัยแกลบติดขึ้นก็ถึงความนับว่า ไฟแกลบ ไฟอาศัยหยากเยื่อติดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ไฟหยากเยื่อ ฉนฺโต ดูรภิกษุทั้งหลาย ฉนฺตนั้นเหมือนกันแล วิญญานอาศัยปัจจัยใด ๆ เกิดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยปัจจัยนั้น ๆ วิญญานอาศัยจักขุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า จักขุวิญญาน วิญญานอาศัยโสตและเสียงทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า โสตวิญญาน วิญญานอาศัยขานะและกลิ่นทั้งหลายเกิดขึ้นก็ถึงความนับว่า ขานวิญญาน วิญญานอาศัยชีวหาและรสทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าชีวหาวิญญาน วิญญานอาศัยกายและโณภูฏัพพะทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า กายวิญญาน วิญญานอาศัยมณะและธรรมารมณทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า มโนวิญญาน.

[๔๔๕] ดูรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายย่อมเห็นขันธปัญจกที่เกิดแล้วหรือไม่?

ภ. เห็นพระพุทธรเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายย่อมเห็นว่า ขันธปัญจกนั้นเกิดเพราะอาหารหรือ?

ภ. เห็นอย่างนั้น พระพุทธรเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายย่อมเห็นว่า ขันธปัญจกนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้นหรือ?

ภ. เห็นอย่างนั้น พระพุทธรเจ้าข้า.

พ. ความสงสัยย่อมเกิดขึ้น เพราะความเคลือบแคลงว่า ขันธปัญจกนี้ มีหรือหนอ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธรเจ้าข้า.

พ. ความสงสัยย่อมเกิดขึ้น เพราะความเคลือบแคลงว่า ขันธปัญจกเกิดเพราะอาหารนั้นหรือหนอ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธรเจ้าข้า.

พ. ความสงสัยย่อมเกิดขึ้น เพราะความเคลือบแคลงว่า ขันธปัญจกนั้น มีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น หรือหนอ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธรเจ้าข้า.

พ. บุคคลเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจกนี้เกิดแล้ว ย่อมละความสงสัยที่เกิดขึ้นเสียได้หรือ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธรเจ้าข้า.

พ. บุคคลเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจกเกิดเพราะอาหารนั้นย่อมละความสงสัยที่เกิดขึ้นเสียได้หรือ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธรเจ้าข้า.

พ. บุคคลเห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจกนั้น มีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ย่อมละความสงสัยที่เกิดขึ้นเสียได้หรือ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธรเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายหมดความสงสัยในชื่อว่า ขันธปัญจกนี้เกิดแล้ว แม้ดังนี้หรือ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธรเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายหมดความสงสัยในชื่อว่า ขันธปัญจกเกิดเพราะอาหารนั้น แม้ดังนี้หรือ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายหมดความสงสัยในข้อว่า ชั้นปัญจกนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น แม้ดังนี้หรือ?

พ. เธอทั้งหลายเห็นดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ชั้นปัญจกนี้เกิดแล้วดังนี้หรือ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายเห็นดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ชั้นปัญจกเกิดเพราะอาหารนั้น ดังนี้หรือ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เธอทั้งหลายเห็นดีแล้วปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ชั้นปัญจกนั้น มีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้น ดังนี้หรือ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. หากว่า เธอทั้งหลาย พึงติดอยู่ เพลินอยู่ ปรารถนาอยู่ ยึดถือเป็นของเราอยู่ซึ่งทิวณฺฐินันฺธิอันบริสุทธิ์ผุดผ่องอย่างนี้ (ด้วยตัณหาและทิวณฺฐิน) เธอทั้งหลายพึงรู้ทั่วถึงธรรมที่เปรียบด้วยท่อน อันเราแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์ในอันสลัดอกมิใช่แสดงแล้ว เพื่อประโยชน์ในอันถือไว้บ้างหรือหนอ?

ภ. ข้อนี้ไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. หากว่า เธอทั้งหลาย ไม่ติดอยู่ ไม่เพลินอยู่ ไม่ปรารถนาอยู่ ไม่ยึดถือเป็นของเราอยู่ ซึ่งทิวณฺฐินันฺธิอันบริสุทธิ์ผุดผ่องอย่างนี้ เธอทั้งหลายพึงรู้ธรรมที่เปรียบด้วยท่อนอันเราแสดงแล้วเพื่อประโยชน์ในอันสลัดออก ไม่ใช่แสดงแล้ว เพื่อประโยชน์ในอันถือไว้ บ้างหรือหนอ?

ภ. เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

[๔๔๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้ เพื่อความตั้งอยู่แห่งเหล่าสัตว์ที่เกิดแล้ว บ้าง เพื่อความอนุเคราะห์เหล่าสัตว์ที่แสวงหาภพที่เกิดบ้าง อาหาร ๔ อย่าง เป็นไฉน? อาหาร ๔ อย่าง คือ กวฬิงการาหาร อันหยาบ หรือละเอียด (เป็นที่ ๑) ผัสสาหารเป็นที่ ๒ มโนสฺสยเจตนาหารเป็นที่ ๓ วิญญาณาหารเป็นที่ ๔. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด? อาหาร ๔ เหล่านี้ มีตัณหาเป็นเหตุ มีตัณหาเป็นสมุทัย มีตัณหาเป็นชาติ มีตัณหาเป็นแดนเกิด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ตัณหา มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด? ตัณหา มีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นสมุทัย มีเวทนาเป็นชาติ มีเวทนาเป็นแดนเกิด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนามี มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด? เวทนามี ผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นชาติ มีผัสสะเป็นแดนเกิด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ผัสสะมี มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด? ผัสสะ มีสฬายตนะเป็นเหตุ มีสฬายตนะเป็นสมุทัย มีสฬายตนะเป็นชาติ มีสฬายตนะเป็นแดนเกิด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สฬายตนะมี มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด? สฬายตนะมีนามรูปเป็นเหตุ มีนามรูปเป็นสมุทัย มีนามรูปเป็นชาติ มีนามรูปเป็นแดนเกิด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย นามรูปมี มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด? นามรูป มีวิญญาณเป็นเหตุ มีวิญญาณเป็นสมุทัย มีวิญญาณเป็นชาติ มีวิญญาณเป็นแดนเกิด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญาณมี มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด? วิญญาณ มีสังขารเป็นเหตุ มีสังขารเป็นสมุทัย มีสังขารเป็นชาติ มีสังขารเป็นแดนเกิด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารทั้งหลายมี มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด? สังขารทั้งหลาย มีอวิชชาเป็นเหตุ มีอวิชชาเป็นสมุทัย มีอวิชชาเป็นชาติ มีอวิชชาเป็นแดนเกิด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายตนะมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เวทนามี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหา มี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานมี เพราะตัณหา

[๔๔๘] พ. ดุกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่กล่าวนั้น ถูกละ พวกเรากล่าวอย่างนั้น แม้เรากล่าวอย่างนั้น เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น คือ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวหะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงมีความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ อย่างนี้.

เพราะอวิชาดับหมดมิได้เหลือ สังขารก็ดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวหะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้อย่างนี้.

[๔๔๙] ก็ชื่อว่า เพราะชาติดับ ชรา มรณะก็ดับ ดังนั้น เรากล่าวแล้ว ดุกรภิกษุทั้งหลาย เพราะชาติดับนั้นแล ชรา มรณะจึงดับ ในข้อนี้เป็นอย่างไรหรือ ๆ เป็นอย่างไร?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ ก็ดับ ในข้อนี้ มีความเป็นอย่างไรนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะภพดับ ชาติก็ดับ ดังนั้น เรากล่าวแล้ว ดุกรภิกษุทั้งหลาย เพราะภพดับนั้นแล ชาติจึงดับ ในข้อนี้ เป็นอย่างไรหรือ ๆ เป็นอย่างไร?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะภพดับ ชาติก็ดับ ในข้อนี้ มีความเป็นอย่างไรนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะอุปาทานดับ ภพก็ดับ ดังนั้น เรากล่าวแล้ว ดุกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอุปาทานดับนั้นแล ภพจึงดับ ในข้อนี้ เป็นอย่างไรหรือ ๆ เป็นอย่างไร?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะอุปาทานดับ ภพก็ดับ ในข้อนี้ มีความเป็นอย่างไรนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ ดังนั้น เรากล่าวแล้ว ดุกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตัณหาดับนั้นแล อุปาทานจึงดับ ในข้อนี้ เป็นอย่างไรหรือ ๆ เป็นอย่างไร?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ ในข้อนี้ มีความเป็นอย่างไรนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะผัสสะดับ เวทนาจับ ดังนั้น เรากล่าวแล้ว ดุกรภิกษุทั้งหลาย เพราะผัสสะดับนั้นแล เวทนาจึงดับ ในข้อนี้ เป็นอย่างไรหรือ ๆ เป็นอย่างไร?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะผัสสะดับ เวทนาจับ ในข้อนี้มีความเป็นอย่างไรนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะก็ดับ ดังนั้น เรากล่าวแล้ว ดุกรภิกษุทั้งหลาย เพราะสฬายตนะดับนั้นแล ผัสสะจึงดับ ในข้อนี้เป็นอย่างไรหรือ ๆ เป็นอย่างไร?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะก็ดับ ในข้อนี้มีความเป็นอย่างไรนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะนามรูปดับ สฬายตนะก็ดับ ดังนั้น เรากล่าวแล้ว ดุกรภิกษุทั้งหลาย เพราะนามรูปดับนั้นแล สฬายตนะจึงดับ ในข้อนี้เป็นอย่างไรหรือ ๆ เป็นอย่างไร?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะก็ดับ ในข้อนี้มีความเป็นอย่างไรนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะวิญญาณดับ นามรูปก็ดับ ดังนั้น เรากล่าวแล้ว ดุกรภิกษุทั้งหลาย เพราะวิญญาณดับนั้นแล นามรูปจึงดับ ในข้อนี้เป็นอย่างไรหรือ ๆ เป็นอย่างไร?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะวิญญาณดับ นามรูปก็ดับ ในข้อนี้มีความเป็นอย่างไรนี้แล.

พ. ก็ชื่อว่า เพราะสังขารดับ วิญญาณก็ดับ ดังนั้น เรากล่าวแล้ว ดุกรภิกษุทั้งหลาย เพราะสังขารดับนั้นแล วิญญาณจึงดับ ในข้อนี้เป็นอย่างไรหรือ ๆ เป็นอย่างไร?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะสังขารดับ วิญญาณก็ดับ ในข้อนี้มีความเป็นอย่างไรแน่.

พ. ก็ข้อว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารก็ดับ ดั่งนั้นนั่น เรากล่าวแล้ว ดุรภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาดับนั้นแล สังขารจึงดับ ในข้อนี้เป็นอย่างไรหรือ ๆ เป็นอย่างไร?

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะอวิชชาดับ สังขารก็ดับ ในข้อนี้มีความเป็นอย่างไรแน่.

[๔๕๐] พ. ดุรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่กล่าวนั้น ถูกละ พวกเธอกล่าวอย่างนี้ แม้เราก็กล่าวอย่างนี้ เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ คือ เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวชะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ อย่างนี้.

[๔๕๑] ดุรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ พึงเล่นไปสู่ส่วนเบื้องต้นว่าในอดีตกาล เราได้มีแล้ว หรือว่าไม่ได้มีแล้ว เราได้เป็นอะไรแล้ว หรือว่าเราได้เป็นแล้วอย่างไร หรือเราได้เป็นอะไรแล้ว จึงเป็นอะไร ดั่งนี้บ้างหรือไม่?

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ดุรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ พึงเล่นไปสู่ส่วนเบื้องปลายว่า ในอนาคตกาล เราจักมี หรือว่าจักไม่มี เราจักเป็นอะไร หรือว่าเราจักเป็นอย่างไร หรือเราจักเป็นอะไรแล้ว จึงจักเป็นอะไร ดั่งนี้บ้างหรือไม่?

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ดุรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ บรรารภถึงปัจจุบันกาล ในบัดนี้ ยังสงสัยขันธเป็นภายในว่า เรา ย่อมมี หรือว่าเราย่อมไม่มี เราย่อมเป็นอะไร หรือว่าเราย่อมเป็นอย่างไร สัตว์นั้นมาแล้วจากไหน สัตว์นั้นจักไป ณ ที่ไหน ดั่งนี้บ้างหรือไม่?

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ดุรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระศาสดาเป็นครูของพวกเรา พวกเราต้องกล่าวยังนี้ ด้วยความเคารพต่อพระศาสดาเท่านั้น ดั่งนี้บ้างหรือไม่?

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ดุรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ พึงกล่าวว่า พระสมณะตรัสอย่างนี้ พระสมณะทั้งหลายและพวกเรา ย่อมไม่กล่าวยังนี้ ดั่งนี้บ้างหรือไม่?

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ดุรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จะพึงยกย่องศาสดาอื่น ดั่งนี้บ้างหรือไม่?

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ดุรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ พึงเชื่อถือสมาทานวัตรความตื่นเพราะทิวา และทิวาภิรมย์ของพวกสมณะและพรหมณ์เป็นอันมาก ดั่งนี้บ้างหรือไม่?

ภ. ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ดุรภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่พวกเธอรู้เห็นทราบเองแล้ว พวกเธอพึงกล่าวถึงสิ่งนั้นมิใช่หรือ?

ภ. อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ดุรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่กล่าวนั้นถูกละ พวกเธออันเรานำเข้าไปแล้ว ด้วยธรรมนี้อันเห็นได้ด้วยตนเอง ซึ่งให้ผลไม่มีกาลคั่น ควรเรียกให้มาชม ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน คำที่เราว่า ดุรภิกษุทั้งหลาย ธรรมนี้ อันเห็นได้ด้วยตนเอง ให้ผลไม่มีกาลคั่น ควรเรียกให้มาชม ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน ดั่งนี้ เราอาศัยความข้อนี้กล่าวแล้ว.

[๔๕๒] ดุกริกษุทั้งหลาย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการ ความเกิดแห่งทารกก็มี ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดาไม่มีระดู และทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารก ก็ยังไม่มีก่อน ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่ทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารก ก็ยังไม่มีก่อน ดุกริกษุทั้งหลาย เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกันด้วย มารดามีระดูด้วย ทารกที่จะมาเกิดก็ปรากฏด้วย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการอย่างนี้ ความเกิดแห่งทารกจึงมี ดุกริกษุทั้งหลาย มารดาอย่ามริกาทารกนั้นด้วยท้องเก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง เมื่อล่วงไปเก้าเดือน หรือสิบเดือน มารดาก็คลอดทารกผู้เป็นภาระหนักนั้น ด้วยความเสียดชีวิตมาก และเลี้ยงทารกผู้เป็นภาระหนักนั้นซึ่งเกิดแล้ว ด้วยโลหิตของตนด้วยความเสียดชีวิตมาก.

[๔๕๓] ดุกริกษุทั้งหลาย น้ำนมของมารดานับเป็นโลหิตในอริยวินัย ดุกริกษุทั้งหลาย กุมารนั้นอาศัยความเจริญและความเติบโตแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ย่อมเล่นด้วยเครื่องเล่นสำหรับกุมาร คือ โถเล็ก ตีไม้หึ่ง หกขะเมน จังหัน ดวงทราย รถเล็ก ธนูเล็ก ดุกริกษุทั้งหลาย กุมารนั้นนั้นอาศัยความเจริญและความเติบโตแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย พรั่งพร้อมบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ คือ รูปที่รู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดและความรัก เสียงที่รู้แจ้งด้วยโสทร ... กลิ่นที่รู้แจ้งด้วยฆานะ ... รสที่รู้แจ้งด้วยลิ้น ... โผฏฐัพพะที่รู้แจ้งด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดและความรัก กุมารนั้น เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมกำหนดในรูปที่น่ารัก ย่อมขัดเคืองในรูปที่น่าชัง ย่อมเป็นผู้มีสติในกายไม่ตั้งมั่นและมีจิตเป็นอกุศลอยู่ ย่อมไม่ทราบชัดเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับหมดแห่งเหล่าอกุศลธรรมอันลามก ตามความเป็นจริง เขาเป็นผู้ถึงพร้อมซึ่งความยินดีในร่ายอย่างนี้ เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี มีใช้ทุกขมิใช่สุขก็ดี ย่อมเปลิดเพลิน บ่นถึง ตัดใจเวทนานั้นอยู่ เมื่อกุมารนั้นเปลิดเพลิน บ่นถึง ตัดใจเวทนานั้นอยู่ ความเปลิดเพลินก็เกิดขึ้นความเปลิดเพลินในเวทนาทั้งหลายเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ อย่างนี้ กุมารนั้น ได้ยินเสียงด้วยโสทร ... ดมกลิ่นด้วยฆานะ ลิ้มรสด้วยลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมกำหนดในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ย่อมขัดเคืองในธรรมารมณ์ที่น่าชัง ย่อมเป็นผู้มีสติในกายไม่ตั้งมั่น และมีจิตเป็นอกุศลอยู่ ย่อมไม่ทราบชัดเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับหมดแห่งเหล่าอกุศลธรรมอันลามกตามความเป็นจริง เขาเป็นผู้ถึงพร้อมซึ่งความยินดีในร่ายอย่างนี้ เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี มีใช้ทุกขมิใช่สุขก็ดี ย่อมเปลิดเพลิน บ่นถึง ตัดใจ เวทนานั้นอยู่ เมื่อกุมารนั้นเปลิดเพลิน บ่นถึง ตัดใจเวทนานั้นอยู่ ความเปลิดเพลินก็เกิดขึ้น ความเปลิดเพลินในเวทนาทั้งหลายเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพเพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ อย่างนี้.

[๔๕๔] ดุกริกษุทั้งหลาย ตถาคตอุบัติในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบถึงพร้อมแล้วด้วยวิชาและจรณะ ไปดีแล้ว รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ตถาคตนั้น ทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองแล้ว สอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม แสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง คฤหบดี บุตรคฤหบดี หรือผู้เกิดภายหลัง ในสกุลใดสกุลหนึ่ง ย่อมพึงธรรมนั้น ครั้นพึงธรรมแล้ว ได้ศรัทธาในตถาคต เมื่อได้ศรัทธานั้นแล้ว ย่อมตระหนักว่า ขรราวาสักแบบ เป็นทางมาแห่งฤดี บรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริบูรณ์ ให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียวดุจสังข์ที่เขาขัด ไม่ใช่ทำได้ง่าย ถ้ากระไรเราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวาสตร้ออกบวชเป็นบรรพชิต สมัยต่อมา เขาละกองโกศสมบัติน้อยใหญ่ ละเครื่องญาติน้อยใหญ่ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวาสตร้ออกบวชเป็นบรรพชิต.

[๔๕๕] เมื่อเขาบวชแล้ว ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาขีของภิกษุทั้งหลาย ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ วางศตราแล้ว มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณาหวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่.

ละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤติตนเป็นขโมย เป็นผู้สะอาดอยู่.

ละกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากเมถุนอันเป็นกิจของชาวบ้าน.

ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ พูดเป็นหลักฐานควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลก.

ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากการส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายข้างนี้ หรือฟังจากข้างโน้น แล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายข้างโน้น สมานคนที่แตกร้าวกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน.

ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะหุ ขวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง อันคนส่วนมากใคร่พอใจ.

ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้าง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร.

เว้นขาดจากการพรากพิชคาม และภุตคาม.

ฉันทนเดียว เว้นจากการฉันทนในราตรี งดจากการฉันทนในเวลาวิกาล.

เว้นขาดจากการพ้อนร่า ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล.

เว้นขาดจากการทัดทรงประดับและตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องประเทืองผิวอันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว.

เว้นขาดจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่.

เว้นขาดจากการรับทองและเงิน.

เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ.

เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ.

เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี.

เว้นขาดจากการรับทาสีและทาส.

เว้นขาดจากการรับไร่นาและที่ดิน.

เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ.

เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร.

เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา.

เว้นขาดจากการประกอบพุทธกรรมและการรับใช้.

เว้นขาดจากการซื้อและการขาย.

เว้นขาดจากการโกงด้วยตราขัง การโกงด้วยของปลอม และการโกงด้วยเครื่องตวงวัด.

เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง.

เว้นขาดจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้น และการกรรโชก.

ภิกษุ นั้นเป็นผู้สันโดษด้วยจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง จะไปทางทิศภาคใด ๆ ก็ถือไปได้เอง นกมีปีก จะบินไปทางทิศภาคใด ๆ ก็มีแต่ปีกของตัวเองเป็นภาระบินไป ฉันทใด ภิกษุ ก็ฉันทนั้นแล เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง เธอจะไปทางทิศภาคใด ๆ ก็ถือไปได้เอง.

ภิกษุ นั้นประกอบด้วยศีลขันธอันเป็นอริยะเช่นนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่มีโทษในภายใน.

ภิกษุ นั้นเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือเอาโดยนิमित ไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษาจักขุนทรีย์ ชื่อว่าถึงความสรวมในจักขุนทรีย์. ได้ยินเสียงด้วยโสต ... ตมกลิ่นด้วยฆานะ ... ลิ้มรสด้วยลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถือเอาโดยนิमित ไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสรวมมโนทรี ที่เมื่อไม่สรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษามโนทรี ชื่อว่าถึงความสรวมในมโนทรี.

ภิกษุ นั้นประกอบด้วยอินทริยสังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนด้วยกิเลสในภายใน.

ภิกษุ นั้นย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ในการทรงสังฆาฏี บาตรและจีวร ในการฉัน การตีม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง.

[๔๕๖] ภิกษุ นั้น ประกอบด้วยศีลขันธอินทริยสังวร และสติสัมปชัญญะ อันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว ย่อมเสพเสนาสนะอันสังัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชู้ ที่แจ้ง ลอมฟาง. เธอกลับจากบิณฑบาต ในกาลภายหลังภัตแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า. เธอละความเพ่งเล็งในโลกแล้ว มีใจปราศจากเพ่งเล็งอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งได้. ละความประทุษร้ายคือพยาบาทแล้ว ไม่คิดพยาบาท มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้ายคือพยาบาทได้. ละถีนมิทระได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากถีนมิทระ มีความกำหนดหมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทระได้. ละอุทัจจกุกกัจจะแล้ว เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ณ ภายในอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทัจจกุกกัจจะได้. ละวิจิกจฉาได้แล้ว เป็นผู้ข้ามวิจิกจฉา ไม่มีความกลางแกลงในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกจฉาได้.

[๔๕๗] ภิกษุ นั้นละนิรเวร ๕ ประการนี้ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตอันเป็นเครื่องทำปัญญาให้ถอยได้แล้วกำลังสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่เวกอยู่. บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิต ณ ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกและวิจารณ์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่. บรรลุตติยฌาน ... บรรลุจตุตถฌาน.

[๔๕๘] ภิกษุ นั้นเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่กำหนดในรูปที่น่ารัก ย่อมไม่ขัดเคืองในรูปที่น่าชัง เป็นผู้มีสติในกายตั้งมั่น และมีจิตหาประมาณมิได้อยู่ ย่อมทราบชัดเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับหมดแห่งอกุศลธรรมอันลามกตามความเป็นจริง. เธอละความยินดียินร้ายอย่างนี้แล้ว เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ดี ก็ไม่เพลิดเพลिन ไม่ปนถึง ไม่ติดใจเวทนานั้น เมื่อภิกษุ นั้นไม่เพลิดเพลिन ไม่ปนถึง ไม่ติดใจเวทนานั้นอยู่ ความเพลิดเพลिनในเวทนาทั้งหลายก็ดับไป เพราะความเพลิดเพลินดับ อุปาทานก็ดับ เพราะอุปาทานดับ ภพก็ดับ เพราะภพดับ ชาตีกิดับ เพราะชาตีดับ ขรา มรณะ โสกะ ปรีทเวชะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสของภิกษุ นั้นก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้. ภิกษุ นั้น ได้ยินเสียงด้วยโสต ... ตมกลิ่นด้วยฆานะ ... ลิ้มรสด้วยลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมไม่กำหนดในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ย่อมไม่ขัดเคืองในธรรมารมณ์ที่น่าชัง เป็นผู้มีสติในกายตั้งมั่น และมีจิตหาประมาณมิได้อยู่ ย่อมทราบชัดเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับหมดแห่งอกุศลธรรมอันลามกตามความเป็นจริง. เธอละความยินดียินร้ายอย่างนี้แล้ว เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี มีใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดีที่ไม่เพลิดเพลिन ไม่ปนถึง

ไม่ติดใจเวทนานั้น เมื่อภิกษุนั้นไม่เพิลิตเพลิน ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจ เวทนานั้นอยู่ ความเพิลิตเพลินในเวทนาทั้ง หลายก็ดับไป เพราะความเพิลิตเพลินดับ อุปาทานก็ดับ ภพก็ดับ เพราะภพดับชาติก็ดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ โทมนัส และอุปายาสของภิกษุนั้นก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ อย่างนั้น. ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงทรงจำตันทาสังขยวิมุตติโดยย่อของเรา นี้ อนึ่ง พวกเธอจงทรงจำสติภิกษุผู้แก้วมณีบุตรว่า เป็นผู้สวมอยู่ในข่ายตันทา และกองตันทาใหญ่ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทพจนนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้น ขึ้นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ฉะนี้แล.^๑

^๑ ที่มา: เนื้อความพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ เล่มที่ ๔ มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั บรรทัดที่ ๘๐๔๑-๘๕๐๖ หน้าที่ ๓๓๐-๓๔๘.
<http://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=12&A=8041&Z=8506>

ภาคผนวก ๑๘

ธาตุอภิกษุตร

[๖๗๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเมื่อเสด็จจาริกไปในนครชนบท ทรงแวะยังพระนครราชคฤห์ เสด็จเข้าไปหานายช่างหม้อชื่อภักคเวที่ยังที่อยู่ แล้วตรัสตั้งนี้ว่า ดูกรนายภักคเว ถ้าไม่เป็นความหนักใจแก่ท่าน เราจะขอพักอยู่ในโรงสักร์หนึ่งเถิด นายภักคเวทูลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่มีความหนักใจเลย แต่ในโรงนี้มีบรรพชิตเข้าไปอยู่ก่อนแล้ว ถ้าบรรพชิตนั้นอนุญาต ก็นิมนต์ท่านพักตามสบายเถิด ฯ

[๖๗๔] ก็สมัยนั้นแล กุลบุตรชื่อปุกกุสาติ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตอุทิศพระผู้มีพระภาคด้วยศรัทธา ปุกกุสาติกุลบุตรนั้นเข้าไปพักอยู่ในโรงของนายช่างหม้อนั้นก่อนแล้ว ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปหาท่านปุกกุสาติยังที่พัก แล้วตรัสกะท่านปุกกุสาติตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุ ถ้าไม่เป็นความหนักใจแก่ท่าน เราจะขอพักอยู่ในโรงสักร์หนึ่งเถิด ท่านปุกกุสาติตอบว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ โรงช่างหม้อกว้างขวาง นิมนต์ท่านผู้มีอายุพักตามสบายเถิด ฯ

[๖๗๕] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปสู่โรงช่างหม้อแล้ว ทรงลาดสันถัดหญ้า ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ประทับนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งพระกายตรง ดำรงพระสติมั่นเฉพาะหน้า พระองค์ประทับนั่งล่วงเลยราตรีไปเป็นอันมาก แม้ท่านปุกกุสาติก็นั่งล่วงเลยราตรีไปเป็นอันมากเหมือนกัน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริตั้งนี้ว่า กุลบุตรนี้ประพฤติน่าเลื่อมใสหนอ เราควรจะถามดูบ้าง ต่อนั้น พระองค์จึงตรัสถามท่านปุกกุสาติตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุ ท่านบวช อุทิศใครเล่า หรือว่าใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร ฯ

[๖๗๖] ท่านปุกกุสาติตอบว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ มีพระสมณโคดมผู้ศากยบุตร เสด็จออกจากศากยราชสกุล ทรงผนวชแล้ว ก็พระโคดมผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแล มีกิตติศัพท์ฟุ้งไป งามอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุดังนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นผู้ไกลจากกิเลส รู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิผู้ฝึกบวชที่ควรฝึกอย่างหาคนอื่นยิ่งกว่ามิได้เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้แจกธรรม ดังนี้ ข้าพเจ้าบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น และพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นศาสดาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯ

พ. ดูกรภิกษุ ก็เดี๋ยวนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธพระองค์นั้นประทับอยู่ที่ไหน ฯ

ป. ดูกรท่านผู้มีอายุ มีพระนครชื่อว่าสวัตถีอยู่ในชนบท ทางทิศเหนือเดี๋ยวนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธพระองค์นั้น ประทับอยู่ที่นั่น ฯ

พ. ดูกรภิกษุ ก็ท่านเคยเห็นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นหรือ และท่านเห็นแล้วจะรู้จักไหม ฯ

ป. ดูกรท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเลย ถึงเห็นแล้วก็ไม่รู้จัก ฯ

[๖๗๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้มีพระดำริตั้งนี้ว่า กุลบุตรนี้บวชอุทิศเรา เราควรจะแสดงธรรมแก่เขา ต่อนั้น พระองค์จึงตรัสเรียกท่านปุกกุสาติว่า ดูกรภิกษุ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป ท่านปุกกุสาติทูลรับพระผู้มีพระภาคว่า ชอบแล้ว ท่านผู้มีอายุ ฯ

[๖๗๘] พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุ คนเรานี้มีธาตุ ๖ มีแดนสัมผัส ๖ มีความหวังนึกของใจ ๑๘ มีธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ อันเป็นธรรมที่ผู้ตั้งอยู่แล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่องหมักหมมเป็นไปก็เมื่อกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่องหมักหมม ไม่เป็นไปอยู่ บัณฑิตจะเรียกเขาว่า มุนีผู้สงบแล้ว ไม่พึงประมาทปัญญา พึงตามรักษาสัจจะ พึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาสันติเท่านั้น นี้อุเทศแห่งธาตุวิภังค์หก ฯ

[๖๗๙] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุ คนเรานี้มีธาตุ ๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ดูกรภิกษุ ธาตุนี้มี ๖ อย่าง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุ คนเรานี้มีธาตุ ๖ นั้น เราอาศัยธาตุตั้งนี้ กล่าวแล้ว ฯ

[๖๘๐] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุ คนเรานี้มีแดนสัมผัส ๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน เป็นแดนสัมผัส ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุ คนเรานี้มีแดนสัมผัส ๖ นั้น เราอาศัยอายตนะตั้งนี้ กล่าวแล้ว ฯ

[๖๘๑] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุ คนเรานี้มีความหวังนึกของใจ ๑๘ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว คือ บุคคลเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมหวังนึกรูปเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ห่วงนึกรูปเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ห่วงนึกรูปเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา พึงเสียดด้วยโสธแล้ว ... ตมกลืนด้วยฆานะแล้ว ... ลิ้มรสด้วยชิวหาแล้ว ... ถูกต้องโณภูฏัพพะด้วยกายแล้ว ... รู้ธรรมารมณด้วยมโนแล้ว ย่อมหวังนึกธรรมารมณเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ห่วงนึกธรรมารมณเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ห่วงนึกธรรมารมณเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา นี่เป็นการห่วงนึกโสมนัส ๖ ห่วงนึกโทมนัส ๖ ห่วงนึกอุเบกขา ๖ ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุ คนเรานี้มีความหวังนึกของใจ ๑๘ นั้น เราอาศัยความหวังนึกตั้งนี้ กล่าวแล้ว ฯ

[๖๘๒] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุ คนเรานี้มีธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว คือ มีปัญญาเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจ มีสัจจะเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจ มีจาคะเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจ มีอุปสมะเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจ ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุ คนเรานี้มีธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ นั้น เราอาศัยธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจตั้งนี้ กล่าวแล้ว ฯ

[๖๘๓] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ไม่พึงประมาทปัญญา พึงตามรักษาสัจจะพึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาสันติเท่านั้น นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ดูกรภิกษุ อย่างไรก็ตาม เราชื่อว่าไม่ประมาทปัญญา ดูกรภิกษุ ธาตุนี้มี ๖ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ฯ

[๖๘๔] ดูกรภิกษุ ก็ปฐวีธาตุเป็นโฉน คือ ปฐวีธาตุภายในก็มี ภายในนอกก็มี ก็ปฐวีธาตุภายในเป็นโฉน ได้แก่สิ่งที่แค่นแข็ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตนคือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่แค่นแข็ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุภายใน ก็ปฐวีธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นปฐวีธาตุทั้งนั้น พึงเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้วจะเบื่อหน่ายปฐวีธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดปฐวีธาตุได้ ฯ

[๒๖๕] ดุกรภิกษุ ก็อาโปธาตุเป็นไฉน คืออาโปธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็อาโปธาตุภายใน เป็นไฉน ได้แก่สิ่ง ที่เอิบอาบ ซึมซาบไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ดิ เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูลตร หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่เอิบอาบ ซึมซาบไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายใน ก็อาโปธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นอาโปธาตุทั้งนั้น พึงเห็นอาโปธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อิตตาของเรา ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายอาโปธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดอาโป ธาตุได้ ฯ

[๒๖๖] ดุกรภิกษุ ก็เตโชธาตุเป็นไฉน คือ เตโชธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็เตโชธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่สิ่งที่ ออบอุ้ม ถึงความเร่าร้อน กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ธาตุที่เป็นเครื่องยังกายให้ออบอุ้ม ยังกายให้ทรุดโทรม ยังกายให้ กระทบกระชวย และธาตุที่เป็นเหตุให้ของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้มแล้ว ถึงความย่อยไปด้วยดี หรือแม้ สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่ ออบอุ้ม ถึงความเร่าร้อน กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายใน ก็เตโชธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็น เตโชธาตุทั้งนั้น พึงเห็นเตโชธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อิตตาของเรา ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายเตโชธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดเตโชธาตุได้ ฯ

[๒๖๗] ดุกรภิกษุ ก็วาโยธาตุเป็นไฉน คือ วาโยธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็วาโยธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่สิ่งที่ พัดผันไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมแล่นไปตามอวัยวะ น้อยใหญ่ ลมหายใจออก ลมหายใจเข้า หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่พัดผันไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า วาโยธาตุภายใน ก็วาโยธาตุ ทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นวาโยธาตุทั้งนั้น พึงเห็นวาโยธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความ เป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อิตตาของเรา ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายวาโยธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนด วาโยธาตุได้ ฯ

[๒๖๘] ดุกรภิกษุ ก็อากาศธาตุเป็นไฉน คือ อากาศธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็อากาศธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่ สิ่งที่ว่าง โปร่ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปากซึ่งเป็นทางให้กลิ่นของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้ม เป็นที่ตั้งของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้ม และเป็นทางระบายของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้มแล้วออกทางเบื้องล่าง หรือแม้สิ่งอื่น ไม่น่าชนิดใดๆ ที่ว่าง โปร่ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า อากาศธาตุภายใน ก็อากาศธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นอากาศธาตุทั้งนั้น พึงเห็นอากาศธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเราไม่ใช่เรา ไม่ใช่ อิตตาของเรา ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายอากาศธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดอากาศธาตุได้ ฯ

[๒๖๙] ต่อนั้นสิ่งที่จะเหลืออยู่อีกก็คือวิญญาณอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง บุคคลย่อมรู้อะไร ๆ ได้ด้วยวิญญาณนั้น คือ รู้ชัดว่า สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ดุกรภิกษุ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ย่อมเกิดสุขเวทนา บุคคลนั้น เมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้สึกรู้ว่า กำลังเสวยสุขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้สึกรู้ว่า ความเสวย อารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวสุขเวทนาอันเกิดเพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ย่อมดับย่อมเข้าไปสงบ เพราะอาศัย ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ย่อมเกิดทุกขเวทนาบุคคลนั้นเมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้สึกรู้ว่า กำลังเสวยทุกขเวทนาอยู่ เพราะ ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้สึกรู้ว่า ความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวทุกขเวทนาอันเกิดเพราะ อาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ย่อมเกิด อทุกขมสุขเวทนา บุคคลนั้นเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ย่อมรู้สึกรู้ว่า กำลังเสวยอทุกขมสุขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่ง อทุกขมสุขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้สึกรู้ว่าความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวอทุกขมสุขเวทนาอันเกิดเพราะอาศัย ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ ฯ

[๒๕๐] ดุกรภิกษุ เปรียบเหมือนเกิดความร้อน เกิดไฟได้ เพราะไม้สองท่อนประชุมสีกัน ความร้อนที่เกิดแต่ไม้สองท่อนนั้น ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ เพราะไม้สองท่อนนั้นเองแยกกันไปเสียคนละทาง แม้นั้นใด ดุกรภิกษุ ฉะนั้นนั้นเหมือนกันแล เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ย่อมเกิดสุขเวทนา บุคคลนั้นเมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้สึกรู้ว่า กำลังเสวยสุขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้สึกรู้ว่า ความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวสุขเวทนาอันเกิดเพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ย่อมเกิดทุกขเวทนา บุคคลนั้นเมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้สึกรู้ว่า กำลังเสวยทุกขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้สึกรู้ว่า ความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือ ตัวทุกขเวทนาอันเกิดเพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขมสุขเวทนา ย่อมเกิดทุกขมสุขเวทนา บุคคลนั้นเมื่อเสวยทุกขมสุขเวทนา ย่อมรู้สึกรู้ว่า กำลังเสวยทุกขมสุขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขมสุขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้สึกรู้ว่า ความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวทุกขมสุขเวทนาอันเกิด เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขมสุขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ ต่อนั้น สิ่งที่จะเหลืออยู่อีกก็คือ อุเบกขา อันบริสุทธ์ ผุดผ่อง อ่อนโยน สละสลวยและผ่องแผ้ว ฯ

[๒๕๑] ดุกรภิกษุ เปรียบเหมือนนายช่างทอง หรือลูกมือของนายช่างทองผู้ฉลาด ตัดเตาสุ่มเข้าแล้ว เอาคีมคีบทองใส่เข้า หลอมไป ชัดน้ำไป สังเกตดูไปเป็นระยะ ๆ ทองนั้นจะเป็นของถูกไล่ขึ้นแล้ว หมดฝ้า เป็นเนื้ออ่อน สลวยและผ่องแผ้ว เขาประสงคฺชนิดเครื่องประดับใด ๆ จะเป็นแหวน ตุ่มหู เครื่องประดับ มาลัยทองก็ตาม ย่อมสำเร็จความประสงค์อันนั้นแต่ทองนั้นได้ ฉะนั้นใด ดุกรภิกษุ ฉะนั้นนั้นเหมือนกันแล เมื่อเหลืออยู่แต่อุเบกขา อันบริสุทธ์ ผุดผ่อง อ่อนโยน สละสลวย และผ่องแผ้ว บุคคลนั้นย่อมรู้สึกรู้ว่า ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธ์ ผุดผ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่อากาศาณญายตนฌาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ อุเบกขาของเรา นี้ ก็จะเป็นอุเบกขา อาศัยอากาศาณญายตนฌานนั้น ยึดอากาศาณญายตนฌานนั้น ดำรงอยู่ตลอดกาลยนินาน ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธ์ ผุดผ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่วิญญาณญายตนฌาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ อุเบกขาของเรา นี้ ก็จะเป็นอุเบกขาอาศัยวิญญาณญายตนฌานนั้น ยึดวิญญาณญายตนฌานนั้น ดำรงอยู่ตลอดกาลยนินาน ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธ์ ผุดผ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่ อากิญจัญญายตนฌาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ อุเบกขาของเรา นี้ ก็จะเป็นอุเบกขาอาศัยอากิญจัญญายตนฌานนั้น ยึดอากิญจัญญายตนฌานนั้น ดำรงอยู่ตลอดกาลยนินาน ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธ์ ผุดผ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่ เนวสัณญานาสัณญายตนฌานนั้น และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ อุเบกขาของเรา นี้ ก็จะเป็นอุเบกขาอาศัยเนวสัณญานาสัณญายตนฌานนั้น ยึดเนวสัณญานาสัณญายตนฌานนั้น ดำรงอยู่ตลอดกาลยนินาน บุคคลนั้นย่อมรู้สึกรู้ว่า ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธ์ ผุดผ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่อากาศาณญายตนฌาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น จิตนี้ก็เป็นสังขตะ ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธ์ ผุดผ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่วิญญาณญายตนฌาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น จิตนี้ก็เป็นสังขตะ ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธ์ ผุดผ่อง อย่างนี้ เข้าไปสู่ อากิญจัญญายตนฌาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น จิตนี้ก็เป็นสังขตะ ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธ์ ผุดผ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่เนวสัณญานาสัณญายตนฌาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น จิตนี้ก็เป็นสังขตะ บุคคลนั้นจะไม่คานิ่ง จะไม่คิดถึงความสำเร็จหรือความเสื่อมเลย เมื่อไม่คานิ่ง ไม่คิดถึง ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่หวาดเสียว เมื่อไม่หวาดเสียว ย่อมปรินิพพานเฉพาะตนที่เดียว ย่อมทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ถ้าเขาเสวยสุขเวทนาอยู่ ย่อมรู้สึกรู้ว่า สุขเวทนานั้น ไม่เที่ยง อันบัณฑิตไม่ติดใจ ไม่เพลิดเพลिन ถ้าเสวยทุกขเวทนาอยู่ ย่อมรู้สึกรู้ว่า ทุกขเวทนานั้น ไม่เที่ยง อันบัณฑิตไม่ติดใจ ไม่เพลิดเพลिन ถ้าเสวยทุกขมสุขเวทนาอยู่ ย่อมรู้สึกรู้ว่า อทุกขมสุขเวทนานั้น ไม่เที่ยง อันบัณฑิตไม่ติดใจ ไม่เพลิดเพลिन ถ้าเสวยสุขเวทนามีเป็นผู้พราจใจเสวย ถ้าเสวยทุกขเวทนามีเป็นผู้พราจใจเสวย ถ้าเสวยทุกขมสุขเวทนามีเป็นผู้พราจใจเสวย เขาเมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ย่อมรู้สึกรู้ว่า กำลังเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด

เมื่อเสวยเวหนามีชีวิตเป็นที่สุด ย่อมรู้สึกว่าการกำลังเสวยเวหนามีชีวิตเป็นที่สุด และรู้สึกว่าการเบื้องหน้าแต่สิ้นชีวิต เพราะตายไปแล้ว ความเสวยอารมณ์ทั้งหมดที่ยินดีกันแล้วในโลกนี้แล จักเป็นของสงบ ฯ

[๒๙๒] ดูกรภิกษุ เปรียบเหมือนประทีปน้ำมัน อาศัยน้ำมันและไส้ จึงโพลงอยู่ได้ เพราะสิ้นน้ำมันและไส้ นั้น และไม่เติมน้ำมัน และไส้อื่น ย่อมเป็นประทีปหมดเชื้อ ดับไป ฉันทดูกรภิกษุ ฉันทนั้นเหมือนกันแล บุคคลนั้นเมื่อเสวยเวหนามีกายเป็นที่สุด ย่อมรู้สึกว่าการกำลังเสวยเวหนามีกายเป็นที่สุด เมื่อเสวยเวหนามีชีวิตเป็นที่สุด ย่อมรู้สึกว่าการกำลังเสวยเวหนามีชีวิตเป็นที่สุด และรู้สึกว่าการเบื้องหน้าแต่สิ้นชีวิต เพราะตายไปแล้ว ความเสวยอารมณ์ทั้งหมดที่ยินดีกันแล้วในโลกนี้แล จักเป็นของสงบ เพราะเหตุนี้ ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้สึกอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาอันเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจอย่างยิ่งประการนี้ ก็ปัญญานี้ คือความรู้ในความสัมพันธ์ทั้งปวง เป็นปัญญาอันประเสริฐยิ่ง ความหลุดพ้นของเขานั้น จัดว่าตั้งอยู่ในสัจจะ เป็นคุณไม่กำเริบ ดูกรภิกษุ เพราะสิ่งที่เปล่าประโยชน์เป็นธรรมดา นั้นแท้จก สิ่งที่ไม่เลอะเลือนเป็นธรรมดา ได้แก่นิพพาน นั้นจริง ฉะนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วยสัจจะอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสัจจะอันเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจอย่างยิ่งประการนี้ ก็สัจจะนี้ คือนิพพาน มีความไม่เลอะเลือนเป็นธรรมดา เป็นสัจจะอันประเสริฐยิ่ง อนึ่ง บุคคลนั้นแล ยังไม่ทราบในกาลก่อน จึงเป็นอันพึงพร้อมสมาทานอุปัชฌาย์ไว้ อุปัชฌาย์นั้นเป็นอันเขลาละได้แล้ว ถอนรากขึ้นแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ถึงความเป็นอีกไม่ได้ มีความไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วยการสลบอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะอันเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจอย่างยิ่งประการนี้ ก็จาคะนี้ คือความสลบคืนอุปธิทั้งปวง เป็นจาคะอันประเสริฐยิ่ง อนึ่ง บุคคลนั้นแล ยังไม่ทราบในกาลก่อน จึงมีอภิขมา ฉันทะ รากะกล้า อาฆาต พยาบาท ความคิดประทุษร้าย อวิชชา ความหลงพร้อม และความหลงมกมาย อกุศลธรรมนั้น ๆ เป็นอันเขลาละได้แล้ว ถอนรากขึ้นแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ถึงความเป็นอีกไม่ได้ มีความไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วยความสงบอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปสมะอันเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจอย่างยิ่งประการนี้ ก็อุปสมะนี้ คือความเข้าไปสงบระอาคะ โทสะ โมหะ เป็นอุปสมะอันประเสริฐอย่างยิ่ง ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ไม่พึงประมาทปัญญา พึงตามรักษาสัจจะ พึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาสันติเท่านั้น นั้น เราอาศัยเนื้อความนี้กล่าวแล้ว ฯ

[๒๙๓] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า คนเรามีธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ อันเป็นธรรมที่ผู้ตั้งอยู่แล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่องหมักหมมเป็นไปก็เมื่อกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่องหมักหมม ไม่เป็นไปอยู่ บัณฑิตจะเรียกเขาว่า มุนีผู้สงบแล้ว นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ดูกรภิกษุ ความสำคัญตนมีอยู่ตั้งนี้ว่า เราเป็น เราไม่เป็น เราจักเป็น เราจักไม่เป็น เราจักต้องเป็นสัตว์มีรูป เราจักต้องเป็นสัตว์ไม่มีรูป เราจักต้องเป็นสัตว์มีสัญญา เราจักต้องเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา เราจักต้องเป็นสัตว์มีสัญญา ก็มีใช้ไม่มีสัญญาก็มีใช้ ดูกรภิกษุ ความสำคัญตนจัดเป็นโรค เป็นหัวผี เป็นลูกศร ก็ท่านเรียกบุคคลว่า เป็นมุนีผู้สงบแล้ว เพราะล่วงความสำคัญตนได้ทั้งหมดเที่ยว และมุนีผู้สงบแล้วแล ย่อมไม่เกิดไม่แก่ ไม่ตาย ไม่กำเริบ ไม่ทะเยอทะยาน แม้มุนีนั้นก็ไม่มีความที่จะต้องเกิด เมื่อไม่เกิด จักแก่ได้อย่างไร เมื่อไม่แก่ จักตายได้อย่างไร เมื่อไม่ตายจักกำเริบได้อย่างไร เมื่อไม่กำเริบ จักทะเยอทะยานได้อย่างไร ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า คนเรามีธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ อันเป็นธรรมที่ผู้ตั้งอยู่แล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่องหมักหมม เป็นไป ก็เมื่อกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่องหมักหมม ไม่เป็นไปอยู่ บัณฑิตจะเรียกเขาว่า มุนีผู้สงบแล้ว นั้นเราอาศัยเนื้อความตั้งนี้ กล่าวแล้ว ดูกรภิกษุ ท่านจงทรงจำธาตุวิภังค์ ๖ โดยย่อนี้ของเราไว้เถิด ฯ

[๒๙๔] ลำดับนั้นแล ท่านปุกกุสาตีทราบแน่นอนว่า พระศาสดา พระสุคต พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จจมา ถึงแล้วโดยลำดับ จึงลุกจากอาสนะทำจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ชบเสวยลงแทบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาค แล้วทูลพระผู้มีพระภาคตั้งนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โทษล่วงเกินได้ต้องข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ผู้มีอาการโง่เขลา ไม่ฉลาด ซึ่งข้าพระองค์ได้สำคัญถ้อยคำที่เรียกพระผู้มีพระภาคด้วยวาหะว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ ขอพระผู้มีพระภาคจงรับอดโทษล่วงเกินแก่ข้าพระองค์ เพื่อจะสำรวมต่อไปเถิด ฯ

[๖๙๕] พ. ดุกรภิกษุ เอาเถอะ โทษล่วงเกินได้ต้องเธอผู้มีอาการโง่เขลา ไม่ฉลาด ซึ่งเธอได้สำคัญถ้อยคำที่เรียกเรา ด้วยวาตะว่า ดุกรท่านผู้มีอายุ แต่เพราะเธอเห็นโทษล่วงเกินโดยความเป็นโทษแล้วกระทำคืนตามธรรม เราขอรับต่อโทษนั้น แก่เธอ ดุกรภิกษุ ก็ข้อที่บุคคลเห็นโทษล่วงเกินโดยความเป็นโทษแล้วกระทำคืนตามธรรม ถึงความสำรวมต่อไปได้ นั้นเป็นความ เจริญในอริยวินัย ฯ

ปุ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพระองค์พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเถิด ฯ

พ. ดุกรภิกษุ ก็บาตรจีวรของเธอครบแล้วหรือ ฯ

ปุ. ยังไม่ครบ พระพุทธเจ้าข้า ฯ

พ. ดุกรภิกษุ ตถาคตทั้งหลาย จะให้กุลบุตรผู้มีบาตรและจีวรยังไม่ครบ อุปสมบทไม่ได้เลย ฯ

[๖๙๖] ลำดับนั้น ท่านปุ๊กกุสาติ ยินดี อนุโมทนาพระภาชิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาท พระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณแล้วหลีกไปหาบาตรจีวร ทนไฉนนั้นแล แมโคได้ปลิดชีพท่านปุ๊กกุสาติ ผู้กำลังเที่ยวหาบาตร จีวรอยู่ ต่อ นั้น ภิกษุมารูปรูปด้วยกัน ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังที่ประทับแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค นั่ง ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้วได้ทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรชื่อปุ๊กกุสาติที่พระผู้มีพระภาค ตรัสสอนด้วยพระโอวาทย่อๆ คนนั้น ทำกาลละเสียแล้ว เขจะมีคติอย่างไร มีสัมปรายภพอย่างไร ฯ

[๖๙๗] พ. ดุกรภิกษุทั้งหลาย ปุ๊กกุสาติกุลบุตรเป็นบัณฑิต ได้บรรลุนิพพานสมควรแก่ธรรมแล้ว ทั้งไม่ให้เรากล้าปาก เพราะเหตุแห่งธรรม ดุกรภิกษุทั้งหลาย ปุ๊กกุสาติกุลบุตร เป็นผู้เข้าถึงอุปปาติกเทพ เพราะสิ้นสัญโญชน์อันเป็นส่วนเบื้องต้น ๕ เป็นอันปรินิพพานในโลกนั้น มีความไม่กลับมาจากโลกนั้นอีกเป็นธรรมดา ฯ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาชิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีพระภาชิตของพระผู้มีพระภาคแล ฯ

ภาคผนวก ๑๙

มหาสุทโธทศุตร

[๑๑๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี แม้ท่านพระราหุลก็ครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปทางเบื้องพระปฤษฎางค์ ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงผินพระพักตร์ไปรับสั่งกับท่านพระราหุลว่า

“ราหุล เธอพึงเห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ไกลหรือใกล้ก็ตาม อย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’”

ท่านพระราหุลทูลถามว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค รูปเท่านั้นหรือ ข้าแต่พระสุคต รูปเท่านั้นหรือ”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ราหุล ทั้งรูป ทั้งเวทนา ทั้งสัญญา ทั้งสังขาร ทั้งวิญญาณ”

หลังจากนั้น ท่านพระราหุลคิดว่า “วันนี้ ใครหนอที่พระผู้มีพระภาคจะทรงประทานโอวาทโปรดเฉพาะพระพักตร์ แล้วเข้าบ้านเพื่อบิณฑบาต” กลับจากที่นั่น แล้วนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ณ โคนไม้แห่งหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรได้เห็นท่านพระราหุลนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ณ โคนไม้แห่งหนึ่ง จึงกล่าวกับท่านพระราหุลว่า

“ราหุล เธอจงเจริญอานาปานสติภาวนาเถิด เพราะอานาปานสติภาวนาที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก”

[๑๑๔] ครั้นเวลาเย็น ท่านพระราหุลออกจากที่หลีกเร้น แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อานาปานสติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ราหุล รูปชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งเป็นอุปาทินนกรูปีที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของหยาบ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งเป็นอุปาทินนกรูปีที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของหยาบ นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุที่เป็นภายใน

ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ที่เป็นภายในและปฐวีธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นปฐวีธาตุนั่นเอง บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ ครั้นเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดในปฐวีธาตุได้

[๑๑๕] อาโปธาตุ เป็นอย่างไร

คือ อาโปธาตุที่เป็นภายในก็มี อาโปธาตุที่เป็นภายนอกก็มี

อาโปธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร

คือ อุปาตินนกรูปีที่ เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ คือ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูลร หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งที่เป็นอุปาตินนกรูปีที่ เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ นี้เรียกว่า อาโปธาตุที่เป็นภายใน

อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) ที่เป็นภายในและอาโปธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นอาโปธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นอาโปธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา’ ครั้นเห็นอาโปธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในอาโปธาตุและทำจิตให้คลายกำหนดในอาโปธาตุได้

[๑๑๖] เตโชธาตุ เป็นอย่างไร

คือ เตโชธาตุที่เป็นภายในก็มี เตโชธาตุที่เป็นภายนอกก็มี

เตโชธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร

คือ อุปาตินนกรูปีที่ เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของเร่าร้อน มีความเร่าร้อน ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เร่าร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้ว ต้มแล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้มรสแล้ว หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งที่เป็นอุปาตินนกรูปีที่ เป็นภายในเป็นของเฉพาะตน เป็นของเร่าร้อน มีความเร่าร้อนนี้เรียกว่า เตโชธาตุที่เป็นภายใน

เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ที่เป็นภายในและเตโชธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นเตโชธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นเตโชธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา’ ครั้นเห็นเตโชธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในเตโชธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดในเตโชธาตุได้

[๑๑๗] วาโยธาตุ เป็นอย่างไร

คือ วาโยธาตุที่เป็นภายในก็มี วาโยธาตุที่เป็นภายนอกก็มี

วาโยธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร

คือ อุปาตินนกรูปีที่ เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา คือ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งเป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา นี้เรียกว่าวาโยธาตุที่เป็นภายใน

วาโยธาตุ (ธาตุลม) ที่เป็นภายในและวาโยธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นวาโยธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นวาโยธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา’ ครั้นเห็นวาโยธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในวาโยธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดในวาโยธาตุได้

[๑๑๘] อากาสธาตุ เป็นอย่างไร

คือ อากาสธาตุที่เป็นภายในก็มี อากาสธาตุที่เป็นภายนอกก็มี

อากาสธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร

คือ อุปาตินนกรูปีที่ เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของว่างเปล่า มีความว่างเปล่า คือ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนของกิน ของดื่ม ของเคี้ยวของลิ้มรส ช่องที่พักอยู่แห่งของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส และช่องสำหรับของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส ไหลลงเบื้องต่ำ หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งที่เป็นอุปาตินนกรูปีที่ เป็นภายใน เป็นของ

เฉพาะตน เป็นของว่างเปล่า มีความว่างเปล่า เป็นช่องว่าง เป็นธรรมชาติที่นับว่าช่องว่าง ซึ่งเนื้อและเลือดไม่ถูกต้องแล้ว นี้เรียกว่าอากาศธาตุที่เป็นภายใน

อากาศธาตุ (ธาตุคืออากาศ) ที่เป็นภายในและอากาศธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นอากาศธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นอากาศธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา’ ครั้นเห็นอากาศธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในอากาศธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดในอากาศธาตุได้ภาวนาเสมอด้วยธาตุ ๕

[๑๑๙] ราหุล เรอจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยแผ่นดินเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยแผ่นดินอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้วจักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ คนทั้งหลายทั้งของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มุตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ลงบนแผ่นดิน แผ่นดินจะอึดอัดระอา หรือรังเกียจของนั้นก็หาไม่ แม้ฉันใด เธอก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยแผ่นดิน เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยแผ่นดินอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้

เรอจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยน้ำเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยน้ำอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ คนทั้งหลายทั้งของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มุตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง น้ำจะอึดอัด ระอา หรือรังเกียจของนั้นก็หาไม่ แม้ฉันใด เธอก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยน้ำ เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยน้ำอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้

เรอจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยไฟเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยไฟอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ ไฟย่อมเผาของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มุตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ไฟจะอึดอัด ระอา หรือรังเกียจของนั้นก็หาไม่ แม้ฉันใด เธอก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยไฟ เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยไฟอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้

เรอจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยลมเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยลมอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ ลมย่อมพัดของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มุตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ลมจะอึดอัด ระอา หรือรังเกียจของนั้นก็หาไม่ แม้ฉันใด เธอก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยลม เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยลมอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้

เรอจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยอากาศเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยอากาศอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้ อากาศไม่ตั้งอยู่ในที่ไหน ๆ แม้ฉันใด เธอก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยอากาศ เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาให้เสมอด้วยอากาศอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเธอไม่ได้

[๑๒๐] ราหุล

๑. เรอจงเจริญเมตตาภาวนาเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญเมตตาภาวนาอยู่ จักละพยาบาทได้
๒. เรอจงเจริญกรุณาภาวนาเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญกรุณาภาวนาอยู่ จักละการเบียดเบียนได้

[๒๒๑] ราหุล เธอจงเจริญอานาปานสติเถิด เพราะอานาปานสติที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

อานาปานสติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก

๑. เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้ายาว’

เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกยาว’

๒. เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้าสั้น’

เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกสั้น’

๓. สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวงหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวงหายใจออก’

๔. สำเนียงกว่า ‘เราระงับกายสังขารหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เราระงับกายสังขารหายใจออก’

๕. สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้ปิติหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้ปิติหายใจออก’

๖. สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้สุขหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้สุขหายใจออก’

๗. สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้จิตตสังขารหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้จิตตสังขารหายใจออก’

๘. สำเนียงกว่า ‘เราระงับจิตตสังขารหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เราระงับจิตตสังขารหายใจออก’

๙. สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้จิตหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้จิตหายใจออก’

๑๐. สำเนียงกว่า ‘เราทำจิตให้บันเทิงหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เราทำจิตให้บันเทิงหายใจออก’

๑๑. สำเนียงกว่า ‘เราตั้งจิตมั่นหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เราตั้งจิตมั่นหายใจออก’

๑๒. สำเนียงกว่า ‘เราเปลื้องจิตหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เราเปลื้องจิตหายใจออก’

๑๓. สำเนียงกว่า ‘เราพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เราพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงหายใจออก’

๑๔. สำเนียงกว่า ‘เราพิจารณาเห็นความคลายออกได้หายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เราพิจารณาเห็นความคลายออกได้หายใจออก’

๑๕. สำเนียงกว่า ‘เราพิจารณาเห็นความดับไปหายใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เราพิจารณาเห็นความดับไปหายใจออก’

๑๖. สำเนียงกว่า ‘เราพิจารณาเห็นความสละคืนหัวใจเข้า’

สำเนียงกว่า ‘เราพิจารณาเห็นความสละคืนหัวใจออก’

อานาปานสติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

ราหุล เมื่ออานาปานสติอันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ลมอัสสาสะ(หายใจเข้า) ลมปัสสาสะ (หายใจออก) ครั้งสุดท้ายที่ปรากฏชัด ย่อมดับไป ที่ไม่ปรากฏชัด ยังไม่ดับไป”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระราหุลมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล

ภาคผนวก ๒๐

มหาหัตถทีปโทปมสูตร

[๓๐๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ที่นั่นแล ท่านพระสารีบุตรได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวเรื่องนี้ว่า

“ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดรวมลงใน รอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า ‘เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่’ แม้ฉันทิ กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันทินั้นเหมือนกัน นับเข้าในอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ อะไรบ้าง คือ

๑. ทุกขอริยสัจ
๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ
๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

[๓๐๑] ทุกขอริยสัจ เป็นอย่างไร

คือ ขาดิเป็นทุกข์ ขราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ ๕ ประการ เป็นทุกข์

อุปาทานขันธ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปอุปาทานขันธ
๒. เวทนูปาทานขันธ
๓. สัญญูปาทานขันธ
๔. สังขารูปาทานขันธ
๕. วิญญาณูปาทานขันธ

รูปอุปาทานขันธ อะไรบ้าง คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔

มหาภูตรูป ๔ อะไรบ้าง คือ

๑. ปฐวีธาตุ
๒. อาโปธาตุ
๓. เตโชธาตุ
๔. วาโยธาตุ

[๓๐๒] ปฐวีธาตุ เป็นอย่างไร

คือ ปฐวีธาตุภายในก็มี ปฐวีธาตุภายนอกก็มี

ปฐวีธาตุภายใน เป็นอย่างไร

คือ อุปาทินนกรูป ภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของหยาบ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของหยาบ นี้เรียกว่า ‘ปฐวีธาตุภายใน’

ปฐวีธาตุภายใน และปฐวีธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นปฐวีธาตุนั่นเอง บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วย ปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา’ บัณฑิตครั้นเห็นปฐวีธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดจากปฐวีธาตุ

เวลาที่อาโปธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ ในเวลานั้น ปฐวีธาตุภายนอกจะอันตรายกันไป ปฐวีธาตุภายนอกซึ่งใหญ่ ถึงเพียงนั้นยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา

โฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยนี้ที่ถูกค้นหาเข้าไปยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา และมีความแปรผันไปเป็นธรรมดาแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุนั้นก็ไม่มีความยึดถือในปฐวีธาตุภายใน

หากชนเหล่าอื่นจะดำ บริภาษ เกรี้ยวกราด เปียดเบียนภิกษุ นั้น ภิกษุนั้นก็รู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘ทุกขเวทนาอันเกิดจากโสธ สัมผัสนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่ทุกขเวทนานั้นอาศัยเหตุจึงเกิดขึ้นได้ ไม่อาศัยเหตุก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ทุกขเวทนานี้อาศัยอะไรจึงเกิดขึ้นได้ ทุกขเวทนาอาศัยผัสสะจึงเกิดขึ้นได้’ ภิกษุที่ย่อมเห็นว่า ‘ผัสสะไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง’ จิตของภิกษุที่ย่อมตั้งไป ย่อมผ่องใส ดำรงมั่นและนุ่มไปในอารมณ์คือธาตุนั้นแล หากชนเหล่าอื่น จะพยายามทำร้ายภิกษุด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจ คือ ด้วยการทำร้ายด้วยฝ่ามือบ้าง การทำร้าย ด้วยก้อนดินบ้าง การทำร้ายด้วยท่อนไม้บ้าง การทำร้ายด้วยศัสตราบ้าง ภิกษุนั้นก็รู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘กายนี้เป็นที่รองรับการทำร้าย ด้วยฝ่ามือบ้าง การทำร้ายด้วยก้อนดินบ้าง การทำร้ายด้วยท่อนไม้บ้าง การทำร้ายด้วยศัสตราบ้าง’ อนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ ตรัสไว้ในพระโอวาทที่อุปมาด้วยเลื่อย ๑- ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย หากพวกโจรผู้ประพฤติดำทรมานจะพึงใช้เลื่อยที่มีที่จับ ๒ ข้าง เลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้มีใจคิดร้ายแม้ในพวกโจรนั้นก็มิเชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะเหตุที่อดกลั้นไม่ได้นั้น’ อนึ่ง ความเพียรที่เราเริ่มทำแล้วจักไม่ย่อหย่อน สติที่เราตั้งไว้แล้วจักไม่หลงลืม กายที่เราทำให้สงบแล้วจักไม่กระวนกระวาย จิตที่เรา ทำให้ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่ คราวนี้ต่อให้มีการทำร้ายด้วยฝ่ามือ การทำร้ายด้วยก้อนดิน การทำร้ายด้วยท่อนไม้ หรือการทำร้ายด้วยศัสตราที่กายนี้ก็ตาม เราก็จะทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ให้จงได้

ภิกษุที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยัง ดำรงอยู่ไม่ได้ ภิกษุที่ย่อมสลดหดหู่ใจเพราะเหตุนี้ว่า ‘ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัย กุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้’ หลิงสะใภ้เห็นพ่อผิวแล้วย่อมสลดหดหู่ใจ แม้ฉันท ภิกษุนั้นก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เมื่อระลึกถึง พระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ย่อมสลดหดหู่ ใจเพราะเหตุนี้ว่า ‘ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึก ถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้’

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อภิกษุที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรมและระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขา อันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี ภิกษุที่ย่อมพอใจเพราะเหตุนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างมากแล้ว

[๓๐๓] อาโปธาตุ เป็นอย่างไร

คือ อาโปธาตุภายในก็มี อาโปธาตุภายนอกก็มี

อาโปธาตุภายใน เป็นอย่างไร

คือ อุปาทินนกรูภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอบอบ มีความเอบอบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูล หรืออุปาทินนกรูภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอบอบ มีความเอบอบ นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายใน

อาโปธาตุภายในและอาโปธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นอาโปธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นอาโปธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วย ปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา’ ครั้นเห็นอาโปธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วย ปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในอาโปธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดจากอาโปธาตุ

เวลาที่อาโปธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ อาโปธาตุภายนอกนั้นย่อมพัดพาบ้านไปบ้าง นิคมไปบ้าง เมืองไปบ้าง ชนบทไปบ้าง บางส่วนของชนบทไปบ้าง เวลาที่น้ำในมหาสมุทรลึกลงไป ๑๐๐ โยชน์บ้าง ๒๐๐ โยชน์บ้าง ๓๐๐ โยชน์บ้าง ๔๐๐ โยชน์บ้าง ๕๐๐ โยชน์บ้าง ๖๐๐ โยชน์บ้าง ๗๐๐ โยชน์บ้าง ย่อมจะมีได้

เวลาที่น้ำในมหาสมุทรซังอยู่ ๗ ชั่วโมงบ้าง ๖ ชั่วโมงบ้าง ๕ ชั่วโมงบ้าง ๔ ชั่วโมงบ้าง ๓ ชั่วโมงบ้าง ๒ ชั่วโมงบ้าง ๑ ชั่วโมงบ้าง ย่อมจะมีได้

เวลาที่น้ำในมหาสมุทรซังอยู่ ๗ ชั่วโมงบ้าง ๖ ชั่วโมงบ้าง ๕ ชั่วโมงบ้าง ๔ ชั่วโมงบ้าง ๓ ชั่วโมงบ้าง ๒ ชั่วโมงบ้าง ๑ ชั่วโมงบ้าง ย่อมจะมีได้ เวลาที่น้ำในมหาสมุทรซังอยู่ถึงชั่วโมงบ้าง ประมาณเพียงสะเอวบ้าง ประมาณเพียงเข้าบ้าง ประมาณเพียงข้อเท้าบ้าง ย่อมจะมีได้

เวลาที่น้ำในมหาสมุทรไม่มีพอเปียกข้อนิ้วมือ ก็ย่อมจะมีได้ อาโปธาตุภายนอกซึ่งมีมากถึงเพียงนั้น ยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา โฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยที่ถูกค้นหาเข้าไปยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา และมีความแปรผันไปเป็นธรรมดาเล่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุนั้นก็ไม่มีความยึดถือในอาโปธาตุภายนอกนี้ ฯลฯ เมื่อภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี ภิกษุนั้นย่อมพอใจเพราะเหตุนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างดีแล้ว

[๓๐๔] เตโชธาตุ เป็นอย่างไร

คือ เตโชธาตุภายในก็มี เตโชธาตุภายนอกก็มี

เตโชธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร

คือ อุปาทินนกรูปรภายใน ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน ได้แก่ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เราร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้ว ต้มแล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้มรสแล้ว หรืออุปาทินนกรูปรภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน นี้เรียกว่าเตโชธาตุภายใน

เตโชธาตุภายใน และเตโชธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นเตโชธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นเตโชธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วย ปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา’ บัณฑิตครั้นเห็นเตโชธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในเตโชธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดจากเตโชธาตุ

เวลาที่เตโชธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ เตโชธาตุภายนอกนั้นย่อมไหม้บ้านบ้าง นิคมบ้าง นครบ้าง ชนบทบ้าง บางส่วนของชนบทบ้าง เตโชธาตุภายนอกนั้น (ลาม) มาถึงภูเขาสด หนทาง ภูเขา น้ำ หรือภูมิภาคที่น้ำร้อนรมย์แล้ว เมื่อไม่มีเชื้อ ย่อมดับไปเอง เวลาที่ชนทั้งหลายแสวงหาไฟด้วยชนไก่บ้าง ด้วยการชูดหนังบ้าง ย่อมจะมีได้

เตโชธาตุภายนอกซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้นยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา

โฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยที่ถูกค้นหาเข้าไปยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏ เป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดาเล่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุนั้นก็ไม่มีความยึดถือในเตโชธาตุภายนอกนี้ ฯลฯ เมื่อภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่

อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี ภิกษุ นั้นย่อมพอใจเพราะเหตุ นั้น ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ภิกษุได้ชื่อว่าทำ ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากแล้ว

[๓๐๕] วาโยธาตุ เป็นอย่างไร

คือ วาโยธาตุภายในก็มี วาโยธาตุภายนอกก็มี

วาโยธาตุภายใน เป็นอย่างไร

คือ อุปาตินนกรูภายใน ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่ พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรืออุปาตินนกรูภายใน อื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา นี้เรียกว่าวาโยธาตุภายใน

วาโยธาตุภายในและวาโยธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นวาโยธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นว่าวาโยธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วย ปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา’ บัณฑิตครั้งเห็นวาโยธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในวาโยธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดจากวาโยธาตุ

เวลาที่วาโยธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ วาโยธาตุภายนอกนั้นย่อมพัดพาบ้านไปบ้าง นิคมไปบ้าง นครไปบ้าง ชนบทไปบ้าง บางส่วนของชนบทไปบ้าง

เวลาที่ชนทั้งหลายแสวงหาลมด้วยพัดใบตาลบ้าง ด้วยพัดสำหรับพัดไฟบ้างในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน แม้ในที่ชายคา หน้่าทั้งหลายก็ไม่ไหว ย่อมจะมีได้

วาโยธาตุภายนอกซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้นยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ไฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยนี้ที่ถูกค้นหาเข้าไปยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดาเล่า เมื่อเป็น เช่นนี้ ภิกษุ นั้นก็ไม่มีมียึดถือในวาโยธาตุภายนอกนี้

หากชนเหล่าอื่นจะดำ บริภาษ เกี่ยววราด เบียดเบียนภิกษุ นั้น ภิกษุ นั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘ทุกขเวทนาอันเกิดจากโสธ สัมผัสนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่ทุกขเวทนานั้นอาศัยเหตุจึงเกิดขึ้นได้ ไม่อาศัยเหตุก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ทุกขเวทนานี้อาศัยอะไรจึงเกิด ขึ้นได้ ทุกขเวทนานี้อาศัยผัสสะจึงเกิดขึ้นได้’ ภิกษุ นั้นย่อมเห็นว่า ‘ผัสสะเป็นของไม่เที่ยง เวทนาเป็นของไม่เที่ยง สัญญาเป็น ของไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง วิญญาณเป็นของไม่เที่ยง’ จิตของภิกษุ นั้นย่อมตั้งไป ย่อมส่องใส ดำรงมั่นและ น้อมไปในอารมณ์คือธาตุนั้นแล

หากชนเหล่าอื่นจะพยายามทำร้ายภิกษุ นั้นด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ คือ การทำร้ายด้วย ฝ่ามือบ้าง การทำร้ายด้วยก้อนดินบ้าง การทำร้ายด้วยท่อนไม้บ้าง การทำร้ายด้วยศัสตราบ้าง ภิกษุ นั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘กาย นี้มีสภาพเป็นที่รองรับการทำร้ายด้วยฝ่ามือบ้าง การทำร้ายด้วยก้อนดินบ้าง การทำร้ายด้วยท่อนไม้บ้าง การทำร้ายด้วยศัสตรา บ้าง’ อนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในพระโอวาทที่อุปมาด้วยเลื่อย๑- ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย หากพวกโจรผู้ประพฤติดำทรม จะพึงใช้เลื่อยที่มีที่จับ ๒ ข้างเลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้มีใจคิดร้ายแม้ในพวกโจรนั้น ก็ไม่ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะ เหตุที่อดกลั้นไม่ได้มัน’ อนึ่ง ความเพียรที่เราปรารถนาแล้วจักไม่ย่อหย่อน สติที่เราตั้งไว้แล้วจักไม่หลงลืม กายที่เราทำให้สงบแล้ว จักไม่กระวนกระวาย จิตที่เราทำให้ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่คราวนี้ ต่อให้มีการทำร้ายด้วยฝ่ามือ การทำร้ายด้วยก้อนดิน การทำร้ายด้วยท่อนไม้ หรือการทำร้ายด้วยศัสตราที่กายนี้ก็ตาม เราก็จะทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ให้จงได้

เมื่อภิกษุ นั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรม ยังดำรงอยู่ไม่ได้ ภิกษุ นั้นย่อมสลอดเหตุใจเพราะเหตุ นั้นว่า ‘ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ดีด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัย กุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้’ หลึงสะใภ้เห็นพ่อผิวแล้วย่อมสลอดเหตุใจ แม้ฉันทใด ภิกษุ นั้นก็ฉันทนั้นเหมือนกัน

เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ย่อมสลดหดหู่ใจเพราะเหตุนี้ว่า ‘ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้’

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อภิกษุนี้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ได้ด้วยดี ภิกษุนี้ย่อมพอใจเพราะเหตุนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างมากแล้ว

[๓๐๖] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อากาศอาศัยไม้ เถาวัลย์ หญ้า และดินเหนียวมาประกอบเข้ากันจึงนับว่า ‘เรือน’ แม้ฉันทอ อากาศอาศัยกระดุก เอ็น เนื้อและหนังมาประกอบเข้าด้วยกันจึงนับว่า ‘รูป’ ฉันทนั้น

หากจักขุที่เป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย รูปที่เป็นอายตนะภายนอกไม่มาสู่คลองจักขุ ทั้งความใสใจอันเกิดจากจักขุและรูปนั้นก็ไม่มี วิญญาณส่วนที่เกิดจากจักขุและรูปนั้นก็ไม่มีปรากฏ

หากจักขุที่เป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย รูปที่เป็นอายตนะภายนอกมาสู่คลองจักขุ แต่ความใสใจอันเกิดจากจักขุและรูปนั้นก็ไม่มี วิญญาณส่วนที่เกิดจากจักขุและรูปนั้นก็ไม่มีปรากฏ

แต่เมื่อใด จักขุที่เป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย รูปที่เป็นอายตนะภายนอกมาสู่คลองจักขุ ทั้งความใสใจอันเกิดจากจักขุและรูปก็มี เมื่อนั้น วิญญาณส่วนที่เกิดจากจักขุและรูปนั้น ย่อมปรากฏด้วยอาการอย่างนี้

รูปแห่งสภาพอย่างนั้นจัดเข้าในรูปูปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือรูป) เวทนาแห่งสภาพอย่างนั้นจัดเข้าในเวทูปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือเวทนา) สัญญาแห่งสภาพอย่างนั้นจัดเข้าในสัญญาูปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือสัญญา) สังขารแห่งสภาพอย่างนั้นจัดเข้าในสังขารูปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือสังขาร) วิญญาณแห่งสภาพอย่างนั้นจัดเข้าในวิญญาณูปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือวิญญาณ) ภิกษุนี้ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘การรวบรวม การประชุม และหมวดหมู่แห่งอุปาทานขันธ ๕ ประการนี้มีได้ด้วยประการอย่างนี้’

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์ไว้ว่า ‘ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท’ อุปาทานขันธ ๕ ประการนี้ ชื่อว่าปฏิจจสมุปป็นธรรม ความพอใจ ความอาลัย ความยินดี ความหมกมุ่นฝังใจในอุปาทานขันธ ๕ ประการนี้ ชื่อว่าทุกขสมุทัย การกำจัดความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอุปาทานขันธ ๕ ประการนี้ ชื่อว่าทุกขนิโรธ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากแล้ว

หากโสตะที่เป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย ...

หากฆานะที่เป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย ...

หากชีวหาที่เป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย ...

หากกายที่เป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย ...

หากมโนที่เป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย ธรรมารมณฺ์ที่เป็นอายตนะภายนอกไม่มาสู่คลองมโน ทั้งความใสใจอันเกิดจากมโนและธรรมารมณฺ์นั้นก็ไม่มีวิญญาณส่วนที่เกิดจากมโนและธรรมารมณฺ์นั้นก็ไม่มีปรากฏ

หากมโนที่เป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย ธรรมารมณฺ์ที่เป็นอายตนะภายนอกมาสู่คลองมโน แต่ความใสใจอันเกิดจากมโนและธรรมารมณฺ์นั้นก็ไม่มี วิญญาณส่วนที่เกิดจากมโนและธรรมารมณฺ์นั้นก็ไม่มีปรากฏ

แต่เมื่อใด มโนที่เป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลายธรรมารมณฺ์ที่เป็นอายตนะภายนอกมาสู่คลองมโน ทั้งความใสใจอันเกิดจากมโนและธรรมารมณฺ์นั้นก็ไม่มี เมื่อนั้นวิญญาณส่วนที่เกิดจากมโนและธรรมารมณฺ์นั้น ย่อมปรากฏด้วยอาการอย่างนี้

รูปแห่งสภาพอย่างนั้นจัดเข้าในรูปูปาทานขันธ เวทนาแห่งสภาพอย่างนั้นจัดเข้าในเวทูปาทานขันธ สัญญาแห่งสภาพอย่างนั้นจัดเข้าในสัญญาูปาทานขันธ สังขารทั้งหลายแห่งสภาพอย่างนั้นจัดเข้าในสังขารูปาทานขันธ วิญญาณแห่งสภาพ

อย่างนั้นจัดเข้าในวิญญาณูปาทานชั้น ๕ ภิกษุชั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘การรวบรวมการประชุม และหมวดหมู่แห่งอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้มีได้ด้วยประการอย่างนี้’

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ไว้ว่า ‘ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุปาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจสุมุปาท’ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ชื่อว่าปฏิจสุมุปัตถนธรรม ความพอใจ ความอาลัย ความยินดี หมกมุ่นฝังใจในอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ชื่อว่าทุกขสมุทัย การกำจัดความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนัด ด้วยอำนาจความพอใจในอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ ชื่อว่าทุกขนิโรธ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างมากแล้ว”

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมภาษิตของท่านพระสารีบุตร ดังนี้แล

สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การสร้างเสริมสุขภาพ

มูลนิธิสุขภาพไทย

ISBN 978-616-786-106-7

9 786167 861067